КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

ВИПУСК 86

(ЧАСТИНА II)

65 РОКІВ

Кафедрі міжнародних відносин та світової політики

КИЇВ – 2009

Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць.
Випуск 86 Частина II (у двох частинах).
К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут міжнародних відносин, 2009. – 322 с.

У збірнику розглянуто актуальні питання розвитку сучасних міжнародних відносин, міжнародного права, міжнародних економічних відносин та міжнародної інформації.

Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія:

Губерський Л. В.,	д-р філософ. наук, проф., академік НАН України (головний редактор);
Вергун В. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Дайнеко В. В.,	канд. філол. наук, проф.;
Денисов В. Н.,	д-р юрид. наук, проф.;
Довгерт А. С.,	д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПрН України;
Кисіль В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Копійка В. В.,	д-р політ. наук, проф.;
Коппель О. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Крижанівський В. П.,	д-р істор. наук, проф.;
Крушинський В. Ю.,	д-р політ. наук, проф.;
Макаренко Є. А.,	д-р політ. наук, проф.;
Манжола В. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Матвієнко В. М.,	д-р істор. наук, проф.;
Муравйов В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Пахомов Ю. М.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Перепелиця Г. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Пирожков С. І.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Пузанов І. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Рижков М. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Рогач О. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Скороход Ю. С.,	д-р політ. наук, проф.;
Філіпенко А. С.,	д-р екон. наук, проф.;
Фурса С. Я.,	д-р юрид. наук, проф.;
Шемшученко Ю. С.,	д-р юрид. наук, проф., академік НАН України;
Циганов С. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Шнирков О. І.,	д-р.екон. наук, проф. (заст. головного редактора).

Відповідальний редактор: **Римська Т.Ю.**

Адреса редакційної колегії: 04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1,
Інститут міжнародних відносин; тел. 481-44-14.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних та інших відомостей.

© **Інститут міжнародних відносин, 2009.**

ВСТУПНЕ СЛОВО

Шановні читачі! Перед Вами збірка наукових публікацій викладачів та науковців кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, присвячена 65-й річниці заснування кафедри і 40-й річниці започаткування доктором історичних наук, професором Глібом Миколайовичем Цвєтковим вітчизняної школи досліджень міжнародних відносин.

Очоливши кафедру історії міжнародних відносин та зовнішньої політики СРСР 1969 року, Г.М.Цвєтков сприяв заснуванню й розвитку національної школи міжнародників: більшість провідних науковців і дипломатів сучасної України – його колишні студенти, аспіранти, учні. Багатогранна наукова робота Гліба Миколайовича присвячувалася дослідженню проблем історії міжнародних відносин, зовнішньої політики США, становленню та розвитку американсько-радянських відносин. Втім, зовнішня політика України, її історія та сучасність завжди були в центрі уваги його наукових досліджень.

Справу Г.М.Цвєткова продовжили учні та послідовники. Кафедра МВ та ЗП є одним з основних в Україні центрів наукових досліджень в царині історії, політології та теорії міжнародних відносин і світової політики.

Викладачами та науковцями кафедри підготовлено та опубліковано понад 150 індивідуальних і колективних монографій, підручників і навчальних посібників, кількох тисяч наукових статей та публікацій, виданих в Україні, США, Німеччині, Франції, Великобританії, Росії, Бельгії, Швейцарії, Канаді, Греції, Болгарії, Польщі, Чехії, Словаччині, Білорусі та інших країнах.

Запропонований увазі читача збірник наукових публікацій – це відображення наукових досліджень кафедри за роки незалежності нашої держави у царині міжнародних відносин та світової політики, міжнародної та європейської безпеки, зовнішньополітичних стратегій, європейської політики та європейської інтеграції. Особливе місце належить дослідженню місця і ролі України в постбіполярній системі відносин, проблем європейської та євроатлантичної інтеграції, відносин зі стратегічними партнерами, політики України в Балто-Чорноморському регіоні.

Колектив кафедри сподівається, що читачеві буде цікаво і корисно познайомимося з нашими науковими доробками. Ми запрошуємо всіх наших колег, науковців, викладачів, дипломатів до продовження та посилення співпраці з метою зміцнення та розвитку національної школи досліджень міжнародних відносин та зовнішньої політики незалежної України.

Завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики **проф. Манжола В.А.**

ЦВЄТКОВ ГЛІБ МИКОЛАЙОВИЧ
(1922 – 1996 РР.)

Г.М. Цвєтков народився 27 червня 1922 р. у м. Тирасполі (Молдова), пройшов усю Велику Вітчизняну війну і брав участь в урочистому Параді Перемоги на Красній площі 24 червня 1945 року.

У 1952 р. Г.М. Цвєтков закінчив факультет міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка. В 1955 р. захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук та розпочав викладацьку діяльність. В 1960-62 рр. Гліб Миколайович був деканом факультету для іноземних громадян, протягом 1962-1973 рр. - проректором університету з міжнародних зв'язків.

Г.М.Цвєтков став ініціатором відновлення факультету міжнародних відносин, який він очолював у 1972 - 1978 рр. та 1980 – 1984 рр.

У 1972 р. захистив докторську дисертацію на тему «Політика США щодо СРСР у 1930-х роках». Г.М.Цвєтков заснував національну школу міжнародників. В активі вченого близько 300 публікацій, виданих у Києві, Лейпцигу, Братиславі, Едмонтоні та Празі. Серед них: «Шестнадцать лет непризнания. Политика США в отношении Советского государства в 1917-1933 гг.», «СРСР і США: 40 років дипломатичних відносин», «СССР и США: отношения, влияющие на судьбы мира», «Міжнародні відносини і зовнішня політика в 1917 – 1945 рр.: Навч. посіб».

Багатогранність таланту Г.М. Цвєткова блискуче проявилася на дипломатичній роботі. Протягом 1981-1985 рр. був членом Виконавчого комітету ЮНЕСКО від України, був нагороджений Срібною медаллю ЮНЕСКО.

Г.М.Цвєтков – кавалер орденів Трудового червоного прапора, Червоної зірки (1944 р.) та «Знак пошани». Він нагороджений 18 медалями СРСР, а також медалями Болгарії, Гани, Монголії. У 1982 р. його нагороджено премією АН УРСР ім. Д.З.Мануїльського і присвоєно почесне звання Заслуженого діяча науки УРСР.

Майже 50 років Гліб Миколайович Цвєтков присвятив Київському національному університету ім. Тараса Шевченка, в якому він невтомно і плідно працював до останнього дня свого життя. В день своєї смерті - 2 грудня 1996 р. - Г.М.Цвєтков працював і закінчив, як усе, за що він брався, написання статті про зовнішньополітичні пріоритети незалежної України.

Як відомо, історію творять люди. Г.М.Цвєтков був і назавжди залишиться одним з головних творців історії факультету–Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

НАУКОВА ШКОЛА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА СВІТОВА ПОЛІТИКА

Наукова була започаткована видатним українським вченим і дипломатом проф. Г.М. Цвєтковим. Сьогодні її очолює професор В.А. Манжола.

Основними науковими напрямками досліджень є: «Міжнародні процеси та світова політика», «Міжнародна безпека та зовнішньополітичні стратегії», «Європейська політика та європейська інтеграція», «Україна у постбіполярній системі міжнародних відносин».

Результатами фундаментальних досліджень представників наукової школи стали інноваційні розробки моделей інтеграційного процесу та процесу розширення ЄС в умовах пост-біполярної Європи, вивчення феномену «Великої Європи» в контексті безпекових та політичних процесів на континенті, комплексний аналіз ролі великих держав в європейській інтеграції. Значний внесок було зроблено у дослідження проблем регіональної безпеки в трансатлантичному просторі, Східній Європі, на Близькому та Середньому Сході, у аналіз новітніх тенденцій у царині ядерної політики великих держав та нерозповсюдження ядерної зброї. Значні наукові здобутки досягнуті дослідниками у розробці та вдосконаленні методологічних підходів до аналізу та прогнозування міжнародних конфліктів, а також місця і ролі України в постбіполярній системі міжнародних відносин.

За напрямами досліджень наук. школи захищено 12 докторських та понад 130 кандидатських дисертацій.

В Україні та за кордоном видано десятки монографій та сотні наукових статей.

Регулярно проводяться міжнародні наукові конференції з актуальних проблем міжнародних відносин і світової політики. Важливим міжнародним науковим форумом стали щорічні «Цвєтковські читання».

У 90-і роки на кафедрі сформувалася методична школа підготовки міжнародників-політологів, яка забезпечує дві магістерські програми – "Європейська політика" та "Міжнародні стратегії та безпека".

КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики заснована в жовтні 1944 року як кафедра історії міжнародних відносин. У 1955-1961 роках - кафедра новітньої історії та міжнародних відносин, 1961-1992 роках - кафедра історії міжнародних відносин та зовнішньої політики СРСР, а з 1994 року має теперішню назву.

Головною передумовою створення кафедри, яка водночас стала основою новоутвореного факультету міжнародних відносин в Київському державному університеті ім.Т.Г.Шевченка, був вихід Української РСР на світову арену як повноправний суб'єкт міжнародних відносин наприкінці Другої світової війни. УРСР стала однією з держав-засновниць ООН, увійшла до складу її спеціалізованих організацій. 4 березня 1944 року був утворений Народний комісаріат закордонних справ УРСР, і відтак перед Україною постало завдання підготовки дипломатичних кадрів для здійснення зовнішньополітичної діяльності республіки. Протягом 1944-1955 років кафедра була провідною у складі факультету міжнародних відносин. Після закриття останнього в 1955 року кафедра, яка отримала назву "Новітньої історії та міжнародних відносин", продовжила свою роботу в рамках історико-філософського факультету, а після поновлення в 1971 в структурі Київського університету факультету міжнародних відносин і міжнародного права кафедра (яка на той час вже називалася "Історії міжнародних відносин та зовнішньої політики СРСР"), влилася до його складу в якості однієї з провідних. Із створенням у 1990 на базі факультету Інституту міжнародних відносин кафедра як його структурний підрозділ відіграє роль випускаючої на відділенні "міжнародні відносини". З 1994 вона отримала свою сьогоднішню назву - "Міжнародних відносин і зовнішньої політики".

STRUCTURAL IMPERATIVES OF FOREIGN POLICY OF UKRAINE

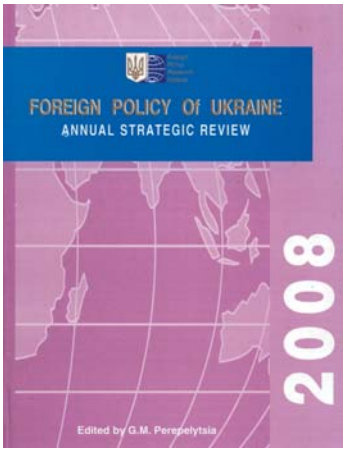

The place of Ukraine in the modern system of international relations is defined in the following dimensions: research of the status of the system international relations; correlation between the system of foreign policy objectives of Ukraine and the international environment in which these objectives are to be achieved; Ukraine's ability to concentrate resources for the consistent implementation of its foreign policy strategy.

By its potential Ukraine ranks among the medium states and its foreign policy actions are localized mostly on meso-levels of the international relations system. This predetermines a relay nature of systematic impacts when defining the place of Ukraine: first, general trends of the system on a global level and trends' specifics on regional levels are defined; and then the counter reaction of Ukraine to this impact (mostly within the limits of regional subsystems) is defined.

As a medium-level state Ukraine has inadequate structural power to significantly influence the processes in a global international relations system. Therefore, in the context of global processes, the main objective of the foreign policy strategy of Ukraine is an understanding of and an adequate reaction to structural imperatives of global policy aimed at materializing potential opportunities and top priority vital national interests: survival and gradual development of Ukraine as a sovereign state in the context of the dynamism of the modern system of international relations.

Unlike the case with the global international system, Ukraine's structural power is sufficient to influence the process of the formation and development of the regional European subsystem of international relations. From the moment of its independence, Ukraine has been an important element in the European political landscape. On the sub-regional level of the international relations system Ukraine preserves the status of a leading state that creates the «critical mass» for the implementation of significant Eurasian projects: in Eastern and South Eastern Europe, Baltic-Black Sea and Black Sea-Caspian regions, etc.

For Ukraine the year 2008 was marked by numerous foreign policy challenges (at both regional and global level) predetermined by a critical mass of changes accumulated over the last years. These changes resulted in a high «crisis nature» of Ukraine's foreign policy characterized by a number of strategic dilemmas which were to be resolved under conditions of time deficit and high «price of the issue».

The variety and multiplicity of these changes can be assigned to several major groups: changes of polarity and correlation of forces; change in hierarchy level of global and regional systems; changes in the degree of homogeneity/heterogeneity of global policy.

V.A Manzhola. Structural imperatives of foreign policy of Ukraine// Foreign policy of Ukraine – 2008: Strategic Assessments, Forecasts and Prioitets / Edited by G.M Perepelytsya. – Kyiv: Stylos Publishing House, 2009. – P.11-22

The impact of such structural changes revealed itself at the level of global structural shifts, regional transformations, and local challenges. The combination of these signals creates the nature of structural imperatives of state foreign policy and determines the key parameters of its «road map». From this point of view the following question tends to be of critical importance: do the theory and practice of Ukraine's foreign policy keep pace with the fast transformation dynamics of the structure of global and European regional systems of international relations?

Over the last years the most significant changes in the system of international relations were related not to the transformation of institutes and regimes of «cold war» times (as it was in the Nineties of the 20th century and at the beginning of the 21st century), but to a new dynamic of global and regional processes aimed at a restructuring of world hierarchy and establishment of a new balance of forces both globally and in separate regions of the world. Major system-level conflict in international relations in the first decade of the 21st century is related to the aspirations of certain states that significantly strengthened their economic, military, and political potential and greatly enhanced their impact on global policy, and attempts of the recognized world leaders to retain their dominant role on the international scene.

This trend revealed itself in a relative decline of US hegemony, the global system's shift to a new type of multi-polarity, transformation of several inter-state political institutes at global and regional level, and an intensification of ideological struggle in the midst of growing international heterogeneity.

The US hegemony crisis is a lasting phenomenon which will predetermine the landscape of world politics over a long period of time. After September 2001, the decline of American domination seemed to be the period of «organized chaos»: the momentum of US power and the powerful influence of common Euro-Atlantic values guaranteed a relatively peaceful transition period. However, the 2008 global financial crisis brought about significant changes and shook the balance of powers that took shape after the beginning of the Iraq war. It creates the conditions which significantly increase the risk of system destabilization in general and various adventurous foreign policy steps in particular.

Over the last few years the international system has been seeking such a way of self-organization that would compensate the lack of American power. Until recently, among several possible models characterized by different degrees of cooperation/competition/opposition, preference was given to a sort of multi-polarity with relatively low antagonism levels predetermined by the strengthening of such a structural parameter as growing mutual dependence and mutual integration in the international system.

G 20 is an obvious example. The establishment of this international institution is fully associated with the trend towards redistribution of influence among the leading world powers. It was the G 20 format rather than G 8 which was selected as an appropriate format to discuss at the highest level the ways for overcoming the global financial crisis. Possible scenarios include both expanding the G8 format and the parallel competitive existence of such formats as G 8, G 20, BRIC (Brazil, Russia, India, China) etc.

Both the East and the West are seeking alternative ways to enhance their influence on international policy outside the scope of previously established institutions. Specifically, in the last few years Russia managed to bring to summit level meetings in the format of Russian Federation-China-India (RCI) and make systematic the activity of the Shanghai Cooperation Organization (SOC). In opposition to the idea of the second administration of President Bush regarding the creation of global and several regional organizations of democratic states (de facto - an alternative to UNO), lately the representatives of the US Democratic Party pursued the idea of small coalitions within which the USA (along with certain other leading world nations) must resolve specific comprehensive issues of a global and regional nature. Particularly illustrative in this respect was the proposal of Zbignev Bzhezinskij regarding the creation of the «Group of

Two», composed of the USA and China, to resolve key issues of global politics. This coalition may allow the USA to gain control over the increasing power of China and compensate the losses of its own image in the world arena.

Moreover, an ideological component of structural transformation does not contribute towards improved stability. By activating another dimension of political confrontation, it «brings back to life» the identity conflicts (first of all religious and ethnic conflicts) thus undermining not only global or regional stability, but also the national security of separate states.

For Ukraine sharp transformations in the system of international relations resulted in an increased number and an aggravation of foreign policy challenges. These challenges are further aggravated by the global financial crisis, the Russian-Georgian War, Ukraine-Russia gas conflict, problems in Ukraine's relations with the EU and NATO, and Ukraine's loss of its regional leadership status position.

In the political dimension a global financial crisis has three major consequences: first, for a long time the state reduces its unconditional leadership among players in international relations - mostly due to the decreasing role of international organizations, regimes and integration groups, i.e. all institutions which are the products of states' policy (under conditions of shortage of funds and reduction of budget expenditures the states will cut the funding of all international projects); second, the states will be ever more inclined towards selfish behavior (which is predetermined by the need for financial mobilization); third, international cooperation will experience the revision of quantitative and qualitative parameters towards regional and sub-regional levels, which will precondition the increased political influence of regional leaders.

For Ukraine (already a strong possibility) this would mean the crisis of a total reliance on Western institutions as the imperative of Ukrainian foreign policy. In the near future Ukraine, just like the majority of world nations, will face the following policy realities: a) low - compared to the previous periods - readiness of other states to assist Ukraine in the protection of its national interests (except situations when Ukraine is part of the vital interests of other states); b) revision of the contents and structure of regional cooperation entailing the establishment of clear boundaries of integration groupings and regional organizations. As a result, Ukraine may find itself outside the boundaries of such regions (most expressly - outside Central and Eastern Europe and the EU region) which will lead to a limited format of cooperation with respective institutions.

Decreasing oil prices (as well as prices for other energy carriers) caused by the global financial crisis will have restricting political consequences for Ukraine. Investment in mineral exploration and energy infrastructure will reduce (at least, it is unlikely to increase). As a result, the practical activity of leading energy companies in the development of alternative routes for transportation of energy carriers will also reduce. Only the EU is really interested in the development of new transportation routes. However, unlike the US, the EU has no leverage on energy companies to compensate the reduced economic efficiency of projects.

Along with the decrease of the investment attractiveness of Central Asia and Caspian Region, the weakened position of alternative projects for transportation of energy carriers will lead to a significant decrease of the role of Black Sea and Black Sea -Caspian areas in the organization of transit. This will lead to structural shifts in Ukraine's international environment: US and EU involvement in political and economic projects will decrease, the influence of Russia and Turkey will increase, and, what is most important, room to maneuver for the region's medium level states (and first of all for Ukraine) will be significantly reduced.

The decrease of Ukraine's weight in the structure of international relations, combined with domestic instability and uncertainty of the leading external players of Ukrainian political space (USA and Russia) regarding the selection of priority partners in the Ukrainian political establishment, may lead to the increased probability of direct agreements (regarding Ukraine) between these two players without the involvement of any Ukrainian politicians. This will make

Ukraine the object of international relations. At first glance, this trend is moment-driven by its nature and is related to future elections in Ukraine. However, it might have long lasting consequences if the USA and Russia meet halfway and agree not to oppose each other. This, de facto, will create a condominium of two states in resolving foreign policy problems of post-Soviet states, which can take the shape of a structural imperative in the region.

In this respect the Russian-Georgian war is quite illustrative. A great nuclear power was a direct participant of this conflict. If it was not Russia but some other state, the reaction of the United States would have been much tougher.

Anyway, this conflict was highly illustrative from a political point of view. It emphasized certain important trends of the modern international relations system. Specifically, after the attempts to form a dominated world environment the world is coming back again to the fragmentation of political space. In a war involving a nuclear power - a permanent member of the UN Security Council - most of the countries refrained from stating their own position on the origin of the conflict and limited themselves to expressing their regret about the conflict.

In the case of all the leading players in international politics (from leading EU member states to Japan, India, and China), their own selfish interests prevailed over the aspirations towards a universal security regime in the world or specific region.

This conflict also provided evidence of the renaissance of the policy of force and the use of armed forces as an effective foreign policy instrument. The inability of the international community to interfere with a conflict and stop it (proved many times over the last years and repeated lately during the military operation of Israel in the Gaza Strip) evidences that - at least in a contemporary world - large powers and regional leaders can resort to force to demonstrate their status and protect their own interests.

For Ukraine this experience proves the absolute danger of confrontation scenarios in relations with great powers (first of all, with Russia) and lack of any international guarantees in case of direct conflict with such states. Asymmetry in Ukraine-Russian relations remains uncompensated and runs contrary to the interests of Ukraine. Under these conditions Kyiv has to seek a systematic compromise with Russia. Pursuing the confrontation policy and the so-called policy for «promotion of democracy» in the post-soviet area in the spirit of an old American administration, can lead to a worsening of relations with the majority of countries that prefer a dialogue with Russia, as well as result in the loss of privileged relations with such countries and marginalization of Ukraine in the European space.

Transformation dynamics in the structure of the European regional system of international relations is no less deep and turbulent. First, significant weakening of American domination results in a transformation of the trilateral balance EU-Russia-USA into a bilateral structure of a new (mostly cooperative) EU-Russia structure. This is exactly the structure that transforms into the imperative for resolution of principal problems of European policy: conflicts in the Caucasus and Transnistrea, energy security, crisis of regional organizations and security regimes etc. It is this format that has a decisive influence on the positioning of Ukraine in the European space: problems related to the plan for preparation for NATO membership and actual NATO membership, EU Eastern policy and status of the EU neighbor or associated partner, status of a transit state and gas conflict with Russia.

Second, geopolitical and geostrategic discrepancies between the USA and the EU deepened. The EU has different geopolitical projects both in global politics and on the European continent. This leads to aggravated competition between the two «cornerstones» of Euro-Atlantism for maintaining a strategic dialogue with Russia, influence on Eastern Europe, as well as further transformation of NATO and reorganization of general European security structure. It creates conceptually a new political environment for Ukraine and new alternatives for foreign policy orientation: to speed up the process of accession to NATO and ascertain its place in

Euro-Atlantic space, or, considering objective differences between the processes of European and Euro-Atlantic integration, to focus on «European identity» and the «European choice» of Ukraine and seek its place in the unified Europe.

Third, «strategic pause» in further expansion of the European Union became a fact. Despite the continuing rhetoric on «open doors», the Eastern policy of the EU and principal provisions of future Agreement on association with Ukraine became the official reaction of the European Union to the completion of the expansion process. For Ukraine, another consequence of such a policy will be the return of the EU to the practice of the delegation of powers to its separate members interested in the development of a respective area of EU policy. In case of Ukraine these «authorized representatives» will be Poland and Baltic states. As a result, the intensity of the dialogue with Brussels and some European capitals will decrease and the subjective factor of Warsaw and Poland's influence on Ukraine will, on the contrary, increase.

Fourth, change of the role and modality of policy of great European states is another key structural challenge for Ukraine. In 2008, due to frustration with the inability of the Eastern Europe member states to depart from national selfishness and promote consolidation of the European Union, as well as realizing the inability of the United States of America to unilaterally regulate economic and political processes in the world, France, Germany and Italy have seen the revival of the trend for a strengthening of their independent role and the renaissance of great power ideas.

Over a long period of time Ukraine's policy with regard to leading European states was based on the imperative of accession to the EU and NATO. Unreadiness or unwillingness on the part of these organizations to further discuss these problems can lead to decreased interest in Ukraine if the latter fails to offer cooperation in areas that would meet the interests of European «grandees» (considering their vision of the transformation of the European international-political region).

Fifth, Russia is strengthening its position as Europe's political, economic, and energy «center of balance». Despite the fact that (compared to the EU) Russia has much less attributive and attractive potential, it is a centralized great power formation capable (as demonstrated by the events of 2008) of pursuing a more consolidated and mobile strategy, including aggressive use of force in both «soft» and «hard» formats. Consolidation of post-Soviet space will take place mostly around Russia. At the same time it should be born in mind that it is Ukraine that creates «critical mass» for the success of significant geopolitical projects in the post-Soviet area. In principle, it secures for Ukraine a significant resource for pursuing an active policy both in the region in general and with regard to Russia in particular. Reactivation of this resource requires the achievement of a systematic compromise with Russia based on an understanding of both the high mutual dependence of these two states, and differences in the levels of interests and potential for their realization: formation of a global geopolitical code for Russia and regional geopolitical code for Ukraine.

Thus, transformation processes in global and European policy significantly influence foreign policy behavior of separate elements/states of international systems. Therefore increased pressure on Ukraine simultaneously by Russia, the USA, and the EU is not just the consequence of mistakes of Ukrainian foreign policy, but rather the result of changes in the configuration of forces on both global and regional-European levels.

The aggregate of these changes and challenges put to doubt the effectiveness of the foreign policy strategy of Ukraine. Instead of developing a consistent and realistic strategy that would allow the government to bring to order and pragmatically balance Ukraine's relations with NATO, the EU, and Russia, strengthen the personality of Ukraine in European policy, prevent or neutralize specific threats to national security resulting from destabilization in the Black Sea region, and the financial and energy crisis, Ukrainian diplomacy in 2008 can be characterized

by resonant steps in the area of «soft force» - organization of the visit of the Ecumenical Patriarch and the Forum dedicated to Holodomor (Famine) of 1932-1933. But was the prioritization correct in the context of actual political, economic, and security related processes in the world and in Europe?

Of course, the reasons for a weak foreign policy for Ukraine in 2008 are related to internal problems. A state that lacks an attractive model of economic, political, and social development cannot play the role of a regional leader. Likewise, the activity of the Organization for Democratic and Economic Development - GUAM (that includes countries that rank 53rd, 62nd, 104th and 135th in the democratization rating of the world nations) cannot be effective. It will be impossible to integrate into the European development model without changes in the «internal life» of Ukraine. Likewise, it will be impossible for Ukraine to become a full-fledged element of the European security system.

Preserving significant delays in the domestic «European transformation» of Ukraine leads to an intensification of the «scissors effect» in the development vectors of Ukraine and European countries. This can have grave strategic consequences, bring to nothing Ukraine's ability to implement its Euro-Atlantic policy line, and keep Ukraine for a long time in the shadow of Russia's center of gravity.

The last years have clearly demonstrated the trend towards a transformation of Eastern Europe into a major geostrategy epicenter of the activity of world powers in the Eurasian region.

Stabilization and structuring of this region (a key region in the world hierarchy of geopolitical spaces in the times of that classicist of geopolitics, Sir Halford John Mackinder) based on the model of a respected world leader ranks among the top priority objectives of the leading world centers of influence - the EU, the USA, and Russia. Increased competition of these models is already observed now and Ukraine becomes one of the most important objects of this competition. Under such difficult and strained conditions, this represents one of the greatest challenges for the foreign policy strategy of Ukraine.

This situation is a challenge for Ukraine and has both its «disadvantages» and «advantages». Disadvantages include the risk of the escalation of conflict differences between the «poles» and general destabilization of the European region, which entails the threat of a catastrophic reduction of space for foreign policy maneuver by Ukraine and its increased dependence on the leading international players. The advantage is that under conditions of a renaissance of multi-polar balance policy, Ukraine will gain new opportunities for protection of its interests. In practice it means finding a rational balance among the concepts of «multi-vector approach», «non-participation in any alliances», «European choice», «European» and «Euro-Atlantic integration», «Eurasian vector» etc., which can result in the need to shape a new paradigm of Ukraine's foreign policy. This can also lead to the initiation of such a geopolitical project, in implementation of which Ukraine could play a constructive integrating role corresponding to its potential and geopolitical status.

Considering the above, the project for the formation of the Great Europe (a stable regional structure of inter-state relations within the framework of which Ukraine will realize its vital interests) may become the basic concept and instrument of Ukraine's European policy. The Great Europe paradigm must give back to Ukraine its natural place in the center of general European processes, its natural role as a unifying element and system-forming segment, rather than the role of peripheral element and sanitary buffer. This project is aimed at increasing the influence and role of Ukraine in achieving and enhancing the unity of Europe.

НОВА РОЛЬ НАТО В ЄВРОПІ?

3–4 квітня у німецьких містах Келі, Баден-Бадені та французькому Страсбурзі відбувся ювілейний саміт НАТО, присвячений 60-річчю Альянсу. Ця подія вже за кілька тижнів до свого початку спровокувала численні інтриги, коментарі та оцінки. Символічність франко-німецького спільного прийому високих гостей полягає в тому, що саме ці країни являють собою ядро так званої старої Європи – Європи, яка виступила проти американської війни в Іраку у 2003 році, проти надання Плану для членства (ПДЧ) Україні у 2008 році, а напередодні саміту сформулювала власне бачення майбутнього НАТО та всієї системи безпеки в Європі. Яке місце в цій системі належатиме Україні, і чи здатні будуть ФРН та Франція реалізувати свої амбітні наміри?

Саміт виявився більшою мірою присвячений робочим питанням, ніж урочистостям. Атмосферу свята було також поставлено під сумнів активними акціями протесту, які розгорнулися в Страсбурзі; суперечками, викликаними позицією Туреччини щодо кандидатури нового Генерального секретаря Альянсу; а також – окремо для України – фактичним підтвердженням найпесимістичніших оцінок її перспектив членства у найближчому майбутньому.

Дві події в контексті підготовки до саміту мали знаковий характер. По-перше, Франція оголосила про повернення до військових структур НАТО після тривалої перерви, викликаної свого часу розбіжностями в розумінні ролі Альянсу в період апогею «холодної війни». По-друге, 4 лютого Президент Франції Саркозі та федеральний канцлер ФРН Меркель опублікували у газеті Le Monde спільну статтю під назвою «Безпека, наша спільна місія»[1], в якій викладено основні ідеї спільного франко-німецького бачення майбутнього Альянсу та всього комплексу трансатлантичних відносин. Резонанс статті підсилено очевидними концептуальними змінами у зовнішній політиці США з приходом до влади Президента Обами. Для України все, що відбувається, може мати вирішальне значення в контексті реалізації наших євроатлантичних намірів.

Востаннє стратегічна концепція НАТО зазнавала суттєвих змін десять років тому – коли Альянс відзначав своє 50-річчя в нових, незвичних умовах, викликаних військовою операцією проти Сербії та переоцінкою викликів та загроз безпеці країн-членів, і переглядом власної зони відповідальності. З того часу порядок денний світової політики знову принципово змінився, вивівши на передній план боротьбу з тероризмом; проблеми розширення НАТО та ЄС; регіональну стабільність; розгортання систем ПРО в Європі; та посилення впливу Росії. Наслідком цього всього є те, що ефективність Альянсу сьогодні здається значно нижчою, ніж вона була десять років тому, коли НАТО і «дієва система ре-

---

Микола Капітоненко. Нова роль НАТО в Європі? // Зовнішні справи. – 2009. - №3. - с. 16-19.

гіональної безпеки» були практично синонімами. У 1999 Альянс переосмислював наслідки розширення зони власної відповідальності; у 2009 він стоїть перед проблемами дефіциту єдності та різних підходів до самого змісту поняття «безпека».

Усе це не може не турбувати країни-члени НАТО, так само як і її сусідів, до яких належить і Україна. Навіть якщо б співпраця із НАТО й не була б серед наших найвищих зовнішньополітичних пріоритетів, масштабні трансформації діяльності Альянсу безпосередньо вплинули б на національну безпеку. А з врахуванням багаторічних зусиль, спрямованих на вступ до НАТО і, особливо, краху надій отримати ПДЧ на саміті в Бухаресті минулого року, порядок денний саміту набуває для України особливого значення.

Стаття Президента Саркозі та Канцлера Меркель містить основні елементи, які визначатимуть підходи Франції та ФРН до системи європейської безпеки в найближчому майбутньому. Вони зводяться до наступного:

1. Визнання складності стратегічної обстановки та визначення основного кола загроз, до якого входять конфлікт на Кавказі (перший збройний конфлікт в Європі у XXI ст.); подальша невизначеність на Близькому Сході; ядерна програма Ірану; міжнародний тероризм; конфлікти в Африці; а також світова фінансова криза. В цих умовах, на думку авторів статті, необхідно продемонструвати єдність і ширше розуміння проблематики міжнародної безпеки – розуміння, яке виходило б за рамки військової сфери.

2. Переконання в тому, що подальше поглиблення франко-німецького партнерства є шляхом до посилення ролі Європейського Союзу у підтриманні безпеки в Європі та світі.

3. Підкреслення неефективності односторонніх рішень і дій, заклик до «духу партнерства» у трансатлантичних відносинах.

4. Констатація того, що стратегічне партнерство між НАТО та ЄС «не виправдовує сподівань», в першу чергу завдяки протиріччям між «деякими країнами».

5. Заклик до перебудови відносин із Росією із метою ширшого залучення її до розв'язання проблем європейської безпеки, зокрема підкреслення того, що будь-яке розширення НАТО має сприяти загальним інтересам європейської системи безпеки, невід'ємною частиною якої є Росія.

6. Прагнення зміцнювати режими контролю над озброєнням, особливо режим нерозповсюдження ядерної зброї та режим, запроваджений Договором про звичайні збройні сили в Європі.

Характеризуючи статтю в цілому, можна сказати, що вона є закликом до перенесення центру тяжіння прийняття політичних рішень стосовно європейської безпеки до Європи; активного залучення Росії до цього процесу; та корекції курсу НАТО з урахуванням нової стратегічної обстановки.

Якщо франко-німецькі задуми здійснюватимуться, Україні доведеться переглянути основні форми своєї співпраці із НАТО та участі у системі європейської безпеки в цілому. «Консенсусність» рішень, до якої закликають лідери Франції та Німеччини, є, фактично, спробою зафіксувати тенденцію протистояння волі проатлантичних держав, яка проявилася на саміті в Бухаресті. Тоді Франція та Німеччина фактично заблокували надання Україні та Грузії ПДЧ, посилаючись на приблизно ті самі аргументи – про необхідність «комплексного» підходу до європейської безпеки та врахування інтересів Росії.

Основна проблема, з якою неодмінно зіштовхнуться ці красиві заклики, полягає в суттєвій обмеженості можливостей Франції, ФРН та «старої Європи» в цілому впливати на європейську, а тим паче – глобальну безпеку. Досвід розв'язання проблеми Косова (як і Югославських конфліктів загалом); тривалого, але безрезультатного формування Спільної зовнішньої політики та політики безпеки в інституційній структурі ЄС; розв'язання регіональних конфліктів на кшталт Придністровського; вирішення внутрішніх проблем, пов'язаних із етнічними, релігійними та соціальними факторами, не надає підстав для оп-

тимізму. Мало хто виступає проти активнішої участі європейських держав в облаштуванні системи регіональної безпеки, але поки що далі розмов справа майже не йшла.

Без кардинального «прориву» на цьому напрямі фрази про «активнішу роль» Європи та «рівноправне партнерство» між НАТО та ЄС залишаться напівпорожніми. І це не зміцнюватиме безпеку в Європі, а навпаки, підриватиме її. Європейські країни мають усвідомити, що лише суттєве збільшення оборонних витрат – фінансових, організаційних – та демонстрація політичної готовності втручатися у розв'язання численних проблем безпеки можуть створити підстави для повнішої участі Європи у формуванні контурів світового порядку.

Схоже на те, що амбітні плани Франції та ФРН залишаться декларацією про наміри; в той час як реальні зміни ролі Альянсу залежатимуть від рішень нової американської адміністрації. Пріоритетами її виступають війна в Афганістані, перегляд відносин із Росією, Близький Схід та Іран із його ядерною програмою, чим і визначатимуться обсяги та межі американських поступок. Іншими словами, НАТО має «вбудуватися» у більш широку систему політичних інтересів США в глобальному масштабі, і лише тоді стане зрозуміло, якою буде роль Європи в цьому поки що асиметричному партнерстві.

Для України залишається небезпека виступити предметом компромісів. Щоправда, винними в цьому будуть не Франція, Німеччина чи Росія, а сама Україна. У згаданій статті Саркозі й Меркель у чергове справедливо підкреслюється, що для членства в НАТО демократична країна має бути готовою до виконання обов'язків, робити реальний внесок у підтримання безпеки союзників. Сумніватися в обґрунтованості цієї вимоги не доводиться, але Україною мало що зроблено для її виконання. Рік, що минув, не дав відповіді на питання Бухарестського саміту, проте додав нових проблем. Розгортання подій на Кавказі пішло зовсім не тим шляхом, який наблизив би Україну до членства в НАТО. В результаті шанси на регіональне лідерство та активну політику у Центральній та Східній Європі значно зменшилися, натомість зросла вразливість до різноманітних зовнішніх втручань внаслідок загострення внутрішньополітичної боротьби та впливу світової фінансової кризи.

Основні проблеми, що виносилися на розгляд лідерів 28 держав-членів (включно із щойно прийнятими Албанією та Хорватією), стосувалися перспектив розширення Альянсу; повернення Франції до його військових структур; переобрання Генерального секретаря; продовження операції в Афганістані; ставлення НАТО до «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі та загальних принципів архітектури системи європейської безпеки. Підсумки саміту не стали революційними, але вони заклали важливі тенденції розвитку Альянсу та визначили пріоритети у його подальшій діяльності:

1. НАТО зазнала структурних трансформацій. Її членами стали Хорватія та Албанія; Франція повернулася до військових структур. У підсумковій декларації саміту [2] підкреслено, що все це відбувається відповідно до традиційних цінностей євроатлантичної єдності, демократії та колективної безпеки. На цих самих засадах в НАТО очікують вступу колишньої Югославської республіки – Македонії найближчим часом.

2. Ключовим пріоритетом поточної діяльності Альянсу залишається операція в Афганістані. Президенту Обамі вдалося переконати європейських партнерів спрямувати додатково близько 5 тисяч солдатів до Афганістану, хоча більше половини з них знаходитимуться там тимчасово, для забезпечення проведення виборів у серпні. З іншого боку, США майже вдвічі, до 68 тисяч, збільшить власну присутність в Афганістані, маючи на меті поступово посилити власне афганські сили безпеки й створити передумови для виведення військ НАТО. Таким чином, на саміті було випробувано стратегію взаємних американсько-європейських поступок, яку Президент США Обама взяв на озброєння після приходу до Овального офісу. Поступки європейців стали не надто вражаючими: Британія,

Німеччина та Іспанія взялися надіслати додаткові контингенти до Афганістану (600–900 чоловік кожна).

3. Із 1 серпня поточного року Генеральним секретарем НАТО стане прем'єр-міністр Данії Андерс Фог Расмусен. Його кандидатура лобіювалася європейськими державами та підтримувалася США (Данія традиційно займає проатлантичні позиції в НАТО); але проти неї публічно виступила Туреччина. Пов'язано це було із публікацією в Данії у 2005 році карикатур на пророка Мухаммада, реакція на які Расмусена була недостатньо чутливою до позиції мусульман. Враховуючи операцію НАТО у мусульманському Афганістані, символізм такого роду був би неприпустимим, вважала Туреччина [3]. Расмусен також відомий своїми заявами про те, що Туреччина ніколи не стане повноправним членом Європейського Союзу. Зрештою, домовленість була досягнута. Туреччина отримала дві додаткові посади в апараті НАТО; обіцянку переглянути дві складові частини угоди із ЄС про членство з метою прискорення процесу своєї інтеграції в ЄС; а Расмусен публічно озвучить свою позицію щодо розуміння турботи мусульманського світу з приводу публікації карикатур на пророка.

4. Балкани залишаються важливим пріоритетом діяльності НАТО і ключем до європейської безпеки. Продовження діяльності KFOR відповідно до поточного мандату становитиме собою наймасштабніші зусилля НАТО з підтримки стабільності в Європі. Розвиток демократичного Косова, в якому захищені права нацменшин, залишається пріоритетом Альянсу.

5. НАТО традиційно вже звернула увагу на події, що відбуваються поза межами її зони відповідальності, насамперед на проблему піратства, гуманітарні кризи в Африці (Дарфур у Судані та Сомалі) та ситуацію на Близькому Сході. Окремим напрямом діяльності Альянсу залишається боротьба із міжнародним тероризмом, не лише в Афганістані, а й по всьому світу.

У Декларації саміту прозвучали добре відомі слова – про посилення трансатлантичної єдності та збереження дії положень статті 10 Вашингтонського договору, про відкритість дверей Альянсу для всіх європейських демократичних країн, які поділяють його цінності, готові до виконання обов'язків, пов'язаних із членством, та вступ яких до НАТО сприятиме зміцненню спільної безпеки та стабільності.

Україні присвячено два параграфи Декларації, в яких підтверджуються рішення Бухарестського саміту минулого року; а також окреслюється формат подальших відносин, що визначатиметься Хартією про особливе партнерство аж 1997 року. Це – констатація глухого кута у відносинах, які так і не набули нової якості за 12 років. НАТО в черговий раз пов'язала це з дефіцитом політичних та економічних реформ в Україні.

Значно більше уваги приділено відносинам із Росією. НАТО задекларувала стратегічну важливість взаємин із Російською Федерацією, у сферах від регіональної стабільності й до ядерного роззброєння та систем протиракетної оборони. Цим самим перед Росією відкривається широкий діапазон засобів впливу на Альянс та, зокрема, на його відносини із третіми країнами.

Україна ж може засвоїти кілька важливих уроків, що випливають із результатів саміту НАТО 2009 року.

1. Очевидний вже давно висновок: без внутрішніх перетворень, насамперед у політичній системі, правовому полі, судовій системі та відносинах між цивільними та військовими інститутами можна забути не лише про членство у НАТО, а й про поглиблення співпраці з Альянсом.

2. Україна є важливим елементом для досягнення цілей НАТО в галузі забезпечення європейської стабільності. Від позиції України залежить розвиток системи регіональної безпеки в басейні Чорного моря; залишається активною роль України у врегулюванні «за-

морожених» конфліктів на пострадянському просторі; від України залежить стан відносин НАТО з Росією; і, зрештою, Україна – єдина з держав, що не є членами НАТО, яка бере участь у всіх миротворчих ініціативах під егідою Альянсу. Це відкриває можливості відстоювати власні інтереси, навіть без набуття членства у НАТО.

3. Спекуляції на тему російської загрози більше не є ефективною стратегією переконання у відносинах із Альянсом. Новий курс адміністрації США, зміна російської ролі в європейських системах безпеки та невпинне розширення сфери відповідальності НАТО зміщують пріоритети. Для найбільш виграшних переговорних позицій у відносинах з Альянсом Україні доцільно чітко демонструвати чим, як і на яких умовах вона може бути корисною для трансатлантичної системи безпеки.

4. Тактичний висновок полягає в тому, що в чергове розвіяно міф про нав'язування чиєїсь волі в рамках Альянсу. Приклад позиції Туреччини щодо кандидатури Генерального секретаря Альянсу свідчить, що навіть технічні питання можуть стати засобом просування своїх інтересів, навіть ціною протистояння консолідованій позиції всіх інших членів організації. Консенсусний механізм прийняття рішень надає будь-кому з членів широкі можливості захисту власних прав та інтересів.

Саміт НАТО не відкрив принципово нової сторінки в її історії. Проблеми, пріоритети, розподіл обов'язків залишилися приблизно тими самими. Та нова зовнішньополітична лінія США в найближчому майбутньому справлятиме сильний вплив на конкретизацію форм діяльності Альянсу, на його відносини із сусідами, включаючи Україну. Підсумовуючи, можна зазначити, що у рішеннях, прийнятих самітом, відчувається прагнення до багатосторонності зусиль із побудови системи європейської безпеки та зменшення напруги та конфронтації. Які впливи це матиме для України – говорити поки що зарано, але результати саміту обов'язково мають бути враховані при розробці стратегії подальших відносин з Альянсом.

Часу для внесення коректив залишається явно недостатньо, враховуючи чергову відставку міністра МЗС та невизначеність середньострокових зовнішньополітичних пріоритетів. За великим рахунком, все, що залишається Україні, – це спробувати зіграти на протиріччях між, умовно кажучи, проатлантично та проєвропейські налаштованими країнами. Але для цього потрібно знати, якою є остаточна мета такої гри. Мета проміжна більш-менш зрозуміла – не стати розмінною картою у переформатуванні відносин між ЄС та Росією. Важливішим та масштабнішим викликом для України буде представлення власного бачення системи європейської безпеки в нових реаліях та, насамперед, – місця України в ній, незалежно від того, буде вона членом НАТО чи ні. Елементами такого бачення можуть стати:

1. Розуміння того, що характер викликів системі безпеки змінився і продовжує змінюватися. Європі сьогодні загрожують не традиційні військові виклики, а соціальні проблеми, нетрадиційні загрози, неконтрольована міграція, нерівномірність розвитку та регіональні внутрішні конфлікти.

2. Визнання того, що нові лінії розподілу та «залізні завіси» не сприятимуть розв'язанню таких проблем, отже, ставка на протистояння та антагонізми виявиться програшною.

3. Пошук активної ролі України у багатосторонніх форматах врегулювання проблем європейської безпеки, таких як ОБСЄ та регіональні організації.

4. Готовність робити більший внесок у безпеку своїх партнерів, брати ініціативу у врегулюванні тих проблем, які безпосередньо стосуються України, а саме: енергетична безпека, захист від нелегальної міграції та підтримка регіональної стабільності. Все це є несумісним із політикою нейтралітету, спекуляції навколо якої необхідно припиняти.

Франко-німецькі ініціативи можуть і не стати якісно новим етапом у розвитку НАТО, але вони чітко окреслюють коло проблем, навколо яких найближчим часом йтиме дискусія та шукатимуться компроміси. Для ефективності власної політики на євроатлантичному напрямі Україні необхідно усвідомити важливість цих проблем, зрозуміти, що вступ до НАТО – це не стільки гра у створення антиросійської коаліції, скільки кропітка робота, націлена на спільне розв'язання кола різноманітних проблем, які стоять перед кожною європейською державою.

Список використаної літератури

1. Sarkozy N, Merkel A. Security, Our Joint Mission // Le Mond, Paris, 4 February 2009.
2. NATO Strasbourg/Kehl Summit Declaration. Official text at http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_52837.htm?mode=pressrelease
3. Laciner S. Rasmussen, Turkey, and the NATO // The Journal of Turkish Weeklu, 4 April, 2009.

BETWEEN NATO & RUSSIA: UKRAINE'S FOREIGN POLICY CROSSROADS REVISITED

A strategic choice between NATO membership and closer co-operation with Russia is at the heart of Ukrainian foreign policy. Locked within this dilemma, Ukraine often misses out other important foreign policy variables. Most importantly, the framework for strategic choice is shifting, with potential risks and benefits changing significantly. Moreover, Ukrainian decision-makers often believe that the right choice between East and West will be enough to settle Ukrainian security. This article puts forward the hypothesis that the context of this choice is more important, namely, that structural factors and additional regional arrangements are crucial to both national and regional security.

Introduction

Few dilemmas in Ukrainian foreign policy attract more attention and public debate than a strategic choice between NATO and Russia as a key security partner.

Once labeled by Samuel Huntington a "deeply divided state,"[1] Ukraine is paying a constantly increasing price for strategic uncertainty. Curiously, opposite to Huntington's predictions, division lines are not following civilizational differences. Instead, they have recently become frontlines between public opinion and foreign policy decision-makers, on the one hand, and among various political parties on the other. As a result, Ukraine's former advantageous status of being one of the most strategically important post-socialist states is turning into a source of structural weakness and security threats.

This has serious implications for both internal and external political outcomes. Internally, the dilemma is being turned into a tool for radicalizing Ukrainian society and propaganda.

Externally, Ukraine's continued hesitation results in severe damage to national security, the multiplication of risks, and the deterioration of the regional security system as a whole.

Ukraine in NATO would mean that security in Central and Eastern Europe as well as in the Black Sea region would continue to be rooted in democratic and liberal principles, and follows collective decision-making procedures and power-sharing techniques. Ukraine outside NATO would result in a more "balance of power" prone version of regional stability and recurrence of the spheres of influence in one way or the other.

A consensus among European states was reached at the end of the Cold War: to prevent the resurrection of the old ways of thinking about European security. Europe, the main arena of the Cold War rivalry, suffered a lot from division lines and spheres of influence. Thus, Europeans' commitment to innovative ways of providing regional security was the key driving force behind several waves of NATO and EU enlargements. To a large extent, this commitment also provided strong incentives for Eastern and Central European nations to join both Western institutions.

M. Kapitonenko. Between NATO & Russia: Ukraine's foreign policy crossroads revisited // The Caucasian Review of International Affairs (CRIA) Vol. 3 (4) - Autumn 2009, pp. 43 5-444

It may seem that during 2004-08 Ukraine lost its best chance to gain NATO membership and integrate into a Euro-Atlantic security system. These years were marked by a unique conjunction of a pro-Western President in Ukraine and a pro-Ukrainian President in the US. With Victor Yushchenko's influence declining and his chances for re-election vanishing, pro-Western foreign policy in Ukraine is no longer politically relevant. On the other hand, Barack Obama's foreign policy rather seems to take into account Russia's concerns and, in this context, it is somewhat less pro–Ukrainian. In other words, the United States is unlikely to insist on Ukrainian NATO membership anymore; while Ukraine is unlikely to actively seek it.

Today's resurrection of the dilemma on the eve of presidential elections in Ukraine is marked by two important factors, none of which seems to be fully realized by the parties in the debate. First, the NATO, Ukraine was long attempting to join, no longer exists. And second, Ukraine, as a key guarantor of regional security, is absent. The combination of these creates a totally different framework for strategic choice, compared to the one Ukrainians were used to for almost twenty years.

This article assesses two hypotheses: first, that Ukrainian security is best assured when a multipolar regional system is installed and international regimes and organizations are effective; and second, that Ukraine's choice between East and West is not enough to secure either national or regional security. The historical record of Ukrainian foreign policy will be reviewed, with special emphasis upon recurring strategic dilemmas.

Theoretical Background of Ukrainian Foreign Policy Dilemmas

Ukraine is a powerful regional state, but at the same time it is weak when compared to larger neighbors and organizations (Russia, the EU, and NATO). This combination creates serious implications for national and regional security and determines Ukrainian foreign policy.

For Ukraine, being powerful means possessing considerable military capabilities, huge military production, in particular in highly technological sectors, and having a large population. All these are elements of "hard" power.[2] Around fifty years ago, this could serve a reliable guarantee of the country's security. However, today's realities are different. The continent is interlinked through transnational relations of various kinds. The societies and states are highly interdependent. This makes military capabilities obsolete for resolving most of the foreign policy issues. Instead, an access to decision-making, normative, and "soft" power[3] are becoming more effective. Herein lies the first strategic disadvantage of Ukraine: its foreign policy efforts were mostly dedicated to resolving numerous security dilemmas by applying a realistic approach – that is, by building up its military and searching for allies.

Ukraine's second strategic setback is that no matter how powerful it is, the surrounding neighbors – Russia, the EU and NATO – are far more powerful. As a result, Ukraine is constantly involved into asymmetric relations. Thus, a key to Ukrainian security lies in a critical reassessment of the realistic foundations of her foreign policy and adhering to a more neoliberal approach. Special emphasis should be placed on the concepts of interdependence, international regimes and asymmetric relations.

Interdependence is the most general of them. According to Nye and Keohane, transnational relations and interdependencies among states and societies are increasing, while the usefulness of military force and balance of power politics is decreasing.[4] For Ukraine that would mean that managing complex interdependence is a priority higher than that of building up military alliances. However, successful management of interdependence is unlikely to be achieved either with NATO or through closer relations with Russia. The EU looks more promising in this regard, although remains a much more distant perspective for Ukraine.

The European integration process generally follows neofunctionalist explanations, with its special emphasis on spillover effects.[5] It implies that integration is a slow step-by-step process,

for which the participants must have a high degree of interdependence. Ukraine and the EU are not interdependent enough. Ukraine's inability to introduce European standards of legislation, a lack of development of civil society, and insufficient economic ties with the EU decrease its chances of becoming an EU member in a mid-term perspective.

Interdependencies are effectively managed through international regimes. Regimes help ameliorate incentives to break long-term cooperation for the sake of short-term individual gains. They take various forms, most commonly those of international organizations and multilateral agreements. Regimes are effective since they imply Pareto optimality solution[6] for all parties involved. The logic of international regimes, and not that of anarchic competition, reigns in relations of interdependence.[7] Ukraine lacks normative and institutional power and continues to excessively rely on hard power capabilities. This is especially dangerous under conditions of asymmetry.

The most vital external relations of Ukraine are asymmetric. And in each pair, Ukraine is a weak partner, be it with Russia, the EU or NATO. Effective management of asymmetric relations by a weak partner requires its active involvement in various forms of multilateral international cooperation (better if a stronger partner takes part as well) and avoidance of linkages among issues in various fields. None of this is effectively applied by Ukraine in its relations with either Russia or the EU and NATO.

As a result, Ukrainian foreign policy lacks conceptual support. Even the meanings attributed to security, strategy and power are somewhat narrow and out of date. A realistic approach, which is the result of this, is unable to address the numerous challenges to security. Thus, approaching the dilemma of East–West choice, one should keep in mind key neoliberal assumptions: growing interdependence, the importance of non-state actors, and the absence of a hierarchy of issues in world politics.

Transformations of NATO

When Ukraine first encountered a strategic choice between East and West, NATO was at the height of its triumph. The Cold War was overwhelmingly won, and the Warsaw Pact dissolved. The former adversaries lined up to join the winners. All this was achieved with no direct military casualties.

The other side of the medal was Russia's weakness. The former superpower was quickly deteriorating. The sphere of influence, agreed upon in Yalta, was gone. Economic collapse and social unrest threatened territorial integrity of the state.

In the 1990s, Europe entered into an era of liberal optimism. A weakened Russia adopted a pro–Western foreign policy, which, along with internal developments, allowed more NATO-centered approach to the regional security concerns. A developing common European identity and institutions for foreign policy seemed to be rather complimenting than competing with NATO. The alliance's response to a growing security demand in "new" Europe resulted in the Partnership for Peace (PfP) program in 1994.

Ukraine was the first former Soviet republic to join the PfP.[8] Driven by the need for more security after abandoning its nuclear weapons, Ukraine was searching for a reliable framework with which to pursue its newly formulated national interests. At that time, NATO seemed the only long-term option, although public opinion was split on the issue ever since. In 1997, when the Charter on a Distinctive Partnership was signed to lay down a long-term framework for Ukrainian-NATO relations, thirty-seven percent of Ukrainians supported joining NATO, with twenty-eight percent opposing and thirty-four percent undecided.[9] The only realistic alternative to NATO membership in the 1990s was neutrality.

In a way, this was a reformulation of the East–West choice. However, choosing "East" was equal to keeping a neutral status. Weakened and pro–Western Russia was unable to project its

influence in such a way as to construct a sphere of influence. A Russian "veto" for NATO enlargement was the highest possible form of "Eastern" pressure. That was a weak "veto," since, while opposing to NATO enlargement, Russia did not offer any viable alternative of a regional security framework. As a result, most countries in the region opted to join NATO. Strategic, political and technological benefits were obvious, while risks seemed vague and distant. Ukraine had the same matrix of payoffs at hand. The Charter of 1997 indicated that the strategy of joining NATO was approved. The only way Russia was able to influence these developments was by influencing certain groups within the Ukrainian political elite.

Four years of non-decision on this issue (1994-97), however, turned out to be decisive. Already in 1998 both Russian foreign policy strategy and NATO's role in Europe started to change rapidly. Key points of these changes included the conflict over Kosovo, the 9/11 attacks and the subsequent campaign in Afghanistan. These events marked a sharp change of both NATO's functions in providing regional and global security and the perception of the alliance in the world, including that of public opinion.

The campaign in the former Yugoslavia was crucial for launching a new Alliance's Strategic concept in 1999.[10] This document put forward a "broad approach to security," enhancing it both in non-military spheres and outside territories of the member-states. Much emphasis was placed on preventive measures and new types of threats. NATO was no longer committed to its 1991 Strategic concept and for numerous reasons could be regarded as a different security provider than before.

These developments shuffled the payoffs matrix for both Ukraine and NATO member-states. Suddenly, the latter were confronting not a militarily weak Russia but a wide range of challenges, partly asymmetrical, and they had to get ready for a wide range of missions outside their homelands. For potential members it meant reassessment of their strategic commitments and readiness to contribute more to enhancing global security. Introduction of international terrorism as an agenda-setting threat reinforced this trend after 2001. Ukraine, on the other hand, had to be ready to cooperate more closely with the alliance in its broadened sphere of responsibility. It is worth mentioning that Ukraine did its best, being the only non-member to take part in all NATO peacekeeping missions.

Another correction to strategic calculations for Ukraine was introduced with a changed Russian stance on NATO in particular and her relations with the West as a whole. This shift had numerous reasons, which are far outside the focus of this paper. Begun in 1998-99 as a reaction to NATO's campaign in Kosovo, it was quickly institutionalized after Vladimir Putin rose to power in Russia. A new foreign policy approach was much more aggressive, resolute and no longer pro-Western. That had far-reaching consequences for Russia's neighbors, especially those remaining outside NATO.

Ukraine was one of them. Suddenly it faced a much more complicated choice than before, having to bear more risks when pursuing a pro-NATO strategy. The Eastern "veto" carried more weight, and soon Russia also institutionalized an alternative for NATO – the Collective Security Treaty Organization (CSTO). Thereafter, the "Eastern" option for Ukraine meant joining an emerging Russian sphere of influence instead of remaining neutral. At the same time, the whole framework of European politics was becoming more competitive, zero-sum and crisis-prone.

Strategic choice for Ukraine was getting more complicated as the world saw the 9/11 attacks and a subsequent war in Afghanistan. NATO had to address both challenges, and those had transformed its role even further. By declaring a war on international terrorism, NATO was putting additional pressure on both member-states and partners. The war in Afghanistan was far from what recent newcomers to NATO expected. "Common defense" of such a broad meaning was a challenge to NATO's integrity and a shared system of values. It also sharpened internal debates in many states, and in Ukraine, it resulted in a decrease in public support for joining NATO.[11]

As a result, NATO membership costs increased dramatically due to a higher probability of distant risky military operations, a decrease in popular support and the growing opposition of Moscow.

Finally, NATO underwent two other major transformations, both of which are linked to a revived Russian expansionism: first and foremost, was NATO's reaction to the war in Georgia of 2008. The second is about "resetting" American-Russian relations and is currently underway. As a result, NATO has lost its clear security and geopolitical positioning, as well as parts of its collective identity. The crisis of the Russian-Georgian war turned out to be more severe for NATO than even that of the war in Iraq, partly because this time American foreign policy appeared to be lacking initiative. A "reset" of American-Russian relations could be seen as Obama's conceptual response to this crisis. This response could demand a high price of a total reconsideration of the alliance's role in a new framework of "resetting" relations with Russia and a total reconstruction of the security system in Europe toward the balance of power and spheres of influence model; the key elements of which include the principle of self-help in providing state security, limited sovereignty for the majority of small states, zero-sum competition in regional affairs between powerful states, and foreign policy aimed at maintaining a balance of power.

Ukraine in Regional Security Arrangements

For quite a while it has been common wisdom among Ukrainian and foreign scholars that the country's geographical location is a political advantage, which makes Ukraine a geopolitical key to European security.[12] This followed from a Cold War-style geopolitical analysis, according to which Ukraine was an indispensable part of the Russian empire. Control over Ukraine would be the only possible way for Russia to restore her influence over European affairs and, vice versa; placing Ukraine into a community of Western democracies would be the only way to prevent another Cold War in Europe.[13] This style of reasoning was enhanced by Ukraine's unilateral decision to abandon its nuclear weapons, the third largest stock in the world. In addition, Ukraine was one of the few post-Soviet states that managed to prevent violent internal conflicts. All this contributed to Ukraine's image as a possible security-supplying country for the whole turbulent region of Eastern and Central Europe.

This was the primary source of Ukraine's attractiveness to the West. Integrating Ukraine into Western political institutions was equal to spreading liberal values and democratic norms. That is why so much attention was paid to internal political reforms in post-Soviet states. It was believed that "democratic peace" theory could be a conceptual basis for resolving numerous conflicts within the former post-Socialist bloc.[14] Ukraine was incorporated into the basic institutional structures and programs for transition, sharing a similar experience to that of countries like Poland, Hungary or the Czech Republic, and hoping to follow their path.

Arguably, this scenario was most probable in 1994-99. On the one hand, this was the period of the most intensive dialogue with the Western institutions. Ukraine joined the PfP and the Central European Initiative (CEI) in 1994 and entered the Council of Europe in 1995. The Partnership and Cooperation Agreement between the EU and Ukraine was signed in 1994 to lay the framework for developing further relations. Gradually, Ukraine was incorporated into key regional and subregional regimes and structures. The process was eased along by a general climate of global cooperation on security issues.

On the other hand, Ukraine and Western democracies needed each other. Ukraine was pursuing internal reforms, aiming toward democratic values and economic development.[15] The support from the Western countries was an important impetus driving the process. Ukraine was opening markets, adopting trade regulations, inviting investments and, on the whole, integrating into the global economy.

The intense dialogue on a number of issues enhanced Ukraine's role in providing regional security. The country's democratization was seen as a prerequisite for peace implementation in Eastern Europe. Growing economic interdependence also contributed to stability. Regional organizations, in which Ukraine was an active member, were integrating into a system of international regimes and seemed to be an effective solution to a problem of asymmetric dependency from Russia.

But in 1998-99 things changed. The primary sources of changes were twofold: strategic shifts in Russian foreign policy and an authoritarian trend in Ukrainian internal affairs. The combination of this was enough to put an end to Ukrainian aspirations of a quick integration into Western institutions. On the one hand, Russia effectively increased the political costs of pursuing pro-Western policy for Ukrainian elites. On the other hand, Ukraine cast serious doubts about its democratic developments due to the policy of re-elected President Leonid Kuchma. In 2000, Kuchma was accused by parliamentary opposition of being involved in the murder of Georgiy Gongadze, a well-known journalist. That produced enormous and unbearable costs for the whole Western dimension of Ukrainian foreign policy.

Other developments were also important for changing Ukraine's geostrategic environment. Continued NATO and EU enlargement had a strong impact on regional security. First and foremost, it filled a "vacuum of power"[16] in Central and Eastern Europe and provoked a more hostile Russian reaction. The conflict in Kosovo also opened up a period of political instability in the region. Special emphasis in this regard should be placed on the so-called "frozen conflicts" in the former Soviet republics, since all of them involved an issue of separatism. Mechanisms for supporting post-bipolar regional stability were becoming non-efficient. As a result, a much more competitive environment was created, while the regional system acquired some distinct features of bipolarity. This was not a very good signal for Ukraine. Under bipolarity of any type, Ukrainian input into a collective security agreement of any kind was doomed to be minimized. Windows of opportunity, opened up when regional integration was flourishing, were closing. The security agenda in Europe was increasingly managed by great powers' consensus or rivalry.

However, there was a short period of optimism. It followed the so-called "Orange revolution" in Ukraine. President Yushchenko, a winner of the contest due to the mass protests against the fraudulent vote, claimed a pro-Western foreign policy and initially gained considerable support from Western democracies.[17] Ukraine got a chance to play a more active role in regional security. First of all, the "Orange revolution" created preconditions for enhancing various international organizations and regimes in the region, which aimed to support the democratization process and deal with the frozen conflicts. Second, it put additional pressure on European decision-makers to provide more openness toward Ukraine, particularly in trans-border movement, immigration, and political cooperation. The revolution also attracted US attention, since it provided an opportunity for popularizing and exploiting the pacifying impacts of democratization.

As a result, a number of regional projects emerged and were activated. However, most of these opportunities for broader power alignments in Europe were lost due to the ineffectiveness of regional organizations[18] and a quick restoration of Russia's regional influence. The former was the result of low levels of interdependence among the countries of the region, lack of a shared identity and differences in assessing strategic risks and ways of dealing with them. The latter was primarily the consequence of Russia's ability to derive maximum opportunities from (i) its own economic power due to high prices for oil and natural gas; (ii) the ineffectiveness of regional organizations in dealing with frozen conflicts, which became a tool for Russia to apply its power on a regional scale; and (iii) a continuing crisis of American foreign policy that created a vacuum of power in what is considered by Russians to be their historical sphere of interest. As a result, by 2008, Central and Eastern Europe and the Black Sea region were back to bipolarity and zero-sum games.

That significantly reduced Ukraine's structural force and enabled a general destabilization, in which the Russian-Georgian war of 2008 played a role. This war undermined regional stability patterns based on cooperation among smaller states, put an end to multilateral diplomacy aimed at resolving "frozen conflicts," and weakened Ukraine's ally. Under new circumstances, Ukraine was no longer able to provide security for the region. Instead, it turned into security consumer, and a potentially risky one.

Russia's possible attempts to take advantage of ethnic diversity in Ukraine are believed to impose certain risks. Predominantly Russian-speaking eastern regions could be a starting point for Russia's pressure. Moreover, the Crimean autonomous republic in Ukraine has long been a region of special attention and a special status. The Russian Black Sea Fleet, based in Sevastopol, is a powerful instrument in bilateral relations and the overall regional constellation of forces.

However, these risks seem to be exaggerated. Ukraine is truly vulnerable to ethnic pressure, but its vulnerability lies more in the fields of internal security, social and cultural integrity, and efficiency of a power-sharing model. Unlike cases of Kosovo in the former Yugoslavia or South Ossetia and Abkhazia in Georgia, Ukrainian regions have never demonstrated signs of separatism. Consequently, no ethnic group in Ukraine suffered any form of discrimination. This makes the most dangerous forms of current internal conflicts capable of quick escalation improbable in Ukraine.

At the same time, growing tensions in relations with Russia turn ethnic and linguistic factors into possible areas of conflict. Having this in mind, Ukraine can balance its vulnerability by improving an existing model of power-sharing, further protecting minority rights (and requiring the same steps from its neighbors) and integrating deeper into international regimes. Unless there is a sharp growth of separatism within Ukraine, these measures will help minimize risks from any external pressure.

Due to Ukraine's turning into a security-consuming state, the strategic situation changed dramatically. Instead of operating under multipolarity and within active regional regimes, Ukraine finds itself in recurrent bipolar rivalries. This not only undermines Ukraine's abilities to effectively manage interdependence and asymmetry, but also reshapes regional security arrangements. As a result, an old dilemma of choosing between East and West is taking on new dimensions today.

Conclusion: Current Strategic Choices and Pre-Election Hesitation

With the upcoming presidential campaigns, Ukraine is facing serious security challenges. Its most important interests – regional security, effective resolution of the frozen conflicts, Black Sea regional cooperation development – are under threat. The former priorities, such as regional initiatives, NATO membership aspirations and European energy security, are put into question. Foreign policy strategy aimed at enhancing regional international regimes to counter stronger neighbors has failed. As a result, Ukraine will experience growing difficulties in pursuing the "multivectoral"[19] strategy and faces the increasing risks of a growing asymmetry in relations with key partners.

Restoration of bipolarity turns out to be the worst possible scenario. It limits the options for counterbalancing the great powers' egoistic aspirations and leaves insufficient tools for Ukraine to pursue her security interests. Unfortunately, there is little Ukraine can do about that. Emerging structures of regional politics are out of Ukrainian control, and its only attempt to prevent bipolarity by enhancing regional cooperation was not enough. As a result, Russia's growing power cannot be effectively sustained by a network of regional regimes. The only option left is counterbalancing and deterrence, and herein lies the key argument for Ukraine's NATO membership today.

This option is still believed by many to be a matter of civilizational choice. However, it has become a much more practical task in terms of security maximization. Even if NATO were a group of non-democratic states, Ukraine would want to join it for the sake of counterbalancing Russia. Ukraine is pushed toward seeking NATO membership by the very logic of bipolarity and the zero-sum game it offers. NATO membership in this context is the next best choice after enhancing regional multipolarity.

NATO's opponents in Ukraine mostly offer neutrality as an alternative.[20] However, this status does not stand up to expectations. First and foremost, the problem with neutrality is that it is an out-of-date concept. Neutral status could be a solution for Ukraine under conditions of strong regional cooperation, stable and operational international regimes, and Russia's participation in most important regional initiatives, such as the Energy Charter. When none of this is the case, neutrality then becomes a dangerous option. Neutral states under bipolarity require far more resources to provide their own security. Ukraine simply does not have them.

The strategic option of joining the Russian sphere of influence is open. On the eve of the elections, Ukrainian elites are much more sensitive to Russian than to any other influence, because Russia's presence in Ukrainian economy, NGO sector and media is overwhelmingly stronger than that of the Western countries. Moreover, Ukrainians are disappointed with the modest results of intensified cooperation with the US and European states. All this strengthens pro-Russian attitudes in the society and makes Ukrainian politicians assume a more pro-Russian approach as well. But that does not make a strategic difference. This option will put an end to the idea of a multipolar regional system and will dramatically diminish Ukraine's opportunities for providing both national and regional security.

We believe that joining NATO is still the best possible strategic option not only for Ukraine but for the region as well. It will not prevent bipolarity, but it will make it far less antagonistic. Ukraine in NATO will mean that even at the regional level there will be no power parity between key poles, which will enhance cooperative strategies and prevent risky foreign policies. Finally, NATO's normative dimension will help integrate Ukraine into a democratic system of values and institutions and thus enhance regional stability.

[1] Samuel Huntington, The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order (New York: Simon & Schuster, 1996), 165-68.

[2] See Kurt Campbell, Michael O'Hanlon, Hard Power: The New Politics of National Security (Cambridge: Basic Books, 2006).

[3] See Joseph Nye, Soft Power. The Means to Success in World Politics (New York: Public Affairs, 2004).

[4] On interdependence theory, see Joseph Nye and Robert Keohane, Power and Interdependence: World Politics in Transition (Boston: Little Brown, 1977).

[5] For a guide on European integration theories, see Ben Rosamond, Theories of European Integration (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2000).

[6] Pareto optimality is a general measure of efficiency in strategic interactions. It implies than there is no other outcome to the situation that makes every player at least as well off and at least one player strictly better off. For more details, see Avinash Dixit and Susan Skeath, Games of Strategy (New York: W.W. Norton & Company, 2004), Chapter 12.

[7] On international regimes, see Stephen D. Krasner (ed.), International Regimes (Ithaca: Cornell University Press, 1983).

[8] For a short version of the history of Ukraine-NATO relations, see http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=en&part=cooperation&sub=history (accessed September 20, 2009).

[9] Gerald B. H. Solomon, The NATO enlargement debate, 1990-1997, (Westport: Praeger, 1998), 121
[10] The Alliance's Strategic Concept, 1999, official text at http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm (accessed September 20, 2009
[11] See Razumkov Centre's polls for 2002-09 at http://razumkov.org.ua/eng/poll.php?poll_id=46 (accessed September 21, 2009).
[12] See Jennifer D. P. Moroney et al. (eds.), Ukrainian Foreign and Security Policy.
Theoretical and Comparative Perspectives (New York: Praeger Publications, 2002).
[13] Zbigniew Brzezinski, The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives (New York: Basic Books, 1997).
[14] See Barnett Rubin & Jack Snyder (eds.), Post-Soviet Political Order (New York: Routledge, 1998).
[15] See, for instance, The Joint Summit Statement by President of the USA Clinton and President of Ukraine Kuchma, dated November 22, 1994, at http://www.fas.org/spp/starwars/offdocs/j941122.htm (accessed September 21, 2009).
[16] For power vacuum and other power considerations, see Hans Morgenthau, Politics Among Nations (New York: Alfred Knopf, 1973).
[17] See, for instance, Yuscheko's address to US Senate at http://www.america.gov/st/washfileenglish/2005/April/200504061638281CJsamohT0.3202631.html (accessed September 22, 2009)
[18] For more details see Mykola Kapitonenko "Resolving Post-Soviet "Frozen Conflicts": Is Regional Integration Helpful", Caucasian Review of International Affairs, Vol. 3:1 (2009): 37-44.
[19] Ukrainian foreign policy since President Kuchma (1994-2005) was labelled as multivectoral insofar as Ukraine was aiming to develop strategic cooperation simultaneously with Russia, the USA, and several major European states, counter-balancing the influence of each of them. For more details, see the Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada, Uryadovy Kuryer, 23 Februaury, 2000, p.5-12.
[20] For analysis of this option in Ukrainian, see http://cs.cirs.kiev.ua/uk/news/commentary/92-2009-09-17-08-59-47.html (accessed on September 22, 2009).

«ГАЗОВІ ВІЙНИ» ТА ЗАРУЧНИКИ ТРАНЗИТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

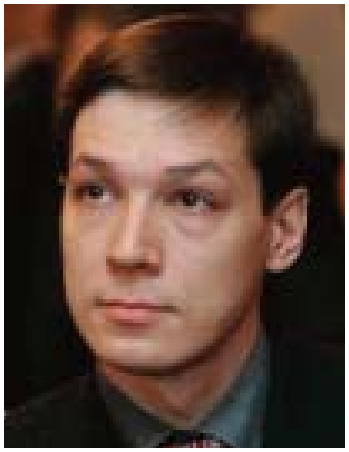

В українсько-російських відносинах стало вже традицією розпочинати календарний рік із чергової суперечки з приводу контрактів на закупівлю та транзит газу – суперечок, які так само традиційно й політики, й ЗМІ називають «газовими війнами». Як у справжніх війнах контроль над ходом конфронтації раз по разу вислизає з рук тих, хто ці конфлікти розв'язує, й це загрожує некерованою ескалацією «газових війн», втягуванням до них нових учасників та розширенням «театру бойових дій» далеко за межі України та Росії. Як у справжніх війнах, постраждалою стороною «газових війн» передусім є населення країн, які конфлікт зачіпає, що перетворює «суперечку господарюючих суб'єктів» на гостру соціально-політичну проблему.

Цього року чергова «газова війна» переросла межі двосторонніх відносин. Наростання тенденції до ескалації протиріч, що спостерігалося впродовж певного часу, призвело до якісних змін у структурі конфлікту: Європейський Союз, який в усіх попередніх конфліктах між Україною та Росією утримувався від втягування в суперечку, фактично перетворився на сторону конфлікту. Така реакція ЄС була цілком прогнозованою – коли під час холодної зими стало зникати опалення в домівках громадян країн Євросоюзу, проблема стала не зовнішньополітичним викликом, а фактом внутрішньої політики цих країн, всього Союзу. Відтак замість звичайних ритуальних промов про важливість спільної політики в галузі енергетичної безпеки, ЄС спробував виступити посередником у врегулюванні українсько-російських протиріч.

Хоча перший досвід участі ЄС в «газовій війні» навряд чи можна визнати ефективним, – сторони зрештою домовилися без посередників, – прецедент втручання було створено. Не очікуючи на нову кризу, ЄС вдався до нових кроків, формально спрямованих на врегулювання українсько-російських протиріч. Брюссельська енергетична конференція, яка пройшла 23 березня, стала логічним продовженням дій Євросоюзу в січні цього року. Та Європейський Союз не лише прагне надати своїм партнерам хороші послуги. Підштовхнувши Україну до підписання Брюссельської декларації про модернізацію української ГТС, ЄС прагне не тільки підтвердити свої чільні позиції в системі енергетичних відносин на континенті, а й на постійній основі закріпити за собою право участі у розв'язанні вузла українсько-російських протиріч.

Брюссельська декларація не змінить диспозиції на європейському енергетичному ринку: буде її реалізовано чи ні, Росія залишатиметься найбільшим постачальником природного газу до ЄС, Європейський Союз надалі буде головним покупцем російського

Віктор Константинов. «Газові війни» та заручники транзитного потенціалу // Зовнішні справи. – 2009. - №3. – с. 6-9.

газу, а територія України – основним транзитним маршрутом для цього газу. Взагалі, в Декларації замало конкретики, відсутні чіткі терміни реалізації планів чи зобов'язання сторін, а обсяг фінансування робіт з модернізації української ГТС видається замалим. Можливість реалізації положень Декларації викликає у багатьох експертів сумніви не лише через потенційні технічні перешкоди, а й через існування опозиції з боку Росії та всередині ЄС. Та в політичному плані вага цього документа є набагато більшою. Його поява свідчить про ймовірність перерозподілу сфер впливу в транспортному секторі європейського енергетичного простору. Європейський Союз може вдертися на територію, яку Росія вважає зоною свого впливу та джерелом політичного контролю над Україною.

Звісно, енергоресурси є фактором політики в усьому світі. Вони відіграють важливу роль у забезпеченні економічного зростання світової економіки, а енергетичні компанії є активними учасниками політичного процесу в усіх провідних державах світу. Та є певні нюансу в тому, якими є механізми конвертації різних енергоресурсів у політичний вплив. Так, для нафти ключовим чинником є ціна. Гнучкий світовий ринок нафти дозволяє за необхідності змінювати постачальників, маршрути транспортування, але механізми ціноутворення залишаються імперативом, обійти який не можна. Тому «якість» нафти у ролі інструмента політики найбільшою мірою визначають спади чи зростання її ціни.

Міжнародні ринки природного газу відрізняються від нафтових. Оскільки сьогодні скраплений газ становить невеличку частку в загальних обсягах продажу природного газу, для цих ринків магістральні трубопроводи відіграють значно більшу роль, ніж на ринку нафти; адже, трубопроводи – основний, а часто єдиний засіб постачання газу від продавця до споживача. Саме завдяки прив'язці до «труби» газові ринки є суто регіональними – на відміну від продажу нафти, поява глобального газового ринку видається в короткотерміновій перспективі малоймовірною. Отже, зміна постачальника чи покупця є справою складною, що вимагає значних витрат та багато часу.

Для ефективного використання природного газу як інструмента зовнішньої політики для будь-якої держави особливого значення набуває контроль над шляхами транспортування енергоресурсів; при тому, такий контроль передбачає не лише контроль над існуючою транспортною інфраструктурою, а й над перспективними проектами її розвитку. Росія, поза сумнівом, використовує свої енергоресурси в політичних цілях – концепція «енергетичної наддержави», яку російське керівництво взяло на озброєння ще у 2006 році, як раз й спрямована на використання енергоресурсів для посилення російського політичного та економічного впливу в світі. Для цього принципово важливо залишати за собою останнє слово у визначенні того, як й ким буде використано транзитний потенціал сусідніх держав.

Тому для Росії важливим є не лише управління вже існуючою українською газотранспортною системою, а й гарантії того, що використання української території для транзиту енергоресурсів завжди враховуватиме російські інтереси. Росія тривалий час мирилася з тим, що не може реалізувати мету отримання контролю на ГТС України – адже поки весь комплекс відносин з Україною в «газовій» сфері вирішувався на двосторонній основі, у Росії були всі козирі, щоб забезпечувати собі вирішальний вплив на Україну. Та у Брюссельській декларації російське керівництво побачило прагнення ЄС порушити такий статус-кво.

Небезпека для Росії є значно більшою, ніж можливість втратити важелі впливу на Україну, які витікають з нерівноправного характеру відносин – між боржником (Україною) та кредитором (Росією). По-перше, частина положень Брюссельської декларації співпадає із положеннями підписаного у 1994 році Договору до Європейської Енергетичної хартії, а також Транзитного протоколу до цього договору. Росія не приєдналася до цих документів через низку заперечень, які до сьогодні не було знято. Зокрема, Росію не задовольняє

процедура рівного доступу до транзитних потужностей, яка порушить фактичну монополію Газпрому на використання газотранспортної системи, що сьогодні здійснюється на основі довготермінових контрактів. У такому разі «Газпром» може опинитися в ситуації, коли він не зможе купити необхідні потужності для транспортування газу за контрактами з європейськими покупцями та змушений буде продавати газ на кордоні з Україною. А це не лише призведе до скорочення прибутків, а й завдасть серйозного удару по стратегічних планах виходу на європейські роздрібні ринки.

По-друге, успішна реалізація завдань Брюссельської декларації створить небезпечний прецедент для інших регіонів пострадянського простору. Великі транзитні проекти в енергетичній сфері традиційно є передовсім проектами політичними, і лише потім – комерційними. Тому здатність їх реалізувати значною мірою залежить від політичної волі та ступеню мобілізації політичних ресурсів. Сьогодні на пострадянському просторі існує одразу кілька конкуруючих проектів транспортування енергоресурсів до ЄС. Для Росії найбільш небажаними є проекти перекидання енергоресурсів з Центральної Азії, зокрема, такі проекти, як «Набукко». Поки що Росії вдається стримувати їх реалізацію, значною мірою через відсутність належної політичної мобілізації в ЄС.

Та якщо Європейському Союзу вдасться реалізувати проект в Україні, вірогідність підтримки подібних проектів в Центральній Азії значно зросте. У політичній конкуренції з Росією ЄС зможе актуалізувати власну політичну суб'єктність у міжнародній політиці – тобто зробити те, чого йому сьогодні часто не вистачає, коли мова заходить про важливі політичні рішення. Окрім того, сьогодні на користь Росії грає відсутність остаточно визначеного юридичного статусу Каспійського моря, що гальмує прокладання транскаспійських трубопроводів, без яких неможливий транзит з Центральної Азії в обхід Росії. Поки що ЄС в цьому питанні власну позицію не формулював, але вдалий досвід зміни підходу до проблем української енергетичної політики може спонукати європейців до більш активної позиції й у Каспійському регіоні.

Те, що російське керівництво прекрасно розуміє всі політичні ризики зближення України та ЄС в газотранспортній сфері, підтверджує дуже жорстка офіційна реакція Росії на появу Брюссельської декларації. Москва не тільки призупинила міжурядові консультації з Україною, а погрожувала переглядом відносин із Європейським Союзом, в разі, якщо її інтереси не будуть враховані при остаточному вирішенні питання про модернізацію та експлуатацію української ГТС.

Така реакція дозволяє стверджувати, що розширення кола учасників українсько-російських «газових війн», яке стало можливим через появу Брюссельської декларації, кардинально змінить структуру українсько-російських відносин в енергетичній сфері. Оскільки для Росії джерелом загроз виступатиме ЄС, центральними в українсько-російських відносинах будуть не власні проблеми двосторонніх відносин, а протиріччя між Росією та ЄС. Україна ж опиниться у ролі заручника в конфлікті між Росією та ЄС, у майбутніх загостреннях не зможе самостійно домагатися деескалації конфлікту й цілком залежатиме від того, як швидко конфлікт вирішать між собою Росія та ЄС. Зрештою, Україна стане для Росії об'єктом економічних санкцій з метою тиску на ЄС – подібно до того, як у серпневій війні 2008 року Грузія відповідала по рахунках, які Росія по суті виставила США.

У зіткненні інтересів Росії та ЄС, в центрі якого може опинитися Україна, негативним для неї фактором є й різний рівень мобілізації опонентів. Для Європейського Союзу визначальною залишатиметься неспроможність сформулювати консолідовану позицію країн-членів із такого складного комплексу проблем, як енергетична безпека. Найбільші побоювання з приводу російської стратегії в енергетичній сфері висловлює Європейська комісія та низка малих та середніх країн, переважно з числа нових членів Союзу. Нато-

мість основні споживачі природного газу – такі, як Німеччина чи Італія – в цілому задоволені характером та рівнем співробітництва із Росією й приводів міняти постачальника не бачать. Відмовлятися від співробітництва із Росією, яка має великі запаси газу, й шукати нових постачальників – що не є ані більш демократичними, ані більш передбачуваними ніж Росія – вони не збираються. Зрештою, такий крок виглядає не просто політично вмотивованим, а й відверто спрямованим проти Росії.

Отже, ймовірність того, що Європейський Союз займе консолідовану позицію в суперечці навколо української ГТС, є порівняно невисокою. Та й консолідована позиція ЄС для України не буде однозначно позитивним фактором – об'єднатися члени Союзу можуть лише навколо ідеї диверсифікації заради безпеки, але диверсифікація для ЄС означає збільшення кількості постачальників. Однак для Європейського Союзу український транзитний потенціал нерозривно пов'язаний лише із потребами транспортування російського газу. Натомість транспортування з центральноазійських альтернативних джерел передбачається лише через територію Туреччини. Отже, якщо ЄС вдасться сформулювати єдину політику енергетичної безпеки, вона скоротить залежність країн Союзу від України тією самою мірою, що й від Росії. В енергетичній стратегії ЄС місце України визначається рівнем співробітництва з Росією, а її самостійна цінність – здатністю забезпечити важелі впливу на російську позицію в переговорах із ЄС.

Ступінь змобілізованості Росії в потенційному конфлікті через українську ГТС навпаки є надзвичайно високою. Росія не має сьогодні жодної практичної альтернативи ринку ЄС для збуту свого природного газу, крім того, обсяги надходжень від продажу газу європейським партнерам до бюджету визначають залежність всього економічного розвитку держави від успішності енергетичного співробітництва із Союзом. Стабільність постачання природного газу для Росії є навіть більш важливою, ніж для ЄС. Той факт, що Росія – на відміну від ЄС – довела до практичної реалізації кілька великих транспортних проектів (зокрема, «Блакитний потік» та «Північний потік»), свідчить про готовність Росії йти на суттєві витрати задля забезпечення сталості енергетичного співробітництва із Європейським Союзом. Крім того, всі альтернативні проекти транспортування газу розраховані не на заміщення, а на доповнення українських транзитних маршрутів, та мають забезпечити абсолютне зростання обсягів поставок до Європи (що, до речі, відповідає енергетичним стратегіям Європейського Союзу та Росії).

Тому Росія готова битися за контроль над українським транзитним сектором, навіть якщо така боротьба вимагатиме значних політичних зусиль. Адже Росія не матиме альтернативи українській газотранспортній системі ще тривалий час. Росія є зацікавленою у розширенні пропускної спроможності української ГТС. Та у залежності Росії від України в питанні транзиту природного газу в Європу є зворотний бік – за відсутності реальних транзитних альтернатив Росія для того, щоб убезпечити себе від ризиків, пов'язаних із змінами в політиці України, прагне контролю над газотранспортною системою України. Якщо донедавна це прагнення було постійним, але не терміновим, прийняття Брюссельської декларації та побоювання Москви щодо посилення впливу ЄС в енергетичному секторі України поза сумнівом надасть цьому прагненню додаткового імпульсу. Вже найближчим часом Росія вдасться до активних кроків, спрямованих на позитивне для себе вирішення питання про участь в управлінні українською ГТС вже до кінця поточного року.

Україна опинилася втягнутою в надзвичайно невигідну й надзвичайно несвоєчасну для неї суперечку її провідних економічних та політичних партнерів, до того ж у сфері, яка має визначальне значення для політичних та економічних процесів в державі. За умов, коли криза вже розпочалася, й повернення сторін на висхідні позиції видається малоймовірним, для України на порядку денному стоїть потреба мінімізувати втрати від цієї кризи.

З позиції України оптимальним для цього видається повернення до ідеї тристороннього консорціуму з управління газотранспортною системою України, в якій будуть представлені рівною мірою Україна, Росія та Європейський Союз. Він дозволить зберегти зацікавленість партнерів у використанні українського транзитного потенціалу, забезпечити баланс інтересів усіх зацікавлених сторін та запобігти повторенню інтенсивних конфліктів останніх років, які, зрештою, й стали важливою причиною невдалих кроків України в реалізації політики енергетичної безпеки.

КОНФЛІКТ ШЕСТИ ДСЯТИЛІТЬ ЕВОЛЮЦІЯ БЛИЗЬКОСХІДНОГО КОНФЛІКТУ У СВІТЛІ ЙОГО ВПЛИВУ НА СИСТЕМУ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Шістдесят років тому, в лютому-липні 1949 року, Ізраїль уклав перемир'я з Єгиптом, Йорданією та Сирією. Так закінчилася перша арабо-ізраїльська війна. Однак це перемир'я не поклало край близькосхідному конфлікту. Сутність і перебіг цього конфлікту відтворює практично всі найважливіші суперечності як Ялтинсько-потсдамської біполярної системи міжнародних відносин, так і сучасної постбіполярної системи. Водночас витоки конфлікту слід шукати ще раніше, зокрема, в межах Віденської міжнародної системи XIX століття, а можливо, й до неї.

Ідея створення Держави Ізраїль, як і саме єврейське питання, має давню історію. Феномен єврейства полягає в тому, що народ із давньою культурою та звичаями, специфічною вірою і високим рівнем самоідентифікації протягом тривалого часу існував за умов втрати не тільки державності, а й власної території, оскільки в I ст. н. є. його було вигнано з території Палестини римською владою. Євреї спромоглися не піддатись асиміляції в умовах соціально-політичного та культурного домінування інших релігійних систем чи національно-державних утворень і не втратили самоідентифікації. Протягом століть не раз робилися спроби організувати їхнє повернення на землю предків із використанням релігійно-містичної мотивації, опори на пророцтва, але всі вони були марні.

Ідея створення єврейської держави отримує концептуалізацію в межах Вестфальської державоцентристської парадигми, в якій за ґрунтовну форму політичної організації суспільства править «держава-нація», а домінантним принципом міжнародних відносин стають засади національного суверенітету.

Ще в умовах кризи Віденської системи міжнародних відносин з 80-х років XIX століття переселення євреїв у Палестину набуває систематичного та організованого характеру, що було пов'язано з поширенням ідеології і політичного сіонізму, і антисемітизму. Хоча сам термін «антисемітизм», що поширився з 70-х років XIX століття, від самого початку було вжито неправильно, оскільки мовою тодішньої расової теорії «семітами» називали широке коло неєвропейських етнічних груп, зокрема арабів і євреїв. Антисемітизм відрізняється від більшості форм расизму, оскільки наголошує не на «нижчості» євреїв, а на притаманній їм ворожості до інтересів неєвреїв, приписуючи їм не тільки таку характеристику, як «біологічне виродження», а й прагнення загарбання всього світу.

У 1882 році побачила світ праця одного з ідеологів політичного сіонізму російського єврея Л. Пінскера «Самоемансипація», а в 1896-му - відоміша праця австро-угорського єврея Теодора Герцля «Єврейська держава», в якій була сформульована ідея створення

Коппель О.А Конфлікт шести десятиліть. // Віче. – 2009. - №4. – с. 45-49.

єврейської держави - місця, де євреї зможуть позбутись антисемітизму. Роком пізніше, 1897-го, відбувається І Світовий сіоністський конгрес у Базелі і розпочинаються, з одного боку, переговори керівництва Всесвітньої сіоністської організації з Османською імперією, до складу якої на той час входила Палестина, щодо переселення євреїв, а з другого - їхнє стихійне переселення на територію Палестини. Цьому сприяла і так звана «Декларація Бальфура» - документ, направлений міністром закордонних справ Великої Британії А. Б. Бальфуром лорду Ротшильду для передачі в Сіоністську федерацію й оприлюднений у листопаді 1917 року. У ньому зазначалося, що уряд підтримує створення національного осередку для єврейського народу в Палестині за умови, що це не порушить прав інших громад.

У роки Першої світової війни Палестина була окупована Великою Британією, яка в 1922 році отримала мандат на управління цією територією. Підтримка єврейської еміграції з боку країни-мандатарія призвела до збільшення єврейської частини населення Палестини з 9% в 1917 році до 28% у 1937-му і, зрештою, до арабо-єврейського протистояння.

У період кризи Версальського порядку (1933-1939 рр.) лідери сіоністського руху вимушено співпрацювали з німецьким фашизмом, який обіцяв створити умови для переселення євреїв до Палестини, одночасно перетворивши антисемітизм на державну політику і практичний шлях розв'язання єврейського питання, наслідком чого стало знищення майже шести мільйонів євреїв.

Нова можливість розбудови самостійної держави виникла в повоєнні роки на хвилі переділу світу та формування нового міжнародного порядку. Підтримка цієї ідеї світовим співтовариством зміцніла з огляду на жахливе винищення євреїв під час Другої світової війни - так званий холокост. Але Палестина на той час аж ніяк не була не заселена: там жив арабський народ, палестинці. Постало питання легітимності національних претензій на територію, яку євреї втратили ще за часів Римської імперії. Воно ускладнювалося науковими розвідками арабських авторів, які робили спроби довести, що переважна більшість європейських євреїв походить не від первинних жителів Палестини.

До листопада 1945 року обстановка в Палестині різко загострилася, посилилося англо-єврейське й арабо-єврейське протистояння. Спроби Великої Британії знайти компромісне розв'язання проблеми також не мали успіху, і тоді вона у квітні 1947 року винесла палестинську проблему на обговорення ООН, розраховуючи використати механізм голосування ООН на свою користь і продовжити мандат на Палестину.

З квітня 1947 року по травень 1948-го палестинську проблему багато разів обговорювали на сесіях Генеральної Асамблеї ООН і засіданнях Ради Безпеки ООН. 29 листопада 1949 року було прийнято резолюцію 181/П, за яку проголосували 33 країни, зокрема й СРСР та США, проти - 13 (усі арабські країни, Афганістан, Туреччина, Пакистан, Індія, Куба та Греція), 10 утрималися (зокрема й Велика Британія). Відповідно до резолюції 181/П на колишній підмандатній території Палестини мало бути створено дві держави - єврейську (площа 14,1 тис. кв. км -56% території Палестини, населення 1 008 800 осіб) і арабську (площа 11,1 тис. кв. км - 41% території Палестини, населення 758 520 осіб). Як міжнародну зону виокремлювали місто Єрусалим із його околицями (1% території Палестини, населення 205 230 осіб). Згідно з цією ж резолюцією було скасовано англійський мандат на Палестину.

Отже, в арабському регіоні мала постати єврейська держава. Амбіції нової держави невпинно штовхали її до відкритого протистояння з арабським світом. Лише цих чинників було досить для виникнення конфлікту, але до них додалися ще й незважені, а часто й відкрито ворожі кроки арабських країн та ігнорування обома сторонами конфлікту інтер-

есів арабського населення Палестини, втручання зовнішньорегіональних держав. Усе це в сукупності й породило близькосхідний конфлікт.

Утворення на території Палестини двох держав - Ізраїлю та Палестини - задовольняло зовнішньополітичні інтереси і США, і СРСР. СРСР прагнув закріпитися у багатому на нафту регіоні і «плацдармом» для цього мав стати Ізраїль. Приблизно таку саму мету ставили перед собою США. Головною перешкодою в реалізації радянської й американської близькосхідної політики було домінування в цьому регіоні Великої Британії, що й зумовило збіг позицій США та СРСР. А Велика Британія, прагнучи зберегти свої позиції на Близькому Сході, пропонувала створити одну єврейсько-арабську державу з особливим внутрішнім устроєм.

Але між двома сесіями ГА ООН Сполучені Штати кардинально змінили свою позицію. Проаналізувавши загальносвітову кон'юнктуру, у Вашингтоні дійшли висновку, що посилення впливу СРСР на Близькому Сході може мати вкрай небажані для США наслідки, про що яскраво свідчила ситуація в Східній Європі. Крім того, США сподівалися на певні поступки з боку Великої Британії, тож у Вашингтоні визнали за необхідне взяти курс на політичний та військово-стратегічний союз з арабським світом, а не державою євреїв у Палестині, яка ще не існувала.

Це й спричинило відмову США від підтримки рішення другої сесії ГА ООН про створення двох незалежних держав на території Палестини. Цього разу США рішуче обстоювали ідею створення єдиної єврейсько-арабської держави. Приклад Сполучених Штатів у цьому наслідували інші держави, й, зокрема, звичайно, країни Латинської Америки.

У такий спосіб утворився англо-американський блок, що становив не менш як 80% складу всіх делегацій. Це означало, що ідею створення в Палестині незалежної єврейської держави поховано. Але багато в чому завдяки рішучим і кмітливим діям голови української делегації Василя Тарасенка позачергова сесія Генеральної Асамблеї у Нью-Йорку ухвалила де-юре рішення попередньої, другої сесії Генеральної Асамблеї ООН 1947 року про створення на території Палестини єврейської держави. Єдиною можливістю зберегти чинність цього рішення було недопущення голосування на позачерговій сесії англійського проекту резолюції до 18-ї години 14 травня 1948 року, як того вимагав регламент сесії. Тому цією можливістю скористався Тарасенко, якому вдалося зірвати голосування сесії з англійського проекту.

Тієї самої ночі в Тель-Авіві було проголошено конституювання незалежної Держави Ізраїль і створено її перший тимчасовий уряд на чолі з Бен-Гуріоном. Цю державу одразу визнали США й СРСР. Велика Британія вирішила не перешкоджати розв'язанню арабо-єврейського конфлікту і заявила, що з 15 травня 1948 року (із дня проголошення Держави Ізраїль) вона припиняє чинність свого мандата на Палестину.

Розпочалася розбудова нової держави. В «Законі про повернення» було визнано право всіх євреїв жити в її кордонах. Відтоді термін «сіонізм» став означати підтримку існування Держави Ізраїль.

Перша війна. Біженці та зони

Тим часом на територію Палестини вдерлися регулярні війська Єгипту, Сирії, Лівану та Йорданії, уряди яких разом із керівництвом Саудівської Аравії та Ємену оголосили Ізраїлю війну. Розпочалася перша арабо-ізраїльська війна.

Війна в Палестині з перервами тривала до весни 1949 року. Арабську єдність підривали гострі суперечності. Однак, незважаючи на розкол арабських сил і якісну перевагу армії Ізраїлю, на початковому етапі воєнні дії у Палестині розвивалися на користь араб-

ських країн. Арабський легіон завоював центральну частину Палестини, зокрема й стару частину Єрусалима.

Ізраїль спирався на підтримку світового співтовариства, яке надало йому військову допомогу, в тому числі Сполучені Штати й СРСР. З трибуни ООН радянський, а також український представники вимагали виведення арабських військ із території Ізраїлю. Значну допомогу країні нада ли Чехословаччина, Угорщина, Польща, Румунія, Болгарія й інші держави.

Війна завершилася в лютому-липні 1949 року укладенням угод про перемир'я між Ізраїлем та Єгиптом (24 лютого), Йорданією (3 квітня), Сирією (20 липня). Вони мали тимчасовий характер і остаточно не врегулювали територіальних питань. Переговори відбувалися на грецькому острові Родос за посередництва представників ООН. Делегати арабських країн спілкувалися з ізраїльською делегацією лише через представників Організації Об'єднаних Націй, наголошуючи у такий спосіб на своєму невизнанні законності існування Держави Ізраїль. Було встановлено тимчасові кордони, по обидва боки яких створено демілітаризовані зони. Контроль за додержанням перемир'я мала здійснювати спеціальна комісія ООН.

Західний берег річки Йордан і східна частина Єрусалиму були анексовані Йорданією, сектор Газа відійшов під контроль Єгипту. Унаслідок арабо-ізраїльської війни 1948-1949 років понад 900 тис. палестинців стали біженцями. Усі спроби посередницької комісії ООН добитися хоча б часткової репатріації біженців, що відповідало рішенням ГА ООН, не мали успіху.

Отже, головним наслідком першої арабо-ізраїльської війни стало виникнення близькосхідного конфлікту, проблема врегулювання якого мала кілька взаємопов'язаних аспектів.

Перший аспект - національний, або палестинський, стосувався питання національного самовизначення палестинського народу, що охоплювало проблеми утворення арабо-палестинської держави; статус міста Єрусалим; повернення палестинських біженців; створення єврейських поселень на палестинських територіях.

Другий аспект - регіональний. Близькосхідний конфлікт на регіональному рівні - це конфлікт між Ізраїлем і арабськими країнами. Він поділяється на блоки, кожен із яких будується на базі взаємин Ізраїлю і тієї чи іншої арабської сторони, перш за все ПНА, Єгипту, Сирії, Йорданії, Лівану. Конфліктність цих взаємин була головним гальмівним елементом мирних трансформацій у регіоні.

Третій - міжнародний аспект. У близькосхідний конфлікт із самого початку були втягнуті треті країни, насамперед наддержави, що справляло негативний, певною мірою каталізаційний вплив на його розвиток.

Конфлікт між Ізраїлем та арабськими країнами, який не раз призводив до арабо-ізраїльських воєн (1948-1949, 1956, 1967, 1973 роки), є класичним прикладом регіонального конфлікту, характерного для періоду «холодної війни». Протистояння Ізраїлю й палестинців - це конфлікт сучасного типу, в якому міжетнічні суперечності визначають динаміку конфліктних взаємовідносин.

Друга війна. Провал троїстої агресії

Друга арабо-ізраїльська війна 1956 року (Синайсько-Суецька війна, Суецька криза) була пов'язана з подіями липня 1952 року, коли патріотично налаштовані єгипетські офіцери повалили режим короля Фарука і проголосили створення республіки. У зовнішній політиці нове керівництво взяло курс на нейтралітет і неучасть у військових блоках, намагаючись балансувати між двома наддержавами, запобігаючи зміцненню в Єгипті позицій США або СРСР. Каїр убачав у нерозв'язаності проблеми близькосхідного

врегулювання можливий чинник підвищення своєї ролі в арабському світі, тому велику увагу почав приділяти зміцненню єгипетського військового потенціалу. У вересні 1955 року були підписані угоди щодо поставок зброї з СРСР, Чехословаччини та Польщі, які викликали негативну реакцію Великої Британії і США, а також відмову останніх від фінансування будівництва Асуанської греблі. У відповідь Г. А. Насер оголосив про націоналізацію «Компанії Суецького каналу», що викликало бурхливу реакцію з боку власників акцій.

Згідно з прийнятим у липні 1956 року рішенням Велика Британія й Франція розгорнули підготовку до інтервенції. У ніч на 30 жовтня 1956 року ізраїльські збройні сили під приводом боротьби з палестинськими партизанами завдали раптового удару по Єгипту. 30 жовтня Велика Британія й Франція висунули ультиматум Єгипту й Ізраїлю, в якому вимагали відведення військ на 16-й кілометр від Суецького каналу. Єгипет відхилив ультиматум. 31 жовтня англо-французькі війська розпочали воєнні дії.

2 листопада 1956 року на надзвичайній сесії ГА ООН 64 країни проголосували за припинення вогню, проти висловилися 5 (Франція, Велика Британія, Ізраїль, Нова Зеландія й Австралія). Тому Велика Британія й Франція продовжували розгортати бойові дії, а 5 листопада розпочали окупацію зони Суецького каналу, висадивши десант у районі Порт-Саїда.

Того самого дня радянський уряд звернувся до Англії, Франції й Ізраїлю з ультимативною вимогою про негайне припинення воєнних дій і попередив про небезпечні наслідки, які може потягнути за собою продовження інтервенції. У посланні до англійського прем'єр-міністра було вказано на можливість застосування сучасної, особливо ракетної зброї, зокрема, зазначено, що «війна в Єгипті може перекинутися на інші країни й перерости у третю світову війну», тому Радянський Союз сповнений рішучості «з допомогою застосування сили завдати нищівного удару агресорам і відновити мир на Близькому Сході». У ноті, адресованій Ізраїлю, порушувалося питання, що стосувалося й самого існування цієї держави, 6 листопада президент США Дуайт Ейзенхауер також виступив із вимогою про припинення бойових дій. Через 22 години після вручення послань воєнні дії було припинено.

Провал троїстої агресії мав велике міжнародне значення. Різко зріс авторитет Єгипту та його президента Гамаля Абделя Насера, який став визнаним лідером арабського світу. Ослабли позиції Великої Британії й Франції на Близькому Сході. Відтоді цей регіон стає ареною суперництва двох наддержав - США та Радянського Союзу.

Третя «шестиденна війна». Конфронтація Схід-Захід

Наприкінці 1960-х років конфронтація по лінії Схід-Захід після порівняної стабілізації у Європі перекинулася на Близький Схід. СРСР посилює політичну й військову підтримку радикальних, «антиімперіалістичних» режимів в арабських країнах. США зробили ставку на Ізраїль і так звані помірковані арабські режими.

Ізраїль проголосив мету створення «Великого Ізраїлю» («Ерец Ізраель»), до якого мав долучити території низки арабських країн, тому отримував сучасну зброю з Великої Британії, Франції та ФРН, а з 1962 року і зі США, і створював власну військову промисловість. На противагу цьому, арабські країни зайняли непримиренну позицію щодо самого факту існування Ізраїлю й висунули гасло: «Скинути Ізраїль у море».

Але Шестиденна війна на Близькому Сході в червні 1967 року - третя арабо-ізраїльська війна - завершилася серйозною воєнною поразкою арабських країн. Ізраїль захопив Західний берег річки Йордан, сектор Газа, а також Синайський півострів (Єгипет) та Голанські висоти (Сирія). Унаслідок цієї війни кількість палестинських біженців зросла ще на 400 тис. осіб (до початку війни 1967 року -1344 тис).

22 листопада 1967 року Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію № 242, що визначила принципи політичного врегулювання близькосхідного конфлікту: виведення ізраїльських військ з усіх окупованих територій; припинення стану війни між арабськими країнами та Ізраїлем; забезпечення свободи судноплавства міжнародними водними шляхами; досягнення справедливого врегулювання проблеми біженців; забезпечення територіальної недоторканності та політичної незалежності кожної держави в цьому регіоні.

Четверта війна. Центри сили та мирний процес

6 жовтня 1973 року збройні сили Єгипту та Сирії атакували позиції Ізраїлю: розпочалася четверта арабо-ізраїльська війна (Жовтнева війна, Війна «Йом Кіппур», Війна Рамадану). Разом із ними у воєнних діях брали участь спеціалізовані підрозділи Іраку, Марокко, Саудівської Аравії, Алжиру, Кувейту, Тунісу, Судану та Йорданії. За американської підтримки Ізраїль зупинив раптовий напад і перейшов у контрнаступ. 22 жовтня 1973 року РБ ООН ухвалила резолюцію № 338, що передбачала припинення воєнних дій і виконання резолюції № 242.

21 грудня 1973 року в Женеві розпочала роботу мирна конференція з Близького Сходу за участі Єгипту, Йорданії, Ізраїлю, США та СРСР. Восени 1974 року робота конференції була фактично припинена внаслідок непримиренних суперечностей між Ізраїлем і арабськими країнами та втручання великих держав Близького Сходу.

У результаті «човникової дипломатії» США (серія візитів державного секретаря Генрі Кіссінджера до Ізраїлю й арабських країн) 4 вересня 1975 року Єгипет та Ізраїль підписали Синайську угоду. Єгипет зобов'язався не вдаватися до воєнних дій проти Ізраїлю і відкрити Суецький канал, Ізраїль повернув Єгипту частину його території. Склалися передумови для сепаратного розв'язання Єгиптом проблеми близькосхідного врегулювання.

Наприкінці 1970-х років дедалі зрозумілішою ставала неможливість для арабських країн керуватися прийнятою на озброєння ще 1967 року на нараді в верхах ЛАД у Хартумі (Судан) політикою «трьох «ні» - «ні» миру з Ізраїлем, «ні» переговорам з Ізраїлем, «ні» визнанню Ізраїлю. Водночас внутрішні та зовнішні чинники спонукали й Ізраїль шукати шляхи мирного врегулювання. Першим на шлях мирного зближення стає Єгипет: підписання Кемп-Девідських угод (вересень 1978 р.) та мирного договору між Єгиптом й Ізраїлем (березень 1979 р.) фактично стає початком процесу врегулювання близькосхідного конфлікту, що в історичній перспективі виявилося найбільш результативним і конструктивним шляхом вирішення арабо-ізраїльських суперечностей, яким у 90-ті роки XX століття пішли Організація визволення Палестини (ОВП) та Йорданія.

Унаслідок тимчасової ізоляції Єгипту в арабському світі відбувається трансформація структури арабської субрегіональної системи в дифузну, що мало негативні наслідки для міжарабських відносин, зокрема посилення відцентрових тенденцій в арабській субрегіональній системі. Утворилося декілька приблизно співставних за військово-економічною характеристикою держав - потенційних «центрів сили» (Саудівська Аравія, Ірак, Сирія, Лівія, Алжир, Марокко). Між ними розпочалася боротьба за лідерство, в якій кожна зі сторін активно використовувала палестинську проблему, прагнучи виступити ініціатором її врегулювання.

Дезінтеграція арабського світу дала змогу Ізраїлю здійснити на свою користь заходи, спрямовані на зміну регіонального балансу сил. У 1978 і 1982 роках він здійснює вторгнення до Лівану; в 1980 році анексує Східний Єрусалим; у 1981 - бомбардує іракський центр ядерних досліджень; в 1982 - здійснює агресію проти Лівану, в результаті якої фактично було ліквідовано головну базу сил палестинського руху опору, що розміщувався на ліванській території; в 1985 - завдає бомбового удару по штаб-квартирі ОВП у Тунісі.

Військовий і політичний тиск Ізраїлю змусив арабів активізувати зусилля з пошуку мирних шляхів урегулювання палестинської проблеми. На нараді глав держав і урядів арабських країн у травні 1989 року в Касабланці арабські країни погодилися з правом Ізраїлю на існування та безпеку. Арабські країни й ОВП починають усвідомлювати необхідність пошуків компромісних шляхів розблокування конфлікту.

На початку 1990-х років в умовах формування постбіполярної системи якісно нова політична ситуація склалася і на Близькому Сході. Криза у Перській затоці підштовхнула близькосхідний мирний процес: у жовтні-листопаді 1991 року в Мадриді розпочала роботу мирна конференція у справах Близького Сходу.

Після таємних переговорів у Норвегії 1993 року між представниками Ізраїлю й Організації визволення Палестини було досягнуто низки домовленостей. 10 вересня 1993 року ізраїльський прем'єр-міністр Іцхак Рабин отримав від Ясіра Арафата листа, в якому ОВП визнавала право Ізраїлю на існування і відмовлялася від терору та насилля. У заяві І. Рабина ОВП було визнано повноважним представником палестинського народу. 13 вересня 1993 року на зустрічі Арафата та Рабина у Вашингтоні уклали Декларацію принципів організації тимчасового палестинського самоврядування між Ізраїлем та ОВП - угоду про проміжний режим самоврядування у секторі Газа й районі міста Єрихон. Декларація визначала п'ятирічний термін переходу до обмеженої палестинської автономії. Втілення Декларації відбувалося в декілька стадій.

4 травня 1994 року в Каїрі голова виконкому ОВП Ясір Арафат та прем'єр-міністр Ізраїлю Іцхак Рабин у присутності керівників зовнішньополітичних відомств США і Росії підписали угоду про обмежену палестинську автономію, відому під назвою «Газа-Єрихон - спочатку». Вона забезпечила палестинцям можливість здійснення їхньої національної влади на власній території.

У 1993-1994 роках відбувся процес нормалізації відносин між Ізраїлем і Йорданією, що завершився підписанням 26 жовтня 1994 року мирного договору у місті Акаба. Активізувалися неофіційні контакти Ізраїлю з Марокко, Тунісом, монархіями Перської затоки. Тепер наголос в оформленні міждержавних відносин змістився на питання безпеки й економічного співробітництва.

11 серпня 1995 року в місті Таба (Єгипет) було парафовано, а 28 вересня 1995-го у Вашингтоні підписано тимчасову угоду між Ізраїлем та ОВП. Вона передбачала розширення кордонів палестинського самоврядування на Західному березі річки Йордан та обрання Палестинської Ради із законодавчими й виконавчими функціями. Мирному процесу на Близькому Сході чинили протидію екстремістські елементи з боку й Ізраїлю, і арабських країн.

17 січня 1997 року на зустрічі голови Палестинської автономії Арафата та прем'єр-міністра Ізраїлю Біньяміна Нетаньяху було укладено Протокол про виведення ізраїльських військ із Хеврона. Сторони погодилися співпрацювати у сфері боротьби з тероризмом і розпочати переговори щодо остаточного статусу палестинськийх територій.

23 жовтня 1998 року було підписано угоду Вай-Плантейшн, або Вай-Ріверську угоду (меморандум), що забезпечила суверенітет Палестинської автономії над 18% окупованих територій. Невиконання цієї угоди ізраїльською стороною призвело до значного погіршення ізраїльсько-палестинських відносин.

Після переговорів між Арафатом та Бараком у вересні 1999 року підписано угоду Шарм ель-Шейх щодо виконання угоди Вай-Плантейшн. Вона містила зобов'язання ізраїльтян і палестинців укласти до 13 лютого 2000 року рамкову угоду про постійний статус Єрусалима, біженців, поселення, кордони та водні ресурси з тим, щоб до вересня 2000 року підписати повномасштабний мирний договір.

У жовтні 1999 року було укладено угоду про звільнення палестинських в'язнів і відкриття північного безпечного переходу із сектору Газа до Західного берега річки Йордан. Тривали важкі переговори між ізраїльськими та палестинськими представниками з питань кордонів, прав біженців на повернення та контролю над Єрусалимом. Керівництво обох сторін було послаблене внутрішніми суперечностями та невдоволенням населення.

У березні 2000 року відбулася таємна зустріч у Єрусалимі Ехуда Барака та Ясіра Арафата, яка уможливила укладення нової угоди, було встановлено нові терміни передислокації. Наприкінці березня у США відбулися таємні переговори стосовно рамкової угоди про постійний статус Палестинської автономії.

Криза й насильство

У травні 2000 року спостерігалися найбільші з 1996 року спалахи насильства під час святкування 52-ї річниці заснування держави Ізраїль.

Після відвідин 28 вересня 2000 року ізраїльським лідером Аріелем Шароном, який у лютому 2001-го обійняв посаду прем'єр-міністра, єрусалимської святині на Храмовій горі сутички переросли в протистояння на території Західного берегу річки Йордан і сектору Газа. їх назвали «інтифадою «Аль-Акса» за назвою мечеті «Аль-Акса», або «Куполом Скелі».

Започаткований мирний процес було майже зруйновано, насильство тривало навіть попри посередництво кількох регіональних і світових лідерів.

Представники США, Європейського Союзу, Російської Федерації та ООН розробили план врегулювання близькосхідного конфлікту - «Дорожню карту просування до постійного врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту» відповідно до принципу існування двох держав на підставі оцінки виконання сторонами своїх зобов'язань і досягнення визначених цілей з чіткими етапами, тимчасовим графіком і критеріями в політичній, економічній та гуманітарній сферах, у галузі інституційного будівництва. Його представили уряду Ізраїлю та Палестинській національній адміністрації 30 квітня 2003 року. Головна мета плану - остаточне та всеохопне врегулювання Палестино-ізраїльського конфлікту до 2005 року. Але вже тоді значна частина дослідників розцінила цей план як нездійсненний.

Напад бойовиків «Хезболлаху» 12 липня 2006 року на ізраїльських військовослужбовців, захоплення полонених у поєднанні з ракетними обстрілами півночі Ізраїлю призвели до масованих ізраїльських авіаційних та артилерійських ударів по ліванській території, повітряної й морської блокади Лівану. Воєнні дії тривали до прийняття РБ ООН резолюції про припинення вогню № 1701. Після приходу до влади на палестинських територіях представників ХАМАСу протистояння загострюється ще більше. У відповідь на новий виток терору й ракетні обстріли Ізраїль наприкінці 2008 року розпочинає військові дії у секторі Газа.

Тому всеосяжне врегулювання близькосхідного конфлікту залишається питанням майбутнього, але процес арабо-ізраїльського врегулювання вже поставив систему регіональних міжнародних відносин перед потребою кардинальних змін, що призвели до реструктуризації регіональних відносин на Близькому Сході, виникнення нового співвідношення сил та формування нових взаємозв'язків між державами регіону.

Реальністю стала Палестинська автономія, що передбачає в перспективі створення палестинської держави. Нормалізовані відносини Ізраїлю з Єгиптом та Йорданією.

З розпадом біполярної моделі міжнародних відносин значно змінюється геополітична ситуація на Близькому Сході: тут розпочалася активна зміна архітектури міжнародних відносин, яка сьогодні входить у свою кульмінаційну фазу. Близькосхідний конфлікт як невід'ємна складова цих процесів призвів до появи нових регіональних загроз, головною з

яких нині вважають міжнародний тероризм. Це явище є наслідком, зокрема, й політики зовнішньорегіональних гравців (США, РФ, європейські країни), які заважають об'єктивному розвитку міжнародних відносин у регіоні та примусово змінюють баланс сил на свою користь. Кожен із них, однак, має підтримку відповідних внутішньорегіональних політичних сил. Аналіз цих зв'язків дає можливість визначити як перспективи майбутнього розвитку регіону, так і подальшу динаміку розвитку близькосхідного конфлікту і в такий спосіб зорієнтувати власне українську політику. У складній мережі взаємодій і переплетінь глобальних та регіональних інтересів значну роль відіграють місцеві суб'єкти, які ведуть між собою регіональну гру за лідерство, прагнучи вийти на світову арену і посісти одне з центральних місць в азійській геополітиці загалом (Іран, Туреччина, Саудівська Аравія, Ізраїль тощо).

Американська політика в регіоні традиційно спирається на схему стратегічного партнерства США й Ізраїлю, а також на тісні стосунки з Туреччиною та деякими арабськими країнами (Саудівською Аравією, Йорданією, Єгиптом). Хоча банкрутство політики США на Близькому Сході стає очевидним. Найвірогідніше, нова американська адміністрація, яка прийшла до влади 2008 року, повернеться до «човникової дипломатії» і відмовиться від застосування сили, адже сьогодні зовнішня політика США стає різноплановішою, спрямованою на співробітництво з дружніми урядами країн ісламу, можливе долучення до процесу врегулювання не тільки ЄС, який тривалий час був найбільшим з офіційних фінансових донорів у регіоні, а й Росії.

Проте аналіз останніх подій не дає підстав очікувати на повномасштабне мирне врегулювання і найближчими роками, і в середньостроковій перспективі. Політичне обличчя регіону багато в чому визначатиметься саме арабо-ізраїльським протистоянням.

UKRAINE AND NEW CHALLENGES OF SECURITY

2008 proved to be a year of dynamic transformations of the global order, which definitely have not only opened huge opportunities, but also brought about global threats to international security. Worldwide sociological surveys found out that the list of global threats in 2008 included: greater dependence on energy resources, global financial crisis, international terrorism, Iran's nuclear program, Islamic fundamentalism, global warming and climate change and challenges generated by the policy of Russia.

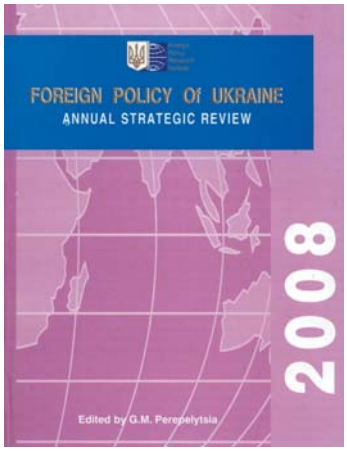

Global Threats

In opinion of the international community, energy dependence and global financial crisis were the biggest global threats of 2008. American respondents tend to rank both energy dependence and financial crisis as the top threats in the list. This was cited by 87% of the surveyed Americans. European citizen recognize gravest threats to be energy dependence and global warming (82% of the surveyed). Global financial crisis was rated by Europeans as the second worst threat after energy dependence and global warming. This was the opinion of 78% of respondents in Europe. In 2007 perceptions by Americans of the threats hardly differed from today's beliefs. The only difference is that in 2008 they have moved financial crisis from the second to the first rank, alongside with energy dependence. In 2007, Europeans tended to perceive global warming as the largest threat. These days, it has been joined by energy dependence. International terrorism, which as recently as in 2006, was thought of as the most dangerous global threat, in 2008 has stepped down in perceptions of Europeans (62%) and Americans (69%) alike to the fourth rank [1].

The threat of illegal migration has become less important for the international community. Moreover, both Americans and Europeans are now less concerned about Iran's intentions to produce nuclear weapons. Apparently, this change in priorities of global threats in 2008 was caused by the fact that key trends in the sphere of international security have varying power of influence. First two trends lie in the field of global transformation of the global economic system and the system of international relations towards multi-polarity. It was these two trends that brought about the main global threat of 2008 - the imminence of the global financial and economic downturn. This transformation leads to destruction of the global financial and economic system, built around USA leadership. So it is no surprise, that Americans perceived the global financial crisis as the largest global threat. Beginnings of this financial crisis are hidden in the USA, particularly, in the state of their financial system. The critical condition of the financial system was

---

G.M Perepelytsya.Ukraine and new challenges of security// Foreign policy of Ukraine – 2008: Strategic Assessments, Forecasts and Prioitets / Edited by G.M Perepelytsya. – Kyiv: Stylos Publishing House, 2009. – P. 97-126.

caused by the exorbitant growth of imbalance between consumption and production, incomes and expenses of Americans.

Annual growth of consumption and spending in USA stimulated cheap loans and speculative operations in the market of sellable mortgage-backed securities. As a result, consumer spending began contributing a lion's share (2/3) of the United States' GDP. Outcome of such financial policy was growth of loan considerably exceeding growth of Americans' incomes and of the national GDP. This is how the enormous debt gap was created in the US financial system. As of late 2008, American mortgage debt mounted to 12-13 trillion USD[2].

Aggregate financial liabilities of American citizens exceeded 140% of their annual incomes. This huge debt lead to restrained consumption, which in its turn lowered demand for consumer and industrial goods and eventually slowed down the production. This is why ratings of most securities at the American stock market plummeted. Another cause of financial crisis, as experts believe, was the American banks focused on servicing international speculative flows. According to some estimates, only 5 to 7% of the overall resources were connected to the real sector of the economy, while the rest of them were used in speculative transactions [3].

Since USA is the core of the global financial system, American financial crisis rapidly spread throughout all other stock markets worldwide. Collapse of stock markets around the world resulted in the global economic crisis. Drop in demand led to dramatic contraction of output. Initially, it affected producers of end-use products, particularly, in such sectors of the economy, as automotive, aircraft construction, shipbuilding and other. This curbed demand for metal and other types of raw material. Thus, in August 2008, economic crisis hit raw material markets. Shortly after, in September, global prices for metal dropped by 18.3%, while oil prices nosedived between August and November from 140 to 45 USD per barrel [4].

This global trend of the world economy had negatively impacted Ukraine in a number of ways. There are a number of explanations to that: extreme openness of the Ukrainian economy and low level of protection of the domestic market; export-oriented nature of Ukrainian production, raw material or semi-raw material nature of the Ukrainian export. Meanwhile, import-oriented nature of the Ukrainian consumer market led to rapid growth of the negative balance in the foreign trade, which in the first half year alone reached 7202 million USD (compare to 2343 million USD in the first half year of 2007). Export to import ratio went down to 0.84 (in 2007 it was 0.92) [5]. In general, for 2008, the negative balance in the foreign trade amounted to 11.9 billion USD or 6.7% of GDP.

The negative balance in foreign trade and import-oriented consumer market in Ukraine led to the deficit of foreign currency, devaluation of local currency and drastic increase of foreign debt. In October 2008, foreign debt mounted to the critical 60% of GDP and totaled nearly 109 billion USD [6]. Of note, almost 85% of this debt falls on the private sector of the economy.

Slowdown of industrial production in the leading countries of the world and sliding prices for metal and chemical products resulted in a slump in production in these export-generating sectors of Ukraine's economy. In chemical sector, volume of output in the current year shrank by 9.1%. In November alone output of the steel-making sector dropped by 48.8%, and in machine-building sector - by 38.8%. Decrease of industrial production for 2008 reached nearly 26.6% [7]. All this caused a collapse of the stock market in Ukraine. Thus, in the course of 2008, PFTS index sank from 1177 to 499, i.e. more than by half [8].

Contraction of production resulted in greater unemployment in Ukraine, which by the end of 2008 reached one million people. This trend is viewed as a serious challenge both to the economic and social security of Ukraine.

A substantial negative balance between sale and purchase by the population of foreign currency in the size of 1321 million USD faced by the cash currency market eventually crumbled local currency in the fourth quarter of 2008 [9]. Devaluation of Hryvnia seriously undermined

trust of depositors in the national banking system. As a result, according to the NBU's estimates only in October 2008 volume of local currency deposits decreased by 9.2 billion UAH. Overall, in the period between October 2008 and January 2009, domestic banking system became poorer by 62.5 billion UAH [10].

To rescue the situation, National Bank of Ukraine began currency interventions in the internal market, as a result of which its currency reserves in November 2009 dried up by 9 billion USD[11].

So, Ukraine, as a drop of water, mirrored the whole potency of devastating power of the global financial crisis. However, negative effects of this global tendency for Ukraine appeared much stronger compared to other countries of the world, and it was so because its currency crisis coincided in time with the banking, securities, economic and political crises. This happened in circumstances of the overall worsening of internal and external macro-economic situation.

As a result, stock market of Ukraine suffered the severest losses, after 80% collapse, second only to Iceland, whose stock markets plunged by 95%. For comparison, Russian stock market dropped by 76%, Irish - by 68% and US's - by 38% [12].

Growing energy dependence perceived by Europeans and Americans as the biggest threat in 2008 apparently was caused, primarily, by the pricing factor. Thus, in the first six months of 2008, oil prices were uncontrollably going up and reached a record level of 140 USD per barrel in June. Such skyrocketing of prices for energy resources jeopardized growth of the global economy and posed global inflation risks.

In the second six months of 2008 we all observed the reverse. Economic recession in Europe and USA, as well as slowing down of growth of Indian and Chinese economies resulted in lower volumes of energy consumption worldwide, which entailed almost three times drop in oil prices in late 2008 compared to the first six months of that year. Notwithstanding, Europeans kept believing that energy dependence is a bigger threat than the financial and economic crisis. This purely European perception may be most probably explained by two reasons. First, downturn of economies of the leading European countries was not as bad as in the US. Thus, in December 2008, industrial production in Euro zone countries dropped by 2.6% compared to November 2008, and in EU-27 - by 2.3%. Compared to December 2007, industrial production in the Euro zone in December 2008 decreased by 12.0% and in EU-27 - by 11.5% [13].

Second, perception of energy threat for Europeans has geopolitical dimension, which is determined by their energy dependence from Russia, especially in natural gas supplies. Therefore, this energy dependence is most probably perceived by Europeans as dependence on the monopolist supplier.

In Ukraine, energy dependence is also understood as dependence on Russian gas supplies to meet industrial needs of Ukraine. In this context, year 2008 was marked with two outbursts of gas war between Ukraine and Russia. At the end of quarter one of 2008, «Gazprom» decided to halve volumes of gas supplies for Ukrainian consumers, using this step as a means of pressure on the Ukrainian side during negotiations of a new Agreement with «Naftogaz Ukrainy» on purchase and transit of Russian gas in 2008. In late 2008, the conflict between two parties arose from the delayed payment by NAK «Naftogaz Ukrainy» for the consumed gas to Russian Gazprom. The delay was caused by inflation processes in Ukraine.

Third tendency. Global warming is a sustainable and long-term tendency, which may lead to catastrophic and irreversible change in climate and natural environment on the planet to the extent that existence of the humanity will be no longer possible. Recognition of such inacceptable prospect scares Europeans and makes them rank global warming beside energy efficiency as the top threats in the list of worst global threats.

According to the latest report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), warming of climate on the planet is evidenced by: faster melting of Arctic glaciers in the last

decade with the speed 7.4% in summer and 2.7% in winter; more severe long-term droughts in tropical and subtropical zones; increase of quantity and intensity of floods caused by greater evaporation and more rain; greater intensity of tropical cyclones in northern Atlantic ocean; rising World ocean level in the last 5 years by 17 cm and heating of its waters at the depth of 3 km. Warming and rising levels of the World ocean is explained by the fact that it absorbs nearly 80% of excessive heat in the climatic system.

Change of climatic zones resulting from the global warming may cause dramatic increase of flows of illegal migration. By estimates, in 2008 over 430 million people suffered from shortage of potable water. If the tendency towards warmer climate persists, over 300 million people residing in the coastal zones will become environmental refugees. With that rapid climate changes, both flora and fauna of the natural ecosystem fail to adjust to new conditions. Moreover, these changes cause colossal losses to the world economy.

Due to losses in farming sector caused by droughts and floods, overcoming of natural disasters, addressing shortage of drinkable water and flooding of settlements, humankind loses from 5 to 20% of GDP annually [14]. Meanwhile, reduction of greenhouse gas emissions will require only 1% of the global GDP.

Like European countries, Ukraine is susceptible to climate change. Just as them, Ukraine faces a threat of having more natural disasters, more floods in the Carpathians, degradation of steppe zone in the South to deserts, flooding of coastal areas and acute shortage of drinkable water in Central and Eastern parts of the country. Each year Ukraine's economy suffers huge losses from natural disasters, and therefore needs to coordinate its efforts with European countries and international community in order to mitigate and adapt to effects of climate change. Influence of global warming gradually leads of change of farming zones and shift in winter crops sowing time.

Having signed the UN Framework Convention on Climate Change and having ratified the Kyoto protocol, Ukraine undertook to reduce greenhouse gas emissions. Fulfillment of these commitments must be achieved through the implementation of energy efficient technologies and development of alternative sources of energy. These conditions fully accord with Ukraine's policy of national security, as they not only help to reduce volume of harmful air emissions, but also ease the country's dependence on imported energy.

Ukraine supports EU position related to main obligations stipulated for the following period of implementation of the Kyoto protocol. These obligations particularly include: reinforcement of the developed countries' unconditional obligations to reduce GHG emissions; more efficient contributions of other countries through implementation of new and flexible responsibilities to reduce GHG emission, that arise as their economies develop; rein-vigoration of efforts in adaptation to climate change, including risk management, and application of financial mechanisms and adaptation technologies.

Ukraine support coordinated efforts in shaping a global climate change adaptation strategy, and in finding new arrangements to finance the adaptation measures. The idea of selling a percentage of the national quota of the Parties though auction to replenish the Adaptation fund requires in-depth research in order to determine principles of participation of emerging economies in this arrangement. Ukraine stands on the position that prolongation of flexible mechanisms under the Kyoto protocol for the next reporting period and development of carbon markets would contribute to modernization of economies of the countries in transition and emerging markets alike.

The fourth tendency that became clearly discernable in 2008 is about civilization differences, primarily, between the Western Euroatlantic civilization and the Muslim world. Under this tendency, cultural differences add up to political contradictions, thus straining relations between these two civilization communities and making them conflict. Conflictogen potential of the re-

lations between these civilizations is that each of them tries to preserve its own identity and secure integrity of its own information space, while rejecting elements of the other culture which might ruin this integrity. Meanwhile, each of the civilizations attempts to impose its own values onto the other civilization community.

Irreconcilability of cultural differences and desire to export own system of values by all means, lies in the center of the modern intercivilization conflict. As notes Volodymyr Slutsker, «West tries to maintain and spread its own system of values, including by means of military force, and so does the East, so does the Islamic world, by running its military campaign through the so-called terrorist methods [15]. These actions are pointed at USA, as the nucleus of the Western civilization. Europe tries to avoid these confrontations with the Islamic world; however, its being a part of the Western civilization rules out this possibility.

Factors, that exacerbated these civilization differences in 2008 were, first of all, strengthening of globalization processes. If earlier civilizations were developing isolated lying in a significant distance from each other, nowadays these distances disappeared. Rapprochement of the civilizations ruined the space that once divided them. Close co-existence of these civilizations created conditions for conflicts, which are nourished, primarily, by differing values.

Second, inter-civilization differences became deeper as a result of unevenness of their economic development. Western civilization has focused on the production of research-intensive and high-tech products, which brought about radical changes in technological and geographical framework of the industrial production. This enabled them to accumulate a lion's share of material and financial resources. Oriental civilization is still represented by the prevailing majority of poor countries with backward economies, obsolete technological base, cheap labor and low environmental standards. These countries, play the role of raw material addenda to the leading Western countries, and are not able to feed their population and withstand natural catastrophes and epidemics.

Third, greater disproportion in the number of population. In countries of the Western civilization, birth rates go down and life expectancy goes up. In countries of the Eastern civilization it's the reverse, number of population grows but life expectancy shortens. These disproportions generate greater flows of illegal migration from countries of the Eastern civilization into the Western countries, which creates social tension for the latter perceived by them as a global threat.

In 2008, these intercivilization differences were exacerbated by the first two threats - aggravation of energy dependence and the financial crisis. Western countries felt their dependence on energy resources, located in Eastern countries (the Middle East and Russia). Global financial and economic crisis only deepens the gap between wealthy West and poor East. So it is no surprise, that both Europeans and Americans attribute worsening in 2008 of such global threats, as international terrorism, Islamic fundamentalism and production of nuclear weapons by Iran to deeper intercivilizaiton contradictions with the Muslim East. Islamic fundamentalism was recognized the largest global threat by 53% of the surveyed Americans and 47% of Europeans. Americans rated equally the threats of Iran's Nuclear Weapon production program and international terrorism (69% of responses on each). Europeans are less worried about the threat of international terrorism (62% of respondents), than Americans, but are more concerned about the threat of production of nuclear weapons by Iran (52% of the surveyed) [16].

How did the aggravation of this clash of civilization manifest itself in 2008 and how will it impact Ukraine in the future? According to S.Huntington, Ukraine lies on the line of breakup between civilizations. «This line», writes S.Huntington, «runs along the borderline between Russia and Finland and Baltic countries, and cuts Belarus and Ukraine with predominantly catholic population from Eastern Ukraine, populated by Orthodox Christians». Peoples to the North and West of this line are protestant and catholic. Their unity is based on the common historical heritage. In general, level of their economic wellbeing is higher than that of peoples living to the

East of the borderline. Today they seem to be relying on stronger involvement into the economy of united Europe. «As for the peoples living to the East and South of the borderline, they are Orthodox Christians and Muslims. In their history they were part of Ottoman and Russian Empires. Overall, they are less developed economically. Establishment of stable democratic systems here looks less likely».

What did year 2008 highlight in this Huntington's statement?

First, Ukraine felt the impact of the civilization processes going on in relationship between Western European and Oriental civilizations. They revealed themselves in a bigger number of illegal migrants to the territory of Ukraine that arrive predominantly from the Near and Middle East. On the other hand, Ukraine technologically lags far behind EU countries and this gap is increasing. In its economic development, Ukraine is more and more treated as a peripheral European country with raw-material-based economy. And, similar to better developed Western countries, Ukraine is suffering from drastic drop of birth rates and decrease of ethnic Ukrainian population.

Second, its intercivilizaitonal position as a frontier country has become more complicated. Ukraine found itself in an unstable and uncertain civilization situation. It can be viewed simultaneously as a periphery of the West, i.e. of the European civilization, and as a periphery of the Eastern civilization, i.e. Eurasia. This dual periphery generates challenges faced by any periphery country. Attempts to integrate into either civilization evokes strong resistance of the other civilization community. Peripheral condition dooms the country to economic backwardness and political instability.

In parallel with exacerbation of intercivilization conflict, such peripheral countries turn either into buffer zones or place of arms for the civilization advance or, to the contrary, defense, and become the first victims of intercivilization wars. Ukraine has been in this situation a few times before and suffered a lot during the WWI and WWII.

Therefore, and third, exacerbation of the inter-civilization conflict leads to greater pressure on Ukraine from both civilization formations. Stronger inter-civilization pressure on Ukraine generates both internal and external threats to its national security.

On the one hand, Russia tries to preserve its ruling position in the cultural space of Ukraine, by destroying Ukrainian cultural identity and trying to integrate it into the Russian cultural and civilization space. On the other hand, attempts of Ukrainians to preserve their national identity and integrate into the Western civilization bump into a big barrier and find no support from the west. Explaining this lack of support the West refers to Ukraine's inter-civilization position.

Efforts of the West to instill democratic and liberal values, and promote its economic interests in Ukraine, face counter reaction on the part of Russia. Russia has put an end to these liberal and democratic values on its territory and fights violently to squeeze these values and European business interests from Ukraine's territory.

Russia stepped forward resolutely against NATO's expansion to the East, particularly, as for giving Ukraine and Georgia a prospective membership in NATO. And, although NATO did not deny such prospects to these countries, the process of the Alliance's expansion to the post-Soviet area has been suspended for an indefinite period of time.

European Union, as a representative of Western civilization, has turned down Ukraine's aspirations for EU membership altogether, explaining this refusal by Ukraine's failure to meet membership criteria and inability to share European identity [17]. Overall, events of 2008 highlighted the limits of EU possible expansion, and, therefore, possibility to extend democratic liberal values and EU's own economic interests to the East. The true reasons for refusal in EU membership prospects to Ukraine were exhaustion of its internal potential and fear of Russia, and EU's readiness to give Russia the post-Soviet space unconquered by the Western civilization.

Obviously, having stopped its civilization advancement to the East, the West will switch to the closed defense, by viewing Ukraine in prospect as a safe borderline strip for EU. It is with this philosophy was filled the policy of «neighborhood», and now is the policy of «Eastern Partnership».

As was proved by decisions of the NATO Summit in Bucharest in 2008, Russian-Georgian war and gas conflict in early 2009, Russia, to the contrary, shifted from the long-term retreat and defense to the civilization attack on the West.

Ukraine's position between civilizations generates its internal split both inside the national elite, and among its societal groups formed by regional and civilization attribute. Aggravation of this global conflict of civilizations leads to even deeper opening between East and West of Ukraine, dividing Ukrainian people into Ukrainian and Little Russian identities. Development of internal political situation and public opinion polls among the population of Eastern and Western Ukraine in 2008 has just confirmed existence of this menacing trend for Ukraine.

Through its own example, Ukraine demonstrate accuracy of S. Huntington's statement that «elites of some civilizationally split countries, will attempt to turn them into part of the West, however, in most cases, will run into hindrances that they will have a hard time to overcome»[18]. Aspirations of Ukrainian democratically-oriented elite to realize European and Euroatlantic course, aimed at integrating Ukraine into European civilization space through membership in NATO and EU, run into violent resistance of the left and pro-Russian political forces which lean upon constituencies of Eastern and Southern regions of Ukraine.

Exacerbation of Ukraine's international position in 2008 was caused by geopolitical confrontation lapping on the civilization conflict. This confrontation is generated by the global tendency pertinent to 2008, which implies further transformation of international relations towards multipolarity. Key indication of such transformation is, first of all, weakening of US's dominant role in the world. The USA is increasingly feeling the shortage of its foreign political resource to realize its global geopolitical interests. The USA is losing its allies in the international arena. Iraqi war did not yield expected gains for the USA. Moreover, it ruins the country's international image as a global leader and unique superpower, exhausts it economic, military and social and political potential. In this sense, war in Iraq played a destructive role for the USA, similar to the war in Afghanistan, which ruined the Soviet Union as the superpower.

In 2008, number of American servicemen perished in Afghanistan exceeded the number of losses in Iraq having totaled 258 [19]. Situation in Afghanistan in the second half of 2008 worsened so much, that US military forces began hitting Pakistani territories, where Talebans set up new military bases. This extremely strained relations between the the USA and Pakistan. Taking advantage of the situation, India reinforced its influence on Afghani government. NATO mission on stabilization of the situation in Afghanistan appeared on the verge of failure.

Influence of the USA on Iran to force it abandon the program of nuclear weapons production appeared also futile. Moreover, the USA appeared unable to react to the war unleashed by Russia against Georgia. Except for stern declarations by the US State Secretary Condoleezza Rice addressed to Russia and not very big batches of humanitarian aid to looted Georgia, USA did nothing else.

Global financial crisis has considerably weakened economic potency of the USA, which yet to a larger extent undermined this super nation's ability to influence global processes, and confidence and hopes on it on the part of other countries. Loss by the USA of its might in its turn even more slacks Euro-Atlantic ties between Europe and North America. This slackening may be considered another material indication of the world's transformation into a multi-polar formation. EU begins paying increasingly less attention to US interests and fails to sustain American's global leadership. Thus, according to international surveys, in 2008, only 38% of the surveyed Europeans welcomed US's global leadership and 59% opposed it, while in 2002 the re-

spective shares were 64% and 31% [20]. Of all EU countries, Germany, Slovak Republic and Portugal (36% of support) appeared to be least supportive of restored close relations with USA, while Romania and Poland (52% and 45%) were most supportive [21].

Moreover, nearly 25% of the surveyed Europeans view US foreign policy as the biggest threat to the global stability. They also ranked China second (21%) and Russia -third (18%) in the list of threats [22]. In opinion of Americans though, the biggest threat to global stability in 2008 is policy of China and Iran (20%), while Russia and USA were ranked second most dangerous actors (14%) [23]. Meanwhile, such negative perception of USA by Europeans and slackening of transatlantic ties contributes to stronger geopolitical ambitions of EU and its leading countries. According to international studies, over 75% Europeans support EU's pretensions for the world's leadership. The largest number of the backers live in Germany (86%), Italy (83%) and Netherlands (81%). The UK and Poland appear to be more skeptical about such EU's role in the world. For 2008, the portions of adherents of these EU's ambitions fell in UK from 71% to 60%, and in Poland from 76% to 69% [24].

Weaker transatlantic links and stronger geopolitical ambitions of the EU pose a serious challenge to the all-European security in general, and to the national security of Ukraine, in particular. Weaker transatlantic links lead to the loss by the North Atlantic Alliance of ability to secure the highest level of security and defense in Europe. This will also likely undermine security of the EU, since it does not have its own defense structure and adequate defense resources, and therefore is unable to protect its members. Menacing nature of such situation, primarily for EU countries is proven by results of sociological surveys. Thus, answering the question «Are you ready to send your troops to protect Baltic countries from Russian aggression», only French, British and Italians to a large extent expressed such readiness. In the meantime, 55% of Germans said they did not, and only 22% said they did support the idea [25].

Moreover, aspiring for the global leadership, EU tries to get rid of the excessive guardianship of USA, relying in this respect on support from Russia. In this situation, Ukraine cannot be assured in guarantees of its national security achieved through such effective mechanisms as NATO membership. Evidence to that became, particularly, the NATO Bucharest Summit (2008), where such countries as Germany and France, apparently to please Russia, ignored US proposal to give Ukraine and Georgia the NATO Membership Action Plans.

Therefore, should these negative trends in USA-EU relations persist Ukraine is likely to lose its chances of accession both EU and NATO. Another evidence of EU intentions to gain support of Russia was France's permission to Russian nuclear missile cruiser «Peter the Great» to visit its major military marine base in Toulon on the eve of large-scale military maneuvers of Russian Federation's Military Ships to Venezuela, which were distinctly anti-American and anti-NATO in nature. Of note, this visit took place from November 5 to 8, 2008, after the end of the Russian-Georgian war.

This policy of dalliance with Russian with intentions to throw USA out fo Europe, is dangerous first of all for the European Union. The thing is that transformation of the unipolar world into multipolar opens for Russia a window of opportunities, specifically, to revisit the world order that came into existence after the end of the Cold war, and to revise the outcomes of the collapse of the Soviet Union, i.e. to put under doubt the national sovereignty of new independent states.

In this way, by weakening USA's influence on Europe, discrediting NATO and cleaving the European Union, Russia will be in the position to restore its dominating influence on the European continent. Main directions of such geostrategical attack on the West were discerned in 2008. First of them was aimed at the weakening of the American dominance. It is achieved by backing up such EU countries as Germany and France in their opposition to USA policy; fuelling a large-scale anti-American hysteria both inside and outside Russia; intentions to form an anti-

American alliance from such countries as China and Iran, and India; pushing economic, political and military presence of USA out of Central Asia and whole post-Soviet space. The most successful strokes dealt by Russia to US interests in this respect were Russia's victory in its war with Georgia, severe policy towards CIS countries which attempt to develop close relationship with the United States of America, decision made by Kyrgyzstan under Russia's pressure to close American air base in Manas, and closing of a Russia-Tajik agreement on transfer under control of the RF Ministry of Defense of a military air field Gissar together with the space surveillance station.

By forcing out American presence from the Post-Soviet space and weakening Washington's influence on Europe, Russia tries to build parity relations with USA on the basis of force balance as an equally strong geopolitical power. V.Putin believes that preconditions for such parity attitude to USA must be refusal to place elements of American Antimissile defense systems in Europe, turning down Ukraine's aspirations for NATO membership, and recognition by the USA and EU that they erroneously supported colored revolutions in Ukraine and Georgia [26].

Obviously, for Ukraine, the above requirements of Russia in the context of relationship with USA mean that Ukraine may abandon prospects for NATO membership, and refuse from its relations with USA on the level of strategic partnership. As for Ukraine, then in this context, Russia's policy is aimed at Ukraine's isolation and convincing of the American party to stop supporting sovereignty of the Ukrainian state and a democratic way of its development.

The second direction of Russia's strategic advances to the West was aimed against NATO. With help from Germany and France, Russia managed to block provision of the NATO Membership Action Plans to Ukraine and Georgia at the NATO Bucharest summit in April and at a summit of foreign affairs min¬isters of NATO in December 2008. Having reinstated control over the Caucasus as a result of Russian-Georgian war, set up a military base in Tajikistan and a military formation ODKB in Central Asia, and got rid of an American air base in Manas (Kyrgyzstan), Russia threatens to close a corridor of logistic support of NATO mission in Afghanistan. In this way, Russia received a possibility to directly press on the Alliance's painful point, putting it on the verge of defeat in the war with Talebs in Afghanistan. As declared Dmytro Rogozin, the permanent representative of the Russian Federation in NATO, according to the current official position (of Moscow), American presence in Afghanistan contributes to greater instability in the region [27].

Russian unfolded a third direction of its geostrategical advance in the direction of the EU. Major striking force in Russia's offensive on the European Union was its growing geopolitical ambitions, energy resources and demonstration of military force, which manifested in 2008 in the breaking of war against Georgia and its occupation, and in the intentions to place in Kaliningrad oblast of missiles pointed at European countries. Russia's President D. Medvedev, has repeatedly demonstrated to Europe its readiness to reverse to the relations of the cold war [28]. However, confrontation with Russia in no way responds to interests of the leading European states, first of all, such as Germany, France and Italy. Not in the interests of these countries would be the military confrontation between Russia and the United States of America, which could ruin the whole landscape of security in Europe on which the EU is relying. That's why, return to the cold war relations scares the EU even more, than Russia itself.

On the other hand, the integration concept whereby the European Union tried to integrate Russia into the Great Europe, has finally failed. Therefore, EU no longer requires from Russia democratic values and is ready to recognize Russia's right to determine the fate of post-Soviet countries. Russia's strategy aimed at the split of European Union, has succeeded. In this strategy Russia prefers bilateral relations with the EU leading countries, such as Italy, Germany and France, while neglecting interests of other EU countries. Thus, Russian policy towards EU countries results in uncoordinated policy of the European countries towards Russia.

Lack of the common consolidated position vis-a-vis Russia makes EU weak and unable to endure Russia's geopolitical offensive. Year 2008 may be considered the beginning of the European Union's geopolitical capitulation before Russia. Existence of two principally different approaches indicate that EU has a not-concerted and uncertain policy with respect to Russia. In line with one of the approaches, Russia is a threat which needs to be softly restrained. This approach is followed by mainly countries of Central and Eastern Europe, the new country-members. Whereas older country-members - Western European countries - recognize in Russia a potential partner which should be integrated into the European system.

Although all EU countries tend to believe that the main form of relations should be cooperation, the nature and essence of these relations is understood differently. Thus, Germany, France and Italy are building their strategic partnership with Russia contrary to principles of the EU common foreign policy, relying on Russia as on potential collaborator in contesting US policy. Greece and Cyprus are viewed as Trojan horses by the EU for their most consistent support of Russia. Austria, Belgium, Finland, Slovak Republic and Portugal are considered friendly pragmatists, whose relations with Russia, although not as close as the former two groups' of EU countries, however, are aimed at deepening of the economic cooperation. Another nine countries, specifically, Czech Republic, Latvia, Denmark, Sweden and UK are very reserved in their attitude to Russia, while adequately assess its foreign policy and those threats which it generates for the European security. Finally, Poland, Lithuania and Estonia attempt to openly resist Russia's geopolitical offence on Europe.

Therefore, intercivilization conflict added up on the exacerbation of geopolitical confrontation between Russia and West make situation of Ukraine, which finds itself in the buffer zone, all the worse. Aggravation of this geopolitical and inter-civilization confrontation, in the middle of which Ukraine appears now, raises even greater challenges and external and internal threats to its national security. Surrendering to Russia for the sake of securing cooperation with Russia, European Union is ready to accept all geopolitical requirements it puts forward to the West. Not only European Union killed all Ukraine's prospects for EU membership and political integration into the European commonwealth, it prompts the new US President Barack Obama through EU's political experts to give up supporting Ukraine's and Georgia's aspirations for NATO membership [29].

Suspension of NATO expansion and putting off the decision on the Ukraine's and Georgia's membership prospects for an indefinite term, strips these countries of a possibility to defend their security through joining the collective defense system available to democratic countries. Losing the level of strategic partnership with USA to please Russia's interests, deprives Ukraine of the international mechanisms to sustain its sovereignty, national independence, security and possibility to exit the buffer zone and integrate into the European civilization space.

Other global threats which directly impacted Ukraine's security in 2008 include rampant piracy in the international shipping areas. August 25, 2008 in the Indian Ocean, Somali pirates seized vessel «Faina» with Ukrainian crew, carrying 33 T-72 tanks, ammunition and grenade launchers produced in Ukraine. Ukrainian sailors and the weaponry were held captives for 133 days. This is the longest term of imprisonment for the whole history of modern piracy. Only after pirates received 3.2 million of ransom, they released the ship [30]. As noted Gennady Moskal, a member of Ukrainian Parliament, «Situation around the capturing of 17 Ukrainians and the weaponry from «Faina» ship which we were supplying under a closed contract, demonstrated that Ukraine's special services were totally unprepared to withstand serious challenges arising in the modern world» [31]. In 2008, Somali pirates captured a total of over 50 ships as a result of nearly 100 armed attacks [32].

Direct threats to Ukraine's national security in 2008 also included the global spread of HIV-infection. In 2008, Ukraine has become one of the top ranking countries in the world by the

speed of growth of the epidemic. Officially, there are 50,000 HIV-infected people registered in Ukraine. However, in reality their number may reach at least 400,000. It means that 1% of Ukraine's population may be infected with HIV. 74% of these are injection drug-users [33].

Regional Threats

Notwithstanding the widespread influence of the global threats, the national security of Ukraine is most susceptible to regional threats. After all, the existence and development of a state depend on its security and extent of stability in external environment. Building of the regional security and neutralization of regional threats are two key priorities of the foreign policy of Ukraine in the sphere of security. Besides, transition to the multi-polar world is connected to an aggressive fight of each geopolitical pole for spheres of influence and dominance in a specific region. Capture of such spheres of influence will lead to the conflict of interests among different geopolitical poles in regions, and thus to the outbreak of a number of regional and local conflicts. Such a mlti-polar world will bring more instability and conflicts into the iternational world system than a unipolar one. Now this instability will move from the global to regional level creating a major challenge to the regional security.

The range of regional threats to the national security of Ukraine, which has been highlighted during 2008, can be demonstrated by means of several methodological approaches. If we are to note them in chronological order, the first quarter of 2008 would have been marked by escalation of a new «gas» war with Russia that put the status of Ukraine's energy security under a real threat. Notwithstanding high level agreements between Ukraine and Russia in gas and energy spheres that had been reached in Moscow on February 12, 2008, «Gasprom» RF warned about the second reduction of gas supply to Ukraine on March 4, 2008. The volume of gas supply reduction was about 50% of Ukraine's energy demand. In response, «Naftogas» of Ukraine declared that they «could reduce the volume of Russian gas that was pumped through Ukrainian territory to Europe in case «Gasprom» would continue reducing gas supplies to Ukrainian consumers» [34]. As a result of a brief but critical conflict, Ukrainian and Russian sides reached an Agreement on the development of relations between their respective economic management entities in the gas sphere on March 12, 2008. Due to this Agreement Ukraine managed to meet its own gas demand for 2008 fully and to save the price of 179.5 US dollars per 1000 m3, which was stipulated in the state budget for the current year. Although the price for transit of Russian gas to Europe via Ukraine remained unchanged - 1.7 US dollars per 1000 m3 per 100 km [35] of transport distance. The removal of the «Ukrgas-Energo» commercial intermediate party could be referred to the other advantages of Ukraine's signed Agreement, and, due to this, the state got back about 2/3 of its local market gas distribution for industrial consumption through NAK «Naftogas».

However, the presence of the «RosukrEnerge» commercial intermediate party's gas in the Ukrainian market remained a rather serious threat to the energy security of Ukraine in the gas sector. Due to its presence, «Gasprom» RF had direct access to the home market of Ukraine and an opportunity to take under its control a part of the internal networks of gas distribution and supply in its territory. Another challenge was concluded in the fact that basic principles for signing long-term contracts on Russian gas supply to Ukraine had not been determined. This was a precursor for the escalation of new, more widespread «gas» war with Russia at the beginning of 2009. By this time European Union was also involved.

In the third quarter of 2008 Ukraine suffered from a massive natural disaster. On July 23-27, as a result of heavy showers, 784 inhabited localities were flooded in six regions of Western Ukraine. Nine thousand houses suffered from water damage, 360 highway bridges and 560 foot-bridges were destroyed. The disaster claimed 36 lives [36]. More than 25 thousand people were evacuated. The government estimated losses of this disaster at 4 billion hryvnias, and UNO experts estimated them at 650-870 million US dollars [37]. According to specialists' an inten-

sive deforestation in the Carpathian Mountains was the causa proxima, worsened by global warming.

In addition to distress, which had been caused by this massive flooding to the ecological and social security of Ukraine, the real threat of war arose in the third quarter. It was caused by a war started by Russia against Georgia, which came at the beginning of August, 2008. The plans of this war might have been concluded in the military occupation of Georgia: overthrowing its national sovereignty, M. Saakashvili's removal and establishment of pro-Kremlin regime in the country, which had to be supported by means of Russian occupation forces'. Russian aggression had obviously been directed from the separatist districts of Georgia: Abkhazia or South Ossetia. Actions of Russian troops and Abkhazian or Ossetia paramilitary units would not look like open aggression in such a case.

This operation by itself provided for launching an offensive from two sides: South Ossetia and Abkhazia, along with the possible creation of an additional beach-head in the Poti city region in order to attack from the South, with a simultaneous blockade of maritime and land boundaries of Georgia. Just to accomplish these two last missions in Poti region, the RF Black Sea Fleet's naval shock troops were sent. On August 9, 2008 Russian air forces started attacking Georgian cities. On August 10 Russian land forces of about 15 thousand soldiers dislodged Georgian troops from Tshinvali city and on the next day they launched an offensive against the Gori city, which was occupied on August 12. Then Russian troop columns went towards the direction of Tbilisi [38]. Another tank column went towards Poti. On August 11 Russian air forces started attacking Tbilisi. Tbilisi was under the real threat of being stormed by Russian troops.

On August 12, 2008 Russian troops, together with Abkhazian military units supported by Russian air forces in Abkhazia territory, started attacking in the Kodori Gorge district, totally occupied it and conquered the whole Upper Abkhazia [39]. The local population had to leave this district.

During several days Georgia faced the real threat of losing its sovereignty. Ukraine, as well as the entire international community, saw the salvation of this situation in immediate armistice and prompt reconciliation of the Russian and Georgian conflict.

The principle tasks of achieving these were:

- prohibition of attacking Tbilisi by Russian troops;
- an immediate cease-fire between Russian and Georgian sides and concluding the armistice;
- withdrawal of Russian troops from Georgian territory and lifting the military occupation;
- dismantling the blockade from Georgia;
- reintegration of Georgian territory.

Were Ukraine's actions adequate in that situation, which had arisen during the period of armed escalation of the conflict, and what role did they play in its settlement? First of all, Ukraine's efforts were directed to saving Georgian sovereignty and territorial integrity and to reestablish peace in the region.

In this regard Ukraine took the respective military and political-diplomatic measures to reach these purposes. Within the military technical cooperation measures, Ukraine provided Georgia with defense technology and arms with the purpose of strengthening Georgian defensive capability. These arming systems were mostly defensive in nature. The land forces antiaircraft defense «Buk» complexes were especially in this category. They were meant to defend strategic targets against massive attacks of enemy's air forces. Because of the mountainous landscape of most of its territory the aggressor would principally rely on using its air forces in the war against Georgia.

Ukraine warned the Russian side about the right to close its territorial waters for the Black Sea Fleet's ships, which were supposed to participate in the war against Georgia and were based in Ukrainian territory. This was Ukraine's another important step. Russia involved Ukraine into this conflict by means of using these ships against Georgia, as long as they started attacking Georgia and its armed forces from Ukrainian territory. These actions by Russia were especially unacceptable because Georgia was a GUAM member, and within the bilateral agreements Ukraine was responsible for its security. So Ukraine helped Georgia preserve its sovereignty and independence by means of true military, political and diplomatic support.

In the fourth quarter of 2008 the economic security of Ukraine suffered from a destructive impact, which had been caused by the world finance and economic crisis. This world crisis led to the rapid reduction of foreign investments into Ukraine and the slump of Ukrainian exports. As a result, declines in production were followed by the fall of national currency - hryvnia. From October 1, 2008 the currency exchange rate fell from 5.11 per 1 US dollar to 9.6. The hryvnia exchange rate caused panic demand for currency within the population and companies. The National Bank tried to stop hryvnia's falling by means of massive interventions. In October it provided the exchange with 4.1 billion US dollars, and with 3 billion US dollars in November. However, such intervention did not change the negative trend in the bank¬ing sector. The panic was provoked by the forcible takeover of «Prominvestbank», which later was resold to Russian «Vnesheconombank».

On October-November, 2008 alone the volumes of hryvnia deposits were reduced by 13.4% to 109.7 billion hryvnias in Ukrainian banks [40]. At the end of the year Ukraine was among the countries, which were hit hardest by the world financial crisis. If during January-September, 2008 Ukraine's GDP rose by 6.9%, then in October with the beginning of the financial and economic crisis it reduced by 2.1%, and in November it fell by 14% [41]. On December, 2008 GDP fall was slowed coming to only 10%. On November, 2008 the reduction in industrial production came to 28.6%, and in December - 26.6% [42]. Ukraine has not suffered from such a massive financial and economic crisis since its way out of the downturn of 90s.

We can get more complete view of the complex of threats to Ukraine's national security, which came from the international environment in 2008, by means of the expert evaluation method. In accordance with this method: Ukraine's transforming into a buffer zone; worsening its international image; economic recession; restriction of Ukraine's access to energy resources, foreign markets and investments; involving Ukraine in foreign subjects' confrontation, annexation of the part of its territory by another state; and, spreading international conflicts over Ukrainian territory were among the most real external threats to Ukraine's national security. According to the above-mentioned threats we can see them all being concluded in three spheres of the national security - military, economic and foreign-policy (geopolitical) ones. By the results of expert evaluation we also can see that first of all the principal threats are determined by such factors as the «gas» war with Russia, war between Russia and Georgia on the Caucasus, and the world financial and economic crisis. In this context, expert evaluation of the threats coincided with the threats' chronological analysis given above.

The Russian-Georgian conflict, in which Ukraine had tried to take an active part for its settlement and the defense of the territorial integrity principle and the state sovereignty, made the following threats actual for its national security: involving Ukraine into the confrontation of international subjects; spreading international conflicts over the territory of Ukraine; and, involving Ukraine in the armed conflicts on the territory of its neighbor countries. By expert evaluation the reality of these threats increased significantly in 2008 in comparison with 2007. Thus, there is the threat of involving Ukraine into the confrontation of international subjects according to 51.8% of expert's questioned in comparison with 26.3% in 2007. The amount of those who considered involving Ukraine into the armed conflicts on the territory of its neighbor countries being

a real threat, increased from 14% to 26%. First of all, such an increase was determined by participation of the RF Black Sea Fleet's ships, which were located on the territory of Ukraine, at the military operations against Georgia and by the active political and diplomatic measures on Georgian sovereignty defense, which had been taken by Ukraine. Under the influence of these factors the amount of those who are convinced in spreading the international conflicts over the territory of Ukraine has increased by 7% to 22%, and also we can see the increase of the threat of annexation of a part of Ukrainian territory by 16% to 29.6%. First of all, this threat was obviously conditioned by Russian troops' occupation of Georgia, and annexation of South Ossetia and Abkhazia by means of recognition of their independence by Russia.

As the experts mention the decrease of security agencies' effectiveness, which do not provide safe defense from the existing and potential threats, belong to the other military threats of 2008. Ukraine's inability to release its crew from the pirate captive on «Faina» ship, unprecedented lack of financing for the Armed Forces for the last several years, fire and explosions in the 61st arsenal of the land troops of the Armed Forces of Ukraine near Lozova station in Kharkiv oblast, which had caused evacuation of 900 local people, and, also inability of the Naval Forces and other security agencies to actively and adequately fulfill the President's Decree on closing the territorial waters for the RF Black Sea Fleet's ships if needed, which participated at the military operations against Georgia were factors and events, which caused such threats.

The restriction of Ukraine's access to energy suppliers was principally caused by the «gas» war with Russia. And at the same time this threat keeps growing from year to year. If in 2007, 64.8% questioned experts had stated this threat, their numbers increased to 70.4% in 2008.

The economic recession threat, which has increased from 56.8% to 81.5% of experts questioned and Ukraine's access to the foreign markets and investments, which also has increased by 21.7% to 64.8% in 2008, are mainly conditioned by the financial and economic crisis.

The other real and potential threats are determined by further immersion of Ukraine into a buffer zone. This threat's effect has systematic character and trend to strengthening. In 2007 62.7% questioned experts had stated this threat as real, and their amount increased to 75.9% in 2008. The international relations transformation from unipolar to multi-pole system considerably complicates position of the countries, which fell in a buffer zone state. As the fight between centers of force for capturing spheres of influence and controlling specific geographical space keeps growing, buffer zones become the first objects of such fight. The year 2008 showed that Ukraine as well as Georgia was in a focus of this geopolitical confrontation when leading geopolitical players had used them as a base for strengthening their own influence in the region.

Such geopolitical confrontation puts pressure upon Ukraine from the sides of competing centers of force and leads to loss of Ukraine's personality. Therefore, the survey of experts in 2008 not occasionally has shown growing threat of Ukraine's involvement in confrontation between international subjects of 25.5% in comparison with 2007.

Escalation of confrontation between competing geopolitical players where Ukraine has been involved, and its further immersion into a buffer zone, leads to the strengthening of external influences on the internal political situation in the country, intensifying internal political instability and sharpening internal political contradictions between its leading political authorities. Such influence intensifies the internal political crisis in Ukraine, which has endured for more than one year. The President of Ukraine, V. Yuschenko's Decree on termination of the authority of the Verkhovna Rada of VI convocation and declaring the pre-term parliamentary elections was a peak of 2008. However, the BYT faction blocked the elections by means of refusal to vote at the expenses of the state budget money, which had been provided for the elections. In his turn the President stopped implementing the Decree because of the world financial and economic crisis.

In the permanent political crisis situation and under the conditions of strong external influence, each political center tries to use the influence of external geopolitical players to strengthen

its own positions in this critical and uncompromising fight for the political authority in the country. The fighting centers' different geopolitical orientation just intensifies the regional contradictions between South-Eastern, South-Western and Central parts of Ukraine.

The availability of such external influences of the permanent political crisis and intensification of the regional contradictions intensifies a trend to dividing Ukrainian society into Ukrainian and Russian cultural tradition. Such division is considered to be an evidence of the civilization break of Ukraine. This trend is also being intensified by the massive information influence on Ukraine from the Russian side. By means of information influence, Russia tries to capture Ukraine as a buffer zone in its opposition to the Western world. Russian information and cultural influence is directed to creating, in the consciousness of Ukrainians as well as Russians, the impression that Ukraine is a state which has not actualized itself, having appeared by mistake in the world map and which cannot have a prospective in the future. In that way the thought is instilled that this historical mistake has to be corrected by means of returning Ukraine to Russia.

Such ideological cliche met an especially favorable perception in the environment of the Russian-speaking populations in the Eastern and South-Eastern regions of Ukraine. So by the results of Razumkov's center questioning, the number of those who consider Ukraine as being a mother land keeps permanently reducing among the Crimea citizens. If in 2006 the overwhelming majority of 74% Crimean citizens had perceived Ukraine as their mother land so in 2008 their amount reduced to 40%. Those who, on the contrary, do not accept Ukraine as their own country increased from 22.2% to 32.9% in comparison with 2006. In 2006 the proportion of those Crimean citizens, who would choose Ukraine being their motherland if they had a choice, was 57%, and declined to only 31% in 2008. Just 28.6% Crimean citizens recognized themselves being Ukrainian patriots and 49.3% of them did not43. The increase of the negative impression of Ukraine among its Eastern and South-Eastern regions population created a base for the separatist trends revival. In 2008, 32.4% of the citizens of the Crimean Autonomy had separatist moods. Such amount of population who have separatist mood promotes the creation of radical political organizations, which choose separatism being their slogan. So in 2008 the Security Service of Ukraine accused in encroachment on the territorial integrity of Ukraine the leaders of the «People's front «Sevastopol-Crimea-Russia» and the leaders of the «National Assembly of the Carpatho-Ruthenians» [44]. The Donetsk Republic movement becomes more active, and it is aimed to create «Donetsk Federative Republic» in the Eastern region of Ukraine, to proclaim its state sovereignty, and join Russia [45]. Recently about 33.3% of the questioned experts, in comparison with 29% of 2007, confirmed the existence of the threat of the state territorial integrity violation under the influence of the internal factors. Such separatist organizations quite often attract to themselves the international special services' attention. Being in a buffer zone position promotes active work of foreign secret services on the territory of Ukraine. In 2008, the Security Service of Ukraine took preventive measures to restrict the activities of foreign secret services, which were harmful to the interests of Ukraine, while 12 other demarches were made by the official representatives of foreign secret services . Conducting information-psychological campaigns with the help of the international states' special services in Ukraine also contributes to the separatist trends' revival. On March 21, 2008 in a speech at the meeting of the National Security and Defense Council of Ukraine, which was especially dedicated to the state's information security issue, V. Yuschenko, the President of Ukraine, had noted that «the foreign states' information expansion» was the principal threat to the national security of the state. The President emphasized attention on the wide presence of the international television companies, radio stations, printed Mass Media and internet editions in the home information space [47]. The amount of foreign television programs are 66% of cable networks' content which is seen by

more than 20 million citizens of Ukraine, the Ukrainian product part comes to 50% in the radio air. The amount of programming, which is broadcast in the state language, is less than 30% [48].

In economic and technological terms, perception of Ukraine as a buffer zone leads to a slow loss of its transportation potential. Its partners in the East as well as in the West try to avoid this buffer zone while building transport communications and dividing traffic. The financial and economic crisis complicated the transport field condition in the economy of Ukraine even more. This period is characterized by fall of the demand for freight and passenger traffic, multiple growths of prices for the material resources, and a low ability of Ukrainian carriers to compete in internal and international markets. As a result of such conditions, the reduction of the rail way transportation reached 40%, of bus passenger traffic came to 30%, while freight motor transportations fell by 70% [49]. Almost a third part of water access is under unsatisfactory technical condition that restricts the potential capability of the state ports.

The systematic political, financial and economic crisis of Ukraine, along with the negative external factors, led to a worsening of Ukraine's international image in comparison with 2007. If in 2007 this threat had been recognized by 82.3% of questioned experts, 92.6% recognized it in 2008. As a result, loss of the positive international image of Ukraine remains one of the principal challenges to the state in the foreign-policy sphere.

Therefore, the year 2008 was marked by a whole range of global and regional threats to Ukraine.

NOTES

1. Transatlantic Trends: key findings 2008. - P. 9 / A project of the Marshall Fund of the United States and Compagnia di San Paolo. -www.transatlantictrends.org.
2. Fesenko M., Yali M. Global economic crisis: causes and effects // Foreign Affairs, 2008. - December. - P. 32.
3. Ibid.
4. Ibid. - 33.
5. Poroshenko P. Ukrainian Economy on the Eve of the Global Recession // Ekonomichnapravda, 2008. -September 11.
6. Problems of Ukrainian economy: Internal contradictions or results of the global financial crisis? Materials of an expert discussion. October 17, 2008 / Under chief editorship of V.Y.Vorotin, Y.A. Zhelin. - K.: НІСД, 2008. - P. 46. - C. 46.
7. Falling of GDP in Ukraine in December 2008 slowed down to 9,9% 12.01.2009. - 10:25. - http://www.agroconf.org/uk/node/7621.
8. Poroshenko P. Ukrainian Economy on the Eve of the Global Recession.
9. Fesenko M., Yali M. Global economic crisis: causes and effects. - P. 33.
10. For the last four months banking system has slimmed by 62.5 billion AH. - 08:37. - February 5. - proUA. - http://proua.com/news/ 009/02/05/083723.htm.
11. Fesenko M., Yali M. Global economic crisis: causes and effects. - P. 32.
12. Year 2008: From Crisis to Recession // Forum.intv-inter.net/view topic.php?+= 759.
13. Brussels. February 12. UNI AN. In December industrial production in EU continued declining. - http://eunews.unian.net/ukr/detail/190304.
14. Questions and answers on climate change and Kyoto protocol. Climate change working group . - http://climategroup.org.ua/?page_id=75.
15. Value-based conflict between civilizations. Lecture by Vladimir Slutsker. - http://www.polit.ru/lectures/2006/! 1/23/slutsker.html.
16. Transatlantic Trends: key findings 2008. - P. 9 / A project of the Marshall Fund of the United States and Compagnia di San Paolo. -www. transatlantictrends. org.

17. EU has no intention to give Ukraine membership prospect. -02.02.2009. - 11:11. -http://minprom.com.ua/page8/news8414.html.
18. http://azps.ru/polpsy/lib/konflict_hantington.html; Huntington Samuel P. The Clash of Civilizations? - Foreign Affairs. - 1993. - Summer.
19. Karbivnichiy V. Americans to give Afghanistan to neighbors // Commentarii, 2008. - December 12. - P. 26.
20. Transatlantic Trends: key findings 2008. - P. 6.
21. Ibid. - P. 7.
22. Europeans see Moscow as threat to security // Financial Times, 2008, September 23. - P. 5.
23. Ibid.
24. Transatlantic Trends: key findings 2008. - P. 8.
25. Financial Times. - 23.09.08. - P. 5.
26. Putin happy that Obama does not care for Ukraine // TCH. - ua.2009. -January 26. - 12:37.
27. Kucera Ioshua. Kyrgyzstan shows US the door // Guardian. - 2009. -5 February. - 15:00. - www.guardian.co.uk/2009/ Fcb.Ioh.
28. Dmitry Medvedev: Russia not scared with prospect of cold war // RBK. - 2008. - August 27. - 10:15. - http://www.el.ru/news/print/ news id-292043.html.
29. Karpenko T. European experts do not recommend Obama to insist on rapid accession of Ukraine and Georgia to NATO // Politics and Society. -2009.-January 21.
30. Shvedun L. Faina liberated. - http://li.ua/stary/1372591
31. Moskal asks Bohatyryova for urgent meeting of CNSD on «Faina» issue // Newspaper. - 2008. - October 15. - The Ukrainians. - 16:45.
32. More than 300 sailors will see the New Year in pirate captivity, there are members of «Faina» crew among them // newsua.2008. - December 31. - 15:27.
33. International HIV/AIDS Alliance in Ukraine. - http://www.aidsal-ice.org.ua/cgi - bil/index.cgi?url.
34. Knyazhynsky V. «Gas attack» can lead to paradoxical results // Day. -2008.- March 5.-P. 11.
35. Ukraine in 2008: annual valuation of public-political and social and economic development: Monograph / Edited by U.G. Ruban. - K.: NICD, 2008.- P. 402-403.
36. Ukraine: Conclusions of 2008 of Korrespondent.net. - December 23, 2008. - http://ua.korrespondent.net/ukraine/688316/print.
37. Ukraine: Conclusions of 2008 of Korrespondent.net
38. AFP: Russian tanks go to Tbilisi / Correspondent, August 13, 2008 15:42. - http//correspondent.net/world/552882.
39. Russia does its favorite job - resettles people // Obzor. - 12.08. - 15:14.
40. Ukraine: Conclusions of 2008 of Korrespondent.net. - 2008. - December 23.
41. Ibid
42. Ukraine's GDP fall was slowed down to 9,9% on December. -22.01.2009 - 10:25. - http://www.agroconf.org/uk/node/7621.
43. A Crimean citizen's political portrait by view of sociologists. -UNIAN. - 20.12.2008. - 21:00. - http://crimea.unian.net/ukr/detail/8169.
44. The main work results of the Security Service of Ukraine in 2008. -http://www.ssu. gov. ua/sbu/doccatalog/document;jsessionid=41AF8AAB250ADFBE4F814938625008CA?id=84238.
45. Donetsk started separating from Ukraine. - http://obozrevatel.com/news/2009/2/9/284945.ht.
46. The main work results of the Security Service of Ukraine in 2008.

47. The information expansion is the principle threat to the national s< rity of the state. - http://zik.com.ua/ua/news/2008/10/06/152337.
48. Ibid.
49. Today at 15.00 in ZIK press-conference of the freight-carriers. - http://ZIK.com.ua/news/2009/02/02.

КОСОВСЬКА ПРОБЛЕМА ВІД МАРКСА ДО БУША

І

Візьмемо на себе сміливість стверджувати – у політичній публіцистиці «албанське питання» і все, що з ним пов'язано, є актуальним майже 140 років. Регулярно, з початку розпаду Османської імперії, через події першої та другої Балканських воєн, Першої світової, процесів мирного врегулювання після Першої та Другої світових воєн, і до подій «Повітряної війни» 1999 р. і проголошення незалежності Косова в березні 2008 р. албанська проблематика взагалі та косовська, зокрема, займає провідне місце на шпальтах газет і журналів. Називалася вона по-різному. Від складової «східного питання» до «казусу Косова». З приводу албанців та їхніх земель писали дуже різні люди й дуже різні речі.

Етногенез албанців не належить до досконало вивчених сучасною наукою. Існують принаймні дві теорії – фракійська та іллірійська, які пояснюють процес формування албанського етносу. Дуже схематично, в одному випадку, вчені називали місце формування албанського етносу – на Сході Кавказу (узбережжя Каспійського моря), а в другому – на східних Балканах. Однак, незалежно від етнічних витоків, албанці облаштували свою сучасну територію за 500–800 років до переселення туди слов'ян, серед яких були й серби. Перші родоплеменні утворення на сучасній місцевості проживання албанців відносяться до 4 ст. до н.е. До завоювання Османами, албанці були язичниками. Мешкаючи в гірських районах Південних Балкан, вони відносно мало контактували з народами, які проходили регіоном під час «великого переселення народів». Однак із сербами в албанців відносини складалися не найгіршим чином. Звернемося до давно документально доведених фактів про сумісне проживання в цій частині Балканського півострова слов'ян і албанців в середні віки (що заперечується сучасними сербськими політиками). Так, у битві на Косовому Полі в 1389 р. до антиосманської коаліції на чолі з сербським князем Лазарем входили, окрім сербських боснійських, угорських, влашских (румунських), і албанські ополчення під командуванням Георгія Бальши і Дімітра Йоніми. Албанським землям османи загрожували так само, як і слов'янським, і албанські князі намагалися захищатися разом із сусідами. Про Косовську битву існує обширна наукова література. Пов'язані з нею героїчні та трагічні події знайшли віддзеркалення в усній творчості усіх балканських народів. У 20-ті роки XX ст. сербські дослідники виявили, що у фольклорі косовських албанців існує уявлення, що головним героєм битви, який проник у стан ворогів та вбив султана Мурада, був албанець Мілош (Копіліч чи Обіліч). З приводу імен та прізвищ слід сказати, що албанці часто брали зрозумілі сусідам слов'янські імена (Перо Албанац, Нікола Албанеже і т.д.). Урешті-решт документально підтверджено, що лідер антиосман-

---

Максим Каменецький. Косовська проблема від Маркса до Буша //Зовнішні справи. – 2008. - №5-8.

ської боротьби албанського народу періоду XV ст. легендарний Сканденберг був наполовину сербом. Можна привести свідоцтва того, що косовські албанці боролися разом із сербами проти турок під час австро-турецких воєн 1689–1690 і 1737–1739 рр. у складі збройних сил Габсбургів. Водночас слід сказати, що після завоювання османами їх земель, албанці швидше за інші скорені народи регіону адаптувалися до окупації. Причиною цього був вкрай низький рівень суспільного розвитку албанців, відсутність національної ідеології на той час у вигляді монотеїчної релігії, родоплемінна структура населення, яка зберігається досі. Британські дослідники початку XX ст. свідчили, що територія Албанії та Косова населена найвідсталішими в Європі племенами, і що войовничі звичаї американських індіанців, які описав Фенімор Купер, – це дитячі казки порівняно з тим, що трапляється серед албанців. Дослідивши доступні йому матеріали, К.Маркс так сказав із приводу албанців: Будь-яка сусідня країна повинна тримати албанців у жорстокій кийковій дисципліні доти, допоки її економіка не дасть змоги забезпечити їх роботою з черпання води чи рубання дров. Частина албанського населення стала вірою та правдою служити османам. Саме про такого албанця стара сербська пісня: “народила його жорстока арнаутка, лозою шипшини сповивала, ріп’яком змалку годувала”. Однак велика частина албанців розпочала боротьбу з османським пануванням, і ця боротьба тривала до виникнення Албанії в 1913 р. Ситуація з віросповіданням албанців з часом мінялася. До османських завоювань албанці переважним чином були язичниками. Пізніше, в результаті історичних перипетій, співвідношення змінилося: на сьогодні 61% албанців – християни (33% – православні, 28% – католики) і 39% – мусульмани.

На початку XX в. осередки антитурецького збройного опору спалахували по всій території Балкан, яка ще перебувала під турецьким пануванням. Читачеві має бути цікаво, що свою роль у ліквідації турецького панування у Європі цілеспрямовано зіграли албанці. Починаючи з часів Сканденберга, їх антиосманські повстання істотно розхитували імперію. У 1910 р., під час загальноалбанського повстання, Косово зіграло роль об'єднувача для албанців Північної Албанії, а також сучасної Чорногорії та Македонії. Однак власні інтереси регіональних вождів, які отримали раптовий вплив, звели нанівець багаторічну боротьбу партизанських чет (загонів) і північні та південні албанські племена виявилися розділеними. Проголошення незалежності Албанії відбулося на півдні країни 28 листопада 1912 р. в місті-порту Влера. На той момент невизнана нова держава мала лише умовно визначені кордонів. Тільки після закінчення Балканських воєн в 1913 р., коли «великі держави» стали вкотре ділити карту Балкан, додавши до загального казана турецький спадок, Албанія офіційно отримала незалежність, статус нейтрального князівства й кордони, за межами яких залишилося значне за чисельністю албанське населення. В результаті цього далися взнаки істотні відмінності у традиціях, вірі та орієнтирах різних албанських племен і сімей. Тоді ж Косово вперше увійшло до складу Сербії в 1913 р., а після Першої світової війни та утворення Югославії – до складу останньої.

Серби виходять на історичну сцену в регіоні Південно-Східної Європи в кінці VI століття, спочатку як васали аварів, а згодом як партнери візантійського імператора Геракліта (правив у 610–641 рр. н.е.). Щоб відбити аварів і болгар назад на схід, Геракліт уклав союз з кількома слов’янськими племінними союзами, які прийшли з північного сходу, з боку Карпатських гір. За візантійської допомоги, слов’яни широко розселилися на Балканах, досягаючи крайнього півдня на березі Егейського моря і навіть освоюючи частини Малої Азії. Племінний союз сербів розселився у внутрішній частині Далматинського узбережжя в області, що тягнеться від сьогоднішньої східної Герцеговини через північну Чорногорію до південно-східної Сербії. Слов’яни розселилися всюди на Балканах у другій половині VII ст.н.е., але оскільки період римського правління в регіоні закінчився неповною асиміляцією раніше завойованих місцевих народів, його слов’янізація являла собою трива-

лий і нерівномірний процес. Саме на Балканах серби сформували першу власну державу, склалися перші сербські королівські династії. Сербська еліта сприйняла східну гілку християнства – православ'я. З часом, як і в інших державах, сербам ставало все необхідніше укріпити світську владу. Зміцнити свою владу сербські королі намагалися через затвердження власного загальнодержавного патріарха, незалежного від Константинополя, тобто через формування сербської автокефальної церкви. Сербська церква була відокремлена від Охридського архієпископства, яке було на той час центром православ'я для Болгарії та Сербії. Автокефальна церква в Сербії була проголошена в 1219 р. у м.Жица (біля сучасного м.Кралєво). У цей самий час до Балкан докотилися перші набіги монголо-татар.

Для того, щоб уникнути небезпеки від монголо-татарської навали, місце перебування сербських архієпископів за наказом сербського короля Стефана Неманича наприкінці XIII ст. перенесене на південь – до Печа. Сам процес перенесення сербами церковного центру на землі Косова свідчить – відносини між сербами та албанцями не були поганими, адже немає сенсу переносити власний єпископат на землі ворога. Згодом, у 1375 р. архієпископ Печа був піднятий до статусу патріарха, за що був підданий анафемі Константинополем.

Сербський князь Лазар Хреблянович (він не претендував на королівський титул Душана й тому не став королем), на чолі об'єднаної армії сербів, албанців, боснійців і угорців вийшов на зустріч війську Мурада. Битва між ними відбулася в день св. Віда, 28 червня 1389 р., на Косовому Полі на півдні Сербії. Для битви Лазар зібрав 15–20 тисячну армію, що складалася із сербів, болгар, боснійців, албанців, поляків, угорців, і монголів. Армія Мурада нараховувала 27–30 тисяч чоловік. Упродовж бою воїн Мілош, з табору коаліції, видаючи себе за дезертира, проник до турецького табору й отруєним кинджалом смертельно поранив Мурада. Турки спочатку були збентежені, проте в ході бою їм вдалося завдати поразки коаліційній армії, війська якої розмовляла сімома різними мовами. Внаслідок цієї найбільшої в історії країни поразки, Сербія опинилася в становищі васальної залежності від Османської імперії. Сербські князі змушені були прийняти васалітет, щоб зберегти управління значно зменшеною Рашкою, як тоді називалася Сербія. Її центром спочатку був Белград, а потім м. Смедерево. Після спроби сербських князів досягти домовленості з Боснією про антиосманські дії, формальна незалежність смедеревського князівства була скасована, і у 1459 р. Сербія втратила залишки своєї державності й була приєднана до складу Османської імперії.

Серби та їхні союзники зазнали поразку, але ця подія стала священною темою в сербських народних баладах. Бачення Лазаря напередодні бою, вдавана зрада боснійців під керівництвом Вука Бранковича, вбивство Мурада, допомога, яка прийшла до поранених на полі бою воїнів, – ці та інші події здобули безсмертя в сербській народній літературі. Через народний епос наступні творці сербської національної міфології дивилися на своє минуле, сприймаючи його з глибоким метафізичним змістом, формуючи характерні духовні ознаки нації. Власне Косово перетворилося на сербський Єрусалим тільки з середини XIX ст., коли національна ідеологія стала ототожнювати край з місцем, яке всі серби мали б відвідати, щоб вклонитися могилам героїчних предків.

Косово було та продовжує залишатися одним із найбільш нерозвинених регіонів, особливо в промисловому відношенні. Навіть найбільші в регіоні родовища корисних копалин не використовуються повною мірою. Водночас у Косовому зосереджено 58% запасів вугілля, 52% свинцево-цинкових руд, 100% вісмуту, 50% залізо-нікелевих руд всієї колишньої Югославії, там велося видобування рідкісних і кольорових металів, ртуті, а також неметалічних мінералів (магнезиту, азбесту та ін.), які вивозилися з краю в сирому вигляді або після первинної переробки. Робочу силу становили албанці, адміністрацію, а після 1991 р. й інженерно-технічний персонал, – виключно серби. Свинцево-цинковий

комбінат в Трепче і залізо-нікелевий в Глоговаці представляють принципову цінність для сербської економіки в цілому.

Післявоєнна орієнтація на прискорений індустріальний розвиток Югославії мало торкнулася Косова. Цікавим є те, що міграція албанського населення в міста (не тільки до Косова, а й до Югославії) в цілому була відносно невеликою. Перенаселені сільські райони завжди орієнтувалися на традиційні форми господарювання. Його натуральний характер не сприяв просуванню селянської продукції на загальнодержавний ринок. Як і за прадавніх часів край зберігав замкнутість, обумовлену економічними і етнокультурними особливостями.

Албанці, городяни та сільські жителі, які так чи інакше контактували зі слов'янським населенням, вільно опановували сербохорватську мову, бо вона була мовою міжнаціонального спілкування. Законодавчо закріплена двомовність в краї, що проіснувала до 1989 р., надавала рівні права обом громадам. Однак у повсякденному житті загальноприйнятою нормою стало ведення діловодства сербохорватською мовою на основі латиничної абетки. Для слов'ян гегський (північний) діалект албанської мови, яким розмовляють косовари, досить важкий. Треба визнати, що це не призводило до конфліктів: дві громади доволі мирно співіснували. Проте поступове збільшення диспропорції між чисельністю албанського і слов'янського населення фактично привело до перетворення краю на мононаціональний (у даний час близько 90% населення Косова становлять албанці, і 10% припадає на частку решти всіх національностей). Етнодемографічні особливості ситуації в Косово дуже часто ставали предметом масштабних політичних спекуляцій і в Югославії, і в Сербії, і в світі.

Офіційна югославська пропаганда завжди посилалася на «історичні» права сербів на територію Косова, яка нібито лише згодом піддалася заселенню албанцями, які невідомо звідки прийшли, для яких була характерна висока народжуваність. Таким чином, у слов'ян («законних» жителів) на побутовому рівні формувалося ставлення до їх албанських сусідів як до «незаконних» прибульців та людей «нижчого ґатунку».

Демографічна ситуація в Косово справді є складною. Та без розуміння того, як вона складалася після створення багатонаціональної югославської держави в 1918 р., неможливо знайти шляхи виходу з нинішньої кризи.

II

Заради наближення до об'єктивності поставимо собі кілька запитань: «Що ми знаємо про Косово та албанців? Що це за народ, половина якого має власну державу Албанія, а решта поділена державними кордонами між ще чотирма державами регіону? Наскільки знання історії може допомогти вийти з сучасної політичної ситуації?»

За даними перепису населення 1924 р. (тоді національність визначалася за мовою матері), на території Югославії проживало 441740 албанців (з них 280440 – у Косово). Вони становили 2,2% населення всієї Югославії і 64% населення Косова (причому в самій Албанії тоді налічувалося лише 830 тис. жителів).

Після Першої світової війни Італія почала проводити активну експансіоністську політику на Балканах. Югославію вона від часів Версальської мирної конференції сприймала досить вороже. Прагнення фашистської Італії перетворити Албанію на свій плацдарм натрапляло на протидію югославського уряду. Косово та населені албанцями території Македонії вважалися найважливішим стратегічним районом, що входить у систему забезпечення безпеки югославської держави. У рамках створення «смуги безпеки» уздовж кордону з Албанією Белград розробив програму зміни етнічного складу району за рахунок переселення туди сербів і чорногорців та заохочення албанської еміграції.

Закони про колонізацію південних районів Югославії від 24 вересня 1920 р. і 11 червня 1931 р. гарантували переселенцям надання до 50 га землі, безкоштовний переїзд до місця поселення, право користування суспільними лісами і пасовищами, звільнення впродовж трьох років від податків. Земельний фонд формувався за рахунок державної та церковної власності, залишених приватних маєтків і володінь албанців, які експропріювали під приводом відсутності у господарів прав на володіння землею. В результаті двох хвиль колонізації 1922–1929 і 1933–1938 рр. близько 11 тис. сербських і чорногорських сімей здобули в Косово понад 120 тис. га землі. Слов'янські поселення з'явилися там, де в 1913 р. не було жодного серба.

Частина вигнаних зі своїх земель косоварів погодилася виїхати до Албанії. Інші ж переселялися до Туреччини або просто йшли в гори, відроджуючи рух качаків – селян-партизан часів антиосманської боротьби.

Королівський уряд не відмовився від спроб змінити етнічний склад Косова і наприкінці 30-тих років. Теоретичне обґрунтування і практичні кроки з вирішення проблеми містилися в доповіді відомого сербського історика і громадського діяча Васи Чубріловіча «Виселення арнаутів», прочитаній у Сербському культурному клубі в Белграді 7 березня 1937 р. На завершення свого виступу він привів дані статистики за 1921–1931 рр., які свідчать, за його словами, про те, що «плодючість албанської жінки завдала поразки нашій колонізаторській політиці (...) ми повинні якнайшвидше зробити з цього висновки і зробити корективи, поки є час». У червні 1938 р. після складних переговорів Белграду вдалося укласти конвенцію з турецьким урядом про переселення до Туреччини 40 тис. сімей югославських (косовських) албанців-мусульман і турок упродовж семи років (з 1939 по 1944 рр.). Не ратифікована конвенція так і залишилася на папері, а албанська проблема продовжувала викликати головний біль у югославського керівництва. На початку 1939 р. італійський міністр закордонних справ Р.Чіано, готуючись до окупації Албанії, запропонував принцу-регенту Павлу брати участь у розділі країни. Той відмовився, заявивши: «Ми маємо стільки албанців у межах нашої держави і стільки від них неприємностей, що у нас немає ані найменшого бажання збільшувати їх число».

У соціалістичній Югославії ідеї про необхідність зміни етнічного складу населення шляхом депортацій і заохочення виїзду албанців до Туреччини не були відкинуті та послідовно застосовувалися. Проте всі ці заходи не дали результатів: з 1948 р. аж до 90-х років відбувалося поступове абсолютне та відносне збільшення чисельності албанського населення в Косово за рахунок природного приросту.

Усі дослідники, які вивчають демографічні процеси в Югославії, спираються на офіційні результати перепису населення 1981 р. як на найбільш достовірні. Вони, зокрема, відзначали значну перевагу албанського населення над сербським.

За переписом населення 1991 р. (який косовські албанці бойкотували, що знижує міру достовірності), із загальної чисельності 1954747 жителів Косова албанців налічувалося 1607690 (82,2%), а сербів – 195301 (10%). Причому в цілому за період з 1948 по 1991 рр. чисельність албанців у краї зросла в 3,2 разу, головним чином за рахунок високого рівня народжуваності і зниження смертності. У 1988 р. кожен третій житель Югославії був народжений в Косово.

Статистичні дані свідчать, що тільки у період 1948–1961 рр. відбувалося відносне зниження частки албанців у загальній чисельності населення Косова. У той період уряд Туреччини погодився прийняти на постійне проживання деяку кількість мусульман-турок з Югославії, і тоді міняти національність почали не тільки албанці, а й всі ті, кого югославський соціалізм не влаштовував через ті чи інші міркування. У результаті з 259535 кандидатів на виїзд у 1953 р. тільки 181887 чоловік (70,1%) в анкетах назвали турецьку мову рідною.

Бріонський пленум ЦК СКЮ 1966 р. зупинив виселення до Туреччини і констатував, що у 50-ті роки Косово справді захлеснула хвиля переслідування албанського населення. Методи роботи держбезпеки у вирішенні національного питання засудили. Розпочався процес усвідомлення албанцями своїх прав, було декларовано їхнє рівноправ'я з сербами і чорногорцями і... почався від'їзд сербів. Виїжджали замішані в зловживаннях чиновники з поліцейських органів і державного апарата, колоністи, які не зуміли прижитися, й ті, хто позбувся привілеїв. Тоді близько 40% сербських переселенців осіли в околицях Белграда. На їх місця до Косова приїжджали албанці з Македонії, Південної Сербії, Чорногорії.

У результаті, у 1971 р. статистика зафіксувала подвійне (порівняно з 1948 р.) зростання албанського населення і найбільшу, порівняно з попередніми періодами, чисельність сербського і чорногорського населення (228261 і 31555 чол. відповідно). Тому, попри те, що в подальші два десятиліття економічна еміграція косоварів (головним чином у ФРН) перевищувала слов'янську, відсоткове співвідношення змінювалося на користь перших. За той самий час офіційна югославська статистика зафіксувала зменшення чисельності сербів на 33 тис. У цілому ж у всій Югославії скорочення частки сербів у всіх республіках (окрім Словенії) стало особливо помітним з 1961 р.

За останньою конституцією СФРЮ 1974 р. Косово було одним із двох автономних країв в складі Сербії з територією 10 тис. кв. км і населенням 1,5–2 млн. чол. Тут найвища у Європі народжуваність, албанські сім'ї нараховують в середньому по 7 осіб, понад 50% населення молодші за 20 років. Одночасно це найбідніша територія всієї колишньої Югославії з найнижчим рівнем економічного розвитку. Албанське населення Косова становить сьогодні понад 25% населення Сербії. Враховуючи наявний серед албанців коефіцієнт народжуваності, на 2020 р. серби в Сербії стануть етнічною меншиною.

Завжди гострий національний конфлікт між сербами та хорватами в єдиній державі поступився місцем набагато гострішому конфлікту між югославською федерацією та албанським сепаратизмом на початку 1981 р. Головним політичним гаслом під час демонстрацій, що розпочалися 1981 р. тоді в столиці, соціалістичного автономного краю Косова м.Приштина, було – «Косово – республіка». Після цього органами держбезпеки СФРЮ у Приштині та інших містах Косова були розкриті нелегальні організації студентів і молоді на кшталт «Марксистсько-ленінська партія албанців в Югославії». За спиною таких організацій стояв політичний тоталітаризм сталінського типу в особі керівництва тодішньої Албанії. І на початку подій в Косово, і пізніше, албанська опозиція виступала за створення етнічно чистого краю з метою пізнішого проголошення республіки в складі югославської федерації. У перспективі, користуючись формальним правом на самовизначення аж до відокремлення (яке існувало в конституції СФРЮ), республіка могла відокремитися від Югославії.

Антидержавні виступи албанського населення Косова, які розпочалися в 1981 р., мали під собою національне підґрунтя. Після придушення відкритих виступів на початку 80-х років, опозиція в Косово почала проводити політику витіснення звідти представників інших національностей. Наслідком цього тиску на неалбанське населення став виїзд з Косова 22 тис. 307 сербів і чорногорців у період з кінця 1981 до лютого 1987 року. Масова міграція працездатного населення з Косова змусила Союзне Виконавче Віче (уряд) СФРЮ в грудні 1987 року прийняти спеціальну федеральну програму припинення виїзду сербів і чорногорців із Косова. Для наведення ладу на початку 1982 року до Косова був введений спеціальний загін міліції та служби безпеки чисельністю до 1000 чол.

Напруженість в Косово та зміни в політичній ситуації першої половини 80-х років підштовхнули керівництво Сербії до нової постановки питання про конституцію республіки як держави. У даному випадку специфічність становища Сербії полягала в тому, що

вона єдина з всіх республік СФРЮ мала в своєму складі два автономних краї – Косово та Воєводину.

За конституцією СФРЮ, і Сербія і автономні краї були суб'єктами федерації, що робило вельми незалежними крайові керівництва. Подібне становище в республіці завжди сприймалося негативно. Краї ж, у свою чергу, повсякчас намагались якомога далі відійти від „опіки" республіки. Недовір'я та напруженість у відносинах між керівництвами республіки та країв стали переростати в політичну боротьбу, яка нагадувала боротьбу незалежних політичних структур. З іншого боку, Сербія певний час не хотіла ліквідувати автономію Косова та Воєводини з огляду на те, що представники цих країв входили до складу Президії СФРЮ з двома своїми голосами. За конституцією СФРЮ, вищий державний орган країни складався з представників республік і країв – по 2 представники від кожної республіки та по одному – від кожного краю. Тобто під час прийняття рішень на рівні Президії СФРЮ, у Сербії було 4 голоси на відміну від інших республік, у яких було по 2 голоси.

Погіршення ситуації з правами косовських албанців пов'язано з діяльністю С.Мілошевича, який з січня 1986 р. обійняв посаду голови Союзу комуністів Сербії. У 1987 р. з ініціативи С.Мілошевича були прийняті поправки до конституції Сербії, які значно обмежували права автономій. Ці заходи були одностайно підтримані населенням Сербії та Чорногорії. В 1988 р. за сприяння Мілошевича в Сербії був створений Комітет захисту косовських сербів та чорногорців. У 1989 р. С.Мілошевич несподівано став одним із найпопулярніших політиків в Сербії, виголосивши слова, перетворені народом на гасло: «Ніхто не має права бити сербів». Ними С.Мілошевич зупинив міліцію, яка розпочала боротьбу з заворушеннями, котрі, як дехто вважає, ним же і були інспіровані. Сербському керівництву вдалося використати національні почуття свого народу для побудови основ державної політики. Це було зроблено за допомогою маніпуляцій при використанні відповідних причинно-наслідкових зв'язків в ідеологічній діяльності. Наприклад, коли на початку 90-х років працівники зібралися на мітинг з економічних питань, до них з промовою звернувся С.Мілошевич, і після мітингу в своєму інтерв'ю він сказав про мітингувальників: «Вони прийшли сюди як робітники, а пішли звідси як серби». На хвилі своєї популярності, здобутої в боротьбі за права косовських сербів, Мілошевич в травні 1989 р. став лідером Сербії. Вміло підібраний ним керівний склад представницьких органів Косова та Воєводини у 1989 р. висловився за повернення ключових функцій автономій сербському керівництву. Таким чином, автономія Косова та Воєводини звелася нанівець шляхом введення в краї прямого правління Сербії, що було затверджено відповідними поправками до конституції Сербії.

У відповідь на такі дії сербського керівництва, влітку 1990 р. косовська опозиція, яка мала більшість в Скупщині Косова, проголосила край самостійною республікою в складі СФРЮ. Одразу після цього представницькі органи Косово були розпущені і Косово поставлено під пряму юрисдикцію сербського уряду. Засоби масової інформації та навчальні заклади взято під суворий контроль, проведено чистку кадрів, внаслідок якої багато албанців втратили робочі місця, що за умов великого безробіття додало загальної напруги. Ситуація в краї ускладнюється тим, що тут розселяли сербських біженців з Хорватії та з Боснії та Герцеговини.

У лютому 1991 р. із приводу конституційного статусу Косова відбулося спеціальне засідання Конституційного суду СФРЮ, який виніс рішення залишити статус Косова без змін. З 1990 р. понад 400 тис. албанців переїхали до Македонії. Саме на території Македонії політичні емігранти з Косова – депутати розігнаної крайової скупщини – проголосили «Республіку Косово». У грудні 1994 р. у Македонії було заарештовано та депортовано в Косово 20 депутатів парламенту Республіки Косово.

У 1990 р. було прийнято нову Конституцію Республіки Сербія за участі легітимних представників албанської національної меншини. На думку сербської сторони, прийняття конституції подолало параліч Республіки Сербія, яка до цього часу функціонувала як федерація, що об'єднувала в собі дві держави. Лідери косовських албанців вважають, що законодавча база Сербії та СРЮ містить 32 дискримінаційні закони (включаючи 2 державні програми) та 470 підзаконних актів, які спрямовані проти Косова. Наприклад, з 1990 р. у Косово було скасовано викладання албанською мовою в усіх навчальних закладах, а в 1994 р. відновлене викладання албанською лише в середніх школах. 1 вересня 1996 р. при посередництві Ватикану між С.Мілошевичем та І.Ругова було досягнуто домовленості про нормалізацію освітньої системи Косова. З метою реалізації положень цієї угоди було сформовано комісію, що складалася з трьох сербів і трьох албанців. Відбулося тільки три засідання цієї комісії, яка не змогла існувати з огляду на взаємні звинувачення сторін.

З 1990 р. албанське населення бойкотує всі заходи сербського уряду – від виборів до перепису населення. З 1989 р. рух опору краю очолює Ібрагім Ругова, професор літературознавства, в минулому – викладач університету в Приштині, якого називали «косовським Ганді» через відкидання ним насильницьких методів боротьби. Він створив та очолив Демократичну партію – найпопулярнішу албанську політичну партію. У відповідь на дії сербського уряду ДП почала утворювати власні, паралельні суспільні структури: систему освіти, охорони здоров'я. У вересні 1991 р. ДП організувала референдум серед албанців, на якому 99% учасників опитування висловилися за створення власної албанської держави. 24 травня 1992 р. вона організувала вибори до парламенту не існуючої «Республіки Косово».

Складність поточної ситуації полягає у її спотвореному сприйнятті – як проблеми з визначенням «хто правий?» у своїх вимогах – серби чи албанці. Переважна більшість досліджень косовської проблеми зводиться до описання її історичного підґрунтя або до хронології поневірянь однієї сторони через зусилля іншої.

Питання статусу Косова було внутрішнім питанням Сербії до операції НАТО проти Югославії в березні–червні 1999 р. Ця операція, яка стала однією з перших демонстрацій на практиці теоретично суперечливої і неоднозначної концепції «гуманітарної інтервенції», перевела питання Косова в площину міжнародної проблеми, яка вимагала вирішення через інструментарій ООН. Процес міжнародного врегулювання цієї проблеми був започаткований резолюцією ООН 1244 (1999), яка, підтвердивши суверенітет і територіальну цілісність СРЮ, створила в Косово міжнародну адміністрацію ООН (ЮНМІК).

На виконання резолюції 1244 у 1999 р. до Косова був уведений міжнародний миротворчий контингент під командуванням НАТО (КФОР).

Конституційне становище Косова як автономного краю в складі республіки Сербії визначається новою конституцією Сербії, прийнятою у жовтні 2006 р. У своїй новій конституції Сербія проголосила, що «край Косово й Метохія є невід'ємною складовою частиною території Сербії...», і з такого статусу краю Косово й Метохії «випливає конституційний обов'язок усіх державних органів представляти й захищати державні інтереси Сербії в Косово й Метохії у всіх внутрішніх і зовнішніх політичних відносинах».

Статус Косова вирішувався Контактною групою, до складу якої входять Великобританія, Росія, США, Франція, Німеччина та Італія. 7 жовтня 2005 р. Контактна група зареєструвала в Секретаріаті ООН основний робочий документ – «Керівні принципи», які були покладені в основу переговорів по Косово, які проходили з лютого 2006 р. під головуванням спеціального представника генерального секретаря ООН Мартті Ахтісаарі. З липня 2006 р. відбуваються прямі переговори між сербською та косовською сторонами у Відні.

З початку переговорів було очевидно, що головні учасники переговорів – Сербія й представники косовських албанців – займали практично взаємовиключні позиції. Косовські албанці вимагали повної та безумовної незалежності Косова. Сербія виступала категорично проти зміни своїх кордонів і надання незалежності Косово, наполягаючи на його широкій автономії в складі Сербії. На переговорах у Відні основним питанням стали гарантії прав національних меншин.

На парламентських виборах у Сербії, які відбулися в січні 2007 р., перемогла націоналістична Сербська радикальна партія, чий лідер Воіслав Шешель знаходиться у в'язниці в Гаазі, очікуючи вироку Міжнародного трибуналу. Фактом є те, що, зміцнення позицій радикально-націоналістичних сил у Сербії, які жорстко виступають проти будь-яких видів автономії Косова чи його виходу зі складу Сербії, прямо пропорційне міжнародним зусиллям цей статус змінити. Сербські націоналісти одержали на виборах у січні 2007 р. найбільшу частку голосів виборців – 28%, водночас, коли їх опоненти, лівоцентристська партія президента Сербії Бориса Тадича, – 23%, а Демократична партія Сербії прем'єра Воіслава Коштуніци – тільки 17%. У питанні Косова навіть помірковані сербські політики уникають виступати за будь-які поступки з огляду на побоювання втратити підтримку електорату. І процес прийняття конституції Сербії у жовтні 2006 р. і парламентські вибори січня 2007 р. центральним питанням мали ставлення до проблеми Косова. Для будь-якого суб'єкта політичного процесу в Сербії та в Косово ставлення до косовської проблеми є основним показником для визначення міри його підтримки електоратом.

При цьому парадоксальним є факт, що сербське населення переважним чином підтримує ідею вступу своєї держави до НАТО та євроінтеграційні кроки власного уряду.

III

Кожна з конфліктних ситуацій має власні рушійні сили, і кожен конфлікт унікальний. Основною причиною зіткнень різних етноконфесійних груп є суперечки навколо тих чи інших територій та прагнення встановити над цими територіями контроль певного етносу (часто під прикриттям гасла права націй на самовизначення). Тут слід згадати концепцію націоналізму (Е.Хобсбаум, Е.Геллнер), яка визначає це явище як політичну ідеологію, що обстоює необхідність збігу державних кордонів з національними.

Виникнення подібного роду суперечок визначається тим, що у багатонаціональних державах, таких як СРСР або СФРЮ, адміністративні кордони часто визначалися штучно та умовно. У будь-якому випадку, при розпаді СРСР і Югославії переважна частина цих адміністративних кордонів перетворилася на державні й розділила території компактного проживання етнічних груп (наприклад, сербів, значна частина яких проживала в Боснії і Герцеговині та Хорватії, або албанців, розділених між Сербією, Чорногорією та Македонією).

За цих умов логічним для багатьох народів, які виявилися меншинами в нових незалежних державах, є прагнення підвищити статус своєї території. У ряді випадків ці території вже мали автономію в рамках колишніх союзних республік, в інших випадках йшлося про «бездержавні» етнічні меншини. Далеко не завжди подібні ситуації приводили до серйозних конфліктів. Так, поступово зійшли нанівець вимоги створити польську територіальну автономію в Литві, російську – в Естонії і Латвії, таджицьку – в Узбекистані й багато інших.

У ході цих конфліктів виявилася одна з основних суперечностей міжнародного права. Якщо керівники нових незалежних держав, чиї міжнародно визнані кордони були порушені «сепаратистами», апелюють до принципу територіальної цілісності, то держави «самопроголошені», кажуть про право націй на самовизначення.

Часто етнополітичні конфлікти доповнюються етнокримінальними. Зіткнення на етнічному ґрунті нерідко інспіруються кримінальними угрупованнями, мета яких використовувати масові заворушення для того, щоб оволодіти майном жертв чи усунути конкурентів, які займають вигідні позиції в системі «етнічного розподілу праці».

У доповіді «Комісії Карнегі із запобігання кровопролитним конфліктам» (1998) наголошується, що використання термінів «етнічний», «релігійний», «племінний» або «фракційний» здебільшого не дає можливості адекватно пояснити причини, з яких люди вдаються до масового насильства заради досягнення своїх цілей. «Зображати конфлікт як просто етнічну війну означає допустити можливість того, що ми виявимося дезорієнтованими в своєму політичному виборі, адже ми створюємо помилкове враження, що етнічні, культурні та релігійні відмінності можуть бути просто загнані всередину». Автори доповіді вважають, що «масове насильство майже завжди виникає з навмисного бажання тих чи інших амбітних лідерів і груп відреагувати силовим шляхом на широке коло соціальних, економічних і політичних проблем, які хоча й створюють середовище для конфліктів, але самі по собі не породжують насильства».

Конфлікт в Косово являє собою небезпеку реальної дестабілізації стану на Балканах. Край знаходиться між Сербією, Македонією, Албанією та Чорногорією, кожна з яких має певну частину своїх національних інтересів, пов'язану з Косово.

Македонія має внутрішню проблему, яку становлять західні райони, населені на більш як 60% албанцями. Загалом, албанці становлять близько 40% населення Македонії. Як і на інших територіях колишньої Югославії, албанці тут політично активні та вимагають надання їм автономії у складі Македонії. Слід зазначити, що відносини косовських албанців завжди були щільніші з македонськими албанцями, ніж з албанськими. Македонське керівництво дуже стурбоване посиленою активністю албанського населення в республіці й значною перевагою демографічного приросту албанського населення над македонським. Македонці в західних районах Македонії починають становити етнічну меншину й дедалі частіше висловлюють своє незадоволення співіснуванням з албанцями. Більшість македонських албанців підтримує ідею про незалежність Косова та активно допомагає в досягненні цієї мети. Представники македонських албанців входять до парламенту та уряду Македонії, але більшість радикальних албанських кіл Македонії спираються на тезу про дискримінаційну діяльність македонського керівництва.

НАТО почав розробку програми військової допомоги країнам регіону у випадку ескалації косовського конфлікту на початку 1998 р. Представник держсекретаря США С.Телбот упродовж березня 1998 р. відвідав Албанію, Словенію, Болгарію, Румунію та Македонію, де провів низку переговорів із приводу подій в Косово. Для встановлення діалогу між косовською опозицією та офіційним Белградом Президент США призначив свого спеціального представника на Балканах Роберта Гелбарда. За заявою Р.Гелбарда, США та західні країни більше не бажають поновлення ситуації 1991–1992 рр., коли їх надто тривале вагання з діями призвело до початку міжетнічної різанини в Боснії та Герцеговині.

У РБ ООН не було єдності стосовно косовської проблеми. Якщо представник США висловлювався за рішучі дії світового співтовариства проти СРЮ, представники РФ та КНР виступали за те, щоб визнати косовську проблему внутрішньою проблемою СРЮ.

Восени 1998 року збройна конфронтація в Косово ще більше загострилася. Через кожні кілька днів приходили повідомлення про те, що ще один етнічний албанець вбитий сербськими силами безпеки. Визвольна Армія Косово (ВАК), в свою чергу, також нападала і вбивала сербських поліцейських. 18 жовтня були викрадені два сербських журналісти, а 19 листопада був узятий у заручники інспектор сербської поліції. Всі вони пізніше були звільнені. З 24 по 28 грудня відбувалися збройні сутички неподалік від м.Подуєво. У цей

період Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) закликала обидві сторони – сербські сили та ВАК – припинити збройні акції, звинувачуючи в кровопролитті обидві сторони.

Жорстоке вбивство 45 мирних жителів у південному селі Рачак, що сталося 15 січня 1999 року, підштовхнуло НАТО втрутитися в конфлікт на стороні етнічних албанців Косово. 17 січня Вільям Уолкер, глава місії ОБСЄ в Косово, повідомив, що в Рачаку сербськими силами були вбиті принаймні 40 мирних жителів-албанців. Президент Республіки Сербії Мілан Мілутинович звинуватив В.Уолкера в упередженості та перевищенні своїх повноважень, і 17 січня федеральний уряд наказав В.Уолкеру впродовж 48 годин залишити країну. На терміново скликаному надзвичайному засіданні в Брюсселі, Рада НАТО зажадала, щоб С.Мілошевич з'ясував імена тих, хто віддав наказ про операцію в Рачаку, і притягнув їх до суду. С.Мілошевича також закликали до співробітництва з Міжнародним трибуналом по колишній Югославії та зажадали надати представникам Трибуналу можливість розслідувати масове вбивство в Рачаку. Головний обвинувач Трибуналу Луїз Арбор оголосила, що сама відправляється в Косово, щоб особисто очолити розслідування різанини в Рачаку. Однак групу слідчих на чолі з нею затримали на югославсько-македонському кордоні й заборонили в'їзд у країну. 19 січня представники командування НАТО Веслі Кларк і Клаус Номанн направили С.Мілошевичу «останнє» суворе попередження, яке включало такі пункти: скасувати рішення про висилку В.Уолкера, дозволити групі слідчих трибуналу розслідувати масове убивство в Рачаку, вжити заходів зі з'ясовування імен та притягненню до суду тих, хто відповідає за різанину в Рачаку, припинити порушення сербськими силами безпеки в Косово угоди про припинення вогню, досягнуте в жовтні 1998 р. Після візиту в Белград голови ОБСЄ Кнута Волебека 22 січня югославський федеральний уряд «призупинив» виконання рішення про висилку Уолкера.

У середині січня представники країн Контактної групи на основі «плану Хілла» працювали над новим планом для проведення негайних переговорів між сербами та етнічними албанцями. Контактна група була створена в 1994 році з метою координації міжнародних дій у зв’язку з війною в Боснії. Вона включила представників Англії, Франції, Німеччини, Італії, Росії і США. «План Хілла», що отримав свою назву по імені посла США в Македонії Кристофера Хілла, який був представником американської сторони на переговорах з приводу кризи в Косово, запропонував умови надання автономії Косово, не передбачаючи повної незалежності даного регіону. Контактна група дала плану нову назву «Десять принципів» і виробила додаток, який передбачав розміщення міжнародних миротворчих сил на території Косово. Незабаром після цього Рада НАТО висунула ультиматум сербам і косовським албанцям, вимагаючи, щоб переговори за планом «Десять принципів» розпочалися негайно. Міжнародна конференція з мирного врегулювання в Косово почалася 6 лютого в Шато Рамбуйє, неподалік від Парижа і, за розрахунками, мала б завершитися угодою між сторонами до кінця місяця.

Сербський парламент схвалив пропозицію сербського уряду про участь у мирних переговорах. З 250 делегатів 227 проголосували «за», 3 – «проти» і 3 утрималися. Дане рішення виходило від сербського, а не від федерального парламенту, що відображало головну позицію Мілошевича: конфлікт у Косово є внутрішньою справою Сербії. Проти участі в переговорах виступав, головним чином, Воіслав Шешель. Сербську делегацію очолив Ратко Маркович (член СПС і глава делегації на переговорах), до якого приєдналися заступники федерального прем’єр-міністра і помічники Мілошевича Никола Саінович і Владан Кутлесич. До складу делегації також увійшли Володимир Стамбук, заступник голови сербського парламенту, і Воїслав Живкович, керівник регіональної організації СПС у Косово. До складу делегації косовських албанців входили Хашим Тачі, Р.Чос’я, І.Ругова і в середині вона не відрізнялася єдністю поглядів. Очолив делегацію Ібрагім Ругова.

Посередники ознайомили спочатку одну, а потім іншу сторону з планом «Десять принципів» і додатками до нього, що стосувалися військових питань. Після оптимістичного початку переговори зайшли в безвихідь. 13 лютого М. Мілутинович прибув до Рамбуйє нібито для того, щоб наполягати на підписанні обома сторонами плану мирного врегулювання. Однак він звинуватив посередників і делегацію косовських албанців у тому, що вони утруднюють переговорний процес, не допускаючи прямих переговорів між двома делегаціями. Проте посередники незабаром зрозуміли, що метою прибуття М.Мілутиновича до Рамбуйє було блокування планів НАТО, пов'язаних з можливістю використання своїх наземних військ як миротворчих сил у Косово. Після зустрічі з М.Мілутиновичем 22 лютого держсекретар США Мадлен Олбрайт попередила сербів, що, якщо вони спровокують зрив переговорів, то по СРЮ будуть нанесені повітряні удари. Однак М. Мілутинович твердо дотримувався позиції, яка не припускала введення наземних сил НАТО на територію Косово, навіть якщо російська сторона погодиться з цим положенням. Незабаром сербська сторона стала заперечувати те, що раніше була готова прийняти умови Контактної групи. Зі свого боку, ВАК наполягала на тому, що тільки війська НАТО можуть захистити етнічних албанців від сербської агресії. Делегація албанців стала вимагати внесення до угоди положень, які передбачають вихід Косова зі складу Сербії та Союзної Республіки Югославії.

Термін підписання угоди минув опівдні 20 лютого, проте він був продовжений до 23 лютого з тим, щоб дати сторонам можливість дійти згоди по додатку, що визначав статус і склад миротворчих сил. Хоча цивільні аспекти плану мирного врегулювання в Косово були прийняті обома сторонами, два питання залишалися невирішеними: косовські албанці наполягали на проведенні референдуму по питанню про незалежність Косова після закінчення трирічного перехідного періоду, у той час як представники сербської сторони категорично відхиляли введення на територію Косово іноземних військ, особливо військ НАТО, як миротворчих сил. Серби також підкреслювали, що висунута албанцями вимога про проведення референдуму по питанню про незалежність Косово підтверджує законність військових акцій Сербії, спрямованих на захист цілісності єдиної держави.

Після невдалих спроб досягти угоди в переговорах була оголошена перерва і сторонам було запропоновано протягом двох тижнів обміркувати план мирного врегулювання й передати його на розгляд глав сторін у Белграді і Приштині. Нарешті, 15 березня Ругова оголосив, що делегація етнічних албанців готова підписати «Десять принципів» контактної групи. Проте серби так і не висловили свого рішення. У відповідь на це 24 березня 1999 р. НАТО почало бомбардування території СРЮ.

Збройні сили НАТО почали нанесення масованих авіаційних ударів по різних об'єктах на території Югославії. Згоду ООН на такі дії на момент початку операції не було отримано. Проте 26 березня 12 з 15 членів РБ ООН висловилися за схвалення дій альянсу. Проти виступили Росія, Китай та Нігерія. Росія виступила з пропозицією засудити дії НАТО проти СРЮ, як агресію. Акція НАТО, яка тривала з 24 березня 1999 р. по 10 червня 1999 р., не була офіційно кваліфікована з боку Організації Об’єднаних Націй як агресія.

Дії НАТО носили безкомпромісний характер. Від СРЮ беззастережно вимагалося вивести свої війська та поліцію з краю та прийняти мирний план врегулювання на основі визнання автономії краю. Безпосередню участь в операції шляхом надання збройних сил або території для їх розгортання прийняли 14 держав: Бельгія, Великобританія, Угорщина, Німеччина, Данія, Іспанія, Італія, Канада, Нідерланди, Норвегія, Португалія, США, Туреччина, Франція. Повітряний простір чи територію для розгортання підрозділів НАТО надали нейтральні держави: Албанія, Болгарія, Македонія, Румунія.

За даними міністерства оборони СРЮ, по території країни було нанесено 2300 повітряних ударів по 995 об'єктах. Випущено більш як 1000 крилатих ракет, скинуто близько

3000 бомб. За інформацією Пентагона, використано 23 тис. бомб і ракет. У результаті операції втрати серед цивільного населення СРЮ становили 1,2 тис. убитих, 5 тис. поранених.

Шляхом проведення повітряної операції альянс домігся капітуляції СРЮ в Косово на умовах, висунених альянсом до війни. Війська СРЮ було виведено з Косово. Можна розглянути гуманітарні наслідки дій альянсу. За 1998 – початок 1999 рр. з території Косово виїхало 350–400 тис. албанців. До 150 тис. албанців за цей період були переміщені сербськими силами безпеки всередині краю. Удари НАТО викликали виїзд з території краю ще до 150 тис. албанців та до 50 тис. сербів. Після завершення операції до 500 тис. албанців повернулося до краю, а серби продовжували його залишили.

З метою закріпити результати повітряної кампанії, повернути албанських біженців, а також вивести Косово з-під влади уряду СРЮ, НАТО ініціювало миротворчу операцію в провінції, що проводиться за резолюцією Ради Безпеки ООН №1244. У цій операції бере участь близько 50 тис. військовослужбовців. Контингенти з США, Великобританії, Німеччини, Франції, Італії та ряду інших держав діють під керівництвом НАТО. Росія представлена військовослужбовцями, які діють під національним контролем. Ці сили з підтримання миру отримали назву KFOR. До їх складу також входять близько 3 тисяч поліцейських із різних країн, які підтримують порядок в краї за умови формування власних албанських сил правопорядку. Сили розподілені в краї по п’ятьох секторах – американському, британському, німецькому, італійському та французькому.

IV

Міжнародне втручання має суперечливі загальні результати у заморожуванні кризових ситуацій на Балканах, в Закавказзі та Молдові. При цьому зміна підходів світової спільноти до принципів і правил міжнародної миротворчості різною мірою торкнулася різних регіонів і різних конфліктних ситуацій.

У період «холодної війни» миротворчі місії за мандатом ООН зазвичай розгорталися для спостереження за припиненням вогню, і це розгортання відбувалося з відома ворогуючих сторін. Як правило, ступінь успішності цих операцій був високим. Їх завдання не стосувалося положень VII розділу Статуту ООН, де йдеться про порушення миру та акти агресії. Під впливом конфліктів у Сомалі та в Боснії, межа між двома останніми сферами почала розмиватися. Рубіжною стала доповідь генерального секретаря ООН Б. Бутроса-Галі «Порядок денний для миру: превентивна дипломатія, встановлення і підтримка світу» (червень 1992 р.), в якій йшлося про те, що миротворчі операції не обов'язково мають залежати від згоди всіх конфліктуючих сторін. Це додало легітимності міжнародному втручанню у внутрідержавні конфлікти. Тепер втручання могло здійснюватися під прикриттям гуманітарних інтервенцій, покликаних полегшити страждання мирного населення.

Розмивання межі між традиційною «миротворчістю» (коли потрібна згода сторін конфлікту) і «примушення до миру» (коли такої згоди не вимагається) привело до розширення основи для міжнародного втручання в конфлікти й створення цілої інфраструктури такого втручання. Змінилася сама термінологія міжнародної миротворчості. Нині вже можна говорити про «миротворчість другого покоління» на протилежність «першому поколінню» миротворчих операцій, коли ще можна було чітко розмежувати операції з підтримки миру та операції силового встановлення миру.

Як показав досвід врегулювання в Боснії, що стала наочним прикладом застосування доктрини «глобального управління», здійснення заходів, покликаних нейтралізувати конфліктний потенціал, у будь-якому випадку припускає встановлення над даною територією міжнародного протекторату. Здійснюючись від імені ООН силами НАТО або ЄС, він ви-

ражається в тому, що легітимні та вибрані народом власті даної території володіють лише обмеженим суверенітетом, підпорядкувавши свої дії високим представникам міжнародних організацій.

Миротворчий процес в Боснії та Косово будується на взаємодоповнюючих зусиллях різних міжнародних інститутів (ООН та її різні агентства, ЄС, НАТО, ОБСЄ, Рада Європи, МВФ, Світовий банк). Вони були покликані взаємодіяти не тільки з номінальними керівниками країни чи з лідерами ворогуючих етнічних громад, а й з широкими колами громадянського суспільства.

Попри те, що реалізація доктрини «ліберального інтернаціоналізму» (а фактично м'якої окупації) в конфліктних регіонах на Балканах дозволила досить ефективно перевести протистояння з «гарячої» стадії у стадію стабілізації, оцінка реального миротворчого досвіду в колишній СФРЮ виявляється неоднозначною. Одна з основних претензій, які висуваються до інститутів, що здійснюють міжнародний протекторат, обумовлена тим, що останній не завжди є неупередженим.

Інша претензія пов'язана з тим, що дії миротворчих місій, керованих ООН, часто спрямовані не стільки на примирення ворогуючих сторін, скільки на здійснення примусових заходів.

Косовська проблема на сьогодні є джерелом м’яких загроз та регіональної нестабільності. В Косово сформувалася специфічна політична ситуація – формально край належить суверенній Сербії при фактичному міжнародному протектораті, підтриманому міжнародним миротворчим військово-поліцейським контингентом, участь в якому бере Україна. Це створює передумови для перетворення Косова на офшорну зону та джерело контрабанди регіонального масштабу. Політичні наслідки такої подвійності викликають серйозні проблеми всередині сербського суспільства. Різне ставлення до сторін косовського конфлікту є додатковим подразником у відносинах двох членів НАТО – Греції та Туреччини. Ставлення до способів вирішення проблеми є елементом розбіжностей між США та ЄС, з одного боку, і РФ та Китаєм – з іншого.

Питання майбутнього статусу Косова найбільше впливає на ситуацію в Македонії та в Боснії і Герцеговині (БіГ). Боснія та Герцеговина сьогодні є під фактичним протекторатом ЄС. У сербській частині БіГ дедалі потужнішим стає рух за проведення референдуму про приєднання до Сербії. Натомість, США та їх європейські партнери таку ідею відкидають. Надання незалежності Косову дасть змогу сербам Боснії та Герцеговини та Сербії ставити питання про свої права.

Це саме стосується й албанських меншин у сусідній Македонії, де близько 25% її двохмільйонного населення становлять албанці, які знайшли тут притулок під час конфлікту в Косово 1999 р. і повітряної війни НАТО проти СРЮ. Ця напруженість разом із політичними непорозуміннями щодо питань конституційного статусу албанської громади, статусу албанської мови, громадянства та місцевого самоврядування вилилася у внутрішній македонсько-албанський конфлікт у 2001 р. Попри підписання Охридських угод, які надали значних прав албанській громаді, і сьогодні не можна повністю відкидати небезпеку перекидання конфлікту з Косово на Македонію.

Очевидно, що визнання незалежності Косова дасть потужний імпульс тим політичним силам, які представляють албанську громаду в Македонії.

З точки зору представників США та Євросоюзу, унікальність косовської ситуації обумовлена розпадом Югославії та необхідністю з боку міжнародного співтовариства прийняти термінові заходи зважаючи на невиконання С. Мілошевічем резолюції РБ ООН № 1244. Інші невизнані держави, на думку цих представників, не можуть розраховувати на визнання, оскільки не мають відповідної резолюції ООН.

Чорногорський випадок в цьому сенсі теж нічого не спрощує. Після розпаду старої Югославії у 1991 р. Сербія та Чорногорія юридично і фактично були договірною федерацією, яка в 2003 р. (за посередництва Євросоюзу і з відома обох сторін) перетворилася на перехідне конфедеративне утворення з правом Чорногорії на відділення після трирічного терміну. Поняття «Територіальна цілісність» по відношенню до такої єдності Сербії та Чорногорії в міжнародно-правовому сенсі було суто тимчасовим. Кордони Грузії, Азербайджану і Молдови, навпаки, міжнародно визнані в тому вигляді, в якому вони існували в СРСР. Тому стосовно них поняття «Територіальна цілісність» де-юре (хай не де-факто) продовжує діяти.

У будь-якому випадку при вирішенні конфліктних ситуацій доводиться вибудовувати баланс між двома протилежно спрямованими тенденціями – правом націй на самовизначення і територіальною цілісністю міжнародно визнаних держав. Україні, як і іншим державам, у даному питанні доведеться обирати між суперечливими чинниками. Як сумістити принцип непорушності кордонів (який є визначним для України в контексті деяких тенденцій в Криму, Закарпатті та у Східній Україні) з волею народів, які не бажають жити у складі «міні-імперій»? Універсальних рішень поки що немає, і їх доведеться шукати у кожній ситуації окремо.

Життя нас вчить – якщо не знаєш як вдіяти, поступай за правилами. Міжнародне право регулює відносини між специфічними суб'єктами права, якими є держави, нації та народності, що борються за національну незалежність, міжнародні міжурядові організації, державоподібні утворення. Міжнародне право — це особлива система юридичних норм. Особлива тому, що створюється суб'єктами даного правопорядку добровільно, і має спонукати суб’єктів до несилової співпраці між собою, спираючись на принцип «pacta sunt servanda» (лат. угоди слід дотримуватися). Примушення в міжнародному праві — винятковий засіб, який вживається Радою Безпеки ООН як компетентним органом лише з метою запобігання загрозі міжнародному миру.

Нормоутворення в сучасній правовій системі засновано на вільно вираженій волі згаданих вище суб'єктів права. Таким чином, у міжнародному праві невірно використовувати такі поняття, як «закон», «законність», «законодавство», навіть якщо йдеться про обов'язкові рішення Ради Безпеки ООН. Наскільки виправдано, з точки зору міжнародного права, говорити про «прецедентність» явищ міжнародного життя? Тобто, чи можна стверджувати, що спосіб вирішення певної міжнародної проблеми стає прецедентом для схожих за ознаками інших міжнародних проблем? Базовий принцип побудови системи міжнародного права свідчить – система права складається з норм права. Норми права (а не прецеденти) є основою системи. Вищою судовою інстанцією в системі міжнародного права можна вважати Міжнародний суд ООН. Ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН закріплює наступні види джерел, які лежать в основі його діяльності при розгляді справи та винесенні ухвали:

1) міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні, хоч би як вони називалися б;

2) міжнародні звичаї як доказ загальної практики, визнані як правова норма;

3) загальні принципи міжнародного права, визнані цивілізованими націями;

4) судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих фахівців із міжнародного публічного права.

Натомість, російська доктрина міжнародного права визнає два види джерел: міжнародний договір і міжнародний звичай. Обґрунтовується це тим, що в російській правовій науці судовий прецедент і доктрина учених не визнається джерелом, а принципи міжнародного права закріплені в міжнародних договорах. Очевидне протиріччя російської позиції щодо незалежності Косова – при доктринальному запереченні можливості використовувати міжнародні прецеденти, Росія наполягає на застосуванні прецедентних

способів вирішення проблем у Придністров'ї та на Кавказі.

Здається невиправданим поширене використання прикметника «самопроголошена», коли йдеться про територію, яка прагне до незалежності. Невиправданим тому, що уявити собі інший (крім самопроголошення) спосіб отримати незалежність, просто не існує. Інша справа – механізм отримання незалежності. Він може існувати, або ні, його можна дотриматися, або ні. Конституція СФРЮ, наприклад, передбачала механізм виходу республіки зі складу федерації. Однак республіка мала сама оголосити про своє бажання виходу та провести необхідні процедури (референдум). Як бути, якщо конституція такого механізму не має чи конституція відсутня взагалі?

У більшості конфліктів, що набувають насильницьких форм, бойові дії ведуть до примусового переміщення значних мас населення і врешті-решт – до територіального розділення ворогуючих етнічних і конфесійних груп, до розколу держав на фактично самостійні одиниці (хоча сепаратистські утворення і залишаються невизнаними в міжнародно-правовому плані). В одних випадках (Нагірний Карабах, Абхазія, Косово) цей процес викликаний «етнічними чищеннями» і масовою втечею представників одного з етносів з районів проживання під тиском переможців. У інших випадках (Боснія і Герцеговина) розділення ворогуючих народів по своїх територіальних анклавах також є частиною мирного процесу. Проте багато в чому «загасання» конфліктів відбувається саме завдяки примусовому розмежуванню і масовому переміщенню населення. Деякі західні фахівці з конфліктології відкрито кажуть про те, що однією з умов міцного врегулювання міжетнічних і міжконфесійних озброєних конфліктів є відмова від змішаного проживання ворогуючих груп та їх географічне розділення по різних територіях, щоб їх можна було надійно захистити.

Будь-яка трансформація системи міжнародних відносин призводить до зміни базових принципів її організації. Очевидний розрив між нормами міжнародного права і новими реаліями. Спотворення загальновизнаних раніше принципів законності, тлумачення їх залежно від того, на чию користь складається ситуація в конкретному конфліктному регіоні, примушує по-різному оцінювати співвідношення таких міжнародно-правових положень, як право народів на самовизначення і непорушність державних кордонів. Проблеми невизнаних держав в 2000-х роках існують у контексті тих доктрин і норм міжнародного права, що вже досить давно склалися і постійно опиняються в колізії з вельми суперечливою сучасною політичною практикою. З одного боку, лякає перспектива зламу норм, з іншого – виникають стимули шукати правові шляхи вирішення нових, сучасних проблем, керуючись політичними інтересами поточного моменту.

Можна констатувати, що в умовах становлення нової світової системи міжнародних відносин принцип дотримання територіальної цілісності держав втрачає своє значення, а спроби дотриматись його будь-якою ціною часто призводять до збройних конфліктів і врешті-решт – до насильства над волею народу.

Під невизнаними державами в сучасній політологічній літературі розуміють політико-територіальні утворення, що володіють ключовими атрибутами держави без зовнішньої легітимації суверенітету. Відсутність визнання не заважає відповідним утворенням фактично існувати на політичній карті світу й діяти в реальному контексті реальних міждержавних відносин. Отже, і міжнародним організаціям, і всій системі міжнародного права доводиться мати справу з подібними суб'єктами. Найяскравіший приклад – інтенсивне обговорення в 2006–2007 роках перспектив міжнародного визнання Косова. Безперечно, що лідери багатьох невизнаних держав дістануть можливість використовувати «казус Косова» для легітимації власної державності.

Міжнародне співтовариство тривалий час вважало проблему невизнаних держав скороминущим явищем і похідною від збігу кон'юнктурних обставин, частиною гри світових

гравців, побічним продуктом регіональної боротьби за перерозподіл сфер впливу. Основна теза учасників дискусій навколо невизнаних держав полягає в неприпустимості виникнення збройних конфліктів. Поширеною є думка, згідно з якою оптимальною політикою в питанні невизнаних держав є збереження правового статус-кво. Однак, як свідчать спостереження, нерідко невизнані держави управляються значно краще, ніж ті, від яких вони від'єдналися.

Право невизнаних держав на самовизначення дедалі більше претендує на роль базового принципу сучасної світобудови, а принцип непорушності кордонів залишається, швидше, договірним, ситуативним. Однак ситуативність за своєю суттю є прояв «подвійних» стандартів: одним народам (на не завжди зрозумілих підставах) дозволяють реалізувати право на самовизначення, а іншим – у цьому відмовляють.

Спосіб вирішення косовської проблеми матиме безпосередній вплив на внутрішні процеси та зовнішню політику (в частині формування ставлення до схожих ситуацій в зонах розповсюдження національних інтересів) багатьох держав – Російської Федерації, США, Китаю, Іспанії, Туреччини, Македонії, безумовно Сербії, та інших.

Аргументованість ставлення України до способів вирішення Косовської проблеми буде показником здатності держави відігравати роль цивілізованого члена міжнародного співтовариства; ефективно розв'язувати подібні конфлікти із застосуванням багатосторонніх механізмів та інститутів; сприяти, в межах власних можливостей, політичній стабільності в Європі. Так само вірно і те, що визначеність позиції України в косовській проблемі ускладнить її відносини з тими державами, які мають інші погляди на процес вирішення, або покращить ці відносини у випадку збігу позицій.

В України небагато шансів прямо вплинути на розвиток ситуації з вирішенням косовської проблеми. З одного боку, Україна не залучена до роботи Контактної групи, яка взяла на себе основні практичні зусилля з організації переговорного процесу між сторонами. З іншого – Україна є контриб'ютором миротворчих сил КФОР і доволі активним партнером у двосторонніх відносинах з країнами регіону.

Косовська проблема зачіпає національні інтереси України на таких рівнях:

– субрегіональному та локальному – створюючи джерело політичної напруженості в регіоні, з яким Україна активно співпрацює економічно та політично;

– двосторонніх відносин зі США; Російською Федерацією; Китаєм; Сербією; Македонією; Албанією;

– функцій та обов'язків України в межах ООН, ОБСЄ; програм співробітництва з НАТО та ЄС.

Відсутність чіткої та зваженої позиції України може стати джерелом безпосередньої загрози її національним інтересам з двох напрямів – поширення внутрішнього сепаратизму та компрометації іміджу України зовнішніми чинниками.

Історія знає приклади порівняно швидкого переходу «самопроголошених» держав у розряд повноправних суб'єктів міжнародного права (Еритрея, Східний Тимор). Відомі приклади й іншого. Найстаріша з «практично держав», але така, яка наполегливо не визнається, це Китайська Республіка на Тайвані. Де-факто вона утворилася ще у 1949 р.

Інша стара проблема з цього ряду – Турецька Республіка Північного Кіпру. Її вважають «відгомоном» краху Британської колоніальної системи, а якщо подивитися ще глибше, то й розвалу Османської імперії. Суперечності між турецькою і грецькою общинами острова кілька разів переростали в кровопролитні війни і врешті-решт привели у 1974 р. до фактичного розділу острова за підтримки Греції і Туреччини. Список невизнаних держав час від часу поповнюється новими претендентами на «міжнародне громадянство».

Держави, які визнали незалежність Косова, мотивують своє таке рішення тим, що край Косово так чи інакше стане незалежним. Це відбудеться або підконтрольно, з урахуванням інтересів косовських сербів, або неконтрольованим шляхом, і тоді серби постраждають більше за всіх. Держдепартамент США заявляє, що незалежність Косова це питання компетенції не Ради Безпеки ООН, а самих жителів цього краю. Офіційна російська позиція щодо невизнаних державах зводиться до застосування одночасно і принципу територіальної цілісності, і права народів на самовизначення. Політичне керівництво Росії дає зрозуміти, що територіальна цілісність це не абсолют: даний принцип діє не скрізь і не завжди автоматично.

Що відбуватиметься, після проголошення, а головне – після визнання незалежності Косова? Можна не виключати активні протести косовських сербів, ускладнення ситуації у Македонії зважаючи на її велику албанську меншину. Цілком реальна перспектива потрясінь крихкої структури Дейтонських угод 1995 р. щодо Боснії, складовою якої є Республіка Сербська. Боснійські серби вважають утворення нової косовсько-албанської держави загрозою своїй безпеці й мають плани «приєднати» сербську частину Боснії до Сербії.

Між іншим, хоч США не визнають Тайвань державою, але це не заважає Вашингтону зберігати зобов'язання перед Тайбеєм в питанні забезпечення безпеки. Правова основа цього – спеціальний Закон про відносини з Тайванем, прийнятий у 1979 р.

Можливо, подібний закон про відносини з невизнаними державами варто прийняти і Україні, врахувавши при його підготовці внутрішні та зовнішні інтриги, правові та інші пастки у зв'язку з тенденціями в Криму, на Закарпатті, проявами «східноукраїнського сепаратизму». Тоді за нашу політику в складних проблемах «визнати або не визнавати» не доведеться червоніти.

ВИБОРИ БЕЗ ВИБОРУ

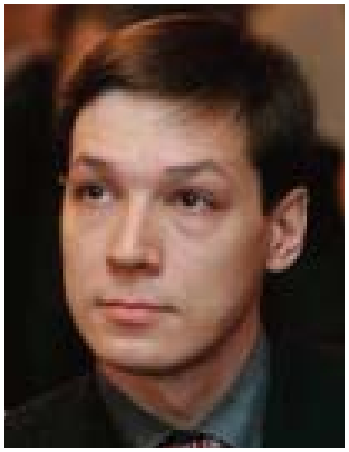

Результат виборів президента Росії був відомий заздалегідь, ще з того дня, коли В.Путін публічно підтримав висування кандидатури першого віце-прем'єра Д.Медвєдєва. Вирішальним став саме вибір чинного російського президента. Високий рівень його підтримки російськими виборцями разом із використанням потужного адмінресурсу гарантували обрання висуванця пропрезидентських сил. Відсутність справжньої конкуренції на виборах зумовила тон більшості коментарів на Заході та й в Україні: вибору як такого не було, президентство Д.Медвєдєва стане прихованим третім терміном правління В.Путіна, отже й після інавгурації нового президента очікувати змін у політичному житті Росії не слід.

Однак – це спрощена оцінка, що ґрунтується лише на аналізі процесу наслідування влади в Кремлі, крім того, відриває цей процес від сучасного російського контексту з усіма його специфічними проблемами. Поза увагою залишається внутрішня логіка розвитку сьогоднішнього російського політичного процесу, визначальна для більшості окремих державних рішень і для стратегії державного будівництва в цілому.

Так, очікувати революційних змін у стратегічному курсі Російської Федерації у наступні роки не доводиться. Незмінними для нового президента залишаються основні завдання його роботи, ті самі, що вже добре відомі за порядком денним другого терміну В.Путіна: збереження політичного консенсусу та балансу інтересів ключових груп російської еліти, зміцнення контролю держави за розвитком економіки та над її стратегічними галузями, забезпечення зростання рівня життя населення та стабілізація демографічної ситуації тощо. Й це цілком природно, адже всі вони є або постійними детермінантами політичної системи, або надто масштабними, щоб бути виконаними за короткий термін президентства однієї людини.

Усі ці завдання стоять нині вже й перед новим президентом, і відмовитися від їх виконання він не може. Та, передовсім, розуміння цих завдань нового керівництва не буде абсолютно тотожнім попередньому: слід враховувати вже пройдений шлях, його успіхи та помилки, спрацює також фактор особистості. Зрештою, засоби тепер обиратиме не сам В.Путін, а у тандемі із новим президентом. Отже, конкурентні чи ні, а березневі вибори все одно змінять характер розвитку Росії.

Один із головних та єдиний відносно оригінальний, невідомий його попереднику, виклик для президента Д. Медвєдєва (так само, як й для прем'єра В.Путіна) – підтримання рівноваги між двома владними центрами за умов фактичної двоцентричності російської виконавчої влади з травня 2008 року. Номінальний державний лідер Медвєдєв на посту президента та реальний лідер В.Путін у кріслі голови уряду – ситуація для Росії нова й потенційно небезпечна. Оскільки від формального перерозподілу владних повноважень шляхом внесення поправок до Конституції обидва лідери відмовляються (принаймні сьогодні), це означає, що основні механізми балансу інтересів двох центрів матимуть неформальний,

---

Віктор Константинов. Вибори без вибору // Зовнішні справи. – 2008. - №4.

конвенційний характер. Тобто, як це вже стало звичним за часів Путіна, залежатимуть від особистості (точніше, тепер від двох особистостей).

Однак, певна небезпека некерованості хоча й існує, поки що вона більше має гіпотетичний характер. Реального дуумвірату в Росії одразу після інавгурації Д.Медвєдєва не виникне. Адже об'єктивно сьогодні Медвєдєв не має достатньо ресурсів – ані матеріальних, ані кадрових – щоб наповнити свої значні конституційні повноваження змістом без згоди інших провідних гравців російського політикуму, передовсім – В. Путіна.

Порівняння ситуації, в який сьогодні знаходиться Д.Медвєдєв, із тією, яка склалася для В.Путіна в 1999–2000 роках не є коректним. По-перше, навіть маючи підтримку частини «силовиків» В.Путін не поспішав одразу перекроїти владну структури. Розрив із представниками єльцинської «родини» відбувся через роки після перемоги на виборах: голову своєї адміністрації Волошина, який залишився йому в спадок від Б.Єльцина, він звільнив у 2003 році, а прем'єр-міністра М.Кас'янова відправив у відставку лише наприкінці свого першого президентського терміну, у 2004 році.

По-друге, хоча В.Путіна формально також обрав його попередник, для Б.Єльцина він був компромісною фігурою, яка задовольняла інтереси різних гілок «родини». Після виборів Б.Єльцин, навіть якщо він мав наміри згодом повернутися, при владі не залишався й формально стримуючим фактором для В.Путіна не був. Нарешті, низька популярність Єльцина не дозволяла йому «делегувати» свій рейтинг наступнику, отже, зменшувала залежність останнього.

Д.Медвєдєв є насамперед креатурою самого В.Путіна. Його рейтинг породжений популярністю В.Путіна й навіть після входження на посаду певний час залишатиметься похідним від путінської популярності. А ще В.Путін залишається на високій державній посаді, із значними владними повноваженнями, отже, будь-які спроби Д.Медвєдєва консолідувати реальну владу в своїх руках можуть зустріти пряму протидію В.Путіна.

Звісно, в такій конструкції влади В.Путін поділятиме з новим президентом відповідальність за будь-які кризи, але його політична вага та особиста популярність забезпечать саме спільну відповідальність й не дозволять Д.Медвєдєву перекласти провину за невдачі на уряд, як це неодноразова робив сам В.Путін. Так само й успіхи у розвитку Росії принесуть дивіденди як Д.Медвєдєву, так й В.Путіну.

Збереження політичної рівноваги в державі для нового президента залишиться надзвичайно складним завдання. Адже вибори продемонстрували з усією очевидністю одну важливу ваду сьогоднішньої стабільності – вона забезпечується не системними чинниками. Не політична система, а особисто В.Путін легітимізував самого Д.Медвєдєва для еліти та для ширших верств населення, а також гарантував статус-кво під час виборів та одразу після них. Ця ситуація визначає мету для нової президентської чотирирічки – сформувати системні інститути, які забезпечуватимуть спадковість курсу та рівновагу між різними групами в російській еліті.

Жорсткий авторитарний шлях для Росії сьогодні неможливий, оскільки не вирішить головного завдання трансформації (стабільність як системну характеристику російського політичного простору) й знизить легітимність режиму на Заході (нормальні відносини з останнім є необхідною вимогою, оскільки гарантують нинішній добробут більшості представників російської еліти).

Плани створення стабільної політичної структури почав реалізовувати В.Путін. Він певний час лобіював ідею двопартійності за участі двох центристських партій (так, на додаток до Єдиної Росії було створено Справедливу Росію), а ще до початку двох виборчих кампаній – думської та президентської – фактично ініціював процес переформатування російської політичної еліти, наголосивши на необхідності ротації партійних кадрів у Єдиній Росії.

Однак тактичні завдання, що повстали у передвиборчий період, відтермінували ці перспективні перетворення, й сьогодні на нового президента покладається основний тягар трансформації пропрезидентського політичного кластеру – політичних партій (Єдиної Росії, Справедливої Росії, Аграрної партії), громадських рухів та об'єднань. За їх допомогою можна досягти формалізації політичного консенсусу в російській еліті й закріпити в політичній системі колективних акторів, інтереси яких передбачатимуть постійне поновлення статус-кво.

Так само великим викликом для збереження стабільності в Росії є проблема відносин між центром і суб'єктами федерації. Впродовж 90-х років вона залишалась однією із центральних у російській політиці. Хоча сам Єльцин і віддав значну владу в руки регіональних керівників, саме перший російський президент і розпочав наступ на повноваження останніх, використовуючи насамперед механізми урядових трансферів дотаційним регіонам. Найбільшим його успіхом на цьому напрямі стала централізація контролю за видобуванням природних копалин у руках федерального центру.

Та в цілому Єльцину лише вдалося закріпити баланс сил із потужними регіонами та регіональними блоками. Та після фінансової кризи 1998 року, коли у федерального центру не вистачало грошей для реалізації власної політики, і цей баланс було порушено. Контрнаступ регіональних еліт припав на 1999 рік, на думську виборчу кампанію й, особливо, на підготовку до президентських виборів 2000 року. Блок регіональних лідерів підтримував Є.Примакова, який на певному етапі розглядався як можливий переможець президентських перегонів.

Протягом двох термінів президентства В.Путіну вдалося провести цілий ряд реформ, результатом яких стало фактичне підпорядкування регіональних еліт федеральному центру: відповідно до федерального законодавства було приведено законодавчі акти суб'єктів федерації, виведено губернаторів зі складу Ради Федерації, було створено федеральні округи для повернення під контроль центру силових структур у регіонах, скасовано прямі вибори губернаторів.

Однак поки що ці реформи мали лише один результат – регіональних лідерів було усунуто від активної участі у федеральній політиці. Їх вплив на загальнонаціональному рівні мінімізований. Та у власних регіонах вони зберегли практично всю повноту влади. З часу введення нового порядку призначення губернаторів, більшість із них зберегла свої посади. Центр підтримує старі регіональні еліти в обмін на їх лояльність. Однак давня конкуренція за контроль над ресурсами саме з цими елітами й сьогодні залишається потенційним джерелом конфлікту між центром та регіонами. Й послаблення федерального центру внаслідок будь-якої значної кризи неминуче посилить ці протиріччя.

Отже, перед новим президентом повстає завдання остаточно вирішити це питання внутрішньої російської політики. Поміж путінських реформ є одна, що може бути використана для рішучого послаблення політичної автономності суб'єктів федерації. Ухвалений у 2003 році закон про принципи організації місцевого самоврядування передбачає передачу частини владних повноважень і контролю над бюджетними коштами від регіональної влади місцевій. Ця російська версія субсидіарності може стати дієвим інструментом в руках федерального центру для позбавлення регіональних еліт контролю навіть над тими політичними ресурсами, що залишаються в їх розпорядженні. Повною мірою цей закон має запрацювати у 2009 році, вже за президентства Д.Медвєдєва, й ця реформа місцевого самоврядування стане першим великим випробуванням для нового президента.

Централізації політичної влади природним чином призвела в період правління В.Путіна до поступової централізації й в економіці. Ще з часу президентської кампанії 1996 року група підприємців в обмін на згоду підтримати Б. Єльцина фактично отримала конт-

роль над усією російською економікою, а також стала значною мірою впливати на політичні процеси в державі.

Почавши з повернення державі контролю над більшістю активів у нафтовій та газовій промисловості, Кремль поступово почав посилювати позиції держави й в інших галузях економіки. Апогеєм цього процесу стало створення низки державних холдингів та держкорпорацій. У руках держави знову концентруються значні фінансові ресурси та промислові можливості. Держава стає чи не головним працедавцем у Росії. До сьогодні забезпечення ефективності державного сектора економіки не було пріоритетом, оскільки потужні політичні мотиви домінували в діях держави.

Однак для Д.Медвєдєва на посту президента саме питання про ефективність та інноваційність державних секторів економіки стане центральним. Адже сьогодні у низці державних конгломератів, насамперед, у Ростехнологіях, Об'єднаній авіабудівній та Об'єднаній суднобудівній корпораціях, Росатомі зібрано всі перспективні підприємства держави, які спроможні виробляти конкурентний продукт для світових ринків. До сьогодні російська держава ще ніколи не доводила свою здатність забезпечити високу ефективність виробництв та сприяти запровадженню інновацій. Знайти вирішення цих проблем для Д.Медвєдєва необхідно – без конкурентоспроможності виробничих сфер економіки Росія залишатиметься уразливою для коливань цін на енергоносії, отже, більш залежною від інших глобальних акторів.

А для Росії незалежність і масштабність зовнішньополітичних дій знову стали частиною політичної культури держави. Сприйняття Росії як великої держави покладено в основу зовнішньополітичної стратегії й, значною мірою, всього державного планування сучасної Росії. У патріотичній риториці, що знову набула популярності за часів президентства В.Путіна, великодержавність Росії – однин із наріжних каменів. Ця ідея залишатиметься в основі російської зовнішньої політики й при Д.Медвєдєві.

Не слід очікувати кардинальних змін й у зовнішньополітичній стратегії Росії. Д.Медвєдєв уже після обрання наголошував, що буде в центрі прийняття зовнішньополітичних рішень, оскільки за конституцією зовнішня політика є прерогативою президента. Та, хоча формальних змін у системі зовнішньої політики Росії не буде, прийняття рішень у період його президентства матиме виразний колегіальний характер. Певною мірою це пов'язано із проблемою неформального визнання лідерства нового президента Росії поміж лідерами пострадянських держав. З В.Путіним на посаді прем'єра використання його особистих стосунків із багатьма лідерами цих держав ще довго буде більш впливовим і важливим інструментом російської політики, ніж формальні контакти нового президента.

До речі, Д.Медвєдєв уже встиг наголосити, що пострадянський простір стане головним пріоритетом для Росії. Решта векторів російської політики – європейський, американський, східноазійський – й надалі будуть важливими елементами її стратегії, але суттєве зростання активності російської дипломатії можливе саме на теренах колишнього СРСР. І це видається логічним. Сьогодні основне завдання російської зовнішньої політики полягає у закріпленні великодержавного статусу Росії. А для цього необхідно закріпити за нею визначальний вплив на пострадянському просторі, в єдиному регіоні світу, де Росія об'єктивно має значні важелі впливу на партнерів. Окрім того, роки, що минули з часу розпаду Радянського Союзу, довели, що негаразди в сусідніх пострадянських країнах не обходять стороною Росію: проблеми міграції, транскордонної злочинності, контрабанди стосуються передовсім відносин із цими сусідами, адже кордони між колишніми союзними республіками прозорі й подекуди відсутній візовий режим.

Та й на пострадянському просторі для Росії на найближчі роки є очевидний першочерговий інтерес – це Центральна Азія з її енергоресурсами, транзитними можливостями й безпековими ризиками. Сьогодні саме в центральноазійських державах триває най-

гостріша для Росії боротьба за вплив з іншими великими державами – США та КНР. Для Росії втрата домінування в регіоні буде катастрофічною: російська монополія на транспортування енергоресурсів залишається одним із складників російського впливу в Європі, закріплення Китаю та США в цих країнах посилить військові та економічні загрози для значної частини Російської Федерації. Готовність Росії йти на компроміси в переговорах із центральноазійськими державами, продемонстрована при підготовці угоди про Прикаспійський трубопровід та з приводу рішення Казахстану, Туркменистану та Узбекистану про підвищення цін на газ, підтвердила важливість регіону в сучасній стратегії Росії.

Для України зміна влади в Кремлі лише підтвердить тенденції, що вже позначилися в останні роки. Україна буде й надалі важливим, але вже не головним партнером для Москви. Росію президента Д.Медвєдєва в міждержавних відносинах з Україною цікавитимуть такі основні питання: контрольованість газотранспортної системи, захист російського бізнесу в Україні й, особливо, незворотність результатів приватизації за участю російських компаній та запобігання вступу України до НАТО. Решта питань набуде другорядного характеру й буде використовуватися як засіб тиску на Київ у вирішенні пріоритетних завдань.

При президенті Д.Медвєдєві надалі утвердиться більш прагматична політика Росії, що позначилася передовсім у зміні ставлення російського керівництва до проблеми підтримки певних політичних сил в Україні. Кремль усвідомив свої помилки, зроблені за період правління Л.Кучми та під час президентських виборів 2004 року в Україні. Тоді Росія робила ставку на підтримку окремих особистостей і політичних партій, сподіваючись у відповідь на проведення ними проросійської політики. Та сьогодні російське керівництво остаточно усвідомило, що поміж провідних українських політичних сил немає по-справжньому проросійських, а безпосереднє втручання у внутрішні політичні справи України лише дискредитує Росію та обмежує свободу її політичного маневру.

Відтепер від Росії можна очікувати більшої гнучкості виборі партнерів, але водночас – більшої жорсткості у діях. Активність російської зовнішньої політики на українському напрямі не знизиться. Швидше навпаки, не зв'язана комплексним балансом інтересів із українською владою, Росія буде схильна до застосування тиску зі значно ширшого кола питань, аніж це було в попередні роки. Приводів для такого втручання офіційний Київ уже й сьогодні дає багато: нестабільність виконавчої влади, втручання у міжконфесійні відносини, нове трактування спільної історії.

Росія вже двічі – у 2006 та у 2007–2008 роках – пішла на загострення відносин у ході «газових» криз. У Москві прекрасно розуміли, що ці удари можуть мати негативні наслідки в масовій свідомості українців. Адже саме таке відлуння мали й події навколо Тузли, й втручання в українські президентські вибори. Тоді саме агресивність російської політики відмобілізувала антиросійські настрої у суспільстві. Однак тепер це не зупинило Росію, для якої партнерство з Україною нині має більш ситуативний характер.

Активна зовнішня політика буде ознакою політики президента Д.Медвєдєва так само, як за часів президентства В.Путіна. Гучні заяви та демарші Росії в останні два роки не були елементом передвиборних кампаній. Для Росії, яка сьогодні має у своєму розпорядженні набагато більші можливості, аніж у 90-ті роки, вплив на світові процеси став так само необхідним елементом самоідентифікації, як це було притаманно Російській імперії чи СРСР. Зрештою, для цього є об'єктивні причини. Розміри країни та її потенціал визначають особливе місце держави у світовій ієрархії. До того ж для Росії, яка прагне подальшого утвердження у своєму статусі великої держави, активна та результативна діяльність на світовій арені набуває особливого значення й для внутрішньої політики. Значною мірою забезпечення внутрішнього російського консенсусу пов'язане із підтвердженням сили Росії у світі.

СТРАТЕГІЯ СУСІДСТВА: ЄС ТА УКРАЇНА

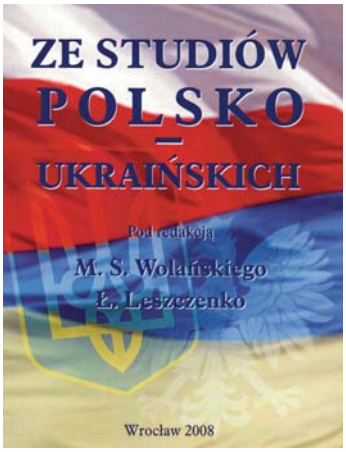

Розширення ЄС за рахунок країн Центральної та Східної Європи мало характер своєрідної геополітичної революції, основним наслідком якої є поступове перетворення Європи на суцільне регіональне інтеграційне об'єднання. З іншого боку, це змушує Європейський Союз внести суттєві корективи до власної інтеграційної стратегії, в тому числі, східної політики щодо країн, що стали його новими сусідами, виробити універсальну стратегію відносин з країнами-сусідами. Такі процеси відбуваються на фоні дефіциту консенсусу з базових питань євроінтеграційного будівництва та відсутності єдності щодо чіткого концептуального бачення майбутніх кордонів ЄС, особливо після останнього розширення. Відсутність єдності в концептуальному баченні майбутнього ЄС ще раз підтвердив провал ратифікації Договору про введення Конституції для Європи. Ускладнення та зростання невирішених внутрішніх проблем інтеграційного будівництва пояснює прагнення європейських функціонерів до спрощеного підходу у відносинах з третіми країнами, що проявляється в прагненні універсалізації підходів та відносин з останніми. Концепція сусідства є проявом саме такого спрощеного підходу, хоча країни-сусіди значно різняться за своїм економічним потенціалом, рівнем демократизації суспільства, зовнішньополітичними пріоритетами і, нарешті, географічним становищем.

Особливе місце в цьому контексті займає Україна, керівництво якої наполягає на визнанні диференціації при формуванні комунітарної стратегії ЄС щодо нових незалежних держав на просторі колишнього СРСР. Перші важливі зміни в становленні нових форматів відносин України з ЄС намітилися після квітневого 2002 року саміту ЄС в Люксембурзі, який разом з остаточною датою нового розширення в 2004 році намітив основні положення концепції, що мала сформулювати основоположні принципи відносин з новими країнами-сусідами ЄС, в тому числі на його східних кордонах (Росія, Україна, Молдова, Білорусь) [1]. Запропонований ЄС особливий „статус сусідства" хоча й виводить сьогодні взаємовідносини ЄС - Україна на формати співробітництва, які, за винятком членства, відповідають рівню співробітництва з країнами Центральної та Східної Європи, все ж не відкриває для нас безпосередніх інтеграційних перспектив. Позиція ЄС не зазнала принципових змін, за виключенням формування більш гнучких форм взаємовідносин, і після президентських виборів в Україні в грудні 2004 року. Затверджений 22 лютого 2005 року План дій Україна - ЄС та розпочаті в березні 2007 року переговори про нову поглиблену угоду з ЄС є досить яскравим прикладом послідовної реалізації Європейською комісією основних принципів „політики сусідства".

Валерій Копійка. Стратегія сусідства: ЄС та Україна. / Ze studiów Polsko-Ukraińskich / Pod redakcią M.S.Wolanskiego, Ł.L.Leszczenko. – Wroclaw: Oficyna wydawnicza Arboretum, 2008. – с. 11-23

Позицію Європейського Союзу в цьому питанні можна охарактеризувати як таку, що стоїть на суто федералістських, наднаціональних засадах. По-перше, в ЄС сьогодні не бажають навіть будь-якого обговорення перспектив членства, поки не буде завершено складний етап внутрішнього реформування, викликаного хвилею розширення на схід. По-друге, і це фактично є основним в позиції функціонерів ЄС, членство в ЄС чи така перспектива, не має бути стимулом для проведення внутрішніх реформ потенційними кандидатами. Право на членство в ЄС є своєрідною винагородою для претендента за успішне виконання реформ. Враховуючи досвід переговорного процесу ЄС з країнами ЦСЄ, можна говорити про комунітарну позицію, яка будувалася в більшій мірі на принципах, що розглядали вступ країн ЦСЄ до ЄС не стільки як початок інтеграції, скільки її завершення, що супроводжується переходом країн-кандидатів в категорію повноправних членів з відповідними обов'язками та правами [2].

Прагматичний детермінізм в східній політиці ЄС. Розроблена Комісією стратегія є своєрідною спробою структурувати політику ЄС по відношенню до держав, співробітництво з якими сьогодні будується на досить низькій юридичній основі. Мова йде, в першу чергу, про держави європейського пострадянського простору, які після розширення 2004 року стали безпосередніми сусідами ЄС, що вже саме по собі відкриває можливості для більш високо рівня взаємовідносин. Ефективність такого співробітництва в нових умовах в значній мірі залежить від готовності сторін до компромісу в формуванні загальної стратегії взаємовідносин. Приклад взаємовідносин ЄС - Україна в цьому контексті є найбільш виразним, оскільки, навіть при наявності в цілому спільних цілей та завдань, демонструє значні розбіжності щодо шляхів їх досягнення. Так, обидві сторони зацікавлені в розширенні на територію України зони стабільності та безпеки, що обумовлено цілим комплексом економічних та політичних факторів. Проте, українське керівництво пов'язує цей рух безпосередньо з довгостроковими перспективами вступу до Європейського Союзу, тоді як останній вважає дані реформи лише передумовою можливого членства, перспектива якого для України оцінюється на сучасному етапі неможливою [3].

Позиція ЄС в цьому питанні базується на принципах, які визначають процес європейської інтеграції протягом всієї історії його розвитку. В теорії неофункціоналізму (яка чи не найбільше відповідає практиці європейської інтеграції) вони знайшли своє відображення в принципі прагматичного детермінізму. Саме прагматичний інтерес учасників інтеграційного процесу зрештою впливає на формування комунітарної стратегії, визначає політику ЄС відносно третіх країн. Запропонована стратегія сусідства саме і стала своєрідним компромісом між прагматичними інтересами ЄС та України, спробою знайти щось помірне між радикальними позиціями сторін з питань європейських перспектив для України.

Прагматичність інтересів ЄС в запропонованій стратегії „сусідства" визначається рядом факторів. Для Європейського Союзу важливо, як уже було зазначено, перш за все, формування на своїх східних кордонах поясу стабільності та безпеки. Ця досить загальна за значенням мета вже сама по собі дозволяє ЄС вирішити цілий ряд більш вузьких задач. Наприклад, вирішення проблеми стабільності на пострадянському просторі в значній мірі може бути здійснено за рахунок підвищення рівня матеріального добробуту населення цих країн. Це не тільки є фактором, що сприяє їх внутрішній політичній стабільності, але й значно послаблює нерегульовані міграційні потоки низько кваліфікованої робочої сили на Захід. Крім того, підвищення рівня споживчого ринку в країнах - сусідах фактично створює додатковий ринок для комунітарних товарів і, в якійсь мірі, резервний - в умовах можливих криз перевиробництва. Важливе стабілізуюче значення має також фактор розширення впливу зони євро і можливе переведення в євро частини національних валютних резервів цих країн.

Запропонований ЄС „статус сусідства" передбачає також можливість вирішення проблем безпеки в більш широких регіональних масштабах, додавши до комунітарних механізмів їх регулювання більш інтенсивне співробітництво з державами, що не входять до ЄС. Мова йде про такі загальновідомі проблеми, як тероризм, нелегальна міграція, охорона навколишнього середовища, проблеми охорони здоров'я тощо [4].

Слід враховувати також, що певну роль у формуванні положень запропонованої концепції „сусідства" відіграло бажання керівництва ЄС послабити постійно зростаючий з боку української дипломатії тиск на комунітарні інститути та політичну еліту країн - членів відносно можливих перспектив вступу України до ЄС [5]. Не дивлячись на відсутність в Комунікації ЄК виразних перспектив членства України в ЄС, Брюссель все ж дещо змінив досить категоричний тон щодо євроінтеграційних перспектив України. В загальній частині запропонованого Комісією документа згадується стаття 49 Угоди про Європейський Союз, яка передбачає право кожної європейської держави претендувати на членство в ЄС. Беручи до уваги більше політичний та декларативний характер цього положення, можна припустити, що його озвучення в Комунікації в якійсь мірі свідчить про відкритий характер питання вступу України до ЄС у майбутньому.

Бажання європейських функціонерів не зв'язувати себе будь-якими зобов'язаннями з Україною пояснюється відсутністю сьогодні в ЄС достатньо чіткої та узгодженої концепції щодо майбутнього європейської інтеграції. Підтвердженням різнорідності підходів в ЄС до інтеграційного процесу є різноманітність європейських інтеграційних концепцій, починаючи від найбільш ліберальних моделей, що базуються на принципах міжурядового співробітництва, до радикальних федералістських підходів.

Саме з цієї причини в кінці 90-х років ЄС був змушений відмовитися від практики диференційованого підходу до країн - кандидатів, надавши останнім можливість самостійно контролювати ступінь наближення до стандартів ЄС. На зміну прийнятої на саміті в Амстердамі в 1997 році концепції „розширення хвилями", яка передбачала як мінімум дві групи держав - кандидатів, була прийнята нова стратегія розширення, яка знайшла своє відображення в рішеннях саміту в Гельсінкі в 1999 році Запропонований країнам - кандидатам в Гельсінкі принцип „регати" фактично перекладав відповідальність на самих кандидатів за успіхи в реформах, які й визначали швидкість їх просування до ЄС. Цей підхід забезпечує максимально гнучку та диференційовану форму співробітництва, що на практиці визначає швидкість просування кожної країни - кандидата до ЄС. Аналогічний принцип „самодиференціації" знайшов своє відображення і в запропонованій стратегії „сусідства". Для України такий підхід, при сприятливих внутрішніх (внутрішні економічні та політичні реформи, позиція політичної еліти та громадська думка) та зовнішніх факторах (успішні реформи в самому ЄС, які збережуть сприятливі передумови для наступного розширення), може слугувати інструментом вироблення власної методології наближення до ЄС.

Обговорення інтеграційних перспектив України здається завчасним ще й тому, що сьогодні ЄС переживає новий адаптаційний період, викликаний розширеннями 2004 та 2007 років, який може розтягтися не менше ніж на десять років [6]. Наступними на черзі стоять держави західної частини Балканського півострова, які підписали Угоди про стабілізацію та асоціацію і які традиційно входять в зону стратегічних інтересів країн ЄС. Не можна також зневажати євроінтеграційними перспективами Туреччини. В цих умовах стає зрозумілим, що українські перспективи входження до ЄС залишаються досить невизначеними, щонайменше стосовно строків.

Український національний прагматизм в політиці сусідства. У зв'язку з вищезгаданим, практичні інтереси України в запропонованій ЄС політиці „сусідства" можуть бути зосереджені на реалізації конкретних проектів в досить вузьких напрямках співробіт-

ництва і, одночасно, підвищенні формату цього співробітництва на якісно новий рівень. Хоча „статус сусідства" і не передбачає сьогодні реальних перспектив членства для України, він все ж відкриває більш широкі можливості для взаємного співробітництва. Перш за все, це стосується положень першої частини Комунікації, що розглядає можливість утворення зони вільної торгівлі між ЄС та Україною та поширення на неї відповідних положень про вільне пересування капіталів, товарів, послуг та робочої сили. Визначення Україною цих завдань як першочергових та їхня успішна реалізація може стати важливим кроком на шляху реальної інтеграції України в ЄС. Враховуючи, що аналогічні умови відносин пропонуються одночасно й іншим країнам-сусідам, в тому числі країнам Північної Африки, поступове поширення чотирьох свобод саме на Україну буде свідчити про справді диференційований підхід ЄС до країн, які залучаються до стратегії сусідства. Проте слід брати до уваги, що за самими оптимістичними підрахунками експертів, без відповідної допомоги ЄС Україні при 7% щорічного росту ВНП знадобиться не менше 40-50 років для досягнення відповідного економічного рівня, що дозволить їй без втрат брати участь у Спільному ринку [7].

Концентрація уваги ЄК в документі „Ширша Європа - сусідство: нові рамки відносин з новими східними та південними сусідами" на питаннях економічного співробітництва для України має першочергове значення, оскільки ця сфера в діючій з 1998 року Угоді про партнерство та співробітництво (УПС) між Україною та ЄС знаходиться практично на другому плані після питань політичного співробітництва. Домінування політичних питань в УПС тоді відображало ступінь і порядок реальної зацікавленості ЄС в співробітництві з Україною. Так, не дивлячись на постійне зростання товарообігу, в якому торгівля з ЄС в загальному обсязі української зовнішньої торгівлі зросла з 15% в 1995 році, 18% в 1999 році до 24,5% в 2002 році, Україна продовжує займати в торгівельних преференціях ЄС менше 1% [8]. Обсяги прямих іноземних інвестицій країн ЄС в Україну також дуже малі як порівняно з іншими країнами ЦСЄ, так і враховуючи потреби України в капіталовкладеннях. Настільки одностороння залежність України від торгівельно-економічного співробітництва з ЄС в якійсь мірі пояснює досить низьку договірно-правову базу УПС. За своєю економічною суттю УПС є лише дещо модернізованою формою стандартних непреференційованих угод. УПС поступається угодам про асоціацію, що передбачають автономні преференції, які ЄС підписав з рядом країн, що розвиваються, угодам про вільну торгівлю і митний союз, підписаним ЄС з Туреччиною та Ізраїлем, і тим більше Європейським угодам, в тому числі, Угоді про Європейський економічний простір, який відкриває шлях до повної інтеграції.

Для порівняння можна взяти структуру торгівлі між ЄС та країнами -кандидатами, яка характеризується високою питомою вагою промислових товарів, що складають близько 90%, при цьому 44,2% з них - продукція машинобудування. Доля сировини у взаємній торгівлі складає всього 5,7%. Що стосується України, то її структура торгівлі характеризується низькою часткою продукції машинобудування та високою питомою вагою товарів з низьким рівнем промислової обробки. Класифікація українського експорту демонструє, що, отримавши в спадщину структуру виробництва колишнього СРСР, де перевага надавалась важкій промисловості, експорт капіталомісткої продукції протягом 90-х років переважав. Тільки з середини 90-х років трудомістка продукція вийшла на друге місце. Це відрізняється від структури експорту до ЄС країн ЦСЄ. В цих країнах трудомістка продукція зайняла місце капіталомісткої ще в 1992 році і з того часу постійно переважала. Більше того, торговельний баланс трудомісткої продукції завжди був негативним в Україні, тоді як у країнах ЦСЄ така продукція у торговому балансі завжди переважала [9]. Така структура товарообміну дозволяє зробити висновок про відсутність сьогодні сумісності структури української зовнішньої торгівлі з структурними пріорите-

тами розвитку комунітарного ринку. При цьому, розширення ЄС на Схід лише закріплює цю структурну несумісність, викликану результатами тяжкої пострадянської спадщини та відставанням України від країн-кандидатів за параметрами структурного розвитку економіки [10].

Як висновок, можна стверджувати, що торгівля України з ЄС ще не розвивається за схемою торгівлі більш розвинених країн ЦСЄ. В Україні ще відсутні структурні реформи, здатні трансформувати успадковану від СРСР систему виробництва, що в свою чергу затримує пристосування до нових умов та виробництво нових товарів. Перехід від статусу країни із „поверхневою інтеграцією", що передбачає просте скасування митних тарифів, кількісних обмежень та інших бар'єрів торговельної політики, до процесу „глибокої інтеграції" на рівні міжгалузевого співробітництва з країнами Європи, що відкриває реальні можливості створення зони вільної торгівлі можливе лише через впровадження широкої законодавчої, адміністративної та судової реформи в Україні. Перспектива вступу України до СОТ вже сьогодні вимагає дотримання широкого кола зобов'язань у таких сферах, як політика конкуренції, яка включає питання надання держаної допомоги, державні постачання, технічні стандарти і сертифікація, митні норми та правила походження, і в багатьох інших сферах, на які розповсюджується діюча зона вільної торгівлі.

Закладена в Стратегії ЄС перспектива практичного співробітництва на основі поетапного підходу відкриває перед Україною можливості переходу на новий рівень інтеграції з ЄС, який, врешті, може відповідати зв'язкам, що склалися в межах Європейського економічного простору. Пропозиції співробітництва в таких сферах як транспорт, енергетика, телекомунікації, науково дослідна робота, інвестиційна політика можуть стати практичними кроками на шляху до преференційних торгівельних угод, відкриття ринків з утворенням зони вільної торгівлі. Підтвердженням подібних можливостей служить запропонована Комісією перспектива доступу на внутрішній ринок ЄС та поширення на сусідні країни, в тому числі Україну, свободи переміщення капіталів, товарів, послуг та робочої сили". І хоча зараз складно проводити будь-які аналогії з історією утворення Європейської економічної зони, слід згадати, що однією з причин її формування було прагнення ЄС попередити чергове розширення за рахунок країн ЄАВТ. Однак, саме під час переговорів по утворенню ЄЕЗ була проведена адаптація з acquis communautaire, що створило сприятливі умови для вступу Австрії, Швеції та Фінляндії до ЄС.

Прагнення ЄС, поряд з вирішенням економічних завдань співробітництва з „сусідніми" країнами, створити навколо своїх кордонів зону стабільності та безпеки також зберігає для України досить важливі практичні перспективи. Пропозиція ЄС інтенсифікувати взаємне співробітництво і допомогу у боротьбі з основними загрозами безпеки, такими як тероризм, транснаціональна злочинність, митні та фіскальні порушення, ядерна і інформаційна безпека, охорона навколишнього середовища, крім звичайних в цих випадках позитивних моментів, дозволяє закріпити за Україною статус надійного транзитного шляху для енергоносіїв в Європу з Росії, Прикаспійських держав та можливо країн Близького Сходу (формування коридору TRACECA - Європа-Кавказ-Азія). Сформована в Україні ще за радянських часів газонафтова транспортна система дозволяє транзитне транспортування 170 млрд. кубометрів газу та 65 млн. тон нафти в рік [12]. Сьогодні Україна є єдиним крупним транзитером російського газу в Європу. Через її територію проходить 93,5% російського газу, що експортується в Європу і від якого залежать всі країни ЦСЄ, а також Австрія, Греція, Італія, Німеччина та Франція [13]. Загалом через територію України транспортується 20% природного газу та 16% нафти, що споживається країнами ЄС [14].

Це особливо важливо в умовах, коли ЄС приділяє зростаючу увагу диверсифікації джерел та шляхів постачання таких енергоносіїв як газ та нафта, що відбувається на фоні динамічного збільшення їх споживання сьогодні і ще більшого зростання їх долі в за-

гальному енергоспоживанні в перспективі. До 2010 року європейський ринок очікує збільшення імпорту природного газу до 270 млрд. кубічних метрів у порівнянні зі 140 млрд. кубічних метрів в 1995 році, що означає дедалі більш зростаючу залежність Європи від імпорту газу з неєвропейських країн [15]. При цьому Росія може збільшити експорт свого газу до 160 млрд. куб. метрів [16]. Підтвердженням таких перспектив є віднесення до числа пріоритетних проектів будівництва нових газових мереж: Прикаспійські країни - Близький Схід - ЄС; Велика Британія - Нідерланди - Німеччина - Росія, а також підвищення пропускної спроможності газових мереж з джерел Росії до ЄС через Білорусь і Польщу. В листопаді 1999 року було завершено будівництво нового трубопроводу „Ямал-1", що з'єднав Білорусь (Мінськ - Несвіж) з Польщею (Кондраткі - Влоцлавек). Протягом трьох років планується збільшити його потужність з нинішніх 10 млрд. куб. метрів до 28, а пізніше і до 58 млрд. куб. метрів. Наступним кроком у процесі обходу України стане трубопровід „Ямал-2", що сполучатиме Кондраткі (Польща) з Велке Капусани (Словаччина) і там з'єднається з основною трасою трубопроводу „Дружба". Найближчим часом планується будівництво газопроводу по дну Балтійського моря, що дозволить з'єднати основних споживачів російського газу в Німеччині та інших країнах Західної Європи в обхід України та нових країн членів ЄС. Такий розвиток подій загрожує прибуткам України від транзиту газу. Достатньо відмітити, що газ відіграє домінуючу роль у розвитку української економіки, доходи від його транзиту складають майже 10% загальних доходів від експорту [17]. Враховуючи, що більшість нових газових проектів ЄС безпосередньо не розраховані на транзит через Україну, надійність транзиту через територію України та розширення співробітництва з ЄС в цій сфері набуває сьогодні для української економіки особливої актуальності.

Хоча в Комунікації ЄК не говориться про євроінтеграційні перспективи України, а поставлені цілі мають досить довгостроковий характер, вже саме їх декларування ставить відносини Україна - ЄС на більш високий рівень " у порівнянні з принципами і положеннями УПС. Підписаний в березні 2003 року в Брюсселі між Україною та ЄС двосторонній Протокол про взаємний доступ на ринки товарів та послуг в межах вступу України до СОТ не лише значно наближує просування України в цьому напрямку, але й сприяє поглибленню співробітництва з ЄС. Як відомо, участь України в СОТ є однією із важливих передумов створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Під час свого візиту в Україну 11-12 вересня 2003 року комісар ЄК з питань розширення запропонував розробити конкретні кроки щодо формування особливих відносин на шляху інтеграції України до єдиного ринку ЄС, особливо в таких сферах як охорона навколишнього середовища, наукові дослідження, транс'європейські транспортні, енергетичні і телекомунікаційні мережі [18].

В цих умовах особливого значення набуває вироблення Україною життєздатної стратегії європейської інтеграції, в межах якої комплексно визначалися б не тільки ті чи інші ініціативи, проголошувалися б цілі та пріоритети, але й чітко визначалися би шляхи, засоби та ресурси їх реалізації як на інституційному рівні, так і на основі двосторонніх зв'язків, в тому числі з Росією та іншими країнами СНД. „З цієї точки зору, - як стверджують дослідники Національного інституту стратегічних досліджень і Національного інституту українсько-російських відносин, - Україна не має загальнонаціональної, всеохоплюючої стратегії щодо вирішення комплексних завдань європейської інтеграції" [19]. Це впливає як на координацію та ефективність діяльності державних інституцій, формальних груп та комісій, так і на визначення місця в шкалі пріоритетів та якісного рівня співробітництва з країнами СНД та участі України в різноманітних економічних об'єднаннях на терені колишнього СРСР. Основу такої стратегії має складати виважений баланс між конкретно-

практичними інтересами та довгостроковими зовнішньоекономічними та політичними євроінтеграційними орієнтирами [20].

Нові формати - нові можливості співробітництва. В стратегічному плані, запропонований ЄС „статус сусідства" свідчить про значну еволюцію, що відбулась у відносинах з країнами європейського пострадянською простору. На зміну периферійному характеру, властивому відносинам ЄС з цими країнами в 90-х роках у порівнянні з країнами ЦСЄ, ЄС пропонує стратегію, яка практично дублює основні положення Європейських угод, за виключенням права членства. Такі зміни стали результатом останнього розширення ЄС, завдяки якому завершився процес визначення міжнародно-регіональної ідентичності країн ЦСЄ та безпосереднього наближення комунітарних цінностей до кордонів європейських країн СНД. Це має важливе значення у порівнянні з 90-ми роками, коли в своєму прагненні до нової міжнародної ідентичності європейські країни СНД наштовхувались на своєрідну лімітрофну зону, яку представляв досить слабкий на той час в міжнародно-політичному плані регіон ЦСЄ. Такі колишні соціалістичні країни, як Польща, Словаччина, Угорщина та Румунія, що мають спільні кордони з СНД. скоріше самі були на той час об'єктом європейської політики, аніж мали якийсь вплив на пострадянський простір. З завершенням розширення ЄС на Схід виникає важливий об'єктивний фактор, що дозволяє говорити про кардинальні зрушення в міжнародно-полігичній ідентичності європейських країн СНД [21].

Незважаючи на відсутність чітких перспектив щодо членства в ЄС, запропонований в Комунікації ЄК рівень сусідського співробітництва розкриває перед Україною шлях до проведення радикальних реформ з метою досягнення європейських та євроатлантичних стандартів. Поступово наближаючись до стандартів ЄС. Україна тим самим сприяє інвестуванню у власну модернізацію, створює сприятливі умови для іноземних інвестицій та новітніх технологій, подолання технічної відсталості, підвищення конкурентної спроможності вітчизняного товаровиробника та виходу на світові ринки.

Стратегія передбачає встановлення з сусідніми країнами рівня відносин, більшого, ніж просто партнерство, і відрізняється він від статусу членства лише відсутністю спільних комунітарних інституцій. Мета даної європейської регіональної стратегії ставить далекосяжні завдання, що передбачають, на противагу сьогоднішній фактично монополярній системі міжнародних відносин, формування ефективного пан'європейського об'єднання. Основою такого об'єднання має стати відкритий інтегрований ринок на пан'європейському рівні з чітко визначеною політичною, регулятивною і торгівельною структурою, де країни ЄС грали б роль відповідного мобілізуючого центру, пов'язаного з сусідніми країнами системою пільгових відносин у певних диференційованих рамках, більш глибокою економічною інтеграцією, політичними та культурними відносинами, ширшою транскордонною співпрацею, що, в цілому, дозволило б створити зону добробуту та спільних цінностей.

Наближення ЄС до кордонів України не повинно згідно стратегії сусідства встановлювати відповідну межу з країнами, що не ввійшли до складу ЄС. Навпаки, її завдання полягає в максимальному усуненні різниці, наскільки це можливо без надання членства, між членами чи визнаними кандидатами та сусідніми країнами, що не отримали цього статусу та, як стверджує політичний радник Президента ЄК Сандро Гоці. „наблизити нових сусідів до ЄС настільки, наскільки це можливо без членства на нинішньому етапі, і наповнити змістом політичну мету - розділити все, крім інституцій" [22]. Підписаний 22 лютого 2005 року новий План дій Україна-ЄС, не дивлячись на цілий ряд недоліків, включив досить багато нових положень, що мали б сприяти наближенню України до європейських стандартів та інтенсифікації співробітництва з ЄС.

Враховуючи згадане вище, підкреслимо: пряме сусідство з ЄС ставить на порядок денний необхідність підвищення рівня діючої договірно-правової бази відносин України - ЄС та перегляду положень УПС, строк дії якої завершився в 2008 році. Посилення режиму безпеки спільних з ЄС кордонів сприяє зростанню геополітичної ролі України в сфері спільної зовнішньої та оборонної політики ЄС. Після розширення ЄС став найбільш вагомим ринком для експорту українських товарів, які зі вступом України до СОТ отримують додаткові можливості збільшення та розширення спектру українського експорту. Наявність спільних з ЄС кордонів дозволяє Україні розраховувати на додаткову цільову технічну допомогу в таких сферах, як охорона навколишнього середовища, транспорт та енергетика, що сприятиме поступовій інтеграції українських енергетичних, транспортних та телекомунікаційних мереж в європейські інфраструктури.

Просуванню України в цьому напрямку має бути підпорядковане і активне співробітництво з Росією. Участь України в спільних економічних об'єднаннях з Росією має бути своєрідними тактичними кроками на євроінтеграційному шляху. Враховуючи існування спільних інтересів та близькість позицій по значній кількості питань, активізація українсько-російських відносин та розвиток нових форм співробітництва на рівні, що не вимагає особливого інституційного закріплення, має не лише прискорити просування України на шляху євроінтеграції, але й зробити процес модернізації менш болісним та складним.

План дій Україна - ЄС та особливості переговорів про нову розширену угоду. Умови Плану дій, а також переговори, які ведуться сьогодні щодо нової поглибленої угоди між Україною та ЄС свідчать, що східна політика ЄС не зазнала радикальних змін і в ЄС сьогодні ще не відчувають настільки великого інтересу до України, щоб могло відбутися вибіркове політичне рішення, яке б згідно статті 49 Амстердамського Договору про ЄС, а також частині 2 статті 1 проекту Договору про запровадження Конституції для Європи виділило нашу державу серед інших країн регіону та зробило її право на ступ до ЄС реальністю. В цілому весь процес розширення ЄС на Схід є свідченням втілення принципу політичної вибірковості. Залучення певної країни з числа перехідних до інтеграції в ЄС протягом 90-х років було не стільки наслідком успіху трансформації, скільки її передумовою. Вибіркове зближення відбувалося тоді, коли існувала політична воля підкреслити виключність одних країн на фоні інших. По відношенню до України такої виключності країни ЄС сьогодні поки що не проявляють [23].

Про це свідчать як основні недоліки Плану дій (ПД), так і позиція яку займає офіційний ЄС на переговорах щодо підписання нової угоди між Україною та ЄС. Подібні до українського варіанту плани дій ЄС запропонував всім країнам в межах концепції „Ширша Європа", тобто навіть тим, які не хочуть чи не можуть з об'єктивних причин претендувати на членство в ЄС (Йорданія, Марокко, Туніс, Ізраїль). Лише один цей факт свідчить про небажання ЄС піднімати, щонайменше в найближчі роки, питання щодо євроінтеграційних перспектив України. Насторожує односторонній характер положень ПД: переважна більшість положень Плану складається із зобов'язань української сторони, за аналогією передвступних документів країн-кандидатів. Участь ЄС обмежується в основному технічною та фінансовою допомогою, яка значно менша тієї допомоги яку ЄС надає зазвичай країнам-кандидатам.

Про суттєві недоліки ПД свідчить також занадто загальний характер основних його положень, які для повноцінної реалізації вимагають конкретизації та уточнення [24]. Адже саме успішну реалізацію положень ПД Європейський Союз визначив як основну умову підписання нової угоди про більш поглиблене співробітництво. Таким чином, положення Плану дій в якійсь мірі можна порівняти з характером Копенгагенських критеріїв для країн, що стали членами ЄС в 2004 році, як і з країнами Центральної та Східної Європи рішення про підписання та характер наступної угоди з Україною буде залежати не стільки

від того, як добре українською владою буде виконане чергове „домашнє завдання", скільки від політичної волі самих країн ЄС, оскільки ЄС прагне зберігати за собою право самостійно визначати перспективи тієї чи іншої країни та строки її вступу. Як свідчить досвід країн ЦСЄ, важливу позитивну роль в цьому процесі грає формування та виважене впровадження державної євроінтеграційної стратегії, направленої на введення України в зону політичної відповідальності ЄС на зразок країн Балтії, де будуть чітко визначені місце та завдання кожної ланки української виконавчої та законодавчої влади.

Саме виходячи з цих можливостей, українська сторона на переговорах по тексту нової розширеної угоди з ЄС, перший раунд яких розпочався 5 березня 2007 року сформулювала досить чітку та обґрунтовану стратегію, яка передбачає перехід від партнерства та співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції. Принцип політичної асоціації має будуватися на утвердженні в Україні спільних цінностей демократії, верховенства права, захисту прав людини та зближення позицій України та ЄС з питань міжнародного життя. Під економічною інтеграцією передбачається поступова інтеграція України до спільного ринку ЄС основними етапами якої має стати вступ України до СОТ, створення зони вільної торгівлі і отримання частки України у внутрішньому ринку ЄС. Ключовою метою реалізації нового договору має стати практичне наближення України у всіх сферах до ЄС. Відповідно, на відміну від УПС та Плану дій з ЄС, дуже схожих по досить загальному характеру положень на Копенгагенські критерії, новий документ з Україною має містити конкретні цілі та строки їх досягнення, визначати конкретні стимули та ресурси, а також мати чітко визначені строки дії.

Така стратегічна лінія української делегації на переговорах обумовлюється з одного боку, визнанням того факту, що ЄС сьогодні об'єктивно не готовий дати Україні позитивну відповідь щодо євроінтеграційної перспективи, враховуючи на глибинні проблеми пов'язані з ратифікацією Конституційного договору, який має закласти внутрішні інституційні підвалини для подальшого функціонування розширеного ЄС у складі 27 держав, зростаючу «втому від розширення» громадян країн-членів ЄС та підготовку до нової хвилі балканського розширення, що вимагає належного фінансування та організаційного забезпечення. З другого боку, розраховуючи на підтримку та зацікавленість серед політичних еліт окремих країн ЄС щодо євроінтеграційних перспектив, Україна прагне отримати на період невизначеності ЄС відповідну компенсацію, що має бути втілене в максимальному врахуванні особливого положення та інтересів нашої держави в рамках ЄПС. Таким чином, максимально на що може розраховувати Україна при сьогоднішньому розкладі сил в ЄС - це на додану вартість нової угоди з ЄС в порівнянні з попереднім документом, що справді відкриє шлях до економічної інтеграції та політичної асоціації з ЄС.

Література:

1. Копійка В.В. Еволюція співробітництва ЄС - Україна: від концепції «партнерства» до «стратегії сусідства» // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 59, Ч.І. - Київ, 2006. - с 3-4.
2. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО: інтеграційні перспективи України. - Інститут Євроатлантичного співробітництва, Київ 2003.
3. „Газета 2000", 9.03.2007, с. А 3.
4. Копійка В.В., Європейський вибір України та Європейська політика сусідства II Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип.. 62. Ч.І. - Київ 2006. - с 19-20
5. Див. „Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки". Послання Президента України до Верхов¬ної Ради. - Київ 2002. - 74 с

6. Бершеда Є.Р., Сусідство України з Євросоюзом: нові геополітичніреалії та перспективи на Сході Європи // Стратегічна панорама 2004, №2. - с.42-43
7. Украинский монитор. - 17.09.2004. - С. 5; Рудяков П.М., ЄС -25- Україна: чи буде знайдено новий формат відносин? // Геополітика і геостратегія. - 2004. - №3. - С.9.
8. Дорога в майбутнє - дорога в Європу. Європейська інтеграція України. - Київ: ЦЄМД,2000.-С.17-18.
9. Там само - С. 93.
10. Структуру зовнішньої торгівлі України дивись в: „Розширення ЄС і Україна" (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. - 2001. - №11 (23).-С.16-18.
11. План дій Україна - Європейський Союз. Європейська політика сусідства. Частина 2.2.
12. Европейский Союз и европейские страны СНГ. Центр Пост-советских исследований МГИМО (У) МИД России, Москва 2002.-С.164; Материалы международной конференции „Российско-украинские отношения: преемственность и развитие", Одесса, 28-29 октября 1997.-С.51.
13. „Газовий трикутник" ЄС- Україна-Росія. (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. - 2002. - №3 (27). - С.7.
14. Beyond EU Enlargement. The Agenda of Direct Neighbouhood for Easter Europe. Iris Kempe (éd.). Volume 1. Bertelsmann Foundation Publishers. Guterrsloh. 2001. - P.82.
15. Див.: Assessment of Internal and External Gas Supply Options for the EU? Observatoire Méditerranéen de l'Energie/ Juillet, 2001, p. 12.; Європейська Комісія (2000): Огляд енергетичних потреб Європейської Спілки до 2010 року, Спільний Аналітичний Проект, С 46-48.
16. „Эксперт", 2000, № 11, С.28.
17. П.Опітц, К.Хіршхаузен, Україна як газовий міст до Європи? Економічні та політичні роздуми. Л. Хоффманн, Ф.Мьоллерс, Україна на шляху до Європи. - Київ 2001, Фенікс-С 171.
18. Євробюлетень. Інформаційний бюлетень Представництва Європейської Комісії в Україні. Вересень 2003р. - С.2.
19. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку І Монографія Національного інституту стратегічних досліджень і Національного інституту українсько-російських відносин. - Київ: НІСД, 1999. - С. 66.
20. Черкаський 1.В., Фінансове співробітництво України з Європейським Союзом. -Київ 2001. Наук. світ. - С.76-77.
21. Тиммерман Х., Украина и Белоруссия: «новые соседи» Европейского Союза // Международная -экономика и международные отношения. № 6, 2004. - с.49-50.
22. Євробюлетень. Інформаційний бюлетень Представництва Європейської Комісії в Україні. Вересень 2003р. - С.11.
23. Копійка В.В., Еволюція співробітництва ЄС - Україна: від концепції «партнерства» до «стратегії сусідства» // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 59. Ч.І - К.,2006.-с.13.
24. План дій Україна-Європейський Союз. Європейська політика сусідства. - С.2-3.

УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ: УЯВНЕ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

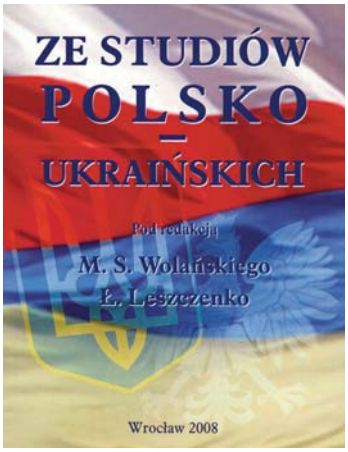

Прихід до влади в Польщі демократичних сил у 1989 році і проголошення незалежності України у 1991 році черговий раз у XX ст. докорінно змінили ситуацію в українсько-польських стосунках. Перед польськими керівниками, політичними партіями і рухами, в цілому перед польським суспільством постала проблема вироблення не просто нової позиції у так званому "українському питанні", а довготермінової стратегії щодо новопосталої сусідньої держави. Аналогічні проблеми постали і перед Україною та її керівництвом.

Вирішення було логічним і обґрунтованим з точки зору глобальних і локальних інтересів держав того часу - обидві держави проголосили напрямок на розвиток активної співпраці та підтримки зовнішньополітичних ініціатив одне одного на міжнародній арені. Одним із важливих елементів регіональної політики Польщі стало розширення діалогу з Європою та укріплення міжнародної позиції України, з якою Польщу поєднує стратегічне партнерство.

Міжнародні відносини та зовнішня політика попри видиму об’єктивність процесів, які в них відбуваються надзвичайно залежать від суб’єктивних факторів пов’язаних із специфікою сприйняття подій керівниками, які цю політику формують, а згодом і населенням, яке створює власну думку про неї. Людині властиво сприймати реальність з точки зору власного досвіду, історичних аспектів відносин між державами, особистісних якостей і т.п. Реальність сприймається через призму власного бачення світу у вигляді сталих образів. Можна сказати, що людині властиво бачити, те що вона бажає бачити, а не об’єктивну реальність.

Частою є ситуація, коли сприйняття світу в цілому, або окремих елементів системи міжнародних відносин окремими представниками соціумів перетворюються на спільне сприйняття властиве для великих груп, таких як населення держави. Прагнення українського народу до незалежності із симпатією сприймалися більшістю політиків Польщі. Після початку офіційних відносин з Києвом (Декларація про засади і головні напрямки розвитку співпраці була підписана міністром закордонних справ Скубішевським 13 жовтня 1990 року) уряд критикували за занадто "обережний" підхід до України. З іншого боку з'явилися закиди, що "політика двоколійності" є авантюрною. Після серпневого путчу в Москві і проголошення Декларації незалежності Польща почала відкрито підтримувати незалежність України. 2 грудня 1991 року Польща першою серед держав світу визнала незалежність України.

Польща хотіла бачити Україну стабільною, демократичною, ринковою і у тісному зв'язку із Заходом. Головною причиною такого підходу було переконання, що, зважаючи

Сергій Маковський. Україно-Польські відносини: уявне та реальність. / Ze studiów Polsko-Ukraińskich / Pod redakcią M.S.Wolanskiego, Ł.L.Leszczenko. – Wroclaw: Oficyna wydawnicza Arboretum.

на потенціал і геополітичне становище України, її незалежність складане перешкоду для повернення Росії на шлях імперіалістичної політики, що вважалося Варшавою за найгірший із можливих сценаріїв розвитку міжнародної ситуації в регіоні Центральної та Східної Європи.

Паралельно Україна з самого початку своєї незалежності декларувала, що Польща є її пріоритетним закордонним партнером. Польща уникала таких далекосяжних заяв щодо України аж до серпня 1993 року, коли прем'єр-міністр Анна Сухоцька окреслила розвиток "стратегічного партнерства" з Україною як один із пріоритетів польської зовнішньої політики.

Можна сказати, що на цей момент у керівництва і у населення обох держав сформувались чіткі зовнішньополітичні образи обох держав: образи сусідів-партнерів, які разом ідуть до спільної мети, намагаючись долати протиріччя, які виникають в дусі поваги інтересів одне одного. Вже на початку 90-х цей обрах був сталим і на нього слабко впливали проблемні моменти, які виникали у політиці обох держав, як то угода з Росією щодо ямальського газопроводу або справа майора Лисенка звинуваченого у шпигунстві проти Польщі.

Враховуючи більшу близькість Польщі до Європи та її інтеграційних об’єднань, куди прагнула потрапити і Україна, доволі швидко в рамках цього образу Польща зайняла роль активного «адвоката» та захисника інтересів України перед Європою та її інституціями.

Саме по собі сприйняття реальності не у чистому вигляді, а через систему сформованих світоглядних образів не є чимось поганим і не становить загрози національним інтересам. Але тільки тоді, коли розбіжності між реальністю та образом є невеликими. Частою є ситуація, коли образи глибоко укорінюються у свідомість і змінюються значно повільніше ніж відбуваються зміни у зовнішній політиці держав та ситуації на міжнародній арені. Це призводить до поглиблення розбіжностей між реальністю та образом і як результат має неадекватність зовнішньої політики держави, що є прямою загрозою національній безпеці та інтересам держави.

В даній статті автор має бажання прослідкувати еволюцію відносин між Польщею та Україною за останні півтора десятиліття і проаналізувати адекватність сформованого на початку 90-х образу Польщі в очах українців реаліям сьогодення.

Повертаючись до часу формування образу на початку двосторонніх відносин можна згадати, що Польща та Україна у своїх відносинах потребували міждержавного договору. Переговори пройшли без великих ускладнень в березні 1992 року. 18 травня 1992 року у Варшаві під час візиту президента Леоніда Кравчука було підписано польсько-український Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво. Документ включав відмову від територіальних зазіхань тепер і в майбутньому, відмову від застосування сили і надання своєї території для агресії проти іншої сторони. Тут було закладено і детальний механізм провадження політичних та економічних консультацій на різних рівнях. Цей Договір поряд з раніше підписаною Декларацією власне і заклали підвалини рівноправного та стратегічного партнерства між двома державами. [1, с. 691] Проте українсько-польські відносини все ж були обтяжені певними розбіжностями. У політичній сфері проявилася різниця у підходах до питань регіональної безпеки. В ситуації загострення російсько-українських конфліктів Київ почав шукати зовнішньої підтримки, в тому числі у Варшави. Україна хотіла вступити до Вишеградської групи і запропонувала створення "простору стабільності та безпеки" в Центральній та Східній Європі, яка спиралася на своєрідну польсько-українську вісь. Перші такі пропозиції поглиблення регіональної співпраці були висунуті на конференції "Дорога України до Європи" в лютому 1992 року. Офіційно вони були підтверджені президентом Кравчуком в ході його травневого візиту в 1992 році.

Ці пропозиції були розвинуті пізніше, весною 1993 року, у формі концепції регіональної системи загальної безпеки (т.зв. План Кравчука). Концепція передбачала початкову інституціоналізацію консультацій і створення регіонального антикризового штабу.

Відповіді польської сторони спочатку були неоднозначні, але згодом відверто негативні. Причини були зрозумілі. Польща вбачала гарантії своєї безпеки у членстві в НАТО, а реалізація концепції Києва могла зашкодити цьому процесу. Варшава поряд з цим побоювалася втягнення до російсько-українського конфлікту. Якщо мова йде про включення України до Вишеградської групи, то воно кардинально би змінило характер цього угрупування (яке сприяло координації процесу інтеграції із західними структурами). Крім того Варшава була занепокоєна змінами в українській ядерній політиці. [2 s. 222] В грудні 1992 року президент Валенса запропонував створити Консультаційного Комітету Президентів Польщі та України (ККП). ККП розпочав свою діяльність під час візиту Леха Валенси до Києва у травні 1993 року.

В лютому 1993 року було підписано угоду про військову співпрацю. З того часу Польща є третім за значенням військовим партнером України після США та Росії. На двосторонні відносини 1991-1993 років і їх сприйняття політиками та населенням значний вплив мала історична спадщина двох народів, яка є одним з основних факторів формування образів. Історичний досвід народу чи держави з точки зору концепції образного сприйняття політичної реальності є надзвичайно важливим фактором, вплив якого найважче віддається впливу з боку сил, що намагаються подолати його вплив. Українська сторона очікувала на офіційне засудження "операції Вісла" (кроком до цього стала постанова Сенату 1990 року) і компенсації для українців. Польська сторона відкидала питання компенсацій, нагадуючи у свою чергу про події на Волині 1943 року. Крім того виникали конфлікти щодо українських греко-католицьких церков та монастирів в Польщі та відбудови польських військових цвинтарів в Україні. Ці події, які, начебто, не мали жодного стосунку до двосторонніх відносин на сучасному етапі, відіграли надзвичайно велику роль у формуванні образу через який Україна сприймала Польщу, а Польща Україну. І якщо порівнювати їх вплив із факторами потепління стосунків, про які згадувалося на початку статті, то вони мали значно більш глибинний вплив і значно менше піддавались корегуванню з боку владних структур.

На українсько-польські відносини 1994-1995 років окрім уже згадах проблем вплинули виборча кампанія та перемога на президентських виборах Леоніда Кучми, якого у Варшаві вважали за ініціатора поглиблення українсько-російських відносин. Однак ці побоювання доволі швидко розвіялися. Проте в березні 1994 року обидві країни підтвердили, що їхні стосунки мають характер "поглибленого партнерства" (але не "стратегічного").

Київ чимдалі демонстрував занепокоєння щодо процесу розширення НАТО на Схід (побоюючись російського тиску). Варшава переконувала, що цей процес не означає припинення співпраці у сфері безпеки. Польща негативно поставилася до української пропозиції створення без'ядерного простору в Центральній та Східній Європі. З іншого боку, Україна виявилася значно успішнішою, ніж Росія, у налагоджені політичного діалогу з Республікою Польща. Так, Польща сприяла прийняттю України в 1995 році до Ради Європи і Центральноєвропейської ініціативи. Польща позитивно сприймала українське бажання набути з певним часом набути членства в СЕРТА, але висувала вимогу виконання економічних вимог вступу. На цей час припадає активізація проукраїнського лобіювання у польській зовнішній політиці на Заході.[1] Стали видимими ознаки відновлення політичного діалогу. В січні 1995 року президенти Валенса і Кучма погодили відновлення роботи ККП. В червні міністр Анджей Ананіч виголосив пропозицію створення спільного польсько-українського батальйону миротворчих сил.

Розвивалася транскордонна співпраця Ще 14 лютого 1993 року в Дебрецені було підписано угоду про створення єврорегіону Карпати. Учасниками цієї транскордонної співпраці стали, Україна, Словаччина, Угорщина та Румунія (з 1997 року). 24 вересня 1994 року було укладено тристоронню угоду (за участі Білорусі) про створення єврорегіону Буг.

Таким чином період 1994-1995 років у польсько-українських стосунках можна характеризувати як успішні, хоча й не позбавлені протиріч. Вплив історичного фактору в цей період відходить на другий план і поступається місцем іншому аспекту формування образу – особистому досвіду і харизмі керівника, який представляє державу. З одного боку образ Л.Д. Кучми дещо спотворював загальне сприйняття плідної співпраці між державами. Але цей вплив доволі швидко поступився місцем іншій тенденції – коли його особистий образ проросійськи налаштованого політика накладений на образ України як держави, що потребували польської підтримки на шляху до Європи дав позитивний результат. Бачення державами одна одної ближче наблизилось до об'єктивної реальності, вдалось зменшити вплив негативного історичного досвіду взаємовідносин між державами, акцентувавши увагу на сьогоденні.

В 1996 році польсько-українські відносини знову характеризували як "стратегічні" і була помітна їх значна активізація.

Етапними кроками у розвитку українсько-польських відносин стали офіційний візит у Польщу Президента України Л.Кучми 25-26 червня 1996 р. Сторони констатували, що українсько-польські двосторонні відносини вийшли на рівень стратегічного партнерства. Польща із розумінням відреагувала на заяву Леоніда Кучми, щоб Варшава підтримала українське прагнення до участі європейських структурах, що знайшло своє втілення у спільній декларації президентів.

Відносини у сфері безпеки складалися добре.. Відбувалися спільні маневри і тривала підготовка утворення спільного батальйону. Польща і Україна зобов'язалися здійснювати спільні військові навчання, розвивати військово-технічне співробітництво і поставки зброї. [3]

На взаємовідносини продовжували негативно впливати історичні суперечки. Однак було зроблено крок у цьому напрямку, коли під час візиту президента Кваснєвського у травні 1997 року до Києва було підписано спільну заяву "До порозуміння і єднання", яка підвела риску під складними періодами спільної історії двох народів і закликала молоде покоління українців і поляків жити в мирі та злагоді. [4]

В 1998 році настав період виняткового пожвавлення у польсько-українських взаєминах. Президенти обох держав в 1998 році зустрічалися шість разів (а в 1999 році чотири рази). Відносини з НАТО та ЄС значно впливали на взаємовідносини. Київ, був задоволений з підтримки, яку отримав від Варшави під час підписання Хартії про особливе партнерство з НАТО (липень 1997 року), підтримав включення до складу Комісії Україна-НАТО Польщі, Чехії та Угорщини, ще перед офіційним входженням цих держав до Альянсу.

Польща намагалася запевнити Київ, що розширення ЄС, ніяк негативно не відіб'ється на польсько-українських відносинах. Варшава заявила про своє сприяння і еластичність візового режиму (запровадження якого в майбутньому було необхідністю). (Питання остаточно вирішене підписанням угоди у березні 2003 року). В 2000 роках можна відзначити невеликий спад і охолодження міждержавних стосунків. Польща надалі продовжувала підкреслювати пріоритетність своїх відносин з Україною разом із занепокоєння подальшим поглибленням (радше асиметричної) співпраці Києва з Москвою (особливо в 2000 році). З польської точки зору українські політичні та економічні перетворення не були достатніми, а польсько-українське "стратегічне партнерство" позбавлене змістовного наповнення.

Цей період можна охарактеризувати як спробу Польщі відійти від тенденції образного сприйняття свого східного сусіда і почати більше зважати на об'єктивну реальність політичної ситуації в Україні і регіоні навколо неї та будувати подальші відносини на більш прагматичних засадах, зберігаючи загальний дружній вектор у співробітництві. В подальшому ця тенденція розвиватиметься і стане домінантною у двосторонніх відносинах. Особливо з боку Польщі.

У відносинах з Україною цього періоду домінувало три проблеми: розширення НАТО та ЄС на Схід, енергетична співпраця та історичні суперечки.

Польща провадила подальшу підготовку України до розширення ЄС. У питаннях відносин з НАТО Варшава висловлювалася за поглиблення партнерства Альянсу з Україною. Польща вітала українську заяву про бажання майбутнього членства в НАТО у березні 2002 року. Добре розвивалася двостороння співпраця у військовій сфері. В липні 2002 року українсько-польський батальйон розпочав місію в Косово.

Проблемним виявилося енергетичне питання. В кінці 2000 році Росія запропонувала Польщі будівництво нафтопроводу, який мав би йти в обхід України через Білорусь, що було суттєвим ударом по національним інтересам України. Польща зволікала з переговорами очікуючи на реакцію офіційного Києва. Проте українська влада проявила пасивність у цьому питанні і в 2001 році розпочинаються переговори між Польщею та Росією, хоча Польща продовжувала зважати на інтереси свого "стратегічного партнера", однак російські пропозиції були вигідними. Однак вже до кінця цього року Україна порозумілася з Росією, а в січні 2002 року переговори припинилися через фінансову необґрунтованість проекту та відсутність коштів у російської сторони.

Іншим аспектом енергетичної проблеми став пошук фінансування для будівництва трубопроводу Одеса-Броди-Гданськ, переговори про який почалися ще у 1995 році. Навесні 2002 року почався розгляд питання про подальше будівництво трубопроводу (відрізок Одеса-Броди був закінчений в 2001 році), але далі бракувало коштів та кінцевих споживачів. Сторони також обговорювали питання включення України до єдиного європейсько електроенергетичного питання.

2002 рік був обтяжений політичними проблемами. Особливо це проявилося у питанні щодо продажу українських "Кольчуг" до Іраку. В цій ситуації Польща зайняла позицію США і таким чином вперше в історії сучасних двосторонніх відносин відійшла від образу «адвоката» і захисника інтересів .

Договірно-правова база українсько-польських відносин є досить широкою. Підписано більше 100 двосторонніх документів, що регламентують співпрацю у політичній, економічній, науково-технічній, військовій та гуманітарній сферах. [5, с.691]. Між Україною та Польщею створений дієвий механізм співпраці. Кожна держава може вважати ці стосунки вигідними. За півтора десятиліття держави сформували систему співпраці, які дозволяє використовувати на користь обох держав систему образів у політиків і населення стосовно одне одного. Можна говорити про встановлення в цьому аспекті взаємодії статус-кво між негативними і позитивними тенденціями у взаємному сприйнятті. Польща, як найпослідовніший наш партнер на західному кордоні може стати для нас плацдармом для інтеграції у європейські структури. Для Польщі ж існування незалежної України розглядається з точки зору гарантій національної безпеки та економічної співпраці.

Суттєві зміни в даній ситуації відбулись в 2004 році із вступом Польщі до ЄС, оскільки з цього моменту Польща у відносинах з Україною мала керуватися не тільки власними інтересами, потребами і баченням України в системі власних пріоритетів, але й спільною позицією ЄС.

Якщо проаналізувати рівень зобов'язань Польщі перед Україною та перед Європейським Союзом, то можна помітити, що попри величезний доробок двосторонніх відно-

син, зобов'язання Польщі перед Україною в якості містка до Європи є добровільними і їх можна віднести до категорії моральних зобов'язань дружньої держави і сусіда. Натомість, зобов'язання перед ЄС мають більш чітко структурований та юридично-регламентований характер. Від перших у разі потреби можна відмовитися, від других – ні. За таких умов доля подальшої співпраці ще більше залежить від рівня відносин України та ЄС.

Слід зазначити, що рівень наших відносин з ЄС після 2004 року не зазнав кардинальних змін, що сприяло збільшенню розбіжностей між бажанням наших держав до співпраці і реальними можливостями Польщі виконувати взяті на себе моральні зобов'язання щодо України вже в умовах участі в європейських інтеграційних процесах. Складається ситуація перетворення фактору образного сприйняття у відносинах між державами з позитивного, який не заважає, а інколи і допомагає відносинам в такий, що починає значно спотворювати реальне сприйняття. А це вже негативний елемент у двосторонніх відносинах.

Неадекватність проявилася в тому, що після 2004 року Україна продовжувала активно застосовувати до Польщі образ свого «адвоката» і захисника інтересів в Європі попри реальні обставини, які давала б, чи навпаки заважали Польщі справлятись з цією роллю, в той час як реальні умови членства Польщі в ЄС унеможливлюють продовження розвитку двосторонніх відносин у старому руслі.

Певний час Польща намагалась зберігати відносини в старих рамках і підтримувала образ «адвокати» України, сподіваючись на адоптацію самої України до нових об'єктивних обставин співпраці. Натомість Україна не поспішала розлучатись із таким зручним і корисним образом. Змусивши таким чином Польщу самостійно проявити ініціативу по даному питанню. Фактично цей процес співпав із приходом до влади правих на чолі з братами Качинськими.

Жодних кардинальних змін у зовнішній політиці Польщі щодо України не спостерігалось, але був узятий тайм-аут, який керівництво Польщі обумовлювало неможливістю розвитку відносин з Україною в умовах певної переорієнтації держави на проблеми на західному напрямку. Одна справа бути «адвокатом» України на рівні двосторонніх відносин і зовсім інша – будувати їх будучи членом ЄС на чолі з євро скептиками, яким є Качинські. Разом з тим, вичікувальна позиція Польщі співпала з аналогічною позицією Європейського Союзу. З тією різницею, що Польща взяла тайм-аут у розвитку співпраці з Україною, а ЄС як балансував між бажанням втримати Україну у полі своїх інтересів і надати їй більш чітких інтересів членства, так і продовжував це робити.

Таким чином маємо ситуацію, коли Україна: її керівництво і населення продовжують використовувати до свого сусіда і стратегічного партнера образ «адвоката» і вірного захисника та лобіста інтересів в Європі в той час як сама Польща і її керівництво перестали усвідомлювати себе в цій ролі по відношенню до України. Фактор присутності образу перестав відігравати позитивну роль за умов його спів падіння в баченні обох партнерів і перетворився на фактор неадекватності в оцінці Україною свого партнера, а відповідно і неадекватності в її зовнішньополітичних діях щодо неї.

Перехід після нещодавніх виборів одного з братів Качинських в опозицію і послаблення правого напрямку в польській зовнішній та внутрішній політиці може дещо послабити негативні тенденції пов'язані із все більшою різницею в усвідомленні ролі одне одного в двосторонньому співробітництві. Але повернути його до умов, які існували протягом 90-х і першої половини 2000-х років об'єктивно нереально. В даній ситуації більш позитивне ставлення нового прем'єра до України це можливість з меншими втратами вийти з даної ситуації. Але тільки за умов максимально швидкого наближення образу Польщі в очах українського населення, і особливо, керівництва до умов об'єктивної реаль-

ності. Саме це на думку автора становить основний напрямок розвитку двостороннього співробітництва в найближчий час.

1. Бернатович Г. «Польша сегодня: Приоритеты внешней политики Польши – Варшава, МИД, 1998
2. Polityka zagraniczna RP 1989-2002 / Red. R. Kuzniar, K. Szczepanik. – Warszawa: Wydawnictwo ASKON, Fundacja studiow Miedzynarodowych, 2002. -494s.
3. A. Chojnowska, Stosunki z Ukraina "Rocznik Polskiej Polityki Zagranicynej 1997", Warzawa, 1997. – s. 142.
4. T. Olszanski, Stosunki z Ukraina, "Rocznik Polskiej Polityki Zagranicyney 1998", Warzawa, 1998. – s. 157.
5. Нариси з історії дипломатії України / під. ред. В.А. Смолія. – К.: Видавничій дім «Альтернативи», 2001. -736с.

ПОЛІТИЧНА ІННОВАЦІЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

У 2008 році відбулося дві події, які кардинальним чином вплинули на євроінтеграційний поступ нашої держави: по-перше, приєднання до Світової організації торгівлі, що дало змогу розпочати переговори зі створення поглибленої зони вільної торгівлі з Європейським Союзом, та, по-друге, саміт ЄС–Україна в Парижі 9 вересня, який Президент Франції Ніколя Саркозі назвав визначальним в історії відносин між Україною та ЄС. І якщо про наслідки першої з цих подій ще зарано виносити однозначні оцінки, то результати другої можна й треба ретельно проаналізувати.

Найбільш пріоритетним пунктом порядку денного у відносинах між Україною та ЄС наразі є укладання нової посиленої угоди, яка має замінити Угоду про партнерство і співробітництво 1994 року і встановити якісно нові політичні рамки співпраці на середньострокову перспективу. Складність даного процесу пояснюється необхідністю знайти таку політичну та юридичну формулу, яка дозволяла б в оптимальний спосіб поєднати українські інтеграційні амбіції з сучасними європейськими реаліями, враховуючи при цьому геополітичні та цивілізаційні дилеми, що стоять перед Європейським Союзом як в його зовнішній політиці, так й у внутрішній організації. При цьому в ході підготовки угоди сторони вирішують докорінно різні завдання – українська дипломатія прагне документально закріпити перспективу членства в ЄС та досягти максимального ступеня наближеності до ЄС у практичній площині, керуючись формулою «політична асоціація та економічна інтеграція», тоді як євроінтеграційна спільнота орієнтована насамперед на вироблення нового формату ефективного співробітництва з Україною без жодних формальних зобов'язань щодо його фінальної мети.

Варто підкреслити те важливе політичне значення, яке матимуть положення нової угоди для низки провідних напрямів спільної зовнішньої політики ЄС. Це буде перша угода, укладена з державою-сусідом після запровадження Європейської політики сусідства, тому вона здійснюватиме вплив на розвиток відносин ЄС із іншими країнами в рамках ЄПС, а також на подальший розвиток цієї політики загалом. Уже нині проявляються ознаки диференціації, а подекуди й фрагментації ЄПС, пов'язані з реалізацією ініційованого французами Союзу для Середземномор'я та проектами співробітництва держав Східної Європи в межах польсько-шведської ініціативи Східного партнерства. Нова угода також має задати ключові засади позиціонування Союзу в його політиці щодо Росії та підходи до конфігурації простору Східної Європи в цілому. І нарешті, вона продемонструє ступінь готовності ЄС до залучення до внутрішнього реформування держав-сусідів, яке до цього часу залишалось обмеженим.

Попри те, що на момент вступу України до СОТ переговори щодо укладання нової посиленої угоди тривали цілий рік, і більшість змістовних положень її політичної частини вже були погоджені, за цей час сторони ще не змогли дійти консенсусу у визначенні її назви та інших базових параметрів, які являють собою найбільш принципові елементи

Володимир Манжола, Олександра Шаповалова: Політична інновація французької дипломатії // Зовнішні справи. – 2008. - №11.

нової угоди для українського керівництва. Великі сподівання щодо узгодження цих параметрів не випадково покладалися на період головування Франції в Європейській Раді.

З часу приходу до влади нового Президента Франції Ніколя Саркозі, який ще в своїй програмній передвиборній промові проголошував можливість «об'єднання (європейського) континенту аж до Києва», офіційний Париж декларував бажання сприяти поглибленню партнерства між Україною та Євросоюзом. І вже перші місяці перебування при владі уряду Саркозі принесли деякі позитивні сигнали для України. Показовою в цьому плані була ревізія французької позиції щодо розширення ЄС, яке більше не вважалось перешкодою для ефективного функціонування євроінтеграційного об'єднання.

Однак у той самий час заклики до формального встановлення географічних меж Євросоюзу могли мати несприятливі імплікації для нашої країни. Тим паче, що в ході передвиборної кампанії майбутнього президента звучала й теза про те, що для таких держав, як Туреччина, Україна, Росія та країн Середземноморського басейну, потрібно віднайти нову форму відносин з ЄС, що включатиме економічне та політичне співробітництво, а також сприяння розвитку демократії. З огляду на те, що йшлося про такі різні країни, які були наділені різними статусами у відносинах з ЄС (Туреччина – кандидат на вступ, Україна – сусід, Росія – стратегічний партнер), і стосовно яких ЄС дотримувався абсолютно різних підходів, стає зрозуміло, що Саркозі поставив перед французькою дипломатією складне, амбітне й далекосяжне завдання.

Політичні контакти українського уряду з новою французькою адміністрацією були встановлені в ході візиту В.Ющенка до Парижу 5 жовтня 2007 року, в рамках якого українська сторона поставила питання про включення положення про європейську перспективу України в текст майбутньої Нової посиленої угоди між Україною та ЄС.

У відповідь французьке керівництво виступило з ініціативою запровадження концептуально нового статусу України – «асоційованого партнера» ЄС. Ця пропозиція віддзеркалювала намагання французької сторони віднайти компроміс між риторичною підтримкою Парижем євроінтеграційних зусиль України та загальною позицією Франції щодо поглиблення відносин між Україною та ЄС в руслі логіки Європейської політики сусідства без чіткої артикуляції положення про перспективу членства в тексті нової посиленої угоди.

У цьому документі Франція підтримувала прагнення до всебічного наближення України до Європейського Союзу, підтверджувала своє сприяння розбудові привілейованих відносин між Україною та ЄС і пропонувала закріпити їх шляхом підписання Угоди про асоціацію як нових, суттєво підвищених юридичних рамок цих відносин. З точки зору Парижа, в Угоді могли міститися компромісні формулювання щодо кінцевої мети відносин між Україною та ЄС. У документі було анонсовано, що Париж прагне досягти політичної згоди щодо тексту Угоди про асоціацію в рамках саміту ЄС–Україна у вересні 2008 року під час французького головування, для чого пропонувалося винести за рамки даної угоди проблематику утворення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, оскільки відповідні переговори потребують більшого часу.

Незважаючи на те, що французький документ отримав неоднозначну оцінку в українських політичних колах, він об'єктивно містив доволі амбітні пропозиції стосовно майбутньої політичної та інституційної платформи співробітництва між Україною та ЄС. Однак, форма та зміст ініціативи Франції вирізнялися декількома суперечливими особливостями, які визначали її сприйняття в інших європейських столицях, в тому числі й в Києві. По-перше, вона була висунена Парижем в односторонньому порядку без попередніх консультацій з Єврокомісією та партнерами по ЄС, в тому числі з Німеччиною, для якої «східний вектор» зовнішньої політики ЄС завжди мав пріоритетне значення. Це створювало враження, що адміністрація Саркозі прагнула скоріше перехопити дипломатичну

ініціативу в переговорах щодо нової посиленої угоди напередодні французького головування в ЄС.

По-друге, ідея відокремлення проблематики створення зони вільної торгівлі від політичних та інституційних питань не відповідала початковій логіці переговорів, закладеній політичними засадами ЄПС, а саме принципом позитивної обумовленості, за яким підвищення рівня співробітництва з країнами-сусідами мало залежати від їхнього прогресу на шляху розвитку демократії та наближення до стандартів ЄС. Формування поглибленої зони вільної торгівлі мало стати центральним елементом нових угод із цими країнами, які планувалось укласти після завершення терміну Планів дій і відповідно до результатів їх виконання. Це викликало несхвальне сприйняття французьких пропозицій в Європейській Комісії, яка є відповідальною за проведення переговорів щодо нової посиленої угоди з Україною.

По-третє, формат асоційованого партнерства у системі зносин Євросоюзу з третіми сторонами до цього не фігурував і, фактично, являв собою «політичну інновацію» французької дипломатії.

І, по-четверте, відсутність положення щодо перспективи членства України в ЄС автоматично знижувало ступінь привабливості французької ініціативи для українського керівництва, яке домагалося його внесення в преамбулу нової угоди.

Зважаючи на це, реакція української влади на французькі пропозиції носила подвійний характер і обумовлювалась переважно політичними міркуваннями – з одного боку, Президент України неодноразово заявляв про готовність підписати окрему політичну угоду, якщо в ній буде чітко зафіксована перспектива вступу в ЄС, а з іншого, без відповідного положення українська сторона не схильна була йти на швидке укладення угоди з ЄС, навіть якщо вона називатиметься Угодою про асоціацію. Київ очікував подальших сигналів від об'єднаної Європи та можливих альтернативних пропозицій від інших держав-членів.

На початковому етапі Україна недооцінила політичне значення та практичний потенціал запропонованих Парижем принципів та механізмів поглиблення співробітництва з Європейським Союзом. Французькі пропозиції були доволі прогресивними у тому сенсі, що в них пропонувався такий тип асоціації, який був дуже наближеним за формою та змістом до асоціації ЄС з країнами Центральної Європи, утвореної на початку 90-х років, а в деяких аспектах навіть йшов далі за неї.

Французька ініціатива була також сприйнята досить стримано в європейських офіційних колах. Наприклад, Комісар ЄС із зовнішніх зносин та європейської політики сусідства Беніта Ферреро-Вальднер, яка ще раніше висловлювала сумніви щодо того, що Україні вдасться підписати нову посилену угоду з ЄС упродовж цього року, 23 травня заявила, що сподівається завершити переговори з українською стороною по всіх аспектах базової угоди, зокрема, й з утворення поглибленої зони вільної торгівлі як ключової її частини, до кінця 2009 року. Пропозиції Парижа спровокували активні дебати щодо формату відносин з Україною всередині євроінтеграційного об'єднання.

Однак, французький уряд продовжував виявляти серйозну налаштованість на те, щоб домогтися помітного прогресу на українському напряму впродовж свого головування в Європейській раді. Про це свідчить заява Ніколя Саркозі на спільній прес-конференції з Президентом Польщі Лехом Качиньським 28 травня 2008 року, що під час головування він матиме нагоду організувати саміт Україна–ЄС, в ході якого планує «запропонувати амбітне партнерство нашим українським друзям». Однак хід внутрішніх європейських дискусій та динаміка переговорного процесу внесли свої корективи в анонсовані плани Франції. Так, у своєму посланні з нагоди 5-ї щорічної зустрічі Ялтинської європейської стратегії від 11 липня 2008 року Президент Саркозі висловив сподівання на те, що в ході

майбутнього саміту Україна та ЄС «зможуть підписати історичні домовленості про принципи, цілі, обсяг та складові частини» партнерства на наступні роки, і що цей саміт надасть вирішального імпульсу переговорам щодо нової угоди, яка буде укладена на початку 2009 року. При цьому підкреслювалося, що нова угода запровадить зону вільної торгівлі між Україною та ЄС. Тобто Франція наполегливо вказувала на необхідність підписати нову угоду до виборів в Європарламент та формування нового складу Єврокомісії, що має відбутися в середині 2009 року.

Безпосередня підготовка до саміту та вироблення тексту офіційних документів відбувалися в напруженій і не надто сприятливій атмосфері на тлі негативних результатів референдуму з ратифікації Лісабонського договору в Ірландії, політичної кризи в Україні та військового конфлікту на Кавказі. Тому найбільш складним компонентом підготовки саміту видавалося досягнення консенсусу між державами-членами ЄС та Єврокомісією щодо прийнятного формулювання принципів подальшого розвитку співробітництва з Україною на основі французьких пропозицій. Суперечності викликала назва майбутньої угоди, положення про визнання європейської ідентичності України та умови започаткування діалогу про безвізовий режим. І в цьому контексті слід визнати, що французька дипломатія доклала величезних зусиль для вироблення такого консенсусу. Звісно, мотивацією цих зусиль виступало не тільки прихильне ставлення до України, а насамперед прагнення забезпечити практичне підкріплення власної позиції, анонсованої задовго до саміту, та утвердити лідерство Франції на східному напряму зовнішньої політики ЄС, який вважався пріоритетним полем діяльності інших держав, зокрема Німеччини та Польщі. Та хоч би якою мотивацією керувався би офіційний Париж, результати його діяльності можна оцінити як доволі позитивні для Києва.

Саміт 9 вересня, перенесений в екстреному порядку з Евіану до Парижа, зафіксував політичний компроміс між позиціями Франції та її партнерів по ЄС, з одного боку, і між позиціями ЄС та України, з іншого. У Спільній заяві щодо Угоди про асоціацію ЄС–Україна сторони проголосили, що Україна як європейська країна має спільну історію та спільні цінності з країнами Європейського Союзу, і що Європейський Союз визнає європейські прагнення України та вітає європейський вибір України. Було домовлено, що «нова угода між Європейським Союзом і Україною буде угодою про асоціацію, що залишає відкритим шлях до подальшого поступального розвитку відносин між Україною та ЄС». Вона посилить політичну асоціацію та економічну інтеграцію між Україною та Європейським Союзом за допомогою взаємних прав і обов'язків та створить тверду основу для подальшого зближення між Україною та ЄС у питаннях зовнішньої політики та безпеки. Угода про асоціацію включатиме в ролі невід'ємної складової частини умови формування поглибленої зони вільної торгівлі, що сприятиме поступовій інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС.

У заяві стверджується, що Європейський Союз і Україна мають вчасно реагувати на виклики принципам незалежності, суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів на усіх відповідних рівнях політичного діалогу, а також оголошується рішення про започаткування діалогу з візових питань «для створення відповідних умов зі стратегічною перспективою встановлення безвізового режиму між ЄС і Україною».

Парижу також вдалось задати напрямки подальшого практичного співробітництва між Україною та ЄС в енергетичній, екологічній, транспортній сферах, у сфері безпеки і оборони та прикордонної інфраструктури відповідно до пунктів своїх початкових пропозицій. Це прописано в заяві про погодження в березні 2009 року нового Плану дій у світлі підготовки до впровадження Угоди про асоціацію.

Юридично асоціація являє собою особливу форму привілейованих відносин між Європейським Союзом та іншими державами або міжнародними організаціями, яка перед-

бачає «взаємні права і обов'язки, спільні дії та особливі процедури» (ст. 310 Договору про Європейський Союз). Створення асоціації означає включення даної держави або міжнародної організації в інтеграційний простір ЄС, а тому має супроводжуватися становленням відповідного інституційного механізму, наділенням вищого органу співробітництва – Ради асоціації – правом прийняття рішень, які є обов'язковими для виконання, та формуванням преференційного режиму торгівлі, зони вільної торгівлі чи митного союзу. Співробітництво в рамках асоціації може поширюватись і на ряд інших практичних сфер із налагодженням оптимальних механізмів реалізації спільних рішень. Поряд з цим асоціація як форма співпраці формально не пов'язана з підготовкою до членства в Євросоюзі й не може розглядатися як однозначне визначення кінцевої мети відносин даної держави з євроінтеграційною спільнотою.

Тип асоціації, який окреслюється документами саміту в Парижі, відкриває більш широкі перспективи для тісної співпраці і наближення до ЄС порівняно з іншими форматами відносин ЄС з третіми сторонами. І саме це є більш вагомим результатом саміту, ніж закріплення гіпотетичної перспективи членства в Європейському Союзі. Києву варто було б повною мірою скористатися цими можливостями і наповнити узгоджені механізми співробітництва політичним і практичним змістом.

В останні роки дедалі яскравіше проявляється тенденція до перетворення Східної Європи на головний епіцентр зовнішньополітичної діяльності провідних світових потуг. Стабілізація та структуралізація цього простору за власною моделлю є пріоритетною метою не тільки двох провідних центрів впливу в Європі, – ЄС та Росії, а й Сполучених Штатів Америки. Однак, ці моделі є не зовсім сумісними, якщо не протилежними за своєю суттю, і ознаки політичної конкуренції між цими акторами можна спостерігати вже нині, причому Україна стає одним із найбільш важливих об'єктів цієї конкуренції. Тому перед нашою державою постає нагальний виклик визначити стратегію своєї поведінки в таких складних і напружених умовах.

У цьому сенсі політичний сигнал, який виходить від французького керівництва, починаючи ще з Бухарестського саміту НАТО, є досить чітким: наголошуючи на «європейській ідентичності» і вітаючи «європейський вибір» України, Париж підкреслює, що Києву слід більш послідовно підтверджувати саме ці фундаментальні імперативи при практичному здійсненні зовнішньої політики, враховуючи об'єктивні відмінності і протиріччя між процесами європейської та євроатлантичної інтеграції. Саме солідаризація з політикою, яку проводить ЄС на європейському континенті, підтримка його зусиль, спрямованих на налагодження конструктивного діалогу зі всіма акторами європейської системи, зокрема, з Росією, та сприяння утвердженню статусу ЄС як автономного центру глобального впливу може суттєвим чином наблизити Україну до втілення її євроінтеграційних амбіцій.

Прихильність європейським цінностям та європейському покликанню, з точки зору Парижа та інших провідних європейських столиць, означає, що Києву потрібно приділяти більше уваги співробітництву з ЄС, ніж з НАТО, орієнтуючись на об'єднану Європу, а не на гегемоністські амбіції позаєвропейських держав. Через це Україні, згідно з французьким баченням, не варто наразі форсувати темпи свого приєднання до НАТО, що може суттєво дестабілізувати політичну ситуацію в Європі та в самій Україні та спровокувати подальше загострення відносин з Росією.

Примітно, що в ході врегулювання драматичних подій на Кавказі Європейський Союз із Францією на чолі проявив себе як найефективніший медіатор взаємодій між конфліктуючими сторонами, зробивши вирішальний внесок у вироблення та дотримання умов припинення бойових дій. Збалансована позиція ЄС дозволила суттєво нормалізувати ситуацію без вдавання до ізоляції жодної зі сторін, що істотним чином посилило його ста-

тус як автономного центру впливу в міжнародній системі. У своїй промові перед Генеральною Асамблеєю ООН Ніколя Саркозі заявив, що Європа прагне розвивати з Росією «зв'язки солідарності» та будувати «спільне майбутнє» у межах спільного економічного простору континентального масштабу на основі принципів суверенітету, незалежності й територіальної цілісності держав і поваги до міжнародного права. У Білій книжці з зовнішньої та європейської політики Франції на період 2008–2020 роки, оприлюдненій в липні цього року, викладені три базові принципи, на основі яких мають розвиватися відносини ЄС та інших західних інституцій з Росією, згідно з французьким баченням: 1) економічна та політична взаємозалежності як у питаннях двостороннього характеру, так і стосовно врегулювання ряду глобальних проблем; 2) відмова від повернення до геополітичного протистояння, за якого спільний простір сусідства Росії та ЄС може перетворитися на об'єкт конкуренції між ними; 3) відмова з боку Росії від вдавання до дій, які не відповідають міжнародним та європейським нормам. Це означає, що Євросоюз буде надалі налагоджувати відносини з Росією на засадах кооперативності та взаємозалежності, тому Україні вочевидь не варто використовувати суперечності у своїх взаєминах з Росією для реалізації стратегії наближення до європейських інституцій, оскільки це може мати контрпродуктивний ефект.

За таких обставин одним із найбільш оптимальних моделей для зміцнення міжнародних позицій України виступає багатостороння взаємодія в рамках геополітичного трикутника ЄС – Україна – Росія.

У цілому формула трикутника ЄС – Україна – Росія дозволяє інтегрувати російський та західний вектори української зовнішньої політики в єдину цілісну стратегічну лінію України щодо європейського континенту. Вона сприяє формуванню злагодженої, послідовної та передбачуваної європейської політики, яка органічно поєднує євроінтеграційні устремління України та курс на підтримання стратегічного партнерства з Росією і створює можливості для зближення європейського та євразійського просторів єдиної Європи. Однак, що найголовніше, трикутник ЄС – Україна – Росія надає змогу уникнути розгортання подій за конфронтаційним сценарієм, не допустити нового розколу Європи та запобігти європейсько-євразійському протистоянню, який загрожує або втратою незалежності, або перетворенню України на «плацдарм» протиборства як європейських, так і позаєвропейських центрів сили.

Україна здатна зробити вагомий внесок у становлення єдиної континентальної Європи, сприяти утвердженню нового кооперативного підходу до організації взаємодій між її провідними партнерами в Європі, підвищуючи тим самим свій міжнародно-політичний статус і без членства в європейських інституціях, але в жодному разі не відмовляючись від прагнень його набути.

Отже, за підсумками саміту ЄС–Україна в Парижі 9 вересня цього року були закладені підвалини якісно нового механізму для налагодження поглибленого й продуктивного співробітництва України з Європейським Союзом та визначені основні параметри майбутньої Угоди про асоціацію. Надалі від України залежатиме те, наскільки їй вдасться завдяки більш збалансованому позиціонуванню в європейській системі міжнародних відносин скористатися цим механізмом для подальшого наближення до членства в Європейському Союзі у політичному та практичному плані.

СТРУКТУРНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ РЕКВІЗИТИ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ

Категорія система в дослідженнях міжнародних відносин розкриває сутність цього феномену як складного та масштабного явища. Поняття система визначається змістовим акцентом на впорядкованість, цілісність, наявність певних закономірностей. Класична дефініція системи Л. фон Берталанфі, зокрема, встановлювала її як «сукупність елементів, що знаходяться в певних взаєминах один з іншим і з середовищем» [1, 21]. Саме взаємодія, що відбувається в рамках системи, розглядається в системному аналізі як первопричина набуття системою автономії свого існування, своїх системних якостей, що, в першу чергу втіленні в структурі системи.

Структура характеризує внутрішній устрій системи, принципи, за якими взаємодіють її складові та відбуваються системні процеси. Структура втілює в собі організацію системи, сталу впорядкованість зв'язків, що залишаються незмінними впродовж всього існування системи. Зв'язки, в яких втілена структура, обмежують свободу елементів, створюючи рамкові умови їх існування. Елементи, взаємодіючи між собою, втрачають частину властивостей, яки ним притаманні в їх вільному стані поза системою.

Конфігурація є комплексним виразом характеристик і параметрів системи. Системна структура завжди набуває форму мережі, їй притаманна ієрархічність, багаторівневість, взаємодія вертикальних та горизонтальних зв'язків.

Система міжнародних відносин, що виникає завдяки взаємодії та взаємозалежності її складових, існує як певна цілісність саме як результат цієї взаємозалежності. Цілісність системи, а відтак її автономне відокремлене існування, підтримується функціональною спрямованістю процесів, яки притаманні міжнародній системі. Міжнародна система являє собою соціальну систему, що належить до складних динамічних систем, характеризується всіма ознаками таких систем, зокрема, нелінійністю процесів, чутливістю до початкових умов, органічну залежність майбутніх станів від попереднього розвитку тощо.

Система може складатися з елементів що взаємодіють не лише між собою, а й з самою системою як певною цілісністю, яка, в свою чергу, визначним чином впливає на свої складові. Таким чином, цей комплекс взаємодій призводить до відтворення системної якості, що не може бути зведена до якостей окремих компонентів системи. Тому елементи системи розглядаються як такі, що є вторинними. Вони являють собою первині елементи міжнародної системи, яки підтримають систему в її існуванні, проте створюють лише необхідні, але недостатні передумови для неї. З цієї причини, в рамках системного аналізу міжнародних відносин, елементи системи, - міжнародні актори, - мають лише кількості характеристики і позбавлені якісних. Наслідки дій міжнародних акторів в їх сукупності відтворюють нову реальність, яка переважає реальність окремого актора. Ця реальність є втіленою в структуру міжнародної системи. Співвідношення актор – структура, тому, ха-

Суботін Андрій Анатолійович. Структурні та функціональні реквізити міжнародної системи // Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля (м. Луганськ) Історичні записки. – 2008. – Випуск 18. – С. 188 – 194.

рактеризується приматом останньої. Структура детермінує існування міжнародного актора тим, що визначає рамкові умови для його дій. Таке діалектичне відчуження в рамках внутрішньо системного дуалізму структури і актора є суттєвою ознакою складних систем, до яких й належить міжнародна система.

Ключовим поняттям для системи є взаємодія і саме категорія структури, як певного порядку, устрою, організації, розкриває сутнісні аспекти міжнародної системи. Структура виникає як наслідок того, що кожний окремий елемент залежить від інших елементів завдяки взаємодії з ними. Структура характеризує перед усім внутрішній устрій міжнародної системи та є зосередженням її системних якостей і тому в своєї макроконфігурації вона залишається незміною на протязі всього періоду свого існування [5].

Параметри міжнародної системи визначаються її структурою. Структура містить в собі визначальні якості всієї системи, а не лише її складових компонентів. Зміни, що стосуються одного елемента, породжують ланцюгові процеси результати яких відбиваються на всьому комплексу взаємодій системи, створюючи таким чином нову реальність поза горизонтом взаємодії окремого елемента системи або її підсистеми.

Соціальні системи характеризуються перед усім ієрархічними структурами. Ієрархія проявляє себе як структурна та функціональна обумовленість існування окремих елементів системи та її підсистем. Владні відносини є важливим індикатором конфігурації ієрархії. Структурні реквізити ієрархічно організованої міжнародної системи проявляють себе перед усім в функціональній та статусній стратифікації міжнародних акторів. Ступень ієрархічності системи визначається, з одного боку, концентрацією транзакційних можливостей міжнародних акторів відповідно до їх рангу, з іншого, залежністю обсягів та форм їх взаємодії від статусної симетрії акторів. Системи, що характеризуються найвищими показниками цих змінних, належать до ієрархічних систем з чітко визначеним домінуванням вертикальних зв'язків в рамках конкретної історичної конфігурації. Відносно невеликі значення цих параметрів притаманні егалітарним системам. Важливою параметричною характеристикою структури міжнародної системи є експозиція актора, що відображає обумовленість існування елемента загальносистемними чинниками та процесами. Цей параметр показує в якій мірі і з якої швидкістю трансформації, що відбуваються на рівні всієї системи, починають детермінувати поведінку окремого актора. Структура міжнародної системи детермінує принцип встановлення та впорядкування комунікації між елементами системи. Локалізація комунікацій в безпосередньому оточені елемента дуалістично протиставляється сукупності трансцендентних по відношенню до всієї системі комунікацій. До структурних реквізитів міжнародної системи відноситься і ступень взаємопроникнення мереж взаємодій окремих підсистем та їх співвідношення зі глобальним рівнем системи в цілому. Глобальна надбудова міжнародної системи може знаходитися або в відносної залежності від підсистем, або майже повністю детермінувати їх структури та функціонування.

З точки зору топології структури, міжнародна система може змінювати внутрішню симетричність. ЇЇ підсистеми можуть в різної мірі зберігати структурну еквівалентність своїх мікроструктур по відношенню до макроструктури. Саме в цьому розумінні припустимо говорити про фрактальні розмири міжнародної системи, збільшення яких означає збільшення ступеню внутрішньої диференціації, а відтак і неминуче зменшення впорядкованості системи, тобто зменшення спільних рис конфігурації структури на всіх її рівнях.

Основним параметром, що визначає різні ступені ієрархії в міжнародній системі, є інтенсивність – щільність зв'язків між елементами, їх розподіл між різними рівнями системи. Вона досягає максимально можливої величини, коли кожен актор здатний безпосередньо взаємодіяти з усіма іншими. У рамках розосереджених мереж взаємодій більшість

акторів можуть взаємодіяти лише опосередковано. Актори відрізняються і позиціонуванням у контексті різних типів мереж, а саме ступенем обумовленості їх існування взаємодією з іншими акторами. Ті, хто займають центральну позицію, виконують роль посередника у здійснені трансакцій між різними кластерами та стратами міжнародної системи. Відмінності у конфігураціях взаємин в системі впливають на форми прояву та динаміку колективних дій акторів. В умовах високого рівня щільності взаємодій та колективної ідентифікації, колективні дії виникають відносно швидко. У протилежній ситуації масштабні колективні дії акторів ускладнені ще у початковій їх фазі. Якщо колективна свідомість є високою, проте актори обмежені у взаєминах, колективна діяльність страждає на брак координації та тривалості.

Центральною проблемою ідеальної монополярної системи є питання про вірогідність та можливість формування в умовах існуючої асиметрії противаги домінуючому акторові. У відсутності сталих взаємин між елементами та їх колективної ідентифікації мобілізація акторів до спільних дій буде відбуватися за логікою ситуації «дилеми в'язня»: брак спільності інтересів призведе до відсутності довіри, а нечисельні зв'язки між акторами унеможливлюватимуть ефективний моніторинг виконання сторонами взятих на себе зобов'язань [3, 144].

Структура міжнародної системи в конфігурації з ознаками гегемонії відзначається наявністю принаймні неявних владних взаємин між домінуючим актором і акторами нижчого рангу, в яких проявляється неодмінна для такої ситуації статусна асиметрія у відносинах.

Для системи в цілому характерним є значно вищій рівень взаємозалежності елементів системи. Хоча ця взаємозалежність і залишається вельми обмеженою, оскільки не має трансцендентного по відношенню до державних інституцій та кордонів виміру. Формування світового устрою супроводжується встановленням відносно сталих політичних зв'язків між державами вже під час узгоджень умов та принципів міжнародного порядку. Здатність держав отримувати в достатній мірі зиску від обмежених за своїми масштабами економічної спеціалізації або системи безпекових гарантій є важливим фактором стабільності такої конфігурації міжнародної системи. Найбільш важливим структурним реквізитом міжнародної системи в умовах гегемонії одного із акторів є відносна однорідність інтенсивності та щільності взаємин між всіма елементами системи незалежно від їх рангового позиціонування.

Основним проявом імперського характеру структури міжнародної системи є така її конфігурація, в якої відсутні стали взаємини між державами, що належать до периферії міжнародної системи. Іншими словами, структура майже повністю відтворюється вертикальними зв'язками панування/підкорення за відсутністю горизонтальних зв'язків між елементами, що належать до периферії.

Особливості такої архітектури проявляються в різних комбінаціях безпосереднього контролю та опосередкованих форм домінування, ступенем проникнення імперської держав в периферійну зону системи міжнародних відносин. Імперії, таким чином, відрізняються «довжиною» ланцюга посередників, що відділяє метрополії від загалу міжнародних акторів. Неформальні імперії характеризуються високою автономією посередників по відношенню до метрополії. В основі імперії, як і інших форм соціальних систем, лежить розмежування функції, прав та обов'язків. Проте для цієї форми «суспільного контракту» характерна суттєва асиметрія подібного розподілу, кожна підсистема відносин «метрополія – домініон» являє собою окремий унікальний випадок, що відрізняється від аналогічних взаємин в рамках існуючої імперії.

Структурні характеристики ієрархічних систем призводять до прояву в них різних стратегій поведінки акторів, залежно від їх позиціонування в міжнародної системі. Ста-

більність монополярної системи залежить від наявності або відсутності прагнення у міжнародних акторів активно протидіяти домінуючий державі. Стратегія «розділяй та володій» спрямовано діє в протилежному напрямку, запобігаючи виникненню коаліцій, що були б здатні кинути виклик метрополії та зруйнувати існуючу ієрархію. В більш загальному контексті, контроль за мережами комунікацій в системи є фактором, що в першу чергу визначає статусне положення міжнародного актора, а форми і прояви цього контролю – тип конфігурації структури міжнародної системи.

Зв'язки, що виникають між різними рівнями соціальної ієрархії характеризуються різними за динамікою та формою прояву системними процесами. Разом с тим, процеси, що відбуваються на вищих рівнях ієрархії, відзначаються, як правило, довгостроковим характером і демонструють тенденцію до циклічності. В основі цієї циклічності лежить глибинне протиріччя між кількісними характеристиками системи та її рівнем організації. В певний момент часу зростання інтенсивності контактів, взаємин, взаємодій, трансакцій, що є неминучими в умовах прискореної динаміки демографічним процесів в універсальному історичному контексті, спричиняє руйнацію уніфікованої структури, що сформувалася попередньо. Таким чином, процес самоорганізації міжнародної системи циклічно повторюється проте вже на іншому рівні, в інших формах, просторових та темпоральних характеристиках.

Процеси, що відбуваються в рамках міжнародної системи, характеризуються діалектичним поєднанням процесів функціонування та розвитку системи. Функціонування системи позначено незмінністю основних її характеристик в межах певних параметрів. Розвиток системи проявляє себе як зміни, що супроводжуються виходом системних характеристик за параметричні межі історично обумовленої конфігурації структури. Для міжнародної системи характерні в певних проявах процеси еволюційної самоорганізації, коли виникнення нових більш складних топологій структури відбувається як результат автомодельного розвитку. Автомодельних характер трансформації міжнародної системи означає, що основні тренди визначаються виключно внутрішньою природою системи та не залежать від квантитативних якостей, таких як географічні розміри або інтенсивність взаємодії міжнародних акторів.

Поняття «стан» системи фіксує відносну незмінність її основних параметрів та характеристик на протязі певного періоду часу, «рівновага» - здатність системи у відсутності зовнішнього впливу зберігати незмінним свій стан. У складних соціально-економічних системах рівновага проявляє себе як динамічна рівновага з більш або менш наявною періодичністю станів.

Закономірності функціонування та розвитку міжнародної системи можна умовно поділити на чотири групи: закономірності взаємодії частки та цілого, закономірності ієрархічної впорядкованості, закономірності актуальності системи, закономірності розвитку системи.

Закономірність актуальності системи включає, зокрема, «закон необхідного розмаїття», який стосовно міжнародної системи можливо викласти таким чином: ступень розмаїття політичної системи (керуючій надбудови) повинен переважати розмаїття базового рівня міжнародних відносин.

Закономірності взаємодії частки та цілого в реально функціонуючої міжнародній системі проявляють себе, як дуалізм адитивності та цілісності, тобто наскільки характеристики системи може бути зведені до характеристик її складових. Будь яка система, що розвивається знаходиться, як правило, між станом абсолютної цілісності та абсолютної адитивності. Це проявляється у присутності, з одного боку, тенденції факторіалізації, яка призводить до зростання незалежності її елементів, та тенденції систематизації, яка відображає прагнення системи зменшити свободу своїх компонентів. Таким чином, це спів-

відношення встановлює взаємозв'язок між ступенем керованості й, навіть, детермінованості та обмежень на свободу дій елементів системи.

Закономірність ієрархічності є наслідком присутності у складних соціальних системах процесів самоорганізації, яка проявляє себе через внутрішню диференціацію та впорядковану стратифікацію. Причина формування ієрархій полягає у набутті елементами системи нових якостей, що відсутні у них в ізольованому стані, та збільшенням функціональності, а, відтак і ефективності системи в цілому. Ієрархічна структура виникає в наслідок декомпозиції системи у просторі. Ієрархії в міжнародних відносинах притаманна багаторівнева стратифікація. Вона проявляється в обумовленості напрямків комунікацій, а також у різних появах підпорядкованості та контролю. Структури, в яких кожний елемент нижчого рівня підпорядкований лише одному елементу вищого рівня, створюючи, таким чином, деревовидну структуру, називаються «сильними» ієрархіями. Структури, в яких елемент нижчого рівня може бути підпорядкований двом або більше елементам вищого – «слабкими» ієрархіями.

Надзвичайно важливою для розвитку системи є закономірність, що отримала назву «закон еквіфінальності». Вона характеризує здатність системи досягати в певний момент часу таких станів, що залежатимуть не стільки від зовнішніх початкових умов, а визначатимуться виключно параметрами самої системи. Ця здатність встановлює часові, просторові та субстанціональні обмеження для системи, її горизонт можливого.

Процеси функціонування міжнародної системи відображають здатність міжнародної системи повертатися до стану рівноваги, що характеризується незмінністю основних якісних параметрів системи. Особливість міжнародної системи полягає в тому, що її функціонування, як і в будь якій іншій неврівноваженій системі, проявляє себе як феномен «розвитку, що сам себе підтримує» (sustainable development). Стабільність системи залежить від ефективності і адекватності існуючих в неї регуляторних механізмів. Які, в свою чергу, є функцією внутрішньої організації системи.

В контексті універсальних історичних тенденцій розвиток міжнародної системи може бути представлений еволюційної концепцією, що була запропонована американським дослідником Дж. Модельским [2]. Суть цього процесу полягає в організаційному вдосконалені політичної надбудови системи міжнародних відносин завдяки евристичним процедурам за алгоритмом Левонтина-Кемпбелла (див. таблицю 1).

Відповідно до цієї класифікації, еволюційних змін зазнає організація міжнародної системи на глобальному рівні і сутність цієї еволюції відтворює логіку процесу пізнання. Кожний історичний період являє собою цикл евристичного алгоритму g-c-t-r – генерація-кооперація-тест-регенерація – і, у свою чергу, складається з чотирьох довгих циклів, які підкоряються дії того ж самого алгоритму та створюють, таким чином, самоподібний процес виробки й випробування інституційної надбудови для регуляції міжнародних відносин.

Перший період був підготовчим, на протязі якого були закладені основи і принципи формування глобального порядку. Після імперської за своєю формою світової держави монголів на протязі наступного періоду сформувалося ядро глобальної політичної організації та була випробувана альтернативна організація, - глобальне лідерство, - в якому роль Великої Британії була компромісом між світовим лідером і глобальною імперією. В XX столітті США перейняли цю модель, проте це сталося в умовах, коли вже розпочався перехід до нової форми глобальної організації в міжнародній системі. Сучасний етап розвитку міжнародної системи є ключовим з точки зору вибору адекватних інституційних форм її устрою, остаточне закріплення яких очікується на протязі найближчих ста років, перед тим як розпочнеться завершальний цикл самоорганізації системи [4, 219].

Таблиця 1

Процедури алгоритму	Фази глобального процесу політичної еволюції	Характеристики глобальних інституцій	Головні актори
1 (g)	**Підготовка**	**Світова імперія**	
		930	
		1190	Монгольська федерація
2 (c)	**Формування ядра**	**Глобальне лідерство**	
g	Інформація	1420 – географічні відкриття	Португалія, Іспанія
c	Інтеграція	1540 – Кальвінистський інтернаціонал	Голландія, Іспанія
t	Політична формація	1640 – Європейський баланс	Велика Британія, Франція
r	Економічні інновації	1740 – Промислова революція	Велика Британія, Франція
3 (t)	**Вибір**	**Глобальна організація**	
g	Інформація	1850 – Інформаційна революція	США, Велика Британія, Німеччина
c	Інтеграція	1975 – демократичний перехід	США, Китай, ЄС, ООН
t	Політична формація	2080 – глобальна організація	
r	Економічна організація	2175 –	
4 (r)	**Підсилення**	**Стабільність**	

Фундаментальним механізмом розвитку, який визначає сам факт існування міжнародної системи, є демографічні процеси в їх найбільш загальному цивілізаційному аспекті. Динаміка цих процесів, може бути інтерпретована як така, що ізоморфна логістичній функції виду $f(t)=1+\exp[-g/n(t-t0)]$, котра після повільного зростання у початковій фазі та прискореного зростання у другій, з часом уповільнюється і стабілізується на певному рівні. Виходячи з такого розуміння загальної моделі розвитку міжнародної системи допустимим є припущення, що верхньою межею її існування є момент часу, коли чисельність людства стабілізується та завершиться великий історичний період демографічного зростання, відомий нам з самого початку історії людської цивілізації. За існуючими прогнозами, це може відбутися вже на протязі найближчих 100 років. Саме тоді міжнародна система припинить своє існування та на її місці виникне нова соціальна система, в рамках якої і продовжиться решта історії людства.

1. Берталанфи Л. фон . История и статус общей теории систем / Л.фон Берталанфи // Системные исследования: Ежегодник, 1972. – М., 1973. – С. 20-37.
2. Devezas, Tessaleno, George Modelski. Power Law Behavior and World System Evolution: A Millennial Learning Process // Technological Forecasting and Social Change. – 2003. – no.70. – P.819-859

3. Donnelly, Jack. Sovereign Inequalities and Hierarchy in An¬archy: American Power and International Security // European Journal of International Relations. – 2006. – 12 (2) – P.139-70
4. Rennstich, Joachim Karl. Chaos or ReOrder? The Future of Hegemony in a World-System in Upheaval // Journal of World System Research. – 2005. – no. 2. – P.209-238
5. Waltz, Kenneth. Structural Realism after the Cold War // Inter¬national Security. – 2000. – no.25. P.5-41.

ГЕОПОЛІТИЧНА ГЕОМЕТРІЯ США – ЄС – РОСІЯ – УКРАЇНА

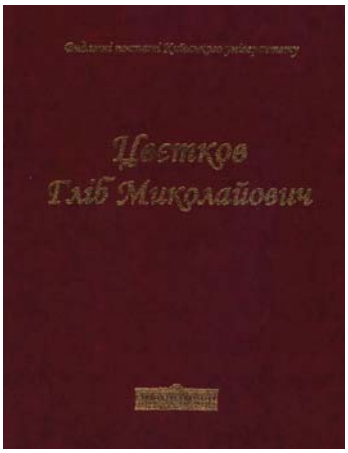

Геополітичний простір України передбачає визначення таких пріоритетних зовнішньополітичних напрямків як ЄС (перспективна мета на інтеграцію до європейського політичного, економічного, правового простору), РФ (найбільший впливовий сусід, відносини з яким визначаються високим рівнем взаємозалежності) та США (глобальний актор, інтереси якого значною мірою визначають розстановку сил на європейському та пострадянському просторі).

Параметри відносин в геополітичній геометрії США – ЄС – Росія – Україна характеризуються відносинами, за яких рівень відносин України з цими трьома партнерами визначається не її позицією чи намірами, а рівнем геополітичного суперництва або співробітництва й здатністю виробити цими суб'єктами дієві механізми подолання протиріч і стратегії відносин, що виникають між США, ЄС, Росією. Відносини між цими трьома акторами характеризуються розробкою стратегій, що з метою посилення позицій та розширення сфер впливу в політиці кожного з складових трикутника США – ЄС – Росія, спрямовані на послаблення позицій однієї із сторін через зближення з іншою складовою: США та ЄС поєднані трансатлантичними зобов'язаннями в сфері безпеки; налагодження діалогу ЄС – Росія в інтересах зменшення гегемонії США в Європі; посилений російсько-американський діалог (особливо після 2001р.) в інтересах тиску на ЄС.

В даному контексті важливим є визначення специфічних сфер перетину інтересів США, ЄС та Росії в практичній площині щодо геополітичного району, складовою якого є Україна, та визначити роль і місце України в них. Такими сферами є: стратегічна безпека, економічне співробітництво та енергетична співпраця й регіональне співробітництво. Питання полягає в тому чи здатні сьогодні ці важливі для України актори перейти до реалізації стратегічного співробітництва, що має призвести до формування стратегії взаємодії в периферійних регіонах.

В сфері стратегічної безпеки визначальними є параметри геостратегій цих сторін щодо простору між євроатлантичною/європейською та євразійською геостратегічними сферами. Європейська геостратегія сьогодні звісно відрізняється рівнем глобальності та розробленості від американської. Водночас, абсолютно очевидними є тенденції до формування Європейським Союзом орієнтованого на Європу геополітичного простору з неодмінним включенням проміжних країн до сфери своїх інтересів у східному та південному напрямках, механізмами якого виступають як процес розширення, так і формування від-

---

Андрущенко С.В. Геополітична геометрія США-ЄС-Россія-Україна/ / Цвєтков Г.М. Серія «Видатні постаті Київського національного університету».- К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007.- С.68-78

повідних концепцій сусідства у поєднанні з проектами розбудови комунікаційних транспортних коридорів та необхідної інфраструктури. На сьогодні можна говорити про відповідні геополітичні сфери європейського геополітичного простору:

1) Норвегія, Ірландія, Швейцарія, Ліхтенштейн – країни Європейського економічного простору, що не мають на порядку денному проблеми відповідності критеріям вступу, на заваді їхньому приєднанню є відсутність позитивного виявлення населення щодо вступу до ЄС;

2) Албанія, Боснія, Македонія, Сербія-Чорногорія, Косово і, можливо, Туреччина є державами, терміни прийняття яких важко передбачити, але які є учасницями Пакту стабільності для Південно-Східної Європи. Хорватія і Македонія у 2001 р. підписали з ЄС Угоди про стабілізацію та асоціацію, які дають право розпочати переговори в майбутньому (після їх виконання) про повноправне членство в ЄС, з іншими балканськими державами такі угоди готуються до підписання;

3) країни-об'єкти європейської політики сусідства: з півдня – країни Північної Африки та Близького Сходу, об'єднані крім іншого з ЄС Євро-Середземноморським діалогом (Барселонський процес), а також зі сходу – західні нові незалежні держави Молдова, Бєларусь та Україна;

4) вектори зацікавленості ЄС йдуть далі через Чорноморський, Каспійський регіони до Центральної Азії з проектами реалізації геоекономічних інтересів в сфері транспортних комунікацій та доступу до джерел енергопостачання.

Реалізація планів формування Великої Європи відбувається із паралельним посиленням політики Росії на пострадянському просторі з метою оформлення власної сфери впливу (євразійського геостратегічного району), головними об'єктами якої на даному етапі виступатимуть держави СНД. Навряд чи можна говорити про наявність єдиного геополітичного цілого на пострадянському просторі, що обумовлено відмінними, здебільшого відцентровими від РФ, зовнішньополітичними орієнтирами країн-складових. Росія використовує економічні, політичні, інформаційні та військові важелі для реінтеграції країн "близького зарубіжжя". Перспективи інтеграційних процесів на пострадянському просторі пов'язані з утвердженням Росії в якості сильного фінансово-економічного інтеграційного центра, впливового і в європейському масштабі також, це завдання пов'язане із розвитком співробітництва Росії та Європи. При цьому для Росії важливо уникнути ізоляції від ключових позицій у формуванні політичної та економічної структури Європи.

США, виступаючи в якості єдиної глобальної держави, зосереджені на реалізації глобальної мети на встановлення політико-економічного контролю в світі в цілому. Головною метою для США на пострадянському просторі залишається забезпечення стратегічного контролю над Російською Федерацією, механізмами є формування поясу підконтрольних держав вздовж кодонів Росії через "розширення доктрини демократії та стабільності з Заходу на Схід". Власне, ЄС та США в геополітичному контексті формують спільну євроатлантичну геостратегічну сферу, і як для США, так і для ЄС значна увага приділяється російському чиннику, а саме небажаному для американських національних глобальних інтересів й європейських регіональних інтересів посилення позицій Росії в регіоні та світі.

В даному контексті наявною є дія однієї із закономірностей традиційної геополітики – боротьби морських та континентальних сил – через запровадження стратегії оточення конкурента (Росії для США та ЄС) поясом підконтрольних держав для здійснення тиску в інтересах встановлення повного контролю над Євразійським континентальним простором із потенціалом впливу на інших акторів, що претендують на статус світових держав – Індії та Китаю.

Так, щодо України, то як США, так і ЄС висловлюють зацікавленість в здійсненні успішних економічних та політичних реформ, розбудові в Україні демократичного суспільства, що сприяє їхній більш широкій меті на збереженні її в сфері впливу як європейського, так і євроатлантичного. Однак різняться інтереси сторін та стратегії щодо їх реалізації. Для Європейського Союзу Україна важлива у якості передбачуваного та підконтрольного сусіднього простору і ЄС не готовий в найближчий перспективі обговорювати питання вступу України до ЄС, що передовсім обумовлено процесами всередині ЄС після масштабного розширення 2004 р. США ж зацікавлені в прийнятті України до ЄС й остаточному закріпленні меж сфер впливу поряд з Росією.

Власне процеси розширення як ЄС, так і НАТО виступають вагомими чинниками в сфері інтересів стратегічної безпеки ЄС, США та Росії. Україна виступає об'єктом в політиці цих суб'єктів щодо зовнішнього оточення: сусід на східній периферії ЄС, східний фланг "зони відповідальності" НАТО, центральна складова реінтеграційних проектів пострадянського простору для Росії. Розширення ЄС та НАТО є взаємопов'язаними процесами. Водночас у цих двох процесах можна визначити певні конфліктні моменти для сторін даної геополітичної геометрії. Розширення для самого Євросоюзу виступає засобом закріплення зони свого впливу на континенті. США розглядають розширення ЄС та НАТО в контексті збереження своєї присутності на Європейському континенті в політичному та військово-стратегічному плані. Формується двокомпонентна тенденція: з одного боку, окремі країни Європи, як, скажімо, Франція, вбачають в розширенні ЄС на Схід потенціал до посилення американського впливу всередині Союзу через лобіювання інтересів низки центральноєвропейських та пострадянських країн Сполученими Штатами щодо їхнього вступу в Євросоюз, у такий спосіб перетворюючи їх на нових союзників США в Європі. При чому переважною тенденцією стало формулювання стратегії входження в ЄС через НАТО: тобто членство в НАТО розглядається як одна з головних передумов вступу до ЄС. В такому варіанті країни досягають надання гарантій безпеки та забезпечується остаточний вихід зі сфери впливу Росії. Членство в НАТО для США виступає як важливий елемент підтримки євроінтеграційних прагнень країн-кандидатів на вступ. Таким чином, через НАТО країни-кандидати на вступ до ЄС отримують змогу використовувати механізм впливу США на країни ЄС.

З іншого боку, але в контексті першої складової цієї тенденції, можна говорити про той факт, що розширення ЄС за рахунок держав з невідповідними європейським стандартам параметрами економічного та політичного розвитку виступає для США засобом послаблення, принаймні на деякий час, західноєвропейського центру тяжіння в сучасній геополітичній грі, і продовженням повноважень НАТО в сфері забезпечення стабільності і безпеки Європи.

В інтересах США не допустити посилення впливу Росії на держави, що залишаються поза межами процесу європейської інтеграції. У такий спосіб зростають можливості збільшення ваги самої Європи як самостійного центру сили: балансуючи між євроатлантистською та європейською геополітичними парадигмами, ЄС прагне розбудувати безконфліктну схему взаємин із Росією, з одного боку, та із США, з іншого.

Для Російської Федерації характерним є еволюція сприйняття процесів розширення ЄС та НАТО: із усвідомленням того, що інтеграція з ЄС вимагає більшої відповідності цінностям і критеріям європейської системи й передбачає більший рівень інтегрованості в цю систему, ніж у випадку членства в НАТО, що сприймалося Росією у формі наближення військово-стратегічної загрози до кордонів Росії, актуалізується європейсько-російський діалог в контексті пом'якшення відчуття вразливості Росії від подальшого поглиблення європейського інтеграційного процесу. Приєднання України до Євросоюзу

посилює потенціал впливу Союзу на процеси в пострадянському просторі, що суперечить інтересам Росії.

В цьому контексті українсько-російські відносини для ЄС виступають важливим чинником стратегії на східному векторі: ЄС зацікавлений в стабільних відносинах між Україною і Росією, однак не створюючи умов для зближення їх за рахунок відносин з ЄС. Росія для ЄС з огляду на вагу самого суб'єкта виступає ключовим партнером у формуванні стабільного середовища на східних кордонах. Важливо, що вже є усталеною тенденцією – зближення інтересів Росії з ЄС або з США призводить до активізації механізмів "м'якої ізоляції" України, що є наслідком різких коливань в зовнішньополітичній стратегії останньої від одного пріоритетного напрямку до іншого. Саме тому Україна потребує врівноваженої стратегії відносин з цими сторонами, не граючи на їх протиріччях.

Економічна взаємодія для ЄС та для Росії виступають механізмами реалізації геоекономічних інтересів, а також можливим інструментом укріплення своїх позицій як незалежних від США центрів світової політики. Для США економічна присутність підкріплюється політичним контролем над важливими для них регіонами та країнами. Тому проекти економічної інтеграції на євразійському просторі впливають на інтереси США опосередковано, а той час, коли для європейських інтересів це безпосередній вплив на потенціал реалізації своїх інтересів.

На сучасному етапі економічний діалог ЄС – Росія спрямований на формування загальноєвропейської зони вільної торгівлі, що був започаткований у жовтні 1999 р., а на саміті ЄС – Росія 10 травня 2005р. вже підписані конкретні механізми реалізації цієї мети – Дорожні карти по формуванню чотирьох спільних просторів: економічного, в сфері свободи, безпеки та юстиції, зовнішньої безпеки, а також досліджень, освіти та культури. В обговоренні проблем економічної співпраці дещо різняться інтереси сторін. Так, для ЄС важливим є акцентування на спільних цінностях в основі європейсько-російського співробітництва в усіх сферах, для Росії ж – питання оцінки прямих прибутків та втрат при розширенні від європейської інтеграції. Характерно, що на цьому етапі в риториці європейських та російських політичних діячів акцентується увага на формуванні "просторів ЄС та Росії" та необхідності вироблення правил поведінки на цих просторах інтересу.

Характерно, що Україна для ЄС після 2004 р. залишається осторонь від дискусій про поглиблення економічної співпраці з ЄС через поглиблення дестабілізаційних тенденцій всередині країни. Крім того, для України стоїть питання європейської економічної інтеграції чи євразійської. Свого часу (15 травня 2002р.) вже озвучувалася ідея відносин України з ЄС у вигляді Спільного політичного й економічного європейського простору, але представлена ця ідея доволі нечітко. Така концепція кореспондувалася із діалогом ЄС та Росії щодо формування Єдиного європейського економічного простору. Дійсно формат відносин, що пропонується в рамках концепції нового сусідства нагадує статус відносин з учасниками Європейського економічного простору (ЄЕП) у складі Норвегії, Ірландії та Ліхтенштейну із відмінністю в тому, що такий формат відносин з Євросоюзом ці країни обирали самі, а у випадку країн-сусідів такий формат пропонується Союзом. Основними принципами цього формату відносин є: адаптація до acquis, в частині, що стосується функціонування внутрішнього ринку; країна-учасниця внутрішнього ринку має бути готова до спільної політики в сфері конкуренції та формування механізмів контролю за її дотриманням; перевага багатостороннього формату у відносинах в рамках Європейського економічного простору.

Безумовно, що реалізація ідеї спільного європейського економічного простору на засадах інтеграції з Європейським Союзом могла б в принципі скласти основу для розвитку інтеграційних процесів між окремими пострадянськими державами, які виступають країнами-сусідами ЄС. Для України це означало б принципово нову перспективу, коли прак-

тично могла б бути знята геополітична і геоекономічна дилема напрямку інтеграції. Оскільки обидва ці вектори могли б бути поєднані в рамках єдиного інтеграційного курсу, спрямованого на формування спільного економічного та політичного простору.

Однак для України перспектива участі в угодах на зразок Європейського економічного простору не є реальною принаймні в короткостроковій перспективі через наступні причини: затягування процесу адаптації законодавства до норм і принципів ЄС; низькі темпи економічно-торговельної та інвестиційної інтеграції України з ЄС; поточна структура торгівлі ЄС та України; Україна не готова до конкуренції з європейськими виробниками товарів та послуг.

Питання входження України до Єдиного європейського економічного простору має ув'язуватися з іншим напрямком формування єдиного економічного простору – між РФ, Україною, Білоруссю та Казахстаном (Договір ЄЕП, вересень 2003 р.). В цьому контексті зауважимо, що в цілому Європейський Союз не висуває заперечень щодо формування зон вільної торгівлі й має цілі щодо сприяння регіональній інтеграції на своїх периферіях. Отже, єдиним реальним позитивним виходом з ситуації різноспрямованих економічних інтеграцій міг би бути взаємопов'язаний, синхронізований, скоординований розвиток інтеграційного процесу в обох напрямках з формуванням дійсно спільного економічного простору на засадах європейських acquis. Тобто реальною основою такої інтеграції в сучасних умовах мають бути саме стандарти Європейського Союзу. Таким чином, для України дилема "європейська економічна інтеграція vs євразійська" не є питанням вибору, це питання співробітництва на можливих для України рівнях, що відповідають національним інтересам України та можливостям щодо їх реалізації. Крім того, на сьогодні формат формування загальноєвропейської зони вільної торгівлі виключає Україну як рівноправного партнера через відсутність економічних підстав вважати її такою.

Каталізатором геополітичної гри на пострадянському просторі є її енергетична складова. Як вже зазначалося вище, енергетична дипломатія перетворилася на важливу складову зовнішньої політики країн, особливо на євразійському просторі. При чому для України, враховуючи її потужний транзитний потенціал, еволюції підходів до України у енергетичному співробітництві є саме об'єктом геополітичної гри навколо енергетичної безпеки як США, Росії, ЄС, так і самої України. Місце і роль України в даній геополітичній грі визначаються, по-перше, її транзитним потенціалом РФ – Україна – Європа, по-друге, транзитним потенціалом Каспійський регіон – Україна – Європа/США. Крім того, участь в цих проектах означає не лише отримання прибутків від геоекономічних переваг, а і вирішення проблем власної енергетичної безпеки з огляду на значну залежність від РФ як основного джерела енергопостачання (75-80% потреб України в нафті, 20-25% - у природному газі).

Енергетичне співробітництво суттєво впливає на відносини в трикутнику ЄС – Україна – Росія. Остання теза обумовлюється тим, що ЄС є найбільшим споживанням російського природного газу (67% у 2000 р., після розширення очікується збільшення залежності до 73%), Росія відповідно є головним постачальником енергоресурсу, Україна виступає головним транзитером газу з Росії до ЄС (з Росії до ЄС через територію України транспортується 93,7%, лише 3,2% через Білорусь).

Інтересами Євросоюзу в енергетичному співробітництві є забезпечення достатньої кількості енергопалива з акцентом на зростання споживання природного газу в енергетичному балансі ЄС і диверсифікація джерел енергопостачання, зокрема з Каспійських джерел та Північної Африки. В "Енергетичній стратегії ЄС на 2000-2020 рр." однією з цілей визначається зменшення залежності від одного джерела транспортування газу з Росії, крім того, в пріоритетних проектах ЄС у газовій сфері участь України не передбачається.

Одночасно активно розвивається енергетичний діалог ЄС – Росія в контексті розбудови нових газо- і нафтопроводів в обхід території України (фактично мова йде про п'ять додаткових трубопроводів) з метою усунення української монополії на транзит російського газу в середньостроковій перспективі. Незважаючи на популярну в українській політологічній думці тезу про довгостроковість таких перспектив через той факт, що для реалізації даних проектів Росія потребує додаткових інвестицій в газовидобувну галузь, в той час, коли європейські інвестиції стримуються через політичні міркування, обхідна стратегія вдало реалізовується на практиці. Наприклад, запровадження чергової нитки Балтійської трубопровідної системи з Росії до країн Європи у вересні 2005 р.

Важливою тенденцією в сфері енергетичного діалогу ЄС і Росії щодо України є той факт, що більшість газових проектів ЄС не стосуються інтересів України, проте у випадку виконання проектів будівництва Росією газопроводів поза територією України, це може спричинити негативні наслідки для України, а саме зменшення транзиту через українську ГТС на дві третини. Аналіз даної ситуації дає підстави визначити, що розробка обхідної стратегії для України є наслідком політичних міркувань.

Інший вектор транзитного потенціалу стосується проектів транспортування нафти та газу з Каспійських родовищ до Європи та США. Боротьба за виробництво та транспортування енергоресурсів з Каспійського регіону набуває стратегічного значення в контексті забезпечення економіко-політичного контролю над регіоном ЄС, США, Росії. Для України участь в цій геополітичній грі виражається проектом розбудови Євразійського нафтотранспортного коридору (ЄАНТК), складовою якого на території України є збудований нафтопровід Одеса – Броди із проектами добудови його територією Польщі Полоцьк – Гданськ, що актуалізує питання регіональної співпраці в чорноморсько-каспійському напрямку, про що мова піде нижче.

Зазначимо, що запроваджені в дію нафтопроводи Баку – Супса, Баку – Тбілісі – Джейхан, південнокавказька газопровідна система Баку – Тбілісі – Ерзерум, Баку – Новоросійськ є свідченням реалізації і в даному напрямку обхідної щодо України стратегії транспортування енергоносіїв з каспійських родовищ. Більше того, інші спроби диверсифікації джерел енергопостачання з Центральної Азії (Туркменістан, зокрема) також носять риси транзитної залежності від території Росії, що проблематизується оплатою українською стороною як за енергопаливо, так і за транзит. Складно відбуваються процеси, в першу чергу, заповнення нафтопроводу Одеса – Броди каспійською нафтою здебільшого через наявність вже розгалуженої мережі її постачання та пошуку партнерів в заповненні системі в європейському напрямку, з іншого боку – добудова польською стороною даного нафтопроводу відбувається досить інерційно, що обумовлено і позицією ЄС щодо цього транспортного енергетичного проекту. Розбудова транспортний коридорів з каспійських родовищ складається з двох частин: безпосередньо від джерел видобутку енергосировини до Чорного моря і далі – до Європи або через територію України, або Чорноморськими протоками й Середземним морем. Незважаючи на перевантаженість проток і обмеження Туреччиною вантажоперевезень сьогодні за умов значно менших обсягів видобутку нафти та газу з Каспійського регіону, США та ЄС віддають перевагу підконтрольним просторам для формування транспортних коридорів, тобто в обхід території України. Однією з головних причин є непостійність зовнішньополітичних орієнтирів та низький інвестиційних потенціал, що наразі демонструється Україною, які у сукупності зменшують привабливість українського варіанту.

Таким чином, енергетичне питання виступає ще одним засобом тиску на Україну в геополітичній геометрії США – Росія – ЄС – Україна, що здебільшого відбувається не на користь українським інтересам.

Суттєвим елементом аналізу є теза про небезпечний характер визначення Україною у якості стратегічних напрямків своєї геостратегії трьох впливових акторів міжнародних відносин, які можуть виступати і виступають конкурентами в сучасному геополітичному середовищі при збереженні значного рівня кооперації. В геополітичній геометрії США – ЄС – Росія – Україна останній вельми важливо не балансувати на цих напрямках, не грати на інтересах трьох інших акторів, не вдаватися до вирішення своїх інтересів із однією з сторін за рахунок іншої, що і складає небезпеку. Дотримання відносин рівнонаближеності в усіх цих напрямках, послідовне взаємовигідне співробітництво з ними в питаннях, що складають національний інтерес України, уникнення різкого коливання від одного стратегічного напрямку до іншого мають складати основу стратегії України в існуючому геополітичному середовищі.

Перелік літератури:

1. Денисюк В. На периферії Європейських інтересів // Політика і час. – 2002. - №9. – С.21-37
2. Gould T. Ukraine`s Place in the Wider Europe / 44th Annual Convention on the International Studies Association, Portland, Oregon, February 26 –March1, 2003. – 22p.
3. Гальчинський А. Нові можливості євроінтеграційної стратегії України // Аналітичний щоквартальник Делегації ЄК в України. – 2003. - №3. – С.1-9
4. EU-Russia energy partnership // http://europa.eu.int|scalplus/leg/en/lvb/127055.htm
5. Green paper on energy supply security. – Commission of the European Communities, Brussels, November 29, 2000. – 120 p.

ҐАНДИЗМ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ІНДІЇ

Республіка Індія, 60-ту річницю незалежності якої святкуємо у 2007 році, наразі займає особливе місце у геополітичному просторі Південноазійського континенту. Впродовж останнього десятиліття Індія відіграє дедалі активнішу роль у політичних та економічних процесах розвитку в Азії та намагається посилити свою позицію і в глобальному масштабі: одним із „центрів" багатополюсного світу індійці бачать власну країну. Та й за кордоном сучасні політологи серед серйозних гравців на постбіполярній карті світу вже без жодних сумнівів називають Республіку Індію. Зокрема, С.Хантінгтон зазначав з цього приводу.: „...Індія може досягти значного економічного зростання і заявити про себе як головного претендента на вплив на світовій арені" [8,182]. До того ж, Індія - одна з небагатьох країн на планеті, яка уособлює цілу цивілізацію - стародавню та самобутню. Відповідаючи на запитання, що є основою прагнень Індії до отримання статусу великої держави, автори монографії "India in the World Order. Searching for Major-Power Status", визначають наступні основні моменти: існуючі геополітичні реалії (розміри та розташування субконтиненту, мільярдне населення), позиція гегемону у Південноазійському регіоні, економічний та військовий потенціал, впевненість у можливості впровадження незалежного зовнішньополітичного курсу [14,3].

Саме цей останній момент насправді є одним з визначальних чинників тієї позиції, яку незалежна Індія посідає тепер і котру вона намагається підвищити найближчим часом. Зовнішньополітичний курс Індії демонструє досить дивне поєднання гуманітарних і прагматичних принципів: з одного боку це, безперечно, - гандизм, з його традиційним для Індії пріоритетом вирішення питань безконфліктним шляхом, а з іншого -посилення безпеки та обороноздатності країни, націлене на захист національних інтересів. Відомий індійський дипломат Дж. Дікшіт зазначав: „В індійській зовнішній політиці існували два виміри: перший - ідеалізм, а з іншого боку, після здобуття країною незалежності, від самих початків, зовнішня політика відрізнялась реалістичністю" [15, 33]. Він же відзначав, що ці два напрями притаманні індійській традиційній науці про міждержавні відносини віддавна, і сформувалися приблизно в один і той самий час, у другій половині I тисячоліття до н.е., перший із них - під впливом ідеї ахімси - незавдання шкоди жодній живій істоті, яку, перейнявшись вченням буддизму, почав запроваджувати імператор Ашока Маур'я; другий - мав коріння у так званій школі Каутільї, міністра імператора Чандрагупти Маур'я, якому приписують авторство тексту „Артхашастри", найповнішого трактату про суспільно-політичний, державний устрій та міждержавні відносини.

Слід наголосити на тому, що батько нації, як часто називали Мохамдаса Карамчанда Ганді, спирався у формуванні своїх теорій і поглядів не стільки на світовий досвід, скільки саме на традиції суспільного устрою та філософської думки індійців. Це цілком природно з огляду на те, що давність індійської цивілізації, традиційність її культурних цінностей та етичних настанов знайшли відбиток абсолютно в усіх сферах життя. Однією з най-

Олена Борділовська. Ґандизм у зовнішній політиці Індії. // Політика і час. – 2007. - №7. - С 41-45.

більш значущих цінностей індійців, індусів і буддистів, зокрема, є доктрина ненасилля. Відомий і той факт, що протягом тисячоліть в індійській історії важко віднайти хоча б кілька прикладів агресії в зовнішньополітичній діяльності, майже всі воєнні сутички є проявом оборонної стратегії, як відомо, не завжди вдалої. „Живи сам і давай жити іншим", - ось споконвічний принцип міждержавної політики індійців, який знайшов і юридичне закріплення у стародавніх трактатах. Зокрема, найвідоміший авторитет у цій царині - згаданий вище Чанакья Каутілья, визначав кілька основних способів міжнародної діяльності (сьома частина „Артхашастри" має назву "Про шість методів зовнішньої політики"), і серед них війна посідала останнє місце та ставала можливою лише тоді, колі всі спроби вирішити спірні питання мирним шляхом було вичерпано.

Таким чином, можна стверджувати, що ґандизм як суспільно-політична течія, став своєрідним продовженням традиційних індійських філософсько-релігійних і морально-правових концепцій, зокрема, в зовнішній політиці незалежної Республіки Індія. Погляди М.Ганді багато в чому - ідеалістські, стали визначальними для ключових моментів державницької стратегії незалежної Індії, яку формував здебільшого Індійський Національний Конгрес (в цій партії М.Ганді домінував упродовж тривалого часу, з 1919 до 1947 року).

Архітектором зовнішньополітичного курсу Республіки Індія взагалі справедливо вважають Дж.Неру, першого прем'єр-міністра й багато в чому - соратника М.Ганді, передусім - у боротьбі за незалежність країни. Важливість питань, пов'язаних з міжнародним становищем незалежної Індії, добре розуміли індійські лідери. Про це свідчить хоча б той факт, що прем'єр-міністр країни залишив за собою також посаду міністра закордонних справ. Ще до здобуття незалежності, 7 вересня 1946 р., Неру виголосив промову, у котрій було чітко викладено основні принципи зовнішньополітичної діяльності майбутньої Індії, націлені на захист її національних інтересів і забезпечення гідної позиції в світі. Окремо наголошувалося на бажанні відмежуватися від будь-яких воєнних блоків, і, натомість, на встановленні дружніх відносин з усіма державами світу, намагання в будь-який спосіб зменшити ризик нової світової війни. "Ми намагаємося, - зазначав Неру, наскільки це можливо, триматися осторонь від політики сили, що її проводять протилежні одне до одного угруповання, яка в минулому призводила до світових воєн і знов може спричинити велике лихо..." [3, с.292].

Така позиція лідера незалежної держави формувалася під впливом ідей Ганді: „Протягом перших десяти років його керівництва зовнішніми справами відбиток гандистського ідеалізму відчувався найбільш помітно, особливо у підтримці руху за мир та роззброєння..." [1, 44]. Згідно "курсу Неру" країна проводила політику уникнення позиції сили та неприєднання до військових блоків. Неру вперше висловив думку, що в майбутньому чотири країни

(США, Радянський Союз, Китай та Індія) посідатимуть найперші позиції у світових справах, при цьому вказував на те, що для його країни визначальними є великий потенціал та вигідне геополітичне розташування, а також незалежна та чітка позиція у міжнародних справах. На думку Дж.Неру, незалежний зовнішньополітичний курс був не лише вибором, а й єдино можли вим імперативом для Індії як великої цивілізації. Зазначимо, що за минулі 60 років зовнішньополітичний курс Республіки Індії фактично залишався незмінним, він став предметом національного консенсусу. У травні 2004 р., після перемоги на парламентських виборах партії ІНК, міністр закордонних справ К. Натвар Сінгх в одному з перших своїх інтерв'ю (7 червня 2004 р.,"Outlook") у відповідь на запитання, яким є його кредо у зовнішній політиці, зазначив: „Наше кредо свого часу визначив Дж. Неру і воно залишається діючим". Слід підкреслити, що не йдеться про партійні цінності, адже

уряди, сформовані іншими, не когресистськими партіями та блоками, так само дотримувалися стратегічної зовнішньополітичної лінії.

Справді, широко відомим є той факт, що зовнішньополітичний курс країни за будь-яких умов розвитку внутрішньої ситуації, яка іноді змінювалася кардинально, був предметом "надпартійної" згоди. Поясненням цього певною мірою може бути той факт, що в основі курсу - саме традиційні цивілізаційні цінності індійців, насамперед - теорія ненасилля.

Проявом такої позиції, індійським „ноу-хау" у міжнародній політиці, стали 5 принципів мирного співіснування „панча шила". Вони цілком і повністю узгоджуються з доктриною Ганді-джі, оскільки передбачають взаємоповагу територіальної цілісності та суверенітету, ненапад, невтручання у внутрішні справи інших країн, рівність і взаємовигоду у відносинах і мирне півіснування. З початку вони були запропоновані як фундамент для побудови мирних відносин між Індією та Китаєм. За роки, що минули, такі принципи співіснування держав різного рівня економічного та політичного розвитку стали не лише кредо індійської зовнішньої політики, а й були сприйняті міжнародною спільнотою, стали підґрунтям для розвитку нових міжнародних відносин у післявоєнному світі, а послідовність Республіки Індія у дотриманні цих принципів згодом призвела до значного підвищення її ролі на міжнародній арені. Свідченням цього та одним із вагомих чинників створення іміджу Індії як послідовної та миролюбної країни стала її роль у Русі неприєднання. Індія стала, як відомо, одним із ініціаторів і активних членів Руху, установча конференція якого відбулася у вересні 1961 року у Белграді, Проте ще раніше, на зустрічі у Бандунгу в 1955 році принципи "панча шила" були проголошені основою зовнішньополітичної діяльності Індії. Цілі та принципи Руху неприєднання визначені в програмних документах цих та інших його форумів: боротьба проти імперіалізму, колоніалізму та неоколоніалізму, апартеїду, расизму та всіх форм гегемонізму та експансіонізму, за мирне співіснування держав, розрядку міжнародної напруженості, припинення гонки озброєнь, за перебудову світових економічних відносин, за новий міжнародний інформаційний порядок [5, 118]. Очевидно, що зміна міжнародної ситуації, розвиток багатополюсного світу ставлять нові виклики Руху неприєднання, позиція якого значно зменшилася після розпаду біполярної системи міжнародних відносин. Головна мета та основні напрями діяльності Руху у зв'язку з цим зазнали істотних змін, і він набуває нового змісту в нових реаліях.

На конференції країн-учасників Руху в лютому 2003 р. в Куала-Лумпурі у зверненні до делегатів А.Б.Ваджпаї зазначалося, що Рух має адаптуватись до нових реалій, не відмовляючись при цьому від своїх принципових засад: "Наш погляд на міжнародні проблеми має бути об'єктивним та прагматичним, і ми маємо задекларувати позицію Руху як одну з провідних у багатополюсній конфігурації" [2,128]. Для цього необхідно зосередитися на можливості об'єднання зусиль країн-членів Руху, досягненні консенсусу з основних питань, посиленні співробітництва по лінії південь-південь, боротьбі за пом'якшення негативних наслідків глобалізації для країн, що розвиваються, тобто - на наданні особливої уваги питанням економічного та соціального розвитку.

Попри об'єктивні складнощі, індійці взагалі не схильні до песимізму, вірять у доцільність подальшого існування Руху і завжди пам'ятають, що саме „...завдяки неприєднанню Індія відіграє істотну роль у міжнародних відносинах" [11, 32]. До того ж, незмінною залишається, на думку індійців, сама філософія Руху неприєднання, оскільки в її основі - актуальна й наразі ідея про важливість проведення незалежного зовнішньополітичного курсу. Адже „неприєднання" ніколи не було тотожним пасивності, а навпаки передбачало активну позицію на міжнародних форумах.

Таким чином, неможливо недооцінити вплив ідей М.Ганді на формування зовнішньополітичної стратегії незалежної Індії. Дж. Дікшіт зазначав з цього приводу: „Толе-

рантність, взаємодія, відданість справі миру та намагання уникнути використання сили під час вирішення спірних питань - ось внесок Ганді у спрямування нашої зовнішньої політики" [15, с.40]. До того ж, окрім теорії ненасилля традиційний світогляд індійців передбачав сприйняття світу як єдиної родини („васудгейв кутум бакам"). Свого часу М.Ганді зазначав: „Безумовно, я вірю у єдиний світ, як я можу думати інакше?", і таке його переконання представляє втілення традиційного філософського світогляду, притаманного індійцям від давніх часів, воно було основою відносин Індії з іншими країнами в минулому, і наразі незалежна Індія також дотримується таких поглядів, виступаючи проти встановлення монополярного світового устрою на чолі зі США та проти однобокого прояву глобалізації [10, 17].

Отже, кажучи про сучасний стан зовнішньополітичної діяльності Республіки Індія, необхідно зазначити, що він визначається двома основними факторами. По-перше - це вірність традиційному курсу, в основі якого погляди на світ як єдине ціле („васудгейв кутум бакам"), теорія ненасильства, пріоритет мирних шляхів розв'язання проблем і принципи мирного співіснування ("панча шила").

По-друге, як вже зазначалося, зовнішня політика країни ніколи не була суто ідеалістичною, хіба що в перші після здобуття незалежності роки. Певна ейфорія, що панувала на ті часи серед індійської політичної еліти, розвіялася остаточно після індійсько-китайської війни 1962 року. Відомо, що Дж.Неру досить важко сприйняв ці події, і не тому, що це була певна військова поразка, а саме з тієї причини, що це був крах ідеї мирного співіснування двох великих цивілізацій Сходу. Адже Дж.Неру, перебуваючи під впливом поглядів відомого індійського вченого К.М.Паніккара, мав надію на побудову справді стабільних відносин між Індією та Китаєм на основі принципів „панча шила". З того часу вірність цим принципам у зовнішньополітичній стратегії Республіки Індії завжди узгоджувалася з реальними потребами захисту національних інтересів.

Наразі Індія намагається віднайти власне місце у сучасній системі міжнародних відносин, гідне її ресурсів і міжнародної діяльності, як колись прогнозував Дж.Неру, та активно прагне отримання статусу великої держави. Таким чином, можна казати про посилення прагматичних тенденцій у зовнішній політиці, що певною мірою продиктовано сучасними доволі жорсткими умовами. Серед пріоритетів у зовнішній політиці уряд країни у відповідній програмі-мінімум, прийнятій у червні 2004 р., визначив наступні:

- збільшення стратегічного простору Індії;
- як вищий пріоритет - збереження та зміцнення миру на субконтиненті, взаємовигідні відносини з найближчими сусідами, опорою чого має бути цивілізаційний та історичний зв'язок;
- посилення тенденцій до тісного співробітництва на основі довіри та взаємовигоди з іншими азійськими країнами (регіону Перської затоки, Південно-Східної Азії, району Індійського океану), зокрема - участь у вирішенні іракського та афганського питань, співробітництво з Іраном, використання нових імпульсів для розвитку відносин із Ізраїлем;
- розвиток співробітництва та пошуки конструктивного діалогу з великими державами світу, Росією та США, а також - стратегічне співробітництво з Японією та Євросоюзом;
- плідне співробітництво у міжнародних організаціях з метою осмислення і подальшого здійснення новітніх підходів до проблем сучасності;
- перегляд концепції неприєднання за нових умов, перетворення Руху на своєрідний буфер у подоланні наслідків глобалізації;
- затвердження пріоритетів економічної дипломатії, активний розвиток зовнішньої торгівлі, посилення економічних зв'язків із усіма регіонами світу;
- боротьба з будь-якими проявами тероризму, що загрожує суспільству і демократії;

- сприяння цивілізаційній та релігійній терпимості, взаємодії у світовому масштабі, зокрема, у культурній сфері, охорона культурних цінностей, накопичених людством.

Тож стратегічна лінія залишається принциповою, однак окреме місце посідає той факт, що будь-які (за партійним складом) уряди впродовж останнього десятиліття наполягають на важливості посилення стратегічних позицій Індії, що передбачає, зокрема, й розвиток ракетно-ядерної програми. Слід зазначити, що керівництво країни неодноразово підлягало критиці - як у самій Індії, так і за кордоном, щодо виробництва і випробувань ядерної зброї саме у контексті протиріччя з принципами ненасилля.

Нагадаємо, що вибір на користь розроблення власної ядерної програми був остаточно зроблений Індією у другій половині 60-х років, що зумовив ряд чинників. Передусім на прийняття такого рішення справила враження невдала для Індії прикордонна війна з Китаєм 1962 року та проведення невдовзі цією самою країною ядерного випробування (1964 р.), а також - війна з Пакистаном 1965 року. Протягом наступного десятиріччя Індія „...опинилася перед фактами поширення та активного розгортання ядерної зброї навколо її території, з активним нарощуванням ядерного потенціалу Китаєм. США та СРСР розмістили ядерну зброю в Індійському океані, в Азійсько-Тихоокеанському регіоні від Гаваїв до о-ва Дієго Гар-сія..." [7, 94]. З огляду на існуючі загрози та завдяки створеним власноруч, як стверджують індійські джерела, ядерним технологічним потужностям, 18 травня 1974 року було проведене ядерне випробування на полігоні Покхран (штат Раджастхан). Підземний ядерний вибух був проведений за наказом особисто прем'єр-міністра країни І.Ганді. Відтоді Республіка Індія стала так званою „країною з ядерними можливостями", і далі розвивала ядерну енергетику. Тож ядерні випробування навесні 1998 року не стали великою несподіванкою: на них очікували, проте все-таки багатьох у світі здивував той факт, що на них наважилися.

11 травня 1998 року на полігоні Покхран стався один вибух звичайного ядерного пристрою (15-20 клтн), один - малої потужності та один - водневий. 13 травня відбулися ще два випробування малої потужності (по 5 кілотон). Самостійно розроблена технологія стала результатом співпраці Департаменту атомної енергії та Організації оборонних досліджень і розвитку Індії. Ядерні вибухи було проведено всього через два місяці після того, як до влади в Індії прийшов націоналістично налаштований коаліційний уряд на чолі з А.Б.Ваджпаї. Новий прем'єр одразу проголосив "Національну програму дій" своєї партії, одним і пунктів якої стала активізація ядерної політики країни. (Реакція з боку Пакистану була миттєвою: вже 28 та 30 травня на полігоні Чагай загалом пройшло сім випробувань пакистанської ядерної зброї, які в самій країні сприйняли як національне свято, перемогу на шляху постійного суперництва з Індією).

Відомо, що ядерні випробування, проведені Індією та Пакистаном, здебільшого викликали негативну реакцію у світі. Президент США Б.Клінтон після другої серії вибухів в Індії оголосив про введення економічних санкцій проти неї як на рівні двостороннього співробітництва, так і МВФ. Пізніше аналогічні дії було здійснено й проти Пакистану. Проте не всі члени "ядерного клубу" дійшли такого самого рішення. Зокрема, Велика Британія вагалася щодо введення санкцій, а Франція та Росія взагалі виступили проти таких. Водночас керівництво Росії виказало жаль з приводу того, що Індія провела ядерні випробування. Так само й Україна, яка на той час вже мала статус без'ядерної держави, заявила, що засуджує дії Індії, але до санкцій приєднається лише у разі введення їх Радою Безпеки ООН [4].

Попри таке негативне сприйняття світовою спільнотою, а також - на доволі сильну критику в середині індійського суспільства, керівництво країни вважає ядерні випробування цілком логічним та виваженим кроком. Еволюція ядерної політики Індії в жодному разі не передбачає, на думку її лідерів, відмови від принципів ґандизму. Йдеться абсо-

лютно про інше, а саме про нереалістичність політики роззброєння, в тому числі - ядерного, що показує розвиток подій у світі останнім часом. "Неру висунув пропозицію про „нульовий варіант, тобто відмову всіх країн від ядерної зброї. Це не спрацювало. Тож чи могла Індія залишатися німим свідком і не дбати про свою безпеку?.. Сила поважає силу, а не слабкість", - стверджує президент країни Абдул Калам [12, 108-112]. Індія має дбати про свої стратегічні інтереси, і ядерний потенціал дає змогу вести на рівних діалог з провідними країнами світу.

Як вчений, причетний до розробки ракетно-ядерної програми Індії, доктор А.П.Дж.Абдул Калам з цього приводу зазначав: "У мене не було ніяких сумнівів. Створюючи таку зброю, я фактично забезпечую мир для своєї країни. Відтепер жодна країна не наважиться напасти на нас..." [9, 47]. Той факт, що Індія скористалась правом ядерного вибору і власноруч розробила свою ядерну програму, на його думку, відповідає потребам часу, але не заважає вірити у світ без насилля. Набуття фактичного ядерного статусу в Індії розглядають як „належне", додаток до великих ресурсів країни, саме цей чинник висувається на доказ об'єктивного підвищення статусу держави на світовій арені. З іншого боку, для втілення в життя мрій про розвинену, конкурентоспроможну і процвітаючу Індію передусім необхідні мир та безпека. Розуміння цієї необхідності сприяло прийняттю індійським урядом мораторію на подальші ядерні випробування.

Підбиваючи підсумки, хотілося б зазначити: традиційні для індійського світосприйняття принципи ненасилля, що становлять основу гандизму, значною мірою визначили й зовнішньополітичну стратегію держави. Постать Ганді, справжнього „батька нації", який привів цю націю до незалежності у вкрай незвичний для решти людства спосіб, є передусім прикладом справжнього служіння своєму народу. Сам Ганді називав себе „політиком, який намагається бути святим", а згодом багато вчених та провідних діячів світу визнають його як неперевершеного майстра політичного компромісу та „найчистіший взірець харизматичного лідера XX століття" [6,119].

Феномен гандизму ще довго приваблюватиме філософів, громадських та політичних діячів всього світу (прикладів можна навести дуже багато - від вчення великого російського гуманіста та письменника Льва Толстого до конкретних політичних подій -„оксамитових революцій" у Центрально-Східній Європі чи „помаранчевої революції" в Україні), цей досвід вивчається, а в самій Індії знов і знов згадують про велику духовну місію цієї країни, адже сам Махатма Ганді стверджував, що ненасилля - це спосіб життя, і Індія має довести це світові. З цього приводу слід згадати зовсім недавню подію - міжнародну конференцію, організовану партією ІНК і проведену в Делі в річницю вбивства М. Ганді - 30 січня. Ця подія була присвячена проблемам миру та ненасилля у контексті розвитку філософії гандизму у XXI столітті. Звертаючись до авторитетного зібрання з вітальною промовою прем'єр-міністр Індії доктор Манмохан Сінгх підкреслив, що ця конференція - „молебен... на вшанування того важливого і актуального послання, яке залишив нам Махатма Ганді". Далі він продовжив: „Багато політичних ідеологій прийшли та вже пішли з життя протягом останнього сторіччя... І лише одна політична філософія, я вірю в це, залишиться актуальною настільки довго, наскільки людство буде прагнути миру - у середині наших суспільств, миру між націями та миру з природою, її ідеї та цінності ми асоціюємо з ім'ям Махатми Ганді" [16]. На підтвердження справедливості цих слів слід зазначити, що у дводенній роботі форуму взяли участь 296 делегатів - відомі політики, чиновники найвищого рангу, лауреати Нобелівської премії, представники багатьох політичних партій та провідні лідери суспільних організацій з усіх куточків світу, які зробили гасла гандизму принципом свого життя та професійної діяльності, передусім боротьби за мир та права людини.

Список літератури

1. Белокреницкий В.Я., Москаленко В.Н., Шаумян Т.Л. Южная Азия в мировой политике. - Москва, 2003.
2. Борділовська О.А. Республіка Індія: у пошуках власного шляху: Навчальний посібник. - Київ, 2005.
3. Володин А., Шаститко П. Пусть не обманет надежда. -Москва, 1990.
4. Галака С.П. Проблеми ядерної зброї після ядерних випробувань в Індії та Пакистані // Вісник Дипломатичної академії. - №2,1999.
5. Коппель О.А., Пархомчук О.С.Міжнародні системи. Світова політика. Навчальний посібник. - К., 2001.
6. Мартышин О. В. Политик и святой (к 50-летию гибели Махатмы Ганди) // Восток, №5, 1998. - с. 108-124.
7. Семенець О.Є. Сучасна Індія. Наука, технологія, стратегічні сектори. - К., 2006.
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Москва, 2003.
9. Ченгаппа Р. Как создавалось ядерное оружие Индии//Азия и Африка сегодня.- №3, 2003. - с.47-55.
10. Шукла Д. Индийская дипломатия на протяжении веков // Индия. Перспективы. - Июль, 2002. -с. 17-19.
11. Юрлов Ф. Индия в мировой политике // Азия и Африка сегодня. -№7, 2005.
12. Abdul Kalam A.P.J. Ignited minds. Unleashing the power within India.- New Delhi, 1998.
13. Abdul Kalam A.P.J. with Rajan Y.S. India 2020: Vision for the New Millennium. - New Delhi, 1998.
14. Baldev Raj Nayar, Paul T.V. India in the World Order. Searching for Major-Power Status. Cambridge university press, 2003.
15. Dixit J.N. Makers of Indian foreign policy. - Delhi, 2004.
16. http://goidirectory.nic.in

КОНЦЕПЦІЇ БАГАТОРІВНЕВОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЯК ФАКТОР РЕАЛІЗАЦІЇ "ОСОБЛИВОЇ" ПОЗИЦІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

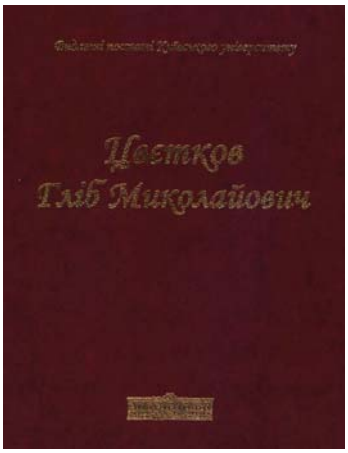

Входження Великої Британії до Європейського Економічного Співтовариства певною мірою радикалізувала позиціонування британських політичних сил залежно від їхнього ставлення до ідеї участі в європейських інтеграційних процесах, планів розвитку Співтовариства та ступеня залучення Великої Британії в реалізації цих планів. Вплив традиційних для британської політичної системи поглядів на процеси європейської інтеграції, які до того ж перебували у стані переусвідомлення провідними політичними гравцями, на тлі нових політичних реалій, які починали матеріалізуватися в нових для британської політики системи поглядів на важливість та доцільність залучення країни до європейських інтеграційних процесів, - сприяли розвитку та ускладненню структури зовнішньополітичних інтересів учасників політичного процесу Великої Британії.

Фактично вступ Великої Британії до ЄЕС значно збагатив політичний дискурс з приводу її позиції в європейських інтеграційних процесах, породивши новий рівень політичної дискусії, де дебати з приводу європейської інтеграції точилися в середовищі політичних партій, і, не знявши остаточно питання про доцільність перебування країни в Співтоваристві (про що наочно свідчить референдум 1975 року, де це питання було чітко окреслене урядом лейбористів перед британцями), розширило предметне поле, в якому відбувався дискурс, за рахунок конкретних проблем, що витікали з адаптації Великої Британії до вимог участі в Співтоваристві. Складність та різноманітність дискусійних питань, невизначеність перспектив участі Великої Британії в Співтоваристві зумовивши виникнення розподілу політичних сил на прибічників та супротивників інтеграції, в якому підтримка тієї чи іншої позиції певними політичними силами часто мала ситуативний та невизначений характер.

Поставлене політичне питання про вступ Великої Британії до ЄЕС викликало роздроблення блоків провідних британських політичних партій, перш за все, консервативної та лейбористської, - на окремі групи з приводу питання європейської інтеграції та місця в ній самої Великої Британії. Так в консервативній партії більшість учасників виступали з жорстких антиінтеграційних позицій, наполягаючи на тому, що інтегрування Великої Британії до Європейського Співтовариства, з його елементами наднаціональності та федералізації інтеграційних процесів, містить в собі небезпеку для незалежності Великої Британії в ухваленні важливих рішень, перш за все в економічній політиці власної дер-

---

Крушинський В.Ю Концепції багаторівневої європейської інтеграції як фактор реалізації «особливої» позиції Великої Британії / / Цвєтков Г.М. Серія «Видатні постаті Київського національного університету».- К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007.- С.242-261

жави. Але водночас в консервативній партії існувала доволі впливова група ентузіастів європейської інтеграції, для якої активна співпраця Великої Британії з континентальними європейськими країнами в інтеграційних процесах трактувалася як головний засіб забезпечення сталого та ефективного економічного розвитку країни.

В лейбористській партії розбіжності в питанні європейської інтеграції також зумовили виділення декількох груп. По-перше, прибічники активної участі Великої Британії в інтеграційних процесах Європи це переважно помірні лейбористи. По-друге, серед помірної частини лейбористської партії відокремилася антиінтеграційна фракція, яка заперечувала доцільність інтеграції Великої Британії в ЄЕС переважно з позиції захисту державного суверенітету та національної самоідентичності Великої Британії. По-третє, ліве крило партії також виступало проти інтеграції, але через ідеологічний, в протистоянні капіталізму, чинник, вбачаючи в європейській інтеграції вияв консолідації та посилення міжнародного капіталу [1].

Але велика кількість як пересічних членів обох партій, так і депутатів від консерваторів та лейбористів у британському парламенті взагалі не визначилася чітко із власною позицією щодо інтеграційних процесів в Європі. Вони поділяли лише точку зору, що європейська інтеграція не є першочерговим пріоритетом в зовнішній та внутрішній політиці Великої Британії, віддаючи перевагу збереженню єдності своїх партій над європейськими проблемами. Відтак ці учасники консервативної та лейбористської партії підтримували європейське інтеграційне спрямування Великої Британії коли їхній партії були при владі і реалізовували відповідну державну політику, і виступали проти інтегрування Великої Британії в Європейське Співтовариство, коли їхні партії переходили в опозицію.

Специфічний розподіл сил за умовною лінією протистояння між прибічниками та супротивниками європейської інтеграції та широкого залучення Великої Британії до інтеграційних процесів, - коли цей розподіл відбувався не лише між різними партіями та іншими політичними силами, але й в середині окремих партій, - визначив такий стан політичної системи Великої Британії, в якому беззастережна підтримка європейських інтеграційних процесів не стала невід'ємним елементом політичної платформи будь-якої із провідних політичних сил в країні, а натомість мала ситуативний характер і залежала від розподілу сил всередині політичної системи та всередині провідних партій у різний період [2]. Таке становище суттєво впливало на позицію Великої Британії щодо інтеграційних процесів в Співтоваристві, - яка характеризувалась, на думку партнерів Великої Британії по ЄЕС, непослідовністю та постійною опозиційністю до поглиблення інтеграції, - і яка визначалася як "особлива" позиція Великої Британії.

Формування особливої позиції Великої Британії щодо інтеграційних процесів в Європі відбувалося під впливом багатьох факторів, які формувалися як внутрішніми, так і міжнародними процесами. Деякі з цих факторів переважно негативно впливали на ухвалення наступного залучення Великої Британії до інтеграційних процесів, і через це слугували джерелом аргументів для супротивників британської участі в ЄЕС. Навпаки, інші фактори відігравали позитивну роль на користь приєднання до ЄЕС, і надалі підтримували високий рівень зацікавленості Великої Британії у збереженні участі в цій інтеграційній структурі. Але переважна більшість факторів, особливо зовнішніх, які впливали на формування позиції Великої Британії щодо інтеграційних процесів, не були вже перманентними, чітко визначеними за позитивним чи негативним впливом на зацікавленість Великої Британії у наступному інтегруванні до європейських структур. Зберігаючи відносно сталу факторіальну структуру, у різні періоди сучасної історії Великої Британії, окремі фактори по різному впливали на формування позиції країни щодо європейських інтеграційних процесів, чи сприяли підвищенню привабливості глибшого інтегрування в

ЄЕС, чи, навпаки, посилювали ізоляціоністські настрої більшої частини політичного спектру Великої Британії.

Основним рівнем факторіальної структури, на якому фактично було визначено саму можливість схвалення остаточного рішення про вступ у Співтовариство, стали економічні фактори. Ухвалу про приєднання до ЄЕС, так само як і пізніше дотримання зобов'язань в Співтоваристві, відповідно до отриманого статусу, були переважно результатом прагматичного аналізу ситуації, що склалася у світі, і відповідали, перш за все, вимогам, які висувалися міжнародним середовищем до розвитку британської економіки. Ще у час подання першої заявки Великої Британії на вступ до Європейського Співтовариства було сформульовано новий "прагматичний" підхід до європейської інтеграції, що прийшов на заміну "антиінтеграційному" підходу, що домінував в британській політиці в 1950-х роках [3].

На позицію Великої Британії відчутно вплинув спад в світовій економіці на початку 1970-х, який був особливо болісний для британської економіки [4]. Але цього разу економічна криза мала протилежний вплив на артикуляцію позиції Великої Британії щодо інтеграційних процесів в ЄЕС. Криза розгорталася саме в часи, коли Велика Британія здобула участь в ЄЕС. Економічний спад, набувши глобального характеру, зумовив заморожування або скасування деяких програм Співтовариства, як, наприклад, плану валютного союзу, запроваджених за ініціативи Франції та ФРН в 1972 році, та викликав певне уповільнення темпів зростання економік усіх учасників Співтовариства, отже, і зменшення обсягів фінансування бюджету ЄЕС. Сподівання Великої Британії, яка прагнула подолати кризові явища завдяки допомозі з боку партнерів по Співтовариству, не виправдалися.

Значний вплив на формування позиції Великої Британії щодо інтеграційних процесів в ЄЕС зумовив розвиток фінансових ринків, як глобального, так і регіонального європейського. Фінансовий сектор завжди був одним з найпотужніших в британській економіці, а сама Велика Британія виступала провідним гравцем глобального фінансового ринку. В 1970-і – на початку 1980-х років Велика Британія зазнала в фінансовій сфері значного тиску як з боку Сполучених Штатів, так і з боку західноєвропейських держав, що поступово і наполегливо рухалися у напрямку створення валютного союзу. В 1971 році Сполученні Штати припинили вільну конвертацію долара у золото, чим поклали край функціонуванню Бреттон-Вудскої системи фіксованих валютних курсів.

У таких умовах Велика Британія з одного боку змушена була вдатися до протекціонізму, в тому числі і в фінансовій галузі, а з іншого боку, ставала дедалі більш зацікавленою в долучені до Спільного Ринку, в якому отримувала можливість торгівлі з європейськими партнерами за тарифами суттєво нижчими, аніж введеними, - у відповідь на дії Сполучених Штатів, - учасниками ЄЕС для торгівлі з третіми країнами [5].

В березні 1972 року Велика Британія приєдналася до спільних заходів координації курсів національних валют, що отримали назву "валютної змії" і мали на меті встановлення та підтримання постійного рівня у співвідношенні валют країн Співдружності. Але вже в липні 1972 року Велика Британія припинила участь в координаційних заходах через нестабільність британського фунта. Британська скарбівниця завжди ставилася негативно до заходів, спрямованих на пов"язування курсів європейських національних валют, виправдовуючи власне ставлення відсутністю спільної домовленості про жорсткі антиінфляційні заходи [6].

Незабаром дестабілізація глобального валютного ринку викликала збільшення інфляції в усіх європейських країнах та зумовила фактичне припинення функціонування "валютної змії", і це більше зміцніло переконання британського уряду, що європейський валютний союз не має позитивних перспектив [7]. На відміну від Франції або Західної Німеччини, більше половини експорту яких припадало саме на країни Співтовариства, в

Великої Британії в середині 1970-х років лише 35% від загального обсягу експорту припадало на торгівлю з учасниками ЄЕС [8]. Відтак, Велика Британія була більше зацікавлена у глобальному, аніж регіональному європейському співробітництві в координації курсів національних валют та співробітництві на валютних ринках.

Позитивні тенденції у розвитку фінансового ринку Великої Британії в 1970-х та на початку 1980-х років стали фактором подвійної дії у формуванні позиції Великої Британії щодо інтеграційних процесів в Європі. З одного боку, потужність фінансового ринку Великої Британії значно зменшувала її зацікавленість у приєднанні до спільних валютних проектів, тим паче, до планів централізації європейської банкової системи. Натомість конкурентоспроможність британських виробників, яка значно послабилася саме через посилення фінансових інституцій в країні, підштовхувала уряд до тіснішої співпраці з західноєвропейськими партнерами в питаннях, що мали відношення до Спільного ринку. Отже, цей фактор одночасно використовувався як прибічниками входження Великої Британії до Спільного ринку, так і противниками інтегрування до Європейської Співдружності.

Важливим фактором формування позиції Великої Британії, а також її окремих політичних сил щодо європейської інтеграції, стала соціальна політика Співтовариства та її концептуальні засади. Найближча до радикального федералізму на взірець Спінеллі за своєю природою, саме соціальна політика в Співтоваристві, і, пізніше, в Європейському союзі, зумовила ідеологічну протидію з боку правих британських політичних сил на чолі з консерваторами,

Система соціальної політики в умовах британської моделі індустріального суспільства грунтувалася на чотирьох засадничих елементах: традиції звичаєвого права, свободі підприємництва, волюнтаризмі та балансі між капіталом і працею, який відбувався без чіткого регламентування їхніх відносин. Ці елементи доволі суттєво відрізняли британську модель соціальної політики від її аналогів більшості країн Співдружності. Перш за все, суттєво відрізнялася у правова традиція Великої Британії від континентальних держав. На відміну від них британська правова система, що базувалася на прецедентах та традиціях, на сприймала абстрактні принципи як інтегральний елемент правничої системи, в тому числі і в соціальній сфері. Але соціальні аспекти виробничих стосунків, соціальна політика вцілому, в тому вигляді, як вона проектувалася в ЄЕС, спиралася саме на абстрактні норми та принципи, кодифіковану правову систему, звичайну для провідних континентальних держав.

Значний вплив на формування позиції Великої Британії щодо інтеграційних процесів в Європі зумовили політичні традиції країни, які виступали переважно у якості суб'єктивних факторів. Так, значну роль у формуванні особливої позиції Великої Британії щодо європейської інтеграції, та в ЄЕС зокрема, відіграла історична традиція самоусвідомлення британцями своєї країни як такої, що завжди лишається поза межами Європи. Такий психологічний комплекс відстороненості Великої Британії від Європейського континенту, посилений фактом географічної відокремленості Британських островів від континентальної частини Європи сприяв консервації антиінтеграційних настроїв як значною частиною політичної еліти країни, так і серед широких верств населення. Британці сприймали свою країну як таку, що радше "з Європою, але не у Європі" [9]. Так, за результатами опитування, в 1970 році за підтримку британського уряду у приєднанні до Спільного ринку висловлювалися 47 відсотків від загальної кількості опитаних [10]. На референдумі 1975 року до збереження членства Великої Британії в ЄЕС схвально поставилися 67 відсотків від тих британців, які брали участь у референдумі. Нарешті, в 1980 році опитування показали, що біля 60 відсотків опитуваних не схвально ставилися до участі Великої Британії в ЄЕС [11].

Безумовно, подібні коливання суспільної думки щодо доцільності британської участі в європейських інтеграційних процесах пояснювалися багатьма специфічними факторами: в першому випадку відчувався вплив економічного зросту в Великої Британії, а також залишалися свіжими негативні відчуття, викликані французьким вето ще за першої спробі Великої Британії вступити до Спільного ринку. На результати референдуму впливали позитивні зміни в економіці Великої Британії, що пов"язувалися багатьма з відкриттям західноєвропейських ринків внаслідок вступу до Співтовариства. Нарешті, криза довіри до європейських інтеграційних інституцій у 1980 році пов'язувалася з активізацією диспуту навколо частки британського внеску до бюджету Співтовариства.

Але навіть те, що єдиної думки на користь спільної європейської ідеї в британському суспільстві не було, а також і те, що загальна підтримка європейської інтеграції в суспільстві Великої Британії була слабша за будь яку іншу в Співтоваристві, можна констатувати, що саме переважання обережного ставлення більшості населення Великої Британії до участі їхньої країни в інтеграційних процесах на європейському континенті залишалося домінуючою тенденцією протягом усього періоду участі Великої Британії в ЄЕС.

В політичній традиції Великої Британії також було сформовано ставлення до націоналістичних ідей, а також до націоналізму в цілому, відмінне від того, що існувало в континентальних європейських державах внаслідок подій першої половини двадцятого століття. Саме тому елементи націоналізму стали невід"ємною та необхідною частиною політичних програм усіх провідних партій Великої Британії, незалежно від належності до правої або лівої частини політичного спектру. Для консерваторів мета збереження національної ідентичності та її захисту від стороннього впливу, що поширювався через інституціалізацію інтеграційних процесів в Європі та виникнення наднаціональних структур Співтовариства, була невід"ємною від їхнього іміджу захисників традиційних британських цінностей. Але й навіть лейбористи, які посідали в політичному спектрі Великої Британії позицію лівішу за консерваторів, не підтримали умови вступу до ЄЕС, які були ухвалені урядом Хіта, чим самим спровокували проведення референдуму в 1975 році [12].

З іншого боку в політичній традиції повоєнної Великої Британії не отримала підтримку і тому фактично не розвивалася федералістична ідея, закладена в основу інтеграції в Європейське Співтовариство. На відміну від ідеї націоналізму, суть федералістичної ідеї в британській політичній традиції суттєво не відрізнялася від її розуміння в країнах континентальної Європи. У міжвоєнний період в ідеї поєднання європейських країн в єдину федерацію, чи навіть і федеративну державу, і Велика Британія і континентальна Європа вбачали шлях забезпечення безпеки для громадян європейських країн, перш за все, у запобіганні нової війни. Це було пов"язано з поширеною думкою про причину війни в самій суті національної держави, що користується повнотою державного суверенітету в умовах анархічної міжнародної системи, і яка схильна до вирішення протиріч силовим шляхом. В період між двома світовими війнами федералістський рух в Великій Британії був чи не найпотужнішим в Європі. До діяльності Федералістського Союзу наприкінці 1930-х років було залучено десятки тисяч прихильників ідеї європейської федерації, яку схвалювали навіть деякі політики правлячої консервативної партії. Але з початком Другої світової війни федералістська ідея в Великій Британії фактично занепала, і відновити свій вплив в політичному житті країни їй не вдалося й в повоєнний період. Досвід світової війни, а також той факт, що Велика Британія опинилася в ній серед переможців сприяли підвищенню самооцінки британськими політиками можливостей власної країни і, як наслідок, упевненості в здатності забезпечити власні потреби самостійно. Коли Велика Британія відчула зростання небезпеки з боку радянської загрози, впоратися з якою сама Велика Британія була нездатна, її сподівання на сторонню допомогу у вирішенні цієї

проблеми були пов”язані не з західноєвропейськими державами, а зі Сполученими Штатами. Отже довіра до континентальних держав виявилась ще меншою, ніж в довоєнний період, що не сприяло поновленню проектів створення європейської федерації [13].

Трансатлантичне співробітництво стало потужним політичним фактором, що визначав особливе місце Великої Британії в європейській регіональній системі, так само як впливав на формування особливої британської позиції в інтеграційних процесах в ЄЕС. Трансатлантичні зв”язки і в 1970-і роки, так само як в 1950-і, сприймалася значною частиною британських політиків за основу європейської безпеки, і безпеки Великої Британії зокрема.

Відтак, навіть після вступу Великої Британії до Співтовариства, британсько-американські відносини як і раніше сприймалися британськими політиками як першорядний пріоритет у зовнішній політиці. За визначенням колишнього канцлера ФРН Гельмута Шмідта, майже усі представники політичного класу Великої Британії, незалежно від їх належності до правого чи лівого крила політичного спектру, і фактично усі члени британського кабінету, впевнені, що “океан між Англією та Америкою не ширший за канал між Англією та континентальною Європою” [14].

Окрім цього, виходячи з концепції “трьох кіл”, протягом 50-х років Британія перебувала в зоні зіткнення трьох кіл, умовно визначених як Британська Співдружність. Атлантичне співтовариство і Європа. Реалії перебігу подій продемонстрували, що Великобританія вже неспроможна діяти з однаковою інтенсивністю на всіх трьох напрямках. В результаті Лондон опинився перед необхідністю визначити пріоритетну орієнтацію зовнішньої політики. І хоча, до початку 70-х років відбулося зовнішньополітичне переорієнтування Великої Британії і перевага надавалася розвитку стосунків із західноєвропейськими сусідами, правлячі кола аж ніяк не прагнули скидати з рахунків Співдружність і при вступі до ЄЕС зробили все, щоби не розривати свої зв"язки з країнами Співдружності націй. Європейське економічне співтовариство надало країнам Співдружності статус асоційованих держав. І сьогодні є підстави для того, аби стверджувати, що Велика Британія і надалі планує використовувати Співдружність націй як додаток до Європейського Союзу для збереження свого впливу в різних регіонах світу і збереження статусу великої держави.

Фактично вперше основні елементи особливої позиції Великої Британії щодо інтеграційних процесів в Співтоваристві були репрезентовані в квітні 1974 року урядом Каллагана перед Радою Міністрів ЄЕС, що відбулася в Люксембурзі, у семи умовах для укладення нової угоди про вступ Великої Британії до Співтовариства:

- внести суттєві зміни до Спільної Сільськогосподарської Політики, з тим, щоб усунути перепони для нормальному розвитку ринку сільськогосподарських товарів, особливо в частині запровадження рівних можливостей для сільськогосподарських виробників в усіх країнах Співтовариства, а також для забезпечення доступу сільськогосподарських виробників з-поза меж ЄЕС на продуктовий ринок Великої Британії (ця частина умови спрямовувалася перш за все на збереження преференційних тарифів для сільськогосподарських виробників країн Британської Співдружності);
- визначити нові, справедливіші методи заповнення бюджету Співтовариства;
- не створювати економічного або валютного союзу, який може викликати підвищення рівня безробіття в Великій Британії;
- зберегти за британським парламентом ті повноваження у визначенні пріоритетів економічної політики Великої Британії, які необхідні для здійснення ефективної регіональної, промислової та фіскальної політики;
- забезпечити такі умови руху капіталів в Співтоваристві, які б захистили платіжний баланс та програми працевлаштування в Великої Британії;

• забезпечити кращій захист економічних інтересів країн Британської Співдружності а також країн, що розвиваються;

• не запроваджувати в Співтоваристві гармонізацію податків на додану вартість, якщо вона вимагатиме від Великої Британії зміни діючих ставок оподаткування [15].

Окресливши широке коло питань устрою ЄЕС, з якими Велика Британія посідала особливу позицію, британське керівництво артикулювало конфліктну природу власної позиції. Конфлікт був пов"язаний не лише з існуванням конкретних протиріч між Великою Британією та рештою країн-учасниць Співтовариства. Різноманітні за походженням, важливістю та динамікою розвитку, ці фактори одночасно впливали на формування позиції Великої Британії щодо європейської інтеграції. Саме це сприяло створенню такої ситуації, коли ухвали щодо позиції Великої Британії в ЄЕС приймалися під впливом певного політичного моменту, через опосередкований вплив інших пунктів порядку денного політичного процесу в країні. Відтак Велика Британія окреслила для партнерів по Співтовариству власні умови, за яких вона була згодна брати участь у розвитку інтеграційних процесів. При цьому сама не визначилася із метою, якої хотіла досягти у процесі інтеграції в ЄЕС.

В умовах протидії федералізації інтеграційного простору та протиставлення поглибленню інтеграційного простору і після підписання Маастрихтського договору керівництво Великої Британії намагалось використати концепції „різношвидкісної" або „багаторівневої" Європи, яка існувала з середини 70-х років.

Ще в 1974 році канцлер ФРГ В.Брандт висловив можливість найбільшого рівня економічної інтеграції для окремих, економічно найрозвиненіших країн [16]. Трохи пізніше в доповіді Тіндеманса прозвучала ідея, яка отримала назву "Європа різних швидкостей". З точки зору Тіндеманса "неможливо розраховувати на те, що всі учасники європейського процесу мають пройти всі його етапи одночасно". Подібні умови, виходячи з економічних і фінансових реалій різних країн, перешкодили би подальшому об'єднанню Європи [17]. Значення такої програми полягало в можливості розвиненіших держав об'єднати свої зусилля на більш високому рівні інтеграції. При цьому ж розробивши механізм, який давав можливість приєднання і іншим державам. Тобто просування до основної для всіх держав мети - європейської інтеграції, рухалося би в спільному напрямі, але в різному темпі, залежно від інтересів і можливостей тієї або іншої держави.

Практично одночасно з концепцією "багатошвидкісної Європи" постає і концепція "змінюваної геометрії", яка, на відміну від вищевикладеної, базується не на часовому (швидкісному) аспекті інтеграційного процесу, а на просторовому. Вона, безумовно, не так чітко окреслена і об'єднує різні напрями і інтерпретації. Така стратегія дозволяє повну або часткову неучасть тієї або іншої країни в тій або іншій політиці або сфері діяльності, знову ж виходячи з власних інтересів і можливостей. До цієї стратегії належить сформульована Німеччиною концепція "твердого ядра", згідно з якою лідером інтеграційного процесу повинна бути невелика, найбільш впливова група держав. Саме ця група, в складі Німеччини, Франції і країн Бенілюксу мусить формувати загальний процес і ініціювати введення нових політик. Зрозуміло, такий проект не міг не викликати негативного резонансу, пов'язаного з фактичним вилученням ряду держав з процесу інтеграції і розділенням їх на нерівнозначні категорії. Замість нього постав французький проект "концентричних кіл" [18]. Кола, на думку автора - французького прем'єр-міністра Балладюра, це кілька рівнів інтеграції. Перше - основне - економічна організація в складі всіх учасників Співтовариства. Друге - значно вища міра інтеграції в різних областях з обмеженою кількістю учасників. А третє - це всі європейські держави, заразом з неучасниками Європейського Співтовариства. Значення ідеї "концентричних кіл" полягало в поступовому зближенні "кіл" до їхнього цілковитого злиття.

На межі 1990-х років ухвалені в рамках Європейського співтовариства угоди не завжди охоплювали всіх його учасників. Так було з Європейським валютним союзом і Шенгенськими угодами, до яких, власне кажучи, Великобританія і не приєдналася через власні національні інтереси. Згідно концепції "Європи двох швидкостей", яку цілком поділяло керівництво Дж.Мейджора, гармонізація в Європейському Союзі мала відбуватися лише через практичні міркування, тобто лише тоді, коли "сприяла підвищенню добробуту, захищеності або якості життя британських громадян".

Так, виступаючи в Королівському інституті міжнародних відносин 21 вересня 1995 року міністр закордонних справ М.Ріфкинд, поставивши за приклад Шенгенські угоди, розвинув тезу про "Європу двох швидкостей": "Якщо домінуючими в питанні "гармонізації" Європейського Союзу будуть ідеологічні, а не практичні міркування, то ми зобов'язані рішуче, але разом з тим чемно від неї відмовитися. А прикордонний контроль для нас сьогодні є ефективним засобом боротьби з наркотиками і нелегальною імміграцією" [19].

Ідея змінюваної геометрії для уряду Мейджора більшою мірою стосувалася кінцевої мети, принаймні поточного етапу реформування інтеграційного простору. Завдяки комплексові угод з різними групами країн всередині Європейського Союзу, що мали спільну мету в одній конкретній сфері виробництва, Великобританія пропонувала ущільнювати інтеграційний простір, але при цьому не посилювати комунітарні органи. Із наближенням Міжурядової конференції 1996 року в заявах британських офіційних осіб вищезгадані концепції набували щоразу більшого поширення. На тлі посилення тенденцій федералізації , яку було закладено ще Єдиним Європейським Актом та Маастрихтським договором, Великобританія мала намір обмежитися зміною геометрії співробітництва.

Виступаючи на конференції консервативної партії, Дж.Мейджор проголосив: "Якщо Європа стане федерацією, Великобританія не братиме в ній участь" [20].

Але відмінність позиції Великобританії полягала в тому, що фактично вперше британський уряд посів активну позицію в питанні загальної розбудови європейської інтеграції, не обмежуючись реактивними діями для забезпечення вузьких інтересів в конкретному питанні. Британська сторона пропонувала концепції, які могли бути застосовані до організації співпраці в цілому. Опосередковано це свідчило про ще тіснішу залежність Великобританії від Європейського Союзу, позаяк, бо демонструвало розуміння британським керівництвом безальтернативності участі в Європейському Союзі, відтак необхідності конструктивного підходу до реформування існуючих структур співпраці. Тому ініціативи Великобританії щодо надання Євросоюзу більшої гнучкості цього разу здобули певної підтримки серед країн-учасників ЄС, особливо під кутом його розширення, і активно обговорювалися як в інституціях ЄС, так і в окремих державах - учасницях Союзу.

Сприйняття цих концепцій в Європейському Союзі дозволяло краще зрозуміти можливі методи до вирішення проблеми відкритості ЄС для нових учасників. Раніше в випадках розширення Співтовариства розглядалися варіанти злиття економік розвинених країн. Але цього не можна було застосувати до країн Східної Європи або Туреччини. Навіть приклад вступу Греції до ЄЕС продемонстрував усю проблематичність наслідків залучення країни з нижчим рівнем економічного розвитку та неадаптованими до вимог Співтовариства політичною та юридичною системами. Для цих країн була схвальною саме ідея багатоярусної Європи або Європи концентричних кіл, яка мала багато спільного з різношвидкісною інтеграцією в пропозиціях Великобританії.

Але у цього методу були і деякі вади, принаймні з точки зору ідеї європейської функціональної інтеграції, яка поділялася більшістю країн-учасниць ЄС. Саме ці недоліки й за-

важали британському керівництву згуртувати навколо власної позиції доволі потужну групу держав, здатну змінити філософію розвитку інтеграції в ЄС, закладену Маастрихтом.

По-перше, такий підхід фактично легітимізував другорядність деяких держав в межах одного регіонального угрупування. По-друге, виникала загроза, що деякі учасники ЄС оберуть зовнішні кола інтеграції, що накладають менші зобов'язання. У зв‘язку з цим виникала й більш широка проблема, пов‘язана з можливістю зворотного руху держав – не тільки шляхом поглиблення інтеграції, з зовнішніх кіл до ядра, але від ядра наззовні, - до того ж не лише доброхітного, але й примусового, за бажанням більшості учасників ЄС. Все це заперечувало основній ідеї інтеграції – здобуття взаємних переваг від співпраці шляхом поглиблення взаємозалежності – тому що ставило різні держави в нерівні умови. Саме через це, розширення Євросоюзу в решті решт було побудовано на принципі acquis communautaire, що передбачало поступову адаптацію економіки, політичних процесів та законодавчого поля потенційних учасників до вимог ЄС, яке висувалося їм ще до вступу в Союз. Хоча новий доктринальний метод до розвитку європейської інтеграції, запропонований Великобританією, не здобув широкої підтримки з-поміж іншими учасниками ЄС, його принципи зумовили певний перегляд позицій уряду Мейджора щодо європейської інтеграції.

Після непростої процедури ратифікації, яка стала фактично останнім суттєвим кроком уряду Мейджора на шляху поглиблення інтегрованості Великобританії в Європейський Союз, почали поглиблюватися протиріччя між нею та континентальними державами. Це виходило, знову ж таки, з традиційно різного розуміння завдань інтеграції Великобританією та більшістю її партнерів. Якщо британське керівництво виступало за поступовість і, навіть, повільність розбудови Євросоюзу, за умови, що тісною співпраця стане лише через тривалий період на сталому рівні взаємодії. Для провідних континентальних держав ратифікація Маастрихтського договору і створення Європейського Союзу означало згоду всіх учасників на найскорішу реалізацію планів поглиблення інтеграції за всіма функціональними напрямами.

Тому, коли побоюючись підвищення власних фінансових зобов'язань. Великобританія блокувала в 1994 році спроби Європейської комісії значно збільшити бюджет організації, що було необхідно для фінансування програм поглиблення інтеграції, цей, природній для захисту національних інтересів, з точки зору Великобританії, крок був негативно і без розуміння сприйнятий багатьма партнерами по ЄС. Останні вважали, що ратифікувавши Маастрихтський договір, Великобританія погодилася на тісну інтеграцію і готова піти задля цього на такі ж жертви, як і вони самі. Відмова фінансувати нові витрати в процесі поглиблення інтеграції були відтак сприйняті як вияв ворожості Великобританії до, власне, європейської інтеграції [21]. Таке сприйняття було посилене пропозицією Великобританії скоротити фінансування ССП, щоби сприяти подоланню фінансової кризи в ЄС в 1990 - 1994 роках. На засіданні Європейської ради в червні 1994 року Мейджор заблокував обрання на посаду голови Європейської комісії бельгійського прем'єр-міністра Ж.-Л.Дєена тому, що в того була репутація переконаного прихильника федералізму.

В середині 1990-х років на перший план порядку денного розвитку інтеграційного процесу в рамках Європейського Союзу вийшли питання, які стосувалися розкриття конкретних напрямів співробітництва, зафіксованих в Маастрихтському договорі, і які були відкладені на час його ратифікації. Зокрема мова йшла про створення Економічного і валютного союзу, реалізацію спільної зовнішньої політики та політики в галузі безпеки, з якими виникли складності, зокрема через недосконалість комунітарних інституцій. Обговорення цих питань стало предметом для окремої Міжурядової конференції Європейського Союзу, бо вирішувати їх планувалося поза рамками Маастрихтського договору.

В процесі формування позиції Великобританії до цієї конференції фактично визначився відхід уряду Мейджора від євроентузіазму.

Ще в "чорному вересні" 1992 року Великобританія була змушена вийти з Європейського механізму обмінних курсів через світову фінансову кризу, яка особливо позначилася на Європі. Це не могло не вплинути негативно на європейський ентузіазм уряду Мейджора, тим більше, що саме він свого часу був ініціатором приєднання до механізму і сприймав його як одну із засад власної європейської політики.

В липні 1995 року тенденції євроскептицизму виявилися і у кадровій політиці Дж.Мейджора. Замість проєвропейські налаштованого Херда міністром закордонних справ був призначений помірний євроскептик Ріфкінд, який вже в травні 1996 року остаточно визначив опозицію кабінету Мейджора до "надто швидких кроків на шляху поглиблення інтеграції" [22].

Біла книга уряду консерваторів, що визначала позицію Великобританії на майбутній міжурядовій конференції ЄС в Турині, визнавала, або навіть наполягала на застосуванні гнучкого підходу до просунення євроінтеграції, і одночасно на відмові від ідеї "різношвидкісної Європи".

Причина цього кроку була очевидна – відсутність підтримки британських ініціатив в ЄС не дозволяла використати цю концепцію на користь Великобританії, натомість поверталась стара загроза використання ідеї різної швидкості інтеграції проти самої Великобританії, відсунувши її на периферію інтеграційних процесів в ЄС, зводячи її вплив на європейські справи нанівець.

Ця ж думка пролунала і у виступах самого британського прем'єр-міністра [23].

Такі зміни в позиції британського керівництва фактично означали поставання нової стратегії багаторівневої інтеграції, яка пізніше отримала назву Європа a la carta або "Європа вибору". Вона передбачала можливість вибору кожною державою тієї сфери, в якій вона зацікавлена брати участь, заперечуючи необхідність єдиної для всіх учасників правової спадщини Співтовариств як кінцевого пункту інтеграційного процесу. Такий варіант, що активно підтримувався Британією, давав учасникам повну свободу як в участі в інтеграції, так і у відмові від неї. Виняток було зроблено тільки для "загального ринку". Цей підхід зазнав жорсткої критики, позаяк практично означав кінець інтеграційного процесу і міг зумовити до ситуації, що не контролюються.

Незважаючи на це Мейджор мав намір блокувати роботу Міжурядової конференції у Флоренції, що розпочалася в березні 1996 року і була присвячена перегляду інституційних засад Європейського союзу та перегляду Маастрихтського договору. Рішучості Мейджору у протистоянні активному поглибленню інтеграції в ЄС додали й наочно продемонстровані, - ще під час формування порядку денного Міжурядової конференції, - наміри групи країн - учасниць Євросоюзу на чолі з Німеччиною і Францією форсувати створення повного політичного і економічного союзу, якнайшвидше перейти до єдиної зовнішньої політики і політики в царині оборони. Ці наміри були сприйняті Мейджором як наступ на суверенітет Великобританії, отже були від початку ним відкинуті [24].

В квітні 1996 року у відповідь на відмову ЄС пом'якшити ембарго британської яловичини, а також встановити термін його остаточного скасування, Мейджор оголосив про блокування Великобританією тих питань в Євросоюзу, вирішення яких вимагало консенсусу.

З усіх учасників Міжурядової конференції 1996 року Великобританія посідала найменш конструктивну позицію, висловившись проти 98 пропозицій порядку денного конференції, і підтримавши лише 50 з них. В той час, як Бельгія підтримала 120 пропозицій, Німеччина - 97, Франція - 65. З 35 питань Великобританія перебувала в абсолютній меншості. Внаслідок оголошеної Мейджором “політики неспівпраці” з ЄС британська деле-

гація блокувала ухвалення 74 рішень, навіть таких, з якими Великобританія була згодна, - в тому числі тих, що стосувалися поліпшення співпраці між країнами-учасницями Євросоюзу в адміністративній царині, плану дій для європейської промисловості, спільної позиції ЄС стосовно співпраці з Сирією, заяви ЄС про дотримання прав людини Білоруссю, тощо [25]. Але заходи уряду Мейджора лише сприяли ще більшій ізоляції Великобританії в ЄС. Вплив британської позиції на розвиток ЄС був мінімальним, здебільшого вето британського уряду зумовило тимчасову затримку з ухвалення настанов. Натомість, недовіра між Великобританією та континентальними державами – учасницями ЄС повернулася до того рівня, що існував за часів протистояння ЄЕС із Тетчер.

Наприкінці 1996 року, по завершенні Міжурядової конференції, на якій Великобританія фактично не змогла захистити жодну зі своїх позицій, політика уряду Мейджора стосовно ЄС набула найбільш непримиренного характеру за весь час його прем'єрства. Британський уряд прагнув виборювати на Міжурядовій конференції інтереси Великобританії щодо зменшення повноважень Європейського Суду, перегляду Спільної сільськогосподарської політики, на яку витрачалася майже половина річного бюджету ЄС, припинення розширення повноважень Європарламенту, вживання нових заходів контролю над злочинністю, тероризмом, нелегальною імміграцією. Європарламент, на думку британського уряду, мав більш ефективно використовувати ті повноваження, які в нього вже були, і що дозволяли йому контролювати і стримувати витрати на європейську бюрократію, а також боротися з фінансовими зловживаннями в Євросоюзі. Великобританія виступила проти розширення сфери використання кваліфікованої більшості за голосування в ЄС на користь принципу одноголосності, який був визнаний життєво важливим для таких питань, як зміна установчого договору, податки, долучення нових учасників, реформування бюджетної сфери. У реалізації принципу змінюваної геометрії, Великобританія також пропонувала запровадити групове голосування (груп з 3-4 країн – учасниць, що мають заздалегідь визначену спільну позицію) з питань розширенням Євросоюзу [26]. Таким чином, хоча Великобританія не планувала посідати на конференції пасивної позиції, і пропонувала цілий шерег, цілу низку ідей, скерованих на вдосконалення Союзу майже у всіх напрямках його діяльності, її позиція знову набувала вигляду жорстко опозиційної до федералізації ЄС. З усіх питань, винесених на обговорення конференції, британська сторона надавала явної переваги посиленню економічної конкурентноздатності Європейського союзу і його розширенню.

Твердості, стосовно ЄС на тлі зовнішньополітичних невдач у політиці щодо ЄС вимагала й політична ситуація в країні. Майбутні вибори Консервативна партія зустрічала із неефективною євроінтеграційною політикою, без успіхів в ЄС, із невеличкою більшістю в Парламенті, що не дозволяла швидко покращити становище шляхом ухвалення важливих настанов. До того ж в партії поглибився розкол, головною причиною якого також була політика уряду щодо європейської інтеграції та ЄС зокрема. Єдиним напрямком, на якому уряд Мейджора міг домогтися швидких змін, і в такий спосіб поліпшити власні шанси на переобрання, була консолідація партії. Відтак Мейджор дедалі більше наслідував риторику євроскептиків. Таким чином до кінця перебування при владі уряду Мейджора його політика стосовно європейської інтеграції значно просунулася в напрямку євроскептицизму і в його діях стали домінувати традиційні завдання захисту національних інтересів.

Перелік літератури:

1. King, Antony. Britain says yes. The 1975 Referendum on the Common Market. 1977. pp.33-35.

2. Wester, Robert. The United Kingdom and European Political Union. // Institutional Reforms, New Policies and International Identity of the European Community. Ed. By Finn Laursen and Sophie Vanhoonacker. Maastricht: European Institute of Public Administration, Martinus Nijhoff Publishers, 1992. p.193.
3. George, Stephen. The Policy of British Governments within the European Community. 1996. P.31.
4. George, Stephen. An Awkward Partner: Britain in the European Community. Oxford: Oxford University Press, 1990. pp.42-46.
5. Johnson, K. and C.Painter. British Governments and the EMS. // Political Quaterly, Vol.51, #3, 1982. P.317.
6. Young, John W. Britain and European Union, 1945-1992. London: Macmillan, 1993. p.118.
7. Ibid, p.119
8. Johnson, K. and C.Painter. British Governments and the EMS. // Political Quaterly, Vol.51, #3, 1982. P.318.
9. Quote: Sharp, P. Theatcher's Wholly British Foreign Policy. // Orbis: A Journal of World Affairs. Vol.35, #3, Summer 1991. P.406.
10. George, S. (ed.), Britain and the European Community: The Politics of Semi-Detachment (Oxford, 1991).p.24.
11. George, S. Politics and Policy in the EC. London 1985.P.231.
12. George, S. (ed.), Britain and the European Community: The Politics of Semi-Detachment (Oxford, 1991).p.25.
13. Kendle, John. Federal Britain. A History. 1997. P.152.
14. Schmidt, Helmut. A Grand Strategy for the West, the Anochronism of National Strategies. London: Yale University Press, 1985. P.52.
15. Pinder, John. Renegotiation: Britain's Costly Lesson? // International Affairs, Vol.51, #2, April 1975. P. 153.
16. Nomden K.Flexibility:a key element in future European integration. Coping with flexibility and legitimacy after Amsterdam, Maastricht: European institute of public administration. 1998.P.34.
17. Informe Tindemans L.al Consejo Europeo //Revista de instituciones Europeas. 1976. N2.P.598-599.
18. Le Monde. 1994. 30 Novembre.
19. Principles and Practice of British Foreign Policy. Speech by the Rt.Hon. Malkolm Rifkind QC. MP Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Chatham House, 21 September 1995, FCO News Dept. - P.8.
20. Holmes M. John Major and Europe. The Failure of Europe 1990-97 // The Bruges Group Occasional Paper. No28. - P.22.
21. The Politics of European Treaty Reform. London, UK ; Washington, D.C. : Pinter, 1997. P.107.
22. Financial Times. 18.01.1995.
23. Major J.Europe: A Future that works // Europe. 1996. 10 September.
24. Montbrial. T. Agir pour l'Erope. Les relations franco-allemandes dans l'apres-guerra froide. Paris: Masson, 1995. P.259.
25. Bullpit, Jim. Conservative leaders and the 'Euro-Ratchet': Five Dses of Scepticism. // Political Quaterly, 63(3) 1992. P.264.
26. Nicoll, William and Trevor C.Salomon. Understanding the New Euriopean Community. London: Harvester Wheatsheaf, 1994. P.263.

КВАДРАТУРА ІНТЕГРАЦІЙНОГО КОЛА

Незалежна Україна постала в період переходу від біполярної системи міжнародних відносин часів „холодної війни" до сучасної міжнародної системи, яку для спрощення, ми називаємо „постбіполярною".

Незалежність України стала однією із значних структурних характеристик такої системи, як на глобальному, так і (головним чином) на регіональному – європейському/євразійському рівнях.

Події після вересня 2001 р. поставили під сумнів здатність США одноосібно гарантувати стабільність у глобальному масштабі. Закон саморегуляції міжнародної системи спонукає до відтворення рівноваги там, де вона порушена, - збільшується ймовірність формування „стримуючих" коаліцій, посилюються тенденції до становлення багатополярного світового порядку за рахунок зміцнення позицій об'єднаної Європи, Росії, Китаю та інших „центрів сили". Характер їх взаємодії з „глобальним лідером" - США - дедалі більше нагадує мультиполярне балансування.

Усе це суттєво впливає й на розвиток регіональної європейської системи міжнародних відносин та на окремі елементи/держави цієї системи. Тому, наприклад, зростання тиску на Україну одночасно і з боку Росії, і з боку США та ЄС є наслідком не тільки і, можливо, не стільки прорахунків української зовнішньої політики, скільки результатом зміни конфігурації сил як на глобальному, так і на регіональному - європейському рівні.

Така ситуація є викликом для України, вона має свої „мінуси" та свої „плюси". До перших належить ризик конфліктної ескалації протиріч між „полюсами" і загальної дестабілізації європейського регіону, що загрожує катастрофічним зменшенням простору для зовнішньополітичного маневру України та посиленням її залежності від „сильних світу". До „плюсів" за умов відродження політики мультиполярного балансування можна віднести нові можливості захисту власних інтересів. Раціональне співвідношення між концепціями „багатовекторності", „позаблоковості", „європейського вибору", „європейської" та „євроатлантичної" інтеграції, „євразійського вектору" тощо може призвести до необхідності формування нової парадигми зовнішньої політики України, до появи такого геополітичного проекту, в реалізації якого наша держава змогла б відіграти конструктивну інтегруючу роль, адекватну її потенціалу та геополітичному становищу.

Статус України як держави середнього рівня в світовій ієрархії міжнародних акторів дозволяє констатувати, що Україна має недостатньо так званої „структурної сили" для того, щоб суттєвим чином впливати на процеси в глобальній системі міжнародних відносин.

Україна має кілька основних „опцій" побудови своїх відносин з потужними „центрами сили" на міжнародній арені:

Манжола В.А.Квадратура інтеграційного кола. // Політика і час. – 2007. - №4. – с.14-18.

- одностороння орієнтація на один зі світових „центрів сили", глобального або регіонального „лідера", що може дати певні тактичні вигоди, але стратегічно загрожує повною залежністю;

- нейтралітет або рівновіддаленість, що в умовах знаходження України на перехресті геополітичних інтересів кількох потужних „центрів сили" може призвести до поділу країни на сфери впливу, встановлення тієї чи іншої форми кондомініуму або ізоляції;

- динамічне балансування між „центрами сили". Це найскладніший шлях, який потребує вивіреної зовнішньополітичної стратегії та тактики, але водночас є найефективнішим способом захисту та реалізації власних національних інтересів. Саме це є теоретичною основою політики багатовекторності.

На сьогодні принцип багатовекторності має помилкове трактування. Фактично в сучасній внутрішньополітичній та зовнішньополітичній риториці принцип багатовекторності трактується як хитання України між двома зовнішньополітичними напрямками - західним (європейський та євроатлантичний простори) та східним (Росія та євразійський простір). Однак міжнародні реалії європейського простору виключають можливість орієнтації України лише на один стратегічний зовнішньополітичний напрямок.

Палкі дискусії навколо стратегії багатовекторності здебільшого мають не стільки теоретичне, скільки політико-прикладне підґрунтя. Певний консерватизм, недостатнє узгодження практичних кроків короткострокового характеру із довгостроковими національними інтересами, безпринципність у множенні „стратегічних партнерів", а також прорахунки в геополітичній „локалізації" принципу багатовекторності призводять до його ерозії, трактуються як „різновекторність" або „флюгерність".

Важливим елементом зовнішньополітичної стратегії України має стати концепція рівнонаближеності, сутність якої полягає в розвитку поглибленого співробітництва одночасно з усіма провідними міжнародними гравцями в регіоні, у прагненні встановити з ними відносини особливого або стратегічного партнерства. Основним елементом концепції рівнонаближеності є врахування інтересів кожного з основних акторів з одночасним запобіганням поглибленню відносин з окремим із регіональних центрів сили, яке суттєво зашкодить інтересам іншого регіонального центру сили.

Гра на протиріччях набагато потужніших держав є ризикованою тактикою для національних інтересів України. Тим паче, що практика доводить наявність механізмів пошуку компромісів між США, Росією, ЄС без урахування інтересів України.

Дотримання принципу рівнонаближеності, послідовне взаємовигідне співробітництво в питаннях, що становлять національний інтерес України, уникнення різкого хитання від одного стратегічного напрямку до іншого мають лягти в основу стратегії України в існуючому геополітичному середовищі.

Україна в європейському міжнародно-політичному регіоні. На відміну від глобальної міжнародної системи, „структурної сили" України досить для здійснення впливу на процеси становлення та розвитку регіональної європейської підсистеми міжнародних відносин. Незалежна Україна відразу стала помітним державним утворенням у європейському розкладі сил. В Європі вона посідає друге місце за площею, поступаючись лише Росії, та шосте місце за населенням. Україна має достатній, хоча й суттєво послаблений за останні 15 років, демографічний, ресурсний, економічний, науково-технічний та освітянський потенціал.

У субрегіональному вимірі за Україною все ще залишається статус провідної держави, яка створює „критичну масу" для реалізації будь-яких великих проектів на євразійському просторі, у Східній та Південно-Східній Європі, у Балтійсько-Чорноморському та Чорноморсько-Каспійському регіонах тощо.

Саме на європейському континенті Україна здатна зміцнити свою міжнародну суб'єктність і посилити вплив на структурування європейського міжнародно-політичного регіону як особливого геополітичного комплексу, в рамках якого реалізуються основні життєві інтереси України. Крізь цю призму має розглядатися завдання концентрації зовнішньополітичних зусиль України в європейській системі міжнародних відносин, особливо у проблематиці безпеки, інтеграційних процесів, інституціиних змін на континенті тощо.

На жаль, можна констатувати, що теорія і практика європейської політики України значно відстає від бурхливої динаміки трансформації структури європейської регіональної системи міжнародних відносин.

По-перше, саме в європейській системі послаблення американської гегемонії є відчутнім. Сучасний стан дедалі більше нагадує тристороннє балансування ЄС-Росія-США. Про це свідчить і формування стримуючої прокоаліції Росія-Німеччина-Франція, і американські концепції „старої"/"нової" Європи та створення різноманітних „буферних зон".

До того ж тенденцією є подальша розбіжність інтересів США й ЄС та їх конкуренція за підтримання стратегічного альянсу з Росією. Це створює принципово нове політичне середовище для України та нову альтернативність зовнішньополітичної орієнтації: можливість скористатися спробами США законсервувати модель гегемоністичної стабільності або в ролі країни „європейського вибору" включатися в систему багатостороннього балансування.

По-друге, іншим фундаментальним викликом для України є динаміка інтеграційних процесів на європейському континенті, розширення ЄС, формування інтеграційних осередків на теренах пострадянського простору, а також інтенсифікація діалогу ЄС-Росія. З різних причин Україна залишається на периферії інтеграційних процесів, у так званому „вакуумі інтеграції" між потужними партнерами, які демонструють здатність до кооперативного діалогу та до використання України як об'єкта власної інтеграційної політики. Це зменшує простір для дипломатичного маневру та загрожує закріпленню України в ролі периферійного буфера між Росією та ЄС. Проблема „квадратури інтеграційного кола" має принципове значення для майбутнього України та потребує суттєвого переосмислення європейської політики та євроінтеграційного курсу нашої держави.

По-третє, сьогодні ми можемо констатувати, що процес розширення Європейського Союзу має певні обмеження інституційного, політичного, фінансово-економічного та інтелектуального характеру.

Події останніх років - запровадження ЄС стратегії сусідства, „конституційна" криза Євросоюзу, більш жорсткі критерії та вимоги до кандидатів на вступ до ЄС, інтенсифікація стратегічного партнерського діалогу з Росією, - свідчать про те, що в процесі подальшого розширення ЄС на схід настала „стратегічна пауза". Вочевидь, у Брюсселі та інших „ключових" європейських столицях Україна не сприймається складовою частиною майбутнього Євросоюзу, принаймні на етапі завершення реформування ЄС після останнього розширення. Така „стратегічна пауза" у процесі розширення ЄС не може бути проігнорована Україною в контексті подальшої розробки її євроінтеграційного курсу та європейської політики в цілому.

Концепція Великої Європи: геополітичний вимір

Європа може розглядатися як певний феномен, особлива регіональна ідентичність, яка має притаманні лише їй просторово-географічні, історико-політичні, культурно-цивілізаційні, економічно-ресурсні, інтеграційно-інституційні та інші виміри. При цьому ці виміри знаходяться в діалектичній динаміці: гомогенності-гетерогенності, цілісності-дихотомії, єдності-розбіжностей, об'єднання-розколу. Усі ці тенденції вже тривалий час є предметом як теоретико-схоластичних дискусій, концептуально-доктриналь-

ного оформлення, так і практичного політико-дипломатичного, а подекуди, й військово-стратегічного співробітництва -протистояння.

Класична географічна формула „Європа від Атлантики до Уралу" територіально окреслює Європу як частину світу. Разом з тим, з огляду на спроби виокремлення політичних, цивілізаційних та геостратегічних рубежів Європи, сьогодні говорити про Європу „від Атлантики до Уралу" означає утримувати її в надто вузьких або навіть жорстких рамках. Європа має потужні геополітичні, геоекономічні та цивілізаційні проекції в Північній Америці, Північній Азії, північному Середземномор'ї та Західній Азії. До того ж, після Другої світової війни США стали вагомим чинником європейської регіональної системи міжнародних відносин та самі проектують на Європейський континент свою силу та вплив.

Усе це призводило до формування союзів, блоків, міждержавних об'єднань та інституцій, які виходили за рамки проектів суто „Європейської Європи": атлантична (євроатлантична) Європа та НАТО; трансконтинентальна Європа від Гренландії до Чукотки (або від Дубліна до Владивостока) та Рада Європи; трансатлантична Європа від Ванкувера до Владивостока та НБСЄ/ ОБОЄ; Середземноморська Європа та Барселонський процес; „ширша" Європа та стратегія сусідства ЄС; „євразійська" Європа та СНД, СЄП тощо.

Просторово-географічний аналіз свідчить: якщо територіальний простір Європи як „континентальної маси" є величиною постійною, то просторові параметри союзів, блоків, об'єднань, інституцій та відповідних концепцій, доктрин і стратегій - величиною змінною, яка впливає на визначення політичних і цивілізаційних рубежів Європи.

Позиціювання України як країни, котра знаходиться в центрі Європи, змушує нас при виробленні та реалізації європейської політики й відповідних геополітичних проектів пам'ятати, що Європа є як на Заході, так і на Сході та Півночі від українських кордонів; оперувати не тільки відповідними „векторами , а и загальноєвропейськими просторовими параметрами як постійною величиною, так і діалектично змінними величинами політичних, культурно-цивілізаційних, інституційних, інтеграційних та інших вимірів процесів, що відбуваються в європейському міжнародно-політичному регіоні.

З огляду на це, базовою концепцією та інструментом європейської політики України може стати проект так званої єдиної „Великої Європи" як особливого континентального геополітичного комплексу, у рамках якого реалізуються основі життєві інтереси України.

Термін „Велика Європа" безперечно є відносним та умовним. Ми використовуємо його лише на противагу різноманітним проектам, малої Європи", „атлантичної Європи", „євразійської Європи", „Нової Європи" тощо як таких, що позиціонують Україну на периферії значних та визначальних для неї геополітичних й інтеграційних процесів та містять значний ризик закріплення України як „буфера", „санітарного кордону", „плацдарму", „авангарду", „форпосту" тощо.

Проект „Великої Європи" базується на пан'європейських, загальноєвропейських традиціях політичної думки та політичної практики. Він базується на існуванні двох європейських центрів політичного і економічного тяжіння - Євросоюзу та Росії які, попри наявність розбіжностей в інтересах і цілях, демонструють зростаючу кооперативність у розбудові загальноєвропейських економічних, політичних, стратегічних, правових, освітянських просторів та в позиціюванні „Європи" в сучасному світі.

Проект „Великої Європи" базується також на розумінні того, що вона складається не тільки з двох головних „ядер", „центрів тяжіння" та європейської периферії, а й з існування „позаєвропейських" акторів, насамперед США, які, в ролі глобального лідера сучасного світу, впливають на процеси в європейському регіоні як через здатність „сприяти" трансформації глобальної міжнародної системи, так і використовувати свій потенціал для вигідного Вашингтону „спрямування" процесів на європейському континенті.

Парадигма Великої Європи має повернути Україні природне місце в центрі загальноєвропейських процесів як природного об'єднуючого ланцюга, системоформуючої ланки/сегменту, а не периферійного елементу або санітарного буферу. Цей проект розрахований на підвищення ролі та впливу України в процесах досягнення європейської єдності та розбудови загальноєвропейського дому. Рубежі „Великої Європи" є також змінною величиною. Ми виходимо з того, що сьогодні політико-просторові параметри цього проекту знаходяться між географічним простором „європейської Європи" від „Атлантики до Уралу" та політичним простором Ради Європи, що простягається від Дубліна до Владивостока. Важливо, що цей простір „покривається" також всіма здобутками, нормами, інституціями та діяльністю Організації з питань безпеки й співробітництва в Європі (ОБСЄ).

З розпадом біполярної системи міжнародних відносин та завершенням розколу Європи з'явилися реальні передумови реалізації ідей досягнення єдності Європейського континенту, його перетворення на простір стабільності та безпеки, демократії, соціального та економічного прогресу, на могутній та впливовий полюс сучасного світу.

Реальний процес становлення єдиної Європи розпочався не шляхом зближення, „конвергенції" Сходу та Заходу (домінантної концепції 60-80-их років), а шляхом поступового розширення західних структур - ЄС, а також НАТО і Ради Європи на схід континенту. Стратегія розширення довела свою ефективність, сприяючи стабільності та зміцненню безпеки в Європі, поширенню демократичних стандартів, норм і процедур, цивілізаційних параметрів та інтеграційних процесів не тільки на весь європейський континент, а й на прилеглі до нього регіони.

Водночас, стратегія розширення має певні обмеження, насамперед „внутрішньоєсівського" характеру, що викликало „стратегічну паузу" у подальшому розширенні ЄС на Схід. Інша група обмежень стратегії розширення як інструмент об'єднання Європи пов'язана із залишковою бінарністю, дихотомією європейського континенту, економічною, політичною та ментальною гетерогенністю Заходу та Сходу Європи.

По-перше, на європейському континенті знаходяться два „центри" політичного та економічного тяжіння - ЄС та Росія. Хоч остання має і менший атрибутивний та аттракційний потенціал, вона, на відміну від Євросоюзу, є централізованим державним утворенням, здатним до проведення більш консолідованої та мобільної стратегії.

По-друге, темпи внутрішньої „європейської" трансформації країн Сходу Європи, зокрема України, значно відстають від темпів трансформації та поглиблення ЄС. Консервування такої тенденції, посилення „ефекту ножиць" може мати серйозні стратегічні наслідки - поховати здатність України реалізувати свій євроінтеграційний курс та надовго залишити її в тіні російського центру тяжіння.

По-третє, країни Східної Європи демонструють неспроможність створити ефективну та цивілізовану модель міждержавних відносин, яка була б сумісна з відповідними принципами, стандартами та нормами ЄС. Закріплення таких тенденцій може призвести до фіксації реальних ліній розподілу, до відтворення жорстких біполярних схем на континенті.

Нарешті, спостерігаються процеси ерозії фундаменту трансатлантичних зв'язків. Попри те, що США та НАТО були головними бенефіціантами завершення „холодної війни" та значно консолідували свої позиції в Європі та Євразії, посилюються тенденції зростання геополітичних та геостратегічних розбіжностей між США та Євросоюзом, який перетворився на самостійний центр сили та має власні геополітичні проекти як в глобальній політиці, так і, особливо, на європейському континенті. Звичайно, не йдеться про „атлантичне розлучення": „євроатлантизм" має серйозне економічне, стратегічне та інституційне забезпечення. Водночас схильність США до гегемонізму та односторонності

в стратегічних акціях, спроби внести розкол між „старою" та „новою" Європою наштовхується на глибоке невдоволення та спротив у провідних європейських столицях, підштовхує їх до стратегічного альянсу з Москвою та, за влучним висловом Збігнева Бжезинського, до „геополітичного відторгнення Вашингтону".

Україна в євроатлантичному просторі виступає, по-перше, як один із об'єктів практичної реалізації американської доктрини поширення демократії задля встановлення власного контролю над пострадянським простором; по-друге, як важлива ланка у створенні незалежного від Росії механізму контролю на пострадянському просторі; по-третє, як ключовий елемент створення субрегіональних утворень без участі Росії. Відтак, євроатлантичний простір для України вибудовується в контексті суперництва США із Росією та концептуалізується навколо так званої „Нової Європи", включення України до якої дозволить США ефективніше використовувати цю групу держав для контролю над розвитком інтеграційних процесів в Європі.

За цих обставин Україна має дуже врівноважено та прагматично поставитися до атлантичного вектору своєї європейської політики. Підтримання стабільних відносин та поглиблення конструктивного партнерства зі США й НАТО залишаються аксіомою зовнішньої політики України, інструментом консолідації її незалежності та реалізації євроінтеграційного курсу. Водночас, висування та просування спільних американсько-українських проектів на європейському континенті потребують обережного та прискіпливого підходу. Там і тоді, де і коли такі проекти можуть вступити в протиріччя з консолідованою позицією Росії та Європейського Союзу або його провідних членів і здатні викликати побоювання, підозру або негативну реакцію, вони є недоречними та контрпродуктивними.

Геополітична формула Великої Європи - проект для України.

Нова геополітична ситуація, що складається в європейському міжнародно-політичному регіоні, завдання концентрації зовнішньополітичних зусиль в Європі в контексті її сучасного, розширеного трактування потребують:

- по-перше, уникнення застарілої дилеми вибору „Схід-Захід", що викликало циклічні, „флюгерні" хитання різновекторної політики, яка так і не була інтегрована в єдину стратегію щодо Європейського континенту;
- по-друге, запобігання відновленню або виникненню протистояння між євроатлантичним, європейським та євразійським геостратегічними просторами;
- по-третє, визнання безперспективності політики, яка закріплює за Україною буферний або периферійний статус у рамках тих чи інших інтеграційних процесів, або у межах геополітичних проектів;
- по-четверте, артикуляції загальноконтинентального характеру європейської політики України, що потребує інтегрованості та збалансованості основних сегментів/векторів європейської стратегії: євроатлантичного, євроінтеграційного, панєвропейського, євразійського, субрегіонального, локального та двостороннього;
- по-п'яте, розуміння того, що європейська політика України не може зводитися лише до проблеми вступу до ЄС/НАТО, або до союзу з Росією/ЄЕП тощо. Участь України в будь-яких інтеграційних процесах або геополітичних проектах має розглядатися в більш широкому контексті утвердження України як невід'ємного, впливового та самостійного чинника об'єднаної Європи.

Імперативом європейської політики України залишається пошук оптимального співвідношення між стратегічним курсом на євроінтеграцію та необхідністю підтримувати комплексні відносини стратегічного партнерства з Росією в контексті посилення загальноєвропейських об'єднавчих тенденцій.

З огляду на специфічне геополітичне розташування України як своєрідного геополітичного центру, який потенційно здатен виконувати транзитні, комунікаційні та об'єднавчі функції, критично важливою проблемою є формулювання такого геополітичного проекту, який би максимально використовував переваги та мінімізовував ризики геополітичного становища України.

З цієї точки зору концепція Великої Європи має конкретну геополітичну формулу трикутника ЄС-Україна-Росія. Це проект, де Україна є системоформуючим ланцюгом, природною об'єднуючою ланкою, а не периферійним елементом або санітарним кордоном.

Формула геополітичного трикутника ЄС-Україна-Росія базується на реальному існуванні окремих вимірів співробітництва та партнерства між ЄС та Україною, Україною та Росією, ЄС та Росією. Комунікаційна функція України в рамках такого проекту полягає в сприянні розбудови багатосторонньої взаємодії в рамках трикутника ЄС-України-Росія.

По-перше, формування такого трикутника стратегічної взаємодії створює можливість замкнути процеси розбудови пан'європейського економічного, політичного, правового, енергетичного, транспортного, інформаційного, культурного та освітянського просторів, а також зміцнити механізми безпеки та стабільності на європейському континенті.

По-друге, формула геополітичного трикутника стратегічної взаємодії дозволяє запобігти або мінімізувати ризики можливого поглиблення співпраці між ЄС та Росією на стратегічно чутливих для України напрямках без врахування або всупереч національним інтересам України.

По-третє, формула трикутника дозволяє України артикулювати власне бачення процесів та механізмів об'єднання Європи, сприяє формуванню цілісної, послідовної та передбачуваної європейської політики, яка органічно поєднує євроінтеграційний курс України та курс на підтримання стратегічного партнерства з Росією, сприяє зближенню європейського та євразійського просторів Великої Європи.

По-четверте, формула трикутника є прийнятним форматом діалогу України з Росією та ЄС, вона зміцнює переговорні можливості України, збільшує простір для політичного маневрування.

У цілому формула трикутника Україна-ЄС-Росія дозволяє інтегрувати російський та західний вектори української зовнішньої політики в єдину цілісну стратегічну лінію України щодо європейського континенту.

Україні життєво важливо не допустити нового розколу Європи, європейсько-євразійського протистояння, що загрожує або втратою незалежності, або перетворенню України на „плацдарм" протиборства як європейських, так і позаєвропейських „центрів сили".

Парадигма Великої Європи повертає Україні природне місце в центрі загальноєвропейських процесів і проблематики єдності європейського континенту, запобігає її маргіналізації або перетворенню на об'єкт політики світових „центрів сили" та дозволяє розраховувати на підвищення ролі та впливу України в європейській та світовій політиці.

НАСЛІДКИ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄС ДЛЯ ТРАНСАТЛАНТИЧНИХ ВІДНОСИН

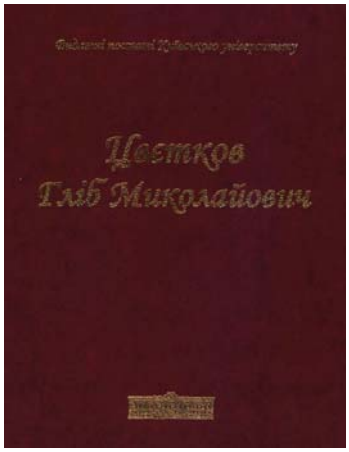

Одним із найвпливовіших чинників, що визначатиме характер трансатлантичних відносин у безпековій сфері в найближчі десятиліття, буде розвиток військово-політичної інтеграції в ЄС. У процесі політичної уніфікації на початку 90-х рр. XX ст. постало питання про розвиток військової компоненти в рамках спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС. У прийнятому в 1992 р. Маастрихтському договорі проголошувалося, що "Союз має на меті утверджувати свою ідентичність на міжнародній арені, зокрема шляхом здійснення спільної зовнішньої політики та політики безпеки, не виключаючи можливості оформлення в майбутньому спільної оборонної політики, яка може сприяти створенню спільної оборони" [1]. Спроби оборонної інтеграції в ЄС представляють для США та трансатлантичних відносин значні виклики, які за своїми можливими наслідками можуть дорівнювати перетворенню ЄЕС на економічного конкурента США в 60-ті рр. XX ст.

Процес, започаткований в Маастрихті, це не перша подібна спроба європейців: в першій половині 50-х рр. планувалося створити Європейське політичне співтовариство та Європейське оборонне співтовариство – набагато амбіційніший, порівняно із нинішнім, проект із наднаціональними елементами. США активно підтримали європейську ініціативу, а провал проекту в 1954 р. після нератифікації Паризького договору Національними зборами Франції був розцінений у Вашингтоні як власна поразка. Зрозуміло, що підтримка ЄОС була продиктована необхідністю зміцнення європейської опори в трансатлантичному союзі в умовах "холодної війни", для чого вкрай необхідним було інкорпорувати ФРН у західні військово-політичні союзи та зміцнити франко-німецьку вісь. Проте європейські інтеграційні процеси на початку 90-х рр. відбувалися у відмінному геополітичному середовищі й мали для Сполучених Штатів зовсім інші наслідки: розмивання трансатлантичної єдності та американського лідерства.

Головною проблемою, що виникла у стосунках США та Європейського Союзу, стало визначення статусу Західноєвропейського Союзу - військово-політичної структури, на яку мав опиратися ЄС. Згідно з Маастрихтським договором, ЗЄС мав стати невід'ємною частиною розвитку ЄС і його другої "опори". Однак у Договорі існувало окреме положення, згідно з яким оборонна політика Союзу мала поважати зобов'язання окремих держав-членів, які одночасно були членами Північноатлантичного блоку, і не мала суперечити загальній політиці безпеки, установленій у межах НАТО. 10 грудня 1991 р. під час саміту

Миронова М.А. Наслідки військово-політичної інтеграції в ЄС для трансатлантичних відносин // Цвєтков Г.М. Серія «Видатні постаті Київського національного університету».- К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007.- С.279-300.

Європейської Ради в Маастрихті, де був ухвалений проект Договору про Європейський Союз, була прийнята Маастрихтська Декларація ЗЄС "Роль Західноєвропейського Союзу та його відносини з Європейським Союзом та Північноатлантичним альянсом". У документі проголошувалося, що "ЗЄС буде розвиватися як військовий компонент ЄС та як чинник, що має підсилити європейську опору атлантичного альянсу" [2]. З одного боку, ЗЄС мав стати з'єднуючою ланкою у стосунках НАТО та ЄС. Але, на думку автора, подвійність та невизначеність у конфігурації європейської безпеки та розподілі повноважень у відносинах НАТО – ЗЄС – ЄС стала дестабілізуючим чинником у трансатлантичних відносинах і спричинила негативну реакцію Вашингтона.

До ідеї політичної інтеграції ЄЕС Сполучені Штати в цілому поставилися схвально, принаймні з розумінням, беручи до уваги неминучість процесу та необхідність збереження конструктивних зв'язків з європейськими партнерами. У листопаді 1990 р. обидві сторони ініціювали підписання Трансатлантичної декларації. Разом з тим обговорення можливостей створення автономних від НАТО структур під час роботи міжурядової конференції з розробки тексту Договору про Європейський Союз викликало серйозні нарікання з боку Вашингтона. В адміністрації Дж.Буша - старшого висловлювалися занепокоєння з приводу того, що створення другої "опори" ЄС і підсилення ролі ЗЄС можуть загрожувати діяльності НАТО. У лютому 1991 р. США здійснили акцію, яка отримала назву "демарш Доббінса". Заступник помічника держсекретаря США в європейських справах Дж. Доббінс через американські посольства в європейських столицях довів до відома європейців, що "США підтримуватимуть зміцнення європейських ініціатив у рамках НАТО, проте висловлюватимуться проти розвитку ЗЄС, який не є тісно пов'язаним з НАТО. Будь-яке об'єднання проти США не припустимо" [3]. Така позиція американського Держдепартаменту викликала різкі зауваження з боку ряду європейських держав, зокрема Франції в особі її тодішнього президента Ф.Міттерана. Занепокоєння Вашингтона викликав і започаткований у Ля Рошелі в травні 1992 р. проект франко-німецького корпусу.

З приходом до влади демократів ставлення до другої опори ЄС дещо пом'якшилося, що було пов'язано з об'єктивною необхідністю нормалізації стосунків між США та західноєвропейцями. Проте адміністрація Б.Клінтона наголошувала на тому, що ця структура має бути прозорою та тісно пов'язаною з НАТО. У Стратегії національної безпеки США стосовно Європи й НАТО, прийнятій у 1995 р., заявлялося, що США все більше покладатимуться на європейських союзників по НАТО, які повинні взяти на себе більше відповідальності у виконанні вимог регіональної оборони. Однак підкреслювалося, що Альянс має залишитися в центрі європейської безпеки, а розвиток ЄС та ЗЄС - зміцнити "європейську опору" НАТО [4].

На думку автора, крім традиційної схильності демократичної партії до конструктивного діалогу із союзниками, зміни у американській позиції були спричинені наступними чинниками:

- непропорційність витрат на оборону з боку європейських членів НАТО і США. Дискусії про необхідність врівноваження внесків у оборону (burden sharing) в рамках трансатлантичного альянсу відбувалися із середини 60-х рр. Тим не менше, після завершення "холодної війни" розрив у показниках залишився значним, характерною стала й тенденція до скорочення військових бюджетів в Західній Європі. У 1994 р. загальна вага США в НАТО складала 60.18%, Великобританії – 7.26%, Франції – 9.75%, Німеччини – 8.07%; загальний внесок натівської Європи - 37.87% [5]. Адміністрація демократів була змушена рахуватися і з позицією Конгресу США, в якому обговорювалися проекти повного виводу американських військ з Європи, якщо європейці не збільшать витрати на їхнє утримування. За планами Білого дому формування європейських сил мало призвести до збільшення витрат європейських країн та, як наслідок, їхньої більшої відповідальності

та зменшення фінансового тягаря США. З іншого боку, Сполучені Штати виявилися фактично неготовими до більш рішучих кроків європейців у розвитку власне європейської оборонної ідентичності.

• міждержавний підхід у функціонуванні "другої опори". Чинником, що має заспокоїти США, залишається міждержавний характер "другої опори". Через "особливі стосунки" з окремим країнами, такими як Великобританія та країни Центральної Європи, Вашингтон може впливати на процеси зсередини та бути впевненим у вигідному для себе розвитку військово-політичної інтеграції ЄС. Показовим є рішення, прийняте під тиском Великобританії та Данії, про повне виключення Європейської Комісії та Європейського Парламенту з обговорення проблем оборонної інтеграції. А після заяви Президента Європейської Комісії Р. Проді у Вільнюсі в лютому 2000 р. про те, що створення операційних можливостей ЄС розцінюється як пакт про колективну оборону, міністр оборони Великобританії відразу ж виступив з різкою заявою в Палаті общин [6].

• відсутність у ЄС та ЗЄС необхідних для цього ресурсів. Досягнення поставленої мети – створення автономних від НАТО структур – потребувало як значних фінансових внесків, так і розвитку військових та військово-технічних структур для проведення незалежних від США воєнних акцій: системи управління і розвідки, можливостей для оперативної передислокації військ, зв'язку. Ані ЗЄС, а тим більше ЄС таких ресурсів не мали, тому для європейських членів НАТО природною була пріоритетність зв'язків з Альянсом та США. У разі будь-якої серйозної загрози, включаючи ядерну, США та НАТО розглядалися як головні гаранти їхньої безпеки.

• характер європейської оборонної інтеграції. Відсутність оперативних можливостей для проведення широкомасштабних операцій і бажання розмежувати сфери відповідальності з НАТО спричинило прийняття Радою ЗЄС 19 червня 1992 р. декларації, в якій були викладені три основні напрямки задіяння організації. Так звані "Петерсберзькі завдання" [7] включали в себе проведення гуманітарних і рятувальних операцій, місій з підтримання миру та військових місій, спрямованих на кризове врегулювання, включаючи миротворчість. Обмеження діяльності ЗЄС питаннями м'яких ризиків безпеці (soft security) розводило сфери відповідальності НАТО та ЗЄС та створювало умови для взаємодоповнення та розподілу праці між двома інституціями.

Загалом, в першій половині 90-х рр. виокремилися два підходи до розвитку європейської оборонної ідентичності. Перший, запропонований європейськими атлантистами (Великобританією та Данією) і підтриманий Сполученими Штатами, передбачав підсилення європейської опори в рамках НАТО. Інший, прихильниками якого були Франція, ФРН, Бельгія та інші, передбачав інтеграцію ЗЄС у ЄС та створення автономних від США сил у рамках ЄС. Неможливість вироблення єдиної позиції в рамках Європейського Союзу зумовила домінування в цей період першого підходу, що було закріплено рішеннями Брюссельського (січень 1994 р.) і Берлінського (червень 1996 р.) самітів НАТО. Прагнучи зберегти контроль над європейською військово-політичною інтеграцією, Вашингтон погодився на посилення європейської опори НАТО в межах концепції Європейської ідентичності в галузі безпеки та оборони - ЄІБО (European Security and Defence Identity)[8], суто натівського проекту, запропонованого ще в середині 80-х рр., але заблокованого свого часу саме Вашингтоном.

Посередництво Великобританії у зближенні франко-американських позицій і відновлення співробітництва Франції з військовими структурами НАТО уможливили прийняття на Берлінському саміті стратегії взаємодії ЗЄС і Альянсу в межах ЄІБО на принципах взаємодоповнення та прозорості. Прийняті рішення передбачали взаємодію НАТО та ЗЄС у проведенні миротворчих операцій, для чого Альянс надавав ЗЄС право доступу до власних ресурсів за умови консультацій у Північноатлантичній раді (т.зв. «пакет Берлін

плюс»)[9]. Фактично, в Берліні НАТО був наданий дозвіл на участь Альянсу у спільних операціях із ЗЄС, в яких Союз проводив військово-політичне керівництво, проте силами й персоналом НАТО. В операціях могли також брати участь ті члени ЗЄС, які не були задіяні у військових структурах НАТО. Конструктивний підхід Вашингтона до ЗЄС, на нашу думку, включав у себе два аспекти. По-перше, була дана згода США на проведення європейськими членами НАТО операцій під проводом ЗЄС у рамках реалізації "другої опори" ЄС, проте це передбачалося лише в разі відмови США від участі в операції. По-друге, принциповим був також доступ до ресурсів НАТО, який включав в себе не лише можливості самого Альянсу, а й ресурси Сполучених Штатів (розвідка, засоби зв'язку тощо). У межах процесу зближення НАТО та ЗЄС передбачалося також створення військового інструменту для проведення оперативних дій – Багатонаціональних об'єднаних оперативно-тактичних сил (БООТС - Combined Joint Task Forces), з метою більш гнучкого застосування збройних сил та їхнього швидкого розгортання.

Переведення європейської оборонної інтеграції в межі НАТО, найсприятливіший для США сценарій, підкріплювалося як зростаючою взаємодією між НАТО та ЗЄС (проведення регулярних зустрічей, участь ЗЄС у оборонному плануванні Альянсу з 1997 р.), так і гальмуванням суто європейської ініціативи в рамках ЄС. Так, у червні 1997 р. уряд Т.Блера заблокував проект десяти членів ЄС з інкорпорації ЗЄС в Європейський Союз. У тексті Амстердамського договору лише зазначалася доцільність встановлення більш тісних зв'язків із ЗЄС, беручи до уваги можливість його інтеграції до ЄС у майбутньому[10].

Проривом у розвитку другого підходу, розвитку власне європейського проекту військово-політичної інтеграції, стала зміна в підходах лейбористського уряду Великобританії. Під час неофіційного саміту ЄС у Портшах, Австрія (24-25 жовтня 1998 р.) прем'єр-міністр Т.Блер вперше заявив про необхідність реструктуризації військової складової "другої опори", враховуючи неефективну політику ЄС у Боснії та Косово[11]. Зрозуміло, що ініціатива традиційно проатлантичної Великобританії була спричинена бажанням збереження провідної ролі країни в європейських інтеграційних процесах. Так, російські дослідники В. Батюк та В. Мазинг вважають, що така позиція була продиктована бажанням компенсувати односторонню відмову країни від участі в інших європейських проектах, передусім Європейському валютному союзі[12]. Справді, це частково пояснює мотиви Лондона. Крім того, оборона – саме та сфера інтеграції, в якій Великобританія могла б претендувати на роль лідера, а її участь у військово-політичній інтеграції є запорукою дотримання принципу національного суверенітету та виключення наднаціональних інститутів з цього процесу.

Але головною мотивацією у зміні зовнішньополітичного курсу, на нашу думку, була двостороння взаємодоповнююча стратегія: конструктивний підхід до зміцнення можливостей ЄС у сфері безпеки та оборони як основи для збереження Північноатлантичного альянсу. Показовою стала франко-британська зустріч в Сен-Мало 3-4 грудня 1998 р. У спільній заяві лідери двох країн погодилися, що "Союз повинен мати потенціал для проведення автономних військових операцій і структури для прийняття рішень про застосування сили у відповідь на міжнародні кризи". Проте Великобританія наполягла на включенні положення про впровадження цих завдань "відповідно до зобов'язань в НАТО… , яка є основою колективної оборони її членів"[13]. Різниця у підходах двох країн (що врешті-решт призвело в подальшому до розходжень) є очевидною: для Франції новостворені структури мали стати в майбутньому незалежними від НАТО, Великобританія наполягала на пріоритетності НАТО як основи трансатлантичного партнерства, а розвиток оборонної інтеграції ЄС мав проходити в тісній взаємодії з Альянсом. Тим не менше, важливість франко-британського зближення для ЄС безперечна. По-перше, без активної участі Лондона втілення в життя проекту просто неможливе: за різними оцінками від 60%

до 70% військових ресурсів[14] членів ЄС припадає на три країни - Францію, Німеччину та Великобританію. По-друге, зустріч в Сен-Мало була передумовою для зближення позицій європеїстів і атлантистів в Європейському Союзі та досягнення компромісу щодо оборонної інтеграції під час роботи Європейської Ради в Кельні (3-4 червня 1999 р.) і Гельсінкі (10-11 грудня 1999 р.).

Головним результатом цих зустрічей стала розбудова спільної європейської політики в галузі безпеки та оборони - СЄПБО (Common European Security and Defence Policy). У Кельнській декларації про зміцнення спільної європейської політики в галузі безпеки та оборони зазначалося, що Союз повинен мати потенціал для здійснення автономних дій при підтримці боєздатних збройних сил, засоби прийняття рішень про їхнє використання та готовність застосовувати їх для реагування на міжнародні кризи без шкоди операціям НАТО[15]. У той же час мандат таких операцій обмежувався "Петерсберзькими завданнями" ЗЄС. Для виконання цього завдання передбачалося створення політичних і військових структур (з березня 2000 р. почали діяти комітет з політичних і безпекових питань, військовий комітет, група з політичних і військових питань). Остаточне оформлення ідеї СЄПБО було завершено в Гельсінкі, де було прийнято рішення про створення в 2003 р. багатонаціональних сил швидкого реагування у складі 15 бригад для проведення операцій строком на один рік[16]. Сили швидкого реагування загальної чисельністю 60 тис. вояків мали включати в себе сухопутні, військово-морські та військово-повітряні сили за підтримкою військово-технічних структур (системи управління та розвідки, зв'язку й тилового забезпечення).

Ставлення ж США до проектів європейської оборонної інтеграції залишилося традиційно подвійним: в цілому, змушена толерантність та, водночас, різке неприйняття окремих заходів європейців, що можуть мати негативні наслідки для "атлантичної солідарності". На думку колишнього заступника держсекретаря США С.Телботта, Вашингтон не може схвалити європейську оборонну ініціативу, яка б спочатку виникла в рамках НАТО, потім переросла НАТО і, врешті, розвивалися поза межами НАТО, оскільки це в перспективі призведе до конкуренції між двома структурами"[17]. З одного боку, прагнення Вашингтона полегшити "тягар лідерства" спонукає до підтримки процесу та навіть до закликів поділу "тягаря влади"[18]. Активно заохочується і залучення Великобританії у СЄПБО ЄС як контрзахід проти невигідного для американських інтересів розвитку подій. Причому зміна влади у Білому домі не змінила суттєво підходів Вашингтона. Як і демократи, республіканська адміністрація Дж.Буша – молодшого продовжує наполягати на схваленні більшої ролі ЄС у системі європейської безпеки, проте за належної співпраці з НАТО[19]. Таким чином, зміцнення європейських оборонних можливостей розглядається в контексті збереження НАТО як дієвого союзу.

Додатковим свідченням необхідності військово-політичних реформ у країнах Західної Європи, навіть за умови оборонної інтеграції в ЄС, стала операція НАТО в Косово в 1999 р., яка продемонструвала неспроможність європейців проводити власними силами акції, що виходили за межі поліцейських функцій, на зразок операцій в Мостарі та Албанії. У ході військових дій висвітився значний розрив між можливостями США та європейських союзників: безумовною була перевага США у матеріально-технічному забезпеченні, високоточній зброї, засобах доставки, розвідки та зв'язку. Так, Сполучені Штати забезпечили на 90% командування та контроль операцією, комунікаційні та розвідувальні функції (із 35 супутників, що спостерігали за Балканами, лише 2 були європейськими)[20], дві третини з 900 задіяних у операції літаків були американськими[21]. Досвід Балкан продемонстрував і американцям, і європейцям неадекватність військових ресурсів Західної Європи та необхідність їхнього реформування.

У той же час виявилися значні розходження між партнерами як під час планування, так і проведення операції. Паралельний американський і натівський контроль, брак координації та консенсусу між партнерами з приводу повітряних атак, американське домінування у прийнятті рішень посилило бажання європейців до більшої стратегічної незалежності від Вашингтона. Фактично, косівські події продемонстрували, що для США розмови про розподіл влади означають лише розподіл тягаря, а не влади у стосунках із Західною Європою.

Для Сполучених Штатів розвиток європейської оборонної інтеграції продовжує означати збільшення європейського внеску в рамках НАТО, проте не появу стратегічного конкурента. Так, за негативними сценаріями розвиток СЄПБО ЄС і посилення міжнародно-політичної ролі ЄС у перспективі можуть призвести до створення противаги НАТО як основи трансатлантичних відносин і послаблення позицій США в Європі як у військово-політичній, так і економічній сфері. Доказом цього стала заява колишнього держсекретаря США М.Олбрайт у відповідь на франко-британські домовленості в Сен-Мало про неприпустимість для інтересів США "трьох Д" (decoupling, duplication, discrimination)[22]: дезінтеграції зв'язків між безпекою Європи та Америки; дублювання новоствореними європейськими структурами функцій НАТО та дискримінації союзників по НАТО, які не є членами ЄС. Однак, на нашу думку, нині загрозливішою для США та трансатлантичних відносин є неспроможність європейців взяти на себе більші повноваження для захисту спільних інтересів у сфері безпеки, ніж перспективи сильної Європи, здатної конкурувати зі США.

Розходження між Західною Європою та США при проведенні операції на Балканах продемонстрували, що без активної участі в підтримці світового порядку європейці не можуть очікувати на врахування власних інтересів з боку Вашингтона. Косівські події та брак ефективного зовнішньополітичного та військового потенціалу спонукали ЄС до рішучіших дій у рамках "другої опори", головним ядром якої мала стати спільна політика ЄС у галузі безпеки та оборони. На думку президента Франції Ж.Ширака, ЄС не буде існувати повною мірою, доки не буде мати в розпорядженні автономні можливості для дій [23]. Рішення Гельсінського та Ніццького самітів ЄС призвели до інтенсифікації формування зовнішньополітичної та військово-політичної самобутності ЄС. З остаточною інкорпорацією ЗЄС до інституційної системи ЄС впродовж 2001-2002 рр. відбулися суттєві зміни в європейській безпеці, яка на сьогоднішній день включає в себе дві паралельні системи безпеки: європейську, що перебуває у стадії формування, та євроатлантичну. З одного боку, існує точка зору, що розвиток відокремлених, проте не окремих військових ресурсів і практично ідентичний склад двох організацій створює умови для ефективної співпраці. Однак певна неузгодженість та розбіжності між партнерами у підходах до забезпечення європейської та міжнародної безпеки створюють серйозні перешкоди у військово-політичному співробітництві США, ЄС та НАТО.

Головна проблема, на нашу думку, полягає в розподілі повноважень між двома організаціями. Вирішення цієї проблеми може розглядатися у двох вимірах: просторовому та функціональному. Так, на перший погляд досить слушним здається розподіл повноважень за географічним принципом: Сполучені Штати як наддержава з глобальною відповідальністю, ЄС – регіональний центр сили, що опікуватиметься європейськими справами. Це може розглядатися як глобальна угода між атлантичними партнерами: побудова ефективних європейських військово-політичних структур може слугувати тилом і підтримкою у проведенні глобальної політики Вашингтона в інших регіонах (Корейський півострів, Перська затока, Близький Схід). Але проблема полягає в тому, що ЄС самостійно поки що не готовий взяти на себе цю відповідальність, навіть в межах європейського регіону.

Неконструктивними є і пропозиції щодо опікування США лише питаннями безпеки поза межами Європи. Як слушно зазначив американський експерт з RAND Corporation С. Ларабі під час свого виступу в Сенаті США, якщо США бажають плідного співробітництва в трансатлантичному альянсі, вони повинні бути готовими до поділу ризиків разом з європейськими союзниками, включаючи, в разі потреби, можливість сухопутних операцій [24]. Справді, штучне самоусунення Вашингтона від європейських справ матиме негативні наслідки, передусім для США та їхніх позицій в Європі. Отже, очевидно, що ефективність трансатлантичних відносин залежатиме від можливостей європейців взяти на себе більшу відповідальність за європейську безпеку, Сполучені Штати залишать за собою зобов‘язання робити внесок у безпеку континенту через збереження військової присутності в регіоні. США продовжуватимуть надавати Західній Європі підтримку в урегулюванні конфліктів на периферії континенту, Європа, у свою чергу, має бути готова до виконання зобов‘язань поза межами регіону.

Більше непорозумінь викликає, однак, функціональний вимір розподілу повноважень у питаннях безпеки: правила взаємодії двох організацій та їхньої участі в тій чи іншій операції, уникнення дублювання їхніх функцій. Незважаючи на прийняті на Вашингтонському саміті НАТО у квітні 1999 р. рішення про необхідність взаємних консультацій і співпраці між ЄС і НАТО, заснованої на механізмах, існуючих між НАТО та ЗЄС («пакет Берлін плюс») [25], переговори довгий час узагалі не могли розпочатися. Франція виступила різко проти створення якихось спільних процедур, побоюючись того, що новостворена СЄПБО не витримає тиску НАТО та США. Зі свого боку, ідею довгий час блокувала Туреччина, яка вважала дискримінацією усунення себе від повноправної участі в ЗЄС і механізмів прийняття рішень з питань європейської оборонної інтеграції [26].

Тим не менше, англійська дипломатія домоглася прориву під час зустрічі політичного комітету ЄС 19 квітня 2000 р., коли всі члени ЄС погодилися на встановлення діалогу ЄС – НАТО, юридично оформленого підписанням 16 грудня 2002 р. спільної декларації. Важливу роль відіграв подвійний тиск Вашингтона: з одного боку, на Анкару - свого союзника в регіоні Близького Сходу, з іншого боку, на союзників з ЄС щодо прийняття рішення про європейське майбутнє Туреччини, що, певною мірою, вплинуло на рішення про надання Туреччині статусу країни-кандидата в 1999 р. та початок офіційних переговорів щодо вступу Туреччини до ЄС у жовтні 2005 р.

Проте невизначеним продовжує залишатися питання пріоритетності двох організацій. Колишній міністр оборони США У.Коен наполягав на праві “першої відмови” [27]: праві першості Альянсу на проведення чи відмову від проведення військових операцій. Головною можливістю для розподілу праці міг би бути розподіл повноважень у питаннях важких і м‘яких ризиків безпеки (hard – soft security). Так, згідно із ст.5 Вашингтонського договору 1949 р. на НАТО покладені функції колективної оборони, для ЄС природною була б участь у миротворчих операціях в рамках Петерсберзьких завдань ЗЄС, тим більше, що з інкорпорацією ЗЄС ст.5 про колективну оборону не була включена у правове поле ЄС у зв‘язку із членством в ньому нейтральних держав. Однак, насправді Петерсберзькі завдання, включені до функцій ЄС Амстердамським договором, повністю збігаються з тими, що нині є основною місією НАТО – миротворчість і гуманітарні операції.

Прийнята 16 грудня 2002 р. Декларація ЄС та НАТО з питань спільної європейської політики в галузі безпеки та оборони ясності не внесла. В документі підкреслюється співпраця НАТО та ЄС на принципах неподільності безпеки та рівноправності двох організацій. Позитивним моментом можна вважати рішення про надання ЄС гарантованого доступу до ресурсів НАТО (включає в себе доступ ЄС до натівського планування, командування та використання ресурсів та можливостей Альянсу) [28], раніше це рішення блокувалося Туреччиною. У той же час в Декларації проголошується важливість участі як

НАТО, так і ЄС у кризовому врегулюванні та запобіганні конфліктам, проте не уточнюються правила та механізми співпраці двох інституцій. Таким чином, заяви про взаємодоповненість НАТО та ЄС у сфері безпеки не відповідають дійсності, а дублювання функцій двох організацій здається авторові неминучим. У цьому плані оборонна інтеграція ЄС підриватиме НАТО в майбутньому.

Питання виникають і в раціональності цього рішення з боку фінансового забезпечення. Ця проблема, зокрема, розглядалася під час слухань у Конгресі США у березні 2000 р. Голова підкомітету з європейських справ комітету з міжнародних відносин республіканець Г.Сміт заявив: "Мене турбує, що у відсутності суттєвого зміцнення європейського оборонного потенціалу ЄС опиниться перед фактом побудови неефективних інституцій… У свою чергу можливості НАТО у кризовому реагуванні можуть бути підірвані завдяки недостатнім можливостям Європи… Мене також турбує той поспіх, з яким ЄС створює нові безпекові інституції без виділення для цього необхідних ресурсів… Ті самі члени ЄС, які збираються створити незалежну європейську оборонну ідентичність, не виконують своїх поточних зобов'язань у НАТО" [29]. Побоювання американців здаються небезпідставними: створення нових структур дійсно може призвести до розпорошення зусиль та без того досить скромних ресурсів, що виділяються європейцями на оборону. У кінцевому рахунку, це може послабити дієздатність як ЄС, так і НАТО.

Паралельне утвердження європейської оборонної ідентичності в межах НАТО та ЄС дозволяє запропонувати два сценарії майбутнього розвитку європейської оборонної інтеграції та взаємовідносин НАТО та ЄС. Перший сценарій передбачає поступову еволюцію структур в межах ЄС, проте домінування НАТО у системі європейської безпеки. Такий розвиток подій дозволяє країнам-членам зберегти незалежні національні збройні сили. Другий сценарій передбачає побудову в межах ЄС політичного союзу та створення єдиної європейської армії, що, врешті решт, поставить питання про майбутнє НАТО. На нашу думку, утілення другого сценарію при сприятливих умовах є можливим лише в довгостроковій перспективі, тоді як розвиток подій згідно з першим сценарієм у середньостроковій перспективі є безсумнівним.

Проте, у заперечення тим, хто розглядає ЄС як "економічного гіганта, політичного карлика та військового черв'яка" чи, за висловом Зб.Бжезинського, "військового протекторату США" [30] об'єднання вже зараз має у своєму розпорядженні потенціал для побудови незалежних від США оборонних можливостей. В 2001 р. під час саміту Європейської Ради в Ніцці було узгоджено програму заходів строком на 8-10 років та внески країн-членів у формування сил швидкого реагування (в майбутньому контингент до 200 тис. військових, біля 400 бойових літаків та 100 кораблів) [31]. З прийняттям спільної декларації в 2003 р. ЄС розпочав перші самостійні поліцейські та військові операції на Балканах і в Африці: на зміну НАТО військові, а пізніше поліцейські місії в колишній югославській республіці Македонія й Боснії і Герцеговині, військова операція в ДРК тощо.

Хоча, справедливо відзначити, що подібні заходи були б неможливими без практичної співпраці двох організацій, зв'язку командування операціями з штаб-квартирою Верховного Головнокомандувача Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі, підписання ряду угод щодо вироблення механізмів координації та швидкого доступу ЄС до можливостей НАТО, в тому числі Угоди про безпеку інформації (березень 2003 р.), проведення спільних навчань, спільних дипломатичних акцій (як наприклад, дипломатичної місії Генерального секретаря НАТО Дж. Робертсона та Високого представника ЄС з питань СЗППБ Х.Солани до Македонії під час кризи 2001 р.), інституціоналізації відносин (взаємних консультацій на рівні Північноатлантичної ради та Комітету з політичних і безпекових питань ЄС, військових комітетів ЄС та НАТО тощо) [32].

У той же час неможливість утворення в середньостроковій перспективі незалежних від НАТО військових структур лежить також у політичній та фінансовій площині. Усе зростаючим є розрив між ЄС та США у питаннях безпеки та недофінансуванні оборонної сфери в Західній Європі. У 2005 р. витрати на оборону країн-членів Європейського оборонного агентства (24 країни ЄС, крім Данії) разом склали 48% від витрат на оборону США: 193 млрд. євро - ЄС, 406 млрд. євро – США [33]: за майже рівного ВВП США та ЄС американські військові витрати склали 4,06% ВВП, у ЄС в середньому – 1,81% ВВП (лише у 4 країнах ЄС витрати перевищили 2% ВВП: у Франції – 2,49% ВВП, Великобританії – 2,47% ВВП, Греції - 2,75% ВВП, Кіпрі – 2,21% ВВП; військові витрати Німеччини були 1,36% її ВВП [34]. Показовою є й десятилітня тенденція до скорочення військових бюджетів країн-членів ЄС, достатні кошти не спрямовуються навіть у такі пріоритетні сфери, як транспортні засоби та космічна розвідка.

Небажання європейців збільшувати свої військові бюджети пов‘язане як з реакцією суспільної думки, так й зі зростанням фінансового тягаря в процесі одночасного розширення та поглиблення інтеграції: побудови Економічного та валютного союзу ЄС, розвитку соціальних програм. Єдиним виходом може бути навіть не збільшення військових бюджетів, що в умовах жорстких критеріїв конвергенції в рамках ЕВС просто неможливе, а в підвищенні ефективності використання ресурсів, включаючи зростання внесків у високотехнологічні проекти (стаття “дослідження та розвиток” - R&D), проте і за цим критерієм ЄС значно поступається США: витрати ЄС – 9,0 млрд. євро (4.7% від загального військового бюджету), витрати США – 53, 2 млрд. євро (13.1% від загального військового бюджету) [35]. Неспроможність Європи вирішити цю проблему може призвести до розвитку в ЄС малоефективної військової структури з обмеженими військово-політичними завданнями. На сьогоднішній день подібний розрив між США та ЄС вже призводить до того, що європейські сили можуть використовуватися тільки у миротворчих операціях і гуманітарних місіях. При широкомасштабних операціях вони повністю залежатимуть від НАТО, у першу чергу, від американської високоточної зброї, авіації, систем космічної розвідки та авіаційних засобів транспортування важкого обладнання.

Головною ж внутрішньою проблемою ЄС залишається відсутність єдності в самому Союзі. Так, Данія відмовилася від участі у формуванні військових сил в межах ЄС та єдина з країн-членів ЄС не бере участі в діяльності утвореного в 2004 р. Європейського оборонного агентства. Розкол під час загострення конфлікту навколо Іраку призвів до виходу назовні старих розбіжностей у позиціях Великобританії та Франції щодо необхідності формування незалежних від НАТО структур для планування та проведення операцій збройними силами ЄС. Такий проект був ініційований у квітні 2003 р. під час зустрічі глав держав та урядів Франції, Німеччини, Бельгії та Люксембургу у Брюсселі. В умовах іракської війни четвірка виступила з пропозицією створення ядра спільної оборонної політики поза межами НАТО (створення “колективних ресурсів” для планування та проведення операцій, об‘єднання стратегічної транспортної авіації тощо), до якого пізніше могли б приєднатися інші члени ЄС [36]. Найбільш неоднозначну реакцію викликали пропозиції щодо формування штабу, який би спочатку опікувався плануванням миротворчих операції ЄС, проте пізніше повноваження могли б бути розширені.

Рішучим противником проекту виступив Лондон, що запропонував контрпроект створення групи планування операцій, яка б була інтегрована в штаб командування об‘єднаними збройними силами НАТО в Європі. Плани четвірки зустріли й різкий за формою опір з боку Вашингтона (прес-секретар держдепартаменту Р.Баучер назвав ініціативу “проектом шоколадників” [37]); Сполучені Штати продовжують наполягати на неприпустимості дублювання функцій двох організацій та загрозах ефективності НАТО.

Проте ефективність ініціативи залежатиме не від реакції Сполучених Штатів, а від позиції інших членів ЄС та їх бажання приєднатися до четвірки. Ураховуючи позицію старих атлантистів та країн ЦСЄ - останньої хвилі розширення, на певний час розвиток подій у негативному для США ключі вдасться оминути. Уже в листопаді 2003 р. країни-члени ЄС, передусім Франція та Великобританія, змогли досягти компромісу: у грудні на саміті Європейської Ради було прийнято Європейську стратегію безпеки й ухвалено рішення щодо утворення «групи військового планування» при штаб-квартирі Верховного Головнокомандувача Об‘єднаних збройних сил НАТО в Європі та утворення легких сил швидкого реагування для проведення миротворчих операцій ЄС (1 тис. 500 осіб, розгортання протягом 15 діб до приходу підкріплення у вигляді повноцінних сил швидкого реагування (60 тис.осіб, розгортання протягом 60 діб) [38].

Започаткування подібних Тервюренівській четвірці автономних проектів (з можливим приєднанням до них і інших членів ЄС) безумовно вноситиме нові корективи у систему взаємовідносин США – ЄС та НАТО - ЄС. Проте на сьогоднішній день перспективи європейської оборонної інтеграції залишаються невизначеними. Особливого прориву у розвитку військово-політичної інтеграції в ЄС не відбулося і з підписанням тексту Європейської Конституції. Головна мета проекту – створення в ЄС автономних від НАТО та Сполучених Штатів структур - блокується через серйозні розходження всередині об‘єднання. Крім традиційно відмінних підходів атлантистів і європеїстів, протилежними полюсами яких є французьке та британське бачення майбутнього СЄПБО та ролі США в Європі, серйозні виклики для успішного втілення проекту представляють також позиція нейтральних країн і нових членів ЄС. У цьому плані показовою є схвальна позиція Чехії та Польщі щодо пропозиції розміщення на їхній території об‘єктів протиракетної оборони США (притому, що обидві країни не беруть участі в технологічних проектах зі створення європейської ПРО).

Проблеми виникають і у функціонуванні НАТО та збереженні організації як головної з‘єднувальної ланки в структурі трансатлантичних відносин. Військові операції в Афганістані та Іраку посилили відцентрові тенденції в трансатлантичних відносинах. Фактично Альянс у теперішньому його вигляді не задовольняє інтереси ані європейців, ані США. Тому мова може йти про реформування та врівноваження трансатлантичних відносин у сфері безпеки на базі НАТО, але не виключено, що й у вигляді більш широкої політичної угоди, щось на зразок “Нової атлантичної хартії”, запропонованої свого часу Г.Кіссінджером.

Таким чином, наслідки військово-політичної інтеграції ЄС для трансатлантичних відносин та США подвійні: з одного боку, ефективна реалізація європейської політики в галузі безпеки та оборони ЄС означатиме перерозподіл тягаря відповідальності та збільшення внесків європейських партнерів у спільну безпеку. З іншого боку, у перспективі може розглядатися можливість появи в особі військової структури ЄС противаги НАТО як основи трансатлантичних відносин і послаблення позицій США в Європі як у військово-політичній, так і економічній сфері. Невирішеною залишається і проблема розподілу повноважень між НАТО та ЄС, як у просторовому, так і функціональному вимірах, а отже, неминучим є дублювання функцій двох організацій.

За сприятливим для США сценарієм розвитку подій відбуватиметься поступова еволюція військово-політичної інтеграції в межах ЄС, проте із збереженням домінуючого положення НАТО в системі європейської безпеки. За негативним сценарієм – побудова політичного союзу та створення єдиної європейської армії, що може поставити питання про майбутнє НАТО. Утім, реалізація другого сценарію здається малоймовірною: по-перше, через брак згоди всередині ЄС через позицію нейтральних країн і розбіжності між атлантистами та європеїстами; по-друге, через фізичну неготовність ЄС узяти на себе таку

відповідальність. Колосальний розрив у фінансуванні військових бюджетів і відставання ЄС від США у сфері військових НДОКР ставлять під сумнів спроможність європейців проводити повномасштабні військові операції власними силами, отже залишають їх залежними від США у військово-стратегічному плані.

Перелік використаної літератури:

1. Європейський Союз. Консолідовані договори / Наук. ред. В.І.Муравйова.- К., 1999. – С.16.
2. Declaration of Belgium, Germany, Spain, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Portugal and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, which are members of the Western European Union and also members of the European Union on the Role of the Western European Union and its Relations with the European Union and with the Atlantic Alliance.- Maastricht, 1991.- 10 December.
3. Lundestad G. "Empire" by Integration. The United States and European Integration, 1945-1997.- Oxford, N.Y., 1998. - P. 115.
4. United States Security Strategy for Europe and NATO. – Washington: Department of Defense, Office of International Security Affairs, June 1995.- P.37.
5. Sandler T., Hartley K. The Political Economy of NATO. Past, Present and into the 21st Century.-Cambridge, N.Y., 1999.-P.46.
6. Howorth J. Britain, NATO and CESDP: Fixed Strategy, Changing Tactics // European Foreign Affairs Review.–2000.- Vol.5.-Iss 3.- P. 391.
7. Petersberg Declaration of the Western European Union Council of Ministers.- Bonn, 1992.- 19 June.
8. NATO Declaration of the Heads of State and Government, Brussels, 1994, 11 January, par.3-6 // http://www.nato.int/docu/basictxt/b940111a.htm.
9. Final Communiqué. Ministerial Meeting of the North Atlantic Council, Berlin, 1996, 3 June, par.7 // http://www.nato.int/docu/pr/1996/p96-063e.htm.
10. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and Certain Related Acts, 1997, 2 October // Official Journal C 340.- 1997.- 10 November.- P. 7.
11. Schake K., Bloch-Laine A., Grant C. Building a European Defence Capability // Survival.- Spring 1999.-Vol.41, No.1.- P. 22
12. Батюк В.И., Мазинг В.А. Проблема европейской оборонной интеграции и США // США-Канада: экономика, политика, культура.-2002.-№ 1.- С.48.
13. Joint Declaration on European Defence. Franco-British Summit. - Saint-Malo: 1998, 4 December, par.2 / European Defence: From Portschach to Helsinki // Library House of Commons research Paper 00/20 21. - February 2000. - P. 42-43.
14. Lewis J. Building a European Force // JDW. – 1999. - 23 June.- P. 23.
15. European Council Declaration on Strengthening the Common European Policy on Security and Defence. Cologne European Council Presidency Conclusions, 1999, 3-4 June // Bulletin Quotidien Europe. Agence Europe.-N7480.- 1999.- 6 June.- P.16.
16. Helsinki European Council, 11-11 December 1999: Presidency Conclusions // Bulletin of the European Union.- 1999.- N 6.- ISSSN 0378-3693.-P. 11.
17. Батюк В.И., Мазинг В.А. Европа в военной политике администрации Буша // США-Канада: экономика, политика, культура.- 2001.-№ 10.-С.40.
18. Steinberg J. An Ever Closer Union. European Integration and Its Implications for the Future of U.S. – European Relations. R-4177-A.- Santa Monica, Calif.: RAND, 1993. - P.78.

19. Bush G. Remarks by the President in Address to Faculty and Students of Warsaw University. June 15, 2001. // http://www.whitehouse.gov/news/releases/ 2001/06/20010615-1.html.
20. Lewis J. Building a European Force // JDW. – 1999. - 23 June.- P. 22.
21. Thomas J. The Military Challenges of Transatlantic Coalitions // Adelphi Paper 222. International Institute for Strategic Studies.- 2000.- P. 46.
22. Teunissen P. Strengthening the Defence Dimension of the EU: An Evaluation of Concepts, Recent Initiatives and Developments//European Foreign Affairs Review. – 1999. - Vol.4.- Iss. 3.- P. 336.
23. The Mixed Feelings of Europeans// The Economist.-1999. -17 April.- P.53.
24. Larrabee S. The European Security and Defense Identity (ESDI) and American Interests. – CT-168.- Santa Monica, Calif., 2000. - P.4.
25. Washington Summit Communiqué art. 9b issued by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council. Washington D.C. 24 April 1999 // NATO: Communiqués and Statements in 1999.-Brussels, 2000.- P. 23.
26. Kaiser K. Turkey and Transatlantic Relations // Internationale Politik. Transatlantic edition.-2006.- Fall iss., No 4.-Vo.7.- P. 98
27. Drozdiak W. Cohen Criticises German Arms Cuts // Washington Post.-1999.-2 December.
28. EU-NATO Declaration on ESDP. Press Release (2002)142.-2002.-16 December// http://www.nato.int/docu/pr/2002/p02-142e.htm.
29. NATO and the EU's European Security and Defense Policy. Hearing before the Subcommittee on European Affairs of the Senate Committee on Foreign Relations (S. Hrg. 106-572). United States Senate. - 106th Congress.- March 9, 2000.- Washington: US Government Printing Office, 2000.
30. Brzezinski Zb. Living with a New Europe // The National Interest.-2000. - No.60.- P. 18.
31. Brie A. International Security and the Common European Security and Defence Policy (CESDP) of the European Union // Security in Europe and Asia, International Conference, Beijing, China, 11-12 September 2002: RLS, 2002.- P.36.
32. Joint Press Statement by the NATO Secretary General and the EU Presidency.- Brussels, 4 December 2003 / From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents//Chaillot Papers.-2003.-No.67.-Vol.IV. – P. 285-286.
33. European-United States Defence Expenditure in 2005. Defence facts. - Brussels: European Defence Agency, 2006.-19 December.- P.2.
34. National Breakdowns of European Defence Expenditure. - Brussels: European Defence Agency, 2006.-November.- P.3.
35. European-United States Defence Expenditure in 2005. Defence facts. - Brussels: European Defence Agency, 2006.-19 December.- P.2.
36. Meeting of the Heads of State and Government of Germany, France, Luxembourg and Belgium on European Defence. Brussels, 19 April 2003 / From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents//Chaillot Papers.-2003.-No.67.-Vol.IV. - P. 78.
37. Boucher R. Spokesman. Daily Press Briefing.-Department of State.-Wash., D.C., 2003.- 2 September //http://www.state.gov/r/pa/prs/dpb/2003/23671.htm
38. Franco-British Declaration "Strengthening European Cooperation in Security and Defence". - London, 24 November 2003 / From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents//Chaillot Papers.- 2003. - No.67.-Vol.IV. P. 281.

СУЧАСНІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ КОНФЛІКТИ У КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

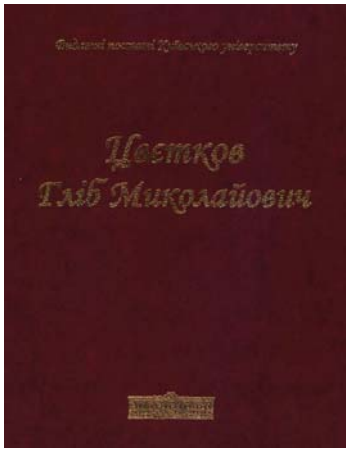

На початку вересня 2001 року під уламками "близнюків" ВТЦ було остаточно поховано сподівання навіть найзапекліших оптимістів щодо мирного розвитку пост-конфронтаційного світу, поступового відходу від воєн та конфліктів як засобів вирішення політичних проблем. Щоправда, 90-і роки минулого століття начебто теж не давали надто великих підстав, аби сподіватися на докорінні зміни у схильності людей і навіть окремих народів силоміць розв'язувати назрілі соціально-економічні та інші негаразди, в тому числі часто-густо за рахунок своїх сусідів, представників інших національностей чи конфесій.

Проте певний час ці трагічні події сприймалися як інерційні залишки процесу руйнації тоталітарних систем, колапсу біполярного світоустрою. Недаремно саме на регіоні ЦСЄ та пост-радянському просторі було сконцентровано головну діяльність міжнародних безпекових та правозахисних організацій, насамперед таких як ОБСЄ та Рада Європи. Разом з тим, за прагненням відновлення "цивілізованого порядку" та побудови громадянських суспільств на згаданих теренах цілком невиправдано відійшов на задній план той факт, що й "благополучні" західноєвропейці так само не позбавлені вірусу дестабілізуючих націоналізму та сепаратизму, і що етнонаціональні негаразди продовжують залишатися нерозв'язаними у цілій низці держав "єдиної Європи". Притому йдеться не про вияви расового зіткнення, які, певною мірою, можна було б списати на відносну новизну процесу масової міграції "Південь-Північ", а про ситуації, де головними діючими особами є групи автохтонного населення. Тобто йдеться про проблеми, що вони мають давнє історичне коріння, і які відтак дуже важко викорчувати з усталеного ґрунту.

В різні роки даної проблематики торкалися як західноєвропейські вчені (для яких дана царина становила безпосередньо практичну значущість), так і радянські, які згодом, ставши "російськими" та "українськими", de-facto все одно відносяться до однієї етнополітологічної "школи".

Враховуючи обмежений обсяг статті, зупинимося стисло лише не деяких показових, з нашої точки зору, прикладах.

Традиційно проблемним і навіть вибухонебезпечним, перш за все, з урахуванням національно-етнічної специфіки, протягом вже багатьох десятиліть вважається невеличкий територіально, але доволі густо заселений регіон на півночі Піренейського півострова, відомий під назвою "Країна басків".

Мінгазутдінов І.О. Сучасні етнонаціональні конфлікти у країнах Західної Європи. // Цвєтков Г.М. Серія «Видатні постаті Київського національного університету».- К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007.- С.322-331.

Баски, унікальна етнічна група, ґенеза якої не простежена однозначно до кінця навіть до сьогодення, оселилися в Північних Піренеях ще в VI столітті. Існують найрізноманітніші думки щодо походження нинішніх басків, серед яких навіть така, що вони є нащадками жителів напівміфічної Атлантиди. Як би там не було, з повною впевненістю можна констатувати те, що баскський народ кардинально відрізняється своєю мовою та культурно-історичними традиціями від решти населення як Іспанії, так і південно-західної Франції, невеличка частина якої відноситься до т.зв. "Басконії".

В абсолютній своїй більшості ж баски проживають у 4 історичних областях сьогоднішньої Іспанії, а саме - в Біскайї, Гіпускоа, Алаві та Наваррі. Чисельність баскського населення є відносно невеликою - близько 2,2 млн. чол. (що становить 2,3% населення всієї Іспанії), але його соціально-політична роль у західноєвропейському суспільстві аж ніяк неспівставна з просто згаданими цифрами.

Слід зазначити, що національне питання в Іспанії має доволі давнє коріння і частогусто етнічний націоналізм тісно переплітається тут з регіоналізмом. Значною мірою це пов'язане з історичною практикою "автономізації згори", коли ще у стародавні часи кожен регіон іспанського королівства (або сьогоднішня "історична область") отримував т.зв. "фуерос", тобто певні права і привілеї, які дещо обмежували центральну королівську владу. Разом з тим, "фуерос" не були однозначною константою, вони як давалися, так і час від часу відбиралися черговим монархом, отже протягом майже всієї історії в країні точилася боротьба за автономні, але водночас "наднаціональні" права.

В XIX столітті бурхливий розвиток капіталізму в Країні басків, зростання технічної модернізації виробничих відносин стали випереджати загальноіспанські показники. Відтак, з одного боку, більш вигідне становище у порівнянні з рештою країни давало нові підстави для ведення мови вже не тільки про автономію, а й відокремлення від відсталіших областей іспанського королівства. З іншого боку, соціально-економічна привабливість північного регіону зумовила, серед всього іншого, істотне збільшення міграційних потоків, і гомогенне до того баскське населення стало відчувати все більший вплив "чужинців", що згодом почало розглядатися як потенційна загроза національно-етнічній ідентичності. Невипадково саме в той період (а саме - в 1894 р.) в Басконії виникла перша велика націоналістична організація - Баскська націоналістична партія (БНП). Втім до певної пори вона так і не змогла стати провідною політичною силою баскського суспільства.

У роки іспанської революції 30-х років XX ст. (або т.зв. роки "Другої республіки") баскський націоналістичний рух значно наблизився до своєї мети набуття Країною басків самостійного статусу. Протягом 1936-1937 рр. Басконія являла собою досить широку автономію, на яку погодилося керівництво республіканців. Однак прикінцева перемога генерала Ф.Франко поклала край не лише сподіванням на подальшу суверенізацію, а й будь-яким відкритим проявам національної самосвідомості. Аж до кінця 50-х років іспанська нація розглядалася диктаторським керівництвом країни як гомогенна, і будь-які етнічні "вкраплення" в титульний кастильський етнос не сприймалися.

Звісно, гоніння на баскський націоналістичний рух не змогли повністю знищити його як такий, а лише примусили його перейти на певний час у підпілля. Як кожна дія породжує адекватну протидію, репресії франкістського режиму загострили відчуття національної гідності серед переважної частини баскського населення, підштовхнувши його лідерів до більш рішучих, силових методів боротьби за встановлені цілі, що стало новим у порівнянні з відносно поміркованою БНП.

В липні 1959 р. на хвилі антифашистського студентського руху в Басконії виникла лівацька організація ЕТА ("Euzkadi ta Askatasuna"), або "Батьківщина басків та свобода". Саме їй судилося невдовзі перебрати на себе провідні позиції у баскському націоналістичному русі, стати суттєвим дестабілізуючим чинником іспанської держави, перманент-

ною загрозою стабільності на Піренеях. В 1968 р. в якості принципових засобів боротьби за національне самовизначення ЕТА прийняла "політику збройного конфлікту та революційної війни". Генеральна ж мета ЕТА описувалася математичною формулою "4+3=1", що на практиці означало об'єднання чотирьох баскських провінцій Іспанії (Біскайя, Алава, Гіпускоа й Наварра) та трьох округів французького департаменту Нижні Піренеї у суверенну державу. Практично відразу ж ЕТА розгорнула терористичну діяльність, спрямовану, перш за все, проти представників державної влади та поліції.

Смерть диктатора Ф.Франко в 1975 р. та повернення Іспанії до демократичного шляху розвитку так чи інакше не могло не відбитися й на націоналістичному русі в Басконії. В середині 70-х років досить жорсткі внутрішні дискусії в ЕТА розкололи її на політичну та військову частини. У 1978 р. нова конституція Іспанії проголосила право окремих іспанських провінцій на автономію, затвердивши "принцип регіонального самоврядування через діяльність інституцій автономної спільноти". Того ж року на базі політичної фракції ЕТА було створено партію Еррі Батасуна ("Народна єдність").

Проте, перш за все, саме з діяльністю ЕТА й надалі пов'язувалося "баскське питання", адже незважаючи на загальну демократизацію і готовність мадридського уряду до визнання автономних прав регіонів, в країні залишилася згуртована політична сила, яка відверто наполягала на необхідності боротьби аж до повного відокремлення однієї з провінцій, що вона демонструвала не лише на словах, а й на справі. Більш того, терористична діяльність ЕТА сягнула за межі Іспанії, перекинувшися на південний захід Франції.

В липні 1998 р. трьома націоналістичними організаціями Іспанії - Баскською націоналістичною партією, "Конвергенцією та союзом Каталонії" і Блоком націоналістів Галісії було прийнято т.зв. "Барселонську декларацію", адресовану, перш за все, королю і урядові, сутність якої полягала в необхідності остаточного визнання Іспанії багатонаціональною державою і поглибленні автономізації аж до надання права областям на власну зовнішню політику. ЕТА не підтримала закладених в Декларації ідей, в черговий раз підтвердивши свою готовність йди до переможного кінця шляхом збройної революційної боротьби.

Розгул терористичних акцій ЕТА на межі XX-XXI століть призвів зрештою до того, з чим, мабуть, досить довго зволікали демократичні уряди пост-франківської Іспанії, а саме - проголошення ЕТА поза законом у серпні 2002 р. Тепер навіть в разі доведення просто належності людини до цієї організації, вона на цілком законних засадах притягається до кримінальної відповідальності. Підписано також спеціальну іспансько-французьку угоду про співробітництво двох країн у боротьбі проти збройного баскського сепаратизму.

Водночас, центральний уряд в Мадриді регулярно підтверджує свою готовність до ведення переговорів про розширення автономії Басконії, в руках місцевої влади якої вже зараз такі серйозні сфери суспільно-політичного життя як система оподаткування, контроль над поліцією, освітні програми тощо.

Втім ЕТА вже не вперше у своїй історії опинилася на нелегальному положенні, і хоча за деякими даними її підтримка серед баскського електорату не перевищує 20%, зовсім не варто чекати на припинення діяльності даного угруповання у найближчій перспективі.

Особливе місце серед "проблемних" країн Західної Європи посідає Велика Британія, на території якої вже майже століття розгортається один з найбільш тривалих і складних конфліктів на європейському континенті. Природно, ми маємо на увазі Північну Ірландію, серед понад півторамільйонного населення якої 58% складають британці-протестанти і 42% - ірландці-католики; саме між цими двома сегментами північноірландського суспільства й точиться до сьогодні запекла боротьба.

Слід відзначити, що північноірландський конфлікт має кілька рівнів протистояння, а саме - релігійний (католики-протестанти), історичний (місцеві-прибулі), політичний (націоналісти-"юніоністи") та етнокультурний (ірландці-британці).

Британська монархія розпочала активну колонізацію Північної Ірландії (або, як її ще інколи називають, Ольстера) у XVII столітті, коли туди стали переселятися переважно шотландці-аграрії, які досить швидко налагодили велике сільськогосподарське виробництво, перетворившися згодом на основний осередок місцевої буржуазії. На кінець того ж століття британські протестанти, будучи явною меншістю серед ірландського населення, загалом, беззастережно переважали ірландців-католиків на півночі Ірландії. Відтак ще в ті давні часи фактично було закладено "міну уповільненої дії" під громадянський мир і спокій у Північній Ірландії, створено засади для подальшої ескалації етноконфесійного протистояння.

На початку першої світової війни в Ірландії остаточно сформувався союз національно-патріотичних сил, які стали ініціаторами загальнонаціонального повстання 24 квітня - 1 травня 1916 р. На короткий час в Ірландії навіть був сформований тимчасовий республіканський уряд на чолі з "гельським націоналістом" П.Пірсом. Втім повстання виявилося невдалим, британській монархії вдалося досить швидко його придушити, а лідерів ніким не визнаної "Ірландської Республіки" було страчено.

Наступна революція 1919-1923 рр. в Ірландії формально також виявилася незавершеною. Проте більша частина Ірландії у 1921 р. отримала статус домініону, а після другої світової війни, на хвилі поступової руйнації Британської імперії, в квітні 1949 р. було проголошено Ірландську Республіку. Однак 6 північних графств залишилися під владою Великої Британії (нагадаємо, що на відміну від решти країни британці-протестанти складали більшість).

Слід зазначити, що фактично до початку 60-х років британські уряди ставилися до питання Північної Ірландії без великої занепокоєності, ігноруючи пригноблення корінного католицького населення і будучи впевненими, що статус-кво в Ольстері зберігатиметься ще довгі часи. Проте, як виявилось, існуючий спокій був суто зовнішнім. У 1954 р. було відновлено діяльність Ірландської республіканської армії (ІРА), головної рушійної сили республіканської революції 20-х років. "Бойовий загін північноірландського національно-визвольного руху" ставив за мету усіма засобами аж до збройних домагатися возз'єднання Ольстера з рештою Ірландії. Трьома роками пізніше, в 1957 р., було створено партію Шинн Фейн ("Ми самі") в якості політичного крила ІРА.

5 жовтня 1968 р. велика організована демонстрація ірландців-католиків в м. Деррі, які вимагали припинення дискримінації за місцем проживання (фактично, системи "гетто") та розслідування фальсифікацій в ході місцевих виборів, була розігнана протестантською поліцією, а велика кількість її учасників зазнала репресій. В серпні 1969 р. під формальним приводом "захисту католицької меншості" британський уряд направив до Північної Ірландії регулярні війська. Балансування на межі громадянської війни підштовхнуло організовану частину національно-визвольного руху Ольстера до певного перегрупування. В 1970 р. відбувся розкол Шинн Фейн та ІРА та т.зв. "регулярні" та "тимчасові". Притому перші, залишаючись рішучими прибічниками возз'єднання з Ірландією, стояли на позиціях поміркованості і цивілізованих шляхів боротьби, а другі наполягали на веденні війни до переможного кінця, не гребуючи жодними засобами, у тому числі суто терористичними.

30 січня 1972 р., коли чергова католицька демонстрація у м. Лондондеррі була розстріляна англійськими десантниками, увійшло в ірландську історію як "кривава неділя" і стало тим вододілом, від якого можна відраховувати збройний етап у північноірланд-

ському конфлікті. Тоді ж британським урядом було скасовано правомочність місцевої законодавчої влади і введено "пряме правління" з Лондону.

Подальші 70-80-і роки відзначалися чергуванням обопільних силових акцій з досить малоуспішним переговорним процесом. Поступатися позиціями не хотіли, перш за все, крайні сили з обох сторін як ІРА та Шинн Фейн, так і "юніоністи" (жорсткі прибічники перебування Ольстера під британською короною). Так, фактично ні до чого не привели вибори до Північноірландської Асамблеї в 1982 р., оскільки в них відмовилася брати участь навіть поміркована католицька Соціал-демократична лейбористська партія (СДЛП); нічим не закінчилася спроба утворення т.зв. "Нового ірландського форуму" наступного, 1983 року, на цей раз вже - через неучасть в ньому ані юніоністів, ані Шинн Фейн. Зате саме в цей час загальновідомою стала терористична діяльність "тимчасової ІРА" на чолі з Дж.Адамсом, з якою досі часто-густо асоціюють найяскравіший прояв протистояння у Північній Ірландії.

Хоча чимало сподівань покладалося на "Англо-ірландську угоду щодо Північної Ірландії" 1985 р. по Північній Ірландії, вона також не стала наріжним каменем у процесі північноірландського врегулювання. Натомість, угода зайвий раз засвідчила, що шлях до нормалізації ситуації в Ольстері недоцільно шукати у площині двосторонніх англо-ірландських відносин.

Вибори до новоутвореного "Ольстерського форуму" 30 травня 1996 р. засвідчили збереження політичного статус-кво за відносного переважання протестантської більшості. Серед юніоністів лідерами стали Ольстерська юніоністська партія (25%) та Демократична юніоністська партія (19%); серед націоналістів - СДЛП (22%) та Шинн Фейн (15%). Відтак ситуація знову-таки виглядала доволі глухою, з малозрозумілими перспективами. 10 червня 1996 р. розпочалися багатопартійні переговори із встановлення миру у Північній Ірландії. Проте з самого початку Шинн Фейн не було допущено до переговорів, а у подальшому обструкціоністську позицію декілька разів займала Ольстерська юніоністська партія.

Зрештою переговорний процес вдалося перевести в нормальне русло, особливо з приходом до влади у Великій Британії в 1997 р. уряду Т.Блера. Переговори, найвищим досягненням яких можна вважати т.зв. "угоди великденної п'ятниці" 1998 р., завершилися згодою про "деволюцію" (інакше - автономізацію) Північної Ірландії та відновлення повноважень ольстерського парламенту 30 листопада 1999 р., а наступного дня відповідний закон було схвалено британським парламентом. Відтак в Ольстері офіційно припинилося пряме правління з Лондону, яке тривало чверть століття, створювався уряд у складі 10 чоловік - 5 католиків та 5 протестантів. У компетенції Лондону ж залишилися питання зовнішньої політики, безпеки та збору податків. У свою чергу, з конституції Ірландії виключалися статті, у яких говорилося про те, що північні графства є невід'ємною частиною Ірландії.

Однак ейфорія тривала недовго, оскільки ІРА не збиралася повністю складати зброю, що було передбачено досягнутими домовленостями. Після того як минув час, відведений для роззброєння, 8 лютого 2000 р. британський парламент вимушений був відновити пряме правління з Лондону. Втім через деякий час, у тому ж 2000 р., автономний статус Північної Ірландії було де-факто поновлено, місцеві органи влади продовжували виконувати свої функції.

Наприкінці вересня 2001 р. президент Шинн Фейн та визнаний лідер ІРА Дж.Адамс заявив про складення Ірландською Республіканською Армією зброї. Але з самого початку цю заяву варто було сприймати як вимушений крок, спричинений насамперед резонансом від терактів 11 вересня 2001 р. в Нью-Йорку і піднятою хвилею антитерористичної боротьби.

Хоча порівняно з попередніми часами у розв'язанні північноірландської проблеми вдалося досягти помітного прогресу, остаточне вирішення все ще уявляється доволі туманним, адже глибинні причини етноконфесійного протистояння в Ольстері так і не ліквідовані. Що стосується католиків-націоналістів, то їхнє ставлення до майбутнього Північної Ірландії також не є одностайним: 34% згодні були б на подвійний суверенітет Великої Британії та Ірландії, 31% хотіли б возз'єднання з Ірландією, 15% влаштовує широка автономія у складі Великої Британії та 10% виступають за повну незалежність і державний суверенітет провінції.

Нарешті хотілося б загадати ще про одну проблему подібного роду, яка актуалізувалася останнім часом у зв'язку з черговим розширенням Європейського Союзу. Йдеться про греко-турецький конфлікт на Кіпрі, який втілюється у багатолітньому протистоянні двох найбільших етнічних общин на острові - грецької (78%) та турецької (18%).

При тому, що довгий час (1571-1878 рр.) Кіпр перебував у складі Османської імперії, переважну більшість його населення складали греки. Саме цим пояснюється багатовічна популярність серед кіпріотів такого поняття як "енозіс", себто возз'єднання острова з "континентальною" Грецією. В 1878 р. Велика Британія перебрала адміністративний контроль над Кіпром, а в 1925 р. його було проголошено британською колонією.

З плином часу процес розпаду британської імперії торкнувся й Кіпру. Враховуючи велике геостратегічне значення острова в умовах міжблокового протистояння, а також антибританські виступи, які особливо стали поширюватися починаючи з 1955 р., керівництвом НАТО було розроблено рішення, яке торкалося трьох країн-членів альянсу, що мали безпосередні інтереси на Кіпрі, і яке стало основним змістом відповідних Цюрихсько-Лондонських угод 1959 р. Так, Велика Британія надавала Кіпру незалежність, Греція відмовлялася від зазіхань на нього, а Туреччина - від вимоги його поділу. Однак це рішення практично ніяк не стосувалося внутрішніх національно-етнічних проблем.

У 1963 р. напруженість у стосунках двох общин призвела до збройних зіткнень, притому настільки серйозних, що на початку 1964 р. на Кіпр були надіслані миротворчі війська ООН (UNFICYP), мандат яких відтоді регулярно поновлюється. Після приходу до влади в Греції т.зв. "чорних полковників" в 1967 р. становище на Кіпрі загострилося ще більше. В 1974 р. грецькою владою було інспіровано на острові державний переворот, який було придушено, але що не завадило Туреччині висадити на півночі Кіпру свої війська під приводом "відновлення конституційного порядку і захисту турецької меншини". Острів де-факто став поділеним надвоє - 60% території займали греки-кіпріоти, 40% - турки. В листопаді 1983 р. керівництво турецької общини проголосило утворення незалежної держави - Турецької республіки північного Кіпру (ТРПК), яку до сьогоднішнього моменту не визнала жодна країна, крім самої Туреччини.

Вступ Кіпру до ЄС у 2004 р. поки що не призвів вирішення проблеми, яка не знаходить виходу вже майже 40 років. Однак багатосторонні зусилля, які докладаються як в рамках Європейського Союзу, так і НАТО, дають певні приводи для певного оптимізму…

ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ КОНВЕРСІЇ ЯК ЧИННИКА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Для того, щоб скласти максимально об'єктивну уяву про конверсію, цей вид діяльності доцільніше досліджувати за допомогою універсальної теоретико-методологічної парадигми, з якої ми виокремлюємо певний набір наукових методологій і методів. Їх застосування уможливлює поглиблене розуміння особливо складних явищ і процесів на тлі постійно наростаючої взаємозалежності. Саме складність та багатогранність явища конверсії зумовлює те, що його аналіз та визначення шляхів розв'язання проблеми формуються у межах декількох суспільних наук, тобто як наслідок дослідження тих чи інших її аспектів і складових. Відтак, події і процеси за такого підходу виступають у якості емпіричної основи дослідження явища.

З огляду на системний характер конверсії та її різнотипність, автором формулюється таке завдання, як приведення у відповідність системності явища та наших уяв про неї.

Тому у даній статті розв'язується наступна сукупність взаємопов'язаних завдань: порівняльний аналіз концептуально-теоретичних поглядів на сутність конверсії в світовій науковій думці та в науковій думці окремих країн, зокрема, країн Заходу, СРСР, Росії та України; дослідження спонук і мотивів виникнення та історичної еволюції явища конверсії як предмета наукового аналізу. На цій підставі здійснено спробу уточнення категоріально-понятійного апарату цієї досить заплутаної проблеми та розробки відповідної авторської концепції.

Такий підхід пояснюється відсутністю у світовій політичній думці єдиного підходу власне до самого змісту конверсії як наукової категорії та віднайдення оптимальних варіантів її здійснення. З іншого боку, дається взнаки очевидне розходження в загальних оцінках доцільності конверсії за прагматичних міркувань її вартості.

В західній міжнародно-політичній науці увага до цієї проблематики позначилася після закінчення Першої, а особливо Другої світових війн. Саме поняття "конверсії" з термінологічної точки зору пройшло кілька стадій розвитку.

Як науковий термін "конверсія" (як, до речі, і „реконверсія") вперше використовується в США, Великій Британії і Франції після Першої світової війни . Він починає більш активно вживатись в США та країнах Заходу по завершенню Другої світової війни. До того часу в політології і політекономії вживався переважно термін „реконверсія" у тому сенсі, як нині вживається поняття "економічна конверсія", тобто: широка стратегія переведення мілітаризованої національної економіки на мирні рейки. Він знайшов широке використання в документах, передусім, США періоду двох світових воєн [1].

Справжнє співвідношення між такими поняттями, як реконверсія та конверсія у такому розумінні було вдало показано американським фахівцем в галузі воєнної конверсії Л.Дж.Дюмасом. Зокрема, за його аргументацією, в міру втягування США у воєнні дії ба-

---

Пархомчук О.С. Історична еволюція конверсії як чинника міжнародних відносин // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин: К.: Ін-т історії України НАН України, 2007.- 328с. - С.15-26

гато з фірм, які доти займались звичайним цивільним бізнесом, почали переходити на виробництво воєнної техніки та зброї. По закінченню війни вони повернулись до свого довоєнного бізнесу – "реконверсувались". Для них військове виробництво було лише тимчасовим відхиленням від цивільного виробництва. Конверсія ж як така передбачає перехід від початково воєнного виробництва на цивільне, що, слушними міркуваннями Л.Дж.Дюмас, ускладнює ситуацію в промисловості. Він пояснює це тим, що воєнне виробництво не має навичок роботи на комерційному ринку та відповідного маркетингу. При конверсії представники воєнних компаній вперше виходять на цивільний ринок, що може викликати проблеми зі збутом [2].

В середині 40-х років XX століття і у радянській науковій думці з'явився свій варіант терміну «реконверсія». Характерно, що вживався він ідентично поняттю „конверсія" [3]. Такий підхід зберігся фактично до 90-х рр. XX століття. В Українській Дипломатичній енциклопедії автором дано визначення терміну „реконверсія" як повернення раніше мирної промисловості, лабораторій, інститутів, людських та інших ресурсів, що використовувались у цивільному секторі до війни і були переведені під час війни на воєнний лад, знову в цивільний сектор, з виробництва воєнної на виробництво цивільної продукції після завершення війни [4].

В західній історіографії термін „конверсія" активно використовували на початку 60-х років XX століття прихильниками примусового планування випереджаючих заходів з переведення оборонних підприємств на цивільні рейки (С.Мелман, В.Леонтьев, Т.Вайс, Дж.Макговерн). Такому підходові характерна асоційованість з проблемою роззброєння [5].

З кінця 80-х років XX століття, коли з багатьох причин відбулося значне економічне послаблення СРСР, входження в науковий обіг поняття «конверсія військового виробництва» активізувалося, під чим мався на увазі процес переведення підприємств оборонних галузей на випуск цивільної продукції. Можна було зустріти вживання терміна стосовно до деяких соціальних проблем – наприклад, «конверсія політичних технологій». Слід відзначити, однак, що в економічному сенсі це поняття не сприймається як абсолютне. Так, президент фірми „Каліфорнія", професор Каліфорнійського університету Т.Джефферсон Страуб наприкінці 1991 р. відзначав: «Термін «конверсія» широко невідомий на Заході, хоча всі ми знаємо її результати. Для нас конверсія – усього лише природний результат зменшення попиту на військові товари і послуги, закуповувані урядом, і, отже, лише чергове зміна ринкової кон'юнктури» [6]. Що стосується європейських економістів, у них термін конверсія в різних тлумаченнях зустрічається в цілому ряді видань [7].

Американський економіст С.Мелман акцентує увагу на тому, що "конверсія – це перехід від військового до цивільного господарства, який включає планування і здійснення змін організаційного, технічного, професійного, економічного характеру, необхідних для переорієнтації обробної промисловості, лабораторій, навчальних інститутів, військових баз та інших об'єктів з військового на цивільне використання" [8].

Офіційні американські джерела визначали конверсію як "політичний, економічний і технічний процес забезпечення впорядкованого переводу ресурсів, що зараз використовуються на воєнні цілі, на альтернативні цивільні потреби" [9]. Цей термін було використано в декількох американських законопроектах. В 1990 році конгресом США було прийнято перший федеральний закон 1990 року про економічне регулювання, диверсифікованість, конверсію і стабілізацію [10].

Відносно новий науковий напрямок у підходах до дослідження проблеми конверсії започаткований авторами книги „Конверсія в США " Дж. Марлін і Б.Лалл [11]. У науковому плані Дж. Марлін і Б.Лалл ведуть діалог із С. Мелманом і його прихильниками, що,

на їхню думку, відстоюють звужене поняття конверсії. Дж.Марлін і Б.Лалл бачать у такому підході усього лише проблематику перебудови зайнятості й інфраструктури, а не більш широкі питання економічного і соціально-політичного розвитку суспільства. Пропонуючи своє, розширене тлумачення поняття конверсії, вони розглядають конверсію, - і на наш погляд, цілком правомірно, - як об'єктивний процес економічного і загального розвитку суспільства, з яким воно зіштовхується протягом усієї своєї історії. Конверсія існує настільки довго, скільки пам'ятає себе цивілізація, впливаючи на природний прогрес останньої. Конверсія не обходить стороною держави, що ухиляються від участі в міжнародних домовленостях про скорочення і контроль над озброєннями і уже вступили на цей шлях. Тому вона вимагає до себе постійної уваги, й аналізу, і її не слід ні в якому разі сприймати як чергову кампанію по ліквідації яких-небудь минущих соціально-економічних труднощів.

В радянській міжнародно-політичній науці термін „конверсія” починає широко використовуватися лише з 1988 р., після виступу М.С.Горбачова з трибуни ООН (7 грудня), де він заявив про конверсію як про перехід від економіки озброєнь до економіки роззброєнь. В цей час це пролунало, як важливий чинник бажання СРСР припинити „холодну війну”. В листопаді 1991 року було підписано спільну радянсько-американську декларацію з конверсії військового виробництва [12].

Поворот до без'ядерного, ненасильницького світу неможливий без послідовної реалізації конверсії. У зв'язку з цим конверсія досліджується, особливо в останні роки, перш за все як механізм здійснення демілітаризації частини суспільства, пов'язаної з військово-промисловим комплексом як у колишньому СРСР, так і в США та інших країнах. Зокрема, І.Д.Іванов стверджує, що "конверсія військової промисловості на цивільні рейки – це не тільки військово-політичний процес, а й соціально-економічний імператив наших днів. Без нього неможливе розв'язання ані національних господарських проблем окремих країн, ані глобальних проблем людства" [13].

Отже, на межі 80-90-х рр. XX ст. „конверсію” почали розглядати як важливу складову планомірного цілеспрямованого процесу демілітаризації і роззброювання. В очах світового співтовариства конверсія і демілітаризація розглядались як свідчення миролюбних принципів її зовнішньополітичного курсу. В цій якості конверсія починає постійно фігурувати в документах найбільш впливових міжнародних організацій, зокрема, ООН, міжнародних конференцій, починаючи з спеціальної Міжнародної конференції по взаємозв’язку між роззброєнням та розвитком під егідою ООН в серпні-вересні 1987 року.

Вважаємо дещо обмеженим розгляд конверсії лише як складової демілітаризації, тому що деякі її аспекти виходять за такі межі, а тому розглядаємо останню як суміжну категорію.

В дослідженнях українських та російських авторів спостерігались різні погляди на зміст і обсяг проблеми конверсії. У цих працях міститься низка рекомендацій щодо шляхів здійснення політики у сфері конверсії, широко представлені різні підходи до самого поняття "конверсія", до його висвітлення як соціально-історичної категорії.

Практично всі вчені, котрі вивчають конверсію, пропонують своє визначення конверсії відповідно до предметних меж досліджуваних ними наук і наукових напрямків. Наприклад, російський дослідник К.Гончар, даючи визначення поняття, підкреслює, що "конверсія є послідовне переведення ресурсів, виробничих потужностей і людей з військової у цивільну сферу" [14]. Подібне розуміння конверсії є найбільш характерним як для російських, так і західних дослідників.

У дослідженнях А.Кірєєва у визначенні змісту поняття конверсії робиться акцент на те, що це – впорядкований перехід під час реального роззброювання військового виробництва та іншої військової діяльності на мирні рейки, процес відповідної зміни пропор-

цій розподілу фінансових, людських, матеріальних, інтелектуальних ресурсів між цивільним і військовим секторами [15]. А.Ізюмов характеризує аналізоване поняття так: "Конверсія в широкому сенсі містить у собі не тільки демілітаризацію військової економіки, але також професійну перепідготовку особового складу армій, що скорочується, і перепрофілювання бойової техніки з метою цивільного використання" [16], тобто визначає, що поняття конверсії виходить за межі демілітаризації. Більш вузьке, не деталізоване визначення поняття конверсії дає В.Потапов, зазначаючи, що під реальною конверсією військового виробництва доцільно мати на увазі переключення підприємств військової промисловості на цивільне виробництво [17]. Однак таке розуміння конверсії, на нашу думку, сильно звужене, не враховує її міжнародно-політичної складової.

Звужене тлумачення „конверсії" породило цілу низку визначень в радянській, а потім в пострадянській науковій літературі, які, на думку автора, знаходились суто в військово-економічній площині, не беручи в розрахунок такі важливі аспекти конверсії, як соціальні, екологічні, гуманітарні, політичні та міжнародно-політичні (на рівні міжнародних систем, на міждержавному рівні, на рівні окремих держав).

З першої половини 90-х років XX століття зміст терміну конверсія значно розширюється. Так, в країнах СНД в торгівлі зброєю стали використовувати термін – експортний варіант конверсії [18].

Порівняльний підхід дозволяє нам стверджувати, що наведені визначення поняття "конверсія" є більш вдалими і такими, котрі, на наш погляд, більш-менш повно відображають сутність, зміст і спрямованість конверсії, її актуальність і специфіку. В той же час на сучасному етапі зміст цього поняття має бути значно розширеним. Адже конверсія являє собою і складне системне явище, в якому поєднуються економічні, внутрішньо – та зовнішньополітичні, військові та інші аспекти .

Необхідним є застосування системного підходу до аналізу конверсії з врахуванням „конверсії умів" та екологічного аспекту (самі терміни „екологічна конверсія" та „конверсія умів" вперше у вітчизняному суспільствознавстві ми запровадили ще в 1992 р.).

Ми вважаємо, що це зумовлює нагальну потребу істотного коригування політичного мислення, вимагає якісно нового розуміння конверсії як складного системного явища, важливої складової глобалізації сучасного світу. Саме в цьому контексті автором дано визначення конверсії в Українській Дипломатичній енциклопедії як „переведення промисловості та інших сфер економіки з виробництва воєнної на виробництво цивільної продукції; складова процесу демілітаризації. Конверсія передбачає перерозподіл всієї сукупності ресурсів військової сфери в цивільному секторі, зниження військових витрат при одночасному збільшенні цивільних; включає планування і здійснення змін організаційного, технічного, професійного, економічного характеру, необхідних для переорієнтації оборонної промисловості, дослідницьких та навчальних закладів, військових баз та інших об"єктів з військового на цивільне використання [19].

Авторські доповнення можуть бути окреслені у таких категоріях: (а) конверсія – складова процесу демілітаризації; (б) конверсія - це використання всієї сукупності ресурсів воєнної сфери в цивільному секторі; (в) конверсія - це зниження військових витрат при одночасному збільшенні цивільних, переміщення робочої сили, обладнання та інших ресурсів, що використовувалися у військових цілях, до альтернативних; (г) на рівні окремих держав конверсія включає планування і здійснення змін організаційного, технічного, професійного, економічного характеру, необхідних для переорієнтації обробної промисловості, лабораторій, навчальних інститутів, військових баз і інших об'єктів з військового на цивільне використання; (д) необхідність врахування її міжнародно-політичної складової.

Практичне здійснення конверсії передбачає подолання різного роду перепон, в тому числі психологічних. Звідси можна зробити висновок, що конверсія неможлива без кардинальної перебудови мислення, тобто «конверсії умів" (О.П.), без цього її цілі не будуть досягнуті. Адже факт, що такі озброєння вже існує – це реальність. Навіть якщо зброю знищити, вміння її виробляти залишиться. Це складова конверсії.

В якості ще однієї складової автор розглядає „екологічну конверсію". Тут потрібні специфічні пояснення. Сьогодні не слід доводити, що прогрес по одній групі параметрів (ефективність у виконанні цільових функцій), як правило, супроводжується регресом - нагромадженням згубних побічних ефектів для екології, здоров'я людей, соціальних відносин і спілкування, культурних традицій і т.д.

Переорієнтація науково-технічного прогресу означає зміну пріоритетів у виробництві товарів і послуг, відповідно й у напрямках наукового пошуку. У найбільш розвинутих країнах уже почався процес часткового заміщення цінностей задоволення цінностями здоров'я, здорового оточення, освіченості, розвитку культурного середовища і соціальних можливостей для себе, дітей і нащадків і т.д.

Ще одна важлива, на нашу думку, складова - це „конверсія воєнної науки" і „конверсія новітніх технологій". Її виокремлення набуває поширення з середини 80-х рр. XX століття. Ця проблема, зокрема, стала предметом обговорення на слуханнях конгресу США в березні, травні, січні 1994 та в серпні 2001 р. [20].

На тлі вказаних розходжень і розмаїття підходів цілком природним виглядає прагнення вчених і практиків, пов'язаних з вирішенням проблеми конверсії, до налагодження міжнародного співробітництва з метою обміну накопиченим досвідом.

Посилення уваги до проблеми конверсії було викликане чинниками як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Особливості розвитку міждержавних відносин, характер і рівень розвитку НТП, особливо в найбільш високотехнологічних галузях і виробництвах, пов'язаних з випуском військової продукції, обумовили актуальність вивчення конверсії як суспільного феномена. В першу чергу потрібно осмислити комплексний характер соціальних аспектів конверсії і шляхи її практичної реалізації , вплив конверсії на міжнародні відносини.

Представлені нами розходження вже на категоріально-понятійному рівні потребують авторського концептуального узагальнення.

У першу чергу, різні точки зору відносно сутності конверсії високою мірою залежать від специфіки підходу до об'єкту дослідження в залежності від того, яку науку представляє той чи інший дослідник. Термін „конверсія" використовується науковим апаратом багатьох наук, в тому числі і в міжнародно-політичній науці. Наявність багатьох визначень поняття „конверсія" свідчить про залежність змісту поняття від контексту його використання, а також про відсутність консенсусу відносно його визначення та неоднозначності його розуміння різними науковими школами та дослідниками.

Можна виокремити декілька інших спонук для дослідження конверсії та уявлень про це поняття. Перша бере свої витоки у потребі вивчення її суто економічних аспектів. Друга стала породженням триваючого акцентування на військово-політичній проблематиці, коли конверсія майже механічно розглядається у вузькому розумінні суто як процес переходу військової економіки на мирні рейки, як одна з складових частин здійснення демілітаризації.

Загалом же зміст терміну постійно розширюється. З'являються дослідження, які претендують на комплексний аналіз проблеми з врахуванням всіх її складових. Конверсія починає розглядатись як процес, який відбувається у багатьох вимірах і який здійснює вплив на всі сфери життя суспільства .

Автором запропоновано цілісний підхід до вивчення проблеми конверсії, з врахуванням її міжнародно-політичних аспектів та міждержавної взаємозалежності. Саме таке розуміння терміну дозволяє від проблеми конверсії військово-промислового комплексу згодом перейти до конверсії як потреби глобальних змін в усіх сферах життя, а також у масовій свідомості в напрямі конструктивних перетворень. Ми розглядаємо проблематику оборонної, економічної та інших видів конверсії як політичну в рамках існуючої нині системи міжнародних відносин. Застосування принципу історизму вивело нас на потребу врахування еволюційного аспекту конверсії і в межах певних циклів світової політики.

За сутнісними характеристиками попередником чи передвісником конверсії прийнято вважати демалітаризацію. Таким історичним чинником і пояснюється періодичне паралельне застосування автором термінів демілітаризація і конверсія. Особливо це стосується епохи двох світових воєн, кожна з яких поєднувала в собі елементи демілітаризації, тобто об'єктивно неминучого і необхідного переведення цілісної національної економіки (включно зі, скажімо, аграрним комплексом) на мирні рейки, та конверсії як переведення в русло мирного виробництва тієї частини воєнно-промислового комплексу, яка початково була призначена саме для виробництва зброї, озброєнь та іншої продукції для Збройних Сил. Існує ще й поняття реконверсії, під яким мається на увазі повернення у мирне русло тих виробничих потужностей і галузей, які до війни чи появи її загрози займалися мирним виробництвом (найпопулярнішим прикладом тут є тракторні заводи, які в роки війни починають виробляти танки, а потім відновлюють традиційне виробництво).

Серед інших причин існуючих розходжень вже у ставленні до самого поняття виокремимо, по-перше, той факт, що аналіз деяких проблемних аспектів і складників конверсії потребував об'єднання поглядів декількох наук, які спеціалізуються на дослідженні якраз тих чи інших аспектів конверсії, по друге, в тому, що деякі складники предмету дослідження конверсії як окремі об’єкти наукового аналізу знаходяться на межі двох або більше наук або наукових напрямів. До того ж складність полягає в тому, що саме явище якісно еволюціонує у часі - особливо інтенсивно з другої половини XX століття, коли людство під загрозою ядерного катаклізму вимушене більше уваги приділяти питанням колективної безпеки, а водночас на обговорення світових лідерів дедалі частіше виносяться питання роззброєння і - паралельно - конверсії у її розумінні як стратегії і політики переведення підприємств ВПК на мирне виробництво.

Беручи до уваги досить популярне тлумачення теорії як форми наукового пояснення і прогнозування, зважаємо і на те, що конверсія не виявляє себе однаково в усіх країнах та регіонах. Аналізуючи специфіку механізмів здійснення конверсії, нагадуємо про наявність її декількох моделей і типів.

В сучасній міжнародно-політичній науці можна виокремити тенденції, котрі актуалізують вивчення проблеми конверсії саме в контексті міжнародно-політичного дослідження. Це, зокрема, розмивання меж між внутрішніми та міжнародними політичними, економічними та іншими процесами, ерозія національно-державного суверенітету, порушення межі між внутрішньою та зовнішньою політикою у тому сенсі, що за умов інтеграції і взаємозалежності тепер частими стали випадки їх фактичного злиття. Відтак, відома теза про зовнішню політику як продовження внутрішньої втрачає своє абсолютне значення.

Разом з тим, не можна випускати з поля зору дослідника і той факт, що конверсія як явище бере свої початки в стародавніх часах, тому що являє собою об'єктивний процес розвитку суспільства, з яким воно зіштовхується протягом усієї своєї історії, сповненої численними війнами. Знову таки з цих причин якраз і відзначаємо історичну і категоріальну близькість чи, точніше, паралельність демілітаризації держави і суспільства та конверсії ВПК, поява якого власне й спричинила потребу в доповненні демілітаризації

конверсією. Адже в процесі існування тих чи інших людських цивілізацій та відповідної еволюції міжнародних систем однією з головних завжди була проблема війни та миру. У нашому конкретному вимірі – це проблема мілітаризму, а згодом і конверсії. Складність визначення конверсії та аналізу явища полягає тому і в необхідності виокремлення його з кола інших явищ чи процесів що є подібними або суміжними, зокрема, демілітаризації.

Виходячи з того, що конверсія являє собою складне системне явище, свідченням чого є навіть походження самого терміну „конверсія" (від латинського «conversio» - перетворення, зміна), ми вважаємо за необхідне розпочати з етимології терміну „конверсія" в контексті міжнародно-політичного дослідження та диференціації підходів до його використання.

Можна умовно стверджувати, що про явище "конверсії" переважно у його первинному розумінні "демілітариазція", але з деякими елементами сучасних уяв вперше згадується в базових релігійних настановах, представлених у таких документах, як Тора, Біблія, Коран тощо. Зокрема, у в книзі Ісаї сказано: "Закон Господа зійде з Сіону, і слово господнє прийде з Єрусалима. І Бог стане судити всі народи. Він закінчить спори багатьох племен. Вони не будуть більше вдаватися до зброї та перекують мечі свої на плуги, а списи – на серпи. Народи не будуть вести війн проти інших народів і ніколи більше не будуть готуватися до війни"[21].

Отже, конверсія виникає з появою держав та цивілізацій, міждержавного протистояння та війн у сучасних уявах про їх причини і характер. Посилання на епос дозволяють помітити ознаки мілітаризму і демілітаризації, переведення національної економіки на переважно воєнне виробництво та наступної конверсії ще за первісного ладу. Приблизно в III-II тис. до н. е. частина людства зробила величезний прорив і перейшла від первісності до цивілізації. Як слушно зазначає російський дослідник Ю.Яковець, говорити про війну як про регулярне політичне явище можна лише з появою держав, чиєю найважливішою функцією була військова, котра виконувалася спеціалізованою групою людей – військовослужбовців, що стало одним зі ступенів розвитку суспільного поділу праці. У цей же час (приблизно в III тис. до н.е.) виникла військова економіка – групи ремісників, хліборобів, торговців, що спеціалізувалися на виробництві озброєнь і засобів захисту від них, будівництві оборонних споруджень, постачанні армії зброєю, збруєю, продовольством і т. ін. [22]. По завершенню війни вони переорієнтовувались на забезпечення мирних потреб стародавнього суспільства, тобто в сучасному представленні відбувався процес конверсії та/або реконверсії (яскравий приклад останньої бачиться у роботі ковалів, які у давні часи в залежності від мирної чи воєнної ситуації виробляли приладдя для аграріїв або військових). В рамках сучасних політологічних уяв можемо говорити про те, що історично всі названі види повернення національного життя до мирного характеру були вимушеними і звичними внаслідок традиційного і постійного сприйняття війн неминучими. З нашого погляду, до певної міри можна стверджувати, що війни давніх епох і часів після свого завершення давали своєрідний поштовх розробці нових технологічних ідей та виробництв, що з'являлися внаслідок мобілізації умів і людського потенціалу під загрозою і в ході війни. Таким чином, конверсія у її первісному розумінні (якщо ми умовно відійдемо від антигуманної суті війни) ставала спонукою для економічного поступу людства та появи нових виробництв і цілих галузей.

Російський історик І.М.Дьяконов взагалі окреслює, що прогрес у виробництві зброї безпосередньо впливав на зміну виробничих відносин, відіграв вирішальну роль у переході від однієї фази людського суспільства до іншої, якщо зміни у військовій технології супроводжуються зміною ціннісної орієнтації [23]. З цього погляду розвиток військових технологій можна вважати фактором суспільного прогресу. Але діалектичний підхід змушує кожного разу враховувати й негативну, руйнівну роль армій, гонки озброєнь і воєн у

динаміці суспільства: відволікається від виробництва матеріальних і духовних цінностей найбільш активна і кваліфікована частина суспільства, під час військових зіткнень гинуть десятки й сотні тисяч, а то й мільйони людей, руйнуються міста, безслідно втрачаються культурні цінності. Війни спричинили зникнення багатьох процвітаючих держав і цивілізацій з політичної карти світу. Кожна з них завершувалася як демілітаризацією, так і конверсією, що у давні часи не потребувала надмірних зусиль і фінансування у сучасному розумінні.

Перші прообрази мілітаризму, а, отже, й наступних демілітаризації та конверсії, з нашого погляду, зв'язані з формуванням професійних армій в державах Передньої Азії. Єгипет і його армія теж представляють собою один з перших прикладів мілітаризації Стародавнього світу. Воїни в стародавньому Єгипті були привілейованою групою населення. Військова каста Єгипту поділялась на страти, які відрізнялись одна від одної за віковою ознакою і термінами служби. Єгипетська армія була побудована у вигляді військових поселень, які розташовувались на найбільш небезпечних напрямах. Армія мала стабільну чисельність у мирні часи. У випадку воєнних походів фараони добирали належну кількість воїнів . Таким чином чисельність армії в мирний і воєнний часи змінювалась, що свідчить про перші прояви конверсії людських ресурсів [24].

Геополітичні умови грецької цивілізації призвели до політики колонізації, яка теж супроводжувалась розвитком мілітаризму. Яскравим прикладом мілітаризму за часів цивілізації Стародавньої Греції стала Спарта – поліс, саме існування якого було повністю пов'язане з війною [25], що, як і багато наступних війн, супроводжувалася серйозними змінами у якості зброї, а після переходу до тієї самої примітивної конверсії - і в якості мирного виробництва.

Римська республіка й особливо імперія – ще один відомий приклад мілітаризації всього суспільства, що йшла паралельно з розвитком новітні озброєнь, які у ході кожної загарбницької війни паралельно модифікувалися у мирні виробництва. В той же час криза республіки була пов'язана з руйнуванням селянства як основи римської республіки та римської армії, тобто відсутністю конверсійних процесів. Прийшовши до влади, Гай Марій (156-86 рр. до н.е.) запровадив військову реформу, яку умовно можна окреслювати в рамках як демілітаризації, так і конверсії. Оскільки зубожіння селянства набуло масового характеру, далі нести військову службу вони не могли, через те Г.Марій почав створювати професійну армію. За правління Августа було роздано близько 300 тис. земельних ділянок, що маємо підстави вважати ще однією первісною формою конверсії людського ресурсу [26].

Свій внесок у розвиток цих процесів зробила і середньовічна Європа. Середньовіччя характеризувалася стійкою тенденцією до зростання чисельності армії (у 4,3 рази за 300 років) і випереджаючим збільшенням втрат (у 9,5 рази), так що ризик для військовослужбовців опинитися серед жертв війни зріс з 2,6 % у XII в. до 5,7 % у XV в., але не набагато перевищив рівень втрат у Греції та Римі [27]. На цьому етапі мілітаризм і конверсія також відбуваються паралельно з огляду на те, що загрози війни і самі збройні конфлікти існували практично повсякденно. В епоху "великого переселення народів" війна фактично була єдиною можливістю добування ресурсів – захоплення земель, багатств і тогочасних виробничих технологій у вигляді воєнної здобичі.

Франкська держава – ще один приклад мілітаризованості суспільства і своєрідної етапності демлілітаризації і конверсії. Суспільно-політичні відносини базувалися на устрої, який ґрунтувався на військовій службі франків, що було їхнім правом і обов'язком. Зубожіння франкського селянина призвело однак до того, що він не в змозі був себе озброїти і матеріально забезпечити, а в кінцевому випадку і до розпаду імперії Карла Великого. Озброїти і утримувати військо за рахунок держави стало з часом неможливим, через те цей

імператор вдався до вимушеної конверсії, водночас обмеживши військову повинність до кількості, яка давала змогу озброювати й утримувати воїнів [28]. Вивільнені кадри включалися у мирне виробництво.

Характерно, що саме під час так званої Столітньої війни (1338-1453 рр.) з'являються зачатки нових армій, озброєння, організації ведення війни. Карл V (1364-1380) запровадив низку реформ, у тому числі й військову: була введена артилерія, створювався могутній морський флот [29]. В останньому факті бачимо прямий вплив постійної мобілізації людського потенціалу на розробку і поширене впровадження цілої галузі, яка всерйоз змінила міжнародну торгівлю. Тут також мілітаризація і конверсія йшли як би паралельно.

Слід зазначити, що історія Росії цілком і нерозривна пов'язана з веденням війн, мілітаризацією та її зворотною стороною –демілітаризацією та конверсією. Тільки за період з XIV по XX ст. вона загалом провоювала 329 років. Країна та її народ століттями витрачали величезні ресурси на підготовку і ведення війн, займалися воєнною справою, зміцненням своєї безпеки, модернізацією армії та воїнства [30]. І якраз у ході підготовки до збройних конфліктів та їх ведення відбувався двоєдиний процес створення нових видів зброї та устаткування, які у певних модифікаціях знаходили вжиток у цивільному виробництві.

В імперській Росії у 1874 р. за часи царювання Олександра ІІ було проведено ще одну історично показову військову реформу. Річ у тім, що російсько-турецька війна 1953-1956 рр. продемонструвала всі слабкі сторони російської армії, яка будувалася на рекрутських наборах. В такому вигляді не можна було протистояти арміям європейських держав. У 1855 р. була створена спеціальна “комісія для поліпшення військової частини”. 1 січня 1874 р. було підписано Указ про запровадження загальної військової повинності [31]. Внаслідок реформ були запроваджені європейські стандарти організації армії. До січня 1867 р. вдалося зменшити загальну чисельність російських військ частково за рахунок підвищення якості озброєнь [32]. Запроваджувались пільги для тих, хто мав вищу освіту, що уможливило вже згадане вище поєднання на ниві використання умів паралельно для послуг воєнного і цивільного виробництва.

Імперіалізм початку XX ст. значно розширив територіальні рамки ведення воєн. Виникає поняття "світова війна". Зростають темпи мілітаризації суспільства, вона поступово набуває глобального характеру. Зростає й кількість держав – учасниць воєн. Якщо в минулих століттях у війнах зазвичай брали участь лише кілька країн, населення яких становило невеличку частину жителів землі, то в Першу світову війну було втягнуто 38 країн, а в другу – 61 країну, більше 80 % жителів земної кулі. Людські жертви та руйнування від світових воєн були надто великими. Набуття глобальності процесами мілітаризації призводить до того, що й проблема конверсії набуває глобального характеру, а її вирішення стає можливим тільки в межах всього світового співтовариства.

Імперіалізм вносить деякі зміни в розвиток мілітаризму. По-перше, змінилися масштаби й глибина його впливу на суспільство. По-друге, мілітаризм охоплює всі сфери суспільного життя будь-якої країни не тільки під час війни, а й у часи мирного розвитку. Винайдення нових видів зброї – досконаліших і дорожчих – призвело до того, що виробництво зброї та мілітаризована наука стають невід'ємним фактором розвитку економіки.

Російський дослідник М.І.Бурлаков виокремлює цикли мілітаризації після закінчення Першої світової війни. Перший етап охоплює період підготовки Німеччини та інших країн до Другої світової війни. Другий етап мілітаризації – після Другої світової війни в США, Великій Британії, Франції, ФРН. Нарешті, третій етап пов'язаний з ескалацією регіональних конфліктів, перш за все в країнах, що визволилися [33]. Виробництво озброєнь загалом у провідних країнах зросло з 17,0 до 80,8 млрд. дол., тобто в 4,8 рази [34]. Тим часом, кожний з цих етапів економічної, технологічної і виробничої підготовки війни,

врешті, завершувався вимушеною конверсією. Найбільші дивіденди від виробництва озброєнь отримали США, які збільшили випуск зброї у 25 разів і зазнали значно менших втрат у війні, ніж інші країни. Водночас за цей рахунок їм вдалося якнайефективніше адаптувати досягнення мілітаризованої економіки до повоєнної конверсії. Зокрема, масове виробництво автомобілів, а згодом і літаків багато в чому зобов'язане мобілізації умів і ресурсів в роки війни. З іншого боку, вказані дивіденди сприяли оптимізації процесу конверсії.

Виникнення та розвиток атомної, а потім ядерної зброї докорінно змінили умови існування людства. З появою нового виду зброї масового знищення історія людства поділилася на два періоди: доядерний та ядерний. Те, що було нормою й правилом для доядерної епохи, виявилося непридатним для ядерної. Велика війна стає тотальною катастрофою, а тому вважається неможливою. Проте розуміння того, що в цій війні переможця не може бути, приходить не одразу. Мілітаризм у ядерний період в історії людства всього лише зазнає певних змін. Цей період можна поділити на кілька етапів: друга половина 40-х – 60-ті рр. XX ст. – конверсія в одних країнах, насамперед у тих, котрі найбільшою мірою були втягнуті у війну, відбувається практично водночас з ескалацією "холодної війни" та гонки озброєнь за участю переважно ключових акторів системного протистояння (США і СРСР); 70-ті рр. XX ст. – здійснюються декларативні заяви про високий потенціал конверсії в умовах спроби розрядки міжнародних відносин, але реальних зрушень у цій сфері життєдіяльності держав не сталося; початок – середина 80-х рр. XX ст. – нове загострення міжнародних відносин, новий етап гонки озброєнь, конверсія відбувається спорадично в державах, які не мали безпосереднього відношення до американо-радянського протистояння; середина 80-х – 90-ті рр. XX ст. – завершення "холодної війни", криза старої і становлення нової системи міжнародних відносин, об’єктивно закономірна демілітаризація здебільшого в нових незалежних державах, де відбувалися не надто вдалі спроби конверсії з паралельними пропозиціями не допустити розпаду єдиного (радянського) ВПК як потенційного джерела поповнення бюджету і віднайдення коштів для фінансування конверсії.

Саме у цьому контексті актуалізується доцільність наукового осмислення впливу конверсії на міжнародні відносини, комплексного характеру соціальних аспектів конверсії і шляхів її практичної реалізації з використанням найсучасніших методологій і методів політології міжнародних відносин.

Проблема конверсії, яка розглядалася раніше головним чином у її військово-економічному вимірі, в наш час значно більшою мірою визначається широким набором різнопланових і діалектично суперечливих чинників політичного, економічного, соціального, гуманітарного й екологічного порядку, без урахування яких неможлива оптимізація цього процесу. Крах Ялтинсько-Потсдамської системи, розпад СРСР і очевидна розмитість самого чинника постбіполярності при визначенні сучасної системи міжнародних відносин також обумовлюють нагальність розробки нових підходів до здійснення процесу конверсії.

Глобалізаційний зсув основних загроз, перехід традиційної міжнародної конфліктності з глобального на регіональний та субрегіональний рівні за одночасної появи радикально нових викликів загальній безпеці, що, зокрема, лежать у сфері екології, демографічного вибуху і/чи міжнародного тероризму, буквально диктують потребу переоцінки усталених поглядів на проблему конверсії та наповнення цього поняття новим змістом, який би відповідав реаліям сучасного світу. Сутнісна зміна характеру загроз у світі призводить до відповідних модифікацій самих цілей і змісту всіх форм і видів конверсії, що постають на порядку денному. Конкретні рішення постійно наштовхуються на несподівані повороти у розвитку військово-політичної ситуації в різних регіонах світу

(колишня Югославія, Афганістан, Ірак, низка африканських країн та ін.). Тут якраз і проявляються залишкові прояви традиційних видів конверсії у той час як США і особливо Західна Європа демонструють певний поступ на шляху економічної і комплексної конверсії. Із ростом економічних і фінансових можливостей Китаю і Росії цілком можливе поступове зростання пропорції мирних галузей у загальних обсягах фінансування й інвестування. Прискореними темпами вона відбувається у державах, які стають членами європейських і євроатлантчних інтеграційних формувань.

В сучасній Україні проблема конверсії військово-промислового комплексу опинилася в центрі уваги науковців і політиків. Можна без перебільшення зазначити, що конверсія, її характер та кінцеві результати одразу стали своєрідним індикатором військово-політичної та соціально-економічної трансформації країни. Однак розпад колись єдиного радянського ВПК, а з іншого боку відсутність реальних загроз воєнного втручання та брак належного концептуального забезпечення спричинилися до надто низької ефективності конверсійних заходів.

Тут також треба враховувати, що діяльність будь-якої держави у галузі конверсії визначається її життєво важливими інтересами економічного та політичного характеру. Її ефективність залежить від того, наскільки при формуванні та реалізації національної політики, особливо позаблокових держав перехідного типу, враховуються як національні інтереси, так і загальна ситуація на світовій арені й стан справ у дво – і багатосторонніх відносинах. Тому при формуванні державної політики в галузі конверсії врахування міжнародно-політичної складової цього виду діяльності не може бути нижчим, ніж її економічного елементу. Коли мовиться про Україну, то такий підхід зумовлюється також проблемами цивілізаційного вибору між європейськими і євразійськими цінностями та зростаючою доцільністю виокремлення справді стратегічного партнера у широкому колі декларованих стратегічних партнерств. Інтеграційна стратегія держави після президентських виборів 2004 року дає надії на гнучке поєднання євроінтеграційної політики з інтегруванням на пострадянському просторі.

Список використаної літератури

1. American labor from defense to reconversion.[Chicago] University of Chicago Press [1953]307 p.; An act to aid the reconversion from a war to a peace economy through the distribution of Government surplus property and to establish a Surplus Property Board to effectuate the same, and for other purposes; Public law 457, 78th Congress, chapter 479, 2d session, H. R. 5125. [Washington, 1944]. -22 p.; From war to peace, a challenge. Washington, D.C., Office of War obilization and Reconversion. [1945], 19 p.; Guaranteed wages. Report to the President by the Advisory Board, Office of War Mobilization and Reconversion, Office of Temporary Controls. Murray W. Latimer, Research Director. January 31, 1947.Washington, U.S. Govt. Print. Off., 1947, 473 p. ; Legislation for reconversion and full employment. Year-end report of the War Contracts Subcommittee to the Committee on Military Affairs pursuant to S. Res. 198, a resolution to investigate war contracts, the termination of war contracts and related problems. Washington: U.S. Govt. Print. Off., 1944, 23 p.
2. Dumas L. Economic Conversion: The Critical Link // Bulletin of Peace Proposals. - 1988. - Vol. 19, № 1. - P. 6.
3. Послевоенная конверсия: К истории "холодной войны" : Сб. документов / РАН. Ин-т рос. истории; Отв.ред. Лельчук В.С.; Сост. Молодцыгин М.А. - М., 1998. - 243 с. - С. 18

4. Українська дипломатична енциклопедія : У 2-х т. / Редкол.: Л.В.Губерський (голова) та ін. – К. Знання України, 2004. Т.2, - С.403
5. Мелман С. Конверсия военной промышленности в гражданскую. – М. 1990. – 189 с.; Мелман С. Конверсия и разоружение. Демилитаризованное общество. - М.: Мир, 1990. - 152 с.; Leontief W.W. Input-Output economics. – N.Y.: Oxford univ. press., 1966. -257 p.; Leontief W.W., Hoffenberg M. The Economic Effects of Disarmament. Scientific American, 1961, April. London: West view Press, 1987. -312 p.
6. Пархомчук О.С. Мілітаризм та проблема конверсії в глобальному світі: Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2004. – 247 с. - С.27-28.
7. Abrustung und Umstellung der Rustungsindustrien auf Prien-deusproduktionen. Eine Ubersicht der Moglichkeiten und Er-fahrungen in Westeuropa. - Bruxelles: PGI, 1984. – 144 s.; Adams G., Comu C., James A. Between Cooperation and Competition: the Transatlantic Defence Market. - Paris: Institute for Security Studies Western European Union. - 2001. - 89 p.; Converting defense resources to human development : Prog. of an intern. conf., 9-11 Nov. 1997 / Ed.: Gebrewold K. - Bonn: BICC, 1998 . - 103 p. - (Rep./ Bonn Intern. Center for Conversion = Intern. Konversionszentrum]; De Vestel P. Defence Markets and Industries in Europe: Time for Political Decisions? - Paris: Institute for Security Studies Western European Union. -1995.-111 p.; Economic Adjustment and Conversion of Defense Industries. – London: Westview press, 1987. – XIV, 312 p.; Freier Sh. Non-military justifications for investments in military technologies. New technologies and the arms race/Ed.by Schaerf C. et al.-L.-1989.- 520 p.; Heisbourg F. European Defence: Making It Work. - Paris: Institute for Security Studies Western European Union. - 2000. - 123 p.; Howorth J. European Integration And Defence: The Ultimate Challenge? - Paris: Institute for Security Studies Western European Union. - 2000. – 114 p.; Schmitt B. From Cooperation to Integration: Defence and Aerospace Industries in Europe. - Paris: Institute for Security Studies Western European Union. - 2000. - 38 p.; Shichor, Y. Peaceful fallout: The conversion of China's military - nuclear complex to civilian use. - Bonn, 1997. - 51 p. - (Brief/ Bonn Intern. center for conversion; 10); Smith, A., Meese, M., Spieker, H Defense economics: Reform, restructuring, realignment: A rep. of the George C.Marshall Europ. Center for security studies. - Garmisch-Partenkirchen, 1999. - 72 p.
8. Мелман С. Экономическая альтернатива гонке вооружений // США: экономика, политика, идеология. - 1987.- № 4.- С. 78-87. -С.5
9. America's dual-use technology future : Are we prepared? Hearing before the Subcomm. on technology, environment a. aviation of the Comm. on science, space, and technology, US House of representatives, 103d Congr., 2d sess., May 17, 1994. - Wash.: Gov. print. off., 1994. - III, 118 p.-C.24; 212, - C 3, 259, -C.8]
10. Congressional Record.-1990.- P. 6655
11. Marlin J.T., Lall B.G. `US Conversion -1991` CEP, Westview Press, 1991, USA Krause K. Arms and The State: Patterns Of Military Production And Trade. - Cambrige: Univ. Press, 1992. - 230 p.
12. Bush George Joint Russian-American Declaration on Defense Conversion - November 25, 1991-http://www.presidency.ucsb.edu/site/docs/
13. Милитаризм и современное общество. Материалы научной конференции, - М.: Международные отношения, 1987.- 240 с. - С.143.
14. Гончар К. Это трудное дело - экономика разоружения // Коммунист. - № 9. - 1990. - С. 97.
15. Киреев А.П. Конверсия в советском измерении // Международная жизнь. - 1990.- № 4.- С. 99.

16. Изюмов А. Другая сторона разоружения // Международная жизнь. - 1988. -№ 4. - С. 86
17. Потапов В.В. Милитаризация или конверсия (анализ буржуазных концепций).- М.: Наука, 1990.- 112 с.- С.9
18. Cooper J. Soviet arms exports and the conversion of the defense industry. – Firenze: ONU, 1990. – 147 p. – P. 14
19. Українська дипломатична енциклопедія : У 2-х т. / Редкол.: Л.В.Губерський (голова) та ін. – К. Знання України, 2004. Т.1 – С.647
20. America's dual-use technology future : Are we prepared? Hearing before the Subcomm. on technology, environment a. aviation of the Comm. on science, space, and technology, US House of representatives, 103d Congr., 2d sess., May 17, 1994. - Wash.: Gov. print. off., 1994. - III, 118 p.; Defense technology, reinvestment and conversion issues : Hearings before the Research a. technology subcomm. of the Comm. on armed services, House of representatives, 103d Congr., 2d sess., hearing held Mar. 1, 22, June 1, a. Aug. 4, 1994. - Wash.: Gov. print. off., 1995. - 547 p.; Local economy, environment, and intergovernmental cooperation: what can be learned from Fort Ord? : hearing before the Subcommittee on Government Efficiency, Financial Management and Intergovernmental Relations of the Committee on Government Reform, House of Representatives, One Hundred Seventh Congress, first session, August 28, 2001.Washington : U.S. G.P.O. : For sale by the Supt. of Docs., U.S. G.P.O. 2002, 171 p.
21. Библия. Современный перевод библейских текстов. - М.Культурный центр «Кузнецово». Всемирный Библейский Переводческий Центр. 1993.- 1142с. - С.635
22. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. - М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003.- 411 с. - С. 294-295.
23. Пархомчук О.С. Мілітаризм та проблема конверсії в глобальному світі: Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2004. – 247 с. - С.29.
24. История военного искусства /сб. материалов.- вып. 1.-изд-во военного министерства СССР.- М.-1951.- С.12-13
25. Пархомчук О.С. Мілітаризм та проблема конверсії в глобальному світі: Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2004. – 247 с. - С.32.
26. Островский А.В. История цивилизации. - СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000.- 360 с. - С.87.
27. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. - М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003.- 411 с. - С.295
28. Пархомчук О.С. Мілітаризм та проблема конверсії в глобальному світі: Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2004. – 247 с. - С.33
29. История военного искусства /сб. материалов.- вып. 1.-изд-во военного министерства СССР.- М.-1951.- С.155-156
30. Емельянов Ю.В. Рождение и гибель цивилизаций. - М.: Вече, 1999.- 544 с.- С.409-411
31. История России: В 2 т. Т. 2 : С начала XIX в. до начала XXI века / А.Н. Сахаров, Л.Е. Морозова, М.А. Рахматулин и др.; Под редакцией А.Н. Сахарова. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак»: ООО «Издательство Астрель, 2003 – 862 с. - С.188-189.
32. Пархомчук О.С. Мілітаризм та проблема конверсії в глобальному світі: Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2004. – 247 с. - С. 40.
33. Потапов В.В. Милитаризация или конверсия (анализ буржуазных концепций).- М.: Наука, 1990.- 112 с.- С. 33
34. Пархомчук О.С. Мілітаризм та проблема конверсії в глобальному світі: Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2004. – 247 с. - С.50.

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКИХ СТОСУНКІВ НА ЕТАПІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

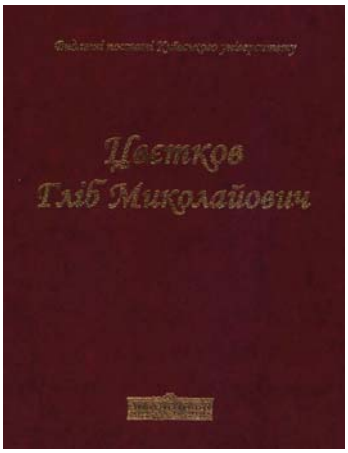

Становлення України як незалежної держави й суб'єкта міжнародних відносин відбувалося в умовах глобальних змін у світі, що сталися внаслідок поразки соціалістичного блоку в "холодній війні", та глибокої кризи політико-економічної системи в СРСР, складовою частиною якої була УРСР. Міністерство закордонних справ, розпочавши навесні 1990 р. підготовку нових концептуальних засад зовнішньополітичного курсу України, мусило діяти обережно і в рамках дозволеного чинними на той момент конституціями СРСР та УРСР. Тому 29 квітня Колегія МЗС розглядала питання "Про участь МЗС УРСР у розробці концепції діяльності УРСР на міжнародній арені" лише в контексті бажаності розподілу обов'язків між загальносоюзним і республіканським зовнішньополітичними відомствами [1]

Прийнята Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. Декларація про державний суверенітет України хоч і стала важливим історичним кроком на шляху до незалежності, все ж була документом, в якому йшлося не про державну незалежність України, а лише про її суверенітет у складі СРСР, про що свідчили наступні положення документу: "Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР"[2]; "Принципи Декларації про суверенітет України використовуються для укладання союзного договору"[3]. Саме так Декларація і була сприйнята в міжнародних колах, у тому числі, країнами-учасницями Паризької зустрічі у верхах, що проводилася в рамках Наради з безпеки і співробітництва в Європі 19-21 листопада 1990 р., до якої з проханням про надання Україні статусу спостерігача на ній звернулися Голова Верховної Ради УРСР Л. Кравчук[4] і міністр закордонних справ А. Зленко у своєму листі на ім'я міністра закордонних справ Франції Р. Дюма[5] . Через те, що Україна не розглядалась Заходом як самостійна держава, країни-учасниці зустрічі відмовилися задовольнити це прохання.

Однак енергійна зовнішньополітична діяльність МЗС протягом 1990 р., зокрема на 45-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, використання ним практики заяв стосовно важливих подій у міжнародних відносинах, а також інтенсивна робота комісії Верховної Ради УРСР у закордонних справах з підготовки й схвалення законодавчих документів для забезпечення зовнішньополітичної діяльності країни, дали результат: по-перше, вивели на новий рівень двосторонні відносини з колишніми республіками СРСР після підписання

Ірина. Покровська, Юлія Хорошилова. Розвиток українсько-британських стосунків на етапі становлення України як суб'єкта міжнародних відносин // Цвєтков Г.М. Серія «Видатні постаті Київського національного університету».- К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007.- С.407-423.

й ратифікації в листопаді договору між Українською РСР і РРФСР[6] ; по-друге, активізували переговори щодо можливості встановлення дипломатичних відносин із сусідніми країнами, передусім - Угорщиною та Польщею[7].

Важливу роль у розбудові двосторонніх відносин України з іноземними державами відіграла Постанова ВР УРСР "Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин" від 25.12.1990 р., якою Раді Міністрів УРСР доручалося серед іншого "вирішити питання про акредитацію консульських установ іноземних держав на території Української РСР при Міністерстві закордонних справ УРСР"[8].

Перший значний контакт між; українським і британським керівництвом від моменту, коли питання про державну незалежність України з'явилося на порядку денному, відбувся 19-20 березня 1991 р.[9] (одразу після проведення референдуму 17 березня). У кращих традиціях тих часів, коли Київ був лише транзитною зупинкою для високих закордонних гостей на шляху до Москви чи з неї, міністр закордонних справ і в справах співдружності Даглас Херд перед запланованим візитом до Росії завітав до української столиці для зустрічі з прем'єром УРСР Вітольдом Фокіним, головою Верховної Ради Леонідом Кравчуком і міністром закордонних справ Анатолієм Зленком.

Проте, хоча більша частина часу, проведеного паном Хердом в Україні, була присвячена культурним та освітнім заходам (огляд історичних пам'яток, покладення вінка на могилу Невідомого солдата, промова про стан міжнародних відносин перед студентами Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка та відвідування одного з українсько-британських спільних підприємств), самий цей жест означав, що британський уряд почав пильно стежити за розвитком подій в Україні відколи республіканський референдум, виявив незвичайно суперечливу тенденцію: підтримку існування Радянського Союзу та водночас українського суверенітету[10]. На той момент цей інтерес, найпевніше можна пояснити тим, що Великобританія, як і інші західні держави, побоювалась можливого розвитку дестабілізацій-них процесів на терені СРСР.

Мабуть, саме в цьому контексті під час бесіди з британським міністром Л.Кравчук нагадав, що протягом 1990 р. Україна виступила з важливими зовнішньополітичними документами, у тому числі із заявами з приводу подій у Перській затоці та об'єднання Німеччини, в яких виклала свою позицію, яка "збігається з думкою багатьох членів ООН, зокрема Великобританії". При цьому він особливо наголосив на тому, що в результаті референдуму 17 березня "український парламент дістав конституційне право спиратися у своїй зовнішньополітичній діяльності на Декларацію про державний суверенітет України, оскільки проголосувавши "за" республіканський бюлетень, переважна більшість народу України дала "добро" на проведення суверенної політики та прийняття Верховною Радою відповідних правових, політичних та економічних актів"[11] . На дипломатичній мові це означало, що референдум показав дещо інший підхід народу України до запропонованого М. Горбачовим і схваленого Четвертим з'їздом народних депутатів СРСР проекту Союзного договору, спрямованого на збереження оновленого Союзу як федеративної держави, що суперечило Декларації про державний суверенітет України[12].

Початок "справжньої ... боротьби за суверенність держави" Л. Кравчук пов'язував із прийняттям Верховною Радою Закону "Про економічну самостійність Української РСР" від 3 серпня 1990 р. і запевнив британського міністра закордонних справ у твердому намірі українського уряду "примусити впертий Кремль визнати економічну незалежність України ".

У подальшому звернення до Заходу надати допомогу у зміцненні України та інших радянських республік економічно й політично пояснювалися як єдиний, хоча й парадоксальний, засіб запобігти зануренню Союзу в хаос. "Захід має допомогти вирішити кризу не для того, аби Горбачов міг посилити імперію, а для того, щоб він міг її деколонізувати",

наполягав Голова комісії ВР УРСР у закордонних справах і одночасно депутат Верховної Ради СРСР Дмитро Павличко[13] . Висловлюючи думку більшості українських демократичних лідерів, він наголошував на необхідності трансформації старого радянського автократичного апарату в раду, що об'єднуватиме голів всіх республік, втім, без виконавчої влади та без повноважень у військових та зовнішньополітичних питаннях: оновлений Союз мав ґрунтуватися насамперед на економічній співпраці між республіками.

Незадовго до затвердження історичного Акту проголошення незалежності України, керівництво країни зробило декілька пробних кроків на шляху до незалежності. Так, 6 червня Верховна Рада прийняла Постанову "Про перехід у юрисдикцію Української РСР державних підприємств і організацій союзного підпорядкування, розташованих на території республіки"[14]. Наступним заходом з укріплення національного суверенітету, у відповідь на намір М. Горбачова просити у Заходу кредити на самміті держав Великої Сімки в Лондоні, стала заява прем'єр-міністра В. Фокіна на початку липня стосовно того, що Україна відмовиться здійснювати виплати за будь-якими кредитами, отриманими без попереднього погодження з республікою[15]. До серпня в республіці було запроваджено фактичний митний контроль[16].

Утім, найважливішим було те, що парламент України вирішив відкласти розгляд проекту Союзної угоди до наступної сесії у вересні, таким чином зруйнувавши плани Горбачова з її підписання в серпні[17]. Це рішення стало відображенням зростаючої опозиції в Україні входженню республіки до реформованого Союзу доки не буде прийнято й ратифіковано нову конституцію, що навряд чи могло відбутися до кінця року. Створення в липні 1991 р. при Президії ВР УРСР Консультативно-дорадчої ради експертів, до якої увійшли десять видатних фахівців світового рівня, серед яких від Великобританії - Джефрі Хау, колишній міністр фінансів та закордонних справ у кабінеті Маргарет Тетчер, Ширлі Уільямс, міністр попереднього лейбористського уряду[18], мало на меті надання українському урядові консультацій з питань приватизації, конституційного права, банківської діяльності, оподаткування, залучення закордонних інвестицій і свідчило про зацікавленість західних держав, зокрема Великої Британії, з огляду на високий рівень її представництва в цьому органі, у здійсненні в Україні політичних і економічних реформ.

Цей інтерес був продемонстрований і після проведення липневого саміту Великої Сімки в Лондоні, коли тодішній міністр фінансів Великобританії Норман Ламон, що прибув до СРСР з візитом, завершив його в Києві. Під час зустрічі з міністром з питань оборонного комплексу і конверсії В. Антоновим Н. Ламон головним чином цікавився станом конверсії військового виробництва в Україні, що цілком вкладалося в рамки британської політики стосовно забезпечення безпеки в регіоні. Надаючи інформацію про те, що великий процент українських оборонних підприємств уже заплановано під конверсію, що контроль з боку України над ними на її території зріс із б % до 50 % за два роки, В. Антонов наголосив на існуючій можливості трансформувати до 97 % з 1500 підприємств оборонної промисловості України в акціонерні підприємства, зазначивши при цьому, що без значних іноземних інвестицій створити промисловість високих технологій через "відсутність достатньої кількості валюти[19]" буде неможливо.

За наслідками візиту Н. Ламон зробив висновок, що Україна має добрі можливості отримати інвестиції британського капіталу у свою економіку, і що настрій "на ринкову економіку, приватизацію та економічну реформу" превалює в Україні[20] .

Цей погляд був особливо підбадьорливим у світлі напружених стосунків України зі США після непрямого попередження президента Буша трохи раніше, що майбутні економічні відносини між двома країнами можуть постраждати завдяки "самогубному націоналізму" та "безнадійному курсу ізоляції" .

Тому, покладаючи великі надії саме на Західну Європу, українське керівництво очікувало, що британський міністр фінансів висловить свою сприятливу думку під час жовтневого саміту Великої Сімки в Бангкоку. Оскільки в той час Велика Британія очолювала цю групу, подібне лобіювання могло збільшити шанси України на отримання фінансової підтримки членів G-7, що, у свою чергу, значно зменшило б її залежність від російської нафти та газу. Таким чином, міністр Ламон вбачався в Україні як потенційний рятівник від неминучого економічного тиску Росії.

Акт проголошення незалежності України, прийнятий Верховною Радою СРСР 24 серпня 1991 р., створив необхідні засади для її визнання повноправним суб'єктом міжнародних відносин. Однак лише після проведення Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, який 90% голосів громадян затвердив державний суверенітет України, розпочалось її офіційне визнання іноземними державами та встановлення дипломатичних відносин. У період між цими двома подіями перед Україною стояло завдання довести, що поява нової незалежної держави в Європі є необоротним явищем.

Невдовзі після проголошення незалежності українські лідери зустрілися з членами Консультативно-дорадчої ради експертів, у тому числі з Джефрі Хау та американським фінансистом та мільярдером Джорджем Соросом[21] , з метою започаткування роботи над проектом програми економічної реформи. Д. Хау запропонував грошову реформу, що включала введення власної української валюти. Підкреслюючи її важливість як засобу економічного захисту, а не символічного самоствердження, він заявив, що така валюта "сприятиме залученню інвестицій і дасть можливість запобігти напливу рубля в пошуках українських продуктів харчування та інших товарів"[22]. Що ж до приватизації, то було запропоновано денаціоналізувати половину українських активів шляхом видачі ваучерів усім громадянам, продажу чверті активів на національних аукціонах і продажу іншої чверті на аукціонах, відкритих для іноземців, забезпечивши таким чином залучення необхідної валюти в українську економіку.

У контексті забезпечення зовнішньополітичної діяльності України своєчасність постановки питання щодо проведення грошової реформи також не викликала жодного сумніву. Свідченням цього був той факт, що міністерство закордонних справ не могло навіть оплачувати зарубіжні поїздки за кордон, "оскільки вся тверда валюта знаходилася в Москві"[23].

Проте, незважаючи на гострий фінансовий дефіцит, МЗС розпочало активні дії, спрямовані на просування українських національних інтересів: по-перше, через підписання торговельних угод з країнами колишнього комуністичного блоку, по-друге, через міжнародні організації, членами яких була Україна, передусім ООН. Так, у день проголошення Верховною Радою незалежності України рішення формувати та проводити незалежну зовнішню політику було чітко висловлено в дипломатичній ноті, переданій главою Постійного представництва України при ООН Г. Удовенком Генеральному секретарю ООН Пересу де Куельяру. У ній підкреслювалося, що серед пріоритетів зовнішньої політики України завдання "виконувати наші міжнародні зобов'язання, передусім - згідно зі Статутом ООН, який був створений за активної участі України"[24], є найважливішим.

Хоча Захід поступово визнавав необхідність розбудовувати стосунки з Україною безпосередньо, практичне втілення цього розуміння було дуже повільним процесом, в якому Британія не поспішала випереджати своїх найвпливовіших партнерів по обидва боки Атлантики. У той час, коли Німеччина та Франція вже мали великі консульства в Києві, а США відкрили своє представництво у березні 1991 р., британці тільки давали обіцянки зробити це[25]. Проте Всеукраїнський референдум, запланований на 1 грудня 1991 р., залишив британському урядові вкрай мало часу для прийняття важливого рішення стосовно офіційної політики щодо України.

Унаслідок серії консультацій з адміністрацією США, спрямованих на координацію позицій, британський уряд вирішив, що прийняття нових реалій є єдиною розважливою реакцією на події в регіоні. Після того як США неофіційно натякнули, що визнають незалежність України за умов схвалення її народним голосуванням, Велика Британія теж зробила подібний крок. "До цього часу, - відзначала газета "Індепендент", - західна дипломатія перебувала в іншому вимірі з питання дезінтеграції Радянського Союзу"[26] .

Як тільки було оголошено результати референдуму, Київ опинився в центрі дипломатичної діяльності. Консули США, Канади, Франції та Німеччини разом із новопризначеним представником Великої Британії Майклом Холмсом зустрілися в німецькому консульстві в Києві для обговорення результатів і формулювання їхньої відповіді. Хоча, як стало відомо з дипломатичних джерел, усі вони дійшли згоди стосовно того, що референдум був "чітким виразом народної волі", яку необхідно було визнати, з них лише Канада 2 грудня визнала незалежність України. Інші очікували інструкцій.

М. Холмс, колишній британський консул у Москві, прибув до Києва лише за декілька днів до проведення референдуму й на той момент був єдиним посадовцем, який представляв Британію в Україні. З цього приводу газета "Тайме" навіть висловила припущення, що Лондон може опинитися в ситуації, коли йому "доведеться пропустити стадію консульських відносин і перейти відразу до заснування повного посольства"[27]. Утім, цей прогноз виявився надмірно оптимістичним, оскільки через два тижні після референдуму, 14 грудня 1991 р., були встановлені лише консульстві відносини між Україною та Великою Британією.

Таким чином, заснування "повного посольства" на деякий час відкладалося, але затримку з визнанням навряд чи можна пояснювати "відсутністю у британського керівництва симпатій до прагнення радянських республік" отримати незалежність[28], як це робили деякі дослідники на початку 1990 р. Найпевніше, вона була викликана, як вважає український дослідник В. Крушинський, "другорядністю британсько-українських відносин для Великобританії"[29]. На наш погляд, до цього можна також додати традиційно британське помірковане відношення до будь-яких змін. До речі, саме такий підхід продемонстрували в той момент не тільки Велика Британія, але й інші впливові західні країни, які лише після підписання 7 грудня Мінської Угоди про співдружність незалежних держав та Алма-Атинської Декларації від 21 грудня, розпочали процес визнання створених на пострадянському просторі держав, у тому числі України. США, наприклад, визнали Україну 25 грудня, а з 12 країн, що визнали незалежність України до 7 грудня, усього три не були колишніми радянськими республіками або соціалістичними країнами[30].

26 грудня, після того, як Європейський Союз визнав Росію державою-правонаступницею Радянського Союзу, він визнав незалежність України та Вірменії, отримавши від них "необхідні запевнення" щодо виконання зобов'язань, зафіксованих Заключним Актом НБСЄ, підписаним у Гельсінки[31]. Уже наступного дня заступник міністра закордонних справ і у справах співдружності Великої Британії Д. Хогг провів нараду із старшими посадовцями свого міністерства для вирішення питання стосовно офіційного визнання колишніх радянських республік[32]. Оскільки Україна задовольнила критерії ЄС, уряд Британії вирішив офіційно визнати її незалежність 31 грудня.

Протягом місяця, що минув між українським референдумом і офіційним визнанням незалежності України, Великобританія активізувала контакти з українською стороною. Так, директор європейського управління Банку Великої Британії Майкл Фут відвідав Київ у середині грудня з метою надання консультацій стосовно функцій національних банків і сучасних банківських технологій. Хоча, за його словами, платіжна система, що використовувалась у колишньому Радянському Союзі, була "жахливою", уряд Великобри-

танії без коливань підтримав нові незалежні держави в питанні отримання членства у МВФ та Світовому Банку[33].

На відміну від Джорджа Буша, прем'єр-міністр Великої Британії Джон Мейджор, голова Великої сімки на той час, почав підтримувати цю ідею майже одразу після придушення серпневого путчу в Москві, аргументуючи свою думку тим, що подібний крок забезпечить інституційні рамки для довгострокової допомоги новим республікам[34]. Україна першою серед них подала заявку на повне членство в МВФ. Здебільшого завдяки впливу британського прем'єр-міністра, який вважав, що таке членство, крім отримання новими незалежними країнами "доступу до значних фінансових ресурсів цих установ у підтримку погодженої програми реформ", зніме з індустріально розвинених держав тягар надання індивідуальної фінансової допомоги[35], американці припинили блокувати це питання у грудні 1991 р. Умовою доступу до мільйонних кредитів, що могли надаватися через членство у МВФ та Світовому Банку, було виконання урядом України плану економічних реформ, схваленого МВФ. У грудні команда МВФ запропонувала зміни до бюджетного механізму України, податкової системи та системи соціального забезпечення[36].

На міжнародному семінарі зі стратегічної безпеки України, що відбувся наприкінці грудня в Києві, обговорювався намір України в довгостроковій перспективі стати членом ЄС. За наслідками семінару газета "Гардіан" надрукувала статтю одного з провідних науковців Оксфордського університету лорда Уолласа (W. Wallace) з висновком про те, що українські лідери, як колишні комуністи, так і колишні дисиденти, дійшли спільної думки про необхідність забезпечення майбутнього своєї держави шляхом швидкої переорієнтації політичних і економічних зв'язків у напрямку Заходу[37].

Про надмірну оптимістичність цього висновку свідчить аналіз тогочасної ситуації в Україні, зроблений значно пізніше, у 2005 р., завідувачем відділу Міжнародного валютного фонду, професором О. Гаврилишиним, який вважає, що, оскільки на початку 90-х рр. "сили Руху не були певні своїх можливостей управляти урядом", результатом "компромісного рішення з номенклатурним урядом під керівництвом Кравчука" стала угода, "за якої перейменовані комуністи дали обіцянку підтримати незалежність України в обмін на відкладення проведення економічних реформ, які вважалися вторинними у порівнянні з прерогативою установлення символів незалежності"[38]. Виходячи з цього, О. Гаврилишин робить висновок про те, що заяви українського керівництва щодо майбутнього членства в ЄС "не були підкріплені послідовним проведенням реформ економічної і політичної системи, оскільки на цей час органи державного управління були захоплені олігархічними угрупованнями, в інтереси яких не входило виконання вимог Кодексу законів Європейського Союзу щодо процесів лібералізації, характерних для відкритих ринків"[39].

Однак на той момент відсутність об'єктивних даних стосовно економічних процесів, що відбувалися в Україні на тлі загального піднесення, викликаного становленням української державності, не давала можливості зробити подібні висновки. Тому автор статті в газеті "Гардіан" констатував очевидне на той момент, а саме те, що намагання українських лідерів представити свою країну як внесок у довгострокову стабільність Європи, за який остання має бути готовою розділити фінансовий тягар, були слушними. Зокрема, Велика Британія, на його думку, могла б надати Україні суттєву допомогу, у першу чергу - у підготовці керівних кадрів, відрядивши туди на рік сотню "британських посадовців"[40].

Наслідком досить активних двосторонніх контактів між: політиками, представниками фінансових і наукових кіл протягом грудня 1991 р., стало прискорення переговорів щодо встановлення дипломатичних відносин, які були започатковані 10 січня 1992 р. шляхом обміну листами між міністрами закордонних справ А. Зленком і Д. Хердом. Статус британського консульства в Києві було підвищено до посольства[41].

Таким чином, Велика Британія стала однією із 73 держав, які визнали незалежність України у грудні 1991 р. та однією із лише тринадцяти, які встановили з нею дипломатичні відносини до завершення першої декади січня 1992 р.[42]

Новий 1992 р. розпочався для України зі спроб Уряду зменшити її економічну залежність від Росії шляхом уведення купона як тимчасової валюти паралельно з карбованцем. Цей підхід, який збиралися розширити наприкінці березня шляхом перетворення купона на єдину законну валюту в Україні, зустрів більш ніж: скептичну реакцію західних економістів. Хоча деякі з авторитетних закордонних радників українського уряду, включно із сером Джефрі Хау, виступали за введення незалежної національної валюти якомога швидше, експерти МВФ вважали, що єдина валюта в колишніх радянських республіках була б більш практичною, оскільки вона могла б збільшити обсяг торгівлі й забезпечити довготривалі економічні зв'язки між ними. Утім, уведення системи купонів одностайно розглядалось як помилковий крок у процесі монетарної реформи в Україні[43]. Так, Джорж Сорос, який також був членом Консультативно-дорадчої ради експертів України, назвав купонну систему "машиною для інфляції" з огляду на те, що український уряд мав намір поширювати нові купони кожного місяця, не маючи при цьому ефективного механізму їхнього вилучення[44].

Сер Джефрі Хау, який також був критично налаштований щодо монетарної політики українського уряду, однією з причин його нездатності запровадити ефективні економічні реформи називав неадекватність політичної системи. Він наголошував на тому, що винуватцями виступали не окремі особистості, а урядова структура у цілому, і зокрема вказував на відсутність координації між українськими парламентом, президентом та урядом[45]. Оскільки стара конституція України більше не відповідала новим реаліям, а нова була лише в проекті, розмежування повноважень між органами влади в Україні здебільшого регулювалось тимчасовими змінами до існуючої конституції, а не сталими правилами та процедурами. Ця ситуація дозволяла політикам, що представляли різні гілки влади, змагатися за більший обсяг повноважень як у внутрішньо-, так і в зовнішньополітичних питаннях. Так, президент Л. Кравчук, відстоюючи думку про необхідність сильної виконавчої гілки задля забезпечення незалежності, намагався перебрати повноваження парламенту шляхом концентрації у своїх руках прямого призначення міністрів і видання декретів, що мали силу закону[46]. Це спровокувало незгоду прем'єр-міністра, який зажадав більшої свободи у вирішенні економічних питань. Парламент, зі свого боку, намагався утримати владу й опирався спробам виконавчої гілки здійснювати "диктаторське" управління і згодом заблокував хід реформ.

Британський уряд пильно спостерігав за розвитком економічної та політичної ситуації в Україні й робив спроби визначити шляхи, якими Велика Британія могла б надати їй допомогу в здійсненні реформ. Ці питання обговорювались протягом одноденного візиту британського міністра закордонних справ Д. Херда до України 19 січня 1992 р., тобто через дев'ять днів після встановлення дипломатичних відносин. Приділивши особливу увагу членству України в Міжнародному валютному фонді, він відзначив, що Велика Британія вважає його "суттєвим додатком до ефективної західної допомоги та реформ, що здійснюються в Україні"[47]. Та оскільки основною метою приїзду міністра закордонних справ до Києва в рамках його відвідування трьох колишніх республік Радянського Союзу було обговорення з українським керівництвом питань безпеки, включаючи розподіл Чорноморського флоту, ядерне роззброєння, і особливо ситуації щодо тактичної ядерної зброї, він наголошував, що британська економічна, політична та інша допомога може бути надана Україні лише за умов, що розвиток подій в усіх цих сферах буде прийнятним для його уряду.

Під час зустрічі британського й українського міністрів закордонних справ було зазначено, що, хоча визнання незалежності України з боку Великої Британії та подальше встановлення консульських і дипломатичних відносин відкрили можливості для двостороннього співробітництва, було необхідно створити правові засади для його подальшого розвитку. З цією метою міністри підписали протокол щодо двосторонніх консультацій між двома міністерствами та вирішили заснувати консульські установи незалежно від колишньої радянської дипломатичної системи. Вони також; домовились налагодити прямі зв'язки між міністерством закордонних справ України та департаментом британського міністерства закордонних справ, відповідального за фінансування ноу-хау[48]. Сферами спільних інтересів були визначені: роззброєння, права людини та інтеграція України у загальноєвропейські структури.

Підсумовуючи, можна зазначити:

Ще до прийняття Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України та затвердження історичного Акту проголошення незалежності України Міністерство закордонних справ узяло на себе не лише роль мотора у виробленні концептуальних засад зовнішньополітичного курсу майбутньої незалежної держави, але й зробило перші практичні кроки, які продемонстрували готовність України самостійно розбудовувати двосторонні відносини з іноземними державами. Свідченням цього стала спільна робота МЗС із комісією ВР УРСР у закордонних справах із створення законодавчої бази зовнішньої політики України, діяльність української делегації на 45-й сесії Генеральної Асамблеї ООН і започаткування переговорів щодо можливості встановлення дипломатичних відносин із сусідніми країнами.

Установлення тісних стосунків з Великою Британією, однією з ключових держав Європейського Союзу, членство в якому в довгостроковій перспективі було проголошено метою України, розглядалось українським керівництвом як зовнішньополітичний пріоритет. Воно могло не тільки захистити Україну від можливого російського тиску в контексті появи такого терміну, як "близьке зарубіжжя", але й сприяти утвердженню суверенітету держави, отриманню економічної допомоги, поліпшенню її позицій в Європі та створенню міцнішого ґрунту для діалогу зі США, відносини з якими були дещо напруженими в зазначений період.

Велика Британія, зі свого боку, підійшла до формування політики стосовно України за принципом "тихше їдеш, далі будеш", що пояснювалось страхом перед можливим розвитком дестабілізаційних процесів на пострадянському просторі, і внаслідок цього, ставило під сумнів доцільність її інвестицій у цей політично й економічно нестабільний регіон. Однак, підтримка Великобританією України в питанні отримання нею членства в Міжнародному Валютному Фонді та Світовому Банку за умов виконання українським урядом плану економічних реформ, схваленого МВФ, виявилась визначальною.

Традиційно помірковане відношення Великої Британії до будь-яких змін не завадило їй опинитися серед перших тринадцяти держав, які встановили з Україною дипломатичні стосунки, що спростовує існуючу думку стосовно її негативного ставлення до отримання колишніми радянськими республіками статусу незалежних держав.

Розуміючи стратегічну важливість України, британські політики в зазначений період сконцентрували свої зусилля на питаннях безпеки, виявивши найсерйознішу зацікавленість у поглибленні насамперед двостороннього співробітництва у сфері оборони, що, безперечно, свідчило про їхній першочерговий інтерес до зміцнення загальноєвропейської системи безпеки.

Критичні зауваження, зроблені керівниками британського уряду в січні 1992 р., тобто 15 років тому, стосовно відсутності координації дій між українськими парламентом, пре-

зидентом і урядом, що заважало запровадженню ефективних економічних реформ в Україні тоді, залишаються актуальними й сьогодні.

1. Див.: Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000 роки): Підручник. К., 2001. - С 555.
2. Україна на міжнародній арені: 36. документів і матеріалів (1986-1990 рр.). -К., 1993. - С 7
3. Там само. - С. 11.
4. Голос України. - 1991, 17 січня.
5. Україна на міжнародній арені: 36. документів і матеріалів (1986-1990 рр.). - К.,1993. - С 30-31.
6. Там само. - С.502.
7. Там само. - С.20-22; 27-30.
8. Україна на міжнародній арені... - С.34.
9. Голос України. - 1991, 19 березня.
10. За наслідками референдуму, що відбувся 17.03.1991, більшість на¬селення України проголосувала за входження України до СРСР на за¬ садах Декларації про державний суверенітет України //Голос Ук¬раїни. - 1991. - 22 берез.
11. Голос України. -1991.-21 берез.
12. Viets, S. Leader's sights set on free Ukraine // The Independent. - 1991.-23 March.
13. L.Unger. Manifesto for an Independent Ukraine // International Herald Tribune. -1991.-8 June .
14. Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991. - № 27. - С 711.
15. Freeland, C. Ukraine asserts its rights against Moscow's laws // Financial Times. - 9 July 1991.
16. Freeland, C. Ukraine sets up customs control // Financial Times.-1991.- 19 August.
17. Dyczok, M., Rettle, J. Ukraine defers Soviet linkage as Bush calls // The Guardian. - 1991.-1 August. 411
18. Eastward Howe //Financial Times. - 1991. - 24 July.
19. Viets, S. Ukraine sees Lamont as Saviour // The Independent. - 1991. -5 August.
20. Ibid.
21. Ibid.
22. Freeland, C. Economists plot go-it-alone strategy for the Ukraine // Financial Times. - 1991. - 27 September .
23. Greenberg, S. Rouble-free currency // The Guardian. - 1991. - 27 September. 414
24. Greenberg, S. Rouble-free currency // The Guardian. - 1991. -27 September..
25. Aita, J. Ukraine distances itself from Soviet UN Mission // European Wireless File. - 1991. - 29 August.
26. Steel, J. Separatist Ukraine to print its own money //The Guardian. - 1991.-3 October.
27. P.Pringle. A nation discovers itself / / Ibid.
28. Dejevsky, M., Seely, R. Money men sweep Kiev // The Times. - 1991. - 4 December. 415
29. Цит. за: Крушинський, В.Ю. Британська Європа чи європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах.-К., 2003.-С 184.
30. Там само.-С. 185.
31. Підраховано за: Кулінич, М.А., Руденко, Г.М.: Стислий український дипломатичний довідник, навчальний посібник. - К., 2006. - С. 12-14.
32. Robinson, A., Dawnay I. Chinese Government fires parting shot // Fi¬nancial Times. -1991.- 27 December.

33. Ibid.
34. Seely, R. IMF says Ukraine underestimates the economic challenge // The Times. - 1991. - 24 December.
35. R.Comwell. Major to plead Soviets cause with Bush // The Independ¬ ent. - 1991.-28 August.
36. Ukraine applies for full membership of IMF // The Times. - 2 January 1992.
37. Freeland, C. IMF cautions Ukraine over balanced budget // Financial Times. -1991.-23 December.
38. Див.: Wallace, W. New Ukraine struggles to keep its balance // The Guardian. - 1991. - 24 December.
39. Гаврилишин, О. Посткомуністична трансформація: Україна в перспек¬тиві 27 країн перехідного періоду // Актуальні проблеми міжнародних відносин: 36. наук. пр. Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. - 2005. - Вип. 57 (частина II). - С. 33.
40. Там само. - С.32.
41. Гаврилишин, О. Посткомуністична трансформація... - С. 33.
42. Sunday Telegraph. - 1992. - 9 January.
43. Кулінич, М.А., Руденко, Г.М. Зазнач, пр.
44. Uchitelle, L. Kiev cashes out of Russian economy // International Her¬ald Tribune. -1992.- 14 February.
45. Freeland, C. Ukraine takes dim view of colourful coupons / / Financial Time. - 1992. - 16 January./I 1 П
46. Freeland, C. Ukraine takes... - Ibid.
47. Ibid.
48. Seely, R. Hurd plays down fears for fleet // The Times. - 1992. - 20 January.
49. Seely, R. Hurd plays down fears for fleet... - Ibid.

ВІД СВЯЩЕННОЇ ГЕОГРАФІЇ ДО ГЕОПОЛІТИКИ: ТРАДИЦІЇ ІНДІЙСЬКОГО СВІТОГЛЯДУ

Нові тенденції розвитку сучасного постбіполярного світу є предметом ретельного вивчення політологів, адже виникнення нового міжнародного порядку, посилення взаємодії між державами у межах процесів глобалізації, подальший прогрес у різних галузях науки та технологіях зробили можливим посилення позицій країн, які раніше перебували на периферії міжнародних подій, і це не може лишатись непоміченим явищем.

Окреме місце у дослідженнях посідають претензії ; так званих "нових гравців" на політичній мапі світу, у тому числі двох азійських велетнів - Китаю та Індії, які у нових умовах намагаються знайти відповідне місце для себе, враховуючи не тільки свої ресурси, а й велике цивілізаційне надбання, так би мовити, "славу давніх часів". У порівняні з Китаєм Індія виступає в цьому сенсі молодшим братом, враховуючи політичні реалії останнього півсторіччя, проте її претензії на більш активну роль у справах не лише континенту, а й усього світу лунають голосно та наполегливо. Такі амбіції поступово починають серйозно сприйматись у світі, зокрема, на думку російських дослідників, "...все більше утверджується погляд на Індію як на одного з найбільш авторитетних і впливових членів міжнародної спільноти, досить перспективного політичного й економічного партнера" [3,3]. Директор Індійського інституту китаєзнавства Г. Дешпанде зазначав стосовно таких амбіцій: "Багато країн на нашій планеті надали б перевагу іншому світоустрою..." [1, 94]. Однополярний світ на чолі зі США - реалії сьогодення, але зовсім не ідеал для великих країн Сходу, що мають власну багатовікову культурну традицію, у тому числі - й політичну. Маються на увазі передусім Китай та Індія, які у минулому сторіччі змогли зберегти цивілізаційну своєрідність і в яких немає комплексу неповноцінності перед цивілізаціями Заходу. Якщо в Китаї говорять про бажане майбутнє світу як про "багатополюсність" [9], то для індійської політичної науки більш притаманним є визначення "поліцентричність" - цей термін є традиційним для суспільної думки індійців з давніх часів. Саме про світоглядні традиції піде мова у нашому дослідженні, адже для країн Сходу; й Індії зокрема, традиційні підходи багато важать і в умовах сьогодення залишаються принциповими для окреслення сучасних тенденцій.

Відомо, що спадковість є визначною рисою індійської цивілізації, і тому вивчення усталених підходів до найважливіших світоглядних проблем є абсолютно необхідним для розуміння сучасної політики держави, поведінки її лідерів. Актуальність такого дослідження визначена передусім тим, що наразі Республіка Індія є дійсно країною з великими

Борділовська О.А.Від священної географії до геополітики: традиції індійського світогляду// Східний світ. - 2006. – № 1. - С. 49-55.

амбіціями щодо власного місця на світовій арені і такі амбіції мають витоки у певних реаліях, про що докладніше йтиметься далі.

Окремою мотивацією для написання статті є відданість автора улюбленій темі - дослідженню принципової індійської доктрини "єдності у відмінностях", яка має багато різних профілів. Один з них - географічний, оскільки географічна різнобарвність Індії може бути порівняна з етнічною, релігійною, культурною та економічною строкатістю, при цьому Індія існує як єдине ціле протягом багатьох сторіч. Безумовно, до географічного чинника приєднується політичний: ідея ідентичності, самовизначення, приналежності до єдиної цивілізації та політичної культури має давню історію і зараз надзвичайно активно досліджується передусім самими індійцями, як на батьківщині, так і за кордоном. Так, метою дослідження відомого історика та соціолога Панде став аналіз суспільних та ідейних засад індійської культури, при цьому автор підкреслив, що їх формування починалося саме з географічної єдності [18]. До цієї теми звертаються відомі політологи-індійці, які працюють за кордоном, у США та Великій Британії,- С. Кхілнані, А. Кохлі, Б.Р. Найар. Ідея самоідентичності та різні її прояви стали предметом дослідження відомого економіста і соціолога, лауреата Нобелівської премії А. Сена: презентація його книги "The Argumentative Indian" [19] з великим успіхом пройшла 1 серпня 2005 р. в Делі і, відповідно до назви, викликала жваве обговорення в індійських засобах масової інформації - в пресі та на телебаченні. Центральною стала тема індійської демократії, її походження та специфіка, і тому знов і знов йшлося про велич однієї з найдавніших цивілізацій світу і її становище у сучасних умовах. Немає жодного сумніву, що усі ці новітні дослідження пов'язані із сучасними змінами, з новими проблемами та перспективами, які постають перед Індією в епоху глобалізації, з намаганнями посилити позиції країни в світі, перетворити її на один із провідних геополітичних центрів.

"Геополітичні центри - це держави, значення яких зумовлене не їх потужністю і мотивацією, а швидше їх важливим розташуванням",- стверджує З. Бжезинський [2, 55]. Саме на таких позиціях стояли й давньоіндійські автори політичних доктрин, які добре усвідомлювали вигідне місце Індії на географічній карті. Традиційно під назвою Індія мався на увазі весь південноазійський субконтинент, коли йдеться про історичну традицію, а не сучасну ситуацію, саме так слід сприймати сутність цієї назви. Наразі цей субконтинент розглядається як окремий політичний регіон. Геополітика виявляє об'єктивно існуючі просторові цінності, і хоча про науку під такою назвою ми говоримо лише впродовж століття, ще у давнину саме цьому критерію надавалося велике значення. Адже, за висловом Роміли Тхапар, "...визначені регіонально простори є активними гравцями історичних подій, що можна простежити і в історичній, і в географічній перспективі..." [20,3].

Отже, великий субконтинент, оточений з трьох сторін морями й океаном і з півночі - найвищими горами світу Гімалаями, має чітко визначені природні кордони. Це величезний масив, історія якого багато в чому була визначена саме географічними умовами: природними кордонами, розмаїттям природно-кліматичних зон та великою територією. Неможливо недооцінювати вплив географічного чинника на історичний розвиток Індії та формування її цивілізаційних особливостей. Природні кордони зробили цей регіон захищеним і до певної міри ізольованим; за висловом Маджумдара, "...вони захищали Індію, але не могли гарантувати її недоторканність" [16; 2]. Ці кордони ніколи не були такими, що їх неможливо перетнути. Навпаки, існувало декілька основних шляхів, якими чужинці потрапляли до Індії, - як місіонери та торговці, так і як завойовники. Тими ж шляхами індійці потрапляли до інших країн і знайомили їх мешканців із власною культурою. Один з таких відомих шляхів - через територію сучасного Афганістану (Кабул-Пешавар або Герат-Кандагар), Гіндукуш, до рівнин Пенджабу - п'ятиріччя долини Інду. Саме так до Індії прийшли племена аріїв у середині II тис. до не., так потрапили до Західної Індії вій-

ська Олександра Македонського та пізніше - завойовники-мусульмани. Вже звідти через невеличкий коридор між пустелями Раджастану та передгір'ям Гімалаїв шлях пролягав до іншої великої рівнини - долини Гангу. Немає нічого дивного в тому, що всі важливі баталії, у яких вирішувалася подальша доля Індії, відбувалися біля містечка Паніпат, на вході до Великої Гангської рівнини,- іншого шляху фактично не існувало. Сьогодні кожен, хто потрапляє до Паніпата, розташованого у штаті Харіяна, неподалік від Делі, може побачити чудовий монумент на честь захисників індійської землі та напис: "Паніпат - місто військової слави Індії".

З протилежного напрямку - східного - потрапляли до Індії шукачі знань та релігійних істин, а також торгівельні місії та посольства з Китаю, перетинаючи Гімалаї через Хотан. Хоча цей шлях був досить небезпечний та виснажливий для мандрівників, жага до знань чи то прибутків іноді перемагала, й завдяки цьому ми маємо чудові джерела для вивчення історії Індії - подорожні записи китайських мандрівників, здебільшого буддійських ченців - Фа Сяня, Сюань Цзана.

А Тойнбі розрізняв кордони військові та так звані пороги культурного впливу. У давнину культурний вплив Індії поширювався через Кашмір та Гандгару на північ та частково на захід, до Центральної Азії та Афганістану. Тому важко чітко окреслити ареал індійської цивілізації - він змінювався відповідно до історичних часів, хоча й не такою значною мірою. Так, свого часу Кушанська імперія об'єднала території Афганістану, Центральної Азії та Північної Індії. Вплив індійської культури тут не піддається жодному сумніву, та й військові кордони значно просунулися на північ, далі від природної межі Індії- Гімалаїв. Проте центральною ареною індійської цивілізації залишалися території, які завжди були її ядром, передусім мається на увазі велика Індо-Гангська рівнина.

Географічне розмаїття Індії вражає так само, як її простір: нагадаємо, що тут можна знайти найбільші гори у світі, алювіальні рівнини, різноманітні ліси та гарячі пустелі - надто великою є площа субконтиненту, розташованого обабіч північного тропіка. Ці два чинники разом - велика площа та розмаїття - стали визначальними як для існування великої кількості господарських укладів, так і різних політичних об'єднань. Проте для нас зараз важливо підкреслити, що вже на ранньому етапі це сприяло формуванню певної суспільної свідомості індійців. Існуюче розмаїття - географічне, расове, етнічне, лінгвістичне, релігійне, культурне, політичне - є визначальною рисою індійської цивілізації, а головний, об'єднуючий принцип цієї цивілізації - єдність у відмінностях. Відчуття єдності формувалось у давні часи багато в чому завдяки існуючим кордонам, і йдеться знову ж таки про субконтинент, чітко вкреслений географічно. Відомий політичний діяч, колишній прем'єр-міністр Індії М. Десаї з цього приводу зазначав: "Ідея індійської єдності, яка передбачала і спільну могутність усього субконтиненту, зайняла міцні позиції в індійських умах приблизно з часів створення епосу "Магабгарата" [12, 15]. І автор одного із справжніх індійських бестселерів останніх років "Ідея Індії" політолог Сунил Кхілнані також підкреслює: "В брахманській традиції, наприклад в літературі Пуран, чітко висловлене почуття природних географічних кордонів, окреслених у священній географії завдяки тіртхам - місцям паломництва, розташованим по всій країні, доповнене ідеєю міфічних реалій - Ар'яварти чи то Бгаратварші [14, 156].

Бгаратварша ("земля синів Бгарати") та Джамбудвіпа ("континент дерева Джамбу") - найдавніші назви субконтиненту. Пурани зазвичай поділяють весь світ на сім великих частин - двіп. У свою чергу Джамбудвіпа поділяється на дев'ять частин (варт), одна з яких - Бгаратварша - розташована від Гімалаїв до моря. Дуже важко чітко визначити кордони кожної з вищеназваних територій, але, безперечно, Джамбудвіпа - більша, оскільки до неї також традиційне відносили землі на північ від Гімалаїв у Центральній Азії. "Індія зазвичай називалася Джамбудвіпа за часів Маур'їв і Кушанської імперії" [18, 11]. Бгарат-

варша земля вже суто індійська, без центральноазійського компоненту, розташована на південь від Гімалаїв, на північ від океану. Проте, можливо, сюди іноді включали південно-східні території, що відбивало вже більш пізні політичні реалії періоду імперії Гуптів.

У простішому варіанті Індію зазвичай поділяють на три великі частини: північну (гірську), Індо-Гангську рівнину (Ар'яварта) та півострів на південь від гір Вінах'я (Дакшінапатха). Середньовічна назва Гіндустан більш-менш кореспондується саме з Ар'явартою давнини - як вже зазначалося, центральною ареною індійської історії. З точки ж зору історичної географії, найбільш усталеним був поділ Індії на п'ять частин- чотири чверті та середину. Про такий поділ йдеться ше в Атхарваведі та Айтарейа-брахмані, він був звичайний за часів існування великих імперій - Ашоки Маур'ї та Харшавардгани. (Назви цих п'яти частин - Уттарапатха, Мах'ядеша, Прач'я, Дакшінапатха та Пратіч'я, або Апаранта - були пов'язані з їхнім розташуванням). Усі вони були саме частинами єдиної великої Індії, і справжній господар, імператор, мав володіти усіма п'ятьма Ось чому у "Харшачаріті" Бана, розповідаючи про свого господаря, імператора Харшу, називав його "володарем п'яти Індій".

З політичної точки зору вся Індія (субконтинент) сприймалася як "універсальна монархія" - чакраварті кшетра. Проте така "імперія" була скоріше політичним ідеалом і не суперечила існуванню регіональних автономій: спочатку це були джанапади- колишні об'єднання племен, що згодом перетворилися на політичні об'єднання республіканського типу, пізніше -монархічні держави (обидва типи деякий час співіснували). Таким чином, єдність у різноманітності в політичному устрої передбачала пріоритет загальноіндійських інтересів, проте усталеною нормою було існування багатьох автономій. Сучасні дослідники навіть намагаються відшукати тут витоки федералізму, найбільш природного для Індії державного устрою [18, 14]. Ідеї верховного пріоритету чакраварті кшетра значно посилювалися у часи існування великих північноіндійських імперій - Маур'їв, Гуптів та Харші. Проте нормою політичного життя для Індії залишалося все ж таки існування певної кількості досить автономних державних утворень. Це приводить нас до іншого принципового питання: вкрай важко розрізнити внутрішню та зовнішню політику, коли йдеться про традиційне індійське суспільство, оскільки слабкість державного апарату, рихлість політичної структури, невизначеність самого поняття держави спричинили очевидне збігання зовнішньої і внутрішньої політики.

Цей факт обов'язково слід враховувати під час знайомства з теорією мандали, згідно з якою будували свої відносини з сусідами стародавні індійські країни, аби не ставити на місце сусідів великі держави, такі як Іран чи Китай, і правильно трактувати всі елементи політичної теорії. Концепція мандали передбачає наявність могутнього правителя, що стоїть, так би мовити, у центрі кола, чи то колеса ("мандала"). Недарма сильний монарх у староіндійській і, зокрема, буддійській традиції має назву чакравартін, дослівно: "той, хто обертає колесо (закону)". У спрощенні теорія мандали має такий вигляд: найближчі сусіди царя, які безпосередньо оточують його володіння,- це потенційно ворожа сфера; ті ж, які межують із територією ворога, - потенційні друзі. Так стверджується у 13-15 шлоках 2 розділу VI частини "Артхашастри" найбільш авторитетного наукового трактату з політики. Традиційно мандала нараховує 12 правителів, серед яких не лише сусіди-вороги та їх сусіди-союзники, а також союзники ворогів і союзники союзників, союзники союзників ворогів і т.п. Безумовно, така теорія є доволі схематичною, і на практиці одну мандалу не обов'язково складали саме 12 царів, так само різною могла бути кількість потенційних друзів або ворогів. Проте завжди залишалася обов'язковою мета царя, який стояв у центрі мандали: він мав за допомогою своїх послів і таємних агентів спостерігати за можливостями усіх оточуючих його правителів, враховувати всі зміни в міждержавних стосунках і у розвитку країн-сусідів і потім за допомогою угод та домовленостей підтримувати власну

могутність, залишатися домініоном. Отже, "...відносна стабільність царства забезпечувалась активною зовнішньою політикою царя" [6, 37]. За кінцеву мету такий цар мав так зване дхармвіджайя - справедливе завоювання, тобто значне поширення власних володінь (в ідеалі- ставав господарем усіх п'яти частин Індії). У разі такого завоювання цар обов'язково спочатку оголошував про свої амбітні наміри, а потім залишав підкореним царствам певну незалежність, вимагаючи лише визнати себе гегемоном за усіма належними традиціями і ритуалами.

Таким чином, територіальне розташування, власні можливості та урахування всіх навколишніх потенцій мали ледь не вирішальне значення для успішної зовнішньої політики. Що це, як не геостратегія, тобто - розробка механізмів реалізації геополітичних інтересів?

Слід наголосити на тому, що абсолютно всі авторитетні джерела з науки політики затверджують пріоритет миру у вирішенні всіх спірних питань. Чанак'я Каутілья, легендарний автор "Артхашастри", на честь якого названий дипломатичний квартал Чанак'япурі у столиці Індії Делі, зазначав: "Війна має прислуговувати іншим цілям держави, але не перетворюватися на самоціль" [10, 17]. Війна вважалась останнім засобом у політиці, натомість високо цінувалося вміння жити в гармонії з сусідами, можливість використовувати здобутки інших і навчати їх власних цінностей. "Ми сьогодні потребуємо ретельного вивчення того, як Індія протягом сторіч формувала свої підходи до інших", - зазначає у своєму дослідженні Р.С. Кхаре [13, 69]. Історія підтверджує, що Індія ніколи не мала територіальних амбіцій, не прагнула військових захоплень ні малих, ні великих своїх сусідів. "Живи сам і дай жити іншим" - ось гасло цивілізації, яка сповідувала протягом багатьох тисячоліть принцип ахімси - ненасилля, і цей чинник не слід недооцінювати.

"Певна річ, я вірю у єдиний світ. Як я можу думати інакше"- колись зазначав М. Ганді, і ці його слова відбивають традиційне для індусів філософське світосприймання, що склалося ще у сиву давнину. Основою такого світогляду є теорія васудгеів кутумбакам - "Весь світ - одна родина", яка визначила відносини Індії з іншими країнами у минулому і яку широко використовували відомі політичні діячі незалежної Республіки Індії. Індійці люблять підкреслювати, що після здобуття незалежності їм не треба було багато думати щодо визначення свого політичного курсу: зовнішня політика стала продовженням традицій, які складалися протягом тисячолітньої історії. Основою міждержавної діяльності Республіки Індія став "курс Неру", згідно з яким країна проводила політику уникнення позиції сили та неприєднання до військових блоків [4].

Взагалі, важко переоцінити роль Дж. Неру у формуванні зовнішньополітичної доктрини незалежної Індії як її філософа та архітектора (разом з посадою прем'єр-міністра він також обіймав посаду міністра закордонних справ). На думку Дж. Неру, незалежний зовнішньополітичний курс був не лише вибором, а й єдино можливим імперативом для Індії як великої цивілізації. Зазначимо, що за минулі 58 років цей курс Республіки Індія фактично залишився незмінним, він став предметом національного консенсусу, предметом надпартійної згоди. Поясненням цього певною мірою може бути саме той факт, що в основі цього курсу лежать традиційні цивілізаційні цінності індійців, насамперед - теорія ненасилля, пріоритет мирних шляхів вирішення проблем будь-якого рангу, а також духовність, притаманна навіть політичній культурі індійців. Індія ніколи не потребувала підкорення інших - люблять підкреслювати національні автори - і навряд чи мала такі потенції - додамо ми. Традиційно так склалося, що самоціллю був пошук істини у собі та життя в гармонії з іншими, а всі відомі баталії пов'язані із захистом національних інтересів, але не з нападом на сусідів. Підкреслимо, що і сьогодні така історія є предметом особливих гордощів індійців.

Завдяки чіткій позиції Дж. Неру, яка була сублімацією традиційних зовнішньополітичних та світоглядних орієнтирів індійців, Індія стала одним з найбільш принципових

борців за визнання пріоритету мирного співіснування, ініціатором створення Руху неприєднання як певної альтернативи наявному у ті часи протистоянню двох основних силових блоків, а сам Дж. Неру був ледь не єдиним політиком третього світу; з яким підтримували стосунки лідери обох цих сил. Проголошені у Бандунгу у 1955 році відомі п'ять принципів панча шила, які до того вже стали фундаментом для побудови мирних стосунків між Індією та Китаєм, стали основою зовнішньополітичного курсу Індії. Ці принципи передбачали: взаємоповагу територіальної цілісності та суверенітету, ненапад, невтручання у внутрішні справи інших країн, рівність та взаємовигоду і мирне співіснування. За роки, що минули, принципи мирного співіснування держав різного рівня економічного та політичного розвитку стали не лише кредо індійської зовнішньої політики, а й певною мірою були сприйняті міжнародною спільнотою, стали підґрунтям для розвитку нових міжнародних відносин у післявоєнному світі, а послідовність Республіки Індії у дотриманні цих принципів згодом призвела до значного підвищення її ролі на міжнародній арені

Віра у можливість мирного співіснування країн з різними політичними режимами та економічними можливостями є цілком природною для індійської зовнішньополітичної доктрини ще й тому, що одним з основних поглядів індійців на світ споконвічно був згаданий вище принцип васудгеів кутумбакам. Сучасні індійські політологи намагаються надати йому нового звучання, зокрема трактують ідею про неподільність світу шляхом заперечення дихотомії Схід- Захід. Традиційні погляди на світ, таким чином, отримали сублімацію відповідно до реалій сучасності.

Наразі Республіка Індія є важливим суб'єктом міжнародних відносин, а в умовах розвитку сучасного багатополюсного світу намагається перетворити південноазійський субконтинент на один з таких полюсів. Нагадаємо, що Південна Азія - один з найбільших регіонів світу, тут сконцентрована майже чверть населення земної кулі. Регіон має свою геополітичну специфіку та своєрідну динаміку розвитку. Протягом останніх майже шістдесяти років він залишається одним з найбільш проблемних з точки зору конфесійних та міждержавних конфліктів, і за останні роки ситуація лише загострилася у зв'язку з появою в арсеналі двох найбільших держав регіону ядерної зброї. Серцем цього регіону є, безперечно, Індія з її великими матеріальними та людськими ресурсами, економічним потенціалом та політичними амбіціями. Проте сьогодні країна намагається бачити себе не тільки регіональним, а й впливовим центром сили глобального масштабу. Відповідаючи на питання, що є основою прагнень Індії до отримання статусу великої держави, автори монографії "India in the World Order. Searching for Major-Power Status" визначають такі основні моменти: існуючі геополітичні реалії (розміри субконтиненту, мільярдне населення), позиція гегемона у Південноазійському регіоні, економічний та військовий потенціал, впевненість у можливості впровадження незалежного зовнішньополітичного курсу [17, 3]. До вищеперерахованих факторів слід обов'язково додати, що Індія - одна з небагатьох країн на планеті, яка уособлює цілу цивілізацію - стародавню та самобутню.

Кількість країн, які сьогодні мають наміри, а також можливості впливати на зміни світового устрою, хоч би й дуже повільно, не така вже й велика. Сучасні політологи визнають серед таких серйозних гравців на постбіполярній карті світу Республіку Індію, хоча і вважають її в цьому сенсі "молодшим братом" у порівнянні з Китаєм та Росією. Як зазначав З. Бжезинський, "Індія... перебуває в процесі свого становлення як регіональної держави і розглядає себе як потенційно велику дійову особу у світовому масштабі. Вона вбачає у собі й суперника Китаю. Можливо, це переоцінка своїх стародавніх можливостей, проте Індія, безперечно, є найбільш могутньою державою Південної Азії..." [2, 61]. До речі, свого часу, на початку існування країни як незалежної, Дж. Неру висловив думку про те, що у майбутньому найбільшу роль у світі гратимуть чотири держави: США, Ра-

дянський Союз, Китай та Індія, та обґрунтував її передусім посиланням на вигідне геополітичне становище країни (а також великі людські та матеріальні ресурси). Якщо прийняти точку зору, що предметом геополітики є проблеми конвертації внутрішньополітичного потенціалу країни у її зовнішній потенціал, то такий підхід стає цілком зрозумілим.

"Закони геополітики є надзвичайно зручними для аналізу світової політики, історії дипломатії й стратегічного планування" [5,187], - це твердження чудово демонструє приклад Індії. Яку б з проблем та теоретичних концепцій зовнішньої політики країни ми не спробували б розглянути, знайдемо цьому підтвердження. Так, наприклад, кашмірська проблема: суть її, безумовно, полягає у різниці підходів Індії та Пакистану до можливих шляхів вирішення. Проте витоки цієї проблеми слід шукати саме у важливому геополітичному розташуванні Кашміру, про що свого часу писав Неру, зазначаючи, що Кашмір - серце Азії, територія, через яку проходять усі важливі шляхи до Центральної, Південної та Східної Азії, тому таким важливим для Індії було залишити у своєму складі Джамму і Кашмір.

Розвиток індійсько-китайських стосунків також може бути простежений у гео-політичному ракурсі. До речі, на погляди Дж. Неру та формування підходів до розбудови двосторонніх відносин у перший період (так званий "період ідеалізму" - до війни 1962 р.) величезний вплив справили ідеї відомого індійського вченого та дипломата К.М.Паніккара - посла Індії у Пекіні, який є автором декількох книжок з геополітичного призначення країни. Перебуваючи під враженням від військово-політичних можливостей комуністичного Китаю та беручи до уваги існування значного кордону між країнами-сусідами, він вважав, що Делі має укласти з Пекіном стратегічний союз і навіть відмовитися від усіх пільг у Тибеті, які дістались у спадок від Британської Індії. Саме у цьому - витоки політики "умиротворення Китаю", проявом якої стали згадані принципи "панча шила". Історія індійсько-китайських відносин останнього півсторіччя - досить бурхлива. Проте від умиротворення та згодом відкритого протистояння обидві країни пройшли шлях до відновлення діалогу та взаємовигідної співпраці, а також ідей щодо створення стратегічного трикутника Делі - Москва - Пекін, враховуючи схожість багатьох позицій трьох великих країн.

Геополітична концепція концентричних кіл - ще один приклад індійської геостратегії. Вона передбачає чітке розмежування інтересів зовнішньополітичної діяльності, зважаючи передусім на розташування країн та регіонів. Як практичний прояв цієї концепції можна назвати доктрину Гуджрала (сер. 1990-х рр.), 5 принципів якої націлені на розвиток відносин з безпосередніми сусідами Індії у регіоні, тобто тими, хто становить перше, найважливіше, коло. Останніми роками пріоритетним визнається східний вектор зовнішньополітичної діяльності Індії, про що свідчить динаміка розбудови стосунків з країнами АСЄАН та створення БІМСТЕК (Бангладеш, Індія, Мьянма, Шрі-Ланка, Таїланд, Непал, Бутан) - наступного кола.

Концепція концентричних кіл зовсім не відкидає ідеї єдності, цілісності світу. Єдиний та неподільний світ, на думку індійців, має бути керований репрезентативним органом, який надійно захищатиме інтереси всіх учасників світових процесів. З цим пов'язуються пропозиції щодо реформування ООН та розширення Ради Безпеки, про що наполегливо йдеться останнім часом у виступах індійських лідерів. Уряд Індії намагається забезпечити гідне становище своєї мільярдної країни у світі, запорукою чого має стати її постійне членство у РБ ООН. При цьому наголошується, що Рада Безпеки має бути більш репрезентативною, аби мати вищий ступінь легітимності та ефективності своєї роботи. В Індії вважають, що реформа Ради Безпеки ООН є надзвичайно нагальною, оскільки ситуація, коли Азія, Латинська Америка та Африка представлені однією постійним представником

- Китаєм, у той час як західний світ має США, Францію, Велику Британію та Росію, є абсолютно не демократичною та не реалістичною. Поруч зі збільшенням кількості членів Ради Безпеки мають, на думку індійських лідерів, відбуватися і якісні зміни у роботі ООН, передусім - посилення відповідальності цієї організації за долю людства. У своїй промові на ювілейній 60-й сесії Генральної Асамблеї ООН 15 вересня 2005 р. прем'єр-міністр Індії доктор Манмохан Сінгх зазначив: "У цьому єдиному світі ми маємо тільки одну ООН. Якщо в нас не вийде ООН, в нас нічого не вийде з наступними поколіннями, які мають повне право отримати світле надбання. Глобалізація пропонує багато можливостей для поліпшення життєвих стандартів скрізь по усьому світу... Світова спільнота повинна взяти на себе сміливість використати потенціал глобалізації на користь людства" [21].

Слід також окремо відзначити, що кардинальні зміни світового масштабу, які відбулися протягом останніх півтора десятка років, не просто збіглися з успіхами у розвитку індійської економіки, вони об'єктивно сприяли зміцненню позицій Індії, зростанню її впливу. Глобалізація в різних її проявах кинула багато викликів індійському суспільству, але й також відкрила перед ним абсолютно нові перспективи. Індійське ставлення до глобалізації з усіма її можливостями визначається передусім прагматизмом, бажанням скористатися її наслідками для прискорення власного економічного розвитку. Відомий російський індолог Ф. Юрлов слушно зазначив з цього приводу, що Індія "... прийняла світ, що змінився, з усіма його складнощами, вона активно використовує нові можливості для зміцнення своїх економічних та політичних позицій" [11, 36]. З іншого боку, в Індії серйозно занепокоєні тим, що глобалізація може призвести до поступового "розмивання цивілізаційних особливостей індійської культури". Боротьба за збереження власної традиції відбувається паралельно з активною діяльністю на міжнародній арені з формування поліцентричного світу, при цьому мається на увазі, що "...Індія має економічні, демографічні, культурні і цивілізаційні чинники того, щоб стати у XXI ст. самостійним великим світовим економічним, політичним і цивілізаційним центром" [7, 59]. До цього висновку можна лише додати, що вже на самому початку III тисячоліття Індія засвідчила не лише готовність бути лідером світового масштабу, а й продемонструвала певні успіхи - у розвитку економіки та інформаційних технологій.

З великою повагою індійці ставляться до передових галузей науки (інформатика, космос, біотехнологія тощо), дотримання принципів демократії, збереження традиційних зовнішньополітичних пріоритетів, своєї культурної спадщини, але при цьому вони не протиставляють себе решті світу, а намагаються стати однією з його найбільш вагомих органічних частин.

Література:

1. Акимов В., Лунев С, Сашицкий А. Китай, Индия, Россия: состояние и перспективы сотрудничества // Восток. - №1, 2001.
2. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Пер. с англ. Москва, 2005.
3. Владимиров Д. Стратегические ориентиры сотрудничества // Азия и Африка сегодня. - №8, 2005.
4. Володин А., Шаститко П. Пусть не обманет надежда. Москва, 1990.
5. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи. Світова політика. Навчальний посібник. Київ, 2001.
6. Лелюхин Д.Н. "Тайная служба" в древнеиндийской политической теории// Политическая интрига на Востоке. Москва, 2000.
7. Титаренко М.Л. Россия, Китай, Индия в глобальном мире // Международная жизнь. - №6, 2002.

8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Пер. с англ. Москва, 2003.
9. Шергін С. До справедливого світового порядку. Китайські політологи про багатополярний світ // Політика і час. - №5, 2004.
10. Шукла Д. Индийская дипломатия на протяжении веков // Индия. Перспективы. - Июль, 2002.
11. Юрлов Ф. Индия в мировой политике // Азия и Африка сегодня. - №7, 2005.
12. Desai Morarji R. Indian Unity: from dream to reality. Delhi, 1964.
13. Khare R.S. Cultural Diversity and Social discontent. Delhi, 1998.
14. Khilnani S. The Idea of India. Penguin Books India. New Delhi, 2004.
15. Kohli A. The Success of India's democracy. Cambridge University, 2001.
16. Majumdar I. C. Ancient India. New Delhi, 1994.
17. Nayar Baldev Raj, Paul T. V. India in the World Order. Searching for Major-Power Status. Cambridge University Press, 2003.
18. Pande G.C. Foundation of Indian Culture. Vol II Delhi, 1995.
19. Sen A. The Argumentative Indian. Writings on Indian History, Culture and Identity. Penguin Books India. New Delhi, 2005.
20. Thapar R. Early India. From the origin to AD 1300. New Delhi, 2002.
21. http://goidirectory.nic.in

РЕГІОНАЛЬНЕ ЛІДЕРСТВО УКРАЇНИ: ІДЕЙНІ ЗАСАДИ ТА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ

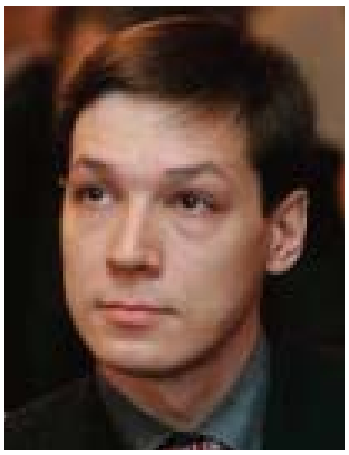

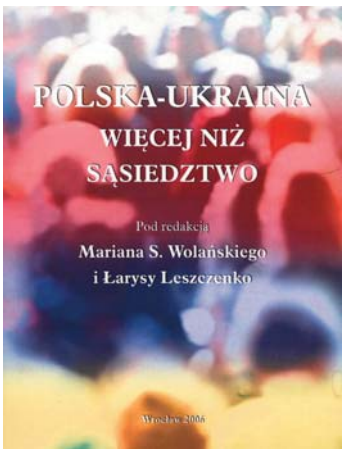

Формування зовнішньополітичного курсу України після проголошення незалежності у 1991 році та його наступні корекції повною мірою віддзеркалювали усі складності міжнародного та внутрішньополітичного становища, в якому відбувалося становлення державної політики. Задекларовані основою цієї політики ідеали свободи та демократії, високі очікування - як в Україні, так і за її межами - щодо майбутнього нової незалежної країни, які супроводжували й її перші кроки на міжнародній арені, опинилися на шальках терезів разом із тягарем неоднозначності політичного та економічного спадку радянських часів та самоусвідомлення перспектив країни в реальних умовах політичної та економічної конкуренції між державами світу. Ці природні протиріччя для України були загострені відсутністю необхідного зовнішньополітичного досвіду та потребою відшукати своє власне місце в системі міждержавних відносин, що вже були давно й доволі жорстко структуровані.

За таких обставин природною стала певна еклектичність зовнішньополітичних концепцій, які брала на своє озброєння українська дипломатія; цей „комплексний" підхід до визначення зовнішньополітичного курсу країни позначився не лише у окресленні його стратегічних пріоритетів, спробі у практичній діях дотримуватись багатовекторного курсу зовнішньої політики [1], але й у концептуалізації всієї системи зовнішньої політики включно з підходами та механізмами її реалізації. Відтак українська зовнішня політика демонструвала парадоксальність у спробах реалізувати навіть ключові механізми міжнародного співробітництва, зокрема, у визначенні напрямів та пріоритетів інтеграційної політики або у становленні інституту стратегічного партнерства.

Відповідники загальним тенденціям становлення зовнішньої політики України швидко проявились й у визначенні пріоритетів регіональної політики. Регіональна інтеграція в зовнішній політиці України переважно відбувалася у межах об'єднань, що складалися виключно з пострадянських держав (СНД, ГУАМ) або з країн, що межують із пострадянським простором (ОЧЕС). Концептуально такі проекти регіонального співробітництва розглядались як доповнення загальноєвропейських інтеграційних процесів й у практичному сенсі були покликані розширити міжнародну кооперацію України в економічній сфері, сприяти розвитку відносин із країнами чорноморського, закавказького та центральноазійського регіонів, диверсифікувати джерела енергопостачання країни.

Але водночас приєднання до численних міждержавних інститутів та нефор-малізованих домовленостей регіонального та субрегіонального рівнів було спричинено й праг-

---

Константинов В.Ю.Регіональне лідерство України: ідейні засади та зовнішньополітичні пріоритети. // Соціально-политические перемены в странах ЦВЕ. [Polska – Ukraina. Więcej niż sąsiedztwo. Pod redakcja Mariana S. Wolańskiego I Larysy Leszczenko.] – Вроцлав, 2006. – с.197-213.

ненням одночасно відтворити в регіональній політиці та узгодити між собою завдання різних векторів зовнішньополітичного курсу, інтереси різних владних еліт та впливових регіональних груп у самій Україні. Внутрішні протиріччя регіональної політики з приводу її завдань та напрямів природно проявилися Й у відсутності єдиного підходу до визначення засобів, за допомогою яких Україна спроможна ефективно цю політику реалізовувати. Відтак не отримувала тривалий час чіткої артикуляції у площині зовнішньої політики країни й ідея регіонального лідерства України.

Претензії України на регіональне лідерство в Східній Європі з часу відновлення її незалежності мали об'єктивні підстави. Україна й по сьогодні залишається найбільшою - за розміром та населенням - країною регіону, а також зберігає значний економічний потенціал та виступає суттєвим чинником забезпечення регіональної безпеки. Обґрунтованість очікувань щодо конвертації цих передумов у забезпечення провідної ролі України у формуванні регіональної системи в Східній Європі посилювалась й через спрямованість її перших зовнішньополітичних кроків: у новостворених структурах пострадянського простору Україна приймала участь, але її прагматизм й небажання занадто посилювати інституційний вимір співробітництва на теренах колишнього СРСР виступали контрастом до російсь¬кої політики в регіоні й це визначило реноме України як регіонального опонента Росії.

Однак, попри наявність передумов до переходу до політики регіонального лідерства в Східній Європі, Україна тривалий час формально не декларувала бажання набути статусу регіонального лідера й навіть використовувала свої потенційні лідерські можливості в регіоні не системно, а лише як тактичний засіб досягнення конкретних зовнішньополітичних завдань. Українська регіональна політика досить тривалий час еволюціонувала, не вдаючись до чіткого формулювання мети стати регіональним лідером; для цього були як внутрішні, так й зовнішні причини, особливості поєднання яких на різних історичних етапах становлення української держави визначало специфічне ставлення до застосування концепції лідерства.

Перші зусилля регіоналізації східноєвропейського простору Україна здійснила ще на початку 1990-х років. Центральне місце в регіональній політиці України того періоду посіла ідея посилення регіональних зв'язків із постсоціалістичними країнами Європи як засобу забезпечення суверенітету та безпеки України. Визначаючи пріоритети регіональної політики Києва, Президент України Л.Кравчук наголошував на приналежності України до східноєвропейської спільноти, що є невід'ємною частиною Великої Європи. Але в цих деклараціях Україна прагнула не лише закріпити курс на інтеграцію в європейські структури й укріпити незалежність від Росії, але й відігравати активну роль у формуванні регіональної системи в Східній Європі. В лютому 1993 року Кравчук під час візиту до Угорщини виступив з ініціативою створення Балто-Чорноморської зони безпеки; згодом ця ініціатива була запропонована на розгляд країнам Вишеградської групи. Завдання цього регіонального проекту полягало у подоланні нестабільності у військовій та політичній сферах, що була спричинена вакуумом безпеки в Східній Європі після завершення демонтажу структур соціалістичного табору й в умовах, коли безпе-кові структури Заходу ще не були готові перебрати відповідальність за безпеку в регіоні на себе [2].

Водночас проект однозначно не передбачав включення в регіональні безпекові структури Росії. Ініціатива залишалась неформальною, але вона на певний час стала центральним пунктом усієї української регіональної політики. Адже вона мала не тільки послабити вплив Росії (запропоновані в проекті принципи неприпустимості забезпечення власної безпеки за рахунок інших країн та нерозміщення іноземних військ та військових баз на території інших держав інакше як за чітко висловленої їх згоди сприймались однозначно як спрямовані проти основних підходів, притаманних російської регіональної

політики в безпековій сфері), але й сприяти посиленню ролі України на всьому східноєвропейському просторі.

У проекті Кравчука простежувався й елемент лідерських прагнень Києва в регіональному просторі. Адже Україна, як основний елемент регіональної стабільності та ключовий регіональний чинник противаги експансії російського впливу, набували в проекті регіональної системи безпеки особливого значення й для кожної окремої держави, що до неї приєднувалась, оскільки саме її внесок ставав вирішальним у забезпеченні загального успіху концепції східноєвропейської регіональної безпеки. Але для такого великого за розміром та неоднорідного за складом регіону потуги самої України явно не вистачало, що підштовхувало Київ до пошуку партнера, який мав розділити з ним відповідальність за реалізацію проекту.

У цій ролі українському керівництву однозначно вбачалась Польща. Спільне лідерство в регіоні вбачалось перспективним не лише через установлення рівноправних партнерських відносин між двома країнами, але й тому, що ініціатива Кравчука в багатьох аспектах співпадала із завданнями польської регіональної політики, зокрема, із запропонованим ще наприкінці 1992 року президентом Польщі Лехом Валенсою планом „НАТО-біс". Обидві країни бачили шлях до забезпечення регіональної безпеки у спільних зусиллях регіональних держав й прагнули згуртувати весь східноєвропейський простір. Водночас обидві країни мали намір визначати принципи такого об'єднання та напрями його діяльності, але жодна з них не мала достатніх можливостей, щоб реалізувати ці завдання самостійно. Відтак їх тісне співробітництво могло сприяти реалізації прагнень обох сторін. Тому не дивно, що з усіх країн Вишеградської групи лише Польща взяла український проект до розгляду й він навіть був предметом обговорення на найвищому рівні, під час візити Валенси у 1993 році до Києва.

Але решта країн Вишеградської групи не зацікавилися ідеями укріплення регіональної співпраці з пострадянськими країнами, віддаючи перевагу інтеграції до європейських та євроатлантичних інтеграційних та безпекових структур. Після перемоги на президентських виборах 1994 року Л.Кучми, який виступав за зближення із Росією, Київ фактично відмовився від Балто-Чорноморського безпекового проекту, а відтак й від перспективи закріпитися в регіоні в якості провідного гравця. Невдача першої спроби України здійснити самостійний проект регіоналізації в Східній Європі пояснювалась багатьма чинниками, більшість із яких залишаються актуальними й по сьогодні.

По-перше, регіональний простір Східної Європи не тільки не був однорідним, алей не демонстрував тенденції до гомогенізації, відтак фактично не можливо було говорити про перспективи вироблення спільної ідентичності, що відповідала б прагненням усіх перспективних учасників українського проекту регіоналізації. По-друге, прагнення частини східноєвропейських країн якомога скоріше інтегруватися до ЄС та НАТО не сприяла виробленню в них інтересу до довгострокових регіональних структур, особливо спільних із пострадянськими країнами, участь яких у згаданих структурах в найближчій перспективі не розглядалась, отже інтегрування з ними не співпадало з головними стратегічними інтересами потенційних членів європейських та євроатлантичних структур. По-третє, залежність України від Росії була занадто високою, щоб дозволити Києву провадити регіональну політику не просто самостійну, але таку, що фактично суперечила інтересам Росії у регіоні.

Нарешті, вже у першій спробі України закласти основу для власного регіонального лідерства позначилась концептуальна проблема, яка й надалі ніколи не втрачала своєї актуальності для української регіональної політики. Ця проблема безпосередньо стосувалась практичного розкриття ідеї регіонального лідерства й полягала у відсутності в українських політиків та експертів цілісного бачення самої природи регіонального лідерства в

міжнародних відносин та його місця в системі зовнішньої політики України. Відтак у наукових колах, а згодом й у політичному середовищі було сформульовано тезу про дуалізм пострадянської та європейської моделей регіонального лідерства.

Перша визначалась як політика регіональної гегемонії, заснована виключно на силовій перевазі та економічній залежності, на парадигмі „старшого брата"; фактично для українського політикуму ця модель відображала російську політику в межах СНД. Друга розглядалась як заснована на принципах неухильної поваги та відповідальності провідних країн регіону перед меншими, передбачала формування та підтримку привабливого образу країни-лідера як зразка для наслідування. Відчуття загрози власним інтересам, що виходило від російського домінування на пострадянському просторі, вплинуло й на моделювання власної концепції регіонального лідерства й зумовило її дихотомність із моделлю російською. Крім того, великої ваги українські лідери надавали визначенню ідентичності України за приналежністю до європейського простору (на цьому наголошував у своїй ініціативі Кравчук, тієї ж ідеї дотримувались в цілому його наступники), прагнучи, хай формально, відтворити у своїй ідентичності європейські цінності, на яких було засновано провідні структури цього регіонального простору.

За всієї політичної вмотивованості, таке бачення ідеї регіонального лідерства суттєво ускладнювало формулювання життєздатної концепції активної регіональної політики України; адже у цьому дуалізмі були протиставлені системна функція регіонального лідерства, що пов'язана із природою регіоналізації, й суб'єктивні характеристики конкретного регіонального лідера, його готовність дотримуватися певних принципів міждержавних відносин. Регіональний лідер завжди є активним чинником регіоналізаци, він визначає її напрямок та динаміку, що можливо перш за все за рахунок мобілізації його силової переваги; збереження стабільності регіональної системи та її розвиток забезпечуються за умови існування в системі спільних інтересів, що передбачає врахування лідером інтересів інших регіональних держав й проявляється у існуванні в системі не однобічної залежності, але у поглибленні взаємозалежності її учасників. Адже прагнення держав до регіонального лідерства може провокувати нестабільність у регіоні і породжувати регіональні конфлікти лише за умови відсутності спільних інтересів регіональних акторів та їх нездатності створити регіональні та субрегіональні організації, які б опікувались проблемами миру та безпеки [3]. Отже, пошук принципово відмінної від російської моделі регіонального лідерства призводив до зниження ефективності пропонованих Україною концепцій організації навколишнього регіонального простору, оскільки Київ послідовно намагався запобігти брати на себе головну відповідальність за розбудову та функціонування відповідних структур регіонального співробітництва.

Ця особливість концептуалізації лідерства, що превалювала в українських підходах до власної регіональної політики, повною мірою проявилась у регіональних проектах Києва вже в другій половині 1990-х років. Саме в цей період відбувається повернення до активної регіональної політики, а разом із цим - й до ідеї регіонального лідерства. На думку Б. Тарасюка, який обіймав посаду міністра закордонних справ України у 1998-2000, саме у другій половині 1990-х років „Україна послідовно набувала рис регіонального лідера, заснувала і стала лідером регіонального утворення ГУУАМ, завдяки зусиллям України вдалося перетворити об'єднання чорноморських держав у міжнародну регіональну Організацію Чорноморського економічного співробітництва. Україна виступала активним організатором і каталізатором процесів зближення між двома найвпливовішими регіонами Європи - Балтійським і Чорноморським" [4]. Завершення періоду становлення держави, укріплення економічного становища та утвердження України в міжнародних відносинах стали підґрунтям для відновлення потреби у активній регіональній політиці.

Але водночас за час, що минув після розпаду СРСР, докорінно змінилася ситуація як у Східній Європі, так й на пострадянському просторі. Держави цих регіонів також завершили період становлення й у цілому визначилися із власними зовнішньополітичними пріоритетами, що сприяло структуруванню регіональних комплексів міждержавних відносин, а відтак певною мірою звузило можливості реалізації власних регіональних проектів й для України. Адже країни Центрально-Східної Європи та Балтії однозначно визначилися з західним вектором інтеграції й уже не розглядали проекти регіоналізації на інших векторах своєї зовнішньої політики. З іншого боку, обмеженим став ресурс української регіональної політики у відносинах з деякими пострадянськими країнами, перш за все, із Білоруссю, яка реалізовувала проект інтеграції з Росією.

Новий стан міжнародних відносин у безпосередньому оточенні України остаточне формулювання ще двох проблем української регіональної політики, які безпосередньо впливали на можливості реалізації регіонального лідерства. По-перше, такою проблемою стала наявність жорсткої конкуренції за вплив на східноєвропейському та пострадянському просторах між кількома державами. Росія та Європейський Союз виступали в якості потужних центрів тяжіння для всіх держав, що були розташовані між ними й саме на цьому тлі тут структурувалися регіональні та субрегіональні комплекси. Окрім того, активну регіональну політику в Східній Європі здійснювали Росія, Польща та, подекуди, Німеччина. Складність ситуації полягала в тому, що в реалізації власної регіональної політики та прагненні закріпитися в якості регіонального лідера Україна мала протистояти не просто потужним державам, але своїм провідним політичним та економічним партнерам, відносини з якими становили головні пріоритети української зовнішньої політики (четвірку найбільш пріоритетних країн для України із середини 1990-х років незмінно складають Російська Федерація, США, Польща та Німеччина).

В таких умовах Київ у досягненні регіональних завдань зовнішньої політики віддавав перевагу традиційному для нього маневруванню поміж іншими центрами сили в регіоні, ситуативному зближенню з тим чи іншим із них відповідно до поточних завдань. Цей підхід часто був ефективним у вирішенні конкретних питань, але він позбавляв України змоги послідовно та цілеспрямовано реалізовувати протягом тривалого часу власні регіональні проекти, що було необхідним як для ефективності власних зусиль, спрямованих на регіоналізацію східноєвропейського простору, так і для забезпечення лідерства на цьому просторі.

По-друге, в цей період загострилась проблема визначення просторових параметрів регіональної політики України й, перша за все, визначення та окреслення межрегіональної системи, в якій Київ прагне закріпитися в якості ключового актора. Україна об'єктивно належить до кількох регіональних систем, що мають різний ступінь внутрішнього структурування й відмінну одна від одної динаміку розвитку. Україна є частиною європейського простору, або Великої Європи, приналежність до якої українські лідери неодноразово підкреслювали; ця приналежність стала центральним пунктом й для ідентичності України. Європейський регіональний простір включає кілька систем, що взаємодіють одна з одною, зокрема, європейський інтеграційний комплекс та євроатлантичний регіон.

Україна також залишається частиною пострадянського простору, який за роки, що минули з часу розпаду СРСР, не втратив для своїх суб'єктів певних колективних ідентифікуючих характеристик й встиг розбудувати власну інституційну структуру. Україна саме в межах цих регіонів реалізує свої основні політичні, економічні та безпекові інтереси, що зумовлює її активну участь у відповідних регіональних системах. Але водночас у цих регіонах домінують основні її конкуренти у суперечці за регіональне лідерство в Східній Європі; в обох регіональних просторах Україні не вистачає потуги для забезпечення претензій на регіональне лідерство.

На пострадянському просторі укріплювала свої позиції Росія, яка наприкінці 1990-х років розпочала формування в межах регіону СНД більш вузьких за складом субрегіональних об'єднаннь (союзні проекти із Білоруссю, ЄврАзЕС). Україна втрачала майданчик СНД як засіб реалізації власної регіональної програми, що видавалось можливим ще у перші роки існування організації. Натомість посилювалась тенденція до активного включення України в якості об'єкту регіональної політики Москви, що особливо наочно проявилась із проголошенням у лютому 2003 року ініціативи президентів Росії, України, Білорусі та Казахстану про утворення Єдиного економічного простору (ЄЕП) та Організації регіональної інтеграції (ОРІ).

В таких умовах говорити про можливість використання пострадянського простору у власних українських проектах регіоналізації було неможливо. Однак відновлення домінування Росії на просторі СНД спричинило й позитивні для української регіональної політики зрушення в регіоні. Адже, побоюючись остаточно потрапити до зони впливу Москви, деякі пострадянські країни, зокрема, Грузія, Молдова, почали шукати альтернативні засоби регіональної організації, які перш за все мали б стати засобом колективної протидії російській експансії. Це відкривало перед Україною, яка часто самостійно опонувала Москві у пострадянських структурах, перспективу організувати цю групу держав навколо себе.

У Центрально-Східній Європі та Балтії втрата зацікавленості у створенні регіональних систем із східноєвропейськими країнами позначилась ще на попередньому етапі становлення української регіональної політики, а після визначення долі цих країн у НАТО та ЄС, ця частина європейського регіонального простору остаточно потрапила в європейську та євроатлантичну регіональні системи. Відносно негативними є не лише короткострокові політичні та економічні наслідки розширення, що виражаються в загостренні проблем геополітичного вибору України, в тимчасовому гальмуванні динаміки торговоекономічних відносин із країнами ЦСЄ, в ускладненні режиму вільного пересування товарів, послуг та громадян на територію нових членів ЄС.

Розширення Європейського Союзу та його прагнення активізувати свою зовнішню політику на східному напрямі також звужувало можливості України реалізуватися як лідеру на східноєвропейському регіональному просторі, адже презентувало альтернативний проект регіоналізації цього простору. З огляду на перспективи закріплення активної ролі України в регіональній системі важливим став і той факт, що „вступ до ЄС і НАТО Польщі, Угорщини, Словаччини та балтійських республік колишнього Радянського Союзу фактично здійснив геополітичну революцією в Балто-Чорноморському регіоні" [5], адже членство в ЄС та НАТО об'єктивно посилило потугу цих країн, що дозволяло їм самим проводити більш активну регіональну політику. Так, Польща претендувала на активну роль у розробці диференційованого підходу з боку Європейського Союзу до нових сусідів ЄС [6], навіть до свого вступу до Євросоюзу, а це суттєво сприяє посиленню її позицій у Східній Європі та надає можливість більш ефективно реалізовувати завдання власної регіональної політики. Але опосередковано наближення ЄС та НАТО до кордонів України містило й потенціал посилення української регіональної політики, адже завдяки активізації східного вектора політики цих організацій Київ міг сподіватися перебрати на себе функцію містка між європейськими та євроатлантичними регіональними системами та східноєвропейським регіональним простором.

Відтак в другій половині 1990-х років зусилля, спрямовані на втілення власних проектів регіоналізації, Україна фокусує на реформуванні та посиленні субрегіо-нальних систем у межах Східноєвропейського та Чорноморського регіональних просторів, Балто-Чорноморського та Чорноморсько-Каспійського регіональних комплексів. Однак ці регіональні комплекси залишались переважно неструктурованими, їх інституційна ор-

ганізація була слабкою. Відтак метою української регіональної політики на цих напрямах стало забезпечення формування життєздатних регіональних інститутів міждержавного співробітництва, а ініціатива, що належала Україні у цьому процесі, розглядалась як засіб забезпечення власного лідерства у відповідних субрегіональних системах. На практиці Україна реалізовувала власний регіональний проект лише в межах двох організацій субрегіонального співробітництва: Організації чорноморського співробітництва (ОЧЕС) та ГУАМ.

Регіональна інтеграція в чорноморському басейні була започаткована ще 1992 й призвела до створення кількох структур співробітництва держав регіону (до групи засновників увійшли Азербайджан, Албанія, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Російська Федерація, Румунія, Туреччина, Україна), що переважно були спрямовані на активізацію економічної кооперації країн-учасників, сприяння вільному пересуванню товарів, капіталів, послуг, робочої сили та інтеграцію економік цих країн до світової економічної системи. Як регіональний економічний інтеграційний проект чорноморське економічне співробітництво мало значні перспективи, оскільки охоплювало регіон багатий на природні ресурси, й насичений важливими транспортними шляхами, що відкривало широкий спектр можливостей для ЄС, а відтак потенційно забезпечувало підтримку останнього для співробітництва в регіоні. Унікальне стратегічне та геополітичне положення регіону мало б відігравати особливу роль в процесі світової інтеграції, враховуючи прагнення чорноморських країн розробити спільні проекти об'єднання національних енергосистем у єдине Чорноморське кільце, розвитку та інтеграції регіональних транспортних коридорів.

Однак Україна прагнула посилити політичний складник співробітництва задля укріплення чорноморської регіональної структури та перетворення чорноморського співробітництва на діючий механізм регіональної безпеки, одне з чільних місць у якому посяде Україна. Це прагнення витікало з бажання через проекти чорноморського співробітництва поглибити інтеграцію з Європейським Союзом, а також використати потенціал субрегіону у формуванні безпекової системи, яка могла послабити залежність від Росії у військовому, енергетичному та політичному вимірах. У 1999 році Україна виступила ініціатором та організатором Ялтинського самміту країн-учасниць чорноморського економічного співробітництва, на якому було створено ОЧЕС, а також виступала за посилення безпекових складників організації; серед завдань нової організації було визначено співробітництво у боротьбі з тероризмом, нелегальною міграцією, співпраця у подоланні наслідків надзвичайних ситуацій.

Але навіть після створення ОЧЕС, співробітництво в субрегіоні не стало повноцінним, оскільки залишались розбіжності між країнами-членами, та різне бачення ними пріоритетів співробітництва. Перевага й надалі надавалась малим конкретним проектам, а комплексне багатостороннє співробітництво в економічній та безпековій сферах залишалось нереалізованим. Україна прагнула домогтися позитивних для себе зрушень у субрегіоні, домовляючись лише із зацікавленими у співробітництві в певній сфері країнами. Це дозволило започаткувати цікаві проекти, в тому числі й у безпековій сфері, на кшталт тісної співпраці України та Туреччини у „Блексіфор", але не сприяло укріпленню регіональної структури в басейні Чорного моря. Досвід розвитку Чорноморського регіонального простору продемонстрував, що в України не вистачає ресурсів для докорінної перебудови регіональних структур, започаткованих не принципах та з метою, що є відмінною від принципів та завдань української регіональної політики, відтак сподівання завдяки активній діяльності з реформування таких структур на часі не дозволяє Києву сподіватися на створення в результаті реформ таких регіональних систем, де б Україна могла повною мірою забезпечити свої регіональні пріоритети та оформити власне лідер-

ство. Виходячи із сучасної потуги України, відсутності кореляції між завданнями чорноморського співробітництва, закладеними ще у 1992 році, та завданнями української регіональної політики, її перетворення на регіонального лідера в Чорноморському регіональному просторі було неможливим.

Тому регіональним проектом, що найбільшою мірою створював умови для реалізації ідеї регіонального лідерства Україною, став ГУАМ, сама ініціатива створення якого належить Україні. Це об'єднання країн, яке в 1997 році було засновано Україною, Азербайджаном, Грузією та Молдовою, було започатковане як механізм проведення спільних консультацій (у 1999 році до групи засновників приєднався Узбекистан й група отримала назву ГУУАМ). Головним мотивом держав, що об єдналися в цій субрегіональній структурі, було прагнення забезпечити свою безпеку в обхід російських систем регіонального співробітництва, оскільки в безпековій сфері кожна з цих країн розглядала Росію як джерело загроз (Грузія та Молдова з участю Москви у процесі вирішення територіальних конфліктів на їх території пов'язували неможливість відновити в повному обсязі свій суверенітет над сепаратистськими територіями, оскільки Тбілісі та Кишинів вважали, що Росія підтримує сепаратистів; Азербайджан, який перебував у стані латентного конфлікту із Вірменією через Нагірний Карабах, також розглядав Росію як силу, що стояла за Єреваном; Узбекистан прагнув посилити свою позицію у суперечці із Казахстаном за регіональне лідерство в Центральній Азії, відтак шукав додаткових важелів впливу на Росію, яка підтримувала Астану в регіональній політиці останньої; крім того, проект ГУУАМ від початку отримав підтримку з боку США й Ташкент прагнув, долучившись до групи, знайти шляхи покращення відносин із Сполученими Штатами). ГУУАМ за своєю природою спрямовувався насамперед на захист політичних та безпекових країн-учасниць і тому з початку свого існування був проектом політичної та безпекової регіоналізації.

Відтак Україні, нарешті, вдалося віднайти групи держав, чиї інтереси на пострадянському просторі часто корелювали з її власними, а однакове відчуття небезпеки з боку Росії відтворювала спільну ідентичність субрегіонального утворення як єдиної пострадянської альтернативи інтеграції з Росією. Центральними завданнями субрегіональної структури стало започаткування власних субрегіональних функціональних комплексів у вимірах військової та економічної безпеки, щоб послабити свою залежність від Москви у врегулюванні конфліктів на своїй території, а також енергетичну залежність. На обох цих напрямах діяльності Україна займала центральне місце. У площині військової безпеки - як найбільш потужна у військовому відношенні держава, що була здатна перебрати на себе від Росії функцію миротворця в регіональних конфліктах; до того ж Україна мала практичний досвід миротворчої діяльності під проводом ООН. У площині економічної безпеки - як потужна транзитна держава, яка могла забезпечити альтернативний російському напрям транспортування енергоресурсів Каспію. Отже, зацікавленість України в укріплені ГУУАМ та забезпеченні успіху регіоналізації в його межах були, мабуть найбільш „щирими" - адже саме для України ця організація стала першою справжньою можливістю реалізувати свій потенціал регіонального лідера.

Ці інтереси були настільки суттєвими для України, що навіть на тлі зближення з Росією, яке спостерігалось на початку нового століття, розвиток ГУУАМ було уповільнено, але він не припинився. Адже хоча Україна й не хотіла дратувати Росію, яка сприймала ГУУАМ від часу його створення як антиросійський проект, відмовитися від свого регіонального проекту Київ не міг, адже цей проект містив потенціал для перетворення його на потужний зовнішньополітичний ресурс, використання якого в перспективі посилювало позиції України й у відносинах із Росією, й на шляху реалізації курсу на європейську інтеграцію. Відтак, Київ лише обмежив коло пріоритетних завдань системи співробітництва у межах ГУУАМ, визначивши серед таких головним чином економічні цілі: формування

зони вільної торгівлі (Угода про її створення була підписана членами об'єднання у 2002 році); розвиток інфраструктури транспортних коридорів, із відповідною гармонізацією правових та інституційних засад цієї сфери; створення спільних механізмів забезпечення стабільності в регіоні та безпечного функціонування транспортно-енергетичних комунікацій; уніфікацію митних і тарифних норм з наближенням їх до світових стандартів.

Але поміж визначених завдань нової організації залишались й вже традиційні для співробітництва в чорноморсько-каспійському субрегіоні, безпекові: узгодження позицій у сфері зовнішньої політики та встановлення зв'язків ГУУАМ з іншими міжнародними організаціями та структурами безпеки; проведення міжпарламентської конференції країн ГУУАМ для з'ясування позицій, гармонізації їх законодавства та налагодження багатосторонніх міжпарламентських контактів. У 2001 році ГУУАМ було перетворено на регіональну організацію, а на тлі позитивних для організації результатів Україна навіть почала розглядати варіанти розширення нової регіональної структури за рахунок приєднання нових членів (міністр закордонних справ України Анатолій Зленко не виключав, що до ГУУАМ можуть приєднатися Польща, Словаччина, Румунія й Казахстан [7]). У 2003 році ГУУАМ отримала статус спостерігача в Генеральній Асамблеї ООН, що посилило її вагу як регіональної організації.

Україна стала фактичним лідером ГУУАМ, що сприймалось як успіх власного регіонального проекту, але в цей час Київ зіткнувся із природними проблемами регіоналізації, головною серед яких є забезпечення згуртованості та єдності регіональної системи. Оскільки після зближення з Росією Україна наполягла, щоб основним об'єднувальним мотивом ГУУАМ було задекларовано формування транспортного коридору для каспійських енергоносіїв до Європи, повстало питання про вмотивованість подальшого перебування в організації країн, які опинились поза участю у транспортному проекті. Напередодні Ялтинського самміту ГУУАМ у 2002 році повстало питання про можливий вихід з організації Узбекистану та Молдови. Для Ташкента зсув в бік економічного співробітництва не став першопричиною згортання участі в роботі організації, адже членство в ГУУАМ від початку було тактичним засобом маневрування у відносинах із Росією та США, й установлення більш тісних відносин на двосторонньому рівні з обома державами у зв'язку з глобальною антитерористичною операцією під проводом США суттєво знизило цінність об'єднання як інструменту зовнішньої політики. Натомість для Молдови, участь якої у групі була зумовлена саме безпековими мотивами, перегляд пріоритетів співробітництва мав прямі негативні наслідки. Напередодні Ялтинського самміту президент Молдови Володимир Воронін заявляв, що його країна не отримує практичної віддачі від членства в ГУУАМ ані в безпековій, ані в економічній сфері, й тому Молдова більше відповідає статусу спостерігача, ніж повноправного члена ГУУАМ [8].

Задля збереження організації ситуація вимагала повернутися до питання про створення субрегіональної система безпеки; на Ялтинському самміті була ухвалена Декларація про спільні зусилля по забезпеченню стабільності і безпеки в регіоні, яка хоча й торкалася переважно проблем боротьби із тероризмом та транскордонною злочинністю, все ж таки стала першим кроком у формалізації відносин у безпековій сфері в межах ГУУАМ: учасники заявили про готовність до реалізації з цією метою спільних програм по удосконалюванню механізмів попередження терористичної діяльності й організованої злочинності, проведенню спільних оперативних заходів на відповідних напрямках, відтак започатковували між собою на постійній й багатосторонній основі практичне співробітництво з питань забезпечення регіональної безпеки. Саме безпековий чинник став основою подальшого розвитку співробітництва в ГУУАМ та укріплення його відносин із європейськими та євроатлантичними структурами, відтак, найбільшою мірою посприяв укріпленню ролі лідера України в цій регіональній системі.

Це сталося завдяки політичним змінам у країнах чорноморсько-каспійського субрегіону, які сталися впродовж 2003-2004 років. Зміна політичного керівництва в Грузії, перегляд зовнішньополітичних пріоритетів Молдови викликали потребу перегляду пріоритетів політики України в найближчому регіональному оточенні. Після президентських виборів в 2004 році було сформульовано й нові принципи української регіональної політики. її сутність була висловлена у виступі Президента В.Ющенка перед Європейським парламентом у лютому 2005 року: „[...] головне наше завдання полягає саме у просуванні у нашому регіоні цінностей ЄС, європейської громадянської, бюрократичної і правової культури, розвиток практичних аспектів європейської інтеграції (транскордонне співробітництво, транспортні та енергетичні мережі тощо). Регіональна інтеграція на основі європейських цілей і цінностей, формування від Вітебська до Баку зони стабільності та співробітництва, простору, максимально гомогенного з ЄС, осі країн, які прагнуть відповідати європейським нормам і стандартам - одна з ключових цілей України" [9].

Амбітність планів України реалізовувати активну регіональну політику в суттєво ширших регіональних межах, аніж до того, зумовила й чітку артикуляцію ідеї регіонального лідерства в якості складової зовнішньополітичної стратегії держави. У виступі перед студентами й викладачами Джорджтаунського університету Президент Ющенко наголосив, що „Україна вже тепер готова взяти на себе відповідальність регіонального лідера, який позитивно впливатиме на демократичний розвиток в інших країнах" [10]. Нова регіональна політика стала одним з основних зовнішньополітичних пріоритетів України, спрямованої на укріплення стабільності та розвиток співробітництва на своїх кордонах задля забезпечення у якомога ближчій перспективі інтеграції України до НАТО і ЄС.

Ключовим інститутом реалізації нової регіональної політики залишився ГУАМ, (до цієї абревіатури повернулися після виходу Узбекистану зі складу організації). Під час чергового самміту ГУАМ у Кишиневі у квітні 2005 року структура пріоритетів організації зазнала важливих, для забезпечення нової регіональної політики України, змін: було домовлено про особливу роль ГУАМ у забезпеченні стабільності та безпеки в регіоні, врегулювання регіональних конфліктів; обговорювалась перспектива створення ГУАМБату (спільного військового підрозділу, який зможе виконувати миротворчі функції у врегулюванні конфліктів в межах субрегіону), а також шляхи підвищення координованості зовнішніх політик країн-учасниць та посилення взаємодії ГУАМ з країнами та міжнародними організаціями.

Ключовим напрямом практичної діяльності ГУАМ стали спроби долучитися до врегулювання заморожених конфліктів на території країн-учасниць організації. Адже неврегульовані конфлікти в державах ГУАМ продовжують підривати їх суверенітет і територіальну цілісність, відтак послабляють їх зовнішньополітичні позиції та потугу регіональних інститутів ГУАМ. Відтак співпраця із врегулювання конфліктів фактично почала розглядатися Україною як невід'ємна частина її проекту регіоналізації простору ГУАМ, без якої остаточний успіх проекту та закріплення лідерства України неможливі. Першою спробою ефективного втручання до цього процесу для України - уже у якості формального лідера регіону - стало посередництво у Придністровському конфлікті. Україна вже давно була учасником переговорного процесу, а активізація її ролі витікала не лише із прагнення посилити свої лідерські позиції, але й через очікування дивідендів із боку ЄС, на які Україна сподівається в разі успіху своїх зусиль. Адже Європейський Союз покладає великі надії на регіональні структури безпеки на сході від його кордонів, розглядає невід'ємною складовою європейських та євроатлантичних інтеграційних прагнень України регіональне співробітництво, яке, в першу чергу, буде включати активне співробітництво в галузі безпеки та оборони з членами та кандидатами на членство в ЄС і НАТО. Відповідно до Плану дій Україна-Європейський Союз цілком реально виглядають пер-

спективи спільного з Євросоюзом врегулювання конфліктів, зокрема на пострадянському просторі - в Придністров'ї: „[...] серед пріоритетів [...] особливу увагу слід приділити [...] посиленню співробітництва з питань нашої спільної сусідської та регіональної безпеки, зокрема щодо вироблення ефективного рішення Придністровського конфлікту в Молдові, включаючи вирішення прикордонних питань" [11].

Але у ключового в сьогоднішній регіональній політиці України питання про посередництво в Придністровському конфлікті є й негативний потенціал, що може підірвати сподівання Києва закріпитися в регіоні в якості лідера. По-перше, в разі провалу посередницької місії України її роль, як головного актора в чорноморсько-каспійському субрегіоні, спроможного впливати на напрям та динаміку процесу його розвитку, буде піддано сумніву. Для держави, що протягом майже п'ятнадцяти років намагалася перейти до розгортання свого зовнішньополітичного потенціалу задля посилення власних позицій у регіоні це може стати занадто серйозним випробуванням, яке може як послабити схильність інших країн регіону погоджуватися на лідерство України, так й знизити рівень готовності українського керівництва й надалі виконувати складну й витратну роль локомотива усього регіону. По-друге, вторгненням до царини миротворчої діяльності на пострадянському просторі, Україна вступає у безпосередню конкуренцію з Росією, а відтак її власні невдачі будуть сприйматися іншими країнами регіону як свідчення обґрунтованості монополії Москви в ролі миротворця.

Ще одним проявом нової регіональної політики України стала так звана „Боржомська ініціатива" президентів України та Грузії, яка виражає прагнення лідерів двох країн поширити активну регіоналізацію на великий Балто-Чорноморсько-Каспійський регіон. Окрім надзвичайної амбітності планів формування регіональної системи, що складатиметься з дуже різнорідних країн, суттєвою проблемою цього проекту регіоналізації обіцяє також стати проголошення мета „утвердження в ньому справедливих принципів демократії, свободи та процвітання" та „перетворити Балто-Чорноморсько-Каспійський регіон на простір демократії, стабільності та безпеки, цілковито інтегрувати його в Європу та у демократичне євроатлантичне співтовариство" [12]. В контексті регіонального лідерства України запропоноване створення „Спільноти демократичного вибору" покликане укріпити вже існуючу структуру ГУАМ, її зв'язки зі США та європейськими і євроатлантичними організаціями, що може сприяти переходу до формування дієвої системи регіональної безпеки в чорноморсько-каспійському регіоні. Підкреслюючи своє лідерство й у цьому регіональному проекті саме Україна вийшла з ініціативою проведення у Києві самміту лідерів Балто-Чорноморсько-Каспійського регіону.

Але просування цього проекту, в якості регіонального, неминуче поставить Україну перед кількома проблемами. До сьогодні не зрозумілою залишається перспектива розширення „Спільноти" за рахунок країн-членів Європейського Союзу. Так, президент Литви В. Адамкус привітав ініціативу Україну та Грузії й висловив сподівання, що вона є стимулом вирішення застарілих конфліктів, припинення порушень прав людини й відкриття можливостей новій ері демократії, безпеки, стабільності й довгострокового миру. Але роль Литви у „Спільноті" поки що обмежується консультаціями із президентами Грузії й України з питань регіонального співробітництва. Але якщо об'єднання буде складатися лише з пострадянських держав, воно фактично буде зведене до меж ГУАМ із ситуативним приєднанням інших країн, роль яких, однак, буде подібною до ролі Узбекистану в ГУУАМ. Отже, Україна не отримає нового формату регіональної політики, натомість отримає вищій рівень конфліктності з Росією у поширенні впливу на пострадянському просторі.

Адже прагнення України об'єднати країни регіону, більша частина якого належить до пострадянського простору, однозначно підкреслює конкурентний характер регіональної політики України по відношенню до російської. До того ж, сама ініціатива фактично від-

сторонює Росію від можливості повноцінної участі в нових регіональних структурах, адже наголошує на позарегіональному статусі „сусідів регіону із Росії" [13]. Фактична спроба маргіналізувати Росію в Балто-Чор-номорсько-Каспійському регіоні обумовить сприйняття Москвою нового регіонального проекту України як антиросійського ще більшою мірою, ніж новий формат ГУАМ, отже зумовить конфронтацію регіональних політик Києва та Москви. Повстає питання, чи спроможна Україна одночасно забезпечувати згуртування кількох країн пострадянського простору та відбивати атаки Росії, спрямовані на розвал українського регіонального проекту.

Можливі ускладнення з Росією через незбалансоване зіткнення регіональних інтересів не тільки створить проблеми у двосторонніх відносинах, але й ускладнить просування України до ЄС та НАТО, адже ці організації перш за все не зацікавлені перебирати на себе відповідальність у конфлікті між Україною та Росією. Особливо гостро на подібний розвиток подій реагує Європейський Союз, через пріоритетність своїх відносин із Росією та небажання перетворювати неврегульовані проблеми двосторонніх відносин пострадянських країн на свої власні. Обережність, з якою Європейський Союз ставиться до можливості зіткнення двох ключових акторів пострадянського простору проявилася зокрема, в тому, що на самміті ГУАМ у 2005 році не було запрошених на цей захід Верховного представника ЄС із питань СЗБП Х.Солани та польського президента А.Кваснєвського. Питання їхньої участі обговорювалося в інституціях ЄС й головам країн-членів ЄС та Солані було рекомендовано утриматись від участі у самміті через побоювання, що в рамках ГУАМ буде утворено „антиросійський блок".

Нарешті, потреба посилювати свою роль у якості регіонального лідера вимагатиме від України жорстких кроків, подекуди й конвертації своєї переваги в економічній та політичній вазі у прямий вплив на інші країни регіону. Схильність Києва до наслідування такої фактично російської моделі регіонального лідерства деякі експерти вбачають, зокрема, у закритості та монопольності процесу підготовки українського плану придністровського врегулювання, без залучення експертів усіх зацікавлених сторін. Реалізація плану, який буде вироблений таким шляхом, безумовно вимагатиме від Києва певного тиску на Молдову та Придністров'я з метою схилити їх до компромісу відповідно до українських пропозицій. Але занадто жорстке лідерство України в ГУАМ або в Балто-Чорноморсько-Каспіському регіоні створить небезпеку розчарування її партнерів у співробітництві із Києвом та відцентрові тенденції у відповідних регіональних структурах.

Артикуляція прагнення регіонального лідерства в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні є одним з найбільш амбітних планів сучасної зовнішньої політики України, спробою безпосередньо конвертувати потенційні переваги держави в геополітичному та геостратегічному планах, а також значно підвищити свій статус у системі міжнародних відносин. Такі дії можуть стати не менш важливим елементом зовнішньої політики держави, ніж її європейських та євроатлантичний курс, оскільки ще більшою мірою можуть відобразити готовність України до відповідальності за регіональну стабільність, її здатність виступати в якості донора, а не споживача безпеки, підтвердити її особливу важливість для європейської системи міжнародних відносин. Але водночас занадто швидкий темп у реалізації пріоритетів нової регіональної політики та надмірна наполегливість у проведенні власного лідерства в регіональних структурах пострадянського простору можуть підштовхнути Україну до конфлікту за лідерство з Росією і відтак виступити дестабілізуючим фактором для відповідних регіональних систем, що поки не мають належних інститутів забезпечення безпеки та стабільності, окрім тих, що створювались навколо системи СНД.

Перелік літератури:

1. Слід зазначити, що прямого проголошення багатовекторніості в доктринальному вимірі зовнішньої політики України не було, натомість йшлося про „активну, гнучку і збалансовану зовнішню політику" на кількох головних напрямах як на Заході, так й на пострадянському просторі, але за збереження євроінтеграційного напряму як головного у перспективі. - див. Постанова Верховної Ради України Про Основні напрями зовнішньої політики України, „Відомості Верховної Ради" 1993, nr 37, с. 379.
2. R. Solchanyk Ukraines search for security, "RFE/R Research Report" 1993, nr 2 (21), с. 1-6.
3. Г. Перепелиця, Конфлікти в посткомуністичній Європі, Київ 2003, с. 365.
4. Парламентські слухання „Зовнішня політика України як інструмент забезпечення національних інтере¬сів держави: здобутки, реалії та перспективи", 19 листопада 2003 року, http://www.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl191103.html.
5. Є. Бершеда, Сусідство України з Євросоюзом: нові геополітичніреалії та перспективи на сході Європи, „Стратегічна панорама" 2004, № 2, с. 42.
6. Х. Тиммерман, Украйна и Белоруссия: новые соседи Европейского Союза, „МЭиМО" 2004, № 6, с. 50.
7. У майбутньому ГУУАМ може розширитись, „Український монітор", http://foreignpolicy.org.ua/ua/headlines/foreign/multilateral/index.shtml?id=2025.
8. Молдова готовишся к виходу из ГУУАМ, „Обозреватель" 2002, 20.07.
9. Виступ Президента України Віктора Ющенка у Європейському парламенті 23 лютого 2005, http://www.president.gov.ua/news/data/11_159.html.
10. Виступ Президента України Віктора Ющенка у Джорджтаунському університеті 5 квітня 2005 року, http://www.president.gov.ua/news/data/11_162.html.
11. План дій Україна-Європейський Союз. Європейська політика сусідства, http://www.mfa.gov.ua
12. Спільна заява Президентів України та Грузії, http://www.president.gov.ua/news/data/11_2149.html.
13. Виступ Президента України В. Ющенка після підписання Спільної заяви Президентів України і Грузії. - http://www.president.gov.ua/news/data/11_2164.html.

ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОЇ КООПЕРАЦІЇ

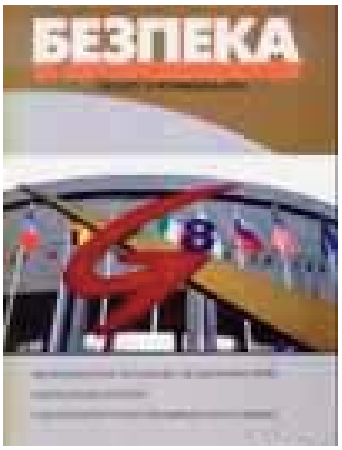

Відтоді, як Рада національної безпеки й оборони ухвалила політичне рішення щодо стратегії України стосовно НАТО, минув певний час. Імплементовано Плани дій на 2003, 2004 та 2005 роки. Прийнято план на 2006 рік, де визначено основні цілі співробітництва з НАТО. Ми досить часто обговорюємо політичні критерії набуття членства в НАТО, проводимо багато заходів, присвячених популяризації знань (об'єктивної інформації) щодо Альянсу, формуємо відповідну громадську думку. Проте поза межами нашої уваги досі залишається дуже складна проблема — військово-технічна або оборонно-промислова складова євроатлантичної інтеграції України.

Україна мала досвід військово-промислового співробітництва з країнами Заходу. Як відомо, перший проект, пов'язаний із нашим військово-транспортним літаком Ан-7Х, на жаль, не був здійснений, що стало разючим ударом для українських виробників військово-промислової продукції. В результаті значно поменшало оптимізму щодо можливостей оборонно-промислової кооперації з НАТО.

Інший стратегічний напрям, який розвивала Україна щодо співпраці з країнами Заходу, мав на меті збереження військово-промислової кооперації з державами Центральної Європи, котрі вже стали членами НАТО. Адже в нас з ними була, власне, спільна оборонно-промислова (радянська) база, ми випускали однакові зразки озброєнь. На цьому напрямі досягнуто деяких успіхів. Але було багато й прорахуйків. Поставивши своїм завданням набуття членства в НАТО, наші сусіди, країни Центральної Європи, звичайно, підпорядковували пріоритети своєї військово-промислової кооперації воєнно-політичним інтересам Альянсу. Це заважало українським виробникам розвивати відповідну взаємодію з ними. Отже, і цей напрям виявився для нас малоуспішним, що навіює великий песимізм щодо можливості розвитку військово-промислової кооперації з країнами НАТО? Треба зазначити, що не надто райдужна перспектива в нас і на російському напрямі. Хоч тут підґрунтя для розвитку кооперації вагоме, оскільки за радянських часів це був єдиний оборонно-промисловий комплекс. І українська стратегія в розвитку ОПК полягала в тому, щоб максимально зберегти колишні зв'язки у даній сфері. Ми мали певну свободу дій, залишаючись позаблоковою державою, а політичний чинник не був таким негативним, як, скажімо, стосовно країн Заходу. Складності військово-промислової кооперації з Росією зумовлювалися негараздами в економіці, зокрема недофінансуванням оборонної промисловості. Як у Росії, так і в Україні такі проблеми спричиняв дуже обмежений бюджет на розвиток та закупівлю озброєнь. Залежали вони й від конкуренції на міжнародних ринках.

Перепелиця Г.М. Євроатлантична інтеграція та проблеми оборонно-промислової кооперації // Безпека та нерозповсюдження. – 2006. - №4. - с.2-8.

Але сьогодні треба чітко усвідомити — з прийняттям рішення про набуття членства в НАТО ми потрапляємо в зовсім іншу політичну ситуацію. Це, безумовно, впливатиме на розвиток військово-промислової кооперації. Отож, слід подумати, в якому сенсі така політика співробітництва з Європейським Союзом і НАТО є продуктивною, якою мірою ми можемо розвивати кооперацію з Росією, будучи орієнтованими на НАТО?

Безумовно, такі політичні обмеження спричинять чимало труднощів у відносинах українських виробників озброєнь з російськими. І ми маємо це добре усвідомлювати. Військово-промислову кооперацію з Україною Росія розглядає, насамперед, як засіб реалізації своїх воєнно-політичних інтересів і геополітичних амбіцій. Як показує аналіз, економічні й оборонні інтереси Росії в її військово-промисловій кооперації з Україною мають другорядне значення. Пріоритет воєнно-політичних інтересів закріплений у відповідній законодавчій базі Росії. Закон "Про військово-технічне співробітництво Російської Федерації з іноземними державами" як головну й першорядну мету військово-технічного співробітництва проголошує "зміцнення воєнно-політичних позицій Російської Федерації в різних регіонах світу" (ст. 3), а саме військово-технічне співробітництво визначає як регламентоване "воєнно-політичними інтересами Росії" (ст. 4). Перспективу ж україно-російських військово-промислових зв'язків Москва бачить у рамках того, як підлаштувати військову промисловість України під геополітичні інтереси Росії.

Друге місце за важливістю завдань, покладених Москвою на військово-промислову кооперацію з Україною, посідає завдання забезпечення обороноздатності Російської Федерації. Військові підприємства України здійснюють великі поставки комплектуючих вузлів і запасних частин для військової техніки, яка поки ще перебуває на озброєнні Збройних сил Російської Федерації. Вони ж здійснюють технічний супровід експлуатації цих озброєнь.

З економічного погляду, така політика однобічної орієнтації на кооперацію з Росією також позбавлена перспективи. Росія не має потреби у використанні виробничих потужностей України, оскільки її власні потужності залишаються не завантаженими оборонними й цивільними замовленнями. Надлишок виробничих потужностей ОПК Росії призводить до того, що 70% їхнього обсягу не використовуються за призначенням. Отже, ця частина потенціалу російського ОПК виключена зі сфери військово-промислової кооперації взагалі.

Якщо розглядати Україну як ринок збуту продукції російського ОПК, то тут також немає особливого економічного інтересу з російської сторони. Так, Україна імпортує російську військову продукцію на суму близько 11 млн дол. США. Отже, в експорті військової продукції Росії, частка України не перевищує 0,25%. Такі низькі показники багато в чому й визначають третьорядне значення економічних інтересів в ієрархії пріоритетів Росії у сфері її військово-промислової кооперації з Україною.

Вищевказані аспекти визначають політику Росії у сфері військово-промислової кооперації з Україною. Характерними рисами такої політики є:

- перекачування наукових відкриттів і новітніх конструкторських розробок у галузі військової техніки й озброєнь із України в Росію;

- розміщення на російських підприємствах повного циклу виробництва нових видів військової техніки, розроблених в Україні;

-скупівля через приватизацію акцій стратегічно важливих великих підприємств в Україні, що випускають конкурентоспроможну високотехнологічну продукцію, що не має аналогів у Росії;

- переміщення в Україну виробництва деяких комплектуючих вузлів за умови збереження повного контролю з боку Росії над виробництвом і продажем кінцевої готової продукції.

Однобічна орієнтація на Росію не приведе до підйому військово-промислового виробництва в Україні, оскільки Росія переходить на нову номенклатуру озброєння і прагне впровадити нові технології, яких немає в Україні. Отже, мірою реалізації цих завдань Росія буде втрачати інтерес до України як до економічного партнера.

Поряд із тим, у нас немає ніякого досвіду стосовно залучення до оборонно-промислових зв'язків країн Заходу. Вийшло друком багато книжок, присвячених перспективам розвитку оборонно-промислового комплексу Росії. Видані переважно на Заході, ці дослідження підтверджують — РФ не може втриматися на колишньому, вельми високому військово-технічному рівні, у зв'язку з чим буде шукати нових партнерів. Чи зацікавимо ми її в цьому сенсі? Навряд. Оскільки Росії потрібні новітні технології й інвестиції у військово-промислове виробництво. Вже сьогодні видно, що росіяни віддають перевагу зв'язкам із західними оборонними концернами. Щоправда, ті концерни вельми консолідовані. Вони являють собою цілу мережу потужних транснаціональних компаній, мають узгоджені програми і дотримуються оптимального балансу між власними ресурсами і пайовою участю у виробництві та закупівлі озброєнь. Приєднатися до цієї системи досить складно. Навіть для Росії! До того ж західні країни НАТО не зацікавлені підключати росіян до своєї оборонно-промислової кооперації.

Завдяки розвитку військово-промислової кооперації із країнами Заходу Росія прагне реалізувати два головні завдання: ліквідувати своє технологічне відставання й залучити західні інвестиції в російську оборонну промисловість.

Але основна складність у виконанні цих завдань полягає в тім, що Захід не виявляє особливого інтересу до військової промисловості Росії. Понад те, воєнно-політичні та воєнно-стратегічні інтереси Заходу перешкоджають розвитку такої кооперації.

Технологічно російський оборонно-промисловий комплекс також несумісний з європейською оборонною промисловістю. Європейська оборонна промисло¬вість є консолідованою. Вона являє собою мережу великих транснаціональних компаній, що реалізують низку скоординованих міждержавних програм, які забезпечують оптимальний баланс фінансових і матеріальних ресурсів між країнами-учасницями цієї європейської кооперації. З вищевикладених причин Росія не може бути рівноправним партнером у кооперації із Заходом. Вона цікава Заходу, насамперед, як сировинна база й ринок дешевої робочої сили. І з огляду на цей інтерес Росія може мати шанс на розвиток військово-промислової кооперації із Заходом.

Політика Росії в розвитку військово-промислової кооперації із Заходом зазнала певних змін.

Першим етапом розвитку військово-промислової кооперації Россі з європейськими країнами можна вважати пропозиції стосовно продажу збройним силам європейських країн кращих зразків російських озброєнь. Однак така спроба не мала особливого успіху.

Другим більш успішним етапом стала кооперація з німецькою фірмою "Dairules Chrysler Aerospace" з модернізації винищувачів російського виробництва Міг-29, які перебувають на озброєнні ФРН, під стандарти НАТО.

Третім етапом російської військово-промислової кооперації із Заходом можна вважати закупівлю Росією в країнах Заходу та США окремих комплектуючих і вузлів для створення певних видів готової військової продукції. Так з допомогою корпорації "United Technologies" у Росії виробляються авіаційні двигуни. Компанія "Пратт енд Вінті" поставляє двигуни для російських вертольотів. При створенні електронних систем нових зразків озброєння широко використаються закордонні елементи, частка яких досягла 50%. На сьогодні жоден зразок російської зброї не забезпечений повністю вітчизняною елементною базою.

Четвертий етап кооперації, що відкриває Росії найбільшу з усіх можливих варіантів перспективу, пов'язаний із залученням у кооперацію з виробництва військово-транспортних літаків А-400М. Російська фінансово-промислова група "Каскол" уклала угоду з авіабудівельною компанією "Аербас", згідно з якою російські підприємства будуть випускати окремі вузли й агрегати для літаків цієї компанії, а також військово-транспортний літак А-400М. Інша російська компанія "Російський алюміній" поставляє алюміній для оборонного концерну "EADS". 30% потреб цього концерну в алюмінії забезпечуватиме Росія.

Україна здебільшого оцінює свої шанси у цій справі, зважаючи на Росію. Що стосується України, то перспективи військово-промислової кооперації із Заходом поки що залишаються мало втішними. Захід не виявляє особливого інтересу до України з тих самих причин, що й до Росії. Український уряд теж не вірить у велику перспективу таких кооперативних зв'язків із країнами Заходу. Очевидно, проблема тут полягає в тому, що уряд України ніколи не мав і не має зрозумілої стратегії самостійного розвитку військово-промислової кооперації із Заходом. Він завжди розглядав можливість розвитку військово-промислової кооперації із західноєвропейськими концернами з виробництва тих чи інших видів військової техніки тільки за умови, що в цьому виробництві буде брати участь і Росія.

Така однобічна орієнтація на Росію, в підсумку, призведе до того, що Україна втратить шанс закріпитися в системі західноєвропейської військово-промислової кооперації навіть як постачальник комплектуючих і вузлів для військової продукції, що випускається західноєвропейськими оборонними концернами. У такій ситуації доступ до військових західноєвропейських технологій і кредитів для України буде можливим тільки через Росію, і те у разі, якщо українські виробники виступатимуть як субпідрядники в межах виконання Росією західноєвропейських оборонних замовлень із виробництва комплектуючих, розміщених на російських оборонних підприємствах.

І мені здається, що саме в цьому й полягає хибність нашої стратегії. Тож ідеться про пошук нової стратегії військово-промислової та військово-технічної кооперації України з країнами Заходу як складової нашого євроатлантичного курсу. Причому складової надзвичайно витратної, такої, що може призвести до дуже великих ускладнень у розвитку нашого оборонно-промислового комплексу. Сьогодні тут перед нами більше запитань, ніж відповідей.

Безумовно, план дій щодо досягнення сумісності наших і натовських зразків озброєнь та військової техніки є абсолютно природним: якщо ми набуваємо членства в НАТО, то маємо відповідати політичним і військовим вимогам Альянсу. Щодо цього у військово-технічній галузі постають дві проблеми.

Перша — спроможність робити внесок у колективну оборону. Якою зброєю ми будемо це робити? Друга — чи відповідає ця зброя стандартам НАТО? Адже зрозуміло — якщо основні зразки озброєнь несумісні, підривається ефективність колективної оборони.

З іншого боку, постають питання не тільки щодо нашої спроможності робити свій внесок у колективну оборону, а й щодо відповідності вимогам будь-якої моделі національних збройних сил. Це, передусім, означає, що треба забезпечити збалансованість озброєнь між видами збройних сил.

Отже, по-перше, наші збройні сили мусять мати повну номенклатуру озброєнь. По-друге, коли ми приєднуємося до НАТО, постає питання про поділ праці. Яким сегментом свого ОПК Україна робитиме внесок у колективну оборону? Якими озброєннями? І які з них забезпечуватимуть принцип збалансованості озброєнь національних збройних сил? Доведеться вирішити, яка модель озброєнь буде прийнятнішою для України. Якщо вона спиратиметься на власне національне виробництво, то оборонно-промисловий комплекс

повинен випускати всю номенклатуру озброєнь, і потрібно мати колосальний бюджет, що піддає сумніву прийнятність такої моделі.

Друга модель (її застосовують слабо або середньорозвинені країни) — закупівля озброєнь. Безумовно, це не потребує наявності розвинутого оборонно-промислового комплексу. Не треба й інвестицій у військово-промислове виробництво. Утім, в цьому разі також потрібен величезний бюджет. До того ж, якщо ми обираємо таку модель, постає питання — чиє озброєння маємо купувати — Сполучених Штатів, Росії чи інших країн? Нині це дуже актуально для Чехії й Польщі, які намагаються проводити тендери, щоб дійти якогось оптимального висновку.

Третя модель — це поєднання двох попередніх принципів. Ми маємо досить потужний оборонпромисловий комплекс, і в наших інтересах — зберегти його. Хоча зрозуміло — зберегти всі сегменти цього комплексу за нинішніх умов неможливо. Попри те, що у 2002 році нашим урядом було прийнято відповідну концепцію. Отже, такий змішаний підхід видається оптимальним. Але якщо змішаний, то що все-таки ми виробляємо самі, а що замовляємо в інших виробників, і хто буде цими виробниками? З огляду на передумови, які склалися в Україні, основна орієнтація в програмах озброєнь у нас була спрямована на Росію. Та чи стане вона надійним постачальником озброєнь, якщо ми набудемо членство в НАТО?

Це теж дуже важливе політичне питання. Мабуть, якщо ми стаємо членом НАТО, ця змішана модель має поєднувати в собі і вітчизняне виробництво, і закупівлю озброєнь, і кооперацію з іншими країнами. Але наскільки це реально? Де шляхи, які дадуть змогу реалізувати таку модель? Очевидно також, що перехід до змішаної моделі призведе до звуження внутрішнього ринку для національних виробників озброєнь та орієнтації їх на світові тренди в розвитку озброєнь для завоювання ринків зовнішніх. Крім того у зв'язку зі скороченої чисельності збройних сил та, відповідно, обсягів їх фінансування попит на внутрішньому ринку на озброєння та військову техніку буде незначним. Внутрішні замовлення з боку Міністерства оборони України, виходячи з орієнтовного бюджету на закупівлю озброєнь для кожного виду збройних сил, за прогнозними оцінками не перевищуватимуть 2—3 бойові та 1 військово-транспортний літак, 1—2 кораблі класів "фрегат-корвет" і близько 30 танків та бойових машин на рік.

Тенденції у сфері розвитку оборонної промисловості та виробництва військової продукції зумовлюватимуться: зміною міжнародного середовища, зміною характеру воєнних загроз та зміною системи внутрішньоекономічних та зовнішньоекономічних відносин.

Основною ознакою сучасної міжнародної обстановки є процес глобалізації, який породжує в царині військово-промислового виробництва такі тенденції:

- концентрацію обсягів виробництва високотехнологічних видів озброєнь в економічно могутніх і найбільш розвинених країнах та захоплення ними ключових сегментів світового ринку озброєнь;
- консолідацію та інтернаціоналізацію виробництва продукції військового призначення в межах промислових союзів і транснаціональних корпорацій, які поглинають національні ОПК середніх і малих країн;
- збільшення міжнародних інвестиційних потоків та концентрацію їх у виробництві високотехнологічних видів військово-промислової продукції.

Специфіка сучасної воєнно-політичної ситуації в умовах формування монополярного світу виявляється у зменшенні ймовірності широкомасштабної війни та зміні характеру воєнних загроз, що, своєю чергою, спричинює певні тенденції:

- зменшення чисельності збройних сил та кількості озброєнь;
- зменшення попиту на традиційні види озброєнь, що виступали засобами стримування, і як наслідок, звуження місткості внутрішніх ринків озброєнь;

- збільшення складності військових технологій та зростання витрат на їх розроблення та утримання науково-дослідних установ і конструкторських бюро;

- переміщення ядра науково-технічної революції у військовій справі у сферу комп'ютерних та інформаційних технологій, збільшення дальності дії зброї та її влучності.

Слід окреслити також тенденції у сфері виробництва військово-промислової продукції, викликані зміною системи внурішньоекономічних та зовнішньоекономічних відносин:

- зменшення ролі держави в оборонному секторі промислового виробництва та посилення процесів комерціалізації в оборонно-промисловому комплексі та приватизації оборонно-промислових підприємств;

- зменшення кількості промислових підприємств і концентрація військово-промислового виробництва у великих компаніях, концернах, що спеціалізуються на продукції як військового, так і цивільного призначення;

- зменшення обсягів державного фінансування оборонного сектору промисловості та видатків на науково-дослідні роботи;

- збільшення виробництва продукції подвійного призначення;

- зростання кількості філій іноземних оборонних концернів та створення спільних підприємств з великою часткою іноземного капіталу.

Зрештою, участь у переважній більшості воєнних конфліктів технологічно високорозвинених держав та застосування високоточної зброї з носіїв повітряного, морського та наземного базування, зумовлюють низку прогнозованих тенденцій у виробництві озброєнь та військової техніки.

У виробництві бронетанкової техніки:

- зменшення попиту на танки та бойові машини, створені на їх базі;

- розширення виробництва інженерної техніки та техніки цивільного призначення (засоби інженерної розвідки, танкові мостоукладачі, засоби формування водних перешкод, бойові машини розмінування та керованого мінування та ін.).

В авіаційному секторі виробництва:

- створення безпілотних авіаційних апаратів оперативно-стратегічного рівня;

- розвиток безпілотних авіаційних апаратів для виконання завдань розвідки та радіоелектронної боротьби;

- створення та розширення виробництва військово-транспортних літаків оперативно-стратегічного та стратегічного призначення;

- виробництво літаків для патрулювання об'єктів і районів та спостереження за місцевістю.

У суднобудуванні:

-збільшення попиту на бойові та сторожові кораблі і катери середнього та малого класів: фрегати, корвети, патрульні катери, катери берегової оборони, кораблі та катери на підводних крилах і повітряній подушці.

У виробництві радіоелектроніки:

- розвиток оптико-локаційних систем та засобів пасивної радіолокації;

- створення радіолокаційних систем міліметрового діапазону, РЛС (радіолокаційних систем) поверхневої хвилі та РЛС середньої дальності для виявлення малорозмірних цілей;

- розширення виробництва лазерних та тепловізійних систем локації та наведення;

- розроблення нових засобів радіорозвідки та радіоелектронної боротьби, а також боротьби з високоточною зброєю.

Поряд із широким виробництвом та застосуванням високоточної зброї провідними державами збережеться значний сегмент ринку традиційних видів озброєнь у країнах третього світу.

На тлі всіх цих тенденцій у кооперативних зв'язках на російському напрямку вступ України до НАТО створить сприятливі воєнно-політичні умови для військово-промислової кооперації України із країнами Заходу.

Членство України в НАТО, по-перше, відкриває їй доступ до бази даних із воєнних програм та програм матеріально-технічного забезпечення Альянсу, а відтак і можливості участі в тендерах з виробництва військової техніки. По-друге, створює можливості для підвищення конкурентоспроможності оборонних підприємств. По-третє, слугуватиме підвищенню рівня кооперації із західними оборонними концернами, які займаються виробництвом високотехнологічних озброєнь, що, своєю чергою, відкриває Україні доступ до таких технологій. І по-четверте, все це сприятиме переходу на спільні стандарти в розробленні та виробництві озброєнь.

PREREQUISITES AND FACTORS OF THE FORMATION OF THE SYSTEM OF SECURITY AND COOPERATION IN THE BALTIC SEA REGION

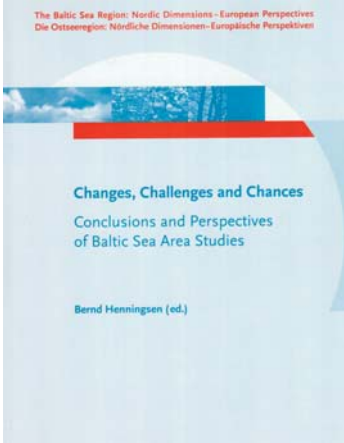

The author defines prerequisites and factors influencing the formation of the system of security and cooperation in the Baltic Sea region. Three levels of analysis - systemic, regional and domestic - are used. Factors at all these levels force the emergence of the system of security and cooperation in the Baltic Sea region. The systemic prerequisite is the dissolution of the bipolar structure of the international system. The systemic factors are the need to engage Russia in the region-building process and the enlargement of the EU and NATO. The regional-level factor is the existence of common soft-security threats that demand collective-solution strategies, and the domestic-level factor is shared democratic values. The regional-level and domestic factors are interrelated. Regular cooperation can gradually change actors' perceptions of themselves and their relationship with the international system. Emerging collective identity reinforces cooperation.

During the Cold War, the study of international relations was focused on hegemonic systems, and how they were organized. Regional security systems were influenced by great powers, which were able to "move directly into the local [security] complex with the effect of suppressing the indigenous security dynamic" [1]. The evolution of the world system means that a new level of analysis – spatial systems – should be also considered. In such systems, external poles of power are not able to influence the development of systems in a decisive manner. Spatial systems are characterized by the organization and integrity that allows them to neutralize external impulses from poles of power.

Raimo Vдyrynen has argued that "with the shrinking of the state, the national level has lost some of its influence, which in turn has fostered new links between the global and regional levels on the one hand and between them and the local level on the other hand. In other words, international relations are in the process of undergoing a vertical reorganization in which the emphasis is shifting both upward and downward from the national level" [2]. Besides, "...we are also seeing a horizontal reorganization taking place in international relations as various subnational and regional units develop networks that cross territorial boundaries". "Regionnes is strengthened by the inside-out effects of political, economic, environmental, and cultural processes that move boundaries of regions through spillovers and emulation". These processes

Bozhko, Sergiy. Prerequisites and Factors of the Formation of the System of Security and Cooperation in the Baltic Sea Region // Changes, Challenges and Chances. Conclusions and Perspectives of Baltic Sea Area Studies / Bernd Henningsen (ed). – Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag GmbH, 2005. – P. 129-143.

are characterized by "flexibility and dynamism, but the traditional state-centric security perspective has favored a fixed and static view of the region" [3].

After the dissolution of the bipolar system of international relations, Europe witnessed an emergence of regionalism. The participants of the process were states that had belonged to different power blocks and economic unions during the Cold War. The development and strengthening of regional cooperation resulted in an increase of mutual trust and stabilization of international relations in some regions.

A relatively independent subsystem of international relations is emerging today in the Baltic Sea region. Its autonomy is reflected in the fact that intra-system actions and responses predominate over external influences [4]. The experience of successful cooperation in this region may be useful for other regional systems. For this reason, the analysis of factors that facilitate the strengthening of international ties in the Baltic Sea region has become a matter of scientific and practical importance.

1. Levels of Analysis and Concepts

This study seeks to define prerequisites and factors influencing the formation of the system of security and cooperation in the Baltic Sea region. Three levels of analysis - systemic, regional and domestic - are explored. The systemic level focuses on the impact of broader political structures on regional integration. As G. Modelski put it, "regional subsystems are the result of changing great power configurations and variable regional pressures" [5].

The regional level of analysis considers the factor of regional interdependence that requires international cooperation. Institutions are established and used to resolve common problems. These problems, or local externalities, that produce threats to physical safety of individuals or governments bound the sets of interacting states that constitute regional security systems [6]. Institutions provide information, promote transparency and monitoring, reduce transaction costs, develop convergent expectations and facilitate the productive use of issue-linkage strategies [7]. Importantly, international organizations increase trust among participating states because intensive and increasing communication decreases uncertainty and risk of misperception. Organizations increase trust by establishing norms of behavior and monitoring the mechanisms and sanctions required to enforce these norms. Moreover, organizations may alter the behavior of states by allowing for states to rethink their policies and preferences [8]. From the liberal point of view, "regional integration can be seen as an institutional arrangement through which externalities are internalized by establishing rules, regulations, and policies. The demand for such rules and policies comes from below, that is, from the market and civil society actors who suffer from high opportunity costs under prevailing institutions. These costs, and the promise of benefits under alternative arrangements, create an interest in transforming current rules and policies" [9].

Moreover, regional identity facilitates regionalization. The constructivist approach stresses how regions arise from the redefinition of norms and identities by governments, civic groups, and business firms. Regions are shaped by the collective perception of identities and meanings with blurred and ever shifting boundaries. This view rejects the static conception of regions and considers them changing cognitive structures cemented by common institutional and economic ties [10]. "Identity regions exist in the consciousness of people. They must have historical and contemporary symbols that the people inhabiting the region recognize and share. And such regions must be institutionalized; that is, their territorial and political symbols should have continuity and their behavior should be repeated and standardized" [11].

A third level (domestic one) focuses on the role of shared domestic attributes (culture, history, language, religion, etc.). Common domestic attributes alone may not necessarily cause region-building processes. They should become also politically relevant and must be included in

political and intellectual discourses in the states concerned. For a region to emerge it is important to have region-builders – politicians and academics – who work out schemes of regional cooperation.

The author defines prerequisite as a favorable environment conducive to the emergence of a system of security and cooperation. A factor is a driving force that forms the system.

Regional system is understood as "a structure that is perceived by its observers to have elements in interaction or relationships and some identifiable boundaries that separate it from its environment" [12]. Besides, this system is "a set of states affected by at least one transborder but local externality that emanates from a particular geographic area" [13]. Shared soft and hard security threats are examples of local externalities. Security dilemma (a hard security threat) causes costly arms racing and hostility, the actions of each party impose costs upon the others creating a negative externality. Regional system of security and cooperation can be defined as cooperation that is characterized by a certain degree of intensity and regularity and aimed at increasing security of regional states. If this cooperation takes place between supposed opponents, it can be also named cooperative security denoting "…a specific, inclusive type of relationship: cooperation on security issues between putative opponents" [14] or "activity among states to lessen the likelihood of war, or its consequences should it occur, that is not directed at any specific state or group of states" [15]. Cooperative security is characterized by the development of regular dialogue and cooperation among regional states; academics and senior governmental officials acting in "personal capacity" when discussing security matters are important participants of this dialogue. These actors represent a "second track", or unofficial diplomacy [16].

Cooperative security has proved to be the most effective regional security structure in the post-Cold War world. The concept involves a broader definition of security, gives non-state actors a voice in international fora, takes a gradual approach to the development of cooperation while accepting the need for some states to maintain more traditional models of collective defense as insurance against rivals who may not be as committed to the cooperation process as they claim to be [17]. Cooperative security also combines military and non-military aspects of security and the boundary between them becomes blurred. The notion, as D. Dewitt says, "...envisages a more gradual approach to developing multilateral institutions. It is a more flexible approach that allows for the development of informal or ad hoc security policies, including the incorporation of existing bilateral alliances as the basis for developing a more multilateral security structure" [18].

S. Henderson indicates that cooperative security is designed to facilitate linkages across a broad spectrum of political, economic and social issues. It seeks to build confidence among the regional states through discussion, negotiation, cooperation and compromise. The development of cooperative security is an evolutionary process, not guided by a grand design, but arrived at by instituting a series of instruments that individually contribute to the principles of cooperative security [19].

"Transparency" of military forces and confidence- and security-building measures develop reassurance. They can help to reduce the mistrust between states by promoting effective threat assessment by the participant states. Increased transparency is achieved by sharing intelligence reports, exchanging of observers at military exercises and joint inspections of military bases [20].

The achievement of stable peace and regional security is a final goal of the formation of a system of security and cooperation. Stable peace relationships and security communities (the term introduced by Karl Deutsch) rest on such a high level of mutual trust between the actors that military violence or threats thereof will not be used as means of conflict resolution [21]. A "sense of community" is reflected in a "we" feeling, trust, confidence and consideration, a perpetual dynamic process of mutual attention, communication, perception of needs, and respon-

siveness. Community is characterized by shared interests, values, identity and complex interaction. The security community is a type of cognitive region. The existence of a cognitive region does not necessarily require that its members occupy a common space for it can be formed through nonspatial interactions [22].

2. The Cold War Period

It should be mentioned that certain patterns of regular interaction in the security sphere did exist in the Baltic Sea Region even before the end of the Cold War. F. Tassinari and L.-K. Williams were right to note that "region-building in a number of soft-security issues has had a steady and regular development over the past three decades – albeit the epochal geopolitical changes that involved in the region" [23]. The Nordic Council initiated the Helsinki Convention on the protection of the marine environment of the Baltic Sea area in 1974. FRG, GDR, Denmark, Sweden, Finland, USSR, Poland signed the treaty. According to the convention, extended scientific cooperation should be initiated through the exchange of scientific, technological and statistical information among the participating states of the Convention, which would further the promotion of scientific and technological research [24]. Important agreements were reached on shipping safety and early warning of dangerous cargoes and cooperation between the various national authorities in the event of environmentally dangerous accidents. Perestroika stimulated cooperation. It made possible to get data on pollution from the USSR, where previously it had been considered a state secret and its diffusion an act of subversion. In March 1990, the Nordic governments established the Nordic Environmental Finance Corporation (NEFCO) to provide financing for environmental projects in Central and Eastern Europe. The sponsoring governments, Poland, Czechoslovakia, USSR, Byelorussia, Russian Federation, Estonia and representatives of several international organizations held a conference in Helsinki on 28 October 1990 where the first projects of NEFCO were agreed. A financing plan for Kemipol, a Swedish-Polish joint venture, which would produce iron sulphate for sale to water treatment plants in Poland, was announced. The second project involved Danish and Polish companies specializing in power sector environmental problems [25].

3. The New Era of Cooperation

Direct prerequisites and factors of the formation of the system of security and cooperation in the Baltic Sea region include (1) the end of the Cold War and the dissolution of the bipolar system of international relations; (2) shared democratic values (democracies do not fight each other) and (3) common soft-security threats and long-term interest of overcoming them. Common identity of all the states of the region, however, is absent.

The facilitating factor of the formation of the system of security and cooperation in the Baltic Sea region is the enlargement of NATO and the EU. New members learn certain democratic norms of inter-state behavior, values and interests and become "internationally socialized". In this way, they get accustomed to peaceful settlement of inter-state disputes. In 1990s we witnessed how the Baltic states resolved peacefully inter-state border questions. Through enlargement processes various cooperative schemes have been implemented in the Baltic Sea region creating an atmosphere conducive to intensive cooperation and enhancement of trust. Partnership for Peace (PfP) program of NATO has been designed to eliminate old dividing lines between power blocks of the Cold War era and to promote cooperation between NATO members and non-members.

An important factor conducive to closer regional cooperation has been the fact that the three Baltic states – Estonia, Latvia, Lithuania - and Poland considered some of the regional states (especially, Germany and Sweden) as powerful due to their participation in European integration processes [26]. These states are perceived as useful promoters of interests of the new members

of the EU and NATO. As Adler and Barnett note, "power can be a magnet; a community formed around a group of strong powers creates the expectations that weaker states that join the community will be able to enjoy the security and potentially other benefits that are associated with that community" [27].

A cornerstone of cooperative security in the Baltic Sea region is the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe. It plays such a role in spite of the fact that some countries of the region are not members of the Treaty – namely, Sweden, Finland, Estonia, Latvia and Lithuania. The CFE Treaty can be considered as the basis of security arrangement in Northern Europe. It sets the limits for some types of conventional forces.

Nowadays, inter-state relations in the Baltic Sea region can be characterized in terms of integrative peace. "Integrative peace relationships do not solely, not even primarily, rest on deterrence and competition between parties, but rather on the identification of mutual interests, dependence, joint problem-solving and norm-governed behaviour. The notion occupies the middle ground between precarious peace and stable peace" [28].

The Case of Russia

The Russian factor also facilitates regional cooperation. In accordance with neorealism approach, regionalism can emerge as an attempt to restrict the free exercise of hegemonic power, through the establishment of regional institutions. The use of institutionalized regionalism as a means of constraining the potentially disruptive efforts of unequal power remains an important factor in the international politics [29]. In the Baltic Sea region, the Nordic countries together with Estonia, Latvia and Lithuania intend to engage Russia in mutually beneficial regional cooperation in order to achieve positive interdependence, which will make conflicts (including war) impossible or, at least, costly in the future. Besides, an important role is played by the United States that, while not a regional power, is a strategic guarantor of the new status quo in the region.

Declining hegemony may well press the hegemon towards the establishment of common institutions to pursue its interests, to share burdens, solve common problems and to generate international support and legitimacy for its policies [30]. Russia's participation in such regional projects as the Council of the Baltic Sea States and the Northern Dimension of the Common Foreign and Security Policy of the EU has internationalized some soft security problems emanating from its territory. The settlement of these issues has become a matter of collective efforts of the states in the region. Participating in regional cooperation, Russia has reduced its financial burden during the period of economic crisis and painful transition and used foreign experience in tackling soft security threats.

It should be noted that the formation of an effective system of security and cooperation in the Baltic Sea region will be impossible without engaging Russia in cooperative security dialogue, which has been so far very modest, particularly between Russia, on the one hand, and Estonia, Latvia and Lithuania, on the other. Only in 1999, the Defence Minister of Estonia visited Moscow for the first time. The cooperation between naval forces of Russia and other Baltic and Nordic states has been most successful. The exchange of visits of warships has become more or less regular. In September 2002, two coastal minesweepers of the Baltic Fleet of Russia called at the port of Klaipeda. Baltic Fleet ships take part in joint military exercises of NATO members in the Baltic Sea, such as, e.g., Baltops. In 2002, the Russian Fleet was represented at the exercise by the Neustrashimyy patrol combatant. Importantly, for the first time ever it participated in all elements of the exercise throughout the duration of the exercise. Furthermore, in 2002, the Fleet's ASW (acoustic surface wave) assets took part in a joint exercise with the Swedish Navy. Considerable experience has been gained in ship and crew rescue at sea. On July 30, 2002, at the meeting between RF Defense Minister S.B. Ivanov and Lithuanian Security Minister L.A.

Linkjavichus an agreement was reached to establish a hot line between the command posts of the Fleet, Air Force and Air Defense Forces of the Russian Federation and command posts of the Lithuanian Armed Forces, including Air Defense Forces; on transit of missile fuel for the Baltic Fleet through Lithuanian territory; on participation (in observer capacity) of representatives of the Lithuanian Armed Forces in a Baltic Fleet exercise and participation by Baltic Fleet representatives in the Amber Hope exercise by the Lithuanian Armed Forces [31]. The need for security dialogue and cooperation has increased since Estonia, Latvia and Lithuania became members of NATO. It is also important that on the grass-root level negative risk perceptions and assessments are being successfully overcome; people are not afraid of each other and wish to do business together [32].

Regional Security Communities

Although stable peace has not been yet achieved in the Baltic Sea region as a whole, two sub-regional security communities have emerged.

The Nordic security community consists of Denmark, Iceland, Norway, Finland and Sweden. The factors explaining its creation include common ideology of Scandinavianism, historical inter-state ties and the presence of a core power (Sweden) [33].

The Baltic security community (still in the process of development) covers Estonia, Latvia and Lithuania. Common external threat (Russia), rather than deep historical ties, caused its formation. Sub-regional core power and common identity are absent as well. The concept of "Baltic" has not been a source of image making. Internal factors as language, religion, historical experiences of cooperation and conflict rather tore the Baltic region apart then united [34]. While the Nordic countries have well-developed civil societies, in the three Baltic countries the third sector only emerges. Also the rise of nationalism during the 20th century in the three countries constrains the development of security community [35].

The three Baltic countries also have different views concerning region-building. Estonia underscores its Nordic image and considers Baltic discourse playing a secondary role. This stance is based on a stress on the country's Northern historical and cultural heritage, and is motivated by a wish to become regarded as a promising cooperation partner with the West. However, the everyday Nordic cooperation is based on the participating countries' similar choice of basic economic policies. Estonia's attempts at becoming 'Nordic' have not been accompanied by efforts to adopt an economic policy reminiscent of the Scandinavian model [36]. Latvia is the most active proponent of close trilateral cooperation and the Baltic subregion. In Lithuania, the Baltic discourse is strong but nevertheless the country perceives itself a Central European one and aims at playing an active role in the geopolitical space between the Baltic and the Black sea.

The factors influencing the existence of the Nordic security community and the Baltic security community are different. As P. Joenniemi notes, Nordicity was based on togetherness outside the ordinary sphere of securitization in the process of identity-building, i.e. there was difference but it did not turn into radical togetherness. Security has been considered as redundant rather than a core argument in the creation of communality. The Nordic countries used their exceptional subjectivity by abstaining from the option of constructing identities through the ordinary depiction of the other Nordic nations as threats. The intra-Nordic sphere became exempt from the logic of security and categorical otherness. As identity-building is always a boundary-drawing process, an attempt to define something, to establish an order of knowledge, the border of togetherness was drawn in a rather broad manner [37].

The Nordic security community was built by using a 'bottom up' method. This method, as H. Mouritzen writes, "means that mutual sympathies and transnational ties develop spontaneously over a long time-span at the popular level; for instance, nongovernmental organizations, grassroots organizations and professional bodies establish ties, perhaps even umbrella organi-

zations. In this way, top decision-makers in the states concerned find themselves deprived of the option of mutual war. In other words, the community is created inadvertently. In the Nordic case, intra-Swedish developments during the 19th century made Sweden the generous core power, which, combined with transnational ties and the ideology of Scandinavianism, laid the ground for a security community during the 20th century" [38]. The 'top down' method is implemented from above with the help of common projects and institutions. "The Nordic Council or Council of Ministers… did not cause Scandinavianism and a Nordic security community; instead, it was the other way round. This appears, for one thing, from the temporal sequence: Scandinavianism and the Swedish developments referred to date back to the mid- and late 19th century; the security community emerged about 1905; whereas the institutions were not created until the post-World War II period (1952 and 1971)" [39]. Nordic cooperation has been considerably less concerned with institutions or legal frameworks than the European Community. Its approach has been less spectacular, more prudent, more pragmatic, more informal [40].

The prerequisites conducive to the use of the 'bottom up' approach when developing a security community are absent in case of the three Baltic countries. Thus, the potential for enlarging the Nordic security community to the east is modest. Importantly, the notion of "Norden" emerged already during the first half of the nineteenth century as a regional notion forming a counter model against the idea of a Baltic Sea region [41]. During the inter-war period (1920s-1930s), the Nordic or Scandinavian discourse clearly separated itself from the notion of Baltic cooperation [42] J. Hackmann notes that "despite indications of at least some comparable social starting points between the "Nordic" and "Baltic" groups of countries, without doubt, the differences between them in economic situation, political culture, and so forth, prevail in everyday perception" [43].

Despite of differences some similarities exist. Since the beginning of their national awakening, the Estonians oriented themselves towards the Finns, for instance in the creation of their national epic Kalevipoeg by Friedrich Reinhold Kreutzwald (Hasselblatt) [44]. For the Estonian national movement the "Finnish bridge" (soome sild) was a well-known metaphor since the 1860s [45]. Hackmann goes on to say that "…it shall be argued, however, that with regard to the – admittedly rather vague – features of mental history … similarities may be noticed in what might be called a specific mentality or consciousness characteristic of small nations... Cultural achievements, peacefulness, together with autochthony – to name only some aspects of such an attitude – enjoyed higher regard in the values system of small nations, than in the large ones" [46]. Cultural ties existed between the Nordic region and the Baltic at large already in the Middle Ages. During that period, areas which are today parts of Estonia and Latvia belonged to Denmark and Sweden. The Kalmar Union (1389-1523) united a number of Baltic areas in a single state. The presence of Baltic exiles in Sweden formed a human link between the Nordic and the Baltic countries during the Cold War [47]. There were Swedish speakers in inter-war Estonia still. There are over 70 000 Balts in Sweden. Many have become Swedish citizens. These Baltic communities are very politically active [48]. Moreover, during Soviet times the Scandinavians declared their support for the Balts imprisoned on political grounds. The Estonian workers were able to work in Finland on a contract basis. The Finnish language served as a gateway to the West for Estonian intellectuals. The Nordic States, with the exception of Sweden, had all not recognized the Soviet incorporation of the Baltic States in 1960 [49].

Although the Nordic security model has not turned out suitable for the eastern shore of the Baltic Sea, the Nordic countries' role has been in co-binding cooperative schemes of the EU and NATO in the Baltic Sea region. They do not want to leave the field to a united Germany, which could, perhaps almost in spite of herself, turn the Baltic into a German mare nostrum. Nor for that matter do the Nordic states want to limit their network of international relations to the European Community [50]. In fact, in 1990s the center of gravity of Nordic Co-operation has

shifted towards the East. An important factor here has been also the economic potentials of post-communist countries. Nordic businesses have been interested in getting access to new markets and economies on the eastern coast of the Baltic Sea. In this context, stability and security in the region are considered as sine qua non of smooth economic development

Conclusion

The states of the Baltic Sea region are involved in different ways and at different levels in the complexes of European and Transatlantic systems of security. Security struggle is still present in the region. The Baltic Sea regional security system is not complete (formed), unstable and heterogeneous. Before the dual enlargements of NATO and the EU in 2004, the region had remained a network of cooperative security ties that did not involve robust institutions or firm commitments [51].

This study finds that the prerequisites and factors at different levels force the emergence of the system of security and cooperation in the Baltic Sea region. Geopolitical changes, power reconfigurations and cognitive factors have all proved important in the formation of the security system. The systemic prerequisites and factors are the dissolution of a bipolar structure of the international system, the need to engage Russia in the region-building process and the enlargement of the EU and NATO. As I. Neumann notes, “the case of Northern Europe does indeed show that it was only when the need to react to upheaval on the international and European levels confronted local actors, that a new bout of region-building really took off” [52]. “With the end of the Cold War... the triangular pattern of rivalry between Russia, Germany and the Atlantic Powers reappeared as the basic determinant of Nordic regional dynamics” [53].

The regional-level factor is the existence of common soft-security threats that demand collective-solution strategies, and the domestic-level factor is shared democratic values.

The regional-level and domestic factors are interrelated. According to social constructivism, international institutions are the embodiment of shared social knowledge and experience and they can change states’ identities. Regular cooperation can gradually change actors’ perceptions of themselves and their relationship with the international system. In such a way, state and non-state actors can form a collective identity. Emerging collective identity reinforces cooperation [54]. The two dimensions of identity and cooperation may be also mutually reinforcing: a positive image may create openings for increasing interaction, as well as the other way round [55]. Regional institutions in the Baltic Sea region have so far successfully promoted democratization processes in some regional states and contributed to the emergence of a regional structure of shared democratic values and regional awareness.

In order to determine driving forces of the formation of the system of security and cooperation in the Baltic Sea Region we can use a phased approach, as suggested by Andrew Hurrell. The early phases of regional cooperation were the result of systemic geopolitical reconfigurations. Later on, as the cooperation developed the functional logic of problem-solving and the idea of cognitive community became prominent [56].

Notes

1. Barry Buzan: People, States, and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era. 2nd edition. London: Harvester Wheatsheaf 1991, cited in Raimo Удуrynen: "Regionalism: Old and New". In: International Studies Review 5 (2003), pp. 25-51, here: p. 28.
2. Удуrynen: "Regionalism: Old and New", p. 44.
3. Ibid.

4. William R. Thompson: "The Regional Subsystem: A Conceptual Explication and a Propositional Inventory". In: International Studies Quarterly 17 (1973: 1), pp. 89-117, here: p. 93.
5. George Modelski: International Relations and Area Studies: the Case of South-East Asia. "In: International Relations" II (1961: 3), pp. 143-155, here: p. 150.
6. David A. Lake: "Regional Security Complexes: A Systems Approach". In: David A. Lake / Patrick M. Morgan (eds.): Regional Orders: Building Security in a New World. State College: Pennsylvania State University Press 1997, pp. 45-67, here: p. 49.
7. Andrew Hurrell: "Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics". In: Review of International Studies 21 (1995), pp. 331-358, here: p. 350.
8. Rikard Bengtsson: "Towards a Stable Peace in the Baltic Sea Region?" In: Cooperation and Conflict 35 (2000: 4), pp. 355-388, here: p. 369.
9. Удуrynen: "Regionalism: Old and New", p. 35 and see also Walter Mattli: The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond. New York: Cambridge University Press 1999, pp. 44-50.
10. Ibid., pp. 26-27.
11. Ibid., p. 37.
12. Charles A. McClelland: Theory and the International System. New York: Collier-Macmillan 1966, p. 20.
13. Lake: 'Regional Security Complexes', p. 48.
14. Olav F. Knudsen: Cooperative Security in the Baltic Sea Region. Chaillot Paper 33. Institute for Security Studies of the EU 1998, http://www.iss-eu.org/chaillot/chai33e.html [5 May 2004].
15. Michael Mihalka: "From Theory to Practice". In: Richard Cohen / Michael Mihalka (eds.): Cooperative Security: New Horizons for International Order (The Marshall Center Papers III, 2001), pp. 29-67, here: p. 35, http://www.marshallcenter.org [5 May 2004].
16. Craig A. Snyder: "Regional Security Structures". In: Craig A. Snyder (ed.): Contemporary Security and Strategy. New York: Routledge 1999, pp. 102-119, here: p. 116.
17. Ibid., p. 117.
18. Ibid., p. 115
19. Ibid.
20. Ibid., p. 114.
21. Bengtsson: "Towards a Stable Peace in the Baltic Sea Region?", p. 359.
22. Удуrynen: "Regionalism: Old and New", p. 37.
23. Fabrizio Tassinari and Leena-Kaarina Williams: "Soft Security in the Baltic Sea Region: Environmental Co-operation as a Pilot Project for Regional Integration in the Baltic Sea Area". In: Fabrizio Tassinari (ed.): The Baltic Sea Region in the European Union: Reflections on Identity, Soft-Security and Marginality. “The Baltic Sea Area Studies: Northern Dimension of Europe” Working Paper. Gdacsk–Berlin: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdacskiego-Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universitдt zu Berlin 2003, pp. 27-57, here: p. 28.
24. Kazimierz Musiai: "Education and Research as Cultural Policies". In: Witold Maciejewski (ed.): The Baltic Sea Region: Cultures, Politics, Societies. Uppsala: The Baltic University Press 2002, pp. 187-197, here: p. 191.
25. J. Fitzmaurice: The Baltic: A Regional Future? New York, 1992, pp. 139, 141-143.
26. Bengtsson: "Towards a Stable Peace"., p. 379.
27. Emanuel Adler and Michael Barnett: "A Framework for the Study of Security Communities". In: Emanuel Adler / Michael Barnett (eds.): Security Communities. Cambridge: Cambridge University Press 1998, pp. 39-40.

28. Bengtsson: "Towards a Stable Peace"., p. 361.
29. Hurrell: "Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics", p. 342.
30. Ibid., p. 343.
31. V.P. Valuyev: "Cooperation Between Russia's Baltic Fleet and Navies of the Baltic States". In: Military Thought (March-April 2003), http://www.looksmart.com [5 April 2004].
32. Arkady Moshes: "Russia and Security- and Confidence-Building Around the Baltic Rim". In: Pertti Joenniemi (ed.): Confidence-Building and Arms Control: Challenges around the Baltic Rim. Mariehamn: the Eland Islands Peace Institute 1999, P. 57-76, here: p. 66.
33. Hans Mouritzen: "Security Communities in the Baltic Sea Region: Real and Imagined". In: Security Dialogue 32 (2001: 3), pp. 297-310, here: pp. 297-303.
34. Mindaugas Jurkynas: "Mobility of Regionalisms in the Baltic Sea Area: Region-building in Competition". Paper presented at the conference »Challenge of Mobility in the Baltic Sea Region.«, Gdansk October 23-26, 2003, p. 6, http://www2.rz.hu-berlin.de/BaltSeaNet [5 April 2004].
35. Mouritzen: "Security Communities in the Baltic Sea Region"., p. 304.
36. M. Lagerspetz: "How Many Nordic Countries?: Possibilities and Limits of Geopolitical Identity Construction". In: Cooperation and Conflict 38 (2003: 1), pp. 49-61, http://www.ingenta.com [5 May 2004].
37. Pertti Joenniemi: "A Deutschian Security Community? Nordic Peace Reframed". Paper presented at the conference »Norden at Crossroads. An International Conference in Nordic Studies. « Helsinki 30 Oct.–2 Nov. 2002, p. 11-13, http://www.helsinki.fi/norden/crossroads/Joenniemi.pdf [10 May 2004].
38. Mouritzen: "Security Communities", p. 304.
39. Ibid.
40. Fitzmaurice: The Baltic: A Regional Future?, p. 146.
41. Jцrg Hackmann: "From “Object” to “Subject”: The Contribution of Small Nations to Region-Building in North Eastern Europe". In: Journal of Baltic Studies. XXXIII (2002: 4), pp. 412-430, here: p. 416.
42. Ibid., p. 419.
43. Ibid., pp. 422-423.
44. Ibid., p. 416.
45. Ibid., p. 417.
46. Ibid., p. 423.
47. Iver Neumann: "A Region-Building Approach to Northern Europe". In: Review of International Studies 20 (1994), pp. 53-74, here: p. 72.
48. Fitzmaurice: The Baltic: A Regional Future?, p. 148.
49. Ibid., p. 147.
50. Ibid., p. 161.
51. Raimo Vдyrynen: "Stable Peace Through Security Communities: Steps Towards Theory-Building". In: Arie M. Kacowicz, Yaacov Bar-Simon-Tov, Ole Elgstrцm, and Magnus Jerneck (eds.): Stable Peace Among Nations. Lanham, MD: Rowman & Littlefield 2000, pp. 157-193, here: p. 180.
52. Neumann: "A Region-Building Approach to Northern Europe", p. 73.
53. Ibid., p. 63.
54. Paul R. Viotti / Mark V. Kauppi (eds.): International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism. 3rd ed. Needham Heights: Allyn and Bacon 1998, p. 217.
55. Bengtsson: "Towards a Stable Peace"., p. 370.
56. Hurrell: "Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics". p. 358.

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ТЕРРОРИЗМА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Практически безраздельное и мало кем оспариваемое преобладание реалистической парадигмы в международно-политических исследованиях второй половины XX века с одной стороны дало возможность синхронизировать, как казалось, представления самых различных государств о сути международной политики, особенно после относительного поражения марксистского мировоззрения; с другой же – послужило непосредственной причиной тех значительных и неразрешимых в данных рамках теоретико-методологических затруднений, с которыми столкнулась политическая наука при попытках исследования международного терроризма.

Здесь мы попытаемся продемонстрировать, что, во-первых, при всем многообразии теорий международной политики, такого рода тупик был неизбежен; а, во-вторых, проблема выбора теории и метода исследования приобретает в современных отношениях критическую роль.

Трудно назвать то, что существовало в международной политической теории времен «холодной войны» организованным соперничеством. Связь между различными концепциями часто была условной, а их роль в практической политике – минимальной. И тем не менее, окончание «холодной войны» имело и научные, если можно так выразиться, последствия. Здесь нельзя не отметить того факта, что, по существу, между марксизмом и разновидностями политического реализма не так уж много принципиальных различий. Самое важное из них, по-видимому, заключается в том, что марксизм более нормативен, предписывая миру «быть таким, каким нужно». Марксисты изменяют мир, в международных отношениях – в сторону социального равенства как необходимого и достаточного условия для отсутствия конфликтов. Здесь марксисты близки к идеалистической риторике, но только здесь. Во всем остальном их видение международной политики вполне реалистично, что косвенно подтверждается и внешней политикой Советского Союза периода 1930-1980-х годов. Марксизм, как и реалистичные теории, является частью рационалистической философии, и в этом заключены причины их близости.

И, несмотря на это, окончание «холодной войны» рассматривалось многими в том числе и как «конец истории» «великих дебатов». В чем лежали причины такого оптимизма? По-видимому, в самом характере международных конфликтов. Будучи рефлективной системой, конфликт сильно зависит во всех своих стадиях от представлений сторон о нем самом. То есть, в данном случае, субъективное знание становится частью объективной реальности. Концепция исследования, теория или метод и есть частью этого субъективного знания. Исход конфликта часто определяется схожестью или различием понимания сторонами его содержания. В этом могли убедиться СССР и США в период гонки ядерных вооружений и концепций его использования. В этой самой точке значение теории достигает своего максимума, и именно здесь мы подходим вплотную ко второму из наших утверждений: проблема выбора методологии исследования конфликта в широ-

---

Исследование международного терроризма: теоретико-методологические аспекты // Вестник Московского университета: Серия 18 - Социология и политология. - 2005. - С. 143-146.

ком смысле играет ключевую роль в самом его протекании. Особенно это заметно на примере международного терроризма.

Единое представление о конфликте играет ключевую роль в его протекании – в этом убеждены сторонники теории рационального выбора. Постулаты о схожей рациональности участников конфликта положены в основу теории сдерживания, теории ограниченных конфликтов и комплексной взаимозависимости. Проблема, однако, состоит в том, что такого рода условие возможно выполнить далеко не всегда – очень часто, когда речь не идет о политическом или физическом выживании, стороны по-разному оценивают свои приоритеты. В свое время это обстоятельство было исследовано в рамках теории игр; для нас же оно важно тем, что рационалистическая концепция в современных условиях теряет свои преимущества. Частично это вызвано, конечно, реальными процессами мировой политики: структура и иные системные параметры пост-биполярности существенно отличаются от предыдущих аналогов, стимулируя, вообще говоря, много- и разнообразие. Тем не менее, факт остается фактом, а из этого следует, что следование парадигме рационализма неизбежно приводило международную науку в тупик. Оно могло быть результативным только до тех пор, пока международным акторам было выгодно соблюдать схожий тип рациональности, по крайней мере в военно-политической сфере, ключевой для реалистического анализа. Сегодня же дополнительные возможности может предоставлять различие, а не схожесть.

Из различия проистекает международный терроризм – не как орудие великих держав, а как вполне самостоятельное явление. Международный терроризм, как и другие разновидности асимметрических стратегий, существует за счет эксплуатации иного типа рациональности. Это не значит, конечно, что для террориста рациональности нет вообще и он действует непредсказуемо. Просто его рациональность другая, причем это проявляется в области вполне конкретных интересов. Было бы очень опасно считать терроризм неким «ноуменом», не поддающимся пониманию.

Иной тип рациональности терроризма не мешает ему учитывать и сознательно использовать рациональность «традиционную», например, привлекая к себе внимание и тем самым усиливая эффект. И тем не менее, различие (асимметрия) в оценке ситуации террористами и их жертвами существует, иначе им всегда было бы выгоднее договориться. Это различие проявляется в оценке факторов времени, ценности жизни, скорости передачи информации, ценностей и т.п. В целом таким образом формируются комплексы различных оценок ситуации, из которых проистекают различные наборы стратегий.

Это не значит, что терроризм получает a priori какие-либо преимущества по сравнению с иными стратегиями. Точно так же террористический акт требует расчета и анализа соотношения выгод и рисков. Правда и первым и последним присваиваются совершенно иные значения.

В методологическом отношении такая ситуация сложна тем, что выдвигает самые высокие требования к используемой теории. Такая теория должна не только пояснить причины, последствия возникновения терроризма, а также комплекса сопутствующих факторов; она должна сделать это таким образом, чтобы террорист «не понял, что понят». Неудивительно, что реалистическая парадигма не справилась с этим заданием.

Однако, реалистическая парадигма и не ставила себе такой цели: в ее планы входило только лишь пояснение поведения унитарных суверенных держав, руководствующихся эгоистическими интересами. И здесь сразу же очевидны и иные пробелы, не позволяющие адекватно описывать терроризм в терминах реализма: центральность и суверенитет государства как участника международных отношений.

Теории, которая разом решала бы все вышеперечисленные трудности не существует, как не существует такого метода или даже методологического подхода. Проблемы с ис-

следованием международного терроризма возникают на самых высоких уровнях абстракции. Рационализм не справился с этой задачей, и был не в состоянии справиться изначально. Привлекательными могут показаться различного рода теории, объясняющие влияние неравномерного развития в мире, такие как теория мира-системы, неомарксизм, теория четвертого мира и т.д. Действительно, они позволяют частично дифференцировать стремления и угрозы для различных «подсистем», однако для использования их в исследовании терроризма необходимо предварительно ответить на вопрос о его причинах, причем ответить вполне определенно, что они – в неравномерном развитии. Это спорный ответ.

Даже в рамках широкого системного подхода нет однозначного ответа о природе терроризма. Неясно, например, то ли это системная функция, а значит и детерминированное структурой явление; то ли своего рода отклонение, флуктуация, т.е. случайное происшествие, вызвавшее такие масштабные последствия только в силу определенной предрасположенности структуры.

И тем не менее, комбинированное использование различных методов и методик позволяет если не объяснить полностью природу терроризма, то хотя бы раскрыть некоторые их его элементов. Продолжение диверсификации теорий и плюрализации мнений кажется путем к научному осмыслению терроризма. Не станем утверждать, что иначе терроризм победить нельзя – вполне возможно, что можно, как и многое другое в истории международной политики. Однако, как и в отношении многого другого, научная «помощь» может оказаться опоздавшей.

UKRAINE IN THE NEW FORMATS OF THE EUROPEAN REGIONAL SECURITY SYSTEM AFTER THE ENLARGEMENT OF THE EUROPEAN UNION

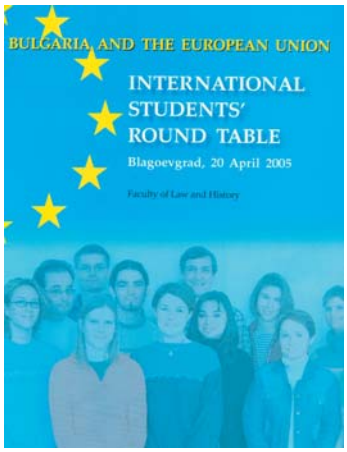

The modern comprehension of the concept "security" excludes completely the static approach. But a more dynamic and flexible assessment would include not only the military but also the economic and political factors, the status of democracy and stability of the different countries and groups of countries, as well as the existence - or lack - of benevolent and friendly relations between them. That kind of interpretation leads to a fundamental change in the sphere of international security. This is mainly due to the activation of asymmetrical threats and international terrorism in particular. We could add the concentration and the uncontrolled proliferation of conventional weapons and weapons of mass destruction and the intensifying political, economical, ethnic, religious and other conflicts. The risk of emergence of new and the resumption of old hotbeds of tension, their swift escalation and the growing international involvement is growing. Ukraine is a also a subject to various external threats.

Europe attaches a great importance to the new challenges to the international and regional security and stability. One of their main sources is organized international terrorism, whose acts shook recently Spain and Turkey. Violence could easily be transferred to the West through the uncontrolled migration from the East. This brings forward the question of stabilization of the borders of the EU. They are plainly endangered by the aggravation of local conflicts (Georgia, Nagorni Karabah, Dnester Region, Palestine, Kurdistan etc.). In addition to all that there are also the problems related to post-war Iraq. So it comes naturally for Europe to be worried by the socio-economic weakness and not insufficient level of democratic development of the neighbor countries that breed conflicts and political instability. Unfortunately the developed European countries do not always manage to promote stable inter-ethnic peace along their borders, using the traditional (legal, social and cultural) levers of state policy.

The global unification of functions and missions of different international organizations, unions and other forms of integration is characteristic feature of contemporary international relations. Therefore it is almost impossible to distinguish and separate the influence of organizations such as EU and NATO over the policy of security, even provided that their main activity is the establishment of stability, peace and security. That is why when it comes to Ukraine's participation in the regional security system the existence and development principles of these two organizations should be considered.

Sergey Makovskiy. Ukraine in the new formats of the Eeuropean regional security system after the enlargement of the Eeuropean Union // Bulgaria and the European Union / International students' round table. Blagoevgrad, 200.05.2005. –pp. 35-39

The process of enlargement and reformation of the EU should be viewed not only as extension of the borders of the "common market" but also as an active factor for building security architecture on the continent. That kind of "architecture" has a complex character and various dimensions - economical, political, military, humanitarian. Along with the process of enlargement of NATO, there is another geopolitical space being formed on the European continent, which is also a security zone due to the following factors: the ambition of EU to survive and strengthen its position as a collective security system of transcontinental character. As such, it functions as a key element in the sphere of European security and spreads its jurisdiction over the whole European space. The European centre is strengthened through the introduction of uniform currency and the establishment of common defence and security policy structures. In this vein of activities, new regional structures for security on the European continent are formed and separation of geopolitical segments which are parts of the common European space (Western Europe, countries from Central and Middle Europe, Baltian countries, Southeast Europe, the Caucasus) takes place. The recognition of common rules of ensuring peace and stability by the European community includes the possibility to use force or coercion to countries which violate the generally accepted norms of common existence and human rights. The increasing role of use-of-force components in the international policy, as well as consolidation of military postures against unconventional threats leads to activation of the now existing and implementation of new mechanisms of defensive cooperation both on the bilateral and the multilateral level. They also accelerate on national level the process of unification of the different force structures and their optimization in the struggle against the new threats. And along with all that, the effectiveness of national policy in determining the place of the state in the new world order, plays a really significant role.

Each of the parties - Ukraine, EU and NATO has its own opinion and conceptual approach to the issue of improving stability in the region. They also regard subjectively their own place in the configuration of security factors. The position of each party deserves special attention. From the point of view of Ukraine, its Euro-Atlantic intentions are very firm. And her links should not be considered as separate processes of cooperation with different institutions. The plan of action Ukraine -NATO contains goals, the achievement of which will contribute to the European integration of Ukraine. Such provisions for extended dialogue are also contained in the document on EU neighbouring environment. Thus NATO and the EU set uniform requirements for the countries which are not members. That includes Ukraine. If NATO or EU deny or delay partnership with Ukraine, that would mean breaking the relations between Kiev and the West on institutional level.

We could hardly speak today of the existence of global European geostrategy, compatible in scale with the American one. When it comes to global issues, Europe sticks to the Atlantic (American) geopolitical paradigm, and till the present moment that was justified. The main European countries tend to settle their relations with the other countries on bilateral basis and strengthen their influence in the classical spirit of the colonial era, e.g. in those fields, where they had economical domination. But the further development of the integrative processes in Europe logically demand that the Europeans consider their geopolitical and geo-economical interests vis a vis the outer world, even on a global level. That should not necessarily seem to be an alternative to the leadership of USA or be considered as confrontation with Moscow. In the framework of the civilized competition of global interests, Europe is obligated to recognize itself as an important geopolitical subject. Or else it will have to isolate itself and face all the consequences stemming therefrom.

Some particular steps towards consolidation of the foreign political interests of Europe have already been made. Along with the formation of the Common European policy in the sphere of security and defense, a tendency appears for extension of the sphere of European strategic in-

terests in the Eastern and Southern direction. The main objectives seem to be the Caucasus and Central Asia. Clearly, Ukraine can bind its future to such a geopolitical paradigm grounded on the consolidated interests of the European world.

The establishment of a new system of international relations in the sphere of security, the deepening of the integration processes in Europe, and the qualitative change in the level of cooperation between the leading strategic partners of Ukraine appear to be basic factors that affect the realization of the national interests of our country. The large-scale enlargement of NATO with Ukraine's neighbour countries from Central and Eastern Europe, the new contents of the NATO - Russia relations, the dangerous processes in the region of the Black Sea and the Near East creates a qualitatively new situation surrounding our country. It finds herself both "propped" by NATO-orientated belt, while facing new threats from the South and from the East. Under those uncertain conditions, Ukraine can no longer stay aside from the common European integration processes, especially in the sphere of security. The response to the challenges of time lies with the consolidation of the democratic countries on the ground of common values. Considering the fact that in the contemporary globalized world the most effective way to protect middle and small countries remains the collective defence, it would be illogical for Ukraine to stick to a out-of-block or neutral statute and limit its relations with NATO only to a special partnership. A number of European tendencies give enough reasons to assume that a neutral position in the modern world loses ground gradually and irrevocably. Especially after the end of the Cold War, the opportunities for mediation for a neutral state do not actually present a lever to affect world politics. That is why none of the claims on such a role sounds convincing and might even seem like anachronism. The experience of Ukrainian diplomacy, which tried to act as a mediator during the Balkan events, in the conflict in the Caucasus, in the Dniester region etc., comes as an evidence of that.

The establishment of own system of national security based on the democratic values and loyal participation in an international security setup underlies the integration of Ukraine to the new architecture of European security. Being a part of a nuclear superpower in the past, Ukraine did not inherit its mentality and totally gave up the confrontation approach. It did so fully aware of its international responsibilities. By strengthening its international positions, Ukraine started to gain its own positive influence and increasing role regarding security on the continent. We could not imagine a stable Europe without stability in every European country. Moreover, the threat to stability is most strongly sensed in the new, highly vulnerable independent countries undergoing radical economic and political reforms. Being preoccupied with their internal stability, these countries rely on their own strength, they seek mutual support, and along with that they enter the zone of democracy, of political and economic stability, which moves nearer their borders. We are speaking, of course, about the European Union.

Creating a system of national security adapted to the international requirements, Ukraine strives to take an active part in the unification of the regions, the European and world security systems at all stages of that process - from the development of concepts to the participation in particular joint operations.

Already recognized as an important factor of European security, Ukraine appears to be the only country that belongs to Eastern, Central and South-eastern Europe. It is the one able to play a consolidating role in the cooperation between the new independent countries in Europe, to assist their integration in the European and Euro-Atlantic structures, to prevent the restoration of artificial barriers in that part of the continent which is a part of the former USSR or was under its control.

Ukraine takes an active position in the development of the European regional cooperation, using structures, such as the Central European Initiative, the Black Sea Economic Community

and others, and calls for combination of the efforts of OSCE and CEI on the issues of stability and security in the Central and East European region.

The cooperation within the defensive EU components opens to Ukraine some considerable perspectives. The beneficial cooperation in that field might turn into one of the main positive developments of relations between Ukraine and the EU. Because the relations between Ukraine and the EU inevitably centre on effective collective measures against the new threats to world security - terrorism, proliferation of weapons for mass destruction, organized crime, illegal emigration. Ukraine has already demonstrated its ability to cooperate with the EU in that sphere. The participation of Ukraine in the police missions of the EU in Bosnia and Herzegovina is highly appreciated. The consultations on a special agreement for using of the capabilities of Ukraine for air transportation to distant destinations by the EU are still in process.

Ukraine has potential abilities to contribute considerably to the project for common European security and defence in different geographic areas and technical fields. One should mention the Black Sea-Caspian direction in particular; the preparation and realization of peacemaking operations, providing military contingents and armament; in the performance of strategic and military transportation; in the utilization its most up-to-date technologies in the aero-cosmic field.

In the framework of the implementation of the Concept of common European security and defence policy, the Ukraine armed forces join the initiative for the creation of rapid deployment action forces. Consultations are held concerning the inclusion of an Ukrainian unit in the existing Polish-Slovak-Hungarian brigade of the Rapid deployment force. The already signed agreements about sending a permanent representative of Ukraine to the leading military structures of the EU and the inclusion of Ukraine national unit in the multinational rapid deployment brigade has been successfully implemented. A military-transport squadron of the Ukraine air forces has been proposed for assignments in strategic transfer of the EU units. For the realization of other assignments multi-national engineer unit "Tisa" could be used. It has been created with the participation of Ukraine, Romania, Slovakia and Hungary. There is a proposal that the Yavoriva training centre for peace-keeping forces is used for the organization of tactic and command-staff drills.

The perspectives before Ukraine as a transit space for the transportation of Caspian energy carriers to the EU, increase considerably. This is helped by the active participation of USA and the European countries in that project. So another opportunity for Ukraine-Euro-Atlantic strategic cooperation is on the way of being materialized - protecting regional communications of vital significance. That strengthens the statute of GUUAM in the sphere of security. On the other hand, the delay in economical and political reforms in Ukraine, as well as the problematic building of power structures, gradually leads to Ukraine's lagging behind the neighbour countries - new members and candidates for membership in the EU. The weak democratic and civil institutions and the high level of corruption hamper Ukraine's movement to the EU and cause new problems. In the context of the enlargement of the EU, Ukraine often finds itself in the position of a source of threats for the security of the EU. That is especially in areas such as protection of the environment, nuclear security, illegal emigration, organized crime, money laundry and so on. That position has been fixed in the document "The Ukraine Country Strategy Paper (CSP)", adopted on December 27, 2001 by the European Commission. It is a document that launches a strategy of assisting Ukraine to reach the EU standards for the period 2002 - 2006, but at the same time cautions about the problems in the relations between the EU and Ukraine.

Unfortunately, the EU idea of granting Ukraine (along with Moldova and Belarus) a special statute of neighbouring state is not as much of an evidence of the intentions of the EU to cooperate with Ukraine as it is of the worry of possible risks caused by the unstable neighbour, e.g. it seeks to prevent the penetration of criminal elements and illegal emigration through the new

Eastern borders of the EU.

It is generally recognized that the rapprochement between Ukraine and EU depends most of all on the strengthening of the democratic fundamentals of the Ukraine society, starting with the development of the market economy. Despite the presence of some particular problems in those fields, the potential extending cooperation between Ukraine and the EU in the sphere of security should not be underestimated. It is the very sphere where Ukraine has actual chances to gain a well-deserved place among the European democracies and strengthen its chances for future membership in the EU. Ukraine is distinguished from the rest of the candidate countries for the ability to be a user in the sphere of security, but also an actual supplier of it. It is true, for example, in the field of strategic transportation, use of space, intelligence, peace-keeping, legal activities, crisis situation management etc.

In the context of Ukraine's accession to the EU the other principle opportunity - a full-fledged membership of NATO is also of special importance. The way to NATO membership was not chosen accidentally by today's candidates for EU membership from the post-communist camp. The perspective before Ukraine regarding NATO membership could be taken as movement in direction to Europe. Playing the role of a future member of NATO, Ukraine will not be a threat to the EU due to its instability and unpredictability. The NATO membership is perceived as appurtenance to the Western civilization and the relevant system of values. This tendency will be gaining strength as NATO enlarges.

Of course, the cooperation between Ukraine and the EU (as well as the relations with NATO) requires the observance of certain obligations and investing new sizable efforts. But the risk for the national security of Ukraine of chill in the relations with NATO and EU might be dangerous since it will deprive the Ukraine state from Euro-Atlantic security guarantees and the perspectives for European integration.

Ukraine's entry in the integrated European and Euro-Atlantic security space is the challenge of time for our country and it wins nation-wide recognition as a common strategic goal. In the broader sense, we could consider this process an important part of the Ukraine national ideal, the natural way to recognition of Ukraine as an independent country. The realization of that goal will influence the formation of stable and powerful system of European security and will not hinder the development of equal and dynamic relations with the other countries.

ВЕЛИКОБРИТАНІЯ І ДОГОВІР НІЦЦИ В КОНТЕКСТІ РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.

У грудні 1997 року на самміті в Люксембурзі Європейський Союз починає процес свого розширення, який мав три складових: Європейську конференцію, процес приєднання і переговори про приєднання.

Уперше європейська конференція як багатосторонній форум на рівні міністрів закордонних справ відбулася в Лондоні у березні 1998 року, потім у Люксембурзі в жовтні 1998 року і в липні 1999 року у Брюсселі. Процес приєднання розпочався в березні 1998 року. А вже переговори про приєднання почалися з першими шістьома країнами, які були рекомендовані Європейською комісією: Кіпром, Чехією, Естонією, Угорщиною, Польщею, Словенією.

У грудні 1999 року на засіданні Європейської Ради в Хельсінкі коло претендентів розширився ще на шість країн: Болгарія, Латвія, Литва, Мальта, Румунія, Словаччина. Туреччина також визнавалася країною-кандидатом на засадах тих же критеріїв, які ставилися перед країною-кандидатом на основі тих же критеріїв, яких додержувалися і інші країни-кандидати.

Головне завдання, яке стоїть перед Європейським Союзом - це збереження балансу між спільними інтересами і національним суверенітетом. Саме його і мала вирішити Міжурядова конференція, що почалася в лютому 2000 року і завершилася підписанням Договору Ніцци, котрий вносить зміни в засновницькі договори і прокладає шлях до розширення ЄС.

У процесі підготування Договору Ніцци виявилося різне, часом суперечливе ставлення учасників процесу до центрального питання - розширення ЄС. З одного боку - це страх перед проблемами, з якими неминуче зіткнуться "старі учасники" після вступу "нових" і неминуча пов'язана з цим втрата від частки національного суверенітету. З іншого - не схвалити подібний розвиток подій - означало - відстати від розвитку.

Без особливого ентузіазму на перших етапах обговорення ідею розширення ЄС сприйняла Франція. Не користувалася ця ідея популярністю серед керівників ФРН. Хоча міністр закордонних справ Йошка Фішер закликав Європейський Союз "розташувати Польщу в серці Європи", але паралельно й переглянути кількість голосів в органах ЄС. Іспанія, не без підстав, вважала, що після розширення кошти ЄС підуть "не на Південь, а на Схід".

Британія визначила свою позицію таким чином: присутність сильної Британії в розширеному Європейському Союзі буде сприяти торгівлі, демократії та впливовості Лондона".

Крушинський В.Ю. Великобританія і Договір Ніцци в контексті розширення Європейського Союзу // НАНУ Інститут політичних і етнонаціональних досліджень / Наукові записки, випуск №21. Київ 2002р.

Але вже тоді опоненти Британії вважали, що Лондон, підтримуючи розширення Союзу, намагається відвернути увагу від проблеми ще більшої та інтенсивнішої і глибшої інтеграції вже існуючого Євросоюзу.

Унаслідок непростих переговорів 26 лютого 2001 року Договір Ніцци було підписано.

У ньому визначалася максимальна кількість місць в Європейському Парламенті - 732, розподіливши їх між країнами-учасницями і країнами-кандидатами. Одночасно в договорі посилюється роль Європейського Парламенту в процедурі загальної ухвали рішень разом з Радою. (1)

Договір Ніцци обмежує кількість представників в Комісії ЄС від однієї країни-учасника до одного, і ця настанова набуде чинності в 2005 році. (2) Після того, як ЄС буде складатися з 27 країн, кількість членів Комісії мусить бути меншою, аніж держав-учасниць і вони мають обиратися за системою ротації за принципами рівності. (3)

З метою полегшення роботи Суду Договір Ніцци розподіляє обов'язки між Судом ЄС і Судом першої інстанції, який буде розглядати всі прямі позови. (4)

Серйозні зміни відбулися в системі голосування ЄС. Виходячи з небезпеки руйнування процесу ухвали постанов Договір Ніцци розширив право голосування кваліфікованою більшістю, тим самим відмінивши право вето на більше аніж 30 областей. Серед яких: свобода пересування для громадян Союзу, деякі різновиди торгівлі, промислова політика, правова співпраця в цивільному судочинстві, економічна, фінансова і технічна співпраця з третіми країнами та інші. Однак вирішення з болючих проблем зосталося, як і колись за принципом одноголосності.

Сталися зміни, пов'язані з проблемою "вагомості голосів" в Європейській Раді. При формулі розподілу голосів, що існувала після розширення ЄС країни з меншим населенням без особливих проблем могли б отримати кваліфіковану більшість і просунути ухвалу, яка не влаштовує кілька країн із великим населенням. Тому Договір Ніцци передбачає, що Британія, Німеччина, Франція і Італія матимуть по 29 голосів, Іспанія і Польща по 27, малі країни по декілька голосів - від 4 до 12. Кваліфікованою більшістю вважається 169 голосів, а блокуючою меншиною - 88. (5)

Таким робом, формально основні інституційні перешкоди для розширення ЄС в Договорі Ніцци були, загалом, усунені.

Але задоволення від підписання не отримали ні великі країни, ні маленькі, ні так звані "євроентузіасти", ні "євроскептики".

Так, великі країни лишилися невдоволені тим, що принцип пропорційності кількості голосів і населення був реалізований лише частково. Так, напередодні зустрічі в Ніцці, на німецько-французьких переговорах в Ганновері Канцлер ФРН м. Шредер запропонував виділити його країні додаткові три голоси в Європейській раді, позаяк населення Німеччини на 20 млн. більше, аніж у Франції. Президент Франції Жак Ширак наполягав на паритеті, що склався після "великого пакту" де Голля і Аденауера, де обидві країни виступили за повну рівноправність в своїх взаємостосунках. На думку газети Фігаро "німецька кількісна перевага тільки за демографічно-арифметичних причин зможе спричинити розрив німецько-французьких стосунків". (6)

Малі ж країни взагалі назвали новий договір "інституційним путчем" своїх великих сусідів, позаяк, навіть об'єднавши голоси, малі країни не набудуть кваліфікованої більшості. Грецький Прем'єр-міністр Костас Симітіс порівняв цю ситуацію з Директоратом - органом, що складався з трьох олігархів, котрі правили Францією в перші дні після революції. (7)

Євроентузіасти розраховували підписати в Ніцці "федеративну конституцію" і тому, на їхню думку, запропоновані в Ніцці реформи були недосить радикальні: договір зберіг колишню структуру ЄС завдяки його розподілу на опори, механізм ухвали постанов в Єв-

ропейській Раді став складнішим і менш прозорим, в договір не було долучено Хартію основних прав.

Євроскептики ж вважали, що набуття договору Ніцци чинності означатиме загрозу національним суверенітетам. Тут - і посилення тенденцій перетворення Єврокомісії в європейський уряд з одночасним посиленням позицій її Президента, і нові умови розподілу голосів і нові процедури, які дають переваги лише деяким країнам.

Разом із тим, за влучним висловом журналу "Економіст": "Ніхто не повертався з Ніцци щасливішим, аніж Тоні Блер" (8). Прем'єр-міністрові вдалося здобути перемогу у власному Парламенті під час дебатів про Договір Ніцци з питань, пов'язаних із ніби поступовим зникненням національного суверенітету, якого консерватори традиційно вважали потенційним джерелом поповнення своїх голосів на виборах 2001 року.

У своїй європейській політиці лейбористи послідовно виборювали точку зору про корисність і для Британії розширення Європейського Союзу. Передусім йшлося про розширення Загального ринку для британських компаній, зниження бар'єрів в торгівлі, збільшенні вибору для британських споживачів.

Хоча окрім привабливих для британського виборця моментів, абсолютно очевидною є ще одна мета в розширенні ЄС - зупинити поглиблення (або ускладнення) інтеграційних процесів. У Ніцці Т.Блер допоміг змінити правила ЄС, які дозволили вступити до нього новим учасникам з Центральної і Східної Європи. До своїх досягнень Т.Блер додав і посилення ваги Великої Британії в голосуванні.

Для консерваторів наріжним каменем їхньої критики Договору Ніцци під час парламентських дебатів став критерій більшої або меншої незалежності Великобританії.

До чинників, що зменшували суверенітет Лондону опозиція долучила й заміну одноголосності принципом голосування більшістю в значній кількості сфер, скорочення розмірів Єврокомісії, умови для "співпраці в царині оборони". Окрім цього, у вину Прем'єр-міністру ставили відсутність ухвал у головних, з їхньої точки зору, проблем в контексті розширення ЄС - Загальній сільськогосподарській політиці, реформі структурних фондів для переадресації допомоги найбіднішим державам-кандидатам, і реформі бюджетній політиці.

Лейбористському урядові закидалася й позиція на зустрічі в Ніцці в питаннях оборони і безпеки, внаслідок якої, на думку консерваторів, була створена Європейська армія, незалежна від НАТО з Військовим Комітетом ЄС, що створюється і Військовим штабом - які дублюють структури НАТО. Прем'єр-міністр пояснив концепцію європейської оборони, яка набирає чинності лише у разі бездієвості НАТО. Участь збройних сил Європи - "сил швидкого реагування" - обмежено миротворчими операціями, гуманітарними і завданнями з проблем виходу з кризових ситуацій. При цьому участь в подібних операціях - прерогатива "суверенних національних міркувань". У документі підкреслюється, що мета ЄС в цьому питанні - розвивати стратегічне партнерство з НАТО (9). Тому, на думку Прем'єр-міністра, тут інтереси Британії були захищені (10).

Другим пунктом в лейбористському плані формування "європейської супердержави" на думку консерваторів після створення власних збройних сил виступає затвердження Європейської Конституції. У якості такої вони гідні визнати "Хартію основних прав". Цей документ був створений на самміті у Кельні в 1999 році. Його прихильники сподівалися зробити його додатком до Договору Ніцци. Однак британський уряд, не в останню чергу готуючись до майбутніх виборів, не підтримав цю пропозицію. Згідно з "Декларацією стосовно майбутнього ЄС" розгляд Хартії запланований на міжурядовій конференції 2004 року.

Аналіз Хартії, на думку багатьох політологів, дозволяє зробити висновок про її невизначеність, а іноді і тавтологічність. Консервативна партія взагалі висловила сумнів

з приводу доцільності Хартії, бо кожний з учасників ЄС одночасно є і учасником Загальної декларації прав людини ООН, Європейської декларації. Не кажучи вже про серйозні національні законодавства про права людини.

Тоні Блер на слуханнях в Парламенті зохарактеризував Хартію як "політичну декларацію, а не юридичну дефініцію" (11).

Ще одним докором до опозиції стосовно Договору Ніцци було звуження права вето і ускладнення тим самим блокування нових європейських законів, які не відповідають, на їхню думку, британським інтересам. На що прем'єр-міністр Т.Блер заперечив, що принцип одноголосності було збережено в життєво важливих для країни сферах - податковій політиці, соціальному забезпеченні, прикордонному контролі. Але в умовах Європейського Союзу, який розширяється зберегти право вето в більшості сфер - це означало приректи організацію на неконструктивну роботу. Міністр закордонних справ Робін Кук, відстоюючи позицію про розширення застосування голосування кваліфікованою більшістю, підкреслив, що "за останні два роки Британія, завдяки цьому, виграла 80 постанов, а програла лише 5. Що було би неможливим за умов збереження права вето" (12) Адже правом вето володіє не тільки Британія.

Обговорення результатів Договору Ніцци і процес його ратифікації практично збігся в часі з передвиборною кампанією 2001 року в Великій Британії. "Британія хоче бути в Європі, але не керуватися Європою" - це гасло було домінуючим в передвиборній кампанії Консервативної партії.

Активно виступаючи за розширення Європейського Союзу, Торі, разом з тим у разі своєї перемоги, планують переглянути Договір Ніцци, бо не можна ратифікувати договір, що обмежує британське право вето. Замість цього пропонувалося схвалити "Гнучкий принцип здорового глузду", який поза Загальним ринком і іншими основними пунктами, дає можливість країнам вирішувати проблеми, керуючись позицією власної вигоди. А для того, щоби юридично зафіксувати "новий британський курс в Європі", Консервативна партія на першому ж засіданні уряду намагалася внести законопроект "про резервування повноважень", який мусив гарантувати окрім конкретних повноважень, делегованих ЄС, європейські закони не можуть зневажати волю Британського Парламенту. Вважаючи Договір Ніцци радикальним конституційним договором, опозиція в особі Консервативної партії, виступаючи проти "перетворення Британського Парламенту в місцеву раду" внаслідок його ухвалення, запропонувала референдум з трьома варіантами вибору: 1)повна інтеграція в ЄС - "створення Сполучених Штатів Європи; 2)вільні торгові стосунки з усією іншою Європою; 3)вихід з Європейського Союзу(13).

Разом з тим, Консерватори не закликали до виходу з ЄС, досягнення якого вони вважають вельми значними. Йшлося лише про необхідність серйозних змін в цій організації. "Для досягаючої успіху, космополітичній, ринковій, демократичній Європі потрібна адаптованість, гнучкість, контактність"(14)

Саме гнучкість могла би зменшити напруженість між країнами, які вважали процес інтеграції дуже повільним, а також тими, кого, на їхню думку, силоміць тягнуть до Сполучених Штатів Європи. Особливо це актуально, на думку консерваторів, в умовах розширення. Виборюючи цю точку зору, Торі посилаються на думку авторитетного журналу "Економіст", який писав: "Європа, в якій всі мусять співробітничати в усіх сферах, мріючи про "ще тіснішу спілку", заледве чи буде життєздатною. Успішнішим вважався варіант, коли окремі групи країн співпрацюють в різних царинах "мультисистемної" Європи. Це готує заперечення принципу "один розмір на всіх" (15). Консерватори закликали до конкретних кроків в інституційній реформі - передачі влади від Єврокомісії, що не обирається в Брюсселі до Ради Міністрів, яка складається з національних міністрів, відповідальних

перед своїми парламентами. Це, на їхню думку, заповнить демократичний вакуум в ЄС, не створюючи централізованих європейських установ.

Позицію Лейбористської партії з питання запропонованого консерваторами референдуму про Договір Ніцци озвучив міністр закордонних справ Джек Стро, назвавши цю ідею "абсурдною і несумісною з британською традицією"(16). А Прем'єр-міністр продовжив: "У нас не було референдуму про Єдиний Європейський акт і Маастріхтський Договір, консерватори не пропонують референдуму по євро, а по Договору Ніцци - ходімо ж, дружніми лавами до виборчих дільниць" (17).

Результати Договору Ніцци посіли гідне місце і в передвиборній кампанії лейбористів. Боронячись від звинувачень, висунутих опозицією, правляча партія свої рекламні листівки озаглавила: "Договір Ніцци не передбачає", і далі - "створення європейської наддержави, кінець британській системі судочинства, заборона політичних партій, кінець свободи думки і релігії. Це все міф". На думку керівництва партії, саме в Ніцці, ще за лейбористів "Британія змогла бути лідером в Європі, а участь в Європейському Союзі їй абсолютно вигідна"(18).

Незважаючи на заяви Т.Блера про лідерство Британії на зустрічі в Ніцці, його досить обережна, стосовно до інших країн, позиція по голосуванню кваліфікованою більшістю, не здобула широкої підтримки серед учасників самміту. Так, Романо Проді, звертаючись до європейців, поскаржився на непримиренність деяких країн, маючи внаслідок передусім Великобританію, які виступили проти передачі до ЄС права вирішувати деякі питання більшістю голосів (19). Його підтримав і Ж.Ширак, висловивши невдоволення позицією тих лідерів, які "захищають свої короткострокові національні інтереси на збиток довгостроковому баченню" (20).

Але абсолютно очевидно, що в умовах підготовлення до виборів подібні вчинки означали би поразку для лейбористів. Відчуваючи політичну кон'юнктуру у себе в країні, вивчивши настрої в британському суспільстві, Т.Блер блискуче "розіграв європейську карту" і переміг на виборах 2001 року. І саму неоціниму допомогу йому тут надало керівництво Консервативної партії. Адже і Блер і Хейг не закликали до виходу Британії з ЄС. Але лідер консерваторів, незважаючи на пораду свого тіньового міністра закордонних справ, пообіцяв, у випадку свого обрання, не ратифікувати Договір Ніцци. На думку багатьох британських політологів більшої короткозорості напередодні виборів він продемонструвати б не міг. Адже, з одного боку, здійснення такої обіцянки зумовили би серйозний конфлікт у взаєминах між Британією і ЄС і затримало би його розширення. А, з іншого боку, хто якщо не консерватори, підписали Єдиний Європейський Акт і Маастрихтський договір?

Разом з тим, Консервативна партія не обмежилася заявою свого лідера. Скориставшись правами Великої хартії вільності, ухваленій в 1215 році, біля 50 лордів-євроскептиків звернулися з петицією до Королеви Великобританії з проханням відкликати королівську згоду про ратифікацію Договору Ніцци(21).

Адже розширення ЄС, яке безпосередньо пов'язане з договором, може стати найсерйознішою проблемою для прихильників федеральної Європи, проти яких так активно виступають британські консерватори. Адже нові учасники ЄС, здобувши право голосу, зможуть протистояти перешкодам на шляху до федеральної Європи. Тому своє завдання федералісти об'єктивно можуть вирішити лише до розширення ЄС. Тому найшвидша ратифікація договору вигідна Британії. А керівництво Консервативної партії основну увагу зосередило на "федералістичних", тобто негативних аспектах договору, чим не могли не скористатися лейбористи.

Першою серйозною організаційною проблемою, з якою зіткнулися учасники Договору Ніцци - це негативний результат референдуму про його ратифікацію в Ірландії. Проти

схвалення проголосувало біля 54% учасників референдуму, в якому взяла участь рекордно мала кількість ірландців - 35% з тих, що мають право голосу. Головними аргументами противників участі Ірландії в Договорі Ніцци стали економічні втрати фінансової допомоги, яка може одійти до нових учасників Союзу. "Ми хочемо гарантій в сфері сільського господарства раніше, аніж це станеться", - проголосив Е.Панч - генеральний секретар ірландської Асоціації торговців великою рогатою худобою. "Ці гарантії необхідні, бо після розширення ЄС споживачі яловичини і харчові компанії перетворяться на країни на взірець Угорщини, де праця дешева і низькі видатки виробництва"(22).

Окрім цього, Договір Ніцци після розширення ЄС не відкидає можливості створення спільних сил безпеки, а Ірландія завжди виборювала свій статус нейтральної країни.

Однак всі ці чинники можна віднести до наочних виявів. Але, на наш погляд, невірним є зводити позицію Ірландії лише до "розподілу економічного пирога". Керівництво цієї країни неодноразово висловлювало невдоволення нерівністю позицій окремих країн Європейського Союзу. А Договір Ніцци, на їхню думку, посилює механізми затвердження централізованих рішень, де усі важелі - у навпливовіших учасників ЄС.

Референдум в Ірландії, а точніше його наслідки, знову порушили питання про доцільність права вето. Журнал "Економіст" з цього приводу ставить питання: "Чи може бізнес 370 млн. населення залежати від Ірландії (3,7 млн.), чи від Люксембурга (422 тис.)? Адже Греція також може жорстко поставити умову розширення участі Кіпру. (23). Журнал в черговий раз закликав до відмови від вето, на користь права вирішувати це питання за допомогою національних референдумів. При цьому країна, яка не висловила згоди, може полишити ЄС. Але для Великобританії тоді це може означати вибір межи запровадженням у себе євро і участю в ЄС. Тут же пропонувався й інший варіант - неучасть однієї країни не впливає на участь інших країн. Якщо ж країна продовжує наполягати на жорстких умовах, то тоді їй, знову ж таки, можна запропонувати полишити Союз. В такому випадку Ірландія - вона могла б, на думку журналу, вийти з усіх можливих військових проектів.

15-16 червня 2001 року на засіданні Європейської Ради в Гетеборзі президент Європарламенту Н.Фонтен виступила проти надання Ірландії особливих умов, бо це порушує домовленості, узгоджені в Ніцці. Постало питання про відбуття повторного референдуму після проведення нових парламентських виборів в Ірландії. Але президент Єврокомісії Р.Проді напередодні свого візиту до Ірландії оголосив, що "із юридичної точки зору ратифікація договору не є обов'язковою умовою для розширення" (24). Не кажучи вже про зневажання думки ірландців, це зауваження, безумовно, було несумісне з тоном Гетеборгської заяви, що дало підстави високопоставленому дипломатові назвати цей коментар "політичною катастрофою" (25).

Договір Ніцци мусив лише підштовхнути процес розширення, адже вже в 2004 році, тобто ще до початку розширення, він, вочевидь, буде замінений на інший. Вже на сьогодні в ЄС існує думка про спробу ухвалення Конституційної угоди. Це означає, що основна тенденція постання Європейського Союзу визначилася. Її озвучив міністр закордонних справ ФРН Йошка Фішер: "Якби ми хотіли піти назустріч історичним процесам і об'єднати нові держави, істотно не обмежуючи можливості ЄС, ми мали закласти останню цеглину в споруду європейської інтеграції - політичну інтеграцію. Це значною мірою буде залежати від Франції і Німеччини" (26). Подібна позиція двох країн, з Британією або без неї, забезпечує можливості приєднання нових країн. Для Британії підтримати подібну позицію означає потрапити в "авангардну групу" європейської інтеграції. Але тут виникає досить жорсткий вибір - підтримати - означає відхилити вето з основних політичних питань і приєднатися до "зони євро". Не підтримати - опинитися в "другому ешелоні".

Договір Ніцци не дав відповідей на нагальні питання, а, радше, лише затримав формування одностайної думки.

Література.

1. Ніццький договір та розширення ЄС/ М-во юстиції України. Центр порівняльного права; За наук.ред. С.Шевчука. К.: Логос. 2001. С.88.
2. Там же С.137
3. Там же С.138
4. Там же С.107
5. Там же С.136
6. Le Figaro. Dec.16.2000
7. China daily. Dec.13.2000
8. Economist. Dec.16.2000.
9. Ніццький договір…С.89.
10. House of Commons. Hansard. 11 December 2000.col.350.
11. Ibid. col.369.
12. Ibid. 23 November 2000.col.457.
13. Treaty of Nice.Towards a superstate by stealth - we demand a referendum. London 2001.
14. Our vision for Europe - Conservatives. 24.05.2001.
15. Economist. 23-29 september 2000.
16. EU Observer. 20.10.2001
17. House of Commons. Hansard. 11 december 2000. col.355.
18. Speech by Robin Cook. Glasgow. A Labour victory will ensure that Britain is leading Europe. 17.02.2001.
19. Economist. December 16,2000
20. Ibid.
21. The Scotsman. Feb.8.2001.
22. Farmers Guardian. June 15, 2001.
23. Economist. June 16, 2001.
24. The Guardian. June 22.2001
25. Irish Times. June 22, 2001.
26. Fischer J. German foreign minister. Speech at Humbolt University. Berlin. 12 may 2001.

LA COOPERATION ENTRE L'UKRAINE ET L'OCCIDENT - LE CAS DE LA NON-PROLIFÉRATION NUCLÉAIRE

Lorsqu'en 1990, le processus de désintégration de l'Union soviétique s'est accéléré, l'avenir des quelque 20 000 ogives nucléaires soviétiques a commencé à inquiéter les stratèges militaires et les responsables politiques en Occident, notamment aux États-Unis. La menace de voir surgir des conflits et une situation chaotique dans les immenses territoires est-européens et asiatiques ont fait de ce problème l'une des priorités de la politique étrangère des pays occidentaux.

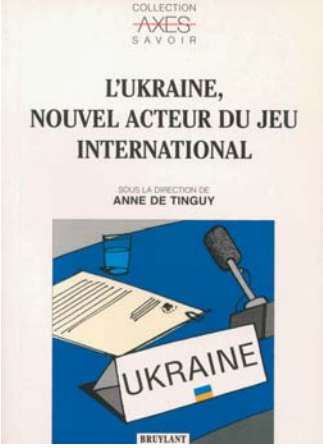

LA DENUCLEARISATION : UN CHOIX DE POLITIQUE ETRANGERE [1]

La Déclaration de souveraineté adoptée par le Parlement ukrainien le 16 juillet 1990 exprime des positions anti-nucléaires qui ont en partie pour origine les sentiments éprouvés par le peuple ukrainien après Tchernobyl, mais qui correspondent pour l'essentiel à la volonté de la Verhovna Rada, l'assemblée ukrainienne, de prouver son droit souverain de prendre des décisions d'importance et ce faisant de défier les autorités centrales, c'est-à-dire Moscou. En 1990, il faut bien le reconnaître, peu de membres du Parlement pouvaient imaginer qu'ils seraient responsables, un an plus tard, du sort de l'Ukraine indépendante.

Ils se comportaient en assemblée législative locale et non en parlement d'une nation indépendante.

Cela est encore le cas, dans une certaine mesure, lors de la proclamation de l'indépendance, le 24 août 1991. Dans la phase où l'Ukraine luttait pour son indépendance, la renonciation aux armes nucléaires pouvait aussi être considérée comme une mesure de prudence à l'égard de la Russie et des États-Unis. La Verhovna Rada a de nouveau à ce moment-là affirmé l'intention du pays de devenir un État non nucléaire, cherchant manifestement à gagner l'Occident à la cause de l'indépendance ukrainienne et à apaiser les craintes de la Russie. Ces démarches étaient cohérentes avec la volonté de s'aligner sur le régime de non-prolifération nucléaire, dans la mesure où le traité de non-prolifération (TNP) ne prévoyait pas l'éventualité du démantèlement d'une puissance nucléaire.

La politique des États-Unis sur cette question n'était ni anti-ukrainienne ni pro-russe. Elle avait été conçue pour servir ce qui avait été défini par le gouvernement américain comme les intérêts nationaux des États-Unis. Depuis la fin des années 80, période au cours de laquelle il était devenu évident que l'Union soviétique s'enfonçait dans la crise économique et politique, d'où une menace d'instabilité sur l'ensemble de son vaste territoire, l'avenir de son énorme arsenal nucléaire préoccupait au plus haut point les responsables américains. Ce fut l'une des principales causes du soutien du gouvernement Bush au président Gorbatchev. Washington pensait

Serguiy Galaka. La cooperation entre l'ukraine et l'occident - le cas de la non-prolifération nucléaire / L'ukraine, nouvel acteur du jeu internacional. Sous la direction de Anne de Tinguy

que des changements surviendraient inévitablement en Union soviétique, mais que, si l'on soutenait le pouvoir central, ces changements pouvaient être canalisés, orientés et se produire avec un minimum de heurts. C'est la raison pour laquelle, même après la tentative de coup d'État du mois d'août 1991, la Maison Blanche a continué à soutenir le président Gorbatchev, qui avait pourtant perdu la face et essayait désespérément de maintenir en URSS une centralisation du pouvoir. Vivement préoccupés par la possibilité d'une perte de contrôle des armes nucléaires, les Etats-Unis préféraient eux aussi que se mainti enne, sous une forme fédérale ou confédérale, un pouvoir centralisé.

Aux yeux des dirigeants de la jeune Ukraine indépendante, le statut d'Etat dénucléarisé était d'autant plus important qu'il jouait en faveur de la reconnaissance par les États-Unis et leurs alliés. Il est clair, aujourd'hui, que les craintes éprouvées étaient excessives et que, même si l'Ukraine n'avait pas confirmé ses intentions antinucléaires à la fin de 1991, son indépendance aurait été reconnue, avec quelque retard, peut-être, mais sans difficulté.

Un autre facteur a ipesé sur l'attitude de l'Ukraine dans ce domaine : l'espoir de voir les États-Unis lui accorder un soutien résolu parce qu'elle s'était prononcée en faveur de la démocratie et qu'elle pouvait servir de contrepoids à la Russie. Cette idée s'est avérée erronée. Les. décideurs américains sont pragmatiques. Ils traiteront toujours la Russie comme une grande puissance, du fait de son immensité, de sa nombreuse population, de ses abondantes ressources minérales et de ses forces armées qui s'appuient sur un redoutable arsenal nucléaire. La Russie est et restera pendant encore longtemps la seule puissance capable de détruire les États-Unis. C'est la raison pour laquelle, même après la fin de la guerre froide:, les relations avec la Russie sont restées pour l'Occident en général et les États-Unis en particulier la grande priorité en politi que étrangère.

Après l'éclatement de l'URSS, les États-Unis ont cherché à éviter la prolifération des armes nucléaires et à faire en sorte que l'arsenal nucléaire soviétique demeure sous un commandement unifié. Cela les a amenés à considérer que la Russie devait être la seule à conserver le contrôle des arsenaux nucléaires de l'ex-Union soviétique et donc à rester l'unique puissance nucléaire de la région. Comme l'a reconnu un editorial du quotidien russe « Izvestia », « les États-Unis ont veillé avec un succès total à ce que la Russie reçoive tous les documents afférents à l'héritage nucléaire de l'URSS [2]. » Les autres puissances nucléaires ont toutes suivi leur exemple.

En soutenant les prétentions de la Russie à récupérer la totalité des armes nucléaires de l'Union soviétique, les Américains ont agi en fonction de leur intérêt national qui était de stopper la prolifération nucléaire. Sur ce plan, les intérêts américains étaient proches de ceux de la Russie, parfois même ils coïncidaient avec eux. Les Etats-Unis ont aussi essayé de profiter de la situation pour faire décroître le potentiel nucléaire de l'ex-URSS. Ils ont bénéficié dans ce domaine du soutien actif de leurs alliés.

Lorsqu'on analyse la politique ukrainienne, il est important de souligner que les autorités s'attendaient à ce que l'Occident apporte à la nouvelle nation indépendante un soutien politique et une importante assistance économique et financière. Cet espoir fortement teinté d'idéalisme était très répandu parmi les responsables politiques ukrainiens à la fin de 1991 et au début de 1992. Ce fut l'une des raisons qui ont amené la Verhovna Rada et le président Leonid Kravtchouk à réaffirmer la volonté nationale de se débarrasser des armes nucléaires stationnées sur le sol ukrainien et de devenir un État non nucléaire.

Lorsque les attentes en matière d'aide occidentale se sont avérées sans fondement, la déception a été amère. Les dirigeants ukrainiens ont alors commencé à comprendre la réalité de la situation et l'importance du facteur nucléaire dans leurs relations avec l'ouest, en particulier avec les États-Unis.

Cette prise de conscience et des difficultés au même moment dans les relations avec la Russie ont amené le président Kravtchouk au début du printemps 1992 à repousser le transfert en

Russie des missiles nucléaires tactiques. Le gouvernement Bush réagit immédiatement en exerçant sur l'Ukraine des pressions politiques et en annonçant qu'aucune aide économique ne lui serait apportée. Les consultations américano-ukrainiennes et russo-ukrainiennes, qui ont alors eu lieu, ont débouché sur le retrait au début de l'été 1992 du territoire ukrainien de tous les missiles tactiques et sur la signature par Anatoly Zlenko, ministre ukrainien des Affaires étrangères, du protocole de Lisbonne. Aux termes de ce document, la Biélorussie, le Kazakhstan, la Russie et l'Ukraine, «États successeurs de l'ex-Union des républiques socialistes soviétiques, s'engageaient à assumer les obligations prises par l'URSS au titre du traité START-I» (traité sur la réduction des armes stratégiques) [3].

En fait, si l'Ukraine avait décidé de garder des armes nucléaires, les armes tactiques auraient été un objectif facile. Après leur retrait, il ne lui restait plus que des systèmes stratégiques qui étaient complètement dépassés sur le plan militaire (conçus comme des armes de dissuasion face aux États-Unis, les missiles basés dans des silos avaient une portée minimale de 3000 km). Le système de commande et de contrôle étant centralisé, il ne lui était en outre pas facile d'en prendre le contrôle. Il aurait fallu par ailleurs qu'elle développe la production d'ogives nucléaires et d'autres éléments des systèmes d'armement qui avait été concentrée en Russie. Si l'Ukraine avait agi ainsi, elle aurait eu à affronter des pressions de l'Occident comme de la Russie. Les conséquences pour le jeune État ukrainien auraient pu être graves. Ce choix aurait exclu, dans un avenir prévisible, l'établissement de relations plus étroites avec l'Occident. Les armes stratégiques ont été de ce fait essentiellement considérées comme des éléments de marchandage dans la négociation, les discussions étant centrées sur les modalités et les conditions du désarmement nucléaire.

L'UKRAINE EN QUETE DE GARANTIES DE SECURITE

À l'automne 1992, l'Ukraine avait élaboré une position ferme et formulé un ensemble de conditions qui devaient faciliter sa transformation en puissance non nucléaire. Ces conditions comportaient notamment les points suivants: les puissances nucléaires garantiraient la sécurité de l'Ukraine, ces garanties ayant force obligatoire; les États-Unis et d'autres puissances contribueraient au démantèlement de l'armement nucléaire par une assistance financière et technique; l'Ukraine serait convenablement indemnisée pour les composants nucléaires des ogives transférées en Russie; une aide lui serait dispensée pour lui permettre de résoudre les problèmes écologiques découlant du désarmement nucléaire.

Le 18 novembre 1993, la Verhovna Rada ratifie le traité START-I. Cette ratification ne met cependant pas fin aux controverses. De nouvelles pressions s'exercent en effet sur l'Ukraine, qui fait l'objet, en Russie comme en Occident, d'accusations infondées selon lesquelles elle ne se serait pas acquittée de ses «obligations» (alors même qu'à ce stade, elle n'est soumise à aucun engagement ayant force obligatoire). Elle est menacée de sanctions pour des raisons qui s'appuient en tout et pour tout sur des déclarations des représentants du pouvoir ukrainien. Le seul point sur lequel elle avait évolué par rapport à ses positions antérieures était son refus de s'estimer liée par l'article 5 du protocole de Lisbonne [4].

Le 14 janvier 1994, la Déclaration trilatérale approuvée par les présidents des États-Unis, de la Russie et de l'Ukraine marque une étape à la fois décisive et positive. Il s'agit certes d'un compromis, mais l'important pour l'Ukraine est qu'elle a réussi à faire intervenir les États-Unis dans le litige russo-ukrainien. Elle se voit promettre des assurances en matière de sécurité et du combustible pour les centrales nucléaires en échange de son adhésion au traité de non-prolifération en tant que puissance non nucléaire [5].

Après l'élection de Leonid Koutchma à la présidence ukrainienne (10 juillet 1994), l'Ukraine confirme son intention d'adhérer au TNP en échange de garanties de sécurité ayant force obligatoire. Le président demande en octobre 1994 à la Verhovna Rada d'adhérer à ce traité. C'est

chose faite le 16 novembre 1994, mais avec plusieurs réserves. La première souligne que le traité ne couvre pas pleinement la situation unique créée par l'effondrement de l'URSS, puissance nucléaire [6]. Cette réserve, qui reflète les critiques portées par certains experts et députés, est clairement destinée à en permettre l'adoption. Une autre des réserves imposées par le parlement est plus importante: l'Ukraine considère «toute menace de recours ou tout recours effectif à la force contre l'intégrité territoriale et l'inviolabilité des frontières ou l'indépendance politique de l'Ukraine» de la part d'une puissance nucléaire ainsi que le recours «à des pressions économiques, visant à contrecarrer l'exercice par l'Ukraine des droits afférents à sa souveraineté» comme des «événements extraordinaires qui mettent en danger ses intérêts suprêmes» [7]. Cette formulation signifie que l'Ukraine, conformément à l'article 10 du TNP, considère de tels événements comme des raisons suffisantes pour se retirer du traité. De toute évidence, la «puissance nucléaire» mentionnée dans le texte n'est autre que la Russie, seule puissance nucléaire capable de mettre en danger la souveraineté ukrainienne. Le futur statut de l'Ukraine est ainsi dans une large mesure lié aux relations russo-ukrainiennes.

A Budapest, lors du sommet de la CSCE (Conférence sur la Sécurité et la Coopération en Europe) de décembre 1994, les dirigeants des grandes puissances nucléaires font un pas supplémentaire sur le chemin malaisé de la non-prolifération. L'Ukraine n'ayant cessé de demander que sa sécurité soit garantie de façon obligatoire, les présidents de la Russie, de l'Ukraine et des États-Unis ainsi que le Premier ministre britannique signent le 5 décembre un protocole qui donne à l'Ukraine des assurances en matière de sécurité. Ces assurances, qui sont le fruit d'un accord collectif, reprennent pour l'essentiel la formulation de l'Acte final d'Helsinki de 1975, de la Charte des Nations-Unies et des résolutions du Conseil de sécurité [8]. La France et la République populaire de Chine adoptent dans des documents distincts une position similaire. Ces documents ne comportent pas de véritables garanties de sécurité, mais ils ont une portée politique qu'il ne faut pas sous-estimer. Les dirigeants des cinq puissances nucléaires ont engagé dans cette affaire leur prestige politique et celui de leur pays. Ils ont ce faisant apporté à l'indépendance ukrainienne un soutien international.

Cinq ans plus tard, le président Koutchma reviendra sur ces événements avec une appréciation très directe, mais sujette à controverse : «pour parler franchement, tout le monde nous a aimés tout de suite, avant tout à cause de notre renonciation aux armes nucléaires. Cette décision a été trop rapide et sans corrélation avec les intérêts nationaux, mais nous n'avions pas le choix» [9]. En résumé, deux éléments principaux ont influencé les décisions ukrainiennes sur la question des armes nucléaires : obtenir, puis préserver l'indépendance et le pouvoir; obtenir une indemnisation et une assistance matérielle pour le désarmement nucléaire. Cette question a été étroitement liée aux choix faits par l'Ukraine en politique étrangère. Le rapprochement avec l'Occident, en particulier avec les Etats-Unis, supposait le renoncement aux armes nucléaires. L'Ukraine n'est pas parvenue à obtenir de véritables garanties de sécurité de la part de la Russie comme de l'Occident. Au moment de l'élargissement à l'est de l'OTAN, elle a l'impression de se trouver dans ce domaine dans un vide: elle est peu désireuse de revenir sous le parapluie nucléaire russe et elle n'a aucune chance, à court terme, et des chances incertaines, à moyen terme, d'obtenir de l'Occident de véritables garanties en matière de sécurité (par exemple, l'appartenance à l'OTAN). Elle n'est de toute façon pas prête à une telle évolution.

L'AIDE AMERICAINE : LE PROGRAMME NUNN-LUGAR

Pour s'acquitter de ses obligations, l'Ukraine a dû effectuer une opération sans précédent, très coûteuse et compliquée. Elle a dû en particulier démanteler 176 missiles balistiques stratégiques SS-19 et SS-24 basés dans des silos ainsi que l'infrastructure correspondante. Ce désarmement nucléaire n'aurait pu se faire en temps et en heure, dans de bonnes conditions de sécurité, si

l'Ukraine n'avait pas bénéficié du programme CTR (Cooperative threat reduction), plus connu sous l'appellation Nunn-Lugar.

La tâche n'était pas facile. Des divergences dans les objectifs poursuivis par les différentes parties sont apparues dès le jour où le programme CTR a été créé sous forme d'amendement Nunn-Lugar au texte d'application du traité de 1990 sur les Forces conventionnelles en Europe. Ce texte affirme qu'« il est dans l'intérêt de la sécurité nationale des États-Unis de faciliter le transport, le stockage, la préservation et la destruction des armes nucléaires soviétiques et de limiter la prolifération» [10].

Le premier objectif du programme CTR était d'«aider la Biélorussie, le Kazakhstan et l'Ukraine à devenir des États sans armes nucléaires et à éliminer les systèmes limités par les accords START ainsi que les infrastructures des armes de destruction massive» [11]. Le CTR a contribué à empêcher la prolifération nucléaire et l'émergence d'une nouvelle puissance nucléaire, qui aurait pris la troisième place mondiale parmi les possesseurs d'armes nucléaires. Il a donné à l'Ukraine les moyens de supprimer ou de détruire rapidement les armes de destruction massive. Mais cela n'aurait pas été possible sans la volonté politique de l'Ukraine et sans sa détermination à se débarrasser de ces armes, une attitude qui allait dans le sens de la non-prolifération et qui ouvrait la voie à l'intégration de l'Ukraine au sein des structures européennes et transatlantiques.

Au milieu de l'année 1996, toutes les têtes nucléaires avaient été transférées en Russie pour y être détruites. En mars 1999, 111 missiles SS-19 avaient été démantelés et éliminés à l'usine Ioujmach de Dniepropetrovsk; dix-neuf missiles avaient été vendus à la Russie ; quelque cinq tonnes de combustible liquide hautement toxique, constituant le résidu de l'opération, avaient été stockées [12].

Pour l'Ukraine, l'intérêt de ce programme ne s'est pas limité à l'assistance au désarmement nucléaire. La reconversion des secteurs liés à la défense et la réinsertion sociale des officiers de la 43e armée ont été d'une importance capitale pour la réussite du désarmement. Pour que le programme CTR soit un succès, il était essentiel de mettre en place des programmes sociaux tels que la construction de maisons pour les officiers de cette 43e armée qui prenaient leur retraite. Si l'on en croit Steven Phyfer, ambassadeur des États-Unis en Ukraine, 261 maisons ont été construites dans le cadre du programme CTR, dans l'ancienne base de missiles de Pervomaïsk, ainsi que 605 appartements à Khmelnitski. Ces logements sont destinés aux officiers en retraite des forces responsables des missiles stratégiques. L'essentiel du financement (60 millions de dollars) a été fourni par les États-Unis [13]. Au milieu de l'année 1997, 381,6 millions de dollars avaient été au total affectés au programme CTR et une partie, transférée à l'Ukraine [14]. Pour l'exercice budgétaire 1998, la somme demandée pour ce pays s'élevait à 76 millions de dollars [15].

Le programme CTR est une réussite. Les problèmes ne sont pas pour autant tous résolus. Le risque d'une prolifération technologique subsiste. Kenneth N. Luongo et William E. Hoehn III reconnaissent qu'en 1992, lorsque le Congrès des États-Unis avait approuvé le financement initial du programme Nunn-Lugar, «on avait le sentiment que le problème pouvait être résolu rapidement, peut-être d'ici la fin de la décennie. Sept ans plus tard, il est évident que ces estimations étaient optimistes». Ils soulignent que «sans une démarche coordonnée s'appuyant sur un financement substantiel, les problèmes de prolifération [...] ne perdront pas beaucoup de leur acuité». D'où la nécessité d'une démarche clairvoyante et imaginative, correspondant à l'importance du problème [16].

L'Ukraine est consciente des risques existants, ce qui l'a entre autres amenée à s'inquiéter de l'éventuelle présence d'armes nucléaires étrangères sur son territoire. A maintes reprises, le ministère de la Défense a demandé à la Russie de lui donner des assurances sur le non-déploiement d'armes nucléaires dans la base russe de Sébastopol et sur son absence d'intention quant à

un éventuel déploiement. Alexandre Kouzmouk, ministre de la Défense, a redit le 20 avril 1999 que l'Ukraine voulait être sûre qu'aucun appareil de la flotte de la mer Noire n'était en mesure d'utiliser des armes nucléaires. L'Ukraine a protesté contre la présence de bombardiers modernes SU-24, demandant que leur soient apportées les modifications techniques les rendant inutilisables comme vecteurs de charges nucléaires [17].

L'ADHESION DE L'UKRAINE AU GROUPE DES FOURNISSEURS NUCLÉAIRES

Ces derniers temps, la question du contrôle des exportations a été au premier rang des priorités des États-Unis et d'autres des États occidentaux [18]. Il y a sept ans, il n'existait en Ukraine pratiquement aucun système de contrôle des exportations. Du temps de l'Union soviétique, le pouvoir de décision et presque toutes les compétences étaient concentrés à Moscou, au Comité des douanes. Après l'indépendance de l'Ukraine, la mise en place d'un système de contrôle paraissait une tâche énorme. La Russie avait de graves problèmes et cherchait elle aussi l'assistance de l'Occident dans ce domaine: elle ne pouvait donc pas aider l'Ukraine. Ce sont les ministères américains du Commerce et de l'Énergie qui sont devenus les principaux partenaires de l'Ukraine dans ce domaine: ils l'ont aidée à mettre en place un système de contrôle efficace, lui apportant à la fois les équipements et les compétences indispensables.

L'adhésion de l'Ukraine au Club de Londres, le groupe des fournisseurs nucléaires, était dans la logique de la coopération développée avec l'Occident en matière de non-prolifération nucléaire. L'importance de la participation de l'Ukraine à ce groupe est évidente, ce pays produisant un certain nombre de substances très recherchées (entre autres du zirconium) - des produits figurant sur la liste des substances «à double usage» établie par ce groupe - ainsi que de l'oxyde d'uranium et de l'eau lourde [19]. L'Ukraine a intérêt à participer activement à ce groupe des fournisseurs nucléaires, à la fois pour des raisons politiques et parce qu'elle souhaite vivement d'une part développer en coopération avec des entreprises d'autres pays membres certains secteurs industriels où la science joue un rôle de pointe, et d'autre part augmenter les exportations de produits dits «sensibles».

Dans l'espoir d'adhérer à ce groupe, elle a envoyé un observateur à la réunion qui s'est tenue à Varsovie en mars 1992 et elle a demandé le statut d'observateur à celle qui s'est tenue à Madrid en 1994. Sa demande a été alors rejetée, son système de contrôle à l'exportation et son appareil juridique ne répondant apparemment pas aux normes définies par les pays membres [20]. Le système soviétique de contrôle à l'exportation dont a hérité l'Ukraine ressemblait à des tentacules dépourvues de cerveau central. Même les douanes, qui constituaient l'élément le plus opérationnel de cet héritage, avaient besoin de changements radicaux pour atteindre les normes internationales.

Le décret présidentiel du 3 janvier 1993 «sur l'amélioration des contrôles étatiques à l'exportation» a été le premier effort sérieux pour mettre en place un système de contrôle. Il a institué les instances gouvernementales responsables: la Commission d'État sur les contrôles à l'exportation, dont l'organe opérationnel est le Comité technique des exportations, placé sous l'autorité du Conseil des ministres. L'étape suivante a été franchie le 4 mars 1993 avec la résolution du Conseil des ministres «sur l'élaboration d'une liste de ressources, de matériaux, d'équipements et de technologies ne pouvant être exportés sans autorisation spéciale» [21]. La liste était trop générale pour couvrir tous les produits sensibles, mais elle a jeté les bases d'un système de contrôle à l'exportation et l'a rendu opérationnel. Le 21 septembre 1995, l'Ukraine a signé avec l'AIEA un accord global de garantie, ratifié par la Verhovna Rada le 17 décembre 1997. Cet accord prévoit l'inspection par l'AIEA de toutes les activités nucléaires en Ukraine, à l'exception des armes nucléaires qui étaient stationnées jusqu'au 1-er juin 1996 sur son territoire [22]. Depuis cette date, toutes les activités nucléaires en Ukraine sont placées sous la garantie de l'AIEA.

L'une des mesures qui ont le plus joué en faveur de l'admission de l'Ukraine dans le groupe

des fournisseurs nucléaires a été prise le 12 mars 1996, jour où le Conseil des ministres a voté une résolution «sur l'adoption des dispositions portant sur les modalités de contrôle à l'exportation, à l'importation et au transit des marchandises pouvant être en rapport avec les activités nucléaires et pouvant être utilisées pour produire des armes nucléaires», résolution complétée par une liste des matériaux nucléaires et des substances à double usage. L'exportation des biens et des services mentionnés dans cette liste est subordonnée à une autorisation de la Commission d'État sur les contrôles à l'exportation, valide pour une seule transaction. Les assurances quant à l'utilisation finale incombent au destinataire. Ces dispositions prévoient par ailleurs que l'ensemble des garanties de ГAIEA doit être en vigueur dans l'État importateur [23].

Cette résolution a été étudiée par les pays membres du groupe, qui se sont prononcés en avril 1996 à l'unanimité en faveur de l'adhésion de l'Ukraine. La réunion, qui s'est tenue à Buenos Aires du 22 au 26 avril de cette même année 1996, a été la première à laquelle l'Ukraine a participé en tant qu'État membre [24]. Cette adhésion est un événement important qui devrait faciliter la coopération entre l'Ukraine et les principales nations industrielles. C'est ce qu'a souligné Konstantin Grichtchenko, ancien vice-ministre des Affaires étrangères, ambassadeur de l'Ukraine dans les pays du Benelux: cette initiative a, à son avis, montré «que l'Ukraine était considérée comme un acteur important dans le domaine des transferts de haute technologie» [25]. L'Ukraine fait partie des pays qui possèdent à la fois un potentiel scientifique et technique élevé dans le domaine nucléaire et des gisements d'uranium naturel. C'est la raison pour laquelk elle devrait être intégrée dans des projets de coopération permettant d'utiliser ses capacités et de les canaliser dans des directions exclusivement pacifiques.

Le cas ukrainien est d'autant plus complexe que le pays dépend en grande partie de l'énergie nucléaire. En 1998, 43,5 % de l'électricité produite en Ukraine provenait de centrales nucléaires [26]. L'avenir des centrales nucléaires ukrainiennes dépend non seulement de considérations économiques, mais également des intérêts politiques de plusieurs pays, au premier chef de la Russie et des États-Unis. Les efforts faits pour introduire des technologies nucléaires occidentales reflètent des choix politiques portant sur l'orientation générale du pays.

L'Ukraine a participé au sommet sur la sécurité nucléaire, qui a été organisé en 1996 à Moscou par les pays du G-7 et la Russie. Elle était alors essentiellement préoccupée par une question: la catastrophe de Tchernobyl et ses conséquences. Elle consacre 12 % de son budget annuel à des programmes liés aux conséquences de l'explosion de Tchernobyl. Le protocole signé en décembre 1995 avec le G-7 et la Commission européenne lui faisait obligation de fermer la centrale de Tchernobyl avant l'an 2000, les pays occidentaux devant, de leur côté, trouver les ressources nécessaires pour construire, à titre de remplacement, des réacteurs plus sûrs à Rivno et à Khmelnitsky. Lors du sommet de Moscou, il a été décidé de consacrer plus de trois milliards de dollars à la fermeture de la centrale de Tchernobyl, dont 500 millions à titre d'aide. Le problème est que, depuis cette réunion, le G-7 et les pays de l'Union européenne n'ont pas rassemblé les fonds nécessaires pour apporter à l'Ukraine une aide financière suffisante, alors que celle-ci a fermé l'un des deux réacteurs encore en fonctionnement sur ce site [27]. Cette catastrophe a coûté au total à l'Ukraine onze milliards de dollars. Il est évident que dans la situation économique qui est la sienne, il va lui être de plus en plus difficile de s'occuper de ce problème si elle ne reçoit pas une aide économique importante de la part de l'Occident [28].

LA POLITIQUE UKRAINIENNE DE CONTROLE A L'EXPORTATION: LE POIDS DES ETATS-UNIS

Bien que la question de Tchernobyl n'ait pas encore été réglée, la coopération entre l'Ukraine et l'Occident dans le domaine de la non-prolifération et de la sécurité nucléaires est une réussite. Cela ne signifie pas qu'il n'existe aucun problème. Comme le soulignent des experts américains,

«le développement des exportations devant être concilié avec les contrôles à l'exportation, la non-prolifération peut entrer en conflit avec les objectifs économiques poursuivis par les Etats» [29]. C'est particulièrement vrai dans le cas de l'Ukraine. Ce pays s'évertue à chercher des devises fortes pour stimuler l'industrie et permettre les réformes. En se montrant strict en matière de contrôle à l'exportation, il espère vivement que son attitude aura des retombées positives. Les enjeux sont importants: si les nécessaires mesures concernant la production de produits nucléaires ou assimilés ne sont pas prises, si les projets de reconversion ne sont pas menés à bien, si les anciens officiers des forces stratégiques ne sont pas réinsérés, un groupe «à risques» pourrait apparaître et le problème de «la fuite des cerveaux» s'accentuer, un problème qui avait été traité jusqu'à présent de façon relativement efficace, avec la création à Kiev du CIST, le Centre international scientifique et technique, financé par les États-Unis, l'Union européenne et le Japon. Le savoir et l'expérience de ces spécialistes constituent des ressources qui existeront encore pendant des décennies. Il serait raisonnable d'utiliser leurs compétences pour mettre sur pied des programmes de coopération afin d'éviter de les voir chercher du travail auprès de certains États rejetés par la communauté internationale.

Ces remarques sont également valables dans le domaine de la production de missiles. Heureusement, après l'adhésion de l'Ukraine au MTCR (Missile Technology Control Regime), l'organisme qui contrôle la prolifération balistique, on a pu constater dans plusieurs cas précis qu'il était possible d'obtenir d'excellents résultats en développant la coopération avec ce pays et en l'associant aux contrôles à l'exportation. L'Ukraine dispose de technologies qui jouent un rôle déterminant dans la production de vecteurs d'armes de destruction massive. Le programme le plus intéressant dans ce domaine est le projet «Sea Launch» qui associe Boeing (40%), la société russe Energuiia (25%), une entreprise norvégienne de construction navale qui fournit une plateforme de lancement (20 %) et les fabricants ukrainiens du missile Zénith (15%). Le 28 mars 1999, le premier lancement réussi a été réalisé dans l'océan Pacifique [30].

Un autre projet de reconversion concerne les missiles SS-18 (appelés «Satan» en Occident), fabriqués en Ukraine, qui doivent être éliminés en application du traité START. Quelque 150 missiles de ce type pourraient être transformés dans le cadre d'une opération russo-ukrainienne en lanceurs civils appelés «Dnipro» [31]. Le premier lancement réussi d'un satellite - en l'occurrence britannique - par une fusée Dnipro a eu lieu le 21 avril 1999. Cette fusée est sur les rangs pour participer au projet «Teledesic» de développement d'un réseau informatique mondial, qui exigera la mise sur orbite de 840 satellites [32].

La construction de la centrale nucléaire de Busher en Iran a été l'une des affaires les plus controversées de ces dernières années. La Russie a joué un rôle central dans ce projet pour lequel l'Ukraine devait fournir deux turbines de production d'électricité fabriquées par une usine de Kharkiv, Turboatom, qui étaient destinées au réacteur nucléaire de production russe. Les États-Unis se sont élevés contre ce contrat, l'Iran ayant, selon eux, la possibilité de mettre ce réacteur au service du programme nucléaire militaire que cet État est censé vouloir réaliser. La Russie refusa de se plier à la pression américaine, alléguant que le projet ne contrevenait pas aux traités existants, l'Iran étant partie aux accords de non-prolifération et son activité nucléaire étant soumise aux contrôles de l'AIEA. L'Ukraine a fait l'objet de pressions particulières de la part des États-Unis; il suffisait qu'elle refuse de livrer les turbines pour retarder l'ensemble du projet et compromettre la coopération ukraino-iranienne dans le secteur militaire en général (des conséquences négatives se sont en effet faites sentir dans le projet de production en Iran de l'avion Antonov-40). En 1998, les pressions américaines ont atteint un point culminant lors de la visite, en mars, de Madeleine Albright, secrétaire d'État, qui a débouché sur la conclusion d'un accord entre les deux pays. L'Ukraine a accepté de se retirer du projet à condition que les États-Unis soutiennent son admission au MTCR et accordent, pour le manque à gagner, une indemnisation à Turboatom et aux autres entreprises participant au projet. Plusieurs missions

américaines se sont rendues à Kharkiv, mais le montant des projets qu'elles ont à ce jour proposés se situe entre 10 et 20 millions de dollars. Ces propositions ne constituent pas une compensation équitable pour la perte d'un contrat aussi important (rien que pour la première partie du projet Busher, la part revenant à l'Ukraine était estimée à 45 millions de dollars). Plus dommageable encore pour l'Ukraine, la perte de crédibilité auprès de partenaires potentiels [33].

Toute cette affaire révèle l'ampleur de la dépendance de l'Ukraine à l'égard de l'aide financière des États-Unis (195 millions de dollars pour le dernier exercice) et le rôle décisif joué par Washington dans l'octroi à l'Ukraine de crédits de la Banque mondiale et du FMI.

PROLIFERATION: L'UKRAINE INJUSTEMENT ACCUSEE?

À plusieurs reprises, l'Ukraine a été accusée d'être responsable de transferts illégaux d'équipements ou de matériaux à double usage ou d'avoir fourni du matériel ou des vecteurs pouvant être utilisés pour produire des armes de destruction massive.

L'affaire des «gyroscopes irakiens» constitue un exemple typique. Accusée d'avoir fourni à l'Irak un élément vital des systèmes de visée de missiles, la Russie s'est dédouanée en désignant l'Ukraine comme étant la source des fameux gyroscopes. Elle a par la suite reconnu que ces appareils étaient de fabrication russe et qu'ils avaient été retirés illégalement de missiles russes basés sur des sous-marins et destinés à être détruits [34]. On a certes fini par savoir la vérité, mais l'information fausse colportée initialement avait déjà porté un coup très sérieux au prestige de l'Ukraine. Ce cas est typique, car la Russie utilise souvent la similitude entre de nombreux produits russes et ukrainiens (du temps de l'Union soviétique, la technologie était élaborée en commun) et la coopération étroite qui a existé entre ces deux pays dans le domaine de la production militaire pour sauver la face et gagner du temps en lançant des accusations infondées, avant d'enterrer finalement l'affaire.

Certains journaux américains se sont fait l'écho d'une histoire encore plus troublante sur la vente par l'Ukraine de matériel militaire à la Libye. L'Ukraine a été accusée d'avoir vendu des missiles tactiques SS-21 («Tochka») à la Libye, violant ainsi les sanctions prononcées en 1992 par le Conseil de sécurité à rencontre de Tripoli. L'Ukraine a démenti ces allégations en soulignant que la presse américaine s'était basée sur des « fuites » survenues à la veille de pourparlers décisifs consacrés aux exportations d'armes et de biens à double usage, et que ces informations comportaient des incohérences. Le SS-21 était notamment qualifié de missile «balistique» alors que sa portée maximale est de 70 km. L'affaire s'est arrêtée là [35].

L'Ukraine a également été soupçonnée d'avoir livré des éléments de missiles ou des technologies à des pays qui mettent au point des missiles balistiques. Le service de presse des Services de sécurité ukrainiens a révélé le 29 janvier 1996 que trois citoyens chinois séjournant en Ukraine avaient été appréhendés à Dnepropetrovsk et accusés de s'être procurés par des moyens illégaux «des documents concernant la mise au point de moteurs destinés à des missiles balistiques intercontinentaux». Les moteurs en question étaient mis au point par le bureau d'études Ioujnoïe. L'ambassade chinoise a démenti toute accusation d'espionnage à l'encontre de ces trois ressortissants chinois, qui ont pourtant été placés en détention puis expulsés dès le 30 janvier 1996. Cet épisode met en lumière l'intérêt de la Chine pour la fameuse usine de missiles Ioujmach, où ont été fabriqués les plus redoutables des missiles soviétiques, les SS-18 [36].

Au moment de toutes ces affaires, l'Ukraine souhaitait vivement rejoindre le MTCR afin de pouvoir accéder au marché prometteur et hautement profitable des lancements spatiaux. Elle a en effet des lanceurs, en particulier le «Zénith», qui sont très compétitifs sur ce marché. Pour cette raison, elle a fait preuve d'une grande prudence, respectant à la lettre ses obligations internationales. Il est donc peu probable qu'elle ait risqué de compromettre les bénéfices potentiels

de projets internationaux dans ce domaine pour tirer profit d'un accord avec un État rejeté par la communauté internationale, de ceux qu'on appelle les «États voyous».

Il est troublant pour l'Ukraine de voir les efforts de non-prolifération échouer en Asie du Sud. Les essais nucléaires menés en 1998 par l'Inde et le Pakistan ont provoqué en Ukraine des réactions d'amertume que l'on peut comprendre de la part d'un pays qui a fait le choix de la dénucléarisation. Volodymyr Eltchenko, représentant permanent de l'Ukraine aux Nations Unies, a fait part devant le Conseil de sécurité des intentions de son pays. Si l'Inde et le Pakistan devaient être reconnus comme puissances nucléaires, l'Ukraine demanderait la révision des garanties de sécurité qui lui ont été accordées par les cinq puissances nucléaires [37].

La réaction ukrainienne au conflit du Kosovo a été prudente, mais quand même négative. À la suite des bombardements de l'OTAN sur la Yougoslavie, la Verhovna Rada a adopté une résolution demandant au Conseil des ministres de préparer une loi «sur l'annulation des décisions et la dénonciation des obligations ukrainiennes concernant le statut d'État non nucléaire de l'Ukraine» [38]. Le pouvoir exécutif a pris une position plus mitigée en proposant une initiative reposant sur la recherche d'une solution politique. Ces péripéties, qui sont en fait le reflet de la campagne électorale qui se déroule alors en Ukraine - Oleksandr Tkatchenko, président de la Verhovna Rada, est candidat à cette élection -, n'auront sans doute aucune conséquence. Mais elles montrent que la question nucléaire reste très sensible. La politique de non-prolifération, en général, et les contrôles à l'exportation, en particulier, doivent comporter des avantages pour un pays qui a volontairement renoncé aux armes nucléaires et adhéré aux accords de dénucléarisation. Si ce n'est pas le cas, ce qui peut être perçu comme un succès risque de se transformer en échec stratégique [39].

1. Les sous-titres ont été rédigés par A.T.
2. Izvestia, 16 janv. 1993.
3. Protocole au Traité sur la réduction et la limitation des armes stratégiques, 23 mai 1992, signé par la Biélorussie, le Kazakhstan, la Russie, l'Ukraine et les États-Unis, Arms Control Today, juin 1992, p. 34.
4. Holos Ukraïny, 20 nov. 1993, p. 2 - Aux termes de l'article 5, les pays signataires du protocole de Lisbonne s'engageaient à adhérer au TNP en tant qu'Etat non nucléaire.
5. Uryadovy Kurrier, 18 janv. 1994, p. 3.
6. Uryadovy Kurrier, 22 nov. 1994, p. 2.
7. Ibid.
8. Uryadovy Kurrier, 8 déc. 1994, p. 2.
9. Uryadovy Kurrier, 20 mars 1999, p. 3.
10. Rapport pour le Congrès du Congressional Research Service (CRS) The Nunn-Lugar Cooperative Threat Reduction Program for Soviet Weapons Dismantlement: background and implementation, par Theodor GALDI, CRS, Bibliothèque du Congrès, 29 dec. 1993, p. 3.
11. Cooperative Threat Reduction. Département de la Défense, Headquarters, Defence Special Weapons Agency, Alexandria, Virginie, août 1997, p. 4.
12. Den, Kiev, 2 mars 1999, p. 6.
13. Den, 17 nov. 1998, pp. 1 et 6.
14. UKFUNDSTRANS.PPT, 10.10.97-2.
15. SIPRI, Annuaire de 1998, p. 426.
16. Kenneth N. LUONGO et William E. HOEHN III, «Getting it right», The Bulletin of the Atomic Scientists, mai-juin 1999, p. 65.
17. Den, 21 avril 1999, p. 1.
18. «Proliferation of Weapons of Mass Destruction : Assessing the Risks», Office of Technology Assessment, Congrès des États-Unis, Washington, D.C., US GPO, août 1993, pp. 5-6.

19. Nuclear Successor States of the Soviet Union, The Carnegie Endowment for International Peace, The Monterey Institute of International Studies, vol. 1, mai 1994, p. 23.
20. Nuclear Successor States of the Soviet Union, op. cit., vol. 2, dec. 1994, p. 36.
21. Nuclear Successor States of the Soviet Union, op. cit., vol. 4, mai 1996, p. 69.
22. Uryadovy Kurrier, 23 déc. 1997, p. 12.
23. Entretiens avec des responsables du ministère ukrainien des Affaires étrangères, 9 et 24 oct. 1996.
24. Ibid.
25. Konstantin GRICHTCHENKO, «Les priorités de l'Ukraine en matière de politique étrangère», in La voie de l'Ukraine vers un avenir non nucléaire, Institut national d'études stratégiques, Groupe ukrainien Pugwash, Kiev, 1997, p. 10.
26. Den, 12 mars 1999, p. 4.
27. Uryadovy Kurrier, 23 avril 1996, p. 3; Den, 12 mars 1999, p. 4.
28. Izvestia, 15 avril 1999, p. 1.
29 «Proliferation of Weapons of Mass Destruction...», op. cit., p. 5.
30. Izvestia, 15 avril 1999, p. 1.
31. Den, 11 juillet 1997, p. 2.
32. Uryadovy Kurrier, 22 avril 1999, p. 1.
33. Den, 10 mars 1998, p. 1; Stolytchnïe Novosti, Kiev, 10-17 mars 1998, p. 2.
34. Vladimir ORLOV, «Si vous saviez de quel limon...» (en russe), Itogy, 14 avril 1998, pp. 30-33.
35. Izvestia, 11 déc. 1996, pp. 1-2.
36. Kievskïe Vedomosti, 6 fév. 1996, p. 11.
37. Den, 6 juin 1998, p. 1.
38. Holos Ukraïny, 26 mars 1999, p. 2.
39. Traduit de l'anglais par Sophie MAYOUX

NATO AND EU ENLARGEMENT TO THE EAST IN THE CONTEXT OF INTERESTS OF UKRAINE IN FORMATION OF A NEW EUROPEAN SECURITY SYSTEM

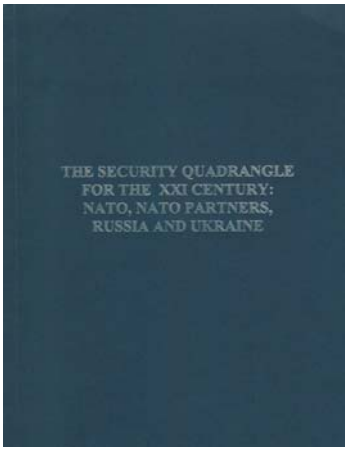

We are witnessing a fundamental transformation of the system of international relations. The future of the mankind does not depend any longer on the balance of the two antagonistic systems, which was typical for the period of opposition between the West and the East during the Cold War times. The present multi-centreed system of the world policy is characterized by a whole range of centres of attraction and influence: powerful world state - United States of America; countries of the European Union which comprehensively extend the process of the European integration; Russia. The powerful and influential poles of attraction are being actively established in the Southern and Eastern Asia as well as in the Asian and Pacific region. In the modern world, which is characterized by the accelerated dynamics of the development, one can see the new dominants of economic, social and political, and cultural development of the mankind, which will determine the features of the future. The new states and their groups, which wish to gain a foothold in the geopolitical space of the planet, are now entering the world arena, which causes change in configuration of the international relations.

Dissolution of the powerful quasi-empire of the USSR resulted in the creation of a "grey security zone" delimited by the borders of the "young democracy" countries of the Central and Eastern Europe. The vacuum of force, leads to the battle and to the conflict of interests of the great western states members of NATO and EU, and Russia, which inherited imperialistic ideas of the USSR's domination. Within these states one can observe the tendency of a clash between the ethnic communities. In order to prevent these negative tendencies a Euro-Atlantic civilization is being artificially created. The latter is one of the main constituents of the European Security environment, which, together with challenges to the interests of the states representing it, will stimulate the development of the military and political cooperation of NATO and EU member-states.

Appearance of the new challenges and threats to the security of the European countries, specifically, the domestic ethnic and national conflicts, ecological catastrophes, international terrorism, proliferation of the conventional and nuclear weapons etc. essentially transform the security concept. From the practical point of view, the security concept is being defined of late as the state of security in any country achieved by a possibility to resolve problems and crises by way of the diplomatic dialogue and comprehensive co-operation between the countries having different interests in the security area. Employment of the military force and compulsion

---

Kopiyka V. NATO And EU Enlargement to the East In the Context of Interests of Ukraine In Formation of a New European Security System/ The Security Quardrangle for the XXI century: NATO, NATO Partners, Russia and Ukraine. -Brussels: Universite Libre de Bruxelles, 2000. - pp. 70-92.

measures will be necessary only in the cases agreed by the world community, by way of entering into the appropriate international tegal agreements [1]. A principle, which is vitally important for the formation of the European security system, is deducted from this postulate - the principle of the indivisibility of security. According to the author, its main idea is to take account of interests of all countries of the European continent while establishing a security system, irrespective of their force potential. Then the question arises what the security system is. In structural relation, the measures taken by some institutions and organizations and their interconnected actions would be usually called the European security system [2]. In this context the European Security Environment (ESE) is a practically and geographically filled concept based on the above-mentioned principles and regularities, and representing a clearly geographically outlined territory, where the European regional security system operates and protects the European countries from the domestic and foreign threats, but at the same time allows every member-state to develop politically and economically, which in its turn objectively takes account of the interests of societies within these countries. An effective operation of the ESE as the European regional security system in the clearly defined territory is ensured by the global, transatlantic, regional, sub-regional, inter-state organizations, unions and institutions.

The theory of the European Security Environment is able to modify continuously and harmoniously. Today its geographic determinants stretch beyond the European borders, stressing participation of all member-countries of the North Atlantic Alliance and transformation of the idea of atlantism. The idea of the European and transformed atlantism is being presently established on the basis of the proto-idea of Alexis de Tokville and the doctrine of deterrence by G.Kennan. In the political aspect it transforms into a new vision of the role of the main consolidating basis of the concept - North Atlantic cooperation and is implemented in the policy of strengthening the European colony of the North Atlantic Alliance with attraction of processes of enlargement of the EU, NATO to the East in line with vision of J.Solana and G.Robertson [3]. The development of events under this scenario from the very beginning included vital and problematic issues - shadow aggravation and deepening of disputes between the USA, a transatlantic leader from the one side, and France with Germany, political and economic leaders of the EU on the other side, with reference to the future level of the political and military aspects of integration, subordination and interaction within the framework of NATO agreement. This contradiction in views may become a delayed-action mine under the basement of the North Atlantic relations. The only catalyst, which can accelerate and cause a quick explosion is the economic and political competition of the EU and the USA, enforced by the differences of the political stands and interests relating to the support of peace in the region of Central and Eastern Europe and especially on the Balkans. If NATO enlargement is held without a prior serious reform of the Alliance and without introduction of changes into the NATO Treaty, the peaceful expansion may develop from the process of stabilization into the uncontrollable process of the Central and Eastern Europe's split. Partition of zones of geopolitical influence between Russia, EU and USA, for instance the Balkans example, potentially threatens that the main geopolitical assignment of the rarity military block's survival will remain to be the search for NATO's enemy [4]. Attempts to change the role of the Alliance in the New Strategic Concept have caused the violation of the UN Charter and of the main principles of the international law during the last "peacekeeping operation" in the Balkans. Having ruined the Federal Republic of Yugoslavia economically and politically, the Allied Forces did not remove neither the threat of a catastrophe, nor the undemocratic regime of S.Milosevic. Air strikes and support of Albanians only aggravated the ethnic and national hostility, and revealed the new lines of the world division. The demonstrated weakness makes Russia and China look for the ways of creating political and military alliances with the countries which treat the USA and NATO domination as a direct threat to their national security and existence [5]. In the global geopolitical understanding, creation of a Euro-Atlantic

civilization by the countries of Europe and North America, characterized by the Christianity domination will force the Muslim countries of the Middle East to consolidate quickly with the radically-minded countries of the Near East. All these destructive tendencies of the development have nothing in common with the effective and indivisible security system in Europe. The countries of Europe must primarily focus on the prevention of establishment of a security system which has been in existence for 50 years. An opposition factor should not serve to consolidate the Euro-Atlantic system from inside, even if there is a powerful Euro-Atlantic nucleus which is able to protect itself from the outside threats. The approach, which envisages the establishment of the system on the opposition basis is a false one, since it leads to the construction of an awry monolith of the Euro-Atlantic security system. Maximization of the outside threats in order to stimulate the development of cooperation with no resolution of problems of the increasing pressure of ethnic and national crises, will detonate the explosion in the nucleus countries, which wasted all their resources but could not find the effective mechanisms of crisis regulation.

This distribution of the world politics undercurrents is a concealed pre-condition of the fact that Europeans, who see the necessity to resolve these key issues before the crisis appears, are trying to strengthen themselves and are aiming to achieve a far-reaching goal - to become a decisive member of the North Atlantic Alliance. Strategy of creating a powerful European security environment centre out of the developed Western European countries with the satellite spheres of the Central and Eastern European stable and democratic countries surrounding it is cementing the above-mentioned monolith from inside. This allows to ensure the maximum stability of the North Atlantic region while creating the effective security and air defense, and even more - to strengthen and to draw the Central and Eastern Europe out of the economic and political crisis together with the former Soviet republics. Leadership of the EU countries must understand that creation of a homogeneous single security environment requires the geographical and layer stratification of the security system and a gradual "overflow" - harmonious merger of the processes of "enlargement and deepening". In this context it becomes clear why NATO, EU and Russia with its allies are fighting for the influence in the Central and Eastern European countries. The attempt to fill the "security vacuum" made by the Central and Eastern European countries by way of joining NATO has caused the enlargement of the North Atlantic Alliance, which in its turn, has caused a sharp counter-action of Russia. Russia was in the opposition because it suffered defeats in the Caucasus and was slowly losing its positions in the Central Asia, so it had to transfer to the policy which will stipulate, firstly, the restoration of its former influence in Europe, and secondly, in the countries of the Eastern Europe - former USSR republics and establish its political and military domination. The most important geopolitical interests of Russia are not connected with Europe, which is a distant goal of integration, but with the "close foreign countries" [6]. These interests, first of all, are relating to the reintegration of the post-Soviet territory. These steps remind us the processes of EU integration development. In case of Russia the centre of reintegration is represented by the union of Ukraine, possibly Baltic states, Belarus and Russia, desirable for the Russian strategists, either in the form of the union of states, or in the form of a single state. The latter two countries have already started the process of reintegration by signing an agreement on creation of an alliance of Belarus and Russia in 1999. Russia would be unable to exercise the former influence in Europe without this first step. Therefore, it is very important for Russia that NATO and USA recognize the Ukraine and Baltic Republics represent a zone, which is vitally important for Russia. Such recognition, given the Alliance agrees, will mean the actual division of spheres of influence in Europe, which for a long time will continue to be one of the key problems of the European security.

Analyzing the last transformation of a system of international relations, an outstanding Ukrainian researcher and analyst, Director of the National Institute of the Strategic Studies of

Ukraine, O.Belov, stressed that "in view of the radical changes, which took place over the last decade, it will be more accurate to speak about the multi-polar composition of geopolitical environment, which was created out of the virtually monopolar composition of the world order, I mean the undoubtful domination of the USA as the world leader." He underscores that "under these conditions the priority task of Ukraine is to integrate organically into the European and world communities, and enter the multi-dimensional world of the complex international relations. Ukraine must find her own place in this environment, which would correspond to its potential of a great European state [7].

At present the Ukrainian strategists understand that miscalculations in the foreign political course of the country may degrade the country's status and transform it into the "buffer zone" [8]. The loss of initiative, after the nuclear weapons have been transferred out of the country in exchange for doubtful security assurances, will not give the state a possibility to be heard. The result of these factors - is the unattainability of positive results of diplomatic maneuvers during the establishment of a new security system without a strong "strategic partner". This is why the chief principles of the foreign policy of Ukraine, which have been clearly defined and outlined by the basic documents of the state: Declaration of the State Sovereignty of July 16, 1990, The Guidelines of Foreign Policy of Ukraine of July 2, 1993 and the Constitution of Ukraine of June 28, 1996, specifically, consistency, openness, deliberation, predictability and, at the same time, a "multi-polarity" of the foreign policy, need to be revised and updated. One of the chief problems of the country and society's development is the "multi-polarity" interpretation, which is restricted in practice by the two factors - Russia and the West. Presence of the two "strategic partners" - USA and Russia, which have fundamentally different interests, enforces the post-Soviet syndrome of confrontation and search for the new enemy, whoever it might be - NATO or Russia. This, in its turn, aggravates the battle of the chief domestic political forces in the country and directly and or indirectly slows down the development of progressive foreign policy trends of the state - integration with the most democratically and economically developed western European society. In spite of all these negative social tendencies on the way to the democratic and market transformation, recognition of cardinal changes in all spheres of life on the threshold of centuries pre-conditions the review of the "multi-polarity" [9] concept of Ukraine in the post-bipolar world and outlines the only principal "strategic goal" - integration into the European structures. The President Kuchma in his Address to the Verkhovna Rada of Ukraine in 2000 "Ukraine: Stepping into XXI Century. Strategy of Economic and Social Development for 2000-2004" underscored that "the basic foundation for our further development is the European choice.., rapprochement with the European Union..." [10]. Ukraine, in spite of her economic indicators, has good chances to be harmoniously and almost mandatorily involved into the system of the European security by the Western countries. The international community has frequently called it a "key European country" [11] and according to J.Solana it is "a country with an absolutely unique role in the support of the continent's stability" [12]. Today Ukraine is playing and will continue playing a bigger role in the formation of a new system of the collective security. To that end there exist at least four chief geopolitical pre-conditions: Ukraine, as it was already mentioned, is a key state in the completion of process of the post-Soviet territory reintegration conducted by Russia; Ukraine and Romania become missing links of strengthening the southern borders of NATO enlargement [13]; Ukraine supports the establishment of new security structures in the East, especially in the Caucasian and Central Asian regions, since this forms the necessary balance for deterring of some pro-imperialistic forces which still have significant influence on the policy of the great country; Ukraine unites Europe with the newly-independent states of Georgia, Azerbaijan, Turkmenistan and Uzbekistan from the cultural, political and economic point of views, and in prospect creates a new situation in the area of security as well as ensures establishment of the favourable balance of forces in the region. The future of Europe and

construction of the effective system of the transatlantic security depends on the clear stand of the West on the issue of relation to the countries, which have emerged on the ruins of the USSR. According to Z.Brzezinski, any attempts of the Russian Federation to isolate and to subordinate Ukraine with the help of the Moscow citadel in Crimea (along with invasion into the Baltic states) must be considered to be a motive for the comprehensive assistance of the West [14]. Support of the states from the Baltic and Black Sea zones must become a strategic goal of the West. In the geopolitical dimension it is important for Ukraine to stabilize as a strong independent country of the Central Europe, which in its turn will consolidate the hopes for evolution of the Russian Federation as a democratic European state. Therefore, an important component of the western strategy in the Central Europe today is the support of economic and political consolidation of Ukraine [15]. In this respect, the main strategic mistake of the EU and NATO, during the formation of the European security system, in relations with the "grey zone" countries, is that in this area the western countries employ economic profiles instead of the strategic ones, when they screen applications for participation in their chief security institutions. One can see the fallibility of this approach on the example of Ukraine, with relation to which the policy of the economically weak Russia seems to be more successful than the similar actions of the EU and NATO countries.

Analysis of the economic indicators of Ukraine shows that it has the closest relations with Russia. Ukrainian export to Russia constitutes 24.3%, while the share of Russian import in the general amount of imports to Ukraine reaches 56.1%. For comparison - the share of German import to Ukraine constitutes 5.3%, and of Ukraine's export to Germany - 6.7%. Debt of Ukraine to Russia remains to be one of the most vital problems of the Russian and Ukrainian relations. Ukraine, as one of the chief consumers of the Russian energy sources buys 30% (57.2 billion cubic meters) of the total amount of gas export by Russia, which constitutes 196.5 billion cubic meters [16]. Large dependence on Russia, especially of the Eastern industrially developed regions of Ukraine, increases the pro-Russian geopolitical feelings of population living in these regions. A concealed political reason for signing the Comprehensive Ukrainian-Russian Agreement was represented by Article 6, which restricts actions of the Parties to the Agreement with relation to the arrangements with the Third Party, if they contradict the interests of one of the Parties [17]. Since the Agreement will be valid for 10 years, Ukraine, over this period of time, shall not have the right to conclude the appropriate treaties on rapprochement (joining) NATO without the agreement of the Russian Federation. In its turn, provisions about the "crisis management consultative mechanism" which are present in the Ukraine-NATO Charter undoubtedly irritate Russia, because they do not correlate with Articles 2,3,4 of the Agreement on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation, which confirms "territorial inviolability of the borders", "respect to the territorial integrity of the Parties", "non-employing of force and threat of force", etc. [18] Really, who needs creation of the "mechanism", if the 1997 Agreement with Romania also confirms similar principles. Signature of the Black Sea Agreements between Ukraine and Russia permitted the Russian troops and weapons to be present on the territory of Ukraine, and created an objective situation when any independent, large-scale use of the Naval Force of Ukraine and the Black Sea Fleet of Russia may take place only under the secret control of Ukraine and Russia accordingly. Given the above facts, Ukraine is facing the major task - she should adjust her policy with reference to Russia, she should not violate the achieved priorities but should gradually spread them in the West, and re-focus on the full integration into the economic, political and stable EU environment [19]. The result of realization of this goal will directly depend on the support of these steps by the EU and NATO countries.

However, it becomes evident, that although Ukraine in her statement on the strategy of integration into the EU of June 11, 1998 mentioned about the necessity of "clear and comprehen-

sive identification of the foreign political strategy as to the integration of Ukraine into the European political, economic and legal environment" [20], at the present stage and in the medium-term perspective Ukraine finds herself aside from the major areas of the European co-operation. Even now, at the first stage of NATO enlargement and at the preparative EU stage, the reduction of her partnership rating is very conspicuous. The second half of the 90s is a period of transition to the new European architecture. The first practical step in this direction was represented by Poland, Czech Republic and Hungary's accession to NATO, and they will probably be followed by Romania and Slovenia. The zone of political influence of the "Partnership for Peace" programme covers the states of the Central and Eastern Europe and all the CIS countries (45 states altogether). Simultaneously, the EU is enlarging; it has started negotiations about accession with the Poland, Hungary, Czech Republic, Cyprus, Estonia and Slovenia. Bulgaria, Romania, Latvia, Lithuania, Slovakia, Malta and Turkey represent the second group of candidates to accession; generally this constitutes 13 countries of the Central and Eastern Europe. As a result, at the beginning of the next millennium Ukraine will face a consolidated Europe consisting of the three groups of states: 19 members of NATO and EU; countries which closely collaborate with these organizations; Russia and Belarus in the opposition. Only two countries of the region differ from such conglomerate of the states: Ukraine and Moldova. Analyzing the above facts, it needs to be mentioned that, a general enlargement of the EU to the East without the involvement of Ukraine may shun it from the rest of the more developed Central European countries, and the new EU border may become a "demarcation line", which will be more insecure (for Ukraine), than for instance, it was expected due to NATO enlargement in 1992-95. The newest EU plan of the Northern and Eastern Europe stabilization stipulates the involvement of the five Balkan states into the European integration process by way of giving them a possibility to establish closer links with the EU, and again places Ukraine and Moldova out of the process of economic integration of Europe. Of course, the western neighbours of Ukraine, which are going to join the EU, will have to establish the new border regulations and introduce a tougher visa policy at the eastern borders. In autumn of 1999 the Czech Republic and Hungary announced that they are introducing a visa regime for the citizens of Ukraine. Such measures may undoubtedly ruin the trade and social contacts, as well as the international cooperation between Ukraine and the rest of the Central European countries, and especially with Poland, the most open "Western" country for Ukraine [21].

The way out of this situation is a maximum concentration of all efforts of the country to deepen cooperation with the EU in all areas, which is presently characterized by the inertia and amorphousness. Realization of the Common Foreign and Security Policy in line with the Treaty on European Union, which came into force on November 1, 1993, was a significant step on the way to development of the European cooperation in the security area. The Treaty on European Union and the appropriate Maastricht declarations envisage, that the Western European Union will become an integral part in the development of the European Union construction, while the latter may request the Western European Union (WEU) to elaborate and implement decisions or to take measures within the framework of the joint foreign and security policies, which have defense implications. In order to achieve consistency in the actions of the European Union, WEU and NATO, member-states of the European Union have been invited to accede to the WEU or to become observes, and the other European members of NATO, have been invited to become associated members of the WEU, the so-called "symmetrical membership" [22] in structures.

The Amsterdam Treaty, which came into force on May 1, 1999 envisaged realization of the Common Foreign Policy in the field of security, including the gradual creation of the Common European Defense Policy (CEDP). The Treaty also envisaged a possibility of the WEU integration into the European Union if the EU takes such decision. At the meeting in Cologne on June

3-4, 1999, the EU managed to identify the effective framework of the CEDP development. In December 1999 in Helsinki the essential progress has been achieved in the solution of such important issues as borderlines of relations between the EU and NATO, and a possibility of participation of NATO member-states, which are not the EU members [23]. After these two meetings the WEU accession to EU remains the issue of time only. One of the major tasks of the CEDP is creation of conditions for peace-keeping operations for crisis management under the auspices of the EU, and in particular, creation of a Rapid Reaction Corps consisting of 50,000 - 60,000 military by 2003 [24].

Such tasks are being set at the time when the existing military structure of NATO in Europe includes: the ACE Rapid Reaction Corps, Immediate Reaction Forces (Maritime), ACE Mobile Force. The important element of the Alliance adaptation to changes in Europe is the concept of the Multi-National Combined Joint Task Forces (CJTF) endorsed at the Brussels Summit of the North Atlantic Treaty in 1994. If plans of creating the Rapid Reaction Corps do not envisage participation of the partner-states, the last CJTF concept allows strengthening the CJTF headquarters during some missions with the staff of other NATO headquarters, and also of the partner-states.

So the prospects of the CEDP development do not seem to be very attractive for Ukraine, if she is not invited to participate and does not become an associate partner. It is evident that relations between Ukraine and the EU are not as productive and developed as her relations with NATO. The only way to enhance relations with the Euro-Atlantic organizations in the field of security is to grant Ukraine a status of the WEU associated partner. The value of this status has sharply increased after the unambiguous statement made by J.Solana who said that it is necessary to invite the states-associated members to participate in the CEDP, and that he will exert every effort to achieve this [25].

The associated partners may participate in the joint military exercises and other operations, exchange information, and hold briefings and consultations on issues of common interest. In any case, if Ukraine becomes an associated member, this will not entail any difficulties for the EU, which it is afraid of, and which will appear if Ukraine becomes a EU member. However, this status could stabilize and strengthen a precarious position of this country in the Western structures of the European security.

However, the economic expediency of selection outweighs the strategic and geopolitical interest in Ukraine. Since the European Agreement on Association is necessary to receive this status, it is impossible for Ukraine to receive it, which incites her to deepen relations with Russia, which automatically damages the relations of special partnership with NATO and bilateral relations with NATO member-states, the majority of which are the EU members. Since "Ukraine participates in construction of the "top ceiling" of a new security architecture, which consists of the existing organizations and structures, particularly, OSCE, NATO, WEU, Council of Europe, in their harmonious evolution" [26], that is since Ukraine is interested in creation of a system with no demarcation lines and since she proceeds from her foreign political security interests, she cannot support simultaneous establishment of the new competing systems of collective security, that is she should choose her "strategic partner".

The way out of this situation lies in establishment of close relations between the chief actors of international relations due to the clash of geopolitical interests of actors of international relations. In our case these are the European Union and the United States of America. The USA is a self-evident ally of Ukraine in questions related to the CEDP, because this country tries to oppose the weakening of trans-Atlantic links by way of "deepening" the core integration of the European Security Environment of the Western European Countries of the EU, and will lobby the process of inviting the NATO programme-members to participate in the appropriate EU institutions and will diversify the single front of EU allies with the strategic partners of America.

Besides, it is easier to accede to NATO in case if the "asymmetric accession" becomes possible, that is without accession to the EU, than to meet all the requirements of integration into the economic union of Europe. In case of the direct interest, Ukraine can rely on cooperation first of all with the USA in the field of the Armed Forces restructuring [27]. Washington is interested to consolidate its positions in the oil region of the Caspian Sea, which makes Ukraine, due to her close GUUAM relations with Georgia and Azerbaijan, an outpost of America in its battle with Russia for the huge oil deposits of the Caspian Sea and for the oil and gas fields of Kazakhstan. These interests, together with the "US strategic partner" status, consolidate the friendly relations of Ukraine with her two most important neighbours - Poland and Turkey. The Ukrainian experts consider the first as a priority partner. Really, Poland is the only consistent advocate of the Ukrainian interests in the Central and Eastern European region, and even in front of the EU. And it was Poland, which publicly declared that it would be ready to postpone the introduction of a visa regime on the eastern border of Ukraine, which is required by its western partners within the context of preparation for the EU membership [28]. Due to the common geopolitical interests and historical fortune, the role, which will be played by Poland for Ukraine, can be defined as "to Europe due to Poland". This scheme is based on the influence of the Ukrainian independence factor on the stability of the Polish eastern borders. Relations with the other country - Turkey, which is a US special strategic partner - are almost similar to the above-mentioned ones. At present the scheme "to NATO with the help of Turkey" is supported by a number of the international agreements among which it will be necessary to mention the Treaty on Cooperation in the Field of Military Training, Technology and Science" of July 27, 1994 and a package of nine agreements in the area of trade, military cooperation, protection of investments and health care signed on May 23, 1998 during the visit of the Turkish President to Kyiv. At the same time, cooperation of Ukraine with Turkey together with NATO keeps the latter in the sphere of the European orientation and simultaneously restrains the Turkish policy from slipping down to the positions of Islamic fundamentalism and expansion.

Among the powerful countries of the Western Europe, Ukraine has only two reliable supporters of her integration to the EU - the Netherlands and the chief initiator of the EU enlargement to the East - Germany. These two countries are the main investors of Ukraine. As of January 1, 1998, direct Dutch investments in Ukraine made USD 213.3 million, and German investments - USD 179.2 million. As of January, 1, 1999, these indicators achieved USD 264.1 million (9.5% of the total foreign investments in Ukraine) and USD 231.8 million (8.3%) [29]. However, the visit of the new Federal Chancellor, G.Schroder, to Ukraine in July 1999 demonstrated that the German party was hardly interested in the discussion of the strategic problems with Ukraine, and of the European integration, in particular. Yet the attention was focused on the local issues. No political documents have been signed.

Summing up the achievements and errors of the Ukrainian contribution into the construction of a new system of the European security, it needs to be mentioned that Ukraine has one alternative possibility to make the military and political structures of NATO and EU interested in her accession to these organizations. Implementing the programmes of economic and political reforms even only to approach the relevant EU standards, Ukraine must achieve maximum success in the formation of the sub-regional security structures by way of filling the vacuum which will be left before the beginning of the second wave of NATO enlargement and the first wave of the EU one. Although NATO intends to exert its influence on all countries of the Eastern Europe, the mechanism of such an influence so far is not available, with exception of the PFP programme. If the second wave of the Alliance's enlargement does not follow the first one, the better way to strengthen the European security will be to create the outposts of stability in the sub-regions of the Eastern Europe. This may transfer the line of confrontation and instability between NATO and Russia in the Eastern Europe into the arc of stability. To that end it will be nec-

essary to have a country, which will perform the role of an outpost in this sub-region, the policy of which, strengthened by the NATO and EU countries, will be directed to regulate the conflicts, and to strengthen the stability and security in the region. Geopolitical position of Ukraine, as it was mentioned earlier, will give her a possibility to exert the stabilizing influence on the possible conflict areas, such as Moldova, Belarus, Russia, Caucasian and Black Sea region, all the European part of the post-Soviet territory.

If Ukraine chooses the following course, she will have great chances to implement it successfully. A leading role of Ukraine in the two regions - Eastern European and the Black Sea one - will guarantee that the Russian plans of consolidation and reintegration will depend on its policies, and that it will have a potential to influence the correlation of forces formed between the West and Russia. If Ukraine manages to create a strategic chain Brussels-Warsaw-Kyiv in the northern direction and Brussels-Ankara-Kyiv chain in the southern direction, and becomes the last link in the strategic chain of the European security Brussels-Warsaw-Kyiv-Ankara, it will automatically become a key outpost of stability creating the arc which can be later joined by lines Kyiv-Kishinev, and Kyiv-Tbilisi-Baku. The above construction has been reflected in the idea of creating the Baltic and Black Sea Union. Transfer of the development of cooperation within the framework of the Black Sea Economic Cooperation Organization to the qualitatively new level of military and political collaboration assumes important significance in the field of security. GUUAM structure evidently lacks such an aspect.

Summing up the above material, we would like to point out that Ukraine has two ways of entering the European security system. The first one is to implement reforms, achieve economic growth and join the EU harmoniously by way of meeting all the requirements of the European Union. In our view, this way will take several decades. The second way - is to become an outpost of the stability and security, and to realize the latter geopolitical construction. The key states, cooperation with which will bring success, will be, or more precisely, will remain to be Poland, Turkey, Baltic states, Russia and Belarus. That is the countries, the expedience of cooperation with which is proved by the historical, economic and political relations. If Ukraine together with her partners manages to consolidate and to stabilize the "grey zone" of security, she will help the core states of the European Security Environment to unite around them a satellite halo of countries of the Central and Eastern Europe. This will automatically become a condition for accession to the EU or at least to the European Security Environment. The chief element of the process of bringing a country to the point of integration will be represented by acquisition of the status of an "associated WEU member" by way of achieving a lobbyist support from Washington, Berlin and Amsterdam. Ukraine should not lose touch with today's reality; international political situation is changing very quickly. The state must learn not to seek after the illusive, idealistic goals, but should react to changes. The EU is going to meet with various economic and political crises relating to the dilemma of "enlargement" or "deepening". A meeting of the Heads of States of the European Union and the USA, which recently took place in Lisbon, has highlighted the differences in views of Washington and Brussels on the new American air defense system. In other words, one can see the beginning of crisis in the Euro-Atlantic relations. The policy of Russia is gradually becoming more weighed and clear with reference to the countries of the post-Soviet area. In these conditions Ukraine must finally decide on where to move, and proceed from the national interests of the country and not from the illusions and dreams.

Notes

1. Challenges to Human Security. - Finnish Institute of International Affairs. - 1997. - P. 1-4
2. Oudenaren D. Ukraine and European Security. International Seminar in Odessa, 22-25 November, 1996. "American View of the European Security. - P. 17.
3. Tolstov S.. After the Cold War // Politics and Time. - 1999. -№ 4. - P.9.

4. MatseikoY. NATO: New Possibilities and New Dangers // Politics and Time. - 1999. -№ 4. - P.15.
5. See: Gusarov Ye. European Security: The Role of Russia./Global Security on the Threshold to the Next Millennium. February 5-7, 1999 // 35h Munich Conference on Security Policy. Edited by Hornst Teltschik. Volume 1. Berlin Verlag Arno Spitz GmbH., 1999. - P. 61, 112.
6. Dugin A. Foundations of Geo-Politics. - Moscow, 1993. - P.419-436.
7. Ukraine 2000 and Later: Geopolitical Priorities and Development Scenarios. National Security and Defense Council. National Institute of Strategic Studies. National Institute of Ukrainian and Russian Relations. - Kyiv. - 1999. - P.6.
8. Bukkvoll T. Ukraine and European Security. London: The Royal Institute of International Affairs. - 1997. -P. 1-3.
9. Udovenko H. Foreign Policy of Ukraine // Diplomacy of Modern Ukraine. - Kyiv, 1997. - P.37.
10. Kuchma L. Nation is Glorified by Great Goals and Deeds. - Kyiv, 2000. - P.36.
11. Mroz J.E. and Pavliuk O. Ukraine: Europe's Linchpin // Foreign Affairs. - Vol.75, № 3. - 1996, May/June.-P.59.
12. Zerkalo Nedely. - 1996. - 6-12 April.
13. Babiuc V. Further Enlargement of NATO / Global Security on the Threshold to the Next Millennium. February 5-7, 1999 // 35th Munich Conference on Security Policy. Edited by Hornst Teltschik. Volume 1. Berlin Verlag Arno Spitz GmbH. 1999. - P. 74, 112.
14. See Brzezinski Z. Great Chessboard. - Moscow, 1998. - P. 108-142.
15. See. Ukraine 2000 and Further: Geopolitical Priorities and Development Scenarios. National Security and Defense Council of Ukraine. National Institute of Strategic Studies. National Institute of Ukrainian-Russian Relations. Kyiv. -1999.
16. Interfax-Ukraine F/information a/input/Temp/19980617-442.
17. Sherr J. Russia-Ukraine Rapprochement?: The Black Sea Fleet Accords // Survival.-W7. - Autumn. -Oxford University Press. - P. 40.
18. ITAR-TASS. - 1997. - 23 May. - in ibid.
19. See interview with V.Horbulin in: Politychna Dumka.- 1997. - June 5.
20. Strategy of integration of Ukraine into the European Union. Adopted by the Edict of the President of Ukraine of June 11, 1998// Uriadovy Kurier. Orientir. Information Annex. - 1998.-June 18.
21. Phantom of Europe/ Analytical Report.-Kyiv, 1999.- P.8.
22. Matseiko Yu. NATO: New Possibilities and New Insecurities // Politics and Time. -1999.- №4. - P.9-16.
23. Fischer J. Perspectives of the Future Development of the Atlantic Alliance // Global Security on the Threshold to the Next Millennium. February 5-7, 1999 // 35th Munich Conference on Security Policy. - Ed. byHornst Teltschik. Vol.1. - Berlin: Verlag Arno Spitz GmbH., 1999. - P 53, 112.
24. Solana J. Wir bewegen uns mit Lichtgeschwindigkeit // Berliner Zeitung Freitag. - 2000. - 25 Februar. - S. 6.
25. See: Ibidem.
26. Report of the Minister for Foreign Affairs of Ukraine B.Tarasiuk in the Diplomatic Academy of the Ministry for Foreign Affairs of the Russian Federation (Moscow, 18 November, 1998) // Politics and Time. - 1998. - № 11-12. - P.6.
27. Foreign Policy of Ukraine and Policy in the Field of Security 1999/2000. Monitoring of the Foreign Policy of Ukraine and Security Policy. - Kyiv: Centre for Peace, Coversion and Foreign Policy of Ukraine, Cooperation Office in Ukraine of Friedrich Ebert Stiftung, 2000. - P. 11.
28. Ibidem.- P. 10.
29. Phantom of Europe. Analytical Report-Kyiv, 2000. - P.9.

UKRAINE-RUSSIAN-CIS IN THE CONTEXT OF MODERN EUROPEAN SECURITY

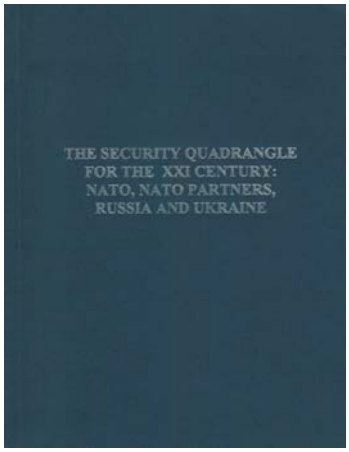

After the galloping crisis and unexpectedly quick collapse of the Eastern block and its driving force - USSR - one sixth of the Earth surface, which during all the postwar years was associated in the world with a notion of a single centralized superpower, instantly transferred into a somewhat amorphous and not always obvious category named "post-Soviet countries". The attempt to create a new institution, i.e. the CIS, for various reasons did not unite the former USSR republics. Almost at once the leading actors of the post-Soviet countries began to show, at least in the area of the security issues, namely, Russia and Ukraine. Their ambitions and actions in the world arena, activities within the CIS framework, and, finally, their bilateral relations all together quite quickly became one of the most prominent factors of the new European architecture formation.

Yet, in all fairness it needs to be noted that the appearance of almost all the newly independent states in the ex-Soviet territory (with exception of the Baltic republics and a legal successor of the former Soviet Union - Russia) has been engendered first of all by the fact of the USSR's dissolution, and not by the natural logic of their national and state development. This statement is based on the following arguments.

Firstly, in eleven out of the fifteen ex-Soviet republics traditions of the independent development within the limits of national and state formations have been practically missing. During the period of the recent history, their experience in this area has been limited by several post-revolutionary years, if any at all.

Secondly, the above-mentioned countries have been characterized by the under-developed political systems, i.e. government institutions, stable political parties, etc, and other integral institutions and functions of the independent state (army, foreign trade, availability and possibility of personnel training). The political system, borders, internal state division have been inherited mainly from the former USSR republics, which in reality have been the decorative formations within the framework of a single Union.

Thirdly, the level of economic integration of the newly created states has been extremely high. The inter-republican trade in 1998 in the USSR constituted 21% of the gross national product (14% in the EU). At the same time, if Russia, given isolated from the other republics, could ensure 2/3 of the end product output, Ukraine could ensure only 15% [1].

The latter factor has been consistently hushed up in Ukraine itself, since provided such calculations had been made public, the idea of independence to a significant degree would have lost

---

Mingazutdinov I. Ukraine-Russian-CIS In the Context of Modern European Security/ The Security Quardrangle for the XXI century: NATO, NATO Partners, Russia and Ukraine. -Brussels: Universite Libre de Bruxelles, 2000. - pp. 31-54

its appeal for the majority of ordinary people. At the same time a better selection of food products in shops - the main deficit of the Soviet era - as compared to the other regions of the USSR, was a more visible and tangible argument "pro", than the catastrophic dependence of Ukraine on external energy suppliers which was nearly inconspicuous to the "naked eye", as an argument "con".

Ukraine being one of the major "disintegrators" of the USSR oceeded not from the objective logic of social and economic development and pragmatism, but from the "mythical logic". The core element here was the "myth on origin", which characterizes the majority of newly-created countries, since the state ideology by all means has to use the elements of the live history, because without this it loses any kind of sense for the ordinary people. Therefore, it is fully natural that the first waves of democratic changes (first within the limits of the former USSR and later during the post-Soviet period) in the majority of the CIS countries, including Ukraine, have been mainly characterized by the ideology of the national renaissance. This ideology gave the republican elites a key to power and a powerful method of fighting for the republican independence.

The following developments have shown that social reality in the newly created states is far from the legend about the "single nation - source of the state", which could help to keep the power and ensure domestic stability. So all the short post-Soviet history became a history of fighting between the "ideological" and pragmatic approaches to the development of people, state and economy.

Renunciation of "ideologism" in Ukraine has been marked by the victory of L.Kuchma at the Presidential elections in 1994. Unlike in all other post-Soviet republics, after L.Kravchuk had been defeated, the leading executive government positions have been occupied by the representatives of industrial and economic complex, and not by the next nomenclature group. Ideology of economic pragmatism, which started to being firmly established in Ukraine during the first period of Kuchma's office, reduced the excessive tension in society connected with non-acceptance of the "national policy". At the same time, due to some deideologisation of the economic reforms, purely social problems became very vital - growth of unemployment, non-payment of wages, deterioration of financial state of low-income households, catastrophic situation in the areas of education and health care, etc. The developments, which took place in Ukraine over the last 5 years, can be characterized as a "civil crisis", which cannot be resolved with assistance of ideological methods only or by a change of the political mask, which was attempted at the beginning of the second office of L.Kuchma at the end of 1999 - spring 2000.

Unlike Ukraine, Russia had a long-term state and even imperial traditions, and from the very beginning it did not require any artificial enforcement of "national and renaissance" mythical logic, so it focused, first of all, on purely "civil" aspects of its development, and on the implementation of non-ideological social and economic reforms.

However, the state which was "the most democratic in the Commonwealth" and "not infected with the virus of nationalism" in reality appeared to be one of the most conservative in relation to political changes. Year in and year out the Russian policy reproduced one and the same scheme: kind ruler (with almost czarist constitutional powers) and a bad but weak and tractable opposition (like the old time boyar dumd). Foreign policy priorities of Yeltsin's Russia have also been somewhat inconsistent: strategic partnership with the West - and attempts to play a role of the world superpower, claims of regional leadership in CIS as a voluntary association - and attempts of trivial economic pressure of neighbours, similar to the behaviour of a feudal lord in his relations with a vassal. Situation was also aggravated by the internal disintegration of the Russian Federation, which more and more reminded collapse of the USSR in 1990-1991: Chechen war, economic separatism of regions (Tatarstan, Primoriye, Sakha-Yakutia and others).

V.Putin's acquisition of power did not change the situation radically. Meanwhile it is necessary to understand that geopolitical and ideological crises, which have gripped Russia, can become fatal for all the CIS, if Moscow does not overcome its complex of historical duality. Today Russia is a chief creditor of the majority of the CIS countries, and trade and cooperative relations with it are playing a key role for practically all of its member-states. Therefore, the stability in Russia and the end of crisis (both the economic one and the crisis of the Russian political elite) - is not only a condition of the CIS development but also a guarantee that the economic and social stability is preserved in all the former Soviet republics.

As to the area of external relations one can state that, in spite of some eclecticism of both Russian and Ukrainian foreign political doctrines, they have been essentially different almost from the very beginning. Differences in understanding of their roles in international relations, place in the system of modern geopolitical coordinates, forms and methods of diplomacy are manifested in the bilateral relations of these states.

Ukraine in her relations with Russia has chosen a strategy of transferring from relations of dependence and subordination to mutual relations between the equal parties. Ukraine's interest in normal relations with the Russian Federation is caused, among other reasons, by understanding that huge material resources of Russia are necessary for Ukraine as much as the financial support and advanced technologies of the developed Western countries. Besides, if Russia becomes a powerful and economically robust country in the future (which may not be excluded albeit theoretically), it will be much better for Ukraine if Russia becomes her partner and not an enemy. Yet the way to the partnership, which is one of the most important political tasks, is paved with many subjective difficulties, connected with complex processes of national self-identification and the necessity to improve the domestic and foreign policies, and hardly effective restructuring of social and economic life.

The first group of factors, which complicate the equal partnership of Ukraine and Russia, is as follows. Ukrainian factors: unfinished formation of the national state, excessive, unbalanced integration of the national economy into the economies of the CIS states, unilateral dependence on Russian energy sources and some kinds of raw materials, insufficiently developed feeling of national identity and patriotism among the considerable part of Ukrainian population, presence of a certain "complex of little significance".

Yet, the position of Russia is not a lesser obstacle for the formation of equal inter-state relations. First of all, the Russian population and the governing elite are convinced that, whatever the odds might be, Ukraine is an integral part of Russia; Slavonic origin of the two peoples enforces such opinions. Such feelings are most strong in Moscow, which for a long time has been establishing itself as a capital of the over-centralized authoritative state, subordinating the neighbouring territories in different ways. Secondly, it is necessary to understand that after the euphoria of victory over the State Committee for Emergency Situation (GKChP) and "a free give away of sovereignties" even the traditionally democratic part of the Russian establishment started to understand the huge losses caused by the collapse of the USSR, the main of which was the loss of a superpower status by Russia. Therefore, Moscow is painfully reacting to any cooperation and integration formations created without its participation, which can be demonstrated by the initiative of Ukraine to institutionalize GUUAM, the appearance of which created a somewhat new situation in the process of the CIS integration.

Another important factor, which was mentioned earlier, is a domestic instability of the Russian Federation, connected with aspirations of different political elites and groups to attain power, and with desire of some autonomies to achieve even more autonomy, if not independence. Russia is concerned about its own integrity and therefore it somewhat weakened the reintegration policy with reference to the former Soviet republics. However, if the Russian statehood strengthens, and its domestic situation stabilizes (or in case there appears a sustained tendency of this)

the post-Soviet countries are not guaranteed against the practical manifestations of imperial domination.

As to Ukraine, the Russian foreign policy permanently aims to keep her under its influence, to preserve real levers of pressure. Traditional ways of implementing this mandate are represented by attempts to draw Ukraine into the new integration structures under the Russian leadership, for example, the union of Russia and Belarus, or strengthening of organizational CIS structures by way of soft transformation of this association from the commonwealth of states into the state commonwealth. Lately, the policy of Russian leaders has generally toughened and it became possible to observe one more method, which can be called "a contrario". Thus, it is proposed to refuse from the notions of "close foreign countries" and "far foreign countries" in its foreign political doctrine and to establish relations with the former Soviet republics on the so-called "general basis", without any privileges, excuses or references to the "common historical Past". In this case, it is expected that the post-Soviet countries, which still continue to be firmly integrated into the single economic and political organism, will gradually decide to integrate with Russia on the subordination basis. In that context there appeared so far an unofficial proposal to establish a direct dependence between the requirements of the full payment of the Ukrainian debts for the Russian energy sources and granting of the state status to the Russian language in Ukraine and creation of a single (Russian speaking) information environment.

At the same time, it is necessary to point out that Ukraine and the Russian Federation really have significant common interests. The most important, of course, is preservation of peace and stability in the European continent in spite of any differences of tactical character. Today, in principle, the basic legal and political problems in bilateral Ukrainian-Russian relations are resolved. A comprehensive Agreement on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation and a number of the agreements on the Black Sea Fleet came into effect in 1999. There is every reason to believe that these documents may be considered as an important contribution into stabilization of the European security.

The two countries may cooperate in the following areas: conversion of the military and industrial complex, ecology, and development of some scientific and technical areas.

Apart from the above issues, the Ukrainian-Russian relations are influenced by some other subjective factors. In this connection it is necessary to remember about the differences in the professional characteristics of the political and intellectual elites of the two countries. The Russian Federation has inherited from the Soviet Union a highly professional elite, which had a considerable history of establishment and a rich experience of work on the general state level. The former Soviet elite over a long period of time was maintaining close contacts with the elite groups of the other states, including the developed ones, and therefore is much closer and naturally integrated into the world political and intellectual elite. In its relations with Ukraine and other post-Soviet republics, a considerable part of the Russian elite did not give up their position of state arrogance and political unceremoniousness, which is manifested, for instance, in the perception of the Ukrainian independence as a random and temporary phenomenon, and in the readiness to take some measures in order to restore the status quo (including by force).

Ukraine, which never enjoyed a real statehood, was deprived of a possibility to develop a fully-fledged elite group. It started appearing only at the beginning of the 90s and so far is undergoing a stage of its formation. Today you can hardly speak about the existence of the political elite in Ukraine as a single category. It can be provisionally divided into two subgroups, each laying claims to its own monopoly (here we do not mean a formal power only, but the ability of the political elite to define the state development for the long-term perspective).

The first subgroup consists of the former Soviet functionaries, who "radically transformed" only under the pressure of the specific circumstances, and first of all, the August 1991 putsch defeat in Moscow, which finally cleared the way for the Ukrainian independence. They are char-

acterized by a naked pragmatism and have little ideological convictions, since their principal aim is power itself, independent of its content. Both Ukrainian Presidents of the post-Soviet era can be included into this subgroup.

The second subgroup consists of more or less active opponents of the previous regime, and includes both the active dissidents and those who have been actively cooperating with the Soviet power, but who at some stage (during the Communist Party ruling) changed their political position. Such famous Ukrainian politicians as H.Udovenko, I.Drach, S.Holovatyi, etc. may represent the latter category.

As to the Ukrainian-Russian relations, it needs to be mentioned that representatives of the first subgroup take more realistic and pragmatic positions, whereas representatives of the second subgroup often set no limits to the meaning of the national idea in the creation of Ukrainian state and to different degrees suffer from the political romanticism. With reference to the issue of relations with Russia the Ukrainian elite may also be divided by territory of residence. Individuals from the Eastern Ukraine have pro-Russian feelings and individuals from the Western Ukraine are openly west orientated.

The both states have an objective need to give up the idea of Ukraine-Russia's opposition. The latter is supported by the part of leading politicians both in Russia and in Ukraine and is confrontational and openly isolationistic, since it reduces the Ukrainian-Russian relations to historical mistakes and shuns the both states from the world community.

The vivid example of this is de facto present in the Ukrainian political elite dichotomy - it is a split of the Verkhovna Rada into the "majority" and "minority" (which, in view of some analysts, can become the beginning of further, deep split of the Ukrainian society). However, this may have more serious and far-reaching consequences, than one might think may have at the first glance, including the impact on the geopolitical situation in Europe.

The majority, consisting of the "nationally conscious" individuals, democrats set against the communists and representatives of the large and medium-sized business which also seem to be set against the communists, is destined to split up. The main reason of the forthcoming disintegration of the existing coalition is that the political interests of the national democrats and economic interests of the "businessmen" do not coincide and are totally different. The first see Ukraine as a part of the united Europe, the second see this prospect as negative for the three reasons. Firstly, the "European Ukraine" means additional and quite aggressive competitors. Secondly, the western rules of game will put an end to the traditionally illegal post-Soviet business, whose representatives are currently voting together with the majority of the Verkhovna Rada. And finally, introduction of the European legal framework in Ukraine can lead to the detention and arrests of individuals, whose accounts in the western banks are being blocked from time to time.

It is clear that even under the most favorable conditions Ukraine may become a member of the European community (NATO or EU) not earlier than in 2015. However, this remote possibility can make the 'businessmen" chose the way opposite to the European one and (taking into account their financial and other possibilities) they may involve into this the President, executive government, and the whole country. In this case, we will have no democracy, no free market, and no rule of law. The political nature of this system will be if not dictatorship, then at least authoritarianism. One may see two scenarios of such developments, which can be provisionally called "Chinese" and "Small Russian".

The latter scenario looks most simple, since it is more habitual and understandable for the majority of the Ukrainian elite. It means a voluntary "surrender" to Moscow. In order to implement it, the "businessmen" will need a new majority, which will be created with "communists" in place of the "democrats". Ukraine will restore its former status of the "breadbasket" and will disappear from the map as an independent formation. However, after the political absorption, the

time will come for the financial absorption, when the Russian oligarchs will appropriate somewhat local Ukrainian business.

Such developments may be impeded by the "Chinese" scenario, which envisages self-isolation not only from the West but also from the East. At the early stages of this scenario, the national democrats may also participate in it under the motto of the domestic producer protection. However, the chief strategic and political leading partner will be represented by the "communists", which will unite with the "businessmen" on the basis of non-perception of the "spiritless, cosmopolitan western values". Alliance of the large business and the Communist Party should not be perceived as Utopia. It is sufficient to look at the Russian State Duma, where "Yedinstvo" together with the Communist Party of the Russian Federation have made their yesterday's right centre allies, who seemed to have shared the same views with them, outsiders.

Yet this scenario is temporary because, firstly, if a geographically European country (experience of Serbia) distances itself from the Europe, this leads to the confrontation with the latter, and, secondly, it started its implementation in Russia, and existence of the two twin-neighbors, who "defend themselves in all directions" sooner or later will lead to their merger.

Thus both scenarios lead to one result: first to Moscow, and then into the dead end. Annexation of Ukraine to Russia will unambiguously and immediately transform the latter into the empire, which cannot be democratic by definition. Besides, there will remain millions of Ukrainians (and not only in Halychina), who under any perturbations and troubles will continue to consider the state independence a highest priority. Successes of the western neighbors, yesterday's socialist camp allies, will be an eternal catalyst of such opinions with all ensuing dissatisfaction and instability.

However, the above scenarios touch upon only one, although important, side of the problem, since we are now covering the domestic policy aspects. But in addition to the domestic factors, the relations between Ukraine and Russia and, more broadly, their conduct in the CIS territory, will be influenced by the external factors, and first of all, by the stand of the European-Atlantic community. One can say that during the last years the tendency of the better-balanced approaches has begun to show in the Western policies relating to Ukraine and Russia.

Now it is clear that it is not sufficient to help consolidate democracy in Russia in order to ensure a civilized development of the other post-Soviet states. This point of view may to some extent restrain the growth of chauvinistic moods in some Russian political circles, which treated the former attitude of the USA and Western Europe to the CIS countries as recognition of the prevailing influence of Russia in this part of the world.

At the same time, it is necessary to point out that relations of the western countries with the Russian Federation will remain to be the priority for them in the nearest future. This is determined by the place occupied by Russia in the world, her potential and nuclear weapons arsenal, which is second in the world. The situation may radically change in case of a sharp growth of the anti-western moods and Russia's aggressiveness. Yet, the

development of a confrontation scenario seems to be hardly possible in the real future.

As to Ukraine, here the western position is determined first of all by the ability of this country to play a role of a force, which under certain circumstances, may neutralize the influence of Russia on the European part of the post-Soviet territories, and in case the Russian Federation moves to the compulsory reintegration policy, it may become a leading country of the anti-Russian sanitary border. But Ukraine itself as well as its own legitimate interests in the area of security and economic problems will hardly become a priority for the West (if you look at the objective facts and do not rely on the complimentary provisions of the numerous declarations and communiqué).

In 1992-1993 the Western post-Soviet policy, in spite of some deviations, has been generally focused on Russia, which reduced possibilities of interaction with Ukraine. This was ex-

plained by the necessity to ensure liquidation of nuclear weapons of the former USSR, which remained on the Ukrainian territory, and by the lack of effective market reforms in Ukraine. From the beginning of 1994 the western policies towards Ukraine became more active. As the vitality of the nuclear issue has gradually subsided, the problem of motivating political and economic transformation has become more important, during this process the interests of Ukraine have been taken into account to a greater extent.

In the second half of the 90s the relative significance of Ukraine in the foreign policy of the West has grown together with their partial refusal from the exclusively Russian orientation. Ukraine started receiving indirect and sometimes direct support in the areas where her interests contradicted the interests of Russia. The western policies have been aiming to separate

Ukraine from Russia more and more, especially in the area of security. At same time the western course continues to be pro-Ukrainian only with relation to Russia, and not absolutely.

The Russian factor was and remains to be decisive during the planning of western approaches to Ukraine. If Russia tries to force Ukraine to subdue or to destabilize her domestic situation, the western countries are likely to support Kyiv. At the same time, it is clear that in spite of the wish to isolate Russia geopolitically, the West is not practically ready to oppose Russian economic penetration into Ukraine, if it takes place gradually, stabilizes the economic situation and facilitates market reforms.

It is absolutely clear, that under such conditions Ukraine cannot count on a wide and full support of the west. This circumstance is an additional factor in favour of good neighborly relations with Russia, which is possible, given the Russian interests relating to Ukraine are to some extent taken into account. First of all, this refers to the interaction in the Black Sea region, decision on the future of the Black Sea Fleet, consideration of issues of status of the Crimea and Sevastopol as integral parts of Ukraine within the legal framework, etc.

At the same time the assessment of modern state and further prospects of the Ukrainian and Russian relations requires to consider the whole complex of problems connected with the foreign political tasks of the Russian Federation. From the middle of 90s the Russia geo-strategy has been based on the theoretical doctrine of "multipolar world", which according to many analysts, first of all, has applied significance and justifies a new pressure on the West in order to persuade it to take Moscow into consideration more than the others.

Russia, while denying a possibility of comprehensive domination of the USA in the world arena, underscores the creation of such a multipolar world, in which there will be no dictates on the side of one country or a group of countries. The Russian Federation considers the CIS region to be the zone of its exceptional influence, and defines "poles" as integrated groups of states. In line with the Russian geo-strategy, Ukraine has to become part of the integrated formation in the post-Soviet territory under the Russian leadership. So under the condition of a new political reality, the foreign policy of the Russian Federation is characterized by the attempt to keep the situation on the territory of the former Soviet Union under its full control, which is different from the strategic European choice of Ukraine.

Russia, which adopted the Concept of Development and Use of Non-Strategic Nuclear Weapons in May of 1999, and which declared its readiness to review the basic foundations of its nuclear security, is now demonstrating its transfer from tactics of the declarative warnings, first of all to the USA, to the specific actions (which was made during the aggravation of crisis in Kosovo). Therefore, the possibility of a sweeping confrontation between Russia and the West may become a political reality (a very "decorative" statement of V.Putin during his pre-election campaign about the possibility of Russia's joining NATO should not be taken seriously). Yet this threatens current intentions of Ukraine to integrate, even if it happens in the far future, into the Euro-Atlantic structures and requires the development and implementation of a whole complex of preventive measures, which may preclude aggravation of bilateral relations. So the

"multi-vector" Ukrainian foreign policy, which has been criticized so many times may paradoxically become the only immediate palliative which could help avoid the "lethal crisis" until the effective medicine is found.

A dynamic process of the European integration also influences the international position of Ukraine and her relations with the Russian Federation in a contradictory way. The post-socialist countries of the Central and Eastern Europe, and the newly independent states of the post-Soviet territories currently need to specify their own geopolitical coordinates, which would comply with their parameters, political and economic interests, cultural values. In this connection, the strategy of the Ukrainian foreign policy for the nearest decade consists in the gradual but purposeful integration of Ukraine into the Euro-Atlantic community. This can be considered as one of the ways of strengthening her sovereignty, which, unfortunately, does not always go with the Russian claims.

Yet, today's process of Euro-Atlantic integration requires determination of its stages, rate, and, which is very important, authentic borders of the future united Europe. This is one of the key issues in the creation of a new architecture of the European security. One should take into account that some leading western politicians and experts are afraid of the accelerated expansion of NATO and EU, which, in their view, may inhibit integration in due course.

One may speak about a clear differentiation of policies of the leading western countries relating to integration of the Central and Eastern European countries with separation of the political, economic and military-political component. As to the economic integration, it is practically recognized that it is impossible to expand EU quickly, however, as far as the political and security cooperation is concerned, the western countries appear to be very interested in the increase of influence and in gradual involvement of the Central and Eastern European states in such organizations as NATO, EU etc. This statement is vividly demonstrated by the fact that Poland, Hungary and Czech Republic joined the NATO in 1999, while the specific timing of their acceding to the EU is still not defined.

While the European policy of Russia, which wants to become a renewed centre of force, is aimed at cooperation with the Euro-Atlantic community, i.e. the other centre of force, the final objective of the Ukrainian policy is a full-scale integration. One of the incentives of such course is the desire to reduce the influence of the Russian Federation in the post-Soviet territory. This determines the deepest contradiction in the Ukrainian-Russian relations as to the development of links with the European and Euro-Atlantic structures. The western states generally declare that they recognize a potential possibility of a fully-fledged integration of Ukraine into the EU (her joining NATO remains to be a more delicate topic, and if you take account of the non-block status of the country, the chief content of such declarations can be prevailingly read "between the lines"), which fully coincides with the priorities of the official Kyiv. However, the economic factor is dominating at this stage of the Eastern European integration development. Unfortunately, in spite of all the western declarations about the support of Ukraine's wish to integrate into Europe, the real state of things remains different.

Europe needs a predictable, moderately economically robust and stable Ukraine, which will ensure the absence of conflicts in the Eastern and, possibly, Northern-Eastern direction. However, in order to achieve this state, which could meet the European requirements in the future, today Ukraine is pushed by the West to expand cooperation with Russia as a geographically closest partner. The meaning of this position can be formulated as follows: Ukraine may accede to Europe only via Russia.

This approach clearly corresponds with the Russian vision, in line with which Ukraine and Russia must move to Europe simultaneously. Yet it is evident that one cannot speak about Ukraine's integration into Europe this way, since between the western and Russian visions there

exists a principal difference, which is often left without attention. Namely, the West is interested in this scenario for the economic reasons, and Russia - for the political ones.

It is extremely important for Ukraine to develop relations with the Central and Eastern European countries, which during the last years did not come into the view of the Russian Federation. Therefore, it seems to be expedient if Ukraine integrates into the Euro-Atlantic community not via Russia, but at least in parallel, and which is better - independent of it. The issue of security is high on the agenda, since unification of Europe, if it takes place without direct participation of Ukraine, may create some difficulties of political, economic and even military character in the East of Europe.

Although, as it was already mentioned, Ukraine's priority is a European direction of integration, relations with the Russian Federation will still have to be treated as being of no less importance for a long period of time. It will be difficult to unite these two directions, because Kyiv and Moscow have different understanding of relations between the two states. Ane Russian approach envisages a comprehensive integration, specifically, re-integration, while the Ukrainian vision is based on the bilateral equal and neighborly cooperation of the two independent states, generally accepted in the world community. Ukraine sees the strategy of integration, first of all, with reference to the European and Euro-Atlantic structures. In this way, contradictions in Ukrainian and Russian relations reflect on relations with the western countries.

Analyzing the complex of relations of Ukraine with different states, international communities and institutions in 1998-2000 in practical terms, one can point out that in general, if compared to the previous periods of time, their intensiveness somewhat reduced. The exception is represented by the sub-region of the Black Sea, where the Black Sea Economic Co-operation Organization has been created largely due to the efforts of the Ukrainian side.

There are reasons to believe that relations between Ukraine, Russia and other post-Soviet countries may be assessed as "slow disintegration". Signature in February 1998 of the Agreement on Economic Co-operation and Interstate Economic Relations Development Programme for 1998-2007 almost did not influence the climate of the Ukrainian-Russian relations, the intensiveness of which continues to decline. Perception of the CIS as a sub-regional international organization is more and more often characterized as an impermanent, temporary structure with no future. At the same time, you can more and more often hear in Ukraine that under the CIS Statute, Ukraine is not a member of this organization, and her relations with the post-Soviet republics continue to be more and more evidently differentiated. The CIS is interpreted by the majority of the Ukrainian politicians not as an international organization or integration association, but as an institutional form of interaction between the political elites of the newly independent countries.

As to the prospects of cooperation with the western countries, situation here is not unambiguous. During 1998-1999 the Ukrainian executive government was striving for the status of an associated member of the European Union with no result, although government officials understood that Ukraine objectively does not meet the European integration requirements. Moreover, deepening of the economic crisis in the country means the objective increase of a distance between Ukraine and Central and Eastern European states, which have been recognized as candidates for the EU membership (a differential proof of this tendency is that in 2000 the Central and Eastern European states started introducing a system of visas for the Ukrainian citizens).

In view of the fact that Ukraine does not comply with the criteria of EU and even of the Central European Free Trade Agreement (CEFTA), which Ukraine is unable to join, the political circles of the western countries increasingly consider Ukraine a European periphery. The EU representatives more and more often try to formulate joint policies as to Ukraine and Russia, and Ukrainian diplomacy has been insistently resisting this during the years of independence. Yet,

it is evident that the new architecture of the European security is considerably different from a rather idealistic concept outlined in the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On Guidelines of Foreign Policy of Ukraine" as of July 2, 1993. Specifically, currently the creation of the general European mechanisms of collective security looks unrealistic.

Relations between Ukraine and NATO are more successful, however, they cannot be called clear and transparent. Due to different objective and subjective reasons, the ruling circles of Ukraine many times presented assurances that under the circumstances as of the end of the 90s the issue of NATO membership will not be raised. Yet, Ukraine's active collaboration with NATO objectively facilitates creation of pre-requisites for acquisition of such membership in the far future, in case this will correspond to the interests of the North-Atlantic Treaty Organization.

If foundations of the general European cooperation are not ruined by the Balkan crisis of 1998-2000, participation of the European countries in the European security system controlled by NATO could be recognized as the one, which has no alternative, since even in view of the specific positions of Russia and Serbia, this system would cover all the Europe. Non-participation would mean that a country refuses to defend its own interests, and for Ukraine it might mean a loss of a possibility to temper the negative consequences of the NATO and EU's expansion. The fact that the NATO's expansion considerably complicates foreign political situation of Ukraine was fully confirmed during the Kosovo crisis in spring 1999, which aggravated almost immediately after Poland, Hungary and Czech republic joined the Alliance.

On the other side, the establishment of the European security system under the auspices of NATO will to some extent ensure a non-reversal of changes in the Central and Eastern Europe. At the same time the development of multilateral relations will gradually lead to the devaluation of the neutral position. Criteria of neutrality are somewhat revised within the limits of the interstate relations in both directions of cooperation in the security area (NATO+EU+WEU and NATO+EAPC+PFP), since the traditional neutrality denies modern forms of the military and political integration which have spread during the 90s.

The degree of military policy coordination by the NATO partner states within the facilities of EAPC/PFP, which were also signed by Ukraine, is considerably smaller, than coordination among the permanent members of the Euro-Atlantic community. There are different approaches here, which are brought to life by the specific features of some countries and by the comparatively little experience of military and political integration of the majority of them.

Although the development of multilateral cooperation does not mean elimination of differences in the vision of the European security in XXI century, direct participation in the formation of new relations of cooperation and responsibility mechanisms may allow the European states to defend their national interests and implement their own vision of the future world. Ukraine in particular demonstrates a firm consistency, insisting on using the OSCE mechanisms to support peace, envisaged by the final document of the Helsinki 1992 Summit.

Assessing the contents of the non-alliance declaration of Ukraine made by her in 1990, we have to point out that under the present circumstances its renunciation (which is demanded by the significant part of the domestic political establishment) will be premature in terms of strategic considerations, and unjustified in view of the possible internal policy complications. A functional role of non-alliance may be defined as interim, transit situation between the more stable forms of security, such as membership in multilateral defense union or internationally recognized and guaranteed neutrality. The forced dichotomy of the foreign policy of Ukraine is caused by her specific geopolitical position - it is simultaneously a part of the two subregional zones - Central and Eastern Europe and post-Soviet area.

Of course, a rather unstable social and political situation, and underdeveloped economy do not allow implementing the "reasonable dichotomy" of the foreign policy in full (which, as we

again stress, has some negative features, of course, together with the positive ones). In the future everything will depend on the political and economic capacity of Ukraine, on her ability to occupy the appropriate place within the system of relations among the USA, Russia, Western, and Central and Eastern Europe.

Note:

1. Kolchin S. Russia-Close Foreign Countries: Relations, Interests, Policy Objectives // World economy and International Relations. - 1995. -№ 4.

UKRAINE-NATO RELATIONS: THE LONG-TERM VIEW

Today, Europe is experiencing an unusually stormy and dynamic era. When, in the early 1990s, Professor Zbigniew Brzezinski analyzed the consequences of the dissolution of the USSR and foresaw the possibility that Ukraine might embark on a path of integration into Europe, few in the West agreed with him [1]. Today, just a short time later, Ukraine is actively cooperating with the EU and NATO, taking steps not only on paper, but also in practice, that bring it closer to those key organizations. One of the primary directions of Ukraine's state policy of national security is "entry into the existing and emerging systems of regional and global security" [2]. Even prior to the signing of the NATO-Ukraine Charter on a Distinctive Partnership, then Minister of Foreign Affairs Gennadi Udovenko stated that "the formalizing of relations with NATO is seen by us as a step along the path to full-fledged integration with the European and Atlantic structures" [3].

The state of European security depends in considerable measure on the security of Ukraine. This role is made pithier by the process of NATO enlargement to fhe East. NATO enlargement makes the problem of Ukraine's geopolitical choices more acute, narrowing the space for maneuver and forcing decision-making under the pressure of time constraints. While the process of North Atlantic Alliance expansion carries for Ukraine a series of potential threats, it also opens new possibilities for Ukraine's future.

The Ukrainian declaration that it is not a member of any bloc carries with it the threat of turning Ukraine into a "buffer" between the Alliance and Russia should relations between those two entities worsen. If the process of NATO enlargement slows following the entry into the Alliance of Poland, Hungary, and the Czech Republic, Ukraine risks being left in a Russian sphere of influence. Forced closeness with NATO also opens Ukraine to pressure from Russia, which considers the entry into NATO of even the Baltic states unimaginable.

The North Atlantic Alliance appears today to be an institution of great promise, meeting all the requirements that would enable it to become the base of a system of European security for the 21st century. As a consequence of its geopolitical position, Ukraine cannot remain outside of such a system as it is being formed, and thus should take an active part in this process.

Objectively, Ukraine today is not ready to be a full member of NATO. The on-going socio-economic crisis, with its elements of political instability does not bode well for Ukrainian integration into Euro-Atlantic structures, as the March Parliamentary elections have demonstrated. The left wing parties, which attained great success in these elections, campaigned on anti-NATO slogans. The Communist Party of Ukraine accused the government of turning the country into a "marionette of NATO" [4], while the pre-election platform of the Socialist Party of Ukraine and the agrarian parties called for "not allowing the transformation of Ukraine into a colony, an appendage of NATO" [5]. Increased tension between the legislative and executive branches of

---

Galaka S. Ukraine-NATO Relations: The Long-Term View / Fulfilling the Promise: Building an Enduring Security Partnership between Ukraine and NATO. - The Stanford-Harward Preventive Defense Project, 1999. – P. 61-67

government is quite likely in the aftermath of those elections and this will not favor either reforms or tighter cooperation with the NATO Alliance.

For integration of Ukraine into NATO to be feasible, a transitional period is required, during which NATO expands into the countries of Central and Eastern Europe, the NATO-Russia Founding Act is implemented, the "Distinctive Partnership" between NATO and Ukraine is realized through concrete actions, and the Alliance itself evolves from a focus on political-military issues to one on political, economic, ecological, and other key concerns for international cooperation. This evolution is already underway, as the chief factor that spurred the creation of NATO has disappeared and NATO seeks a new mission. The process will inevitably accelerate with the entry of new Alliance members.

It follows that Ukraine should state its priorities and intentions more explicidy. Ukraine is faced with the task of creating the conditions that might enable eventual entry into NATO. The process of integration of Ukraine into Euro-Atlantic institutions, including NATO, should be synchronized as much as possible with socio-economic and political reform in Ukraine. Successful market reforms; strengthening of democratic institutions; expanding the legal structures; building up a citizen-based society; introduction of civilian control of the armed forces and reform of the armed forces themselves; and development of good relations with neighboring states, firstly with Russia - these are only the first, basic problems that Ukraine must solve before it can realistically have any hope of membership in the Alliance. The realization of such reforms will make Ukraine a more attractive candidate in the eyes of the current Alliance members, give it the capability to truly contribute to European stability, and help it to develop a more proactive foreign policy that will enable it to more actively develop the geopolitical space around it. For successful realization of these reforms, considerable economic and technical assistance on the part of NATO member countries is urgendy needed.

A very important factor for the definition of prospects for Ukraine-NATO relations is the attitude of Ukrainian society to the possibility of Ukraine's joining the Alliance. According to a 1997 poll, carried out by the firm Socis-Gallup for the Democratic Initiatives Fund, of 1200 respondents polled, 38% answered in the positive the question regarding the prospect of Ukrainian NATO membership. Of those 38%, half, 19%, felt that Ukraine should become a NATO member as quickly as possible. Twenty-one percent, however, were categorically opposed to NATO membership for Ukraine.

The poll also found a considerable discrepancy in attitudes towards the Alliance between Ukrainians in the East and those in the West of the country [6]. It is not only the staying power of Soviet-era attitudes towards NATO that is at issue, but also the generally low level of knowledge among the population regarding the real nature of the Alliance.

Ukraine must therefore actively cooperate with the alliance within the framework of the generally successful Partnership for Peace (PFP) program and the Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC), and implement the possibilities outlined in the NATO-Ukraine Charter. Increased practical military cooperation between Ukraine and NATO, as well as the seeking out of opportunities for cooperation in the field of military technology, is of particular importance.

Cooperation in military education is a promising area that should be further pursued. Study by Ukrainian officers in military educational institutions in NATO member countries, focusing especially on linguistic preparation and familiarization with NATO standards for administration and procedure, is especially important. This would support successful institution of military reforms and the preparation of the Ukrainian officer corps and the military infrastructure as a whole for even more advanced cooperation.

Critical to cooperation within the framework of the NATO-Ukraine Charter would be the institutionalization of the Crisis Consultative Mechanism for review of potential threats to security, territorial integrity, and the political independence of Ukraine. Ukraine must also seek to

obtain additional security guarantees from NATO members. This would enhance stability and prudent policy-making during a time of dynamic change within and around Ukraine. Positive results in these areas will foster efforts towards a coordinated policy regarding NATO enlargement and cooperative development of the conceptual principles of military policy.

The Russian factor will be one of the primary determinants of the development of Ukraine-NATO relations. Its effects will stem from the character and scale of economic association between Russia and Ukraine, especially Ukrainian dependence on Russian energy sources and Ukraine's resultant debt and Ukraine's interest in the Russian market for its manufactured goods. Also key to the relationship between Russia and Ukraine will be the maintenance of the Russian naval base at Sevastopol and ethno-cultural ties between the two countries.

Simultaneously, the dynamic nature of the Russian and Ukrainian economies will have tremendous significance. Russian capital is less risk-averse than Western capital, and thus the risky Ukrainian market is less frightening to it. Following the signing of the Russian-Ukrainian Economic Agreement, Russian investors are expressing great interest in participating in the privatization of the most promising Ukrainian enterprises, especially the natural gas shipping and oil refining sectors. Should these plans be realized, this additional factor will further complicate Ukrainian moves towards integration with the West, and leave Russia with a powerful lever of influence over its neighbor. The economic expansion of Russian investment capital would also increase in power if Russian economic growth stabilizes.

In line with this, the evolution of the political situation in Russia can also have a significant influence on the geopolitical orientation c Ukraine. There exists the possibility that in the year 2000 a more radical leadership may come to power in Russia (i.e., Lebed or Luzhkov). This would result in great change in Russian foreign policy, both o the global level and in relation to the young states that were once component parts of the USSR. The following scenarios seem plausible as descriptions of how the situation could develop following th next presidential elections in Ukraine and Russia:

Scenario #1 : In Russia, the newly elected President is a centrist (i.e., Chernomyrdin) and in Ukraine the President is a centrist or a left centrist. This scenario posits the calmest and most stable relation between Ukraine and Russia of those we will consider. Russia strives to influence the international situation through the NATO-Russia Founding Act. Ukraine develops political and military contacts with NATO within the framework of the Charter, domestically directs its efforts towards building democratic institutions and market infrastructure, and implements military reform through cooperation with NATO. While a decision on Ukraine's part to join NATO is unlikely, insofa as Ukraine is not ready for full membership, there is no threat to Ukraine's continued independence.

Scenario #2: Russia elects a populist or leftist President (i.e., Lebed, Luzhkov, Seleznyov). Ukraine elects a centrist or left centrist. The relationship between Russia and Ukraine worsens. The probability that Ukraine will turn to NATO for help increases, as does the possibility that Ukraine will ask to join the Alliance, thus increasing the risk of deteriorating domestic situation.

Scenario #3: Leftist Presidents are elected in Russia and Ukraine While this scenario is the least probable, it is also potentially the most dangerous. It suggests a high likelihood of closer ties between Ukrain and Russia, even to the point of an anti-NATO military alliance. The most radical variation on this scenario, in which Russia attempts to renew its domination of a significant part of the former USSR, coud lead to a "Mini-Cold War."

It would be exceedingly difficult, painful, and dangerous fc Ukraine to build a new wall on its northeastern border. Therefore, the central task is instead to search for means to involve Russia in cooperation with NATO that does not take place at the expense of Ukraine but rather is broad enough to draw Russia and Ukraine into a new security structure that stretches from Vancouver to Vladivostok. Efforts to isolate Russia are unsafe both for Ukraine and for European security as a whole.

Western analysis of the prospects for Ukrainian integration into Euro-Atlantic institutions was for a long time predominantly skeptical in nature. One characteristic example was RAND Corporation research into issues related to NATO enlargement. Their most optimistic scenario for Ukraine saw it "Finlandized," and that assumed a considerable influx of economic assistance- more than the West seems prepared to give [7]. Although this scenario underestimates the likely negative reaction on the part of Russia, its very formulation assigns a high probability to renewed confrontation in Europe.

From the perspective of the Ukrainian national interest, the opening of NATO to potential new members is an optimal course. It presents an evolutionary path of enlargement that takes into account the entire complex of internal and external conditions in applicant and partner countries and seeks to implement a variety of forms of cooperation (multilateral, etc.).

The process of integration into European and Euro-Atlantic institutions would ideally be synchronized with the processes of building democratic institutions domestically: a civil society, completion of market reforms, harmonization of market infrastructure with western infrastructures, and the development of national identity. Even if the tempo of implementation of these political and economic reforms is accelerated, the creation of a fully educated society of citizens sharing a national identity will still take a longer period of time, beyond the framework of our medium-term projections.

To forecast the development of events beyond the year 2005 or so is very difficult, as there is high uncertainty regarding the future of Russia and the complex processes ongoing in Ukraine itself. Further, we cannot forget the potential development of new threats on the regional and the global level, which would essentially change the dynamic and the character of the situation in Europe. Without question, however, it is worthwhile for both NATO and Ukraine to continue to together weave the fabric of cooperation, searching for new approaches and methods, developing and meeting the requirements for next steps, and thus working to develop ever-closer relations with each other.

NOTES

1. Zbigniew Brzezinski, Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21st Century, (New York: Charles Scribner's Sons, 1993), p. 156.
2. Zerkalo Nedeli (Weekly Mirror), January 18, 1997.
3. Den'(Day), March 4, 1997.
4. Uriadovoy Kur'ier (Administrative Courier), February 29, 1998.
5. Uriadovoy Kur'ier, March 10, 1998.
6. Politichniy Portret Ukraini: Zovnishnia Politika Ukraini i Hromadska Dumka (Political Portrait of Ukraine: Ukrainian Foreign Policy and Public Opinion), No. 18 (Kyiv, 1997), p. 111.
7. Ronald D. Asmus, Richard L. Kugler, and F. Stephen Larrabee, NATO Expansion: Next Steps, (RAND, 1995), pp. 25-26.

A NUCLEAR WEAPONS FREE ZONE IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE: A UKRAINIAN PERSPECTIVE

As NATO moved toward a decision in July 1997 to enlarge eastward, Russia sought at first to prevent any enlargement and then to bargain over its conditions. One of the attempted approaches to stopping it - as well as a chip in the bargaining process - was a nuclear weapons free zone (NWFZ) in Central and Eastern Europe.

But the notion of an NWFZ in this area also deserves consideration on other grounds. Such an NWFZ could be a link in the chain of non-proliferation efforts aimed at construction of a more stable and secure future.

HISTORY OF THE NWFZ IDEA

Today the importance of the already established NWFZs for preventing proliferation of nuclear weapons and enhancing regional and global peace and security is commonly acknowledged. But it is worth recollecting that the first attempts to establish such zones several years ago encountered not only skepticism but outright rejection.

The idea of NWFZs emerged as an alternative to mainstream efforts to establish a global non-proliferation regime that began in the General Assembly of the United Nations (UN) with the so-called 'Irish' resolution (A/Res/1665[XYI]) and resulted in the Non-Proliferation Treaty (NPT). NFWZs were regional or zonal in approach. The first effort to apply such an approach was the Antarctic Treaty, which was signed in 1959 and entered into force in 1961. This declared the vast Antarctic region a demilitarized zone and, by implication, a nuclear-free zone. The Outer Space Treaty, which was concluded and entered into force in 1967, and the Seabed Arms Control Treaty, which was signed in 1971 and entered into force in 1972, sought to exclude nuclear weapons from important spheres of vital reserves and future expansion of mankind in the 21st century. These treaties laid the groundwork for further steps within the framework of a regional approach to non-proliferation. The Treaty of Rarotonga, covering the South Pacific, and the Treaty of Tlatelolco, relating to Latin America, represented the first agreements on true NWFZs; however, these areas, though important globally, were on the periphery of superpower rivalry.

The end of the Cold War opened up new opportunities for creation of NWFZs. An NWFZ was established in Africa by the Pelindaba Treaty, and one was set up in Southeast Asia as well. Experts and politicians also have actively discussed the possibility of creating an NWFZ in the Middle East and Central Asia. With the passing years, the total of NWFZs looks more and more impressive, and their positive influence on both regional and global security becomes evident even to skeptics.

Yet, paradoxically, an NWFZ has never emerged in Europe, even though the idea for such a zone was from the very beginning closely connected with Europe. The first proposal on limi-

---

Manzhola V., Galaka S. A Nuclear Weapons Free Zone in Central and Eastern Europe: A Ukrainian Perspective/ Ukraine and European Security. -London: Macmillan Press LTD, 1999. – P. 112-122

tations of nuclear weapons within certain areas was introduced in the UN in 1956 in reference to Central Europe. In 1957, an initiative called the Rapacki Plan, after the then Foreign Minister of Poland, was put forward. This plan foresaw withdrawal of all nuclear weapons from Central Europe. It came to naught, however.

There was an attempt to revive the general notion of an NWFZ beginning in 1982, when a proposal was introduced to establish a corridor in Central Europe from which all tactical nuclear weapons would be withdrawn. This proposal did not envisage that the borders of the corridor would coincide with national borders and contained no security guarantees. It was aimed, rather, at reducing the risk of automatic escalation of any conflict in Europe into nuclear catastrophe by distancing the nuclear forces of the two superpowers. This scheme also failed to attract widespread support.

Nonetheless, the 1970s and 1980s did witness the development of increased public receptivity to the idea of an NWFZ in Europe. The pacifist and anti-nuclear movements of the times, as well as Greenpeace and other organizations still active, were instrumental in this. So too, especially for Ukraine and Belarus, was the Chernobyl disaster and its consequences.

NATO EXPANSION, RUSSIA, AND AN NWFZ

The notion of an NWFZ in Europe was revitalized under new circumstances after the end of the Cold War and the breakup of the Warsaw Pact and the Soviet Union. The trigger was requests by a number of former Warsaw Pact states to join NATO. One might question whether they were really motivated by ' the Russian threat' or, rather, by a strong desire to integrate into the European Union (EU) and benefit from it as soon as possible. Nevertheless, Russia objected strenuously to the requests.

Russia's attitude toward NATO expansion seemed to be a mixture of rational calculations and emotional reactions. Several years previously, many Russian experts and politicians, former Foreign Minister Andrei Kozyrev among them, had appeared to believe that a new era in relations with the West was not only possible but was virtually on the doorstep. They had behaved accordingly, cooperating with the Western states in many vital areas of international relations. One can understand their disappointment when, instead of a comprehensive European security system based on the Organization of Security and Cooperation in Europe (OSCE), the West once again began emphasizing NATO. A prominent Russian diplomat, Yuri Dubinin, former Deputy Foreign Minister and now Ambassador to Ukraine, pointed out in a 1996 interview: 'We have accomplished colossal disarmament measures in the belief that now we'll build the world in a different way - on a non-bloc basis'. [1]

Subsequently, however, Russia's official position on NATO enlargement underwent an important evolution. Moscow moved from outright rejection of enlargement, through hard bargaining about it, to signing of the Founding Act with NATO in July 1997. The Founding Act represented Russia's conditional recognition of new realities in Europe - namely, the acceptance of Poland, Hungary, and the Czech Republic into NATO. But Russia remains strongly opposed to introduction of nuclear weapons into these countries or elsewhere in Central and Eastern Europe, and this position has had some effect on the posture of Western states on the subject.

Other considerations aside from Russia's opposition, of course, have also caused NATO to display reservations about putting nuclear weapons into Central and Eastern Europe. There is concern over a number of serious problems between and among the Central and East European states seeking to join the organization. These include border problems - linked in the case of Hungary to the existence of Hungarian ethnic minorities in Slovakia and Romania (an issue supposedly settled with respect to Romania by the bilateral treaty signed in 1996) - tensions between Danube states, and so on. All of these problems are deeply rooted in the turbulent and often

violent history of the region in the 20th century. Worry about possible troubles between these new and unstable democracies was reflected in the Study on NATO Enlargement issued in 1995. The authors stressed that 'no a priori requirement for the stationing of nuclear weapons on the territory of new members' exists, although they indicated that 'new members will share the benefits and the responsibilities from this [that is, participation] in the same way as all other Allies'. [2]

On the whole, most experts and politicians in the West have played down the significance of Russia's reaction to NATO expansion. In doing so, they have ignored the likely impact of this response on Ukraine - especially if enlargement goes beyond Poland, Hungary, and the Czech Republic. These experts and politicians seem to have difficulty understanding that the main motivation behind Ukraine's decision to become a nonnuclear state and reject the Russian 'nuclear umbrella' was a strategic choice in favor of integration into the larger Europe and its structures, in particular the EU. They enthusiastically supported the first part of the 'get rid of nuclear arms and move to Europe' formula, but they have shown reluctance to endorse the second part of it. The prevailing feeling in the West appears to be that Ukraine should receive only measured political support and limited economic help - in contrast to the multibillion dollars of financial aid to Mexico, South Korea, or Indonesia - and nobody seems ready to risk vital relations with Russia for Ukraine. Indeed, some Western politicians appear to be willing to recognize Ukraine as part of a Russian sphere of influence for the foreseeable future in exchange for Russian consent to NATO enlargement.

Such an approach is a shortsighted one. A new subjugation to Russia is unacceptable for most Ukrainians and the local and central ruling elite of the country, and efforts to impose a subjugation of this sort would certainly bring a high risk of internal conflict, possibly even chaos and civil war. Such developments, moreover, would reflect the emergence (or at least contribute to the emergence) of a radically different Russian government - a nondemocratic, expansionist, and totalitarian one. This would assuredly lead to a new confrontation in Europe. Although today's Russia is no match for the Soviet-Union of the 1970s, a radical nationalist Russia attempting to reabsorb the New Independent States is likely to be more dangerous than the Soviet Union was in Leonid Brezhnev's time. A Russia of this kind would try to compensate for its economic weakness with an aggressive foreign policy. Not only would such a policy enable the new ruling elite to keep and strengthen power and divert the attention of the people to a new external threat, but it would facilitate consolidation of society on a new nationalistic basis and permit attempts to improve the ailing economy by massive remilitarization. A new confrontation in Europe would have grave and unpredictable consequences for the national interests of the United States (US) and West European states well into the new millennium, especially against the background of the rising Chinese shadow.

To avoid the risk of such a development, it is desirable to elaborate a formula that would both satisfy the national aspirations of the states of Central and Eastern Europe and allay Russia's suspicions that eastward expansion of NATO means a threatening encroachment on its national security interests. The best formula, to our mind, would be to transform NATO into the core of a comprehensive European security system and to shift the emphasis of its activity from military to political matters. Such an evolution of the alliance seems to be inevitable in the long run anyway if a new and dangerous confrontation in Europe is to be avoided. Yet at present the leading member countries of NATO, particularly the US, appear not to be ready for such swift and radical changes.

Therefore, the idea of an NWFZ in Central and Eastern Europe has great merit. Implementing this idea, however, will not be easy. Even Russia, because of its tactical maneuvering to prevent or delay NATO's expansion, was slow to apprehend the possibilities in the idea. When Belarus put forward the idea of an NWFZ in Central Europe in April 1995 during the NPT Review and Extension Conference, the Russian response was rather cool [3] (The West's reaction

to Minsk's initiative, it should be mentioned, was also skeptical. This skepticism about the initiative is explained in part by the strong opinion in the West that Belarus's foreign policy is too pro-Russian).

The 1995 NPT Conference did, however, make a significant contribution to the general cause of non-proliferation. It extended the treaty indefinitely and unconditionally (although the absence of consensus and the positions of India and some other potential proliferators might prove dangerous to non-proliferation regimes and to the NPT itself). Perhaps more important in the present context, the conference gave specific backing to the creation of NWFZs in the 'Principles and Objectives for Nuclear Non-Proliferation and Disarmament' that it approved. These stressed that 'the establishing of the internationally recognized nuclear-weapon-free zones ..enhances global and regional peace', and their development 'should be encouraged as a matter of priority'. [4]

Nonetheless, when Belarus Minister of Foreign Affairs V. Synko, on 18 April 1995, repeated Minsk's call for creation of an NWFZ in Central Europe [5], he still met with little enthusiasm from Russia. Russia expressed concern over NATO expansion in view of the absence of nuclear weapons in the former Warsaw Pact countries (in accordance with the 1991 unilateral declarations by the USSR and the US and the 1990 treaty on the unification of Germany) and of the imminent withdrawal of the last nuclear warheads from Ukraine and Belarus. Although the timing was right, it took Russia several months more to welcome the idea. To some degree, its failure to embrace the idea immediately might be attributed to the fading international posture of Belarus.

UKRAINE AND THE NWFZ

Ukraine's attitude toward NATO enlargement - expecially beyond the three Central European states that NATO in 1997 agreed to admit - reflects its sense of the dangers that confront it. Because of its economic weakness and its geographic location and vulnerability, it sees itself as both an object of policy for the major players in the region and a subject of the big political game connected with NATO enlargement. Thus, as Jack Matlock, former US Ambassador to the Soviet Union said in an interview on the C-Span TV channel in November 1995, NATO enlargement might put Ukraine in an almost impossible situation. Ukraine could find itself in a security vacuum between two poles of power, with assurances instead of allies and/or legally binding security guarantees. Its strategic vulnerability would also be greatly enhanced by inevitable pressure from Russia, which possesses many economic and political means of exerting leverage, to push Ukraine into the Tashkent Treaty as a vital and integral part of a new military-political bloc facing a strengthened NATO.

Desiring to assure its independence and proceed with its policy of integration into European structures, Ukraine is interested in a stable and secure external environment and in good relations with both the East (Russia, in essence) and the West. Indeed, a breakthrough in Ukrainian-Russian relations hopefully arrived with the signing in May 1997 of the Treaty on Friendship, Cooperation, and Partnership and an agreement on the Black Sea fleet. Therefore, Ukraine seems to be ready to look actively for a compromise on the issue of nuclear arms in Central and Eastern Europe that will satisfy both NATO and Russia and serve its own national interests. Ukraine has at least parallel interests with Russia and other CIS countries on this question, and it could greatly facilitate efforts to work out a compromise with NATO.

In the past, to be sure, Ukraine failed to use effectively the unique asset of nuclear arms that it inherited from the Soviet Union. Having surrendered tactical nuclear warheads under Russian pressure, it rather awkwardly employed strategic nuclear weapons (obsolete as a deterrent) to try to secure its independence, but it gained only assurances instead of the legally binding guar-

antees that it was seeking. Moreover, Ukraine did not, in the opinion of the authors, exploit in full the political capital that it gained in the West by removing the potential threat of nuclear proliferation and proclaiming its nonbloc status. During 1995 and early 1996 Ukraine's stand on these issues lacked initiative.

Nonetheless, the problem of nuclear arms is today treated as the cornerstone of Ukrainian foreign and security policy. President Leonid Kuchma stressed in a major political speech on the eve of the fifth anniversary of Ukrainian independence that the 1994 Trilateral Statement of the US, Russia, and Ukraine and Ukraine's accession to the NPT 'made a valuable input in establishing a comprehensive European security system'. He pointed out that Ukraine relies 'on political support of our internal and external policy moves'. [6]

Furthermore, Ukraine remains in a unique position to take the initiative on a compromise regarding NATO expansion. Because of its geopolitical situation and its positive political image in the West, it might be the best choice for the 'pusher' of a compromise.

This compromise might take the form of an NWFZ, for the idea of an NWFZ in Central and Eastern Europe is an almost unique issue in Ukraine in that a virtual consensus exists on it. In his June 1996 statement on the withdrawal of all nuclear warheads from the territory of Ukraine, Ukrainian President Kuchma insisted that 'complete elimination of nuclear arms situated on Ukrainian territory presents a unique opportunity for the realization of the idea of a nuclear-free Central and Eastern Europe - from the Black Sea to the Baltic'. [7] This formulation was rather vague in geographic delineation and lacked strict definitions, but according to Ukrainian diplomats, the government was concerned about the evident lack of enthusiasm or even skepticism on the part of Western governments and was hoping for positive signals from them. [8] President Kuchma was more precise and convincing in a subsequent address to the Assembly of the Western European Union (WEU). He said that acquisition by Ukraine of a non-nuclear status 'provides a unique opportunity for realization of an idea of a nuclear-free Central and Eastern Europe. Creation of such a zone from the Baltic to the Black Sea would benefit development of trust and significantly reduce the threat of new division lines appearing on the continent'. [9] The way of thinking of the Ukrainian leadership is perhaps best illustrated, however, by President Kuchma's address to the officials of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine in July 1996. He observed that Ukraine's non-nuclear status 'establishes a moral and political foundation...for comprehensive nuclear disarmament, and in a European context, for establishing an NWFZ in a Central/East European region'. [10]

The idea enjoys support as well from the main influential political forces and all branches of power in Ukraine. For instance, in July 1996, Olexandr Moroz, Speaker of the Verhovna Rada - the Ukrainian parliament - endorsed 'establishing the NWFZ in the OSCE region'. [11]

At the same time, the Ukrainian leadership vigorously opposes the deployment of nuclear weapons in neighboring countries. Volodymir Horbulin, Secretary of the National Security and Defense Council, has stressed that Ukraine 'takes critically even the theoretical possibility of the stationing of nuclear arms on the territory of new NATO members'. [12] Ukraine's insistence on this point is based on the belief that an NWFZ in Central and Eastern Europe should be treated as a major part of the compromise that is essential if the problem of NATO enlargement is to be dealt with on a reasonable basis.

If NATO's expansion resulted in the introduction at some future time of nuclear warheads into Hungary, Poland, the Czech Republic, or (perhaps farther down the road) Slovakia - or if such a possibility even became imminent - there would almost inevitably be a resurgence of anti-Western forces and an intensive struggle over foreign policy orientation in Ukraine. This struggle could even lead to radical demands for re-nuclearization or for military alliance with Russia and extension of the Russian 'nuclear umbrella' to Ukrainian territory and possible rein-

stallation of Russian tactical nuclear forces in Ukraine. Such developments would create a high risk of a new confrontation in Europe - and not only in Europe.

An NWFZ in Central and Eastern Europe, in sum, would at least partly compensate Ukraine for its loss of security, or sense of security, after the breakup of the Warsaw Pact and the USSR. Moreover, success of the Ukrainian initiative to bring about such an NWFZ would boost Ukraine's image on the international scene, which has seemed to be fading since it renounced nuclear weapons. Equally important, that success would provide much-needed political capital for the Ukrainian leadership, especially President Kuchma. The president has announced his intention to run for a second term, but he can boast few successes in internal policy and hardly any with respect to the country's economy.

CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES AND THE NWFZ

As for the policy of future NATO member states - Poland, the Czech Republic, and Hungary, in particular - on an NWFZ in Central and Eastern Europe, this can hardly be called active in character. In fact, they have trumpeted their readiness to accept NATO's nuclear weapons on their territory from the highest podiums. The comments of the Czech representative at the 1995 NPT Review and Extension Conference afford a good example. Yet this behavior appears to be simply a precautionary measure to ward off the possibility that they might be barred from joining NATO and the EU. If Washington and Brussels were to decide that they are prepared to accept an NWFZ in the region, one can be sure that the Central and East European governments would be happy to follow suit, especially because they would obtain multilateral security guarantees plus avoid becoming targets for Russian nuclear warheads.

It should be noted, too, that the Central European countries have not been entirely oblivious to Ukraine's national interests in pushing for admission to NATO. In October 1996, during his visit to London, Polish President Aleksander Kwasniewski expressed concern over the effects of NATO expansion if Ukrainian's national interests were ignored. As he put it, 'NATO expansion without actions assuring Ukrainian security may have serious consequences.' He went so far as to suggest that NATO should sign treaties of partnership simultaneously with Russia and Ukraine. [13]

Obviously, an initiative on the NWFZ by one or several Central European countries, or even active Central European support of ideas put on the table, would greatly facilitate negotiations and achievement of a compromise on NATO enlargement. Yet it appears unlikely at present that any of these states would dare to make such a move without prior consultations with Washington.

THE US AND AN NWFZ IN EUROPE

The US is undoubtedly the most important player on the issue of an NWFZ in Central and Eastern Europe, and its position appears to be mostly negative. That position has determined NATO's official stance on the question. The10 December 1996 communiqué of the North Atlantic Council did emphasize: 'Enlarging the alliance will not require a change in NATO's current nuclear posture and therefore, NATO countries have no intention, no plan, and no reason to deploy nuclear weapons on the territory of new members…'. Yet the communiqué also pointed out that new members 'will be full members of the alliance in all respects, will be expected to support the concept of deterrence and the essential role nuclear weapons play in the alliance's strategy'. [14]

In view of the serious difficulties involved in NATO enlargement, there needs to be a breakthrough in US policy, a political decision based on a strategic vision of the problems and

prospects that mankind will face in the 21st century. Failure to lead in this vital sphere will result in numerous complications both in Europe and globally that will negatively affect US national security interests.

LEGAL REQUIREMENTS FOR AN NWFZ

Since the July 1997 decision of the NATO Madrid summit to invite the Czech Republic, Poland, and Hungary to join NATO, the issue of an NWFZ in Central and Eastern Europe has become less acute. Yet it still makes sense to explore legal requirements for the zone, particularly because future developments on the continent could restore a sense of urgency to the issue. Defining the geographic region to be covered by the NWFZ will be difficult because of multiple approaches, reflecting different policies and different expectations. The official Ukrainian approach is capsulized by the formula, 'from the Black Sea to the Baltic'. In our opinion, however, the Scandinavian countries should be included, too, especially in light of the specific stand by Denmark and Norway against the stationing of NATO nuclear forces on their territories as well as the traditional anti-nuclear stand of Sweden and Finland. The precise number of countries to be included will have to be discussed further.

Other legal aspects of the NWFZ are easier to specify. In light both of the experience with existing NWFZs and of European realities, the basic requirements for the countries establishing an NWFZ in Central and Eastern Europe include nonpossession of nuclear weapons, nonstationing of nuclear weapons on territory inside the zone, and nonuse or nonthreat of use of nuclear weapons against targets within the zone. Legally binding security guarantees are essential to make the NWFZ effective and would provide an incentive for countries of the region, particularly Ukraine, to participate. Strict controls over the export of nuclear material, even full-scale guarantees by an importer state, would have to be introduced in the zone. The possibility of joint inspections, which would further enhance the effectiveness of the control regime, should be envisaged.

From the moment of its inception, a newly established NWFZ in Central and Eastern Europe should be treated as an integral part of the existing regime based on the NPT. The new NWFZ should not interfere with, but complement, the NPT regime. All provisions of the treaty creating the NWFZ should also comply with the relevant provisions of the NPT and statutes of the International Atomic Energy Agency (IAEA), the European Atomic Agency (EURATOM), and other pertinent institutions. The NWFZ, in short, should be devoted in letter and spirit to the cause of non-proliferation of nuclear weapons and promotion of peaceful use of nuclear energy under strict non-proliferation controls.

CONCLUSION

Since the talks on the NATO-Russia Founding Act and the NATO-Ukraine Charter reached their final stage in 1997 and NATO promised not to change the existing status quo with respect to nuclear weapons in Europe unless the general situation deteriorates, there has been a decreased sense of urgency in Russia and Ukraine alike about an NWFZ in Central and Eastern Europe. Under such circumstances, this idea apparently has poor chances of being implemented in the immediate future.

But, to our mind, it would be shortsighted to drop it off the European agenda. The European security environment is changing rapidly, and NATO and other transatlantic and European institutions, which are themselves evolving, will reflect the ongoing changes. If positive changes take place and more cooperative relations aimed at closer partnership develop between an enlarged NATO and the countries of the former Soviet Union, the alliance will inevitably be trans-

formed into a predominantly political organization rather than a military union. Such a transformation will lay the groundwork for the idea of an NWFZ in Europe to reemerge as a major issue on the European agenda.

An NWFZ in Central and Eastern Europe should also be seen as an integral part of the future architecture of European security. That is, it should be built into a comprehensive European security system. Such an approach will be possible, however, only when and if NATO recognizes that the post-Cold War situation in the world and in Europe particularly requires the fundamental transformation of the alliance itself. For Russia, establishment of such a zone would pave the way to further cooperation with the world community and to a gradual relinquishing of its global ambitions. For Ukraine, which under existing circumstances has no chance to seek NATO membership without confrontation with Russia, the zone offers the best possible chance to secure its interests and seek integration into European structures. Finally, creating an NWFZ in Central and Eastern Europe would strengthen the existing non-proliferation regime, thereby enhancing both European and global security.

NOTES

l. Kievskiye Vedomosty, 21 September 1996.
2. Study on NATO Enlargement (Brussels, September 1995), paragraph 58.
3. Personal interviews with prominent Russian experts during the 1995 NPT Conference.
4. PPNN Newsbriefy Second Quarter 1995,23.
5. DOC.NPT/CONF.1995/SR. 3, 10.
6. Uryadovyi Kuryer, 29 August 1996.
7. Ibid., 6 June 1996.
8. Personal interview with a high official of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, June 1996.
9. Uryadovyi Kuryer, 8 June 1996.
10. Ibid., 18 July 1996.
11. Hobs Ukrainy, 11 July 1996.
12. Uryadovyi Kuryer, 22 August 1996.
13. "North Atlantic Council Communiqué," 10 December 1996, in Meeting the Challenges of a Post-Cold War World: NATO Enlargement and US-Russia Relations, A Report to the Committee on Foreign Relations, US Senate, by Joseph R. Biden, Jr., 105th Cong., May 1997 (Washington, DC: US Government Printing Office, 1997), 41.
14. Ibid.

BELARUSIAN-RUSSIAN INTEGRATION AND ITS IMPACT ON THE SECURITY OF UKRAINE

The emergence of Belarus as an independent state on the political map of Europe has considerably modified Europe's geopolitical landscape. Belarus sits at the crossroads of the military and political interests of key neighboring states and even the major powers of Europe. It has had a sizable impact on the internal developments of its immediate neighbors and on the balance of forces in Eastern Europe.

Belarusian influence is a result of its geopolitical situation, not its size or economic potential. It is situated halfway between the northern and southern subregions of Eastern Europe and between Russia and the Europe of NATO and the EU, a junction that explains its vast geopolitical and military importance. It is defined in part by its ability to act as a link among the three highly dynamic subregions of Europe:

• The first of these is comprised of the Central European nations, such as Poland, the Czech Republic, and Hungary - nations seeking to integrate themselves into Western political/military/economic structures. Belarus is a crucial neighbor of this subregion and forms a key transportation corridor between Central Europe and Russia. Nearly 70 percent of Russia's exports to Europe pass through Belarus. Without access to this route, Russia would find itself economically and geopolitically isolated from Europe.

• The second subregion, to the immediate north of Belarus, comprises the North European region of Scandinavia and the Baltic Sea states. The three Baltic states of Lithuania, Latvia, and Estonia have been vigorously integrating themselves into this northern region. By looking north to Scandinavia and west to Germany and Poland, the Baltic states make plain their intention of seeking full-fledged membership in all European structures.

• The third subregion, to the south of Belarus, is the Black Sea area, a fast-growing zone of economic cooperation. Many states in this subregion would like to foster closer ties and links with Northern Europe. This ambition is embodied in the notion of a formal Baltic-Black Sea mechanism for cooperation, announced by former Ukrainian president Leonid Kravchuk. In any such mechanism, Belarus would be a key actor, whether to facilitât or complicate cooperation between north and south. The idea of a Baltic-Black Sea confederation of Lithuania, Belarus, and Ukraine was once put forward by an earlier generation of Ukrainian statesmen and thinkers, chiefly Mikhailo Hrushevsky and Stepan Rudnitsky, and then was revived by President Kravchuk in the early 1990s. Belarus's strong pro-Russian attitude, however, has considerably damaged this particular vector of Easte European integration.

Belarus therefore finds itself in a geopolitical field defined by interaction along four external vectors: north, south, east, and west The Baltic states, Poland, Ukraine, NATO, the EU, and Russia will all exert their influence on Belarus and be affected in turn by Minsk's response. The

---

Perepelytsya H. Belarusian-Russian Integration and Its Impact on the Security of Ukraine/ Belarus at The Crossroads. Carnegie Endowment for International Peace. - 1999 - p. 81-104.

relative strength of developments on these vectors will also help shape Belarus's foreign policy priorities.

The Russian Federation is and probably will remain the strongest influence on the domestic and foreign policies of Belarus. Beca us of Belarus's geopolitical location and its geostrategic importance; Russia assigns high priority to Belarus. The territory in question constitutes a sort of a springboard that, depending on the particular military-political objectives being pursued, can turn Belarus into a modern day cordon sanitaire, a nuclear-free zone and a zone that counters NATO enlargement, or a zone of expanded external pressure and influence. The military presence of any foreign country in Belarus makes it possible for such a country to put pressure on Ukraine, the Baltics, Poland, and Russia itself—for the simple reason that the shortest route from the West to Moscow cuts through Belarusian territory. In that sense Belarus serves as Russia's natural shield, one that has repeatedly prevented or at least delayed military expansion from the West. Its geographic location has always made Belarus hostage to whatever differences Russia may have had with the West, and for this Belaras has paid a high price. Belarus lost 3 million people (out of a population of 10 million) during World War II alone. Control over Belarus has long been seen as the key to control over Eastern Europe as a whole, and Belarus has always ended up in the midst of East-West military-strategic rivalry.

Which aspect of Belarus's geopolitical position is most important depends on the perspective from which it is evaluated. From the north-south perspective, Belarus is most valuable as a security zone. Strengthening the north-south vector helps solidify Belarus's independent foreign policy course and reduces the chance of resumed confrontation between Russia and the West. Certain political forces in the West, as well as in the Central European countries, tend to view Belarus as a buffer zone, protecting Central and Western Europe against relapses of Russian expansionism.

From the Russian perspective, Belarus's military-strategic significance depends on which model of military-political relations between the West and Russia prevails. The three most likely models are the following:

• Russia exerts limited military-political influence on Central Europe. Since the Central European nations joined NATO in 1999, this scenario could only occur if NATO eventually withered as the key security institution in Europe. Such a scenario does not appear likely. NATO seems, for example, to have withstood the challenge of Kosovo. Moreover, even if the preconditions were in place, implementation of this model would require both the deployment of powerful Russian or Russian-Belarusian military forces near the Polish and Lithuanian borders, and the absence of a similar military force in Poland and the Baltics. Given the current weakness of Russian forces, such a deployment does not seem very likely in the near future.

• Russia uses Belarus as a region to counteract U.S. and Western influence in East-Central Europe. This model is possible if Russia, unhappy with the post-Madrid compromise with NATO, attempts a more confrontational strategy toward the West [1]. This strategy would inevitably result in Russia's construction of a western defense barrier from the Baltic to the Black Sea, consisting of the Kaliningrad region of the Russian Federation and; Belarus, along with attempts to include Ukraine and Moldova in the structure. Belarus would be the principal component of such a defense line, since it is the centerpiece of this axis and, shares a border with Poland, NATO's newest member, on the forward line of the collective defense system of the Atlantic alliance. The presence of a powerful military force in Belarus would enable Russia to maintain a certain balance of forward-based forces relative to NATO.

• Russia exerts military-political dominance over the Commonwealth of Independent States and the Baltics. This model becomes possible if Russia reaches a consensus with the West that recognizes, officially or unofficially, Russia's dominance in the post-Soviet space, and that views the CIS countries as a zone of Russia's vital interests. In this scenario Belarus plays the role of

"model vassal", since it serves as a testing ground for working out various approaches to military-political reintegration of the CIS countries into Russia's sphere of interest.

The Russia-NATO Founding Act of 1997, if it holds and develops according to plan, essentially limits Russia's immediate choice of a security model to the last one. The potential role of Belarus, given its highly developed military infrastructure, is, however, similar regardless of the particular model. Belarus is home to Russia's first line of early-warning missile attack systems. An example is the Russian military facility in Baranovichi. Belarus also boasts having a key Russian naval communications center and a ramified network of military airfields, all in good working order and well equipped. The problem, however, is that the Russian Air Force is far inferior to that of NATO, making any serious development of a confrontational strategy problematic in the near term.

THE SECURITY INTERESTS OF UKRAINE

As far as Ukraine is concerned, none of the above models meets its security interests. The impact of Belarus's geostrategic position on Ukrainian security has been reflected in Ukraine's defense concept and military doctrine. Ukraine's Soviet legacy includes individual components of the forward strategic defense line. While these were the most powerful components of the Soviet defense posture, in Ukraine's case they are located in the western parts of the country, facing what the Soviets regarded as the main threats, but not what Ukraine might face today.

Ukraine has articulated a new defense concept in its Program for Reforming and Building the Armed Forces of Ukraine until 2005 [2]. A basic assumption of the program, and of Ukrainian security policy as a whole, is that Ukraine will remain outside any military bloc or alliance. The country's limited military potential, however, makes it impossible to set up multiple lines of defense in all directions. Therefore one of the goals of Ukraine's defense policy is to identify the key strategic directions on which to concentrate the bulk of its defense potential. Such directions will be determined based on an evaluation of its probable enemies, the disruption that restructuring might cause to the existing balance of forces, and an assessment of the most vulnerable parts of Ukrainian territory. Because Ukraine does not see any country as a military enemy, and because the balance of forces in the vicinity of its borders does not pose an immediate military threat, the criterion of Ukraine's territorial vulnerability is emerging as the most important.

In previous wars, the gravest danger to Ukraine's security and defenses came from the north. The first government of newly independent Ukraine was toppled by Bolshevik troops attacking from Bryansk in 1918. A second offensive was launched against the fragile Ukrainian state from the area of Gomel (now part of Belarus). Nazi troops mounted their offensive from the same direction in 1941 and were able to encircle a group of Soviet forces in the vicinity of Kiev. In the past, the northern direction was preferred because of the minimal depth of offensive action required to seize the capital of Ukraine: from that direction the distance between Ukraine's border and Kiev is a mere 90 kilometers. From this perspective, Ukrainian defenses appear to be most vulnerable from the direction of Belarus. Recognition of the importance of that particular direction was one of the reasons for the formation of the Northern Operational Territorial Command, a third military-administrative unit in the Ukrainian armed forces at the operational-strategic level.

Undoubtedly, an independent Belarus does not threaten Ukraine. But Belarus's geopolitical choice will determine whether or not its territory will be used to bring military pressure on Ukraine, as has happened in the past. Given its current geopolitical situation, Ukraine would benefit most from a nonbloc, neutral Belarus. Hence Kiev naturally looks with suspicion at the military consequences of Russian-Belarusian integration.

FROM NONBLOC STATUS TO ALLIANCE WITH RUSSIA?

As with Ukraine, Belarus's 1990 Declaration of Sovereignty stated that its ultimate foreign policy objective was neutrality and a nonbloc status. The neutrality model that Ukraine, Belarus, and, subsequently, Moldova originally opted for was one of "instrumental neutrality." It involved no rigorous international legal obligations and granted vast freedom of action, including involvement in collective security systems. This model by and large reflected the newly independent states' reaction to the collapse of the bipolar security system.

Generally, neutral nonbloc status is sought by countries whose independence and sovereignty already have a rock-solid platform. The formal status ratifies existing conditions that provide the neutral country with the means to achieve national security. To the CIS nations, however, declaring neutrality and a nonbloc status became a way of achieving sovereignty. It could not be viewed as a mature statement of national security and foreign policy strategy. Yet even in their initial formulations Ukraine and Belarus differed in their respective approaches to neutrality and the avoidance of military blocs.

From the beginning, Ukraine's embrace of neutrality and nonbloc status was an expression of its policy toward Russia, not NATO. Kiev assumed that Russia, being the legal successor to the USSR, would not easily give up its military-political claims to Ukraine. Russia regularly sought to secure Ukraine's adherence to the Tashkent Collective Security Treaty of 1992 and to bilateral agreements on military cooperation. Ukraine's nonbloc principle has enabled it to avoid all such entanglements with Russia or the CIS. In addition, nonbloc status better than any other accommodates the domestic political situation in Ukraine, in which different regions still harbor different geopolitical orientations. Nonbloc status thus serves the interest of internal political stability as well.

For Belarus, to the contrary, the nonbloc and neutral status had a narrower, more transient, and tactical nature. Belarusian leaders saw the declaration of neutrality and nonaffiliation with military blocs as a way to constrain NATO and prevent pro-Western and pro-NATO sentiments from gaining ground among the Belarusian public. Belarus's communist elite also used nonbloc status as a way to insulate itself from the democratic processes under way in Russia.

Strong pro-Russian sentiments among the Belarusian public, however, forced the national leaders to abandon the country's neutrality and nonbloc status soon after it was declared and to move quickly toward a closer relationship with Russia. The change in Belarus's foreign policy was made, above all, for economic reasons. The most hard-core opponents of Belarus's nonbloc status were the managers of the military-industrial complex, who had considerable influence with the national leadership. More than 100 defense factories in Belarus needed a market. Military production in Belarus depended on Russian-made components, making an eloquent case for closer military-political ties with Moscow. The Belarusian military, too, kept pushing for the alliance, aware that the nation's military industry could meet only 3 percent to 5 percent of the Belarusian armed forces' requirements in armaments and materiel [3]. In 1993, Stanislau Shushkevich, the first leader of independent Belarus, yielded to pressure from industrialists and the military and reluctantly agreed to let Belarus join the Tashkent Collective Security Treaty.

The expected growth of military orders from Russia never took place, although the pro-Russian stance came to prevail and dominate the politics, economy, society, and culture of Belarus. Elected president in 1994, Aleksandr Lukashenko came to personify and embody that trend, as he proposed a model of profound political, military, and economic integration with Russia.

The complete dependence of the Belarusian economy on Russian oil and gas, and the absence of hard currency in Belarus, made integration almost a must. With barter as the principal form of trade, Belarus was unable to reach outside the CIS framework for markets. In the mid-

1990s, Belarus failed to convince Russia to subsidize 50 percent of its oil exports to Belarus and to reschedule Belarus's huge debt in exchange for increased deliveries of farming and industrial products from that country. Bilateral negotiations in 1994 demonstrated that Russia would only write off the $1.5 billion worth of Belarus's debt if Belarus were to fully reintegrate itself into Russian Federation [4]. To prevent social upheaval and economic colapse, Lukashenko accepted the Kremlin's rules of the game, a step that resulted in the signing of the Union Treaty by Belarus and Russia in the spring of 1997.

BELARUS'S ROLE IN RUSSIA'S REINTEGRATION POLICY

When he came to power in 1994, Lukashenko found Belarus in a difficult economic situation. He had two options to pursue to maintain Belarus's highly developed economic base and social stability. One was comprehensive market reform, which would reorient Belaus's economy toward the West and weaken its dependence on Russia, a course similar to that adopted by the Baltic republics. The other option was to make few changes in the economy and to climb to a priority position in the CIS by reestablishing, to the extent possible, the economic ties that had existed under the once unified economic regime of the USSR.

Lukashenko's choice was predetermined by Belarus's complet economic dependence on the CIS nations, above all Russia. Belarus depended on that market for 70 percent of its raw materials, 90 percent of its energy needs, 80 percent of its imports, and 90 percent of its exports [5]. Lukashenko's policy of integration was highly popular, supported by 90 percent of the population in some polls. Eventually this policy also came to coincide with a revival of Russia's reintegration desires. To take significant steps toward integration, the Belarusian leadership had to fit its needs into the framework of Moscow's reintegration plans.

In his foreign policy strategy, Lukashenko has thoroughly exploited the ideas of pan-Slavism, laying claim to the role of unifier of the Slavic world. These ideas are based on the symbols of Slavic brotherhood, the Slavic triangle of Belarus-Russia-Ukraine, a single pan-Slavic state, or the great power symbols of a restored USSR. As he called on Ukraine to join the Belarus-Russia union during a visit to Kiev in May 1997, Lukashenko noted, "God has so ruled and destiny has so determined that we have set our sights very high, lately, and people have begun to talk about us as a commonsense-driven republic capable of implementing Slavic unity... this is our burden that we have to carry; we must try and glue back together the great Slavic world [6]." Lukashenko limited his definition of the Slavic world to the CIS borders, however, never mentioning that at least half of that world lay to the west of his country's borders.

Whereas Ukraine adhered to the strategy of acting as a bridge Between Russia and the West, Belarus tried to play the role of a Bridge between Ukraine and Russia. Where Ukraine is seen as a key factor of European stability, Belarus could be referred to as a key factor of the CIS integration. Yet neither Belarus nor Russia can be happy with the current integration processes in the CIS. Hundreds of agreements and accords signed within the CIS framework never went beyond the paper on which they were written. Since 1990, the turnover of goods among the CIS countries has dropped significantly because of basic differences in the way CIS countries approach relations among post-Soviet countries. Russia and, more recently, Belarus view the commonwealth as a stepping stone on the way to a single state, or a substantially integrated union. The other CIS members see the commonwealth as a form of "civilized divorce" and a way to put interstate relations on an equitable, mutually beneficial basis.

These two views are diametrically opposed. Russia has claimed the key positions in all CIS structures, virtually subordinating the other countries to its national interests and essentially seeking to recreate a single state on the basis of the commonwealth. The resulting encroachment on the interests of the other CIS members has prompted them to deepen bilateral and mul-

tilateral cooperation with each other and beyond the borders of the CIS. At least three different processes are taking place within the CIS at present: (1) the reintegration that Russia vigorously lobbied for; (2) disintegration in response to the first process; and (3) an integration intended to strengthen bilateral cooperation at the interstate level. The third trend leads to the emergence of regional power centers other than Moscow, a phenomenon that Russia sees as a threat to its security and domination [7].

The union of Russia and Belarus embodies both reintegration and integration. Such processes lead to the formation of supranational structures. Russia needs a supranational structure to bring the CIS nations into the embrace of its own statehood. Belarus needs a supranational structure as a formal mechanism for manipulating Russia's governmental institutions in its own interests.

The creation of supranational structures dominated by Russia means changing the relations of dependence currently existing in the CIS to relations of subordination that paradoxically would derail the commonwealth or, at the very least, strengthen the disintegrative tendencies within it. It is no accident that most of the CIS leaders have reacted coldly to the Belarus-Russia partnership. Ukraine's President Kuchma stated, for example, that "unification of countries at different levels within the CIS is nonsense. It is a road to the collapse of the commonwealth" [8].

Advancement of reintegration and integration processes in Belarus-Russia relations will take place within the framework of confederation-federation. Russia's strategic objective is to incorporate Belarus as a subject of the Federation. Some in Russia would like to see unification lead to the creation of a single federated state [9]. Many in the Russian foreign policy community support the idea of Belarus joining Russia as a new subject of the Russian Federation, or as six separate subjects (corresponding to Belarus's six regions) [10]. The Belarusian leaders, however, will not give up sovereignty to the point at which they lose complete authority in their own country. Hence they opt for a confederation.

THE 1997 UNION TREATY OF RUSSIA AND BELARUS

Currently, the most promising form of Russia-Belarus unification is the confederation that has been formalized as the Belarus-Russia union. The name of the union does not refer to Russia as the Russian Federation. Is this omission meaningful? Creation of a confederation on the basis of or within the Russian Federation would result in the disintegration of the confederation itself, as well as in the collapse of the Russian state, because oblasts and autonomous regions within the Russian Federation would demand a similar confederate status. What has Belarus gained from being in the union? In the short run it has gained concrete economic support for its failing economy. This support includes Russia's continued acceptance of Belarusian manufactured goods, often through barter arrangements, the management of Belarus's energy debt, the development of joint infrastructure, unified transport and energy systems, an integrated communications and information system, and joint research and technological programs. In exchange, Belarus is obliged to apply to its other trade partners the same foreign trade treatment, customs tariffs, and nontariff regulations as Russia does. With regard to Ukraine, such regulations would tie Belarus to Russia's lead, should Russia adopt discriminatory trade measures in its dealings with Ukraine.

Belarus must also coordinate its policies with Russia if it is to make use of the economic potential of the union and create an environment for the activities of Russian transnational corporations and financial-industrial groups. Such coordination inevitably leads to the preservation of Belarus's structural dependence on the Russian economy. By looking exclusively toward Russia and honoring the provisions of the Union Charter, Belarus will eventually isolate itself from

international economic relations, trends, and structures. It is worth noting, however, that in most cases advanced and state-of-the-art technologies are not to be found in Russia these days, but elsewhere.

In the military-political area, Belarus could in theory count on the union to help develop and pursue joint military purchases, ensure deliveries of arms and materiel on the basis of those purchases, and create a unified system of technical support for the nation's armed forces. There is little hope, however, that such support will be forth-coming from the arrangement. The Russian defense ministry, like its Belarusian counterpart, is strapped for cash and unable to subsidize the military needs of Belarus. In addition, the Belarusian military-industrial complex is only a fraction of Russia's. Where, in the past, Ukraine's 700 military works accounted for 18 percent of the USSR's military output, Belarus had a mere 100 defense plants whose share in overall military production accounted for a tiny one percent [11.] Russian industry has long learned to get along without this input. It is now more in the interest of Russian manufacturers to keep their government's declining support for defense production to themselves.

In legal terms, Belarus has achieved—on paper—equality with Russia in the union's bureaucracy. Decision making in the Supreme Council currently operates on the "one state-one vote" principle [12]. Nonetheless, the powers of the national governments and parliaments far exceed those of the supranational agencies. There is also the matter of resources and capabilities, an area in which Russia exceeds Belarus's potential many times over. Should decisions made by the Supreme Council fail to meet Russia's interests, Russia will simply ignore them. Still, the union of Belarus and Russia tends to cast in concrete a certain structure of international relations in the post-Soviet space and to define the development prospects of the former Soviet republics.

Only time will tell in which direction these relations will go. It is most likely that the union will strengthen centrifugal forces in thee region. The CIS will continue to transform itself into an even more amorphous entity, while the union of Belarus and Russia will be even more short-lived than the commonwealth. Russia does not stand to benefit from stronger supranational agencies in the union, as they may invite resentment on the part of the subjects of the Russian Federation. A weakening of the authority of supranationale agencies will make the union even less effective than the CIS. Hence, further modification of the union will be by the steady transfer of functions and powers from the Belarusian state to Moscow, something that has already occurred in the area of military policies.

ECONOMIC RAMIFICATIONS OF THE UNION

The union also has economic ramifications. The specifics of the developing market economy in Russia are determined in part by the heritage of its imperial civilization, its vast deposits of natural resources, and a still powerful military-industrial complex. Given this combination of important factors, national capital is being formed on the basis of traditional export-oriented production of raw materials and defense industries, to the detriment of an intensiv development model involving technical restructuring of civilian industries and agriculture [13].

Russian economic development is rapidly narrowing to a focus on the domestic market, prompting Russia to export its raw materials and weaponry primarily to its former trade partners, particularly to the nearby, but relatively closed, markets of CIS countries. Such exports are only competitive within an artificial CIS monopoly that inflates the demand for Russian products and handicaps the economic progress of the other CIS countries. Access to these external markets is best ensured through Russia's military-political domination and restoration of its imperial-style relations with the CIS nations. As Boris Yeltsin clearly told the heads of state at a CIS meeting in March 1997, "we do not want anybody's domination in the former USSR, especially

in the military-political sphere. We do not want any states to act as buffer states" [14].

The last statement referred mainly to Ukraine and Belarus. Ukraine, the largest consumer of Russian energy, imports 30 percent of all Russian gas exports (57.2 billion out of 196.5 billion cubic meters) [15]. Even today the Russian energy corporation Gazprom has a tangible impact on the domestic and foreign policies of Ukraine. Belarus, for its part, is attractive to Russia as a route for the raw materials it sells to European markets. Over the past two years alone, this route has earned Russia $1.5 billion in profits, far in excess of the total Belarusian debt written off by Moscow [16].

MILITARY ASPECTS OF RUSSIAN-BELARUSIAN INTEGRATION

As Russia fails to accomplish its objectives in the CIS exclusively by economic means, it employs political and military-political means to reintegrate those countries into the safety of Russian statehood. Such policies enjoy popular support in Russia, appealing to nostalgic sentiments favoring restoration of the Soviet Union and recovery of Russia's great power status. In this view the most important attribute of great power status would be to restore the "natural borders" in the framework of the former USSR, or at least allow complete Russian domination within those borders. Vitaly Tretiakov, editor of the influential Nezavisimaya gazeta, makes this aspect of Russian policy plain:

One of the objectives of Russia's geopolitical game plan that is never mentioned by official politicians, let alone diplomats, but that is always implied, is as simple as can be: Russia today is a nation with artificial borders. What is artificial gravitates toward a natural state, and the natural state can be achieved either by increasing territory or by losing it. Two graphic examples: it would be natural for Russia both to lose the Kaliningrad region and to bring on board the Crimea and the left-bank Ukraine. ... But that cannot be done simultaneously. The question is, which of the processes will start sooner? [17]

This candid quote indicates that the period of ultimate and irreversible separation of the periphery of the Russian Empire from its nucleus is not yet over. Moreover, a strong tendency is evolving toward restoration of the empire in the form of military-political hegemony of the nucleus over the periphery. So far three stages for such restoration have been outlined: (1) the military presence of Russia in the CIS countries and joint protection of the borders of the former USSR; (2) the Tashkent Treaty on Collective Security; and (3) the creation of bilateral military alliances. The long-term plans apparently include the creation of a single military organization within the framework of a unified state.

It is a known fact that a foreign military presence performs external and internal functions. The external function is to protect one's military ally against external aggression. The internal function, in contrast, is to control the ally and its domestic situation. As for the presence of Russian troops in the CIS countries, only the border guards of the Russian Federation perform - to a certain extent - the external function. The main objective of Russian troops stationed in the CIS countries is to control the territory and the internal political developments of the host countries, and to shape the foreign policies of national leaders in line with Russia's national interests. Depending on the nature of such interests, Russian troops may stabilize or destabilize the situation in the host country, pushing it toward an even more rigid type of military-political dependence, that is, the Tashkent Treaty on Collective Security. A case in point is the situation in Georgia and Azerbaijan.

Elements of Russia's military presence in the CIS countries include use of the military infrastructure facilities of the CIS by or in the interests of Russian troops, peacekeeping operations, joint protection of borders, and joint handling of military and military-political problems. Russia's military presence in the CIS nations is intended to prevent them from entering into alliances

and blocs with other nations and at the same time to "encourage the intentions of the Tashkent Treaty members to come together into a defense alliance based on common interests and shared military-political objectives" [18].

The Tashkent Treaty on Collective Security has not become an effective security system for the signatories. No single conflict, either within member states or between them, has been resolved completely. One of the key reasons is that Russia sees the treaty as a mechanism to strengthen its military-political domination of the member states and has repeatedly attempted to transform the Tashkent pact into a defense alliance. That transformation has taken place in the following stages:

• Originally the Tashkent Treaty was to follow the Warsaw Treaty model. The alliance was to have consisted of central and national agencies in command of the coalition forces, governed by a joint staff. The alliance's main goals were to contain aggression in times of peace and to rebuff aggression in times of war. In the event of aggression against any signatory to the treaty, all the other signatories were to help rebuff it. It soon transpired, however, that the alliance, while accommodating the large-scale interests of Russia, failed to cater to the military-political interests of the other signatories, which were primarily regional in nature. The withdrawal of Uzbekistan and other members in 1999 demonstrate the treaty's inherent flaws.

• The second stage of the treaty's evolution was the reconstruction of its structures on the regional principle. The defense alliance was to consist of several regional security systems and responsibility zones: Eastern Europe, Caucasus, Central Asia, and East Asia. A coalition of forces would be formed in each of the regions, reporting to the united command in the region. The scheme lacked viability and coherence and was bound to compromise centralization and coordination.

• Finally, Russia set about implementing a third stage - the creation of military alliances based on a highly differentiated selection of the most loyal strategic allies. This approach produced the military alliance between Belarus and Russia, formalized in the Union Treaty. The parties agreed to undertake joint measures to prevent threats to each other's sovereignty and independence, to coordinate military restructuring and the improvement of their respective armed forces, to use existing military infrastructure jointly, and to pursue coordinated border policies and joint programs on border issues [19]. The Belarusian and Russian defense ministries approved the draft of a joint military policy to implement these agreements. The common military policy is intended to create a system for armed protection of the union and to ensure the two nations' military security in their part of the world. The two countries plan to form a military structure made up of a regional grouping of Belarusian and Russian forces and a command and control body. The joint task force will be used for common purposes, agreed upon in advance. The two countries' defense ministries intend in the coming years to switch to joint strategic and operational planning.

Obviously, if implemented, the policy will turn the territory of Belarus into a forward-based military-strategic springboard for the Russian Federation, similar to its role during the Soviet period. Thef Belarusian Soviet Socialist Republic was the most militarized zone of the former USSR, with one soldier for every 43 civilians, in contrast to the 1 to 98 ratio of soldiers to civilians in Ukraine and the 1 to 634 ratio in Russia [20].

The 1996 revisions on the CFE Treaty limit Belarus to 1,800 tanks, 2,600 armored personnel carriers, 1,615 artillery pieces, 260 combat aircraft, and 80 attack helicopters. Efforts to build up the combat potential of regional forces are likely to consist of deploying medium- and short-range missiles to the theater, allowing Russian air forces to use Belarus's airfields, redeploying Russian forward-based forces if necessary, enhancing the air defense forces of Belarus with a Russian contingent, and conducting joint reconnaissance missions.

Much attention will go toward maintaining the military infrastructure left over from the Soviet period and toward improving access to and use of such infrastructure for airlifting Russian troops. Belarus has twelve military airfields and twenty-three missile bases at its disposal. Russia has about 100 airfields with concrete runways, including 65 in European Russia, although 40 percent of them are in need of repair [21]. Availability of the Belarusian airfields would thus open up vast opportunities for maneuver during operational missions of the union's joint air force. Indeed, the Russian and Belarusian air defense troops have gone on joint combat duty. Russia's contribution includes units from the Moscow Air Defense Military District and the Air Defense Army, which are deployed in Russia's northwest.

In late April 1997, Russia and Belarus held joint air force exercises whose chief objective was to restore the skills involved in the redeployment of air groupings in Belarus. Several military experts offered bold forecasts that "it [was] possible within a very short period of time to deploy in Belarus a joint Belarusian-Russian air grouping capable of counteracting the NATO air groupings" [22]. Speaking about the joint exercises, General Pyotr Deinekin, commander in chief of the Russian Air Force, said, "Undoubtedly, we cannot but think about confrontation. From the military perspective, advancement of NATO to the east is aggression, but so far without the use of arms" [23]. The general's remarks confirm that the military alliance of Belarus and Russia is clearly anti-NATO in nature. Its mere existence, however, poses threats to Ukraine as well.

THE IMPACT OF INTEGRATION ON UKRAINE

Ukraine opposes the creation of any new military blocs, especially in proximity to its borders. The creation of a Belarusian-Russian military bloc not only brings military confrontation back to Eastern Europe but also significantly increases Russia's military-political hegemony over the CIS countries. During its dialogue with NATO, which culminated in the signing of the Founding Act in May 1997, Russia considerably strengthened its military-political position by securing its military presence in Ukraine for at least another twenty years (the May 1997 Black Sea Fleet Agreement) and by developing a military alliance with Belarus.

As compared with the other military blocs, the Russian-Belarusian alliance provides for a high level of centralization and integration. In the language of Article 3 of the Union Charter, the alliance suggests "a consistent movement towards a voluntary association of the member states of the Union" [24]. A structure therefore has evolved for stage-by-stage restoration of Great Russia within its natural borders in the framework of the commonwealth. Of course, Belarus and Russia, just like Poland, Hungary, and the Czech Republic, are free to enter into any alliances or unions. In fact, the president of Ukraine stated that, "it is the right of the Belarusian and Russian peoples to enter associations. And we, being neighbors, must respect that right" [25]. However, such associations should be formed without damaging the security of neighboring countries.

The danger of this model, geared for the restoration of Russia's great power status, is that Russia may begin to apply it to the other CIS members - most likely, and first, to Ukraine. President Yeltsin has already announced an initiative to get the other former Soviet republics to join the union of Belarus and Russia [26]. Obviously, now that Minsk has signed up, Moscow will seek to expand the unification process by prodding the other Tashkent Treaty signatories to move up to the level of Russian-Belarusian military-political relations and by encouraging Ukraine to sign the treaty. In August 1997, Igor Sergeyev, Russia's defense minister, visited Kiev primarily to convince Ukrainian leaders of the need to accede to the Tashkent pact and to join a common defense space with Russia. President Lukashenko has also been active in enhancing the Belarusian-Russian union. In Kiev in May 1997, he repeatedly noted that he "would very much like

Ukraine to join the union between Russia and Belarus." [27]. These attempts to involve Ukraine in the Belarusian-Russian unification have generated added challenges to Ukraine's security.

The creation of the Belarusian-Russian union indeed brought about highly noticeable, albeit short-lived, signs of destabilization of the internal political situation in Ukraine. Left-wing forces mounted an unprecedented campaign for changes in the country's foreign policy and for accession to the Belarusian-Russian union, while Ukraine's parliament was frequently bogged down in a battle of foreign policy resolutions. Leftist forces also conducted a broad scale anti-NATO propaganda campaign both inside and outside the parliament. Following in the footsteps of the State Duma of the Russian Federation, 170 deputies of the Supreme Council of Ukrain created an anti-NATO bloc in 1997. The anti-NATO campaign peaked when deputies of the Supreme Council and political forces in the Crimean Peninsula attempted to frustrate the international war game, Sea Breeze-97. This effort was intended to discredit Ukraine and make the country, which had just signed a Charter on Special Partnership with NATO in July 1997, appear to be an unreliable partner to NATO alliance members. However, Sea Breeze took place with much less controversy and resistance.

Russian-Belarusian unification has had some indirect positive implications for Ukraine. First, the idea of a Slavic union, lobbied for,by Lukashenko and the Ukrainian Communists, nudged secessionist sentiments out of the minds of the Crimean leadership within Ukraine, considerably weakening the influence of the separatist forces. Second, the campaign for Ukraine to join the Belarasian-Russian union clearly revealed that certain political forces wanted to involve Ukraine in a confrontation against NATO. Third, after Russia made a defense alliance with Belarus and obtained the rignt to lease the Crimean seaport of Sevastopol, Ukraine found itself virtually surrounded by Russian troops, with the exception of a segment of its western border. This massive Russian presence created strong resistance within Ukraine to such pressure.

UKRAINIAN AND BELARUSIAN DIFFERENCES ON NATO

Kiev's position on NATO is as drastically different from Moscow's and Minsk's positions as its policy toward post-Soviet integration is. As described by President Kuchma, Ukraine seeks "friendly and mutually beneficial relations with NATO." Unlike Belarus and Russia, Ukraine sees NATO expansion as an element in the adaptation of the European security structure to new conditions, not as a threat to its national security. Ukraine also believes that the process of NATO expansion cannot happen overnight: after admission of the early candidates, the NATO expansion should continue. NATO's openness to cooperation with other countries, as well as to incorporation of new members, should remain one of its defining principles.

The European integration process should assign an important role to building relations and deepening cooperation among the new European democracies. This multidirectional process will inevitably bring completion to general European integration. NATO expansion is an important component of that process. On the basis of this approach, Ukraine signed a Charter on Special Partnership with NATO, committing itself to an expanded relationship with NATO. Belarus has followed Russia's foreign policy lead, choosing a more 'confrontational model for its relationship with NATO. Minsk has expressed its complete opposition to NATO's expansion to the east. In Lukashenko's words, this opposition is "not only the view of the "leadership of this country but, above all, the position of the Belarusian public, 90 percent of whom strongly reject the expansion of the North Atlantic bloc" [28].

Russia, unlike its Belarusian ally, was busy bargaining for a special military and political role in Europe at the same time that it was counteracting NATO. Moscow created a mechanism for influencing NATO decision making to uphold Russia's interests, including legitimization of its military presence in the CIS. Belarus adopted a stance of out-and-out rejection of NATO ex-

pansion, which left it in an uncertain relationship with the Atlantic alliance and without any international security guarantees whatsoever. Belarus will likely have to make do with whatever the NATO-Russian Joint Council provides and may eventually choose to negotiate its own agreement with NATO - although the best time for such a policy was before the 1997 NATO summit in Madrid, not after. There appears to be no sense of urgency in Brussels about a NATO-Belarusian partnership. There is a certain asymmetry built in to the NATO-Russian relationship. Russia succeeded in obtaining a NATO promise noy to deploy its troops or nuclear weapons in the new member states. Russia/ however, is free to make use of the military infrastructure of the former USSR in the CIS countries and is deploying forward-based forces there.

Even more uncertain is whether Eastern Europe will see the deployment of nuclear weapons or become a nuclear-free zone. At a 1995 conference on renewal of the NPT, Belarus suggested creating a nuclear-free zone in Eastern Europe. Ukraine was the first to support the initiative because, as a nuclear-free country, it is interested in denuclearizing its neighbors and the region as a whole. The first practical step toward a nuclear-free zone in Eastern Europe could come in the form of a joint Ukraine-Belarus statement declaring the territory of both countries free from nuclear weapons. Moscow's response to such a nuclear-free zone initiative, however, remains a major question. Minsk obviously clears its initiatives with the Russian foreign ministry, and so far Russia has supported the initiative. But Russia's primary concern has been to ensure that no nuclear weapons are deployed in the new NATO member states. Should the nuclear-free zone fail to include the new NATO members, Russia is likely to oppose it. According to Vladimir Orlov, a prominent Russian expert on nuclear non-proliferation, "the creation of nuclear-free zone made up only of Ukraine and Belarus would run counter to Russia's interests; at least, it would run counter to the hypothetical calculations of a 'power adequate response' to NATO expansion in the form of deployment of tactical nuclear weapons in Belarus" [29].

To accommodate Russia's demands, the NATO member states reaffirmed in the NATO-Russia Founding Act that they "do not have intentions, plans, or reasons to deploy nuclear weapons in the territories of new member states and have no need for changing any aspect of the structure of the NATO nuclear forces or NATO's nuclear policies, nor do they foresee any need for doing so in the future" [30]. But the Founding Act includes no such language on Russian nuclear intentions in Belarus.

Russia's caution in undertaking similar commitments can probably be attributed to the fact that, from the military-political point of view, it would benefit from deploying tactical nuclear weapons in forward areas, given that it is considerably inferior to NATO in conventional forces. Experts of the Russian Research Center of the Committee of Scientists for Global Security note that, in the context of its economic crisis and limited capacity to equip its armed forces new weaponry, Russia will only be able to ensure its security through reliance on nuclear weapons, both now and in the fairly distant future.

LOOK FOR RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND BELARUS

Kiev's early response to Belarus-Russia unification included public efforts to distance itself from the process as well as to limit Ukrainian-Belarusian dialogue. Ukrainian leaders realized that, if the union were realized, Ukraine's bilateral security issues with Belarus would no longer be under Minsk's control but would be decided in Moscow. Ukraine thus decided to act to resolve outstanding issues with Minsk, before it was too late. One such issue was the delimitation and demarcation of the Belarusian-Ukrainian border. Delimitation was put on a fast track and completed in April 1997. On May 12, 1997, during a visit to Kiev by President Lukashenko, the two countries signed a Ukraine-Belarus Treaty on the State Border, which allowed them to start demarcation work.

Next came an attempt to enhance bilateral economic cooperation. When the two presidents sat down to the negotiating table in the Belarusian city of Gomel, near the border with Ukraine, the two sides made progress on joint environmental work and economic cooperation between the border regions, to the benefit of both. Ukraine's continued interest in an independent and fully sovereign Belarus meant that Kiev tried not to leave Minsk alone with Moscow, while the Belarusian president used his dialogue with Kiev to increase his leverage vis-à-vis Russia. Despite a certain amount of progress, economic cooperation between Ukraine and Belarus trudges along at a slow pace and at a low level, while military cooperation remains one of the narrowest bottlenecks in the Belarusian-Ukrainian relationship. There are virtually no contacts between the two countries' defense ministries, with the exception of a few working meetings over the past four years on barter trade in components, repairs of armored equipment, and reconciliation of aeronautical charts.

Despite these limitations, Kiev appears to have found the right formula for a relationship with Minsk - to develop a bilateral political dialogue with Belarus while building up regional political cooperation within the Warsaw-Kiev-Vilnius-Minsk quadrangle. With such a policy, Ukraine is both encouraging a more independen Belarus and hedging its bets, should such a Belarus disappear.

NOTES

1. The NATO conference in Madrid that defined the terms of enlargement took place in 1997.
2. S. Markiv, "Ukraine Adopts Military Reform Program," Jamestown Monitor Prism, vol. 3, no. 3 (March 21, 1997).
3. Narodna armia, September 11, 1996.
4. Politika, February 5, 1994.
5. George Sanford, "Belarus on the Road to Statehood," Survival, vol. 38 (Spring 1996), pp. 83, 131-53.
6. Vseukrainskiye vedomosti, May 13, 1997.
7 Nezavisimaya gazeta, April 5, 1997, p. 2.
8 Vseukrainskiye vedomosti, April 2, 1997.
9 Nezavisimaya gazeta. May 22, 1997.
10 Nezavisimaya gazeta, April 22, 1997. It needs to be stressed, however, that the financial crisis of August 1998 significantly reduced the enthusiasm of many Russian policy makers and politicians for a union with Belarus, as the costs of the union would put an additional burden on the sorely troubled Russian economy.
11. Narodna armia, September 11, 1996.
12. "Ustav Soyuza Belarusi i Rossii" (Charter of the Union of Belarus and Russia), Rossiiskaya gazeta, May 24, 1997.
13. Nezavisimaya gazeta, May 28, 1997.
14. Nezavisimaya gazeta, April 5, 1997.
15. Den, July 15, 1997.
16. Nezavisimaya gazeta, April 22, 1997.
17. Nezavisimaya gazeta, May 21, 1997.
18. Nezavisimost, October 4, 1995.
19. "Ustav Soyuza Belarusi i Rossii".
20. Sanford, "Belarus on the Road to Statehood," p. 84; Krasnaya zvezda, March 15, 1997.
21. Nezavisimoe voennoe obozrenie, no. 15, April 19-25, 1997.
22. Ibid.
23. Ibid.

24. "Ustav Soyuza Belarusi i Rossii."
25. Vseukrainskiye vedomosti, May 14, 1997.
26. Nezavisimaya gazeta, January 15, 1997.
27. Vseukrainskiye vedomosti, May 14, 1997.
28. Ibid.
29. "Osnovopolagayushii Akt o Vzaimnix Otnosheniyax, Sotrudnichestvo, i Bezapasnosti Mezhdu Rossiiskoi Federetziei i Organizatsiei Severoatlanticheskovo Dogovora" (Founding Act on Mutual Relations, Cooperation, and Security between the Russian Federation and the North Atlantic Treaty Organization), Nezavisimaya gazeta, May 28, 1997.
30. Politika chas, no. 5, 1996, p. 32.

МАЙБУТНЄ РЕЖИМУ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ

Проведені Індією 11 та 13 травня, а Пакистаном 28 та 30 травня 1998 р. ядерні випробування завдали істотної шкоди режиму нсрозповсюдження ядерної зброї, базованому на Договорі про нерозповсюджения ядерної зброї (ДНЯЗ, 1968 рік). Ще одним негативним наслідком ядерних випробувань, проведених Індією та Пакистаном, стала загроза Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ). Цей Договір не просто "завис", його доля під сумнівом, адже без приєднання Індії та Пакистану він не може набути чинності, а перспективи такого приєднання видаються вельми сумнівними навіть у ненайближчій перспективі.

Ядерні вибухи на Індостані створили якісно нову ситуацію на ключовому напрямку забезпечення міжнародної безпеки і стабільності. Крім того, стали ще очевиднішими недосконалості системи узгодження інтересів окремих держав та регіонів, регулювання глобальних процесів.

Неадекватна реакція світового співтовариства

Випробування ядерної зброї Індією та Пакистаном викликали негативну реакцію більшості країн світу, державних об'єднань та міжнародних організацій. У комюніке за результатами зустрічі "вісімки" у Лондоні 12 червня 1998 р. зазначається: "Нещодавні ядерні випробування, проведені Індією та Пакистаном, не змінюють визначення ядерної держави в ДНЯЗ, отже, незважаючи на ці випробування, Індія та Пакистан не мають статусу ядерних держав згідно з ДНЯЗ. Ми закликаємо Індію та Пакистан приєднатися до ДНЯЗ у його нинішньому вигляді, без будь-яких умов" [1].

Великі держави прямо попереджають, що не відступлять від політики, спрямованої на "запобігання експорту матеріалів, обладнання чи технології, які могли б якимось чином допомогти військовим ядерним програмам Індії та Пакистану чи програмам створення ними балістичних ракет". "Вісімка" також висловила "тверде переконання, що ядерні випробування, проведені Індією та Пакистаном, посилюють важливість підтримання та зміцнення Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як наріжного каменя режиму нерозповсюдження та необхідної основи досягнення ядерного роззброєння" [2].

Така реакція, вочевидь, задумана як демонстрація "твердості", виглядає дещо штучною і нелогічною, бо якщо Індія і Пакистан не приєдналися до ДНЯЗ як держави, що не володіють ядерною зброєю, до здійснених ними ядерних випробувань, то важко очікувати, що вони зроблять цей крок, та ще й "без будь-яких умов", одразу після ядерних вибухів.

Комюніке декларативне і свідчить про невизначеність подальшої стратегії у галузі нерозповсюдження ядерної зброї. Не ясно, що саме, на думку "вісімки", має спонукати Індію та Пакистан до відмови від ядерної зброї на незмінних умовах за обставин, що радикально змінилися.

Галака С.П. Майбутнє режиму нерозповсюдження ядерної зброї// Політична думка. – 1998. - №3-4 – с. 75-95.

Аналіз реакції головних акторів світової сцени на ядерні випробування на Індостані свідчить про брак єдності у цьому питанні навіть серед членів "ядерного клубу". Всі члени "п'ятірки" сходяться в негативному ставленні до випробувань і закликають Індію та Пакистан згорнути свої ядерні програми і приєднатись до Договору про нерозповсюдження як держави, що не володіють ядерною зброєю. Але навіть у засудженні випробувань виявилися серйозні розбіжності між членами "ядерного клубу". Якщо США, згідно із своїм законодавством, ввели санкції проти Індії, то Велика Британія засумнівалася, а Росія і Франція виступили проти санкцій [3].

Як відзначав заступник директора Департаменту з питань безпеки та роззброєння МЗС Росії Б.Квок, "Росія з самого початку виступила проти будь-яких санкцій щодо Індії та Пакистану, бо, на нашу думку, вони не виправдані ані з міжнародно-правового, ані з гуманітарного погляду" [4]. Така позиція Росії явно свідчить про небажання надмірно загострювати відносини передовсім з Індією, що її Росія традиційно вважає своїм важливим партнером у геополітичному розкладі сил, який встановився після краху біполярного світу. До того ж, Росія не хотіла б втратити перспективний індійський ринок, надто ж ринок озброєнь, торгівля на якому, заразом із військовими поставками до КНР, є одним із головних джерел надходжень валюти до російського ВПК, що бореться за виживання. Росія не бажає створення прецеденту, щоб у майбутньому також не стати мішенню міжнародних санкцій.

Є. Примаков (тоді - міністр закордонних справ Росії) визнавав: "Сьогодні одна з найбільших небезпек у світі - це ядерні випробування, проведені Індією та Пакистаном". Голова російського МЗС констатував, що "з'явилися нові держави, які володіють ядерною зброєю" [5]. Окрім небезпеки конфлікту із застосуванням ядерної зброї на Індійському субконтиненті він вказав ще на одну небезпеку, яку породжує розширення "ядерного клубу": "Як відомо, держави, що володіють ядерною зброєю, поводилися досить стримано у питаннях стосовно її розповсюдження, а як поводитимуться нові ядерні держави, надто ж за умов, коли у світі, на жаль, існують безвідповідальні екстремістські сили, що часто-густо виступають під релігійними гаслами, які не заперечували б отримати зброю масового знищення для розв'язання своїх егоїстичних завдань, що суперечать інтересам загального миру та стабільності..." [6].

З цією думкою перегукується ідея завідувача відділу стратегічного аналізу Інституту світової економіки та міжнародних відносин РАН С.Благоволіна. Суть її полягає в тому, що ані Пакистаном, ані іншими арабськими державами не спростовані заяви про те, що випробувана Пакистаном ядерна зброя насправді є не власне пакистанською, а "ісламською атомною бомбою" (про яку за останні два десятиріччя не раз ішлося у повідомленнях світової преси). Отож, ці заяви можуть виявитись не позбавленими сенсу, і тоді "ядерні випробування Пакистану будуть набагато вагомішими за своїми наслідками, ніж це здається" [7].

Ймовірно, що для Росії у цьому питанні існує ще один рівень - намагання використати ситуацію, яка виникла після ядерних випробувань в Індії та Пакистані, для протидії спробам США створити американоцентристську структуру посткомуністичного світу.

Вельми неадекватною видається російська оцінка причин пакистанського рішення здійснити серію випробувань ядерної зброї. Заступник директора Департаменту з питань безпеки та роззброєння МЗС Російської Федерації Б.Квок вважає, що "пакистанське керівництво не змогло впоратися з емоціями" [8]. Це надто спрощений підхід, який не додає оптимізму до оцінок імовірності подолання кризи режиму нерозповсюдження ядерної зброї з мінімальними втратами.

Рішучішою і всеохопнішою стала реакція на індійські та пакистанські ядерні вибухи Організації Об'єднаних Націй. В заяві Голови Ради Безпеки ООН від 14 травня 1998 р.

говорилося: "Рада Безпеки суворо засуджує три ядерні підземні випробування, проведені Індією 11 травня 1998 р., та два наступних вибухи, здійснені 13 травня 1998 р., незважаючи на загальну міжнародну стурбованість та протести" [9].

У резолюції Ради Безпеки ООН 1172 (1998) засуджувалися ядерні випробування, проведені Індією 11, 13 травня 1998 р. та Пакистаном 28, 30 травня 1998 р., та висувалась вимога до цих держав "утриматися від подальших ядерних випробувань", а також заклик до всіх держав не проводити випробувань ядерної зброї або інших ядерних вибухів, а до Індії і Пакистану - "терміново припинити їх програми розробки ядерної зброї, утримуватись від оснащення або від розміщення ядерної зброї, припинити розробку балістичних ракет, здатних доставляти ядерну зброю, та будь-яке подальше виробництво матеріалу, що розщеплюється, для ядерної зброї...". "ООН заохочує всі держави не допускати експорту обладнання, матеріалів або технології, які могли б якимось чином допомогти індійським чи пакистанським програмам створення ядерної зброї чи балістичних ракет, здатних доставляти таку зброю... підтверджує свою повну відданість та життєву важливість ДНЯЗ та ДВЗЯВ як наріжних каменів міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї та необхідної основи для досягнення ядерного роззброєння" [10].

Позитивної оцінки заслуговує початок роботи робочої групи (task force) з ядерних випробувань в Індії та Пакистані, перше засідання якої відбулося в Лондоні. До складу групи входять Австралія, Бразилія, Канада, КНР, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Філіппін, Росія, Україна, Велика Британія, США, Аргентина та представники Європейського Союзу. Мандат групи включає таке: "Розглядати питання, пов'язані з проведеними Індією та Пакистаном ядерними випробуваннями. Уважно відстежувати реакцію Індії та Пакистану на рекомендації міжнародного співтовариства, обмінюватись інформацією щодо контактів з Індією та Пакистаном та забезпечувати доведення узгодженої позиції до Індії та Пакистану..." [11].

Причини та наслідки вибухів на Індостані

Можна скільки завгодно звинувачувати Індію у безвідповідальності, що підриває панівний режим та ставить під загрозу подальші зусилля щодо нерозповсюдження ядерної зброї. Спокусливо списати цей крок індійського уряду, базованого на коаліції партії індуїстських націоналістів Бхаратія Джаната з меншими партіями, на спробу зміцнити свої внутрішньополітичні позиції заявкою на статус великої держави. Все це буде справедливим, але лише почасти, бо не дає відповіді на головне питання: чому режим нерозповсюдження ядерної зброї, на зміцнення якого країни Заходу та Росія спрямували в останні роки такі зусилля, "викручуючи руки" Україні та іншим пострадянським державам, на території яких розміщувалась ядерна зброя після розпаду СРСР, "проштовхуючи" на Нью-Йоркській конференції 1995 року ідею безумовного та безстрокового подовження терміну дії Договору про нерозповсюдження ядерної зброї на шкоду його універсальності, - не просто дав тріщину, а й переживає найгострішу кризу за час свого існування?

Дуже влучно зауважив парадоксальність ситуації і незбіг реакції на неї керівництва найвпливовіших держав світу С. Благоволін, назвавши її "неадекватною". Далі він говорив: "Адже щось примусило обидві ці країни зробити те, що вони зробили, переважило всі очевидні мінуси проведення випробувань, зробило їх політично доцільними. І якраз цієї теми намагалися уникнути". В результаті "все звелося лише до підтвердження важливості договорів про нерозповсюдження ядерної зброї і всеосяжну заборону ядерних випробувань та закликів до Індії та Пакистану утриматися від подальших випробувань". І річ тут "зовсім не в жорсткіших санкціях проти Індії та Пакистану", бо "вони просто не мають сенсу, та й несправедливі. Не таємниця, що мінімум ще одна країна - Ізраїль - є волода-

рем ядерної зброї. Не таємниця і те, що за відповідного рівня розвитку електронно-обчислювальної техніки можна взагалі обходитись без випробувань, замінюючи їх моделюванням" [12]. До речі, Індія є одним з лідерів світового ринку програмного забезпечення комп'ютерів.

Індія - самодостатня країна, і навіть найжорсткіші санкції зможуть лише уповільнити її постуй на шляху розробки ядерної зброї та засобів її доставки. Та й міжнародно-правових підстав для санкцій фактично немає. Індія та Пакистан (так само як Ізраїль) до ДНЯЗ та Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань не приєднувались, до того ж останній не набув чинності. Перехід до ще жорсткіших заходів у рамках стратегії "контррозповсюджеиня", що можуть включати силові акції, не тільки не матиме під собою легальних підстав, а й загрожуватиме дестабілізацією безпеки в усьому світі. Такі акції не тільки не підтримає світове співтовариство, вони можуть призвести до розколу "ядерного клубу".

Сучасна система режимів нерозповсюдження ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення спирається на волю офіційно визнаних ядерних держав й регулятивні та обмежувальні заходи, що забезпечуються проведенням інспекцій та застосуванням технічних засобів. Безсторонній аналіз доводить, що головна причина очевидного провалу зусиль, спрямованих на зміцнення режиму нерозповсюдження, яка лежить в основі і ядерних програм Індії та Пакистану, і можливих негативних наслідків цього кроку для світової безпеки - ігнорування лідерами ядерних держав, передовсім США, глибинних національних інтересів інших країн.

Акцент на заборони, заходи контролю, інспекції без достатнього врахування реальних проблем безпеки та пошуків шляхів їх розблокування - це той шлях, який призвів до нинішньої кризи режиму нерозповсюдження. У цьому сенсі характерним є визнання А.Бакланова: "Тепер вже стало цілком очевидним те, що режими нерозповсюдження, які базуються на "негативі" - заборонах та можливих "пенітенціарних" заходах - не можуть стати надійним заслоном на шляху розповсюдження зброї масового винищення у сучасному світі" [13]. Найкраще ілюструє цю думку підготовка до Нью-Йоркської конференції 1995 року, присвяченої питанню подовження строку дії Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, та зусилля західної, а потім і російської дипломатії, яка підтримала західних колег, застосовуючи весь арсенал методів умовляння, тиску і т. ін., будь-що домогтися безумовного і безстрокового подовження Договору під час роботи конференції. При цьому значною мірою було зігноровано застереження багатьох країн-учасниць Договору, насамперед країн третього світу. Останні намагались зарезервувати собі можливість впливу на ядерні держави у питаннях, що їх регулює стаття 6 Договору, яка містить зобов'язання держав, котрі володіють ядерною зброєю, здійснювати ядерне роззброєння. Під час; підготовки до конференції більшість західних та російських експертів висловлювалась на користь універсалізації ДНЯЗ, залучення максимально можливого числа нових членів навіть через поступки неядерним державам у частині посилення механізмів виливу неядерних держав на виконання ядерними своїх зобов'язань відповідно до статті 6 Договору та гнучкішого підходу до термінів дії Договору [14].

Намагання Сполучених Штатів домогтися безстрокового і безумовного подовження дії ДНЯЗ пояснювалось насамперед наближенням президентської кампанії в США, на яку радники Б. Клінтона намагались вийти з переможними гаслами щодо подолання загрози розповсюдження ядерної зброї. В реальній президентській кампанії 1996 року ці питання не відіграли значної ролі, але шкоди режиму вже було завдано.

За 30 років, що минули з 1968 року, коли ДНЯЗ було відкрито для підписання, крім угод ОСО-1 та Договору ОСО-2, які обмежували радянські та американські стратегічні системи, лише Договори СНО-1 та СНО-2 (він досі не набув чинності, адже Держдума Ро-

сійської Федерації не бажає його ратифікувати) можна назвати істотними кроками на шляху до ядерного роззброєння. Велика Британія, Франція та КНР приєднатися до переговорних процесів між США та СРСР (пізніше - Росією) не погоджувалися, мотивуючи свою відмову незначними потенціалами порівняно з потенціалами двох найпотужніших ядерних держав.

Деякі скорочення ядерних сил Великої Британії та Франції радше можна пояснити їх реструктуризацією та модернізацією відповідно до нових світових реалій, ніж прагненням ядерного роззброєння. Все це свідчить про те, що стаття 6 ДНЯЗ майже не працює.

Невдоволення багатьох країн, що не володіють ядерною зброєю, викликають також явно недостатні та неефективні гарантії-запевнення ядерних держав неядерним щодо їхньої безпеки та незастосування ядерної зброї. Ці гарантії-запевнення, безвідносно до того, чи вони надаються на основі резолюції Ради Безпеки ООН 255 (1968), 984 (1995), чи на багатосторонній та двосторонній основах, як сталося з Україною, Казахстаном та Білоруссю, не задовольняють більшість країн своєю неефективністю у кризових ситуаціях. Ці, а також інші чинники, що є проекцією національних інтересів без'ядерних країн, було практично зігноровано.

Без'ядерний вибір України: даремна жертва?

Під кутом зору інтересів України ядерні випробування в Індії та Пакистані об'єктивно актуалізують питання про без'ядерний статус України. Очевидна невідповідність реакції провідних країн світу на подію, що відбулася, невизначеність майбутнього режиму нерозповсюдження ядерної зброї невідворотно повертають нас до запитань: "Чи не була жертва України даремною? Чи отримала Україна те, на що сподівалася, здійснюючи ядерне роззброєння і зміцнюючи режим нерозповсюдження ядерної зброї, і які висновки вона мусить зробити для себе?".

Не претендуючи на категоричність, дозволимо собі порозмірковувати ось над чим: що було б адекватним набуттям для України в обмін на ядерну зброю? Юридично зобов'язуючі гарантії безпеки (а не "запевнення", які вона в результаті отримала)? Мабуть, розраховувати на це було важко. Масована економічна допомога на зразок плана Маршалла? Але Україна надто мало зробила для внутрішнього реформування, щоб ця допомога стала ефективною.

Ядерне роззброєння України буде історично виправданим, якщо воно стане необхідним етапом на шляху інтеграції до Європи, що об'єднується. На цьому шляху мають знайти поетапне розв'язання і проблеми соціально-економічного розвитку, і проблеми зовнішньої безпеки. Поки що можна констатувати, що світ і сьогодні тримається на силі і з силою рахується: економічною, політичною, нарешті - військовою. А зусилля української дипломатії виявилися слабо підкріплені економічними та політичними реформами всередині країни.

У пошуках виходу з кризи

Оскільки чинний Договір про нерозповсюдження ядерної зброї не передбачає можливості розширення "ядерного клубу", то Індія та Пакистан можуть приєднатися до нього лише як держави, що не володіють ядерною зброєю. До цього закликають "п'ятірка" та "вісімка".

Альтернативне рішення - офіційно визнати Індію та Пакистан державами, що володіють ядерною зброєю, не просто вимагає перегляду Договору, що нині видається нереальним, а й підведе під загрозу весь нинішній режим нерозповсюдження, створить вкрай

небезпечний прецедент, який заохочуватиме до форсування розробок у галузі ядерної зброї та набуття ядерного статусу не тільки Ізраїль, а й інші "порогові країни", серед яких майже безсумнівно будуть Іран, КНДР та інші "проблемні" держави.

Навіть якщо обмежитись таким прогнозом, то "ефект доміно" призведе до різкого загострення проблем безпеки як на регіональному (Близький та Середній Схід, Далекий Схід), так і на глобальному рівнях. Це можна проілюструвати на прикладі Далекосхідного регіону, звідки нещодавно надійшли повідомлення про випробування КНДР балістичної ракети та про відновлення робіт в районі ядерного центру в Йонбйон, що може бути сигналом щодо зміни політики ще одним потенційним проліфератором ядерної зброї, який має у своєму розпорядженні достатньо матеріалу для виробництва кількох ядерних боєзарядів [15]. Відновлення військової ядерної програми КНДР призведе до ядерної гонки, в яку можуть бути втягнуті Південна Корея, Японія, Тайвань.

Стосовно індо-пакистанських відносин зусилля у пошуках шляхів зниження рівня загроз мають бути спрямовані насамперед на усунення головної причини багаторічного протистояння - Кашмірської проблеми - та посилення заходів взаємної довіри й пошук формули виходу з ракетно-ядерного "клінчу", в який увійшли дві держави. Для інших регіонів такі пошуки можуть виявитись ще складнішими внаслідок комплексу проблем у галузі безпеки, що накопичувалися десятиліттями. Та й у випадку Індії не варто забувати, що "китайський чинник" мав ще більше значення для Індії, коли вона ухвалювала рішення про розробку ядерної зброї та її випробування.

Але мотивація рішення Індії перевести свою військову ядерну програму з латентної стадії у відкриту не зводиться лише до китайського та пакистанського векторів. Індія, яка разом із Китаєм відіграватиме у XXI столітті дедалі важливішу роль у міжнародних відносинах, вбачала у володінні ядерною зброєю вирішальний чинник для підтвердження своїх претензій на роль великої держави. Величезний потенціал (мільярдне населення, значна територія та багаті природні ресурси), економічні успіхи останнього десятиліття, стародавня культура створювали об'єктивну основу для такої заявки. Надати Індії гідний цієї країни статус у світі після проведених ядерних випробувань буде вкрай складно, але лише за такої умови можна буде говорити про можливість відмови Індії (і Пакистану, який пов'язує свої дії з позицією Делі) від ядерної зброї.

Щодо магістрального шляху, який має забезпечити не тільки припинення поширення ядерної зброї, а й ядерне роззброєння, то він лежить через універсалізацію міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Тепер, після індійського та пакистанського випробувань, це зробити буде набагато складніше, але без цього режим приречений на неефективність і, нарешті, провал.

Як це зробити? Однозначної відповіді, мабуть, не має ніхто, але напрям пошуків очевидний - враховувати національні інтереси не тільки членів "ядерного клубу" та їхніх близьких союзників, які почувають себе у відносній безпеці, а й широкого кола неядерних держав, вдосконалювати механізми безпеки таким чином, щоб "запевнення" у безпеці стали справжніми гарантіями і не викликали нарікань неядерних країн.

Проблема нерозповсюдження ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення тісно пов'язана зі змінами у системі міжнародних відносин, що відбуваються впродовж останніх десяти років. Міжнародні відносини перебувають на перехідному етані, переживають болісну трансформацію. В глобальному вимірі те, що відбувається на Індостані, - проекція тенденції до протидії спробам утвердити монополярну структуру світу у сфері нерозповсюдження ядерної зброї.

Не можна не погодитися з думкою С.Благоволіна, що ядерні випробування, проведені Індією та Пакистаном, "виразно продемонстрували: для того, щоб переступити ядерний поріг, отримати перепустку до "клубу обраних", тепер не треба нічийого "дозволу", ні-

чиєї - що надто важливо - будь-якої "ексклюзивної" допомоги. Кожна країна, що має необхідні технічні та (або) економічні можливості й військово-політичні резони для такого кроку, може заволодіти ядерною зброєю" [16].

Видається, що світовому співтовариству, і насамперед п'яти ядерним державам, слід якнайшвидше концептуально визначитись із напрямом подальших зусиль у галузі нерозповсюдження ядерної зброї. Який підхід є перспективнішим у довготерміновому плані й оптимальніше відбиватиме реалії, що склалися? Якщо ставка буде зроблена на збереження наявних основ режиму нерозповсюдження ядерної зброї, насамперед на презервацію у незмінному вигляді ДНЯЗ, то слід, на нашу думку, чітко уявляти, що шанс для збереження режиму та його зміцнення полягає у послідовніших і рішучіших кроках у напрямі ядерного роззброєння, у використанні поетапного підходу до цього непростого процесу.

Якщо ж вибір буде зроблено на користь започаткування нового переговорного процесу, який має охопити і визнані ядерні держави, і де-факто ядерні потуги, і країни з розвинутим ядерним потенціалом, то слід також чітко уявляти і всі наслідки і відповідно до можливостей нівелювати потенційні загрози, що їх тягне за собою такий вибір. Не викликає сумніву, що світова спільнота стоїть перед вибором, від якого може залежати рівень безпеки у новому столітті.

Примітки

1. Communique of the Group of Eight (London, 12 June 1998)//Programme of Promoting Nuclear Non-Proliferation Newsbrief - 2nd Quarter 1998. - № 42 (Insert) - P. 11.
2. Ibid.
3. Известия. - 1998.- 21 мая; 2 июля.
4. Квок Б. Ядерные испытания в Индии и Пакистане//Международная жизнь. - 1998. - № 8. - С. 37.
5. Примаков Е. Россия: реформы и внешняя политика //Международная жизнь.- 1998. - № 7. - С. 19.
6. Там само. - С. 20.
7. Благоволин С. Поиски нового места России в меняющемся мире// Международная жизнь. - 1998. - № 8. - С. 45.
8. Квок Б. Цит. тр. - С. 36.
9. The Responsibility of the Security Council in the Maintenance of International Peace and Security (S/PRST/1998/12 of 14 May 1998)/ Statement by the President of the Security Council//Programme for Promoting Nuclear Non-Proliferation Newsbrief. - 2nd Quarter 1998. - 42 (Insert). - P. 9.
10. Security Council Resolution 1172 (1998) on International Peace and Security//PPNN Newsbrief - 2nd Quarter 1998. - 42 (Insert). - P. 10.
11. Квок Б. Цит. тр. - С. 37-38.
12. Благоволин С. Цит. тр. - С. 42.
13. Бакланов А. После ядерных взрывов в Индии и Пакистане//Международная жизнь. - 1998. - № 7. - С. 21.
14. Численні зустрічі та інтерв'ю автора з провідними західними та російськими експертами під час підготовки та в ході роботи Нью-Йоркської конференції 1995 р.
15. Известия. - 1998. - 4 сентября.
16. Благоволин С. Цит. тр. - С. 42.

МИНИМАЛЬНОЕ СДЕРЖИВАНИЕ И ЕВРОПЕЙСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Выраженная Советским Союзом готовность принять идею и обсудить параметры "минимального ядерного сдерживания" создает момент встречного движения позиций СССР и Запада в вопросе о будущем ядерного оружия. Было бы непростительным упущением не воспользоваться этим историческим шансом и не придать этому моменту необходимый динамизм. Взаимный и многосторонний переход к концепции и практике "минимального сдерживания" предоставляет возможность вырваться из тупика концептуальных споров между сторонниками и противниками идеи безъядерного мира и приступить к реализации задачи, имеющей огромную самостоятельную значимость - избавление человечества от ядерной сверхвооруженности.

В Европе находятся стратегические и тактические ядерные средства четырех из пяти ядерных держав современного мира - СССР, США, Франции и Великобритании. Советско-американский Договор по РСМД, Договор по сокращению СНВ СССР и США, Парижская декларация 22-х стран и Венское соглашение по обычным вооружениям создают новый политический и стратегический фон, благоприятный для дальнейшей динамизации процесса ядерного разоружения, подключения к нему других ядерных держав.

СОКРАЩЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЯДЕРНЫХ ВООРУЖЕНИЙ И ЕВРОПА

Договор по СНВ и перспектива дальнейших советско-американских переговоров по ядерным и космическим вооружениям и укреплению стратегической стабильности ставят в повестку дня вопрос о месте стратегических ядерных сил Франции и Великобритании при разработке дальнейших этапов сокращения ядерных арсеналов. Представляется, что подключение в той или иной форме Парижа и Лондона к советско-американским переговорам на определенной, весьма продвинутой стадии не только возможно, но и необходимо, ибо Европа является единственной географической зоной в мире, где в рамках ограниченного стратегического пространства сосуществуют четыре ядерные державы и без достижения ими взаимопонимания по общим подходам к количественным и качественным параметрам ядерного сдерживания прочность любой воздвигаемой здесь системы безопасности будет весьма иллюзорной.

Оценивая перспективу расширения числа участников переговоров по сокращению ядерных вооружений, необходимо исходить из существования определенных констант. Во-первых, доктрина ядерного сдерживания остается - и в среднесрочной перспективе будет оставаться - основой французской и британской политики з сферах обороны, безопасности и разоружения. Предположения, что Франция и Великобритания пойдут на ликвидацию своих ядерных сил на каком-либо этапе процесса ядерного разоружения, являются - именно в этой перспективе - безосновательными. Во-вторых, столь же уверенно можно утверждать, что ни Лондон, ни Париж не откажутся от реализации суще-

---

Манжола В.А. Минимальное сдерживание и европейская безопасность// МЭиМО. – 1991. - №8. - С. 21-31.

ствующих на 90-ые годы главных программ по модернизации своих стратегических ядерных сил. В-третьих, их подключение к советско-американским переговорам возможно лишь в случае, когда эти переговоры будут ставить перед собой целью радикальные - в 2-3 раза - сокращения СНВ США и СССР, оставшихся после реализации подготовленного договора, а также - в чем особенно заинтересованы Париж и Лондон - проведение глубоких мер по укреплению, стратегической стабильности, запрещению или серьезному ограничению систем ПРО и космических вооружений, резкому сокращению контрсилового потенциала СССР и США.

Известно, что Франция и Великобритания заявляют о многолетней приверженности концепции и практике "минимального ядерного сдерживания", пропагандируя его как модель для других ядерных держав. Готовность Советского Союза принять эту идею и обсудить ее стратегический смысл и основные параметры, а также происходящий на Западе пересмотр доктринальных и концептуальных установок, в ядерной области создают благоприятную атмосферу для многостороннего диалога по стратегическим проблемам с целью определения общего понимания и критериев "минимального сдерживания". Понятно, такие переговоры будут длительными и сложными. Потребуется и обращение к опыту стран, которые длительное время придерживаются стратегии "минимального сдерживания". Речь идет прежде всего о Франции, ее ядерной политике и доктрине "сдерживания слабым сильного", в основе которой лежат принципы "пропорционального", "минимального" сдерживания и концепция достаточности.

Повышенный интерес к французскому варианту ядерного сдерживания проявляется и на Востоке, и на Западе. Так, директор французского Института международных отношений Т. де Монбриаль отмечает что одно из последствий Договора по РСМД, приведшего к ликвидации двух эшелонов ядерной эскалации натовской стратегии "гибкого реагирования", - новая оценка западными специалистами в области ядерной стратегии французской концепции сдерживания, основной принцип которой - минимальность сдерживания - в настоящее время "примеряется" к ядерной стратегии США и СССР [1].

Растущее внимание к французской концепции ядерного сдерживания отмечается и в Советском Союзе. Об этом свидетельствует, в частности проведение в Париже в марте 1989 г. советско-французского круглого стола на тему: "Эволюция военно-стратегических концепций и подходов к разоружению". Выступая в Военной школе в Париже в июне 1989 г. начальник Генерального штаба Вооруженных Сил СССР генерал армии М А. Моисеев отмечал, что французская доктрина "не предусматривает военного нападения на какое-либо государство" и рассматривает ядерное оружие "не как военное средство, а как политическое средство в распоряжении политического руководства страны".

В этом плане интересные результаты можно было бы ожидать от активизации советско-французского диалога в военно-стратегической сфере, от соприкосновения и даже сближения военных доктрин СССР и Франции на основе сочетания советской концепции разумной достаточности и французской концепции "минимального сдерживания".

Уже сейчас можно сделать вывод о сопоставимости и сопряженности ряда тезисов и установок советской и французской военных доктрин в ядерной области, таких, как: обоюдное заявление о сугубо оборонительном характере военных доктрин, нацеленных не на ведение, а на предотвращение войны, воспрещение агрессии; отказ от концепций обезоруживающего, контрсилового удара; взаимное понимание принципа достаточности как минимального количественного и качественного уровня ядерного потенциала, способного нанести с помощью ответного удара "неприемлемый ущерб" вероятному противнику; признание абсолютной иррациональности ядерной сверхвооруженности, необходимости ограничить системы противоракетного оружия, предотвратить милитаризацию космоса и т.д.

Дальнейшее развитие советско-французского диалога в военно-стратегической области могло бы способствовать выведению подвижных эквивалентов ядерных потенциалов больших и средних ядерных держав при поэтапном переходе к многостороннему "минимальному сдерживанию". При определении таких эквивалентов представляется возможным опереться на французскую трактовку "пропорционального сдерживания" и достаточности как способности в ответном ударе нанести "неприемлемый ущерб" - ущерб, который был бы равен или превосходил возможные выгоды агрессора в случае его успеха, то есть соответствовал бы "ставке" той или иной страны в "игре".

В настоящее время достаточный и достоверный уровень ядерного сдерживания определяется во Франции как способность французских ядерных сил поразить 150-200 демографических, экономических и других жизненно важных целей на территории противника. Такой уровень достаточности в начале 90-х годов планируется обеспечить постоянным боевым патрулированием трех (из шести имеющихся) атомных подводных лодок-ракетоносцев (около 300 боеголовок) или четырех подлодок (около 400 боезарядов) в период кризиса. По оценкам специалистов, после 1992 г. французские ядерные силы будут способны уничтожить до 20% населения и до 70% промышленного потенциала предполагаемого противника [2]. Таким образом, французская оценка уровня "неприемлемого ущерба" близка к "числу Макнамары" (70% промышленного потенциала, 30% населения).

Согласно французской трактовке, "ставки" большого и среднего ядерных государств в их противостоянии различны и определяются экономическим, демографическим, ресурсным потенциалом, размером территории той или иной страны. Путем сопоставления этих величин представляется возможным вывести определенные коэффициенты, которые легли бы в основу определения подвижных эквивалентов. Так, ряд французских экспертов для сопоставления ядерных потенциалов различных стран используют совокупность ряда величин, производных от соотношения валового национального продукта страны, ее населения и количества боезарядов, которыми она располагает [3].

Предположим, что эквивалент ядерных потенциалов средних и больших ядерных государств равен 1-5 (или 1-6), и применим его к широко обсуждаемым вариантам 75-процентного и 95-процентного сокращения стратегических ядерных средств.

1. При 75-процентном сокращении ядерные арсеналы больших ядерных государств - СССР и США - снижались бы до уровня 3000 ядерных боезарядов. Предельный уровень ядерных вооружений средних ядерных стран - Франции и Великобритании - устанавливался бы в таком случае в 500—600 ядерных боезарядов. Такой уровень соответствует существующим на 90-е годы планам развития и модернизации французских ядерных сил (594 боезаряда) и английских ядерных сил (512 боеголовок).

Как видно, такая постановка проблемы отличается от позиции Комитета советских ученых, которая исходит из того, что 75-процентные сокращения СКВ СССР и США "будут невозможны ни с политической, ни с военной точек зрения, если другие ядерные державы к этому времени не присоединятся к процессу ядерного разоружения" [4]. В этом вопросе есть основания принять во внимание позицию Лондона и Парижа, которые недвусмысленно заявили о том, что 50-процентное сокращение СНВ СССР и США не является достаточным для ликвидации разрыва ("различия в природе и количестве"), разделяющего ядерные потенциалы Франции (несколько сот боезарядов), СССР и США (по 10-12 тыс. боезарядов). Переговоры по 75-процентному сокращению стратегических потенциалов Советского Союза и Соединенных Штатов (до 3000 боезарядов) вряд ли представят серьезные основания требовать от Франции и Великобритании сокращения их существующих стратегических ядерных арсеналов (соответственно 292 и 192 боезаряда) на 1990 г. или же отказа от принятых программ модернизации на 90-е годы. Вместе

с тем успешное начало таких переговоров между СССР и США создало бы предпосылки для подключения Франции и Великобритании к переговорному процессу в вопросах укрепления стратегической стабильности и установления определенного потолка на количественные и качественные параметры французских и английских ядерных сил (находящихся в процессе модернизации).

Готовность СССР и США резко сократить долю носителей с большим числом боеголовок, обладающих контрсиловым потенциалом [5], в рамках варианта 75-процентного сокращения способствовала бы пересмотру планов Франции и Великобритании по созданию собственных контрсиловых возможностей (эти планы связаны с разработкой французской ракеты М-5 с 10 боеголовками индивидуального наведения и с возможностью оснащения английских "Трайдент-Д5" 14 боеголовками индивидуального наведения) и укреплению более взвешенных подходов Парижа и Лондона в этой области. Так, Франция заявила о переносе принятия на вооружение ракет М-5 с 1999 г. на период после 2002 г. Представляется, что эта позиция определяется не только финансовыми соображениями и техническими трудностями, но и демонстрирует готовность Парижа к корректировке своих планов в зависимости от хода советско-американских переговоров по СНВ и жизнеспособности Договора по ПРО от 1972 г. Известны также заявления министерства обороны Великобритании, что английские "Трайдент-Д5" не .будут обычно иметь более восьми боеголовок;

2. При 95-процентном сокращении ядерных потенциалов, выходе на минимальный уровень сдерживания предполагается, что СССР и США будут располагать по 600 ядерных боеголовок на моноблочных баллистических ракетах при различных вариантах их базирования. При эквиваленте 1:5 (1:6) потолок ядерных потенциалов средних держав определялся бы в 100—120 моноблочных стратегических ракет Такой уровень соответствует планам Франции располагать в 90-е годы 114 ракетами морского и наземного базирования и превышает соответствующие планы Великобритании - 64 ракеты морского базирования (что, возможно, дало бы Лондону основания претендовать на сохранение за собой 128 боеголовок неиндивидуального наведения на 64-х ракетах). Следует отметить, что первоначально запланированный уровень достаточности стратегического ядерного потенциала Франции, по официальным оценкам, был достигнут вс второй половине 70-х годов (96 боеголовок на моноблочных ракетах морского и наземного базирования и 33 стратегических бомбардировщика "Мираж-IVA" с одной атомной бомбой на борту), когда способность нанести любому потенциальному агрессору "неприемлемый ущерб" была определена в Париже как возможность поставить одну из сверхдержав в "решающее неравновесие" в условиях существующего между ними военно-стратегического паритета.

Учитывая, что в процессе сокращения ядерных потенциалов, видимо, действовала бы тенденция их выравнивания, подвижной эквивалент ядерных потенциалов больших и средних ядерных государств при варианте 95-процентного сокращения мог бы быть не 1:5 (1:6), а иным. Если соответствующие расчеты подтвердили бы такое предположение и подвижный эквивалент при 95-процектном варианте составил бы 1:3 или 1:4, то соответствующие уровни потенциалов ядерных держав, видимо, следовало бы корректировать не за счет повышения потолка для средних держав, а за счет понижения потолка для больших держав (до 300-400 единиц).

Изложенная точка зрения отличается от высказанного в статье Э.Агаева предположения, что механизм выравнивания стратегических наступательных средств пяти ядерных держав в процессе их сокращения неизбежно привел бы к появлению "пяти равных друг другу наступательных потенциалов", что противоречит логике "пропорционального", "минимального" сдерживания Франции и Великобритании (вопрос о ядерном потенциале Китая в данной статье не рассматривается) [6]. Вместе с тем можно согласиться с тезисами

Э.Агаева, а также И.Тюлина и А.Загорского о том, что "многостороннее минимальное оборонительное и транспарентное сдерживание" играло бы положительную роль с точки зрения европейской и глобальной стабильности и безопасности"[7] .

Представляется, что стратегическому равновесию при переходе к минимальному многостороннему сдерживанию не противоречили бы ни определенные формы франко-британского сотрудничества в ядерной области (при соблюдении национального и автономного характера ядерных сил Парижа и Лондона), ни учет стратегической привязки США к Западной Европе в виде определенного (пусть символического) американского ядерного присутствия на континенте, ни возможности сочетания как наземного, так и морского базирования моноблочных баллистических ракет с учетом специфики и интересов отдельных ядерных держав. Стабилизирующей роли многостороннего минимального ядерного баланса способствовал бы тот факт, что все "полюсы" ядерного сдерживания применительно к европейскому континенту СССР, США, Западная Европа (с двумя национальными автономными центрами) - обладали бы равными или сопоставимыми уровнями ядерных потенциалов, способных нанести в ответном ударе "неприемлемый ущерб", но лишенных способности нанесения первого контрсилового, обезоруживающего удара.

ТАКТИЧЕСКИЕ ЯДЕРНЫЕ СРЕДСТВА И "МИНИМАЛЬНОЕ СДЕРЖИВАНИЕ"

Устранение угрозы ядерного конфликта на европейском континенте немыслимо без решения вопроса о тактическом ядерном оружии (ТЯО), который выдвинулся на передний план после подписания Договора по РСМД и Венского соглашения по обычным вооружениям. Предельная насыщенность Европы тактическими ядерными средствами просто абсурдна, даже принимая во внимание логику рассуждений многих специалистов о стабилизирующей роли ядерного компонента в обеспечении европейской безопасности. Большинство специалистов на Западе и Востоке сходятся в выводе о необходимости радикально сократить потенциалы ТЯО до минимальных количественных уровней, которые были бы приемлемы как для приверженцев опоры на минимальные средства ядерного сдерживания, так и для сторонников концепции разумной достаточности.

Проблема ядерного противостояния в тактических средствах на европейском континенте осложняется рядом обстоятельств.

- сложность и противоречивость оценки существующих в Европе ядерных потенциалов. Советский Союз исходит из примерного равенства совокупной ядерной мощи сторон в Европе. В кругах НАТО подчеркивают не только преобладание противной стороны в ракетах, но и общее превосходство в тактических ядерных средствах - в 1,7 раза [8]. При этом на Западе настаивают на тезисе о значительном превосходстве Востока и в тактических атомных боезарядах. Если западные оценки уровня тактических боезарядов СССР (до 10 тыс.) [9] чрезмерны, то возникает вопрос, почему опубликованные в Советском Союзе данные о соотношении тактических ядерных средств ограничиваются только цифрами носителей ТЯО и не содержат соответствующие показатели по ядерным боезарядам (тем более, что на переговорах по СНВ количество боезарядов признано как показатель № 1)? Весьма осторожная и неопределенная оценка количества тактических боезарядов, имеющихся в распоряжении СССР, как "несколько меньше", чем у НАТО, вряд ли может удовлетворить как Запад, так и советскую общественность;

- большое многоообразие средств доставки тактического ядерного оружия, их - в большинстве случаев - двойное назначение (способность применять как ядерные, так и обычные боезаряды) и главное - теснейшая интеграция ядерных средств в составе сухо-

путных войск, ВВС, и ВМС НАТО и СССР, в структуре не только войсковых объединений, но и соединений до дивизии включительно, что сопряжено с реальной опасностью быстрой и неуправляемой "нуклеаризации" вооруженного конфликта;

- еще не преодоленная приверженность НАТО принципу использования ядерного оружия первой на начальных этапах гипотетического вооруженного конфликта значительно снижает "ядерный порог" и усиливает угрозу ядерного конфликта и его эскалацию. Известны заявления Советского Союза об отказе от применения ядерного оружия первым. Однако на Западе большое внимание уделяют не заявлениям и декларациям, а наличию у СССР материальной инфраструктуры ведения боевых действий с применением ядерного оружия на принципах "зеркальности" с действиями НАТО.

В последнее время на Западе и Востоке был сделан ряд шагов, сближающих позиции сторон по проблеме ядерного противостояния в Европе в тактических средствах.

США и НАТО пересмотрели свою позицию по модернизации американских ракет "Ланс", Весной 1990 г. было принято решение об отказе от модернизации американских тактических ядерных вооружений наземного базирования, включающее отказ от создания новой ракеты "Ланс-2" и новых атомных снарядов W-73 для 203,2-мм гаубицы. На сессии Совета НАТО (Лондон. 5-6 июня 1990 г) было дано согласие на проведение переговоров по ядерным вооружениям в Европе сразу же после достижения соглашения по обычным вооружениям, а также выдвинуто предложение о выводе из Европы всех артиллерийских боезарядов.

Советский Союз с целью создания благоприятных условий для начала переговоров по ядерным вооружениям в Европе принял решение о сокращении в одностороннем порядке в Центральной Европе 60 пусковых установок тактических ракет, более 250 единиц атомной артиллерии и выводе 1500 ядерных боезарядов. Всего к концу 1990 г. сокращено 140 пусковых установок ракет и 3200 атомных орудий.

Все это создало новую ситуацию и открыло возможность достижения в ноябре 1990 г. принципиальной договоренности о начале новых переговоров между СССР и США о сокращении их ядерных средств малой дальности.

Проработка вопросов о будущем ядерного оружия в Европе, путях его радикального сокращения до минимального количественного уровня немыслима без серьезного пересмотра доктринальных, стратегических, оперативных, организационно-технических установок по ТЯО, преобладавших до последнего времени как на Западе, так и на Востоке.

1. Существует необходимость снять острую противоречивость между политическими и военно-стратегическими установками в области ядерных вооружений. Известны политические заявления руководства СССР и США, ОВД и НАТО, содержащиеся в совместных американо-советских документах и документах обоих военно-политических союзов, о недопустимости ядерной войны и невозможности одержания в ней победы. Вместе с тем в военно-политическом менталитете Запада и Востока укоренилось восприятие тактического ядерного оружия как оружия театра военных действий (ТВД) - материальной основы идеи "ядерного сражения" в Европе. Для решения указанной антиномии следует отказаться от восприятия ТЯО как оружия поля боя и придать концепциям его использования преимущественно политико-дипломатический характер в рамках концепции стратегического ядерного сдерживания.

2. На уровне военных доктрин ТЯО и СНВ следовало бы рассматривать как "единый ансамбль" ядерных средств сдерживания, целью которых является не ведение ядерной войны, а ее предотвращение, воспрещение агрессии. В рамках такого подхода ТЯО - составная часть стратегического сдерживания и находится в самом начале процесса сдерживания. В рамках такого процесса использование ТЯО предполагается отдельно от применения обычных сил и вооружений в целях содействия стратегическому характеру

сдерживания. В этом плане можно указать на тот факт, что во Франции принято решение отказаться от термина ТЯО в пользу ПЯО (предстратегическое ядерное оружие).

3. В этой связи интерес представляет французская концепция использования ТЯО (ПЯО) лишь в качестве "крайнего предупреждения" с целью продемонстрировать возможному агрессору решимость применения стратегических сил при дальнейшем возрастании агрессивности его действия. Во второй половине 80-х годов концепции "крайнего и единственного (невозобновляемого) предупреждения" был придан сугубо стратегический характер, имеющий целью открыть возможность проведения "последних и чрезвычайных переговоров" [10] по урегулированию возникшего кризиса перед принятием президентом Франции решения о введении в действие стратегических ядерных сил страны. При этом исключается возможность использования ТЯО (ПЯО) в качестве оружия поля боя. Подчеркивается, что такая трактовка понятия "крайнего предупреждения" усиливает стратегический характер ядерного сдерживания, позволяет отказаться от примитивной концепции "все или ничего", не впадая при этом, как подчеркивает Т. де Монбриаль, в "хрупкую изощренность гибкого реагирования" [11]. По его мнению, новая трактовка французской концепции сдерживания может содействовать сближению французской стратегии и стратегии НАТО. Как шаг в данном направлении можно расценивать содержащееся в Лондонской декларации Совета НАТО заявление о готовности блока в "преобразованной Европе" принять "новую стратегию" НАТО, превращающую ядерные силы действительно в "крайнее средство".

Представляется, что идея использования ТЯО в качестве "крайнего, единственного и невозобновляемого предупреждения" могла бы содействовать если не сближению позиций, то выработке временного модус вивенди между сторонниками и противниками принципа отказа от применения ядерного оружия первым, между приверженцами стратегии гибкого реагирования и сторонниками отказа от использования ТЯО в качестве оружия поля боя. Это могло бы содействовать концептуальным разработкам по значительному повышению "ядерного порога", а значит, снижению опасности возникновения ядерного конфликта в Европе.

4. Концепция "крайнего предупреждения" требует минимального количества ядерного оружия, что позволило бы Западу и Востоку переосмыслить вопрос об уровнях потенциалов ТЯО. Западногерманский эксперт Э. Бар отмечает, что "французская логика применения предстратегического оружия в качестве крайнего и единственного предупреждения убедительна только в случае, если она основана на очень ограниченном количестве носителей - ниже уровня потенциала, необходимого для способности ведения боевых действий» [12]. В этом плане обращает на себя внимание заявление, содержащееся в Лондонской декларации Совета НАТО, о том, что целью союза является достижение "самого низкого и самого стабильного уровня ядерных сил, необходимого для гарантии предотвращения войны".

5. Новый подход к ТЯО требует поэтапного отделения тактических ядерных средств от обычных вооружений и вооруженных сил в Европе в оперативном, организационном и техническом отношениях. Эта проблема достаточно сложна, но все же она поддается соответствующему решению, о чем свидетельствует опыт структурных изменений в вооруженных силах Франции. С 1983 г. французские "предстратегические силы" выведены из распоряжения армейского командования и переподчинены непосредственно Генеральному штабу ВС Франции, при котором было создано специальное командование. На первых этапах процессов сокращения можно было бы сформировать специальные атомные артдивизионы (артполки), ракетные дивизионы и атомные авиаэскадрильи (авиаполки), организационно отделить их от структуры войсковых соединений и обьединений СВ, ВВС, ВМФ НАТО и СССР. На последующих этапах - создать специальное командо-

вание.тактических ядерных средств при Верховном главнокомандовании Объединенных вооруженных сил НАТО в Европе и Генеральном штабе ВС СССР.

6. Радикальное сокращение ТЯО в Европе немыслимо без более комплексного подхода к проблеме военного противостояния в Европе. В этом плане необходимо учитывать позицию стран НАТО о приоритетном сокращении обычных вооружений и установлении "конвенционального равновесия" на европейском континенте. Успешное завершение переговоров в Вене открывает перспективы существенного снижения здесь военного противостояния, ликвидации существующих асимметрий, перехода к оборонительным концепциям, ликвидации наступательных потенциалов в Европе, что позволяет поставить вопрос о радикальном сокращении ТЯО на континенте.

7. Большое значение в нынешней ситуации обретают меры по одностороннему сокращению ТЯО противостоящими сторонами. Планы НАТО содержат идею дальнейшего сокращения тактического ядерного потенциала с 4600 до 2700 боезарядов [13]. Некоторые западные эксперты предлагают установить более низкий уровень. Директор Лондонского института стратегических исследований Ф. Эйсбург считает, что после достижения Венского соглашения по обычным вооружениям НАТО может сократить свои ТЯО до уровня менее 1 тыс. единиц. Известно решение Советского Союза о крупном одностороннем сокращении тактических ядерных средств в 1990 г. Представляется, что в 1991-1992 гг. можно было бы без всякого ущерба для безопасности Советского Союза пойти на одностороннее сокращение ядерных средств в количествах, в несколько раз превышающих число сокращенных советских ядерных боезарядов в 1989-1990 гг., что создало бы благоприятную атмосферу для успешного хода переговоров по ТЯО в Европе.

Исходя из приведенных выше соображений, можно было бы предложить соответствующий сценарий поэтапного сокращения тактических ядерных потенциалов в Европе до минимального количественного уровня.

Первый этап (1992-1994 гг.). Происходит процесс радикального (в несколько раз) сокращения тактических ядерных средств СССР и США в Европе - на этом этапе желательно полностью ликвидировать атомные боезаряды для артиллерийских систем, сняв таким образом вопрос об атомной артиллерии как наиболее отвечающей понятию "оружие поля боя". Если такое решение ("четвертый нулевой вариант") окажется недостижимым, то ликвидация, по крайней мере, сверхвооруженности в атомной артиллерии видится следующим образом:

- стороны определяют по одной артиллерийской системе, предназначенной для стрельбы атомными боеприпасами. Атомные боезаряды для других артсистем подлежали бы полной ликвидации. Устанавливается одинаковый для сторон потолок для атомных артсистем (200-300 стволов) и атомных боеприпасов к ним. Создаются атомные артдивизионы и артполки с определенными районами базирования, где складируются и атомные боезаряды. Предусматриваются соответствующие формы контроля и инспектирования;

- устанавливаются единые общие потолки для тактических ядерных ракет и самолетов-носителей ТЯО в 1000 единиц;

- по тактическим ядерным ракетам устанавливаются раздельные потолки для НАТО - 136 существующих ракет "Ланс" и для СССР - 289 ракет 'Точка" (СС-21) при полной ликвидации советских ракет "Луна" ("Фрог") и Р-17 ("Скад"). Ядерные ракетные дивизионы переподчиняются специальному командованию Вооруженных сил НАТО и СССР;

- тактическая ядерная авиация представляет наиболее сложную проблему. Представляется целесообразным создание специальных атомных авиаэскадрилий (авиаполков) из самолетов F-III, F-16, "Торнадо", с одной стороны, и Миг-27, СУ-17 и СУ-24, с другой, общей численностью 700—850 единиц для каждой из сторон. Устанавливаются соответствующие потолки на атомные авиационные бомбы и ракеты класса "воздух-земля" малой

дальности (при ликвидации излишков), которые складируются в местах базирования атомных авиачастей. Последние переподчиняются специальному командованию ВС НАТО и СССР. Определяется жесткая регламентация на модернизацию ядерных ракет воздушного базирования по дальности их пуска и количеству ракет, для чего могут оснащаться самолеты тактической авиации. Вырабатываются адекватные меры контроля и инспекции;

- таким образом, суммарное количество тактических носителей ядерного оружия и боезарядов к ним составило бы к концу первого этапа у обоих союзов по 1200-1300 единиц;

- на первом этапе реализуются предложения о создании безъядерной зоны в Центральной Европе с отводом из этой зоны всех ядерных систем и боеприпасов.

Руководство Франции исходит из того, что предстоящие переговоры по ТЯО в Европе являются американо-советским "предприятием", к которому французские предстратегические силы не имеют никакого отношения ввиду их малочисленности, а главное - их сугубо стратегического характера Существующие планы модернизации французских ПЯО предполагают, что к середине 90-х годов Франция будет располагать 215 тактическими носителями (90 ракет "Гадес" дальнего действия до 450 км и мощностью 100 кт, 75 самолетов "Мираж-2000" и оснащенные ракетами малой дальности "воздух-земля" ASMP с боеголовкой мощностью 300 кт; 50 самолетов морской авиации "Супер-Этандар", оснащенные ракетами ASMP. В последнее время во Франции произошла корректировка планов модернизации предстратегических ядерных сил в сторону их количественного уменьшения-, ракет "Гадес" с 90 до 40-50 единиц, самолетов "Мираж-2000" (ASMP) с 75 до 45 единиц, самолетов "Супер-Этандар" с 50 до 20 единиц.

Второй этап (1995—1997 гг.). Количество ядерных средств тактического назначения сокращается до минимального уровня на фоне перехода европейских стран к стратегии ненаступательной обороны и полной ликвидации наступательных потенциалов в Европе:

- полностью ликвидируется атомная артиллерия;

- устанавливается одинаковый уровень тактических ядерных ракет сторон в 60-80 единиц;

- определяется одинаковый уровень для тактической ядерной авиации в 220-240 единиц;

- таким образом, к концу второго этапа суммарный уровень тактических ядерных средств и боезарядов к ним устанавливается для НАТО и СССР в 300 единиц, Франция подключается к процессу сокращения ТЯО и доводит уровень своего тактического ядерного потенциала до 50—70 единиц;

- расширяется безъядерная зона в Центральной Европе, реализуются предложения о создании безъядерных зон на Севере Европы и Балканах. В результате образуется безъядерный пояс, пересекающий европейский континент по линиям с Севера на Юг и с Юга на Восток.

Развернутый на предыдущем этапе диалог четырех ядерных держав приводит к достижению консенсуса по понятию "минимальное сдерживание", вырабатывается совместно декларируемая ядерная стратегия в Европе.

Третий этап (1998—2000 гг.). В настоящее время представляется возможным очертить лишь самые общие параметры этого этапа на фоне достижения достаточно высокой степени взаимозависимости европейских стран, весьма продвинутой фазы общеевропейского строительства, создания достаточно эффективных структур европейской безопасности:

- национальные ядерные стратегии приводятся в соответствие с совместно декларируемой ядерной стратегией;

- устанавливается режим полностью транспарентного, верификационного, политико-

психологического сдерживания, блокирующего любые проявления иррациональных действий как в Европе, так и, возможно прежде всего, по отношению к европейскому континенту;

- создается европейский центр кооперативного сдерживания, координирующий национальные ядерные стратегии на принципах совместной европейской стратегии "минимального сдерживания";

- тактические ядерные средства размещаются только на территории ядерных держав и в строго ограниченных районах морской и океанской акватории, прилегающих к Европе;

- минимальное сдерживание обеспечивается только авиационными средствами наземного и морского базировании при полной ликвидации наземных тактических ядерных ракет;

- устанавливается суммарный уровень всех ядерных тактических средств в Европе в 300-400 единиц. Соблюдается примерное равенство между ядерными-средствами Советского Союза, с одной стороны, и ядерными силами двух из грех ядерных держав Запада - с другой.

Концепция многостороннего "минимального сдерживания" в настоящее время является единственно разумной альтернативой, способной свести к общему знаменателю полярные позиции сторонников и противников безъядерного мира и безъядерной Европы. При наличии соответствующей политической воли представляется возможным уже в 90-е годы избавить человечество и Европу от ядерной сверхвооруженности, сведя ядерные потенциалы сторон до предельно минимальных уровней.

1. "RAMSES - 90", Paris, 1989, p. 14.
2. См. Ch.-F. David. La France face aux nouveaux enjeux strategiqucs. Montreal, 1988, p. 38.
3. См. "Defense nationale", mai, 1990, p. 78.
4. "Стратегическая стабильность в условиях радикальных сокращений ядерных вооруженных сил". М., 1987, стр. 26-27.
5. Такая готовность выражена в Совместном заявлении относительно будущих переговоров по ядерным и космическим вооружениям и дальнейшему укреплению стратегической стабильности, подписанном Дж. Бушем и М.С.Горбачевым в Вашингтоне 1 июня 1990 г.
6. См. "Военная политика стран Западной Европы. Сборник обзоров" М., 1988, стр. 34.
7. См. "Международная жизнь", № 7., 1989, стр. 10; № 7, 1988, стр 117-118; "Советско-французский диалог по проблемам безопасности в Европе". М., 1989, стр. 42-43.
8. См. "Le Monde", 20.V.1989.
9. См. "RAMSES-90". Paris, 1989, p. 74; "МЭ и МО", № 2, 1990, стр. 32.
10. См. "La politique de defense de la France. Textes et documents". Paris, 1989, p. 308.
11. См. "RAMSES-90", 1989, p. 24.
12 "Le Monde", 6.X.1989.
13. См. "Le Monde", 20.V.1989.

МОНОГРАФІЇ, ПІДРУЧНИКИ ТА НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ

Науковцями кафедри підготовлено та опубліковано біля 100 індивідуальних та колективних монографій, а також понад 50 підручників та навчальних посібників. Серед наукового доробку останніх десятиліть варто згадати:

Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу та Україна. Монографія. – Київ: Логос, 2008. – 352 с.

Коппель О.А. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: Монографія / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін.-т пробл. міжнар. безпеки; Відп. Редактор Б.О. Парахонський. – К.: ПЦ "Фоліант", 2008 (у співав.). – 591 с.

Константинов В.Ю. Азійський напрям зовнішньої політики України: проблеми і перспективи. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2008 (у співав.). – 220 с.

Інтеграція України в європейські правові, політичні та економічні системи: Монографія / Манжола В.А., Муравйов В.І., Філіпенко А.С. та ін.; за ред. Л.В.Губерського. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007. – 319 с.

Цвєтков Гліб Миколайович / Упоряд. В.Ю. Крушинський; за ред. В.А.Манжоли. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007. – 432 с.

Манжола В.А., Вдовенко В.М. Нейтралітет та позаблоковість у європейській системі міжнародних відносин. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007. – 167 с.

Манжола В.А., Андрущенко С.В., Капітоненко М.Г., Константинов В.Ю. Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин. – К.: ІМВ КНУ ім. Тараса Шевченка, 2006. – 66 с. (на українській та англійській мовах).

Пархомчук О.С. Системна еволюція міжнародних відносин і проблеми демілітаризації та конверсії. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2006. – 194 с.

Константинов В.Ю. Регіоналізм та регіоналізація в міжнародних відносинах. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2006. – 200 с.

Асиметрія міжнародних відносин. / Під ред. Г.М.Перепелиці, О.Д.Субтельного. – К.: Видавничий дім "Стилос", 2005. – 555 с.

Андрущенко С.В. Україна в сучасному геополітичному просторі. – К.: Логос, 2005. – 286 с.

Пархомчук О.С. Мілітаризм та проблема конверсії в глобальному світі. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2004. – 432 с.

Перепелиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи: Монографія / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – К.: Стилос – ПЦ "Фоліант", 2003. – 256 с.

Перепелиця Г.М. Конфлікти в посткомуністичній Європі : Монографія. - К.: НІСД, 2003. - 432 с.

Крушинський В.Ю. Британська Європа чи Європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2003. – 214 с.

Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2002. – 253 с.

Галака С.П. Проблема нерозповсюдження ядерної зброї у міжнародних відносинах. Монографія. – К.: Київський національний університет, 2002. – 278 с.

Перепелиця Г.Н. Конфликт в Приднестровье. Причины, проблемы и прогноз развития. / Национальный институт стратегических исследований. – К.: Стилос, 2001. – 221 с.

Україна і Франція: нариси багатовікової історії відносин / А.Жуковський, А. Зленко, В. Манжола та ін. – Львів: Світло і тінь, 2001. – 226 с.

Коппель О.А. Перська затока: проблеми безпеки в 80-90-ті рр. – К.: Школяр, 1998. – 200 с.

Перепелиця Г.М. Без'ядерний статус і національна безпека України: Монографія / Рада національної безпеки та оборони України. Національний інститут стратегічних досліджень. – К.: НІСД, 1998. – 109 с.

Цветков Г.Н., Сарычев Е.В. и др. Победа, изменившая мир. – К.: Либідь, 1990. – 343 с.

Манжола В.А. Ядерное оружие Франции и вопросы европейской безопасности. – К.: Вища школа, 1989. – 264 с.

Великий Октябрь и актуальные проблемы международных отношений: Монография / под ред. Г.Н. Цветкова. – К.: Политиздат Украины, 1988. – 271 с.

Цветков Г.Н. СССР и США. Отношения, влияющие на судьбы мира. – К.: Вища школа, 1988. – 271 с.

Манжола В.А. Надії й тривоги Європи. – К.: Знання, 1986. – 48 с.

Буряк С.Б. ООН і проблеми сучасності. – К., 1985. – 118 с.

Горин А.О. Аргентина: география, экономика, политика. – К., 1982. – 186 с.

Ганусець О.І. Рух неприєднання – впливова міжнародна сила сучасності. – К.: Знання, 1978. – 241с.

Голуб В.И. Болгария социалистическая. – К.: Высшая школа, 1976. – 254 с.

Лещенко Л.О. СРСР і Канада в антигітлерівській коаліції. – К., 1973. – 273 с.

Цветков Г.Н. Политика США в отношении СССР накануне Второй мировой войны. – К.: Политиздат, 1973. – 190 с.

Цвєтков Г.М. СРСР і США: 40 років дипломатичних відносин. – К.: Знання, 1973. – 63 с.

Цветков Г.Н. 16 лет непризнания: политика США в отношении Советского государства в 1917–1933 годах. – К.: Киевский университет, 1971. – 240 с.

Ганусец А.И. Проблемы черной Африки. – К.: Знание, 1967. – 211с.

Меньшов В.П. Поділ світового значення. – К.: Видавництво політичної літератури, 1966. – 321 с.

Ганусець О.І. Державний устрій Туреччини в період республіки. – К.: Видавництво АН УРСР, 1961. – 159 с.

Удовиченко П.П. З історії зовнішньої політики УРСР (1919-1922 рр.) – К., 1957. – 80 с.

Європейський Союз: історія і засади функціонування: навчальний посібник / В.В.Копійка, Т.І. Шинкаренко; за ред. Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – 751 с.

Міжнародні системи і глобальний розвиток: підручник / В.А.Манжола, О.А.Коппель, М.Г.Капітоненко та ін.; кер.авт.кол. О.А.Коппель; за ред. Л.В.Губерського і В.А. Манжоли. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2009. – 601 с.

Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин: підручник / В.А.Манжола, В.Ю.Константинов, С.В.Андрущенко та ін.; кер.авт.кол. В.А.Манжола; за ред. Л.В.Губерського. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. – 512 с.

Зленко Анатолій. Зовнішньополітична стратегія і дипломатія України: підручник / за ред. В.А. Манжоли. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. – 379 с.

Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні відносини. XX століття: навчальний посібник. – 3-є видання. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – 280 с.

Системи міжнародних відносин: Навчальний посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007. – 142 с.

Каменецький М.С., Суботін А.А. Теорія міжнародних відносин: Посібник-хрестоматія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007. – 192 с.

Манжола В.А., Крушинський В.Ю. Міжнародні відносини та світова політика 1945-1980 рр. Дати. Події. Факти. Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2007. – 192 с.

Манжола В.А., Денисенко К.Ю. Геополітична думка Франції. Навчальний посібник. – К.: КНУ ІМВ, 2007. – 63 с.

Манжола В.А., Крушинський В.Ю. Хронологія світової політики (1945-1980). Навчальний посібник – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2006. – 122 с.

Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи та глобальний розвиток. 2-е видання. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2006. – 316 с.

Борділовська О.А. Республіка Індія у пошуках власного шляху. Навчальний посібник. – К.: КНУ ІМВ, 2004. – 212 с.

Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945-70-ті рр.): Підручник / В.А.Манжола, М.М.Білоусов, Л.Ф. Гайдуков та ін. – К.: Либідь, 2003. – 560 с.

Каменецький М.С. Проблеми міжнародних відносин в Центральній та Південно-Східній Європі: Навчальний посібник – К.: КНУ ІМВ, 2002. – 70 с.

Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000 рр.): Підручник / Під ред. Гайдукова Л.Ф. – К.: Либідь, 2001. – 621 с.

Галака С.П., Чумак В.М. Проблеми роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї. Навчальний посібник. – К.: Центр дослідження проблем нерозповсюдження, 2001. – 66 с.

Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи. Світова політика: Навчальний посібник. – К.: ФАДА ЛТД, 2001. – 224 с.

Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення: Навчальний посібник. – К.: Видавничий дім "Ін-Юре", 2001. – 448 с.

Гайдуков Л.Ф., Крушинський В.Ю., Копійка В.В. Всесвітня історія: Посібник для старшокласників та абітурієнтів. – К.: Либідь, 2000. – 252 с.

Гайдуков Л.Ф., Крушинський В.Ю. Історія України: Посібник для старшокласників та абітурієнтів. – К.: Либідь, 1999. – 270 с.

Овсій І.О. Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року): Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1999. – 240 с.

Цвєтков Г.М. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1917–1945 рр.): Підручник. – К.: Либідь, 1997. – 232с.

100 вопросов и ответов на международные темы (методические рекомендации) / под ред. проф. Цветкова Г.Н. – К.: Лыбидь, 1991. – 103 с.

Меньшов В.П. Історія міжнародних відносин та зовнішньої політики 1789-1917: Підручник. – К.: Київський університет, 1981. – 139 с.

Цветков Г.Н. Политика США в отношении СССР в 1934–1939 годах: Учебное пособие. – К.: Издательство КГУ, 1972. – 155 с.

Ганусець О.І. Близький і Середній Схід сьогодні: Навчальний посібник. – К.: Знання, 1964. – 96 с.

М.Г. Капітоненко Міжнародні конфлікти:Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2009. – 352 с.

ЗМІСТ

Вступне слово 3

Цвєтков Гліб Миколайович (1922 – 1996 рр.)..... 4

Наукова школа міжнародні відносини та світова політика 5

Кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики 6

Volodimyr Manzhola
Structural imperatives of foreign policy of Ukraine 7

Микола Капітоненко.
Нова роль НАТО в Європі? 13

Mikola Kapitonenko
Between NATO & Russia: Ukraine's foreign policy crossroads revisited 19

Віктор Константинов
«Газові війни» та заручники транзитного потенціалу 28

Олена Коппель
Конфлікт шести десятиліть 33

Grygoriy Perepelytsya
Ukraine and new challenges of security 42

Максим Каменецький
Косовська проблема від Маркса до Буша 60

Віктор Константинов
Вибори без вибору 78

Валерій Копійка
Стратегія сусідства: ЄС та Україна 83

Сергій Маковський
Україно-Польські відносини: уявне та реальність 93

Володимир Манжола, Олександра Шаповалова
Політична інновація французької дипломатії 100

Андрій Суботін
Структурні та функціональні реквізити міжнародної системи 106

Світлана Андрущенко
Геополітична геометрія США-ЄС-Россія-Україна..... 113

Олена Борділовська
Ґандизм у зовнішній політиці Індії..... 120

Вадим Крушинський
Концепції багаторівневої європейської інтеграції як фактор реалізації «особливої» позиції Великої Британі..... 127

Володимир Манжола
Квадратура інтеграційного кола 139

Маргарита Миронова
Наслідки військово-політичної інтеграції в ЄС для трансатлантичних відносин 146

Ігор Мінгазутдінов
Сучасні етнонаціональні конфлікти у країнах Західної Європи 158

Олена Пархомчук
Історична еволюція конверсії як чинника міжнародних відносин 164

Ірина Покровська, Юлія Хорошилова
Розвиток українсько-британських стосунків на етапі становлення України як суб'єкта міжнародних відносин 177

Олена Борділовська
Від священної географії до геополітики: традиції індійського світогляд 187

Віктор Константинов
Регіональне лідерство України: ідейні засади та зовнішньополітичні пріоритети 196

Григорій Перепелиця
Євроатлантична інтеграція та проблеми оборонно-промислової кооперації..... 209

Sergiy Bozhko
Prerequisites and Factors of the Formation of the System of Security and Cooperation in the Baltic Sea Region 216

Николай Капитоненко
Исследование международного терроризма: теоретико-методологические аспекты 226

Serghiy Makovskiy
Ukraine in the new formats of the Eeuropean regional security system after the enlargement of the Eeuropean Union 229

Вадим Крушинський
Великобританія і Договір Ніцци в контексті розширення Європейського Союзу.... 234

Serguiy Galaka
La cooperation entre l'ukraine et l'occident - le cas de la non-prolifération nucléaire 241

Valeriy Kopiyka
NATO And EU Enlargement to the East In the Context of Interests of Ukraine In Formation of a New European Security System 252

Igor Mingazutdinov
Ukraine-Russian-CIS In the Context of Modern European Security 262

Serghiy Galaka
Ukraine-NATO Relations: The Long-Term View 273

Volodimir Manzhola, Serghiy Galaka
A Nuclear Weapons Free Zone in Central and Eastern Europe: A Ukrainian Perspective 277

Grygoriy Perepelytsya
Belarusian-Russian Integration and Its Impact on the Security of Ukraine 285

Сергій Галака
Майбутнє режиму нерозповсюдження ядерної зброї 299

Владимир Манжола
Минимальное сдерживание и европейская безопасность 306

Монографії, підручники та навчальні посібники 316

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Збірник наукових праць

ВИПУСК 86

(Частина II)

Засновано 1996 року.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: д-р екон. наук, проф. Шнирков О. І.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Протокол № 4 від 01 грудня 2009 року.

Підписано до друку 30.10.2009.
Наклад 1000 прим.

Відділ оперативної поліграфії
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 483–11–25